

Operele lui Spiru C. Haret

Operele lui Spiru C. Haret

Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț

Prefață de Remus Pricopie

Volumul I
Oficiale

Rapoarte și referate către Ministru, către Consiliul de Miniștri,
către Rege – rezoluțiuni, deciziuni, circulare,
instrucțiuni, apeluri, înștiințări, adrese, ordine.

1884–1888

1897–1899

Redactor: Lucian Pricop
Coperta: Cristian Lupeanu
Tehnoredactor: Olga Machin

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii Comunicare.ro, 2009

SNSPA, Facultatea de Comunicare și Relații Publice
Strada Povernei 6, București
Tel./fax: 021 313 58 95
E-mail: editura@comunicare.ro
www.comunicare.ro
www.editura.comunicare.ro

Editat cu sprijinul Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică.
Tiraj: 1000 de exemplare.
Preț de vânzare al unui exemplar (mai puțin adaosul comercial): 107 lei (vol. I–VI).

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HARET C., SPIRU

Operele lui Spiru C. Haret / Haret C. Spiru; pref.: Remus Pricopie, Constantin Schifirneț.

Ed. a 2-a, rev. – București: Comunicare.ro, 2009

11 vol.

ISBN 978-973-711-206-4

Vol. I: Oficiale: 1884–1888, 1897–1899. – Bibliogr.

ISBN 978-973-711-207-1

I. Pricopie, Remus (pref.)

II. Schifirneț, Constantin (pref.)

821.135.1-821

821.135.1

OPERELE LUI SPIRU C. HARET – O MĂRTURIE-MARATON DESPRE INTERES PUBLIC ȘI RESPONSABILITATE

Remus Pricopie

Primele șase volume ale acestei lucrări au văzut pentru întâia dată lumina tiparului în anul 1935, fiind urmate de alte cinci volume, publicate până în anul 1938. La acea vreme, un grup de inițiativă, autointitulat *Comitetul pentru ridicarea monumentului lui Spiru C. Haret*, format din personalități ale vremii și mai vechi colaboratori ai lui Haret, și anume Gheorghe Adamescu¹, Petre Gârboviceanu² și Gheorghe N. Costescu³, cărora li s-au alăturat și G. Stoinescu, Ioan Ghiață, N. Nicolaescu, G. C. Ionescu și Gr. Teodossiu, au considerat că „pentru cinstirea memoriei lui, se cuvine a-i publica Operele“. Prima ediție a lucrării, publicată de Editura Cartea Românească, cuprindea *Biografia lui Spiru Haret* (vol. I) scrisă de Gheorghe Adamescu, *Oficiale* (vol. I–III), incluzând documente elaborate de Haret în perioada în care a fost înalt funcționar în Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor (inspector general al școalelor: 1883–1885; secretar general: 1885–1888) și ministru (1897–1899; 1901–1904; 1907–1910), și *Parlamentare* (vol. IV–VI), respectiv documente care reflectă prezența în Parlament a omului politic Spiru Haret. Celelalte cinci volume publicate ulterior, *Polemici și politice* (vol. VII–IX), *Operele științifice* (vol. X) și *Scrisori*

---

1. Gheorghe Adamescu (1869–1942) a fost unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Spiru C. Haret, ocupând sub mandatul acestuia funcția de secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice. În același timp, Adamescu a fost istoric literar, autorul unei lucrări de referință a istoriei literaturii române de la origini până în anul 1910, biograf, autorul unor manuale de literatură din perioada interbelică și, din 1921, membru corespondent al Academiei Române.

2. Petre Gârboviceanu (1862–1938) a fost profesor de filozofie și pedagogie, administrator al Casei Bisericii, om politic liberal, reprezentant al Mehedințiului în Parlamentul României, editor, alături de C. Rădulescu-Motru, G. Coșbuc, I. Otescu, P. Dulfu, G. Adamescu, N. Nicolaescu, Const. C. Pop-Tașcu și V. Stoicescu, al revistei „Albina“, fondată de Spiru Haret la 5 octombrie 1897.

3. G.N. Costescu (1872–1947) a fost profesor și editor a numeroase manuale, culegeri școlare și cursuri universitare – cu deosebire metodici. A scris, de asemenea, o serie de lucrări dedicate evoluției și istoriei educației din România și anume: *Educație și învățământ*, vol. 1–3, publicate la Editura Librăriei H. Steinberg, în 1905, *Contribuțiuni la istoria învățământului nostru primar*, volum publicat la Editura Cultura Românească, în 1937 etc. A lucrat îndeaproape cu Spiru C. Haret, acesta numindu-l revizor școlar în anul 1901 și inspector școlar în anul 1908.

(vol. XI), vin să completeze imaginea de ansamblu a activității pe care Spiru Haret, în calitate de profesor, ministru, om politic și om de cultură, a desfășurat-o la cumpăna dintre secole. La acea vreme, editorii aveau în vedere publicarea și unui al XII-lea volum, intitulat *Bibliografia generală*, care urma să cuprindă toate documentele relevante în raport cu viața și opera lui Haret. Acest volum, însă, nu a fost finalizat – și deci nici publicat – vreodată.

Republicarea acestei lucrări, în cadrul Editurii Comunicare.ro, după mai bine de șapte decenii de la prima apariție, este expresia unei dorințe manifestate de un grup mai larg, asupra căruia voi face referire mai jos, de a valoriza un capital istoric și de a pune în circulație scrieri fundamentale ale culturii române. Este de fapt răspunsul la o nevoie a societății de astăzi, respectiv nevoia de a reevalua starea *școlii* românești înainte de a-i da o direcție pentru următoarele decenii. Orice evaluare are însă nevoie de o metodologie. Or, cum să analizezi prezentul și să încerci să proiectezi viitorul fără o atență și minuțioasă incursiune în epistemologia *școlii* românești? Prin urmare, republicarea acestei lucrări poate fi considerată o invitație la a reflecta asupra unui moment semnificativ din istoria învățământului românesc: este vorba de momentul reformelor structurale promovate de Spiru Haret la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, reforme care au contribuit la articularea coloanei vertebrale pe care s-a așezat și dezvoltat ulterior sistemul de învățământ din România.

O astfel de incursiune ar putea fi plină de satisfacții. Pe de o parte, surprinzător sau nu, oferă răspunsuri, mai mult sau mai puțin complete, la o serie de probleme care, și astăzi, continuă să figureze pe agenda discuțiilor publice, ca de exemplu: (a) decalajul de dezvoltare economică, culturală, socială dintre sat și oraș; (b) formarea – „inițială” și/sau „continuă”, am spune astăzi – a adulților; (c) adaptarea curriculei la nevoile reale ale societății; (d) creșterea dimensiunii practice a procesului de educație; (e) reformarea sistemului de evaluare a elevilor prin stabilirea unui echilibru între verificările pe parcursul anului, evaluarea la sfârșitul fiecărui an de studii și corelarea acestuia cu examenele naționale – *capacitate* și *bacalaureat*; (f) evitarea deteriorării calității educației, în special prin inexistența unor standarde de calitate în învățământul privat, ceea ce a condus la apariția fenomenului numit „fabrici de bacalaureat”; (g) structurarea anilor de școală pe cicluri de studii; (h) rolul educației preșcolare în formarea copilului/elevului; (i) reevaluarea modului de formare a cadrelor didactice; (j) consolidarea statutului social al cadrelor didactice și întărirea rolului acestora ca agent de modernitate; (k) înființarea bibliotecilor școlare, cu deosebire la sate; (l) gospodărirea/administrarea infrastructurii școlare; (m) implicarea politicului în viața *școlii*; (n) introducerea unor standarde naționale pentru acordarea titlului de profesor universitar, pe baza performanțelor științifice originale recunoscute de comunitatea academică națională și internațională etc.

Pe de altă parte însă, am putea să descoperim o serie de principii și învățăminte care, lui Haret, i-au călăuzit pașii și l-au ajutat să-și încheie mandatul de la Ministerul Instrucțiunii Publice și a Cultelor ca un om de stat care a lăsat moștenire neamului său o construcție durabilă, proiectată în așa fel încât să fie capabilă să dăinuie dincolo de mandatul său sau al guvernului pe care îl reprezenta. Or, acest subiect – stabilitatea politicilor publice în sectorul educației – știm bine că, din păcate, reprezintă astăzi una dintre problemele majore pe care, deocamdată, nu reușim să o depășim.

Din opera marelui om de stat, am putea să ne însușim anumite învățăminte. Haret nu a avut un traseu politic facil și nici mandate ministeriale simple. Perioada istorică în care a trăit a fost, poate, una dintre cele mai zbuciumate, chiar sângeroase, epoca fiind marcată de Răscoala de la 1907, care, în bună măsură, i-a fost imputată de adversarii săi. Totuși, după cum avea să noteze, în 1935, Gheorghe Adamescu, în *Biografia lui Spiru Haret*, lupta dintre adversarii politici era în acea perioadă „puternică, dar dreaptă, pasională, dar obiectivă” și era așa pentru că „niciodată nu se ajungea la atacuri personale”. În acest context, nu putem să nu recunoaștem valoarea intelectuală a simplului exercițiu de a urmări disputa dintre doi coloși cu fețe reci, dar suflete calde ai istoriei noastre: Spiru Haret și Titu Maiorescu. Cei doi s-au confruntat în Parlament pe *problema țărănească* și implicațiile acesteia pentru școală. Și totuși, cum să-l înfrunți public pe Titu Maiorescu, cel care, în urmă cu 34 de ani, în calitate de ministru, admisesse ca tânărul de excepție Spiru C. Haret să plece la o bursă de studii în străinătate pentru a studia matematicile? Haret, poate cel mai greu încercat în acea perioadă (1908), fiindu-i atribuită responsabilitatea de a fi ispitit țărănimea cu știința de carte pentru a se ridica împotriva arendașilor, a demonstrat că măsurile sale au fost rezultatul unei bune cunoașteri a realităților din țară, a dat dovadă de realism, răbdare în aplicarea dispozițiilor adoptate, încredere în specialiștii și colaboratorii săi, detașare față de problemele false ale cotidianului, chiar dacă erau efervescente și, prin urmare, savurate de mulți actori din spațiul public. Nu în ultimul rând, prin atitudinea sa, Spiru C. Haret a demonstrat că un om de stat, dincolo sau chiar în contra opțiunilor individuale, trebuie să acționeze cu respect și responsabilitate și să își asume acele măsuri care, pe termen mediu și lung, conduc către echilibrul social. În acest context, Spiru C. Haret socotea că nu îi pot fi imputate consecințele efortului de a scoate țărănimea, prin educație, din „mizeria bizantină”⁴ în care fusese aruncată de vechile orânduiri fanariote, chiar dacă acest demers ar fi putut să lezeze anumite interese.

Tot în categoria principiilor care se constituie în fundația fiecărui om de stat, demnă de menționat este solidaritatea politică a lui Dimitrie Sturdza⁵ care, de fiecare dată când a deținut demnitatea de prim-ministru al României, a încredințat portofoliul de ministru al Instrucțiunii Publice lui Spiru Haret, în pofida reacțiilor politice, inclusiv a celor venite din propriul partid, Partidul Național Liberal, pe care, de altfel, îl prezida. Sturdza a înțeles complexitatea sectorului educației care, poate, mai mult decât orice alt domeniu, are nevoie de stabilitate pentru ca reforma să dea roade. Așa s-a întâmplat ca România, în acea perioadă de zbucium istoric, să aibă unul dintre cei mai longevivi miniștri ai Educației și una dintre cele mai profunde reforme. Această lecție, care ar putea fi esențializată prin afirmația: *investește cu grijă în educație atunci când țara trece prin perioade dificile*, lecție însușită și de alte popoare de-a lungul istoriei, ar trebui, poate, să fie mai atent analizată de noi astăzi, mai ales atunci când observăm că, în ultimii șase ani, am avut în fruntea Ministerului

4. „Adevărul”, 12 octombrie 1906, apud. Șerban Orăscu, p. 114.

5. Dimitrie Sturdza (1833–1914) om politic român, educat la Academia Mihăileană și în Germania, secretar personal al lui Alexandru Ioan Cuza și succesor al lui Ion Brătianu la conducerea Partidului Național Liberal (1892–1909). A îndeplinit mai multe funcții de demnitate publică printre care: ministrul Afacerilor Externe (1881–1885; 1895–1896; 1897–1899; 1901–1902; 1904; 1907–1908), ministrul Instrucțiunii Publice (1885–1888), ministrul Apărării Naționale (1901–1904), prim-ministru al României (1895–1896; 1897–1899; 1901–1904; 1907–1909).

Educației șase miniștri, iar frecvența schimbărilor a ajuns la un nivel la care sistemul și mai ales cadrele didactice – fără de care, spunea Spiru Haret, nu poți să faci reformă – , nu le mai pot urmări și înțelege.

Cititorul ar putea să ridice, în mod legitim, următoarea întrebare: *De ce această lucrare și de ce acum?* Răspunsul celor care au contribuit la readucerea la lumină a operelor lui Spiru C. Haret este simplu: *Societatea de astăzi are nevoie de Spiru C. Haret*. Este suficient să urmărim orice discurs politic/public despre educație și schimbare pentru a vedea cum numele și activitatea lui Haret sunt invocate. Dacă analizăm, însă, cu atenție modul în care se fac aceste invocări putem constata cu ușurință că am reușit în ultimele decenii să ne îndepărtăm de conținut, de adâncimea ideilor și faptelor sale, rezumându-ne doar la fructificarea – uneori chiar exploatarea – rezonanței numelui său. Haret joacă roluri diferite astăzi: (a) de legitimare simbolică a unor instituții care au decis că este just să-i poarte numele; (b) de legitimare a unor măsuri de reformă în domeniul educației sau, pur și simplu, (c) de comparare, de punere în contrast, a ceea ce s-a întâmplat în ultimele două decenii în societatea românească în raport cu alte perioade din istoria evoluției noastre, față de care, uneori, devenim nostalgici. Din păcate, nu foarte adesea se întâmplă să procedăm la valorizarea profundă și complexă a muncii lui Haret și integrarea acesteia în soluțiile pe care le formulăm la provocările prezentului. Mai rar se întâmplă să vedem opera lui Haret în ansamblul său, să ieșim din sectorul educație pentru a descoperi că, de fapt, pentru Haret, modernizarea educației nu era un scop în sine, ci doar un mijloc prin care societatea românească putea să se înscrie mai energic în drumul către echilibrul economic, cultural și moral de care orice națiune are nevoie pentru a prospera.

Acum nu este un moment întâmplător. Dacă facem apel la istorie, și nu doar la cea națională, atunci vom descoperi că progresul în educație – ca de altfel în orice alt domeniu – nu se măsoară în decenii, veacuri sau milenii, ci în *perioade de evoluție*, respectiv în *bucle de schimbare*. Acestea au durate diferite, dar cu tendința evidentă, marcată în ultimul secol, de consumare accelerată. Ele se caracterizează prin imprimarea unor măsuri sau direcții de dezvoltare, derularea acestora până la dezvoltarea propriilor limite, ceea ce va determina instaurarea insatisfacției și a îngrijorării în raport cu acel *prezent* și catalizarea procesului de identificare a unor noi măsuri și direcții de acțiune pentru un nou *viitor*.

România pe care *acum* o trăim se află, cel puțin în domeniul educației, la intersecția a două astfel de bucle de schimbare. După 1989, s-au înregistrat o serie de progrese importante. S-au identificat direcțiile de acțiune, transpuse în legi care au transformat profund structura școlii, modul de organizare și finanțare, conținuturile învățării, condiția socială a profesorilor, elevilor și studenților. Aplicarea acestor legi a produs efecte pozitive, dar și efecte adverse. Acum marcăm consumarea unei etape și căutăm noi căi. Dezbaterea publică despre o nouă schimbare în educație a crescut în intensitate în ultimii trei ani și a culminat anul acesta prin promovarea proiectului Legii Educației Naționale. Discuția nu s-a încheiat, însă. Ea va persista până când *soluțiile* vor ajunge să fie validate – sau nu – de sistem. Iar ciclul se va repeta.

Apariția, în acest moment, a lucrării *Operele lui Spiru C. Haret*, o mărturie-maraton despre interes public și responsabilitate, ar putea să contribuie la structurarea discuțiilor publice

despre educație și să cristalizeze, la un moment dat, unele opțiuni. Invit cititorul să descopere printre filele acestor volume universul de preocupări și idei ale lui Spiru Haret, înobilat de principiile sale de viață. Invit cititorul ca, după parcurgerea acestor file, mai bine ancorat în istoria educației, să participe cu responsabilitate la modelarea viitorului școlii românești.

* * *

Demersul Editurii Comunicare.ro de a republica *Operele lui Spiru C. Haret* a început în urmă cu patru ani. El nu a fost simplu și încă nu s-a încheiat. Așa cum s-a întâmplat și în urmă cu 74 de ani, vor vedea lumina tiparului mai întâi volumele I-VI, urmând ca pe parcursul anului 2010 să fie publicate volumele VII-XI.

Ca întotdeauna, atunci când este vorba de a readuce în actualitate o piesă de colecție, este nevoie de oameni al căror efort nu se măsoară în mii de ore de muncă, ci doar în satisfacția misiunii îndeplinite. Lista este lungă, dar nu voi ezita să o parcurg.

Aprecierea noastră se îndreaptă cu prioritate către prof. univ. dr. Constantin Schifirneț, cadru didactic la Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA), coordonatorul Școlii Doctorale din cadrul Facultății de Comunicare și Relații Publice, care a acceptat fără ezitare să îngrijească această ediție. De altfel, pentru cei care îl cunosc pe Profesorul Schifirneț, demersul său nu este o surpriză, domnia sa fiind unul dintre puținii cercetători români cu o bogată experiență în readucerea în actualitate a unor opere și autori români din secolul XIX și prima jumătate a secolului XX. Dintre cele 34 de ediții de opere îngrijite de el amintim: Marin Ștefănescu, *Filosofia românească*, Editura Historia (2008); C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic*, Editura Albatros (2005); A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, Editura Albatros (2005); Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. I–V, Editura Albatros (2001–2003); Traian Brăileanu, *Sociologie generală*, Editura Albatros (2003); Traian Brăileanu, *Politica*, Editura Albatros (2003); D. Stăniloae, *Creștinism și națiune*, Editura Elion (2003); S. Mehedinți, *Poporul*, Editura Albatros (2002); G. Călinescu, *Cultură și națiune*, Editura Albatros (2002); M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Albatros (2002); C. Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, Editura Albatros (1999); A.D. Xenopol, *Națiunea română*, Editura Albatros (1999); A.D. Xenopol, *Români și unguri*, Editura Albatros (1999); M. Eminescu, *Națiunea română. Progres și moralitate*, Editura Albatros (1999); A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler*, Editura Albatros (1998); O. Goga, *Naționalism dezrobitor*, Editura Albatros (1998); Nichifor Crainic, *Puncte cardinale în haos*, Editura Albatros (1998); Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie și românism*, Editura Albatros (1998); Aurel C. Popovici, *Stat și națiune*, Editura Albatros (1997); Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, Editura Albatros (1997); Mihail Ralea, *Fenomenul românesc*, Editura Albatros (1997); C. Rădulescu-Motru, *Etnicul românesc. Naționalismul*, Editura Albatros (1996). De altfel, pentru Constantin Schifirneț, proiectul pe care astăzi îl aducem în fața cititorilor nu este prima sa întâlnire cu viața și opera lui Spiru C. Haret. În 1992, Profesorul Schifirneț a publicat în *Academica* (septembrie, p. 21) articolul *Modernitate și reformă în viziunea lui*

Spiru Haret, iar în 2001 *Știință și sociologie în opera lui Spiru Haret*, studiu introductiv la Spiru Haret, *Mecanica socială* Editura 100+1 Gramar.

Tot în categoria eforturilor necuantificabile intră și munca realizată cu profesionalism și dăruire de Lucian Pricop, redactorul șef al Editurii Comunicare.ro, și echipa sa: Dan Flonta, Olga Machin și Cristian Lupeanu. Pentru această echipă, *Operele lui Spiru C. Haret* este unul dintre cele mai complexe proiecte, care le-a pus la încercare gradul de duranță profesională. Este suficient să luăm în considerare numărul de pagini culese și redactate, imaginile reconstituite și grafica asociată celor 11 volume pentru a cuprinde doar câteva dintre motivele lor de neliniște din ultimii patru ani. Privind însă la rezultate, putem aprecia că echipa editorială Comunicare.ro și-a îndeplinit misiunea.

Un proiect de o asemenea amplitudine – și care nu este animat de o motivație comercială – are nevoie de o susținere financiară pe măsură. În acest sens, avem obligația morală de a mulțumi Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică (ANCS) care, ca urmare a avizului pozitiv al Comisiei pentru Subvenționarea Literaturii Tehnico-Științifice a Colegiului Consultativ pentru Cercetare-Dezvoltare și Inovare, a acordat SNSPA, respectiv Editurii Comunicare.ro, un grant în valoare de 40.000 lei, care acoperă 45% din costurile de editare a primelor șase volume din *Operele lui Spiru C. Haret*. Susținerea asigurată de ANCS a făcut fezabil, din punct de vedere financiar, proiectul de reeditare și, categoric, va permite unei mai largi categorii de cititori să (re)descopere și să aibă acces la opera lui Spiru C. Haret.

O idee nu apare dintr-o dată; o idee cristalizează într-un mediu încărcat de esența acelei idei. La fel s-a întâmplat și în cazul republicării operelor lui Spiru C. Haret. Îmi amintesc că apropierea mea de opera lui Spiru C. Haret a fost, în bună măsură, mijlocită de către prof. univ. dr. Andrei Marga, la acea vreme ministrul Educației. La îndemnul acestuia am petrecut mai multe zile în biblioteca Ministerului Educației Naționale, descoperind eforturile lui Haret de modernizare a *școlii* românești. De atunci am avut plăcerea de a purta o serie de discuții și de a participa la schimburi de idei pe marginea realizărilor științifice, culturale și politice ale lui Spiru C. Haret cu Ecaterina Andronescu, Cristian Adomniței, Anton Anton, Alina Bărgăoanu, Cezar Bîrzea, Adrian Curaj, Ion Chiciudean, Radu Mircea Damian, George Dincă, Paul Dobrescu, Nicolae Frigioiu, Grigore Georgiu, Radu Gologan, Bogdan Halic, Dumitru Iacob, Gerard Jităreanu, Mihai Korka, Mircea Malița, Nicolae Manolescu, Adrian Miroiu, Ioan Pânzaru, Sorin Popescu, Radu Purice, Mircea Regneală (care, de altfel, în calitate de director al Bibliotecii Centrale Universitare, a pus la dispoziția Editurii Comunicare.ro volumele originale publicate în 1935–1938), Constantin Schifirneț, Jan Sadlak, Melania Vergu, iar lista ar putea continua. De aici nu a mai fost decât un pas până la momentul *cristalizării* unei noi idei, respectiv momentul în care am propus *Colegiului de redacție* al Editurii Comunicare.ro să includă *Operele lui Spiru C. Haret* în programul său editorial. *Colegiul*, coordonat de prof. univ. dr. Paul Dobrescu, a aprobat.

* * *

Deși am parcurs un traseu important, nu cred că putem considera că suntem la capătul unui drum. În continuare cred că nu am descoperit și valorizat suficient patrimoniul cultural și intelectual al lui Spiru C. Haret. În continuare cred că, deși se bucură de respectul și aprecierea noastră, nu am reușit să transferăm, decât într-o foarte mică măsură, filonul de înțelepciune al lui Haret către publicul larg, transformându-l astfel într-un bun comun. În continuare cred că facem greșea de a-l considera pe Haret numai reformatorul *școlii* românești când, de fapt, el a fost reformatorul societății românești, fiind în egală măsură preocupat de școală, de relațiile sociale dintre oameni, de istoria acestor relații, de producție și capitalul economic, de rolul investițiilor în dezvoltarea economică a țării, de reforma politică și morală a unei națiuni. Mărturiile în acest sens sunt din abundență în jurul nostru. Astfel, cei care îl citesc cu atenție pe Haret pot descoperi, printre altele, o descriere amănunțită a modului în care excesele în domeniul financiar-bancar ar putea să arunce societatea într-o criză economică de tipul celei pe care noi o traversăm astăzi. Făcând trimitere la acest exemplu, nu pot să nu întreb câți economiști români au citit *Mecanica socială* publicată de Haret, la Paris, în 1910. Iar dacă răspunsul la această întrebare nu ne satisface, putem să mergem mai departe și să întrebăm câte universități din România îl prezintă pe Spiru C. Haret studenților săi ca pe un gânditor și creator de modele economice, sociale și politice.

Pe 17 decembrie 2012 vom comemora un secol de la trecerea în neființă a lui Spiru C. Haret. Cred că a sosit momentul ca *Opera* lui Haret să fie acum completată cu *Volumul XII*, început, probabil, de Gheorghe Adamescu, Petre Gârboviceanu și Gheorghe N. Costescu în urmă cu șapte decenii, dar niciodată finalizat. Cred că este datoria generației noastre să scriem despre *el*, dar mai ales despre *noi*, despre ceea ce *noi* am înțeles și ne-am însușit ca moștenire a *sa*⁶.

Bibliografie:

Adamescu, Gheorghe, *Biografia lui Spiru Haret*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, București, Editura Cartea Românească (1935).

Biblioteca Gh. N. Costescu din Pucioasa, *Personalități ale orașului Pucioasa. Gheorghe N. Costescu. Inspector în Ministerul Educației și Culturii*, document intern, Pucioasa (2009).

Cummings, William K., *Instituții de învățământ. Un studiu comparativ asupra dezvoltării învățământului în Germania, Franța, Anglia, SUA, Japonia, Rusia*, traducere de Claudia Popa, prefață de Cezar Bîrzea, București, Editura Comunicare.ro (2007).

---

6. Programul editorial al Editurii *Comunicare.ro* cuprinde *Operele lui Spiru C. Haret*, Volumul XII, care urmează să fie publicat până în anul 2012. Pentru apariția acestui volum, Editura a lansat un apel către specialiști din domenii variate precum științele educației, matematică, astronomie, geologie, economie, filosofie, sociologie, istorie, politologie etc. Lista celor care doresc să contribuie la realizarea acestui volum este deschisă.

Hangiu, Ion, *Presa românească de la începuturi până în prezent. Dicționar cronologic 1790–2007. Vol. I: 1790–1916*, București, Editura Comunicare.ro (2009).

Haret, Spiru, *Mecanica socială*, traducere de Gabriela Adina Apostol, studiu introductiv de Constantin Schifirneț, București, Editura 100+1 Gramar. (2001).

Joja, Athanase (coord.), *Dicționar Enciclopedic Român. Vol. I (A–C)*, București, Editura Politică (1962).

Orăscu, Șerban, *Spiru Haret*, București, Editura Științifică și Enciclopedică (1976).

Manolache, Anghel și Pârnuță, Gheorghe (coord.), *Istoria învățământului din România. Vol. II (1821–1918)*, București, Editura Didactică și Pedagogică (1993).

Platon, Gheorghe (coord.), *Istoria Românilor. Vol. VII, Tom II. De la independență la Marea Unire (1878–1918)*, București, Academia Română, Editura Enciclopedică (2003).

Schifirneț, Constantin, *Modernitate și reformă în viziunea lui Spiru Haret*, în *Academica*, septembrie (1992), p. 21.

Schifirneț, Constantin, *Știință și sociologie în opera lui Spiru Haret*, studiu introductiv la Spiru Haret, *Mecanica socială*, București, Editura 100+1 Gramar, pp. I–XXXII (2001).

Schifirneț, Constantin, *Sociologia românească modernă*, București, Editura Criterion Publishing (2009).

SPIRU HARET, REFORMATORUL SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

Constantin Schifirnet

1. O viață închinată reformei

Personalitate emblematică a perioadei moderne românești, Spiru Haret este unul din marii creatori de instituții din România. Traseul său profesional se derulează sub semnul muncii continue și al rezultatelor pe măsură. Mediul de viață și de muncă și vremurile cuprinse de nevoia resimțită a unei reformări profunde a societății i-au fost favorabile deși i-au stat uneori în cale obstacole, mai ales din partea adversarilor.

După absolvirea studiilor universitare în țară cu bile albe¹, Haret obține o bursă, de studii în Franța, la concursul instituit de Titu Maiorescu ministrul Instrucțiunii Publice. Ajuns la Paris, el constată insuficiența sa pregătire matematică și se decide să își desăvârșească instruirea științifică, mai întâi prin licența în matematică susținută la 9 august 1875 și apoi prin licența în fizică obținută la 2 august 1876. La 30 ianuarie 1878 devine doctor în matematici cu lucrarea *Sur l'invariabilité des grands axes des orbites planétaires* (Despre invariabilitatea axelor mari ale orbitelor planetare), disertație care dezvoltă și corectează cercetările lui Pierre Simon Laplace, Joseph-Louis Lagrange și Siméon Denis Poisson asupra varietății axelor orbitelor planetare. Publicația „Analele Observatorului din Paris” a retipărit-o în anul 1885. Este primul român cu acest titlu științific obținut în capitala Franței, cu o teză de o reală însemnătate științifică².

Calitatea tezei de doctorat și aprecierile deosebit de elogioase ale unor matematicieni francezi, de pildă Henri Poincaré, erau motive suficiente pentru proaspătul doctor în matematici să rămână profesor la o universitate din Paris. Cum în întreaga sa viață s-a condus

---

1. Prezentarea etapelor importante din activitatea lui S. Haret include informații din studiile introductive semnate de Gh. Adamescu la volumele *Operele lui Spiru C. Haret*, Editura „Cartea Românească”, f.a.

2. Matematicianul G. Țițeica, cel care a fost ales membru al Academiei Române în locul rămas vacant după dispariția lui Haret, scrie: „Problema tratată și rezultatul căpătat a produs în lumea științifică de pretutindeni o deosebită impresie. Puține teze de doctorat au fost primite așa de favorabil și au fost înscrise așa de repede în analele științei, ca teza lui Haret”, G. Țițeica, Introducere la *Operele lui Spiru C. Haret* vol. X, Editura „Cartea Românească”, f.a., p. VII.1. Prezentarea etapelor importante din activitatea lui S. Haret include informații din studiile introductive semnate de Gh. Adamescu la volumele *Operele lui Spiru C. Haret*, Editura „Cartea Românească”, f.a.

după precepte morale foarte riguroase, tânărul Haret a decis să revină în România pentru a oferi cunoștințele și expertiza sa statului din ale cărui fonduri a putut să-și asigure cheltuielile, ca bursier, în Franța.

După întoarcerea în țară, în 1878 este numit profesor la catedra de mecanică rațională a Facultății de Științe de la Universitatea București. Concomitent a funcționat ca profesor la seminarul „Nifon Mitropolitul“ din București, Școala de artilerie și geniu, Școala de poduri și șosele, Școala de ofițeri din București. Datoria de profesor a îndeplinit-o exemplar deși multe alte activități extrașcolare îl absorbeau până la epuizare. Vom discuta mai departe cum savantul și profesorul Haret s-a implicat în treburile publice fiindcă epoca îl solicita să-și pună cunoștințele și abilitățile în actele de modernizare a țării.

Competențele lui Haret nu au trecut neobservate de Ion Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, și de D. A. Sturdza, ambii interesați de evoluția tinerilor merituoși. În plus, Ion Brătianu l-a solicitat să devină profesor de matematici al celor trei fii ai săi. Aceste legături cu fruntașii liberali ar fi fost o premisă pentru înscrierea lui timpurie ca membru al Partidului Național Liberal. O va face mult mai târziu, deoarece s-a perceput ca un specialist, ca tehnocrat în limbajul de astăzi, fiind înclinat mai degrabă spre studiu și expertiză decât către viața politică.

Încă de la începuturile activității tânărul profesor primește din partea autorităților școlare misiuni de evaluare a activităților unor instituții de învățământ, prilej cu care se remarcă imediat ca un excelent profesionist în domeniul școlii. Conștient de necesitatea creării și funcționării cadrului instituțional modern în România, Haret nu refuză să îndeplinească și alte sarcini cum este cea de conservator al Muzeului de antichități sau de inginer hotarnic.

Dincolo de aceste ocupații, Haret s-a concentrat pe activitatea de studiere, evaluare, organizare și conducere a școlii, sacrificând munca științifică. El a înțeles că, în contextul societății românești, poate fi un important agent al reformelor structurale în învățământul românesc aflat în acel moment într-o febrilă căutare a căilor optime de modernizare reală. Mai mult, profesorul Haret a realizat că societatea, mai ales elitele, exprimau așteptări privind accelerarea procesului de sincronizare a școlii cu cerințele timpului dar și critici acerbe referitoare la starea învățământului românesc.

Încă de tânăr Haret a ocupat poziții importante în Ministerul Instrucțiunii Publice, pregătindu-se astfel pentru demnitatea ministerială. În anul 1882, este numit de ministrul Instrucțiunii publice V.A. Urechia, membru în consiliul permanent de instrucțiune. Ministrul următor, P. S. Aurelian, îl investește inspector general al școlilor la 3 aprilie 1883, poziție în care s-a ocupat de cunoașterea stărilor din școală, prin o varietate de modalități: vizite la școlile din țară, inspectarea activității corpului didactic, elaborarea de rapoarte despre problemele învățământului. În anul 1884, înaintează ministrului Instrucțiunii Publice Gh. Chițu *Raport general asupra învățământului secundar prezentat d-lui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor*. Asupra acestei importante lucrări stăruim mai jos.

În evoluția sa, alături de calitățile sale incontestabile, a contat șansa susținerii ideilor și proiectelor lui de către unul din cei mai influenți oameni publici ai timpului, D.A. Sturdza. Imediat după preluarea Ministerului Instrucțiunii Publice, D.A. Sturdza l-a numit secretar general, în februarie 1885.

La 2 martie 1889 se înscrie în Clubul liberal, iar în 1895 este ales deputat de Ilfov. Nu există prea multe informații despre activitatea sa ca deputat în intervalul 1895-1897. Se știe că a fost raportor al proiectelor depuse în parlament de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Petru Poni, în 1896.

După cum se vede, Haret a ajuns ministru nu din întâmplare sau ca un oarecare politician obligat de partidul său să ocupe o funcție. El avea deja o experiență de 15 ani în activitatea de cunoaștere și organizare a școlii, de elaborare de acte legislative și administrative. Spiru Haret a fost de trei ori ministru (1897-1899, 1901-1904, 1907-1910), fiind depășit, ca timp, doar de Constantin Angelescu, ministrul Instrucțiunii Publice în intervalele 1918-1919, 1922-1926, 1927-1928, 1933-1937. De durată au fost și ministeriatele la Instrucțiune Publică deținute de D.A. Sturdza (1885-1888) și Tache Ionescu (1891-1895). În perioada acestor ministeriate s-au adoptat principalele reforme în domeniu. Toți miniștrii învățământului românesc de după anul 1864 au stăruit în funcția civilizatorie a școlii.

La 31 martie 1897 Haret este desemnat ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor. În cei doi ani de ministeriat el pune în aplicare ideile gândite de el de-a lungul timpului ca specialist acreditat în domeniul învățământului. Trece prin parlament două legi fundamentale: a învățământului secundar și superior (1898) și a învățământului profesional (1899). În același răstimp s-a adoptat programa școlilor secundare, s-au elaborat regulamentele pentru toate treptele din sistemul de învățământ, au fost înființate școlile de adulți, grădinițele școlare, cantinele școlare, a apărut revista „Albina”, a fost instituită medalia „Răsplata muncii” pentru învățământul primar.

Primul său ministeriat ia sfârșit la 11 aprilie 1899 odată cu demisia guvernului liberal prezidat de Dimitrie A. Sturdza.

După revenirea, în 14 februarie 1901, la conducerea Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, Haret a trebuit să repună în vigoare legea învățământului primar din 1896, legea învățământului secundar din 1898 și legea învățământului profesional din 1899, acte legislative anulate de guvernul P.P. Carp în 1900. În același timp a stabilit baza de calcul pentru micșorarea salariilor din cauza puternicei crize în care se afla țara la începutul secolului XX. Acest demers a fost etichetat „Curba lui Haret”.

În ministeriatul din perioada 1901-1904 Haret a acționat pentru restructurarea sistemului de învățământ în raport cu cerințele procesului de modernizare a societății, care avea nevoie acută de forță de muncă instruită. Prin urmare, a înființat un număr mare de școli profesionale elementare și inferioare.

În ce privește organizarea învățământului secundar, a redus cursul liceului la trei ani, a păstrat trifurcarea liceului (secții distincte cu profil clasic, real sau modern), a desființat examenul de absolvire de la sfârșitul liceului, a stabilit ca înscrierea în facultate să se facă numai după trecerea unui examen de admitere.

În aceeași perioadă, Haret a trecut prin parlament două legi de o importanță deosebită: legea Casei Bisericii și Legea Casei de Economie a corpului didactic. După modelul legii Casei Școalelor, Legea Casei Bisericii a reglementat înființarea unei instituții de exercitare a supravegherii gospodăririi averii bisericii și așezămintelor religioase, precum și administrarea fondurilor prevăzute în bugetul statului pentru biserică. Cealaltă lege, a Casei de Economie a corpului didactic, prevedea înființarea unei organizații de depunere a economiilor cu scopul de a servi ca instituție de ajutor pentru cazurile de boală, de protecție pentru văduvele și orfanii membrilor săi, de susținere și de întemeiere a instituțiilor de educație pentru copiii corpului didactic, precum și orice alte stabilimente filantropice în folosul lor. Fondurile se obțineau prin cotizații permanente ale membrilor Casei, donații, serbări populare etc.

În toamna anului 1903, Haret a înaintat Regelui Carol I „Raport asupra activității ministerului de Instrucție”, în care prezintă legile și alte acte normative despre școala în perioada 1 octombrie 1895 – 31 august 1903.

La 22 decembrie 1904 guvernul liberal condus de Dimitrie A. Sturdza demisionează. În perioada 1905-1906 fiind în opoziție, Haret renunță la stilul sobru al demnitarului și intervine impetuos în spațiul public pentru a explica ideile și deciziile sale ministeriale și pentru a afirma cu fermitate propria sa concepție nu doar despre învățământ, ci și despre gravele probleme ale societății românești, inclusiv chestiunea țărănească despre care vom discuta mai jos.

Haret avea nevoie de un organ de presă unde să poată apăra reformele sale de deciziile ministrului conservator al Instrucțiunii Publice M. Vlădescu. În acest scop a editat „Revista generală a învățământului“ în luna mai 1905, cu sprijinul unui mare număr de cadre didactice.

Organizarea, în 1905, la București a Congresului corpului didactic primar i-a oferit ocazia fostului și viitorului ministru al Instrucțiunii de a prezenta, în discursul din 1 iulie 1905, noi argumente în demonstrarea oportunității aplicării legii învățământului primar prin care se prevedea că școala primară trebuie să funcționeze în aceleași condiții oriunde în teritoriu, în mediul urban și în mediul rural, dând astfel o replică neechivocă adversarilor săi conservatori care acționau pentru organizarea diferită a învățământului la sate de cel din orașe.

Fiindcă i s-au reproșat reducerile bugetare din 1901, Haret a decis să clarifice în lucrarea din 1906, *Pagini de istorie*, contextul real al măsurilor luate de guvernul liberal. Autorul amintește de situația financiară dezastruoasă a țării la începutul anului 1900, fapt care avea consecințe economice și politice, printre acestea numărându-se pericolul dependenței statului român de organizații financiare internaționale: „Controlul european! Adică o comisie de bancheri străini, care să ia în mână administrația finanțelor noastre, să reguleze veniturile, să supravegheze urmărirea impozitelor și să mărginească cheltuielile în felul și după conivența lor. Cu alte cuvinte, robia țării, impusă nu cu armele, după luptă vitejească, ci în chip rușinos, ca robia risipitorului fără minte, căzut pe mâna cămătarilor, care-i storc averea și-și bat și joc de dânsul“³. Nu este greu de observat cum se repetă ciclic, în perioade de criză, presiunea instituțiilor financiare internaționale asupra societății românești. Reducerile bugetare din anul 1901 au salvat creditul statului și astfel țara a scăpat de a fi în incapacitate de plată. Haret a demonstrat cu cifre cum, chiar în aceste împrejurări, veniturile cadrelor didactice erau mai mari decât în perioadele precedente, așa cum rezultă din analiza situației materiale a corpului didactic de la 1864 până în 1901.

La 12 martie 1907 se instalează guvernul liberal, iar Haret preia pentru a treia oară conducerea Ministerului Instrucțiunii Publice. Rămâne în această demnitate până la 28 decembrie 1910. Revenirea sa în poziția de ministru are loc în contextul răscoalelor țărănești din 1907. Primul său act a fost apelul din 14 martie 1907 adresat preoților și învățătorilor din sate, în care le cerea să acționeze pentru încetarea revoltelor: „Faceți să înceteze lupta între frați! Faceți-i să înțeleagă că cu jocul și cu arma nu se poate îndrepta țara, că, din contra, i se pregătește pieirea!“⁴.

Deoarece acuzele de instigare a țăranilor la răscoală erau îndreptate către corpul didactic și corpul preoțesc din sate, Haret a declanșat o amplă anchetă la care au fost implicați inspectori și revizori, episcopi și protoierei, proprietari și arendași. El însuși a studiat rapoartele prefectilor către ministrul de interne. Pentru fiecare județ a întocmit dosare voluminoase despre situația din timpul răscoalelor. A urmărit mersul proceselor intentate unui mare număr de preoți și învățători suspecți de instigare. În „Raport la Rege nr. 17116 din 13 august 1907 despre acțiunea preoților și învățătorilor rurali în timpul răscoalei din 1907“ Haret exprimă

3. S. Haret, *Pagini de istorie*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, p. 163.

4. S. Haret, „Circulara din 14 martie 1907 către toți cucernicii preoți și către toți învățătorii din comunele rurale ca să ajute la potolirea spiritelor“, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, p. 25.

convingerea că ancheta „este în mod hotărâtor în favoarea preoților și a învățătorilor“. Mai mult, supune spre semnare Regelui proiectele de decrete prin care se conferă medaliile „Răsplata Muncii pentru școală“ și „Răsplata Muncii pentru biserică“, acelor învățători și preoți, care, în timpul răscoalelor, și-au făcut datoria.

În perioada 1907-1910 ministrul Instrucțiunii Publice Haret a primit misiunea de a suplini lipsa temporară în 1907, 1908, 1909 și 1910, din cauza prelungitelor concedii de boală, a președintelui Consiliului de Miniștri, D. Sturdza, căpătând o autoritate incontestabilă în partid și în spațiul public.

Haret a reformat școala, și implicit societatea românească, nu ca politician, ci ca un reformator din poziția de specialist, dovedită cu prisosință în toate împrejurările. Ca ministru acorda atenția necesară oricărui detaliu fără a se mulțumi doar cu trasarea unor direcții generale, așa cum procedează un politician. El mai mult consilia pe alții decât să se fi lăsat consiliat. Fiecare decizie avea la bază o amănunțită documentare, după cum spune Gh. Adamescu, unul din colaboratorii săi. Ministrul redacta personal circularele și deciziile Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor. În plus, își făcea timp pentru a scrie învățătorilor ce îi trimiteau petiții. Ținea legătura direct cu țara prin audiențele acordate la minister dar și la propria locuință. Orice cerere era satisfăcută numai dacă era în acord cu legea, și nu ținea cont de apartenența politică a petenților. Din această cauză unii dintre membrii partidului său i-au devenit adversari.

Toate aceste inițiative dovedesc un comportament de demnitar preocupat de tot ce se petrece în domeniul său. Este aici și o probă de pasiune însuflețită pentru problemele școlii și ale societății. El nu rămâne în cercul strâmt al protipendadei politice și caută să cunoască România profundă, adică România rurală unde schimbarea de tip modern se producea destul de lent și fără efecte directe asupra populației țărănești.

Haret este exemplar ca om al dialogului, al dezbaterilor publice. A fost interesat de opiniile și ideile tuturor celor preocupați de schimbări structurale. Multe din deciziile sale aveau la bază lungi studii și dezbateri cu actorii sociali ai școlii. Peste tot pe unde a activat a lăsat amprenta puternicei sale personalități dând astfel sens concret lucrului cu temeinicie făcut.

În afara de apetența lui pentru dialog direct cu învățătorii, recunoaștem în conduita lui Haret expresia unei administrații ineficiente, din cauza căreia ministrul trebuia să urmărească aplicarea întocmai a tuturor deciziilor.

Deși ocupat cu treburile de stat, Haret nu a neglijat statutul de om de știință. În 1886, a fost propus ca membru activ Academiei Române, dar a fost acceptat abia la 31 martie 1892. Fără a se cunoaște motivele, Haret nu a ținut discursul de recepție anunțat la 29 mai 1892 („Despre influența științelor pozitive asupra dezvoltării condițiilor vieții moderne“). Haret a prezentat, în ședințele Academiei Române, comunicările: „Despre accelerațiunea seculară a mișcării medii a Lunii“, 4 aprilie 1889; „Considerațiuni relative la studiul experimental al mișcării apei în canalele descoperite și la constituțiunea intimă a fluidelor“, 19 martie 1882; „Teorema ariilor în mișcarea sistemelor materiale“, 17 octombrie 1894; „Notă asupra populațiunii României“, 6 iunie 1903; „Observațiuni științifice“, 7 octombrie 1905; „Meteorul de la 29 noiembrie 1911“, 2 decembrie 1911; „Pata ce mare roșie de pe planeta Jupiter“, 1912; „Henri Poincaré“, 9 noiembrie 1912.

Haret a elaborat două rapoarte asupra unor cărți propuse pentru premiere de către Academia Română: „Raport despre cartea *Contribuțiuni la munca pentru ridicarea poporului* de Sp. Popescu, prezentată la Academie pentru premiul Adamachi, 1905; „Raport despre aeroplanul Vlaicu prezentată la Academie pentru premiul Lazăr“, 1912.

În 1910 îi apare *Mécanique Sociale*, prima lucrare românească de analiză sistematică și coerentă a societății, pe baza unor analogii matematice între legile mecanicii și legile cărora le sunt supuse fenomenele sociale. G. Țițeica o așează, calitativ, pe același plan cu teza de doctorat a lui Haret: „singura lucrare, care prin proporțiile și însemnătatea ei stă cu cinste alături de teza de doctorat e, fără îndoială, *Mecanica socială*”⁵.

Recunoscându-i-se valoarea cercetărilor în matematică, în anul 1976, cu prilejul împlinirii a 125 de ani de la nașterea lui, Uniunea Internațională a Astronomilor a dat numele Haret unui crater de pe fața invizibilă de pe pământ a Lunii.

După o viață profesională și publică trepidantă, Haret se pensionează în ziua de 1 aprilie 1911, renunțând la cariera universitară înainte de termenul fixat de lege, așa cum a procedat și T. Maiorescu. O boală nemiloasă îl măcina, însă mai mult decât suferința fizică l-au afectat atacurile venite din partea adversarilor. Este conștient de efectele produse de unele dintre actele sale, ceea ce îl face să spună în cuvântul ținut la banchetul organizat în onoarea sa în 12 decembrie 1911: „Nimeni nu poate să facă binele fără să nu aibă și suferințe pentru aceasta”.

A contat în decizia sa poate și gestul său, considerat jignitor de presă și de către unii politicieni, de a-i fi reproșat lui Maiorescu că demisia acestuia, în 28 septembrie 1909, din funcția de membru asesor al Comisiei de judecată a corpului didactic secundar și superior ar fi fost un refuz de serviciu, din care cauză venerabilul gânditor și profesor și-a dat demisia din învățământ în 23 octombrie 1909, înainte de pensionarea sa la termenul legal de 15 februarie 1910, când ar fi împlinit 70 de ani.

Deși bolnav incurabil, Haret a continuat să fie prezent în spațiul public și astfel a sprijinit cu prestigiul său înființarea, în 1912, a Ligii Deșteptarea, pentru ajutorarea muncitorimii. Haret a publicat un apel în care a arătat scopul asociației și a editat revista „Liga Deșteptarea”. În același răstimp a înființat „Banca Viticolă”, el însuși fiind proprietarul viei de la Valea Călugărească.

În testamentul datat 8 ianuarie 1910 scrie: „Plec din lume cu mulțumirea că nu am pierdut vremea și că mi-am îndeplinit datoriile atât pe cât puteam să mi le îndeplinesc în împrejurările în care am trăit și în marginea puterilor mele fizice și intelectuale. Aceasta să fie și mângâierea acelor care m-au iubit și care vor rămânea după mine”.

În ziua de 17 decembrie 1912 se stinge din viață.

2. Școala în societatea modernității tendențiale

Una din marile reforme din epoca lui Alexandru Ioan Cuza a fost adoptarea Legii instrucțiunii publice din 1864 și, timp de mai mult de trei decenii, școala în România a funcționat în temeiul ei. În anii '80 și '90 ai secolului al XIX-lea, apar proiecte de legi, se editează lucrări despre școală și învățământ, au loc dispute cu referire la concepția, metodele și principiile școlare.⁶ Chestiunea principală era asigurarea unei orientări realist-pragmatice

5. G. Țițeica, Introducere la *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. X, ed. cit., p. VIII.

6. Ștefan Bârsănescu, Florela Bârsănescu, *Educația, învățământul, gândirea pedagogică în România. Dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

în educație și instrucție, depășirea condiției școlii de instituție ce pregătea tinerii numai pentru profesii bugetofore.

Fără îndoială, școala a fost o instituție fundamentală în ridicarea nivelului de instruire și de educare a tuturor națiunilor. Elitele moderne au fost create de școală. După Unirea din 1859 și după câștigarea independenței în 1877, Regatul român trebuia să devină centrul de iradiere a culturii naționale către românii de pretutindeni. Modalitatea fundamentală de formare și educare a conștiinței naționale a fost școala, instituția prin care se afirmă și se dezvoltă burghezia națională. De aceea reforma învățământului a fost o prioritate pentru toți miniștrii învățământului din Regatul României. Să recunoaștem rolul excepțional al burgheziei în susținerea dezvoltării instituției școlare ca motor al evoluției sociale și culturale moderne. Totuși modernizarea societății românești nu s-a produs de către burghezia autohtonă întrucât aceasta era destul de fragilă. În România învățământul a fost o cale de formare a burgheziei naționale și a elitelor moderne.

Evoluția modernă în România a avut loc în mod diferit față de modernitatea occidentală, unde dezvoltarea economică de tip capitalist a impus burghezia ca forța socială dominantă în societate, clasă socială care a edificat un cadru instituțional concordant cu valorile ei.

Procesele de modernizare românească pot fi descrise prin noțiunea „modernitate tendențială”, prin care desemnăm actul de dezvoltare modernă în direcție inversă față de modernitatea clasică, recte occidentală. Modernitatea românească este tendențială fiindcă modernizarea s-a produs prin înlocuirea vechilor instituții, feudale, cu instituții preluate din Occident într-un context socio-economic agrar și rural.

Modernitatea românească s-a produs de sus în jos, de la grupurile conducătoare, care au aderat la valorile moderne, către toate celelalte grupuri sociale. S-a creat organismul instituțional politic și juridic modern, necesar în susținerea spiritului național, în lipsa unei baze economice de tip capitalist. Modernitatea, în cazul românesc, este cadrul și elementul de susținere a naționalului, dar nu prin baza economică, care ar fi trebuit să fie temei al afirmării statului național, ci ca tendință, ca ideal de atins în afirmarea națiunii. Modernitatea este mai mult o aspirație, un țel de atins dar niciodată pe deplin realizat. Prin urmare, modernitatea răzbate greu și lent prin complicata rețea de structuri socio-instituționale din societatea românească tradițională și patriarhală. De aceea ea este o modernitate predominant mozaicată, nestructurată sub o formă dominantă clară. Din cauza insuficienței sau inexistenței resurselor de modernizare în interior (resurse ideologice, economice, administrative, financiare etc.) modernitatea tendențială este o formă asimptotică de modernizare, care niciodată nu ajunge la specificațiile modernității, oricât de mult ar părea că se apropie. Modernitatea, fiind starea tendențială a societății, nu se instituie ca o certitudine la toate palierele organismului social fiindcă ea este inconsistentă și se manifestă inegal pe diferite domenii⁷.

Ideea unui model de dezvoltare ce ar trebui urmat de alte țări s-a dovedit neproductivă întrucât „nimic nu este atât de înrădăcinat în particularitățile istorice cum sunt instituțiile și actorii politici”⁸.

Conceptul de modernitate tendențială este util în explicarea ideilor și acțiunilor întreprinse de Spiru Haret. Autorul *Mecanicii sociale* abordează, ca orice autentic intelectual,

7. Constantin Schifirneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, Comunicare.ro., București, p. 205; Idem, „Modernitatea tendențială”, *Sociologie Românească*, II, 4, 2009.

8. Manuel Castells, *Le pouvoir de l'identité*, Traduit de l'anglais par Paul Chemla, Fayard, Paris, 1999, p. 377.

problematica dezvoltării sociale și economice din unghiul finalității morale. Modernizarea societății românești este benefică numai dacă produce mutații în conduita și gândirea morală individuală și colectivă. Iată ce spunea în articolul „Constatări triste“, publicat în „Revista generală a învățământului“ din octombrie 1906: „Pe noi ne încântă strălucirea exterioară, mulțimea palatelor clădite și lungimea șinelor de fier care străbat țara; nu băgăm însă de seamă că lăsăm neatins fondul moral care forma temelia mizeriei bizantine, împlântată la noi de infamul regim fanariot. Dar tocmai aceasta este principala, unica reformă care trebuie făcută, ca să avem dreptul a vorbi de repede noastră intrare în lumea civilizată. Drumuri de fier și palate se construiesc în centrul Africei; dar pe câtă vreme va înflori acolo domnia celui mai tare, celui mai șiret sau celui mai nerușinat, nu va putea fi vorba de civilizația continentului negru“⁹. Efectele derivate din insuficiența modernizare în toate componentele societății erau atât de evidente încât nu este surprinzătoare asemănarea izbitoare a ideilor liberalului Haret cu ideile maioresciene și, mai ales, cu rigoarea eminesciană.

Despre Spiru Haret se spune că este omul școlii, ctitorul școlii românești, reducând astfel personalitatea lui la o singură dimensiune. Într-adevăr Haret a reformat învățământul românesc iar unele dintre ideile sale continuă să stăruie până astăzi. Se neglijează însă faptul că Spiru Haret este, în realitate, un reformator al societății românești. El a intuit, la fel cum au gândit Cuza, Kogălniceanu, Maiorescu și Eminescu, că o societate predominant agrară și țărănească trebuie modernizată din interiorul ei, punând în mișcare fondul său de către instituții adecvate. Una dintre aceste instituții este școala, pe care Haret o concepe ca mijloc fundamental al unor transformări în mediul țărănesc. Nu doctrina liberală l-a condus spre ideea schimbării moderne, ci viziunea sa despre mersul modernizării în România l-a condus spre liberalism.

3. Reforma învățământului românesc

Reforma școlară a lui S. Haret a adaptat principiile învățământului modern la noile trebuințe ale țării rezultate din noua etapă, cea a modernității. Haret a conceput școala ca intrinsecă evoluției societății, și din această perspectivă a elaborat, pentru contextul românesc, un program de construcție instituțională în care cultura și educația devansează economicul.

Reformele lui Haret pun în relief efortul unui european de a clădi instituțional o civilizație europeană într-o țară europeană cu un anumit ritm al evoluției istorice. Savantul cu contribuții științifice apreciate în țări cu tradiție în domeniu a oferit, prin opera sa științifică și acțiunea politică și legislativă, un model de explicare a modernizării societății românești.

Nucleul doctrinei haretiste se conturează în *Raport general asupra învățământului secundar prezentat d-lui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor*, lucrare redactată la vârsta de 33 ani, în 1884, în calitate de inspector general al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor.

Așa cum scrie Gh. Adamescu, mare parte din ideile din *Raportul* din 1884 se regăsesc în proiectele de legi pentru construcția localurilor de școli primare (publicate în 1889) și în cele cuprinse în proiectul de reformă a învățământului, prezentat de D. A. Sturdza (1886), la

---

9. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, p. 278.

care Haret colaborase în calitate de secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor¹⁰. Mai mult decât atât, spiritul modern al *Raportului* îl întâlnim în toată opera sa legislativă și în toate actele sale privind reforma școlară. Când a ajuns ministrul Instrucțiunii, în 1897, Haret avea deja programul de reformă elaborat încă din 1884.

Considerăm *Raportul*, insuficient studiat de exegeții haretieni, o lucrare fundamentală a științelor sociale românești prin analiza societății în toate dimensiunile ei, cu accent, se înțelege de la sine, pe instituția școlară. Școala se instituie în cadru de referință al principalelor probleme sociale, culturale, naționale și economice dintr-o societate înscrisă pe calea schimbărilor moderne.

Haret constată în *Raport*, pe linie junimistă, adoptarea unui sistem de învățământ din alte culturi și civilizații, fără a avea o bază doctrinară românească: „Pentru a răspunde cu claritate, trebuie să ne aruncăm ochii un moment asupra dezvoltării istorice a doctrinelor educației în țările unde originile acestei dezvoltări se urcă la sute de ani înapoi, și de la care noi am împrumutat întocmai sistemul nostru de învățământ, fără a pune mai nimic de la noi; întocmai ca un popor care, sosit mai târziu în cerul lumii civilizate, a trebuit să ne grăbim a profita de experiența altora, fără a putea adăugi rezultatele propriei noastre experiențe, ce ne lipseau”¹¹.

Organizarea și conducerea școlii înseamnă, mai întâi, definirea trebuințelor și mijloacelor umane și financiare dintr-un stat, elaborarea unui plan general de stabilire a locului pe care trebuie să-l ocupe fiecare tip de școală în sistemul de învățământ: „Școlile unui stat formează un corp organizat, în care fiecare organ are funcția sa deosebită, toate împreună conlucrând la buna stare a organismului întreg”¹².

Haret gândește politica școlară pe ceea ce s-ar numi astăzi principiile managementului. Orice reformă nu poate fi decât globală și ea se face numai în temeiul unui plan de dezvoltare a școlii într-un context social: „Alcătuirea acestui plan general este partea cea mai grea și mai delicată în confecțiunea legislației școlare; ea cere, pe lângă altele, o cunoștință profundă de trebuințele actuale și viitoare ale țării, cum și de mijloacele de care dispune ea, și care sunt de natură foarte diversă și foarte greu de apreciat, când e vorba de școli”¹³. El a gândit reforma în spiritul managementului proiectelor, fiind orientat de principiul controlului foarte riguros asupra utilizării resurselor, destul de limitate, destinate școlii.

Inspectorul general al Ministerului Instrucțiunii Publice relevă o situație ciudată în ce privește aplicarea Legii generale a Instrucțiunii din 5 decembrie 1864, o lege „foarte liberală”, dar neaplicată riguros. Deși neabolită în mod formal, în realitate legea a fost desființată: „unele părți s-au lăsat pur și simplu neaplicate, ba chiar fără încercare de a se aplica”. S-au folosit numeroase tertipururi pentru a nu respecta prevederile ei, o demonstrație în plus a discrepanței dintre reglementarea juridică și cadrul social, cultural și național: „s-au creat școli prin simplă măsură bugetară, și s-a văzut atunci acest lucru extraordinar: școli care singure nu știau scopul pentru care sunt create, altfel decât prin numele sub care figurau în buget.”¹⁴. Haret oferă o explicație pertinentă actelor de modernizare în învățământ. Aplicarea legii din 1864 nu a pătruns în profunzimea procesului de reformă a școlii. Modernitatea

10. Gh. Adamescu, *Introducere la Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. V.

11. Spiru C. Haret, *Raport general asupra învățământului secundar prezentat d-lui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor*, București, 1884, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 5.

12. *Ibidem*, p. 8.

13. *Ibidem*.

14. *Ibidem*, p. 9-10.

exista doar ca tendință și nicidecum ca dimensiune dominantă a școlii. Precaritatea reformei școlare se referă la lipsa regulamentelor de aplicare a Legii Instrucțiunii publice din 1864, de pildă, regulamentul pentru concursurile la catedrele universitare, iar alte regulamente s-au făcut „în flagrantă opozițiune cu legea; spre exemplu, regulamentul de ordine și disciplină pentru licee [...]. Cu modul acesta de multe ori același lucru se vede regulamentat în două sau trei feluri, spre marea bucurie a celor care au avut trebuință a-și modifica purtarea după trebuințele momentului“. O excelentă idee este cea cu privire la derogările de la lege de către directori sau consilii școlare, derogări invocate după un timp de aceeași ca fiind tradiții: „astăzi sunt invocate sub numele de *tradițiuni*, contra și a legii, și a regulamentelor, și a bunului simț“¹⁵.

Reforma școlii avea loc într-o societate în care, după recensământul general al populației din anul 1899, procentul total al analfabeților era de 78%, iar pentru populația rurală de 84%. Acesta a fost rezultatul, după 35 de ani, de funcționare a școlii în virtutea instituirii învățământului primar obligatoriu de către legea instrucțiunii din 1864. Prevederea legală asupra obligativității învățământului primar nu a fost aplicată pentru toți copiii din cauza numărului nesatisfăcător de învățători și de clădiri școlare. Din datele aceleiași recensământ reiese că pentru instruirea celor 686.054 copii în vârstă de școală era nevoie de 8500 învățători față de cei 4429 învățători care funcționau în acel moment pentru 354.000 copii – o dovadă în plus a crizei acute de personal calificat pentru școala primară.

Încă din anul 1884, Haret concepe reforma școlară ca act de adoptare a unei legislații sistematice complete și omogene, prin modificarea radicală a legii din 1864 și anularea tuturor regulamentelor și circularilor întocmite în baza acestei legi: „Cu aceasta nu înțeleg ca să se refacă din nou tot edificiul învățământului nostru. Din contra, va trebui să se evite cât se va putea mai mult a se aduce o nouă perturbare în mersul lucrurilor, prin desființare de instituțiuni existente și crearea altora nouă. Ceea ce cer este a se armoniza legislațiunea școlilor, și pentru a ajunge acolo sunt silit a reclama suprimarea a tot ce a contribuit la producerea anarhiei actuale“¹⁶. Este necesar să precizăm că Haret se referă la anarhia din învățământ generată de lipsa de unitate în sistemul legislativ.

În același *Raport* Haret afirmă rolul fundamental al corpului didactic în reformarea școlii, idee regăsită apoi în toate actele sale ministeriale. Chestiunea personalului didactic „este tot așa de importantă, dacă nu chiar mai importantă decât a programelor; căci un bun profesor cu o programă mediocră dă tot mai bune rezultate decât un profesor mediocre cu cea mai bună programă“¹⁷.

Viitorul ministru surprinde un fenomen specific pentru orice perioadă de tranziție. Modernizarea școlii s-a făcut cu stocul de forță de muncă existent, admitându-se suplinitori, – unii dintre ei neavând vârsta de 18 ani, cu cunoștințe insuficiente –, fără a li se impune măcar trecerea formală printr-un examen. Mai bine de 23% din catedrele de gimnazii și licee erau suplinite¹⁸. De aceea el afirmă că sunt necesare programele pentru corpul didactic deoarece „personalul nostru didactic s-a format singur pe sine, și tradițiunile didactice nu există în școlile noastre“¹⁹.

---

15. *Ibidem*, p. 10

16. *Ibidem*, p. 11

17. *Ibidem*, p. 20-21.

18. *Ibidem*, p. 31.

19. *Ibidem*, p. 74.

Haret dezvăluie preocuparea exclusivă a întregului nostru învățământ pentru instrucție, în dauna educației. Accentul este pus numai pe însușirea unui mare volum de cunoștințe, fără a se lua în seamă formarea conștiinței civice: „Se poate prea bine concepe un bun cetățean și părinte de familie care nu știe istoria coifului lui Alexandru cel Mare; însă cineva care nu va avea iubire de familie și de țară, onestitate, curaj civic și militar, abnegațiune, simț de dreptate, activitate, energie, nu e cu putință a fi cetățean folositor; din contra, va fi mai mult decât un ignorant o piedică, dacă nu un pericol pentru țara și familia lui”²⁰.

Spirit pozitiv, cunoscător al învățământului românesc, Haret este conștient de caracterul utopic al oricărei acțiuni de a transforma deodată întregul învățământ, fiindcă îi lipsesc mijloacele necesare pentru atingerea acestui obiectiv. Principiul reformei școlare este axat pe concentrarea tuturor mijloacelor pentru a forma personalul necesar și un tip modern de școală²¹.

Haret oferă un exemplu de schimbare a formei cu păstrarea fondului vechi, o dovadă în plus a modernității tendențiale. Decizia înființării școlilor reale a fost aplicată nu prin crearea de școli reale adecvate, ci prin acordarea titlului de școli reale mai multor gimnazii nefuncționale: „de aceea se văzură câteva din gimnaziile acelea începând a purta numele de reale, fără ca în realitate să se fi adus altă schimbare vechii stări de lucruri decât suprimarea din programe a limbei latine și elene, și introducerea celei germane. Încolo, și localurile, și personalul, și metodele rămâneau tot ca mai înainte”²².

La fel ca Maiorescu, cere un studiu aprofundat al școlilor reale: „trebuie o organizare studiată pe deplin, întinzându-se la toate detaliile și nelăsând nimic întâmplării; altminteri gimnaziile reale nu vor fi decât un element de slăbire a învățământului în genere, și mai prudent ar fi a le suprima sau transforma chiar de pe acum iar în gimnazii clasice”²³.

Haret își exprimă o viziune optimistă față de evoluția școlii românești întrucât: „Disponem de câteva elemente, din nenorocire nu multe, care vor fi foarte prețioase în lucrarea de organizare și de sistematizare“. Cauza stării de lucruri din învățământ este „lipsa de sistemă și de perseverență. Când vom face ca legile, regulamentele, programele și ordinele ministeriale să fie de acord unele cu altele, vom fi făcut mai jumătate din treabă. Pentru rest, am speranța că nu ne va lipsi nici capacitatea, nici tragerea de inimă”²⁴.

Citind acest *Raport* parcă îl citești pe Eminescu, și el la rândul-i revizor școlar pentru un timp. Poetul supune unei analize profunde o realitate socială, cea a școlii românești pe care și Haret o studiază dar o și reformează.

Nu putem trece peste situația, bizară într-un anume fel, că în 6 martie 1885 Academia Română refuză premiera *Raportului general anual asupra învățământului* din cauza raportului negativ al lui B. P. Hasdeu, care îl apreciază „având o actualitate prea încărcată” și un ton „critic”, judecată contrastantă cu aprecierea secretarului permanent al Academiei Române, D.A. Sturdza²⁵.

20. *Ibidem*, p. 109

21. *Ibidem*, p. 140

22. *Ibidem*, p. 144

23. *Ibidem*, p. 146

24. *Ibidem*, p. 177

25. „Dacă vreodată am simțit o mare bucurie sufletească, aceasta a fost la citirea *Raportului* d-tale. Ai pus nu numai mâna pe rană, dar ai pus-o în cunoștință de cauză și cu tăria unui medic care știe ce face și care știe ce face cu iubire și durere de inimă”, îi scria, în 21 decembrie 1884, Dim. A. Sturdza.

4. Învățământul, fundament al dezvoltării naționale

Viziunea haretistă despre școală exprimă un mod original de a concepe schimbarea socială într-o țară în curs de modernizare. Haret însuși este un exemplu elocvent cum intelectualul instruit și educat în spiritul celor mai înalte standarde ale timpului realizează cerințe ale progresului generat de și într-o comunitate națională.

În viziunea lui Haret, școala devine fundament al schimbărilor moderne în România, ea preluând într-o anumită măsură roluri de dezvoltare ce aparțin altor segmente ale societății. Haret a demonstrat capacitatea statului român de modernizare a școlii numai cu forțe materiale și umane românești: „căci un popor care nu găsește în sine însuși toate elementele necesare propriei sale dezvoltări nici nu merită acest nume”²⁶.

Prin reformele sale, Spiru Haret a urmărit ralierea societății românești predominant agrare și țărănești la cerințele economiei de tip burghez, la normele europene de organizare și administrație a instituțiilor.

Școala este investită de către Haret cu misiunea de a forma la elevi deprinderi specifice unei vieți profesionale diferite de cea tradițională agrară. În plus, școala are menirea de a forma conștiința despre drepturile și obligațiile cetățenești într-un stat democratic constituțional. Spiru Haret a conceput educația și instrucția populației ca factori principali de transmitere a cunoștințelor de bază și de formare a abilităților necesare în activitățile practice, în special în acelea specifice mediului agricol.

Haret se interferează, în unele dintre ideile sale, cu concepția maioresciană despre învățământ, pe care o dezvoltă în unele laturi. El a înfăptuit cerința maioresciană și eminesciană de a prelua forme reale ale civilizației moderne din Occident și nu surogatele acesteia sau imitația unor forme secunde. Structurile instituționale adoptate din exterior nu răspundeau nevoilor reale ale contextului în care ele încercau să funcționeze, situație subliniată de el: „Este un lucru evident și recunoscut de toată lumea, că diversele pături ale societății românești nu au fost atinse în mod egal de binefacerile noii stări de lucruri, inaugurată mai cu seamă prin mișcarea de la 1848”²⁷, iar în altă parte scrie că una dintre cauzele disfuncționalității evoluției sociale și economice din România este „lipsa unei relații intime constante și active, între cei care dau impulsul și cei care trebuie să-l primească”²⁸, adică între agenții modernizării și grupurile care trăiesc efectele modernizării nu a existat o comunitate de interese și de aspirații.

La fel ca Maiorescu, Haret crede că învățământul din România este orientat prioritar către latura sa teoretică, văduvind elevii de formarea deprinderilor pentru activități practice: „Pretutindeni se cere ca profesorii să nu facă apel la memoria școlarilor decât atunci când raționamentul nu-i poate ține locul. Peste tot se impune a se face aplicațiuni și a se dezbrăca învățământul cât mai mult posibil de caracterul abstract și pur teoretic”²⁹.

Învățământul este un factor al dezvoltării economice, fiind un stimul al acesteia. Critica și acțiunea lui Haret de înlăturare a orientării școlii către o educație abstractă aveau ca scop demonstrarea oportunității învățământului profesional care trebuie „mai mult să preceadă

---

26. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 209-210.

27. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, p. 328.

28. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, p. 313.

29. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 312.

decât să urmeze mișcarea economică³⁰, și, în consecință, statului îi revine obligația organizării rețelei de școli profesionale. Modul cum el concepe învățământul profesional este încă un argument al opțiunii pentru soluții adecvate contextului național.

Trei scopuri urmărește învățământul într-o societate: să formeze buni cetățeni, să dea elevilor un fond de cunoștințe generale necesare în viață, să pregătească profesioniști pentru toate domeniile societății³¹. Haret scrie că școala este „unul dintre instrumentele de acțiune socială cele mai puternice, prin faptul că efectele ei se simt în toate părțile țării și în toate straturile societății. Ea poate face servicii însemnate chiar în unele direcțiuni, care la prima vedere nu s-ar părea că intră în domeniul său”³².

Pentru demnitarul Haret, o chestiune esențială pentru o țară în curs de modernizare rămâne gestionarea mijloacelor financiare alocate învățământului secundar. România era singura țară din lume în care învățământul secundar era integral gratuit. Cum chestiunea mijloacelor financiare era foarte serioasă, Haret atrăgea atenția asupra imposibilității ca statul să poată susține financiar o creștere continuă a numărului școlilor secundare. Aceste școli puteau funcționa numai în măsură în care satisfăceau anumite trebuințe ale societății, și în nici un caz pentru a scoate absolvenți fără nici o perspectivă în a găsi un loc de muncă, fiindcă efectul ar fi dezastruos: „s-ar crea o sumă de oameni declassați, spre nenorocirea lor și spre primejduirea rânduiei țării”³³.

În același spirit, Haret pledează pentru o politică școlară echilibrată încât numărul școlilor secundare să nu crească peste măsură: „Nu trebuie ca toată tinerimea țării să fie exclusiv bacalaureată, tot așa precum nu trebuie ca toți tinerii să fie seminariști, sau militari, sau profesori, sau ingineri”³⁴. El surprinde o realitate întâlnită de-a lungul perioadei de modernizare a României, anume orientarea masivă a societății către profesii liberale sau neproductive, în dauna unor sectoare cu mari oportunități de forță de muncă, fapt care ar conduce la „riscul de a umplea țara cu oameni inutili și pentru țară și pentru dânșii, pe când atâtea alte cariere, unde se cer mulți lucrători, rămân în părăsire”. Pentru că învățământul secundar era gratuit a existat mentalitatea că toți absolvenții cursului primar ar fi îndrituiți să frecventeze liceul. Haret crede că numai o selecție printr-un examen de admitere se poate accede în școala secundară: „În alte țări selecțiunea această se face prin faptul că învățământul secundar e plătit: aceasta este selecțiunea făcută după avere. La noi, mijlocul acesta de alegere nu există și bine este că nu există; dar, în lipsa lui trebuie să se găsească un altul, care nu poate fi decât selecțiunea după capacitate, cea mai dreaptă și mai liberală din toate”³⁵.

În Circulara nr. 62151 din 29 septembrie 1898, ministrul Haret enunță măsurile luate cu privire la funcționarea școlilor secundare cu clase limitate ca număr, ocupate de școlarii selecționați printr-un examen, și cu cheltuieli de la buget³⁶. Se aduc argumente pentru noua restructurare a învățământului secundar, și amintește că o bună parte din fondurile acordate liceelor și gimnaziilor trebuie orientate către învățământul industrial și profesional: „e cert

30. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 384.

31. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 207.

32. Spiru C. Haret, *Raport adresat M. S. Regelui asupra activității Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 210.

33. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, ed.cit., p. 254.

34. *Ibidem*, p. 255.

35. *Ibidem*.

36. *Ibidem*, p. 295.

că învățământul nostru secundar costă cel puțin de trei ori mai mult decât trebuie, după nevoile țării și după dezvoltarea ce o are învățământul primar. Învățământul profesional și industrial s-ar putea crea și susține întreg numai cu prisosul de fonduri consacrate învățământului secundar³⁷.

Haret concepe reforma școlară conform situațiilor reale asociate grupurilor sociale de la baza societății, deoarece schimbările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au produs doar la nivelul elitelor, ceea ce înseamnă o modernizare parțială și limitată. Programul său țintește clasele numeroase: „Păturile de jos ale poporului sunt acelea care au cu deosebire trebuință de sollicitudinea noastră. Ele sunt acelea care au beneficiat mai puțin de lucrarea de transformare din ultimele decenii; și aceasta este natural, deoarece mișcarea, venită de sus în jos, are trebuință de timp mai lung până să se comunice masei³⁸. Iată, argumentul lui Haret exprimă, indubitabil, existența unei modernități tendențiale pe care se înscrieseră societatea românească, și tocmai din acest motiv, el gândește o cale proprie de dezvoltare modernă pornind de la producerea de schimbări în mediul dominant românesc, satul. Acestei entități îi aplica principiile ale modernității în raport cu contextul ei social și cultural concret, anume țărănimea și munca agricolă.

5. Legile lui Spiru Haret

Prin reforma lui, Haret a fundamentat legislativ și acțional procesul de modernizare a învățământului la toate nivelurile: primar, profesional secundar și superior, de dezvoltare a instituțiilor culturale.

Legile și acțiunile lui Haret sunt exemplare pentru tipul de reformator orientat spre punerea în mișcare a potențialului intern. Petre Gârboviceanu spunea că „deși nu a avut mijloace bănești îndestulătoare, Haret a biruit și ne-a lăsat cea mai frumoasă pagină de activitate școlară și culturală“.

Marele om de stat a elaborat și a trecut prin Parlament acte legislative a căror aplicare a determinat înscrierea școlii românești în direcția afirmării ei ca instituție fundamentală a societății românești:

1. Lege asupra învățământului secundar și superior, din 1898 (elaborată împreună cu Constantin Dumitrescu-Iași), cu modificările din 1901. Conform acestui act legislativ învățământul secundar are o durată de 8 clase în loc de șapte, este organizat pe două cicluri (inferior și superior) și în secții – modernă, reală și clasică. Prin lege, universitățile au devenit centre de dezvoltare și stimulare a științei, fiind introdusă obligația pentru cadrele didactice de a avea o contribuție științifică originală.

2. Lege asupra învățământului profesional, din 1899, cu modificările din 1901, reglementează înființarea învățământului profesional primar într-un mare număr de școli răspândite în toată țara, și în mare parte prin sate.

3. Lege pentru înființarea Casei de economie, credit și ajutor a corpului didactic, din 1903 reglementează înființarea unei instituții de creditare și de depunere a economiilor de

37. *Ibidem*, p. 300.

38. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 299-300.

către membrii corpului didactic, și funcționarii dependenți de Ministerul Instrucției Publice, de Casa Școalelor și de Casa Bisericii, cu scopul de a servi ca instituție de ajutor pentru cazurile de boală, de protecție pentru vădulele și orfanii membrilor săi, de susținere și de întemeiere a instituțiilor de educație pentru copiii corpului didactic, precum și orice alte stabilimente filantropice în folosul lor. Fondurile se obțin prin cotizații permanente ale membrilor Casei, donații, serbări populare etc.

4. Lege pentru înființarea și organizarea Casei Sf. Biserici autocefale ortodoxe române, din 1902. S-a reglementat, după modelul legii Casei Școalelor, întemeierea unei instituții de exercitare a supravegherii gospodăririi averii bisericii și așezămintelor religioase, precum și administrarea fondurilor prevăzute în bugetul statului pentru biserică.

5. Lege pentru a se ceda Academiei Române tot ce se cuprinde în Biblioteca centrală, 1901. A fost reglementat transferul colecțiilor Bibliotecii Centrale a Statului, înființată în anul 1864 prin legea Reglementărilor publice, la Academia Română.

6. Lege pentru școalele normale de menaj, din 1908.

7. Lege pentru fabricarea și vânzarea lumânărilor de ceară, din 1908.

8. Lege pentru dotarea școalelor primare rurale cu pământ de cultură, din 1908.

9. Lege pentru instrucția militară în școli, din 1909.

10. Lege pentru organizarea școlii superioare de medicină veterinară, din 1909.

11. Lege pentru școalele de copii mici, din 1909.

12. Lege pentru instituirea unei comisii istorice a României, din 1910 prevede constituirea unui organism abilitat cu publicarea de cronică interne și externe, documente, inscripții.

13. Lege pentru organizarea și administrarea teatrelor, din 1910.

În plus, Haret a trecut prin parlament un mare număr de legi de modificare a unor articole din acte legislative și a elaborat un număr impresionant de programe și regulamente indispensabile în aplicarea legilor școlare, în cele trei perioade de ministeriat: a) 1897–1899: 6 programe, 34 de regulamente; b) 1901–1904: 14 programe, 56 de regulamente; c) 1907–1910: 15 programe, 76 de regulamente³⁹.

În conformitate cu prevederile Legii învățământului primar, sunt înființate cursuri pentru adulți, solicitând participarea învățătorilor „prin care ei pot să vină într-ajutorul ridicării culturale și economice a stării poporului”⁴⁰.

Haret s-a ciocnit, în activitatea de reformare a școlii, de problemele activității economice specifice unei țări predominant agrare, anume cele legate de participarea directă a copiilor din sate la muncile agricole, o dovadă a primitivismului agriculturii românești din acel timp. Datorită reglementărilor legale, le-a fost interzis țăranilor, ca timp de 5 ani pe durata învățământului primar obligatoriu, să forțeze proprii copii să muncească în agricultură. Haret crede că mai profitabilă atât pentru copil dar și pentru părinții lor este calificarea în școală pentru a lucra în agricultură: „școala rurală să pregătească pe copii de săteni anume în vederea meseriei de agricultori”⁴¹. În acest sens, emite *Circulară către revizori din 5 februarie 1902 pentru învățământul rural care trebuie să fie practic*. Printr-o altă circulară din 28 iulie 1902 cere revizorilor să oblige pe fiecare elev de a parcela și planta o mică porțiune din grădina părintească, după modelul de la școală⁴². Cu toate acestea,

39. Cf. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, ed.cit., pp.86-109.

40. *Ibidem*, p. 36.

41. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 129.

42. *Ibidem*, p. 155.

realitățile din satul românesc l-au obligat să dea Decizia din 25 iulie 1902 pentru suspendarea cursurilor în vederea lucrărilor agricole cu școlarii⁴³.

A urmărit cu tenacitate realizarea unui învățământ practic și a scos, în acest scop, Decizia din 18 februarie 1903. S-a avut în vedere distribuirea sporului de 10% persoanelor care predau lucrul manual⁴⁴ și stabilirea condițiilor de primire a acestui spor: confecționarea împreună cu elevii de obiecte ce urmau să fie comercializate, obținerea de deprinderi într-o meserie de către cel puțin jumătate din elevi, practicarea meșteșugului însușit de 10–20 adulți din sat⁴⁵.

Nu-i scapă niciun detaliu important al organizării și managementului învățământului: psihologia școlară, relațiile sociale, raporturile școlii cu societatea, particularitățile psihologice ale copiilor. De pildă, a emis Regulamentul privind băncile pentru elevi, încă un argument al haosului care domnea în instituțiile școlare. A fost nevoie de intervenția sa energetică printr-un act normativ, pentru a organiza spațiul școlar atât de necesar dezvoltării fizice a elevilor. Au fost interzise băncile de mai mult de două locuri, punându-se astfel capăt „oribilei grămădiri ce se vede astăzi în unele din școlile noastre”⁴⁶. El a stipulat patru serii de dimensiuni ale băncilor destinate copiilor de diferite vârste, evitându-se nepotrivirea dintre talia copiilor și bănci, iar stabilirea mărimii să fie decisă numai de oameni calificați în materie. Haret a indicat toate cifrele necesare pentru construirea pupitrelor de către orice tâmplar, cum este de exemplu, o stinghie pentru sprijinirea corpului elevului.

În activitatea sa, Haret a avut de înfruntat lipsa reglementărilor legale în ce privește funcționarea învățământului privat și raporturile dintre acesta și învățământul public. În 1904 elaborează Proiectul de lege pentru învățământul privat, pe care îl depune, la 3 decembrie 1904, la Adunarea Deputaților. De precizat că proiectul de lege viza doar învățământul preuniversitar. De altfel, până în 1990 nu s-a pus niciodată chestiunea înființării de universități private în România.

Haret prezintă *Expunerea de motive* asupra acestui proiect, iar la 11 decembrie 1904 începe discuția pe marginea lui. Legea este aspru criticată de Tache Ionescu, Al. Marghiloman și Petre Carp, nu atât din motive legate strict de obiectul ei, cât din rațiuni politice de subrezire a poziției guvernului măcinat de conflictele interne din cadrul Partidului Național Liberal. În acest context, legea este retrasă, fiindcă la 23 decembrie 1904 este instalat noul guvern, conservator, prezidat de G. Gr. Cantacuzino.

În ministeriatul din perioada 1907–1910 a încercat să depună un nou proiect de lege asupra învățământului privat⁴⁷, însă nu a avut succes.

Să amintim și de inițiativa lui C. Rădulescu-Motru de a propune în Camera Deputaților un proiect de lege asupra învățământului particular. Filosoful argumenta că încurajarea inițiativei particulare ar fi o cale de înlăturare a unor dificultăți din învățământul de stat, mai ales acelea privind numărul mare de elevi într-o clasă. Proiectul de lege inițiat de C. Rădulescu-Motru nu a fost discutat în parlament și deci nu a fost validat⁴⁸.

43. *Ibidem*, p. 154.

44. *Ibidem*, p. 184.

45. *Ibidem*, p. 185.

46. *Ibidem*, p. 274.

47. S. Haret, Scrisoare din 23 octombrie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 26.

48. Cf. Constantin Schifirneț, *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, vol. I, Editura Albatros, București, 2003, pp. 548-552.

Îi va reveni mai târziu unui alt ministru al Instrucțiunii, liberalul C. Angelescu să legifereze învățământul particular. În 22 decembrie 1925 este adoptată *Lege asupra învățământului particular prin care se stabilesc scopul și categoriile de școli particulare, administrarea și funcționarea acestora, limba de predare etc.* Acest act juridic proiectează cadrul de organizare al școlilor instituționalizate „în afara statului“, cu deschidere spre „educația și instrucțiunea în familie“. Legea propune un ansamblu de norme pedagogice unitare, comune cu cele valabile în cazul școlilor publice, de stat.

Această bogată activitate de legiferare și de administrare a unui domeniu, lipsit de resurse materiale și financiare, ar putea lăsa sentimentul de solidaritate deplină a tuturor liberalilor cu actele demnitarului provenit de rândurile lor. O asemenea imagine persistă în spațiul public, dar ea nu reflectă întru totul relațiile dintre Haret și partidul său. Se știe destul de puțin despre tensiunile trăite de Haret, din care cauză și-a depus demisia de mai multe ori.

O primă cerere de demisie a înaintat-o în 1908, așa cum reiese din scrisoarea din 7 aprilie 1908 către D.A. Sturdza, Președintele Consiliului de Miniștri, căruia îi reamintește de depunerea ei de două luni. Îi cere să ia o hotărâre cu invocarea stării sale de oboseală⁴⁹.

Motivul demisiei l-a reprezentat neacceptarea de către Haret a instituirii învățământului militar în școală, decizie luată pe timpul guvernării conservatoare în anii 1905–1906, când ministrul Instrucțiunii Publice, M. Vlădescu, a preconizat, prin legea din 7 martie 1906, instrucțiunea militară teoretică și practică a tuturor elevilor din școalele publice și particulare. În acest scop, s-a creat pe lângă Ministerul Instrucțiunii, un serviciu special numit „Corpul instructorilor militari școlari“.

Deși Haret a elaborat un nou proiect de lege de modificare a legii din 7 martie 1906 el nu a fost depus în dezbaterile Parlamentului, fiindcă ministrul de Război, generalul Alexandru Averescu, sprijinit direct de Regele Carol I, a continuat să aplice legea în vigoare ajungându-se la militarizarea școlilor.

Sturdza îi răspunde a doua zi, în 8 aprilie 1908, înapoiindu-i cererea de demisie și cu exprimându-și nemulțumirea lui față de gestul ministrului său preferat: „Mare durere mi-a cauzat încunoștințarea ce mi-ai trimis ieri. Ne-am strâns la un loc nu numai pentru a legifera, ci pentru a executa o mare reformă socială, economică și culturală, de care depinde existența patriei noastre. Legiferarea nu e încă terminată, executarea este de abia începută și noi părăsim lucrarea“⁵⁰.

Haret persistă în cererea lui și revine cu o nouă scrisoare către D.A. Sturdza în 25 aprilie 1908 în care îl roagă să-i accepte demisia: „Nu vă cer decât câteva momente, ca să vă ocupați de afacerea mea“⁵¹.

Fiindcă Sturdza îi refuza demisia dar și adoptarea unei decizii ferme de înlăturare a efectelor de aplicare a legii privind învățământul militar, Haret i-a trimis rapoarte despre abuzurile comise de cadrele militare în școli din care rezulta că instructorii militari acționau în stilul tipic militar și nu ca profesori, ceea ce crea „cea mai mare dezordine în școli“. Acești instructori erau numiți direct de Ministerul de Război, fără consultarea autorităților școlare și, din această cauză, nu se supuneau controlului conducerii școlilor, iar consecința a fost prezența lor destul de sporadică la activitățile școlare, ajungându-se până acolo că elevii nu aveau situația școlară încheiată la orele de instrucție militară. Rigurosul ministru al

49. S. Haret, Scrisoare din 7 aprilie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, f.a., p. 20.

50. D.A. Sturdza, Scrisoare din 8 aprilie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., p. 21.

51. S. Haret, Scrisoare din 25 aprilie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., p. 22.

Instrucțiunii nu putea să tolereze un asemenea comportament, ce intra în contradicție cu normele școlare: „Pot să afirm că, din câte nenorociri au trecut peste capul școlii, niciuna nu i-a făcut mai mare rău, din punctul de vedere al spiritului de ordine, de regulă, de disciplină, de bună cuviință și de bună creștere, decât această nenorocită inovație”⁵². Haret conferise prin acte legislative și prin măsuri administrative o anumită demnitate și un prestigiu școlii în societate și acestea erau știrbite tocmai de unii dintre colegii săi de guvern și de partid prin neimplicare în stoparea abuzului produs de aplicarea legii instrucției militare. Ordinele militarilor aveau mai multă autoritate în multe școli decât deciziile sale ministeriale. De pildă, un maior dădea ordine și transmitea Regelui și Ministrului de Război rapoarte contra lui Haret.

Poziția în care se afla Haret, reformator al școlii și al societății, era intolerabilă: „De aceea vă rog cu insistență ca, dacă nu este posibil ca să mi se permită să administrez școlile cum înțeleg eu, să fiu descărcat de o sarcină care îmi impune numai responsabilități și nimic altceva. Vă rog să credeți că în niciun chip nu pot să merg mai departe în condițiile acestea”⁵³.

Se pare că D.A. Sturdza i-a promis reglementarea învățământului militar în toate școlile, așa cum reiese din scrisoarea lui Haret către Președintele Consiliului de Miniștri din 16 octombrie 1908: „Sper că se va fi convins și M. S. Regele de imposibilitatea ce este de a se persista pe calea aceasta, dacă nu voim să compromitem cu totul învățământul nostru”⁵⁴.

În scrisoarea din 23 octombrie 1908, Haret renunță la stilul strict protocolar și numește direct pe cel care, de fapt, susținea învățământul militar în școli, și acesta era Regele Carol I: „Am convingerea că Regele nu va consimți să renunțe la militarizarea învățământului. Mai mult decât atât: am convingerea că și Dv. credeți ca și mine”⁵⁵. De această dată îi cere imperativ lui Sturdza să-i accepte demisia, cu motivația că militarizarea școlilor este contrară întregii sale reforme: „Eu văd și cred că militarizarea aceasta este o absurditate; și nu o absurditate anodină, ci una care răstoarnă tot ce tindea să realizeze reforma din 1898, și care introduce ignoranța și sălbăticierea moravurilor, în locul luminii pe care mă măguleam că o vom putea aduce prin măsurile luate în ultimii 12 ani. Cu un om ca mine nu se mai poate face nimic. Sunt prea descurajat văzând că, după 30 de ani de muncă și după rezultate așa de evident bune, chiar Regele crede că tot ce am muncit și am produs eu nu prețuiește nici atâta cât pot face câțiva bieți oameni care nici nu știu să scrie ca lumea”⁵⁶.

Haret era cuprins de o profundă stare de revoltă încât, după cum el însuși afirmă, dacă ar rămâne ministru nu și-ar mai controla comportamentul „sunt expus ca într-o zi să-mi pierd răbdarea, căci om sunt și eu, și să dau loc la vreun incident, de care și mie mi-ar părea rău și guvernului i-ar cauza neplăceri, și ar duce tot la același rezultat: ieșirea mea din minister”⁵⁷. Situația lui în guvern era ingrată fiind în imposibilitate de a promova legea asupra învățământului privat, de a revizui legea clerului, de înființare de noi catedre la facultățile de drept.

52. S. Haret, Scrisoare din 1 iunie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., p. 23.

53. S. Haret, Scrisoare din 1 iunie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., pp. 23-24.

54. S. Haret, Scrisoare din 16 octombrie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., p. 24.

55. S. Haret, Scrisoare din 23 octombrie 1908, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., p. 24.

56. *Ibidem*, p. 25. În cererea de demisie o spune apăsător că din cauza unor obstacole nu mai poate conduce ministerul „în sensul ideilor care au prezidat la înjgheburile reformei învățământului, pe baza legilor din 1896, 1898, 1899 și 1901...”.

57. *Ibidem*.

Regele îl susținea pe Averescu fiindcă autoritatea ministrului de Război venea din îndeplinirea misiunii dificile de curmare a răscoalei țărănești din 1907. Președintele Consiliului de Miniștri, D.A. Sturdza, se afla într-o situație dificilă deoarece nu putea să se opună direct unui ministru care restabilise ordinea în țară.

Din relatările lui Haret se desprinde o anumită animozitate între el și generalul Averescu, două personalități puternice, fiecare cu viziunea proprie asupra administrației publice. Ministrul Instrucțiunii Publice acționa necondiționat pentru autonomia instituțiilor școlare iar Ministrul de Război concepea școala ca o instituție unde să fie asigurată instruirea militară de către cadre militare.

Nu putem trece peste un alt motiv al ostilității lui Haret față de Averescu, indicat cel puțin ca ipoteză, și anume dezarcordul său, mai mult implicit decât explicit, față de metodele folosite de armată în reprimarea răscoalelor țărănești, întrucât dezavua folosirea violenței față de o categorie socială privată de drepturi sociale, civice și politice, așa cum el demonstrase în lucrarea *Chestia țărănească* în 1905.

Averescu părăsește Ministerul de Război la 3 martie 1909, în locul fiind numit juristul Toma Stelian, și va deveni eroul de la Mărășești, în 1917, ca învingător al trupelor germano-austro-ungare în timpul războiului pentru întregirea României.

În schimb, Haret nu a demisionat și a continuat activitatea ca ministru. Regele a trimis Parlamentului proiectul de lege asupra instrucției militare din școli întocmit de Haret încă din 1907, adoptat în ambele Camere. Noua lege abroga legea din 7 martie 1906 și a instituit instrucția militară obligatorie pentru toți elevii care își îndeplineau serviciul militar în școlile normale și a introdus un curs de instrucție militară și tragere în țintă în toate școlile secundare și profesionale de băieți. Aceste cursuri erau predate de măștri speciali numiți de Ministerul Instrucțiunii⁵⁸.

Haret reușește să modifice legea clerului, dar va cunoaște o rezistență puternică la adoptarea altor legi: legea pentru înființarea Comisiei istorice, legea teatrelor, legea de înființare de catedre la facultățile de drept. Ministrul își dă seama de interesele unor membri ai PNL de a nu se vota aceste proiecte, și îl anunță pe Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri că demisionează⁵⁹. Datorită incidentelor create în jurul proiectului de lege privind înființarea noilor catedre la facultățile de drept revine în 19 martie 1910 cu o altă cerere de demisie și cu mărturisiri șocante despre stările trăite din cauza epuizării psihice și fizice generate de intrigile de partid: „Nu mai pot lucra nimic cu rost și cu folos, nu mai am nicio autoritate, nu mai văd înaintea mea nicio perspectivă și niciun câmp de activitate în care să mai pot produce ceva în sfera activității mele actuale. Toată energia și puterea mea de muncă sunt sleite, nu mai am nicio încredere nici în mine, nici în succesul muncii mele. Sănătatea mea se zdruncină mereu. Guvernului nu-i mai sunt de niciun folos. De aceea sunt silit ca în mod irevocabil să mă retrag din însărcinarea pe care am purtat-o atâta vreme. Te rog foarte mult să nu insiști ca să revin, pentru că, cu mare părere de rău, nu te voi putea asculta. Și oțelul se roade de la o vreme, cu atât mai mult un om. Eu sunt scurs de puteri, pe care mi le-am risipit în hărțuieli mărunte de toată ziua. Nu mai sunt nici tânăr și mi-am plătit datoria către țară până la limita puterilor mele.

Am dreptul acum și eu la puțină liniște, după atâta viața necăjită și frământată.

58. Legea pentru introducerea instrucției militare în școli, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, f.a., pp. 131-134.

59. Scrisoare din 26 martie 1909, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., pp. 251- 252.

Te rog să te gândești la măsurile ce ai de luat cât se va putea mai curând, pentru că o întârziere de câteva zile mă va face să nu-mi mai pot regula dreptul la pensie, și atunci ce să face eu ca să trăiesc un an de zile? Sunt sigur că nu-mi vei face acest rău.

Te rog, iubite domnule Brătianu, să primești mulțumirea mea sinceră pentru încrederea ce mi-ai arătat-o în aceste 15 luni, și să crezi în nestrămutata stimă și iubire pe care ți-o voi purta tot restul vieții mele⁶⁰. Președintele Consiliului de Miniștri, I.I.C. Brătianu trebuie că avut un argument indubitabil pentru a-l determina pe Haret să renunțe la demisie și acesta era, de fapt, trecerea proiectelor sale de lege prin Parlament. Pe de altă parte, putem bănuși că prezentarea demisiei a fost, în realitate, o stratagemă folosită de Haret cu scopul de a obliga conducerea PNL să susțină actele sale legislative.

6. Demnitatea socială a învățătorului

Ministrul Haret a inclus în programul său de reformă adoptarea deciziilor necesare în recunoașterea de către toate grupurile sociale a demnității profesiei de dascăl: „de la prima intrare în guvern, în 1897, nu am încetat un moment de a avea preocuparea rolului social al învățătorilor, nici chiar în cele două perioade când nu am făcut parte din guvern⁶¹. Haret investește învățătorul și profesorul cu rolul de factor activ al modernizării societății: „Corpul didactic, prin numărul cel mare al membrilor săi, prin cultura lor, prin faptul că sunt răspândiți pe toată suprafața țării și până la colțurile ei cele mai depărtate, este chemat în prima linie la această mare operă⁶². Ca ministru, a acționat pentru asigurarea cadrului legal necesar de afirmare a activismului slujitorilor școlii, prin reglementarea activității extrașcolare a corpului didactic, conferind, de pildă, variate și semnificative misiuni învățătorilor: lupta împotriva alcoolismului, înființarea de bănci populare, organizarea de cercuri culturale, întemeierea teatrului sătesc, organizarea șezătorilor sătești și a serbărilor școlare, constituirea școlilor de adulți, a bibliotecilor, editarea revistelor și a publicațiilor populare. Implicarea în toate aceste activități a adus un plus de prestigiu statutului de învățător.

Scos din interiorul școlii, învățătorul devine un factor principal de modernizare, fiind o prezență activă în spațiul public. El contribuie astfel la progresul social. Haret vede în învățător elementul necesar în formarea omului modern. În societatea românească era identificată tendința către modernitate însă nu era încă întruchipată în conduita individuală. Dintr-o asemenea perspectivă, Haret a reglementat prin circulare și decizii tot ce ține de condiția învățătorului: arendarea terenurilor Casei Școlilor pentru înființarea de ferme model, construirea clădirilor școlilor primare și a localurilor de școală în mediul rural, asocierea preoților la cercurile culturale, îmbunătățirea calității vieții claselor muncitoare, organizarea de cursuri pentru adulți.

Haret a inițiat acțiuni de reorganizare a activităților extrașcolare pentru că învățătorii erau considerați singura categorie profesională capabilă de a fi agent real al modernizării la

60. Scrisoare din 19 martie 1910, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., pp. 256- 257.

61. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., p. 61.

62. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 300.

sate și de a sprijini țăranii să devină producători independenți. El recunoaște că țăranimea este clasa „cea mai puțin atinsă de mișcarea noastră de regenerare națională.“ El concepe învățământul drept mijloc de înlăturare a analfabetismului și a dispus programe pentru școlile de pregătire a neștiutorilor de carte. În 1904 existau peste 1000 de cursuri pentru adulți.

Alături de învățător, preotului trebuia să-i revină o misiune importantă în actul de culturizare din sate fiindcă vorba acestuia „este mai mult ascultată și decât a învățătorului“⁶³.

Demnitarul a asigurat învățătorului, prin legi și reglementări, o poziție socială și o bună stare materială, pentru a-i permite acestuia o participare directă la procesul de modernizare a satului și a societății: „În ce privește dar siguranța situațiunii sale, corpul nostru didactic primar stă mai bine decât în oricare altă țară, fără excepțiune. Din punctul de vedere al plății, de asemenea, nu sunt multe țări care să ne treacă înainte“⁶⁴. În consecință, a scos Legea Casei de credit a Corpului didactic, în 1909, prin care urmărește consolidarea stării economice a slujitorilor școlii datorită unui sistem de măsuri (credite, avansuri, ajutoare etc.) ce le dau posibilitatea de „a capitaliza și a face productive micile economii ale acestora“⁶⁵.

De altfel, o recunoaște el însuși, prin deciziile sale a conferit un statut corpului didactic primar: „De azi înainte va fi lucru dovedit că, fără învățători, nimic temeinic nu se va putea întreprinde pentru prefacerea în bine a stării poporului de jos“⁶⁶. El a ridicat prestigiul învățătorului, inoculându-i ideea că este un factor important în stat, chemat să realizeze rostul său civilizator. De aceea apare ca stranie interpelarea din 25 ianuarie 1908 a lui Titu Maiorescu, fost ministru al Instrucțiunii și autor al unui program de dezvoltare a școlii rurale, în legătură cu activitatea extrașcolară a învățătorilor reglementată de Haret, pe care o amenda ca greșită, aducând argumentul că învățătorul trebuie lăsat să lucreze exclusiv asupra copiilor. Mai mult, îl acuză pe Haret că se ocupă, ca ministru, de alte activități decât acelea specifice poziției sale de demnitar. Replica lui Haret este lămuritoare în ce privește doctrina sa și atinge o chestiune pusă destul de tranșant de Maiorescu, anume superficialitatea modernizării, probată de neaderența multor instituții moderne importate la particularitățile singurei clase reale, țăranul. Haret îi argumentează preopinentei sale oportunitatea măsurilor sale: „Voiam să creez un organ de acțiune, cu care să se poată lucra asupra masei poporului, pentru a face să pătrundă și într-însa civilizația rămasă până azi numai la suprafața societății noastre. Voiam ca, prin învățători, să stabilesc între o pătură și alta a neamului nostru legătura care lipsește, și să le dau puțința de a se cunoaște și a se înțelege una pe alta“⁶⁷.

7. Școala națională

Spiru Haret a gândit o doctrină care a conceput școala ca instituție de bază în procesul de construire și dezvoltare a statului național: „Printre aceste chestii, una din cele mai însemnate este învierea principiului naționalităților, în virtutea căruia fiecare popor caută

63. *Ibidem*, p. 309.

64. *Ibidem*, vol. II, p. 321.

65. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, ed.cit., p. 195.

66. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, ed.cit., p. 321.

67. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., p. 60.

să-și asigure existența unind într-un mănunchi toate elementele naționale, pe baza legăturilor naturale pe care le constituie unitatea de limbă, de tradiții, de credințe, de aspirațiuni și de nevoi. În lupta aceasta, mai mult sau mai puțin pacifică, școala, dacă nu este cel dintâi, dar este desigur printre cele dintâi și cele mai puternice mijloace de acțiune⁶⁸. Așadar, demnitarul percepe școala ca o cale de afirmare a principiului naționalităților, principiu diriguitor în întreaga Europă în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea și de aceea susține că „de cele mai multe ori cel dintâi act al oricărei acțiuni naționale este pe țărâmul școlar⁶⁹. Dezvoltarea națională se înscrie într-un trend și mărturie stă exemplul Germaniei, Japoniei, Franței și Angliei, țări care s-au afirmat printr-un solid sistem național de învățământ. Deschiderea școlilor de către Gh. Asachi, Veniamin Costachi și Gh. Lazăr este considerată „ca primul act conștient al vieții noastre naționale, în urma lungii agonii a perioadei fanarioților⁷⁰. În acest sens, Ștefan Zeletin remarcă acțiunile lui Haret privind edificarea unei școli naționale care să formeze cetățeni patrioți⁷¹.

Școala s-ar institui astfel în cadru și ferment al progresului, al formării comportamentelor pentru schimbare, și în acest sens stabilește direcția de dezvoltare a învățământului: „Căutăm a face ca învățământul nostru să devină un învățământ național, de vreme ce ne silim a-l face să se potrivească țării noastre, în loc de a ne mulțumi să-l luăm făcut gata, într-un timp și în niște condițiuni care nu mai sunt ale noastre⁷².

Subliniam mai sus că Haret a acordat prioritate școlii primare, pe care el o concepe ca bază a întregii educații școlare. „Școala primară trebuie să fie o adevărată școală națională, sau să nu fie deloc. Școala să fie un mijloc de a prepara și a asigura fuziunea tuturor în același gând de iubire de țară, indiferent de origină“, afirmă Haret într-un cuvânt adresat Congresului cadrelor didactice, ținut la București în anul 1905.

Naționalismul lui Haret este asociat unei înțelegeri și unei atitudini moderne față de minoritățile naționale din cadrul statului român. Cu toate acestea, este obligat să respingă acuza ce i se aducea privind renunțarea la învățământul în limbile minorităților: „Este foarte departe de mine gândul vreunei încercări de desnaționalizare, pe cale școlară sau altfel, a naționalităților străine care fac parte integrantă din statul român⁷³. Nu desființarea acestui învățământ este în discuție, ci refuzul unor școli ale minorităților să învețe limba română, istoria și geografia românilor și astfel: „Copiii noștri sunt crescuți în necunoștința absolută a țării lor, în sentimente de ură și de dispreț pentru dânsa⁷⁴.

68. Spiru C. Haret, *Școala naționalistă*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 303.

69. *Ibidem*, p. 305.

70. *Ibidem*.

71. Ștefan Zeletin, *Naționalizarea școlii*, Editura Fundației Culturale „Principele Carol“, 1926, pp. 33-35.

72. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, p. 271.

73. Spiru C. Haret, *Școala naționalistă*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 306.

74. *Ibidem*, p. 313.

8. Satul românesc

Haret nu este doar ctitor al sistemului legislativ școlar și organizator al învățământului modern românesc, ci și susținător al intereselor țărănimii, și unul dintre primii care au semnalat gravitatea problemei țărănești⁷⁵. El a înțeles în mod profund chestiunea țărănească, așezată în centrul doctrinei sale, fiindcă este limpede că o dezvoltare modernă, o apropiere de țările europene nu se pot realiza decât dacă se oferă soluții concrete dezvoltării satului. Schimbările aduse de legile de împroprietărire agricolă, construirea căilor ferate, relațiile cu străinătatea, mărirea suprafeței agricole cultivate, înființarea de trusturi de arendași au adus în prim plan o nouă realitate socială care cerea un alt tip de administrație.

Haret a dat atenție cunoașterii stării sociale din societatea românească și, în consecință, a urmărit ridicarea științifică și culturală a categoriilor sociale defavorizate, pentru a diminua decalajul imens care exista față de nivelul de cultură din țările occidentale.⁷⁶

Școala primară rurală trebuie să contribuie la ridicarea nivelului de instruire și de viață al sătenilor. Prin acțiunea sa reformatoare a introdus raționalitatea socială în instituțiile școlare și a militat pentru soluții realiste în ce privește proprietatea funciară și starea socială precară a țărănimii: „Am voit să fac din învățători o forță națională pe care s-o îndrept toată contra mizeriei și întunericii de la sate“.

Studiul *Chestia țărănească*, publicat în 1905, examinează starea socială și materială a țărănimii și sugerează direcții de schimbare a condițiilor de viață ale acestei categorii sociale. Din cauza atitudinii sale de reformare structurală a satului a fost considerat autor moral al răscoalei țărănești din anul 1907⁷⁷. Pentru el, „chestia țărănească nu este o chestie simplă, și nu se poate rezolva prin o formulă unică, din care să decurgă, ca consecințe, soluțiile tuturor dificultăților“⁷⁸. El propune transformarea țăranilor în arendași, deci administratori ai proprietăților agricole, includerea în contractele dearendă și a unor „oarecari reguli raționale de cultură“ și în acest sens face o serie de propuneri de reformă în sate: „Ideea lor dominantă este de a face ca la realizarea reformei factorul principal să fie țărănimea însăși, pe care o consider ca corp activ, inteligent și conștient, în loc de a o trata ca pe un corp inert, pentru care numai statul trebuie să facă tot, după cum a fost ea considerată până acum“⁷⁹. În acest mod, el gândește diferit de viziunea asupra modernizării ca proces impus de sus de către elite sau partide politice, ceea ce a condus la modernitatea tendențială, o modernitate parțială și limitată, fără consecințe reale asupra țărănimii. Căile de modernizare concepute de Haret pornesc din interiorul satului și de la țărănime, căreia îi descoperă virtuți modernizatoare. Spiru Haret observă faptul că răscoalele din 1907 evidențiază „greșeala cea mare ce se făcea

75. Costin Murgescu, *Mersul ideilor economice la români*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1990, p. 206.

76. „Spiru Haret s-a ridicat la înălțimea unui adevărat promotor al progresului social, inițiind reforme de structură afectând proprietatea agrară și participarea maselor la conducere menite să democratizeze societatea românească“, Șerban Orăscu, *Spiru Haret*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 6.

77. Constantin Schifirneț, *Știință și sociologie în opera lui Spiru Haret*, studiu introductiv la Spiru Haret, *Mecanica socială*, Editura 100 + 1 Gramar, 2001, pp. II-III.

78. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 3.

79. *Ibidem*, p. 56.

de a se nesocoti rolul social al învățătorilor și al preoților și de a nu se avea nicio grijă de starea lor sufletească⁸⁰. De altfel, el a scris despre rolul bisericii în ridicarea nivelului de cultură al țăranilor⁸¹ și să amintim și adoptarea Legii Casei Bisericii în 1902.

Haret a urmărit o strategie globală de restructurare a satului astfel încât, datorită proporției foarte ridicate a populației implicată în muncile agricole, activitatea de cultivare a pământului să satisfacă trebuințele esențiale ale țării. În acest scop, este nevoie de oameni calificați și, în consecință, trebuie să fie pregătiți toți, de la proprietarii mari și mici până la arendași, răzeși și cultivatori, cu cunoștințe însușite în școli de agricultură⁸².

În acest temei a susținut acțiunea de înființare a bibliotecilor populare sătești, în anul 1898 organizându-se 320 asemenea instituții, câte zece în fiecare județ⁸³. Ca principal element al formării mentalității pentru modernizare, învățătorii aveau obligația de a cunoaște activitatea economică din sat și de a-i orienta pe țărani către forme eficiente de organizare a muncii, de cultivare a pământului. Haret pleda pentru cooperatie, considerând că lucrarea în comun a pământului este calea de ameliorare a situației dramatice a țăranului român.

Concepția lui Haret nu avea nimic cu teza desființării proprietății particulare. El avea reticențe față de mica proprietate țărănească și nu se solidariza cu tendința de împroprietărire a țăranilor deoarece în acest fel proprietatea s-ar fi fărâmițat, ceea ce ar fi avut ca efect scăderea producției agricole. Corpului didactic din sate îi incumbă misiunea de a educa țăranii pentru cultivarea în comun a pământului. Cooperatia o concepea în mod similar cu experiențele cooperatiste din țări europene, Danemarca de pildă⁸⁴. Pentru cunoașterea directă a cooperatiei daneze a trimis doi învățători în această țară nordică „pentru a vedea modul admirabil cum și-au organizat viața țăranii de acolo”⁸⁵.

Doctrina lui Haret se intersectează cu experiența unică a educației copiilor de țărani din Danemarca în competiția lor cu fiii categoriilor înstărite, țară unde școala populară, creată de Grundtvig, devenise o instituție națională⁸⁶, o autentică forță a schimbării moderne, iar țăranul se impunea ca un factor realmente productiv. Să spunem că Haret a recunoscut eficacitatea școlii daneze, care a dat un prim-ministru plugar, proprietar a câteva pogoane de pământ: „Pentru că pe acolo însăși școala a făcut pe țărani să pretuiască pământul și știe să-l folosească”⁸⁷.

O întrebare firească se cuvine a fi formulată: de ce în Danemarca școala populară a reușit, încât societatea modernă daneză a fost dezvoltată de către țărani, iar în România, deși reformele lui Spiru Haret au fost legiferate, țărnimea și satul au fost îngrădite în acțiunea lor de schimbare modernă? Răspunsul nu poate fi unul simplu și cere un studiu aprofundat al culturilor din cele două țări. Am spune că a contat, decisiv, spațiul de dezvoltare în care se află fiecare societate. Danemarca face parte din spațiul occidental, care susține și stimulează schimbarea, progresul, în timp ce România există într-un spațiu cultural și geopolitic unde are loc o competiție pentru hegemonie politică și militară, blocând inițiativa

80. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, ed.cit., p. 23.

81. Spiru C. Haret, *Criza bisericăscă*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit.

82. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, ed.cit., p. 256.

83. *Ibidem*, p. 307.

84. Constantin Schifirneț, *Modernitate și reformă în viziunea lui Spiru Haret*, „Academica”, anul II, 11 (23), septembrie, 1992, p. 21.

85. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, ed.cit., p. 64.

86. Nicolae Sacaliș, *N.F.S. Grundtvig. Danaismul și civilizația nordică*, Casa de editura Viața și sănătate, București, 2000, p. 108.

87. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 101.

individuale și modernizarea profundă. Danezii au avut multe modalități de valorificare industrială a produselor lor agricole prelucrate în produse industriale, pe când România a fost obligată să exporte doar produse agricole. Decalajul apare din profitul obținut din activitatea depusă de fiecare dintre cele două țări.

Ideile și acțiunile lui asupra chestiunii țărănești au fost aspru criticate mai ales de către conservatori. În plină desfășurare a răscoalei, Haret publică în „Voința Națională” din 6 martie 1907, articolul *În chestia țărănească*, un adevărat rechizitoriu al politicii inconsistente asupra problemelor țărănești, precum și un avertisment sever: „Să se știe însă că toate au o margine. Și că, dacă a fost permis ca sângele să stropească străzile Capitalei până și în anul jubiliar, pietrele s-ar ridica singure să ne lovească dacă am tolera ca alt sânge să mai plătească și drepturile câștigate ale lui Mochi Fișer”⁸⁸. Aceste afirmații l-au îndemnat pe conservatorul N. Filipescu să-l acuze pe Haret de instigare la noi răscoale țărănești: „După informațiunile noastre, dl Haret continuă și astăzi, pe sub mână, aceeași politică subversivă și se pregătește pentru noi răscoale”⁸⁹. De eticheta de instigator al răscoalei țăranilor din 1907 Haret nu a scăpat nici în ultimul său an de viață. Până și un lider politic ca P.P. Carp a susținut, în discursul său la Camera, din 29 februarie 1912, în lipsă de argumente, că toți instigatorii răscoalei erau în Partidul Liberal. Cel vizat, în primul rând, a fost Haret, care a doua zi, în 1 martie 1912, publică în ziarul „Viitorul” o scrisoare deschisă, un adevărat testament politic, pentru a afirma răspicat convingerile sale politice despre soluțiile de schimbare a stărilor din satele românești: „Așadar veți ști, Domnul meu, că acuzațiile de instigație, chiar repetate de Dv., nici nu mă tulbură, nici nu mă înspăimântă. Vă declar că am instigat și înainte de 1907, și după 1907; că instig și astăzi atât pe cât pot, și voi instiga atât cât voi mai avea zile. Am instigat și voi instiga pentru scoaterea țăranimii din întuneric, neștiință și sărăcie, pentru scoaterea ei de sub robia străinilor și a cămătarilor, a aceloră a căror parte o luați d-voastră astăzi, prin încurajarea trusturilor, prin persecutarea băncilor populare și a obștilor satești. Instig pentru ca masa celor dezmoșteniți de soartă, de vitregia timpurilor și de o oligarhie fără suflet, să se ridice și ei în rândul oamenilor. [...] În aceeași stare de spirit mă găesc și azi. Declar pentru a zecea oară că nu retractez, nu reneg și nu regret niciun fapt, niciun rând, nicio iotă din ce am lucrat, am scris sau am vorbit în viața mea politică”⁹⁰. Haret nu va prinde momentul dispariției Partidului Conservator după Primul Război Mondial, dar cu siguranță el a prevăzut, din analiza programelor conservatorilor, destrămarea acestui partid, din cauza refuzului liderilor săi de a înțelege și acționa pentru declanșarea unor reforme necesare, care să aibă în centru lor țăranul și proprietatea lui.

9. Polemistul

Haret este bine cunoscut ca unul din marii reformatori români, dar mai puțin se știe despre activitatea sa publicistică sau despre postura de polemist redutabil. A comentat, criticat și evaluat orice decizie sau act legislativ privind învățământul ori de câte ori a crezut

88. *Ibidem*, p. 339.

89. *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VI, nota de subsol, ed.cit., p. 304.

90. Scrisoare deschisă din 1 martie 1912, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, ed.cit., pp. 358-359.

de cuviință să intervină în spațiul public. A apărut, cu demnitate și fermitate, opera sa legislativă, purtând lungi polemici în spațiul public cu toți actorii principali. Nu este lipsit de semnificație demersul său în sesizarea erorilor, abuzurilor, diletantismului, corupției, clientelismului, politicianismului așa cum crede că le-a regăsit în comportamentul unor demnitari precum Tache Ionescu, M. Vlădescu.

Fiindcă i se aduceau acuzații asupra actelor sale ministeriale a fost nevoit să ia atitudine publică. Haret publică articole, cu precădere în officiosul PNL „Voința Națională“, despre „aplicarea legii învățământului secundar și superior“, articole incluse în volumul *Aplicarea legii învățământului secundar și superior* (1899).

După adoptarea legilor sale în 1898 și 1899, adversarii i-au imputat că legile sale erau, în realitate, o copie a actelor legislative emise de guvernele conservatoare, de fapt de ministrul Tache Ionescu. Se afirma că legea învățământului primar, elaborată de Tache Ionescu în 1893, deși modificată de P. Poni în 1896, ar fi fost preluată ca atare de către Haret. A spus-o direct Președintele Consiliului de Miniștri, G.Gr. Cantacuzino, la o întrunire din Iași, că legea învățământului secundar din 1898 a fost copiată după proiectul făcut în 1895 de ministrul Tache Ionescu: „Pentru școală, precedentul guvern conservator a reușit să rupă cu tradiția imposibilității de a se legifera în materie de învățământ. În vreme de 4 ani a schimbat organizarea autorității superioare a învățământului și învățământul primar și a lăsat un proiect de lege asupra învățământului secundar și superior, care, în foarte mare parte, a slujit de bază legii pe care a votat-o ultimul Parlament...“⁹¹. La 18 mai 1899, Haret publică replica sa, „O rectificare“, pentru a sublinia că, în realitate, legea lui Tache Ionescu din 1895 a fost întocmită după proiectul lui Dimitrie A. Sturdza din 1886, iar legile din perioada primului său ministeriat au inclus prevederi din proiectul din 1886, ceea ce explică similitudinile între ele. Haret a fost dispus la o verificare a asemănarilor între legile lui și legea lui Tache Ionescu: „Și pentru a curma odată contestațiile asupra acestui punct, în ședința de la 9 martie trecut, am propus d-lui Tache Ionescu să supunem atât proiectul și legile d-sale, cât și proiectul din 1886 și legea votată în 1898, la o comparare amănunțită, punându-le pe trei coloane față în față. S-ar fi văzut atunci în ce parte se află adevărul. Provocarea aceasta nu a fost până astăzi ridicată de nimeni, iar afirmarea deja dovedită neexactă, se găsește azi onorată cu inserarea în lectura de la Iași“⁹². Opozanții lui uitau că proiectul legii învățământului din 1886 a fost elaborat în bună parte de Haret, în calitatea lui de secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor.

Inițiativa, din martie 1900, a ministrului C.I. Istrati, de modificare a legii din 1896 a învățământului primar, a legii învățământului secundar din 1898 precum și desființarea învățământului profesional din 1899 primesc o întinsă replică din partea lui Haret în ziarul „Voința Națională“. Cele 26 de articole sunt apoi reunite în volumul *Schimbarea legilor instrucțiunii*. I s-a răspuns de către presa favorabilă conservatorilor, de pildă în „Timpul“, menținându-se, în pofida evidenței, acuzele de copiere.

După cum se vede, problemele școlii au căpătat o nedorită coloratură politică, am zice politicianistă, din cauza acțiunii politicienilor de a-și aroga câștigurile de imagine pe seama învățământului. În plus, este vorba și de lupta, am spune acerbă, pentru acapararea celui mai dinamic și influent grup electoral, cel al corpului didactic, cu influență, mai ales în mediul rural, asupra opțiunilor de vot ale alegătorilor.

91. Cf. Spiru Haret, *O rectificare*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, ed.cit., p. 69.

92. *Ibidem*, p. 70.

În disputarea priorității asupra legilor învățământului s-a vădit o anumită mentalitate ce ține de psihologia leadershipului românesc, anume afirmarea orgolioasă a aspirației de a fi recunoscut, cu orice preț, ca întemeietor. Eu numesc ctitorită această conduită de suprasolicitare a statutului de fondator de instituții, organizații, asociații, fundații etc., o maladie a multor dintre liderii din trecut și din prezent.

În articolele din 1899–1900, Haret nu zăbovește doar asupra deformării legilor lui de către guvernul conservator și critică viziunea despre școală a guvernanților prin măsurile luate de ministrul Tache Ionescu: aplicarea trifurcării liceului numai în zece școli, rezultatul fiind că o parte din elevi vor face cursul în șapte ani, alții în opt; mărirea efectivului claselor contrar dispozițiilor legii din 1898, ceea ce împiedica predarea după noua metodă; amânarea examenelor de capacitate pentru cursul secundar, ceea ce permitea autorității școlare numirea de suplinitori și încurajarea suplinitorilor lipsiți de diplome universitare cerute de legea din 1898; neaplicarea legii învățământului profesional din 1899; admiterea studenților în facultate numai în raport cu secția urmată în liceu (clasică, reală sau modernă).

Revenirea, în 1900, la măsurile asupra învățământul primar existente în legea lui Tache Ionescu din 1893 îl obligă pe Haret să înștiințeze opinia publică despre discriminarea voit aplicată de către guvernul conservator între școala din mediul urban și școala din mediul rural. Legiferarea egalității de șanse pentru orice copil, dincolo de mediul de rezidență, a fost una din marile bătălii purtate de S. Haret, pe care în cele din urmă a câștigat-o spre binele întregii societăți românești.

El a sesizat că măsurile adoptate de Partidul Conservator au determinat scăderea numărului copiilor din sate ce frecventau școala, limitarea obligativității frecventării cursului inferior primar, efectul concret fiind imposibilitatea acestor copii de a accede în învățământul secundar și în școli profesionale. În termenii lui P. Bourdieu, prin asemenea decizii, învățământul nu face decât să reproducă structurile de putere și inegalitățile sociale dintr-o societate, menținându-se astfel ordinea socială existentă⁹³. Haret demonstrează că prevederile legii din 1893 – și menținute de Tache Ionescu în legea din 1900 – susțin un învățământ destinat numai proprietarilor mari și mijlocii și unui grup mic de țărani înstăriți.

Nu analizăm toate temele discutate de Haret în publicistica lui, însă ne oprim asupra unui subiect dezbătut consecvent, cel al bacalaureatului. Despre acest examen, el afirmă că nu ar prezenta vreo utilitate nici pentru absolvent, nici pentru școală, din anumite cauze. Prima ar fi lipsa de seriozitate a acestui examen rezultată din timpul acordat evaluării, acesta fiind mai mic decât pentru un examen anual. O a doua cauză este necunoașterea de către examinatori a celor examinați, ceea ce duce la transformarea examenului de bacalaureat într-o loterie. Al treilea motiv se referă la imposibilitatea ca bacalaureatul să poată examina nivelul real al pregătirii absolventului fiindcă el nu are cum să răspundă la tot ce a învățat, timp de 7 sau 8 ani: „Așadar examenul de bacalaureat nu este de nicio utilitate, dacă e vorba de a se cunoaște capacitatea științifică a absolvenților liceului”⁹⁴, întrucât acest examen nu ar face decât să dubleze examenele anuale. În acest fel, toți actorii principali din sistemul de învățământ și-ar concentra eforturile pe bacalaureat în detrimentul pregătirii în timpul anilor de studii secundare.

Haret pledează pentru menținerea examenelor anuale și renunțarea la bacalaureat. Ministrul Haret înlocuiește bacalaureatul, prin legea din 1898, cu examenul de absolvire, fiind

93. Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron, *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Paris, Editions de Minuit, 1970.

94. Spiru Haret, *Cestiuni de învățământ*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, ed.cit., p. 63.

însă obligat să reacționeze față de restabilirea bacalaureatului, de către guvernul conservator, în 1900. Decizia lui Haret de înlăturare a bacalaureatului a fost anulată – ca o ironie a sorții! – de un ministru liberal, C. Angelescu, care, prin legea din anul 1925, a reînființat bacalaureatul⁹⁵.

Așadar, avem o dispută între un politician urmărit de ideea organizării și conducerii politice, Tache Ionescu, și un tehnocrat, rătăcit printre politicieni, Spiru Haret, interesat de reglementările normative asupra școlii în urma unor expertize făcute de specialiști. Dacă T. Ionescu urmărea cu prioritate întărirea poziției partidului său prin actele legislative, Haret își întemeiază demersul pe principiile științelor educației. Mărturie stau în acest sens trimerile sale la lucrări de referință din literatura pedagogică a timpului. El a înțeles semnificația acțiunii specialistului în elaborarea deciziilor privind școala, și de aceea a argumentat necesitatea transferului puterii reale de la autoritățile politice la corpul didactic. Prin tot ce a întreprins, Haret a impus în societate statutul cadrului didactic de specialist capabil de a oferi expertiză în organizarea și conducerea vieții sociale. Acesta este sensul real al luptei sale, dusă cu netăgăduită consecvență, în asigurarea condițiilor materiale și sociale a învățătorilor din mediul rural, astfel încât aceștia să devină un element de modernizare a satului, unde administrația ținea, după cum o relevă însuși Haret, de primari, prefecti și subprefecti analfabeți.

În polemicile purtate, Haret are conduita actorului social modern orientat către argumente bazate pe date și informații clare, lăsând în umbră atacurile *ad hominem*. Stilul său este direct dar și aluziv, condescendent cu adversarii fără a le menaja însă conduita lor publică, iar pentru plasticitatea expunerii apelează la expresii fie mai populare, fie din limba franceză sau latină.

Discursul său are ca țintă grupul politicianilor din propriul partid și pe cei din partidele adverse, dar și publicul larg, instruit și educat în cadrul căruia se detașa corpul didactic din toate treptele de învățământ.

I s-au adus acuze privind numirea unui mare număr de revizori școlari în scopul atragerii învățătorilor la politica sa, înființarea Comisiei istorice, refuzată de Parlament, ceea ce ar fi constituit o lovitură dată instituției legislative, declanșarea scandalului bisericesc prin legea Sinodală, cenzurarea de către Curtea de Casație a anulărilor de către Haret a numirilor făcute de predecesorul său M. Vlădescu, diminuarea prestigiului universității prin critica făcută de Haret unei hotărâri a comisiei de judecată a Ministerului Instrucțiunii Publice, care achitase pe profesorii M. Dragomirescu și N. Iorga care s-au agreat fizic în cancelaria Universității, susținerea activității extrașcolare în scopul înființării unui partid, publicarea cărții *Chestia țărănească* prin care ar fi instigat țărani la răscoală⁹⁶.

Deși a fost nevoit să suporte acuze grave, Haret trece peste ele nu cu resemnare, ci cu încrederea în oportunitatea indiscutabilă a deciziilor sale: „Doar nu voi fi ajuns eu, după 25 de ani de muncă în ogorul școlii, să mă intimidz de răstălmăcirile și de strigătele ipocrite ale celor care nu au făcut nimic și nici nu pot face ceva bun și mare. În toate împrejurările,

95. Constantin Schifirneț, *Dr. Constantin Angelescu: idei novatoare și acțiuni de dezvoltare a învățământului*, în *Dr. Constantin Angelescu reformator al învățământului* (coord. Nicolae Peneș), Buzău, Editgraph, 2008, p. 327.

96. Deși fire deosebit de puternică, Haret avea momente de deznădejde din cauza agresivității verbale din unele discursuri parlamentare și articole din ziare referitoare la activitatea lui de demnitar: „E adevărat că ticăloșiile pe care le văd mă amărăsc foarte, și de multe ori mă surprind căindu-mă de munca ce am pus pentru o lucrare de folos public, de care-și bat joc niște mizerabili“, Scrisoare din 23 octombrie 1905, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. XI, p. 102.

am spus fără sfială ceea ce am crezut eu că este adevărul, fără a mă preocupa deloc de grija unei popularități nesănătoase, și tot așa voi face și pe viitor. Liberi sunt oamenii să se folosească sau nu de vorbele mele, să le ia drept ceea ce sunt, sau să le întoarcă pe dos. Dar adevărul vorbește de sine. Între vorbele și faptele mele și cele de mai sus e o deosebire de care mie nu-mi este rușine⁹⁷.

10. Haretismul

Ideile și acțiunile lui Haret s-au constituit într-o doctrină socială – haretismul, o concepție care stă la baza programului de susținere a ceea ce astăzi se numește grupuri sociale dezavantajate, referirea fiind la țărănime și la sat. Dezvoltarea modernă a satului ar putea fi făcută prin activitatea învățătorilor.⁹⁸

Din poziția lui de lider recunoscut de multe grupuri sociale, Haret ar fi putut înființa un nou partid, dar a refuzat deși, după scrie G. Adamescu, a fost a fost acuzat că voiește să-și facă un partid haretist. Poate că altfel ar fi arătat viața politică românească dacă ar fi existat un partid cu o ideologie și un program haretist, așa cum se degajă limpede din toate scrierile marelui om de stat. Un asemenea partid ar fi conferit o identitate politică tuturor categoriilor sociale pentru care el a militat. Indiscutabil, Haret nu a fost un om politic ci un om de stat, și poate din acest motiv el nu concepea să organizeze și să conducă o formațiune politică unde normele și regulile de funcționare sunt diferite de cele după care ființează instituțiile statului. Ar fi fost greu să se impună ca lider politic, aidoma lui Ion C. Brătianu sau Ion I.C. Brătianu, D. Sturdza, P.P. Carp, Lascăr Catargiu, toți politicieni înzestrați cu abilități de a organiza viața internă a unui partid, de a purta lupte politice, de a negocia între grupuri rivale din propriul partid sau cu adversari politici. Discutând despre demnitarul S. Haret, să ne amintim de distincția făcută de Churchill între omul politic și omul de stat: omul politic se gândește la următoarele alegeri, omul de stat la generațiile următoare. Prin tot ce a făcut Haret a avut în vedere viitorul.

Haretismul decurge din inițiativele luate pentru răspândirea culturii la grupuri cât mai numeroase. În aceeași direcție a sprijinit apariția revistelor: „Convorbiri didactice“, „Învățământul primar“, „Revista generală a învățământului“, „Noua revistă pedagogică“, „Școala românească“. Să adăugăm revista „Gazeta matematică“, înființată la 15 septembrie 1895, pentru care Spiru Haret a acționat ca toate liceele să aibă abonament. Înființarea revistei „Albina“ a avut ca scop difuzarea cunoștințelor științifice la sate. Această revistă este printre foarte puținele publicații din România cu apariție îndelungată.

97. Spiru Haret, *Pagini de istorie*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, ed.cit., p. 203. În același sens, Vasile Băncilă scria: „Haret aparține acelor foarte rari români, făcuți să dăruiască, dar rămânând impersonali în structura și ofranda lor“, Vasile Băncilă, *Portrete și semnificații*, București, 1987, p. 113.

98. „Spiru Haret a creat în epocă un adevărat curent, haretismul. Esența lui a constat în introducerea factorului cultural și economic în masa poporului român, adică la sate, servindu-se pentru aceasta în primul rând de învățători“, Ion Bulei, *Atunci când veacul se năștea. Lumea românească. 1900-1908*, Editura Eminescu, București, 1999, p. 85.

În lucrarea *Chestia țărăneasă* Spiru Haret indică direcția principală de acțiune: „luminarea păturii țărănești“ și „scoaterea de sub robia celorlalte clase“. Soluția luminării amintește de celebra formulă „Voiesce și vei putea – Luminează-te și vei fi“ a lui C.A. Rosetti, fruntaș liberal, înaintaș al lui Haret. Luminarea se face prin activități școlare și extrașcolare: cursuri pentru adulți, cercuri culturale, serbări artistice, comemorări istorice; organizarea de biblioteci și de bănci populare, de societăți cooperatiste, de acțiuni de popularizare a cunoștințelor științifice utile țăranilor și dezvoltării agriculturii.

Haretismul proclamă învățătorul drept „conducător spiritual al satului“, un organizator și administrator al activităților din mediul rural. Oameni pricepuți și devotați, așa îi descrie ministrul Instrucțiunii pe învățătorii din sate, și pentru aceste motive ei se bucurau de un respect deosebit în fața sătenilor și în fața autorităților. Datorită lor multe sate au cunoscut în perioada antebelică un ritm mai înalt al modernizării.

În rezumat, haretismul este o politică educațională și socială cu o identitate românească evidentă într-o societate predominant rurală înscrisă pe calea modernizării. Haretismul indică modalitățile de a edifica modernitatea din interiorul comunităților rurale, fiind astfel o alternativă la modernitatea impusă prin imitarea sau preluarea de instituții și legi din afară.

* * *

Marele savant și om de stat a lăsat o valoroasă operă teoretică și a reformat mediul românesc prin școală, el însuși reprezentând un model de comportament și gândire modernă într-o societate înscrisă pe calea recuperării unor decalaje și a unui timp istoric pentru a fi sincronizată la spiritul veacului, așa cum o îndreptățesc toate potențele ei istorice, spirituale, economice și culturale. Viziunea sa asupra școlii românești este de o actualitate incontestabilă în orice societate în tranziție.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Reedităm lucrarea *Operele lui Spiru C. Haret* după prima ediție publicată de Editura Cartea Românească.

Operele lui Spiru Haret: vol. 1: 1884–1888 / biografia lui Haret și introducere de Gh. Adamescu. – LV, 318 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 2: Oficiale: 1901–1904 / introducere de Gh. Adamescu. – XXXVI, 523 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 3: Oficiale: 1907–1910 / introducere de Gh. Adamescu. – XXIX, 211 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 4: Parlamentare: 1895–1899 / introducere de Gh. Adamescu. – XIX, 331 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 5: Parlamentare: 1901–1904 / introducere de Gh. Adamescu. – XXXVII, 368 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 6: Parlamentare: 1907–1911 / introducere de Gh. Adamescu. – LXIV, 547 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 7: Polemice și politice: 1887–1900 / introducere de Gh. Adamescu. – X, 352 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 8: Polemice și politice: 1905–1907 / introducere de Gh. Adamescu. – XXXII, 343 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 9: Polemice și politice: 1911–1912 / introducere de Gh. Adamescu. – XXXIII, 201 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 10: Operele științifice: 1878–1912 / introducere de G. Țițeica. – VI, 529 p.

Operele lui Spiru C. Haret: vol. 11: Scrisori / introducere de Gh. Adamescu; note de Gh. Adamescu, G.N. Costescu, G.C. Ionescu, N. Nicolaescu, Gh. Teodosiu. – XXVI, 381 p.

Pe niciunul din cele 11 volume nu este imprimat anul de apariție. Din lectura textelor ar reieși că lucrarea a fost editată în perioada 1935–1938. Se știe că în 1935 a fost ridicată statuia lui Spiru Haret, executată de Ion Jalea, în scuarul din fața Universității București, în extrema dreaptă, colț cu strada Academiei. G. Adamescu nu face nicio referire, în introducerile sale, la momentul inaugurării statuii lui Haret.

Inițial nu se știa câtă întindere va avea lucrarea. Oricum, a apărut în două etape. În *Prefața* la primul volum se menționa „Odată cu acest volum apare prima serie, compusă din șase volume cuprinzând lucrările *Oficiale* și *Parlamentare*. Mai târziu vor urma și celelalte,

care vor cuprinde: *Operele polemice*, *Operele științifice*, *Scrieri diverse*, *Scrisori publice și particulare*; iar ca încheiere *Bibliografia generală* privitoare la toată activitatea lui Spiru Haret.“ Volumul *Bibliografia generală* nu a apărut și nu avem informații dacă ar fi fost alcătuit. La fel, nu știm nimic despre existența unui manuscris *Scrieri diverse*.

Fiecare volum, cu excepția volumului 10, beneficiază de o *Introducere* semnată de Gh. Adamescu, fost secretar general al Ministerului Instrucțiunii și colaborator apropiat al lui Haret. În plus, aproape toate textele lui Haret sunt însoțite de un comentariu scurt al editorilor, marcat printr-un corp de literă diferit.

Textelor în limba franceză le sunt alăturate traducerile lor în limba română. Versiunea românească a lucrării *Mecanica socială* aparține domnului Lucian Pricop, precum și celelalte texte din volumul X. Corespondența din limba franceză (din volumul XI) a fost tradusă de doamna Sinziana Barangă.

Textul a fost transcris conform normelor ortografice în vigoare, modificând cuvinte precum: chiamă-cheamă, aci-aici, termin-termen, până-până, vechiu-vechi, dezvoltare-dezvoltare, deaceea-de aceea, dela-de la, cari-care, idea-ideea, deaici-de aici, ceea-ceea ce, vieață-viață, cetitor-cititor, aceeaș-aceeași, turbure-turbure, mâni-mâini, origina-originea, pasări-păsări, strein-străin, trebuie-trebuie, rezolvirea-rezolvarea, budget-buget, Noemvrie-noiembrie, Septemvrie-septembrie, congediu-concediu, neregule-nereguli, compt-cont colori, decâteori, pedeoparte, preferit, dealtfel, regule, lature, elenă, noiei-noii, conștiințioasă-conștiincioasă, vițios-vicios, bibliotece-biblioteci, serve-servească, servă-servește, salele- sălile, locale-localuri, greșală-greșeală, convicția-convicțiunea, sale-săli, mortariu-mortar, pasage-pasaje, boale-boli, strade-străzi.

Am actualizat timpurile și modurile verbelor ieșite din uz, de exemplu: „să vază“ cu „să vadă“, „să vie“ cu „să vină“, „să puie“ cu „să pună“, „să ție“ cu „să țină“; „să intervie“ cu „să intervină“, „să iee“ cu „să ieie“, „să piarză“ cu „să piardă“, „să poseadă“ cu „să posedă“, „să serve“ cu „să servească“, „să auză“ cu „să audă“, „însemnează“ cu „înseamnă“, „manifestează“ cu „manifestă“, „servă“ cu „servește“ etc. Am suprimat „u“ semivocalic final în cuvinte precum: „vechiu“, „războiu“, „voiu“, „obiceiu“ etc.

Am unit sau despărțit, după caz, scrierea prepozițiilor, conjuncțiilor și adverbelor (sau a locuțiunilor acestora) în exemple precum: „câte o dată“ (câteodată), „în de ajuns“ (îndeajuns), „în deosebi“ (îndeosebi), „nici o dată“ (niciodată), „pentrucă“ (pentru că), „ceea“ (ceea ce), „dela“ (de la), „pedeoparte“ (pe de o parte), „deaceea“ (de aceea), „deaici“ (de aici), „dealtfel“ (de altfel) etc.

Am transcris nume precum Sturza în Sturdza, Plato în Platon, Orațiu în Horațiu etc.

Am păstrat termenii precum: demisiuni, informațiuni, ocaziuni, cestiunea, iacă, finitul, fine, iluziunea, resigna, redijat, traducțiune, stradele, suferă-suferă, osebire, vecinicie, vecinic. Am reținut forma școale fiindcă termenul este inclus și în denumirea unei instituții, Casa Școalelor, creată de ministrul Spiru Haret.

Am transcris numele întreg al lunilor anului, denumirii de instituții, titlurilor de publicații, funcțiilor oficiale etc. acolo unde au fost scrise prescurtat.

Am corectat tacit unele greșeli tipografice.

Am înlocuit apostroful cu cratima.

Cititorul va întâlni în textul lui Haret unele exprimări – cacofonii, pleonasme – considerate astăzi ca inadvertențe de stil. Nu am renunțat la ele fiindcă, pe de o parte sunt foarte multe, pe de altă parte, ar fi fost necesară modificarea cuvintelor, ceea ce ar fi alterat sensul exprimat de autor.

La elaborarea *Notelor* am utilizat următoarele lucrări:

Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, Editura Academiei, București, 1979.

Mic dicționar enciclopedic, București, Editura Enciclopedică, Editura Univers Enciclopedic, 2005.

Lucian Predescu *Enciclopedia României*, Cugetarea ediție anastatică, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, București, 1999.

Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești*, Editura științifică, București 1995.

O sursă de cunoaștere a editărilor operei lui Haret este lucrarea *Spiru Haret (1851–1912). Biobibliografie adnotată*, Biblioteca Centrală Universitară din București, 2005.

Notele din subsolul paginilor aparțin editorilor primei ediții. Volume I-III nu cuprind note despre persoane. Începând cu volumul IV editorii au adăugat asemenea note la subsol. La volumul XI *Scrisori* notele sunt plasate după fiecare scrisoare.

Am respectat metodologia editorilor de citare în text și la subsol.

Am păstrat trimiterile bibliografice ale lui Gh. Adamescu, dar indicarea numărului paginii se referă la ediția actuală. Nu am intervenit în citatele lui Adamescu, care nu preiau cu toată acuratețea fragmentele din textele lui Haret.

Din rațiuni editoriale, am renunțat la „Indicele alfabetic” care însoțea volumul III al ediției Adamescu. Indexul general de termeni autori și titluri de lucrări pentru toate cele 11 volume va face obiectul volumului XII.

Notele ediției de față sunt amplasate la finele fiecărui volum, fiind numerotate cu cifre arabe și sunt menționate în text între paranteze. De asemenea, traducerea expresiilor în limbi străine este inclusă în Notele editorului de la sfârșitul fiecărui volum.

Se cuvin mulțumiri celor care au sprijinit apariția acestei monumentale lucrări: dl Prof. univ. dr. Paul Dobrescu, Rectorul SNSPA, și dl Conf. univ. dr. Remus Pricopie, Decanul Facultății de Comunicare și Relații Publice, SNSPA.

De asemenea, mulțumesc Editurii Comunicare.ro, redactorului ei șef, Lucian Pricop, pentru tot ceea ce au făcut să apară lucrarea.

Constantin Schifirneț

PREFAȚĂ

Comitetul pentru ridicarea monumentului lui Spiru C. Haret a socotit că, pentru cinstirea memoriei lui, se cuvine a-i publica *Operele*, spre a pune la îndemâna oricui tot ce a scris și a cuvântat în lunga lui carieră științifică, didactică, administrativă și politică.

Cu această publicare a fost însărcinată o comisiune formată din domnii: Gh. Adamescu⁽¹⁾, P. Gârboviceanu⁽²⁾, G.N. Costescu⁽³⁾, membri ai comitetului, care, împreună cu domnii: G. Stoinescu, Ioan Ghiață⁽⁴⁾, N. Nicolaescu⁽⁵⁾, G.C. Ionescu și Gr. Teodossiu⁽⁶⁾, să adune materialul, să-l orânduiască și să-l dea la tipar.

Odată cu acest volum apare prima serie, compusă din șase volume cuprinzând lucrările *Oficiale* și *Parlamentare*. Mai târziu vor urma și celelalte, care vor cuprinde: *Operele polemice*, *Operele științifice*, *Scrieri diverse*, *Scrieri publice și particulare*; iar ca încheiere *Bibliografia generală* privitoare la toată activitatea lui Spiru Haret.

Comitetul

Biografia lui Spiru Haret

I

Acum vreo treizeci de ani, călătorul care mergea pe șoseaua națională București-Bacău, când ajungea aproape de locul unde se desparte o șosea județeană spre Panciu, vedea ruinele unui han bătrânesc, căruia localnicii îi zic „Ratoșul lui Haretu“. (Ratoș se cheamă în Moldova și în Bucovina un han la drumul mare.) După câte rămăsese din vechime, se arăta a fi fost clădire mare, cu două rânduri, cu grajduri, cu beciuri, cu toate încăperile trebuincioase drumeților care odihneau aici. Se ospătau și cereau să li se grijească bine caii pentru ca să poată porni mai departe. O parte din șoseaua județeană se numea „Drumul lui Haretu“, iar pe acolo e o fântână cu ciură, la care poposeau sătenii ca să adape vitele și să guste o clipă de odihnă, binecuvântând amintirea celui care o făcuse; îi zicea „Fântâna lui Haretu“.

Omul al cărui nume se află legat de atâtea amintiri era Costea Haretu, un răzeș bogat, care trăia pe la 1760–1770 în comuna Crucea-de-Jos. În anul 1907 se găseau în aceeași comună mai mulți locuitori cu acest nume: Dumitru Haretu, Gheorghe Haretu, Teodor Haretu și alții. Ei erau copiii lui Ioan Haretu, care în anul pomenit se găsea încă în viață. Acest Ioan Haretu era fiul lui Tănase Haretu, care – la rândul lui – era fiul altui Tănase, trăitor în comuna Clipicești (plasa Mărășești, după nomenclatura de azi) și acest mai vechi Tănase era fiul lui Constantin, trăitor tot în Crucea-de-Jos, iar Constantin era feciorul lui Costea Haretu din aceeași comună, urzitorul ratoșului.

Dar neamul lui era mult mai vechi.

Cercetând actele de proprietate și de judecată ale răzeșilor din partea locului, găsim că neamul acesta este pomenit cu vreo sută de ani înaintea lui Costea Haretu, cel cu ratoșul, și pomenit în diferite sate care există și azi mai toate în plasa Trotuș: Călimănești, Domnești, Ruginești. În nomenclatura oficială publicată după recensământul din 1930 găsim și o localitate care se cheamă *Haret-Modruzeni*.

Cele mai vechi acte din partea locului în care se pomenește numele lui Haret sunt din 1691. Oamenii aceștia figurează ca martori în procese de hotărnicie sau

de proprietate. În acele vremuri, rolul martorilor era foarte important, deși mulți nu știau să scrie, și diacul trebuia să preceadă numele lor cu vorbele consacrate: „iar drept mărturie pusuneam deagetele“. Ei se alegeau dintre „oameni buni și bătrâni“, adică fruntași din sat – ceea ce se și menționa de scriitorul actului. Obiceiul era ca alături de numele martorului să se noteze și filiațiunea și localitatea unde își avea reședința și proprietatea. Așa găsim pe „Haretu vătămănu din Domnești“, în alt loc pe „Enache, nepotul lui Haretu ot Călimănești“ etc.¹

Vătămănu era un personaj important în sat: era ajutorul vornicului la împlinirea dărilor și se înțelege rolul lui mai ales în satele unde impozitele se plăteau prin cislă (comunitatea locuitorilor) iar nu individual.

De aici se vede care este obârșia neamului Hareților.

Ștefanovici (Ștefano). Tatăl mamei lui Sp. Haret.

Dar numele ce sens are? El s-a părut curios unora. În realitate nu e decât numele unei pasăre. Noi îi zicem erete în Muntenia, care este și forma literară. În Moldova însă se aude: hărete, harete, hăret, ș.a. Este deci o poreclă ce s-a dat unui strămoș al lui, cum se află multe în Moldova, care au devenit nume de familie: Puiu, Vrabie, Șoim, Balaban (un fel de șoim), Hulub, Ciocârlie, Hulubei, Ciurezu, Lăstunu, Porumbiță, Ciuhurete, Presură, Sturzoiu, Corbu ș. a.

Din cauză că la București nu se știa acest lucru și din cauză că niște răutăcioși voiau să găsească în fiecare zi câte ceva de spus contra lui Haret, aceștia au crezut că numele lui este străin și anume armenesc. „Deci Haret este *armean*“. Pe tema aceasta s-au brodat multe povești, s-au scris articole, ba chiar au fost oratori care în

Parlament au făcut aluzie la aceasta. Răsfoind un ziar din 1907 („Acțiunea“) (7), care scrisese că *Omul școalei e omul răscoalei*, am dat peste un articol intitulat „Guvern de arțiburi“: „D. Haret, starostele socialiștilor guvernamentali... s-a gândit că ar fi prielnic pentru d-sa să ajungă șeful unui guvern... și l-a format astfel: Garabet Vasilian, Bedros Giracosian etc.“, tot nume armenesti. Deși numele lui nu se găsește în limba armeană, ei au voit să creadă

1. Vezi Documentele Academiei Române nr. 135/XCVIII din 20 mai 1691, nr. 136/XCVIII din 24 mai 1691, nr. 137/XCVIII din 20 ianuarie 1691, nr. 176/XCVIII din august 1695, nr. 171/XCVIII din 21 august 1695, nr. 57/XCVIII din 10 aprilie 1697, nr. 58/XCVIII din 12 Febr. 1698, nr. 178/XCVIII din 14 noiembrie 1704.

această legendă, ca și cum aceasta l-ar fi dezonorat. Firește, n-ar fi fost nicio rușine să fie așa; noi avem în societatea noastră personalități de seamă de origine armeană; dar, dacă nu era, nu era.

În realitate numele patronimic de Haret e destul de răspândit în Moldova. Se vede că dintre urmașii răzeșilor din Putna s-au risipit unii prin alte părți ale țării. Se pomenește de un Haret la Brăila, de altul la Dorohoi, de altul la Iași. Unii din ei au ajuns să dobândească ranguri boierești și funcțiuni importante.

După documentele pe care ni le-a semnalat familia și după informațiile comunicate de direcțiunea Arhivelor statului din Iași, se poate stabili cu oarecare precizie șirul descendenților din cei mai vechi ca să ajungem la cei care ne interesează pe noi. Costea Haret, cel cu ratoșul, a avut doi fii: Constantin, din

urmașii căruia au fost numai locuitori săteni, și Dumitrache, care a trăit pe la începutul secolului XIX, a dobândit titlu de boierie (spătar) și a profesat ingineria hotarnică. Un fiu – probabil – al acestuia, Haralambie, care se ocupa cu arendașia moșiilor, s-a căsătorit de două ori, în 1813 și în 1820, și a avut mai mulți copii. Dintre aceștia sunt cunoscuți: Mihalache, Anastasie, Frosa căsătorită cu Dumitru Botez, Costea Haret și Adam Haret.

Despre acest Haralambie se știe că în 1821 s-a refugiat în Basarabia cu toți ai săi, că acolo a luat, în unire cu fratele său Sava, o moșie în arenda, că a murit în 1822. Soția sa (Anastasia) a părăsit moșia arendată și s-a stabilit în târgul Telinești (jud. Orhei). Cum a dus-o acolo, nu știm, dar vedem că în 1835 s-a înapoiat în Iași, unde fostul ei soț avea oarecare proprietăți.¹

Între copiii ei am văzut că era și Costache sau Costea. Născut în 1820, acesta a urmat învățăturile la școala din Iași și s-a căsătorit în 1850 cu Smaranda, fiica lui Matache Ștefanovici (sau Ștefano). El este tatăl lui Spiru Haret.

Dintre frații lui Costache, s-a distins Adam (mort în 1871), care a ocupat funcțiuni importante, precum prefect de Dorohoi în 1866. Asemenea Mihalache, care-și scria numele *Harreto* – și care, probabil, era inginer hotarnic. A publicat

Adam Haret

1. Raportul Direcției regionale Iași din 20 aprilie 1935, nr. 99, către Direcția Generală din București.

Comisul Costache Haret, tatăl lui Spiru Haret.

un „Calendariu-eternu“ în 1866, (Botoșani), dedicat „amicului“ său L. Udrischi, gheometrul. Oameni energici, unul dintre ei s-a amestecat în luptele pentru libertate din Polonia în 1863. Costache, din căsătoria cu Smaranda, a avut cinci copii: Spiru, Alexandru, Mihai, Pulheria și Ana.

El a fost funcționar judăcătoresc în diferite orașe ale Moldovei. După documentele ce am avut la îndemână, a ocupat postul de scriitor la Ministerul Justiției de la 1840–1847¹ apoi „director al canțileriei“ la judecătoria jud. Suceava (1847–1849), „condicar“ la „tribunalul criminalicesc“ din Iași (1849–1854), „director“ tot acolo (1854–1857); în fine, membru al tribunalului Dorohoi (1858–1859). După cum rezultă din cercetarea Regulamentului Organic, aceste funcțiuni corespundeau cu copistul,

grefierul, judecătorul, în vorbirea de azi. Paralel cu funcțiunile acestea, a dobândit ranguri boierești, nu prea mari: serdar (1842), pitar (1847) și comis (1856).

II

Spiru Haret s-a născut în orașul Iași, la 15 februarie 1851.

După propria-i mărturisire, a început a învăța carte în casă, poate cu mamă-sa, care se zice că era o femeie foarte hotărâtă și cu multă ambițiune pentru copiii săi; apoi la școala primară din orașul Dorohoi; de aici veni la Iași, și la 28 aprilie 1860 se înscrise în școala primară, numită din Sărărie², unde era institutor Toma Săvescu, care a publicat câteva prețioase informațiuni despre Haret școlar. Aici trebuie să notăm o împrejurare care va arăta o trăsătură a caracterului lui. Ajuns ministru, el și-a adus aminte de fostul său dascăl, a încurajat pe institutorii din Iași care au voit să cinstească pe Toma Săvescu,

---

1. Dar un alt act, tot așa de autentic, vorbește de funcția de „prezident la Eforia din Botoșani“ pe la 1840–1841, însă nu putem preciza ce va fi fost cea funcțiune.

2. Numită azi „V. Alecsandri“.

zidind un medalion în noul local al Școalei, și la serbarea aceasta, la 6 decembrie 1898, nu numai că a asistat, dar a rostit o cuvântare elogioasă pentru cel care-l învățase carte în copilărie; iar la masă a închinat pentru Săvescu și în sănătatea institutorilor și învățătorilor, ceea ce a impresionat desigur pe sărbătorit, dar și toată dascălimea din Iași și din țară.

Ca elev în clasa a III-a primară, Haret a asistat cu colegii și cu învățătorul lor la inaugurarea Universității din Iași la 26 octombrie 1860, când a văzut întâia oară pe Vodă Cuza. „Nu târziu după trecerea lui Kogălniceanu, alte urale anunțară sosirea trăsorii domnești. O furtună de strigăte asurzitoare, un șuvoi de lume ce alerga pe lângă o trăsură – care mi s-a părut înaltă până la cer – o împinsătură violentă înapoi, o viziune repede și nedeslușită de mult aur, amestecat, cu ceva roșu, și atâta tot. Cuza trecuse în mare uniformă în trăsura să cu livrele roșii *à la française*.” Așa își amintește în 1911 Haret întâmplarea din 1860.

Astfel urmă el cursurile clasei a doua, a treia și primul semestru din clasa a patra. La Dorohoi începuse învățătura cu litere chirilice, la Iași învață pe cele latine și chiar ceva latinește în clasa a IV-a.

Prin martie sau aprilie 1862 fu nevoit să-și întrerupă cursurile aici pentru a pleca la București. Nu cunoaștem bine împrejurările. Probabil a plecat cu unchiul său Dimitrie Botez, care a fost tutorele copiilor și care s-a stabilit în București, luând pe Spiru, iar ceilalți doi frați au rămas în Moldova.

Ce putea să facă atunci un copil sărac și doritor de învățătură, căzut din liniștea Iașilor în zgomotosul – chiar de pe atunci – București? Un singur lucru: să caute a intra bursier.

Termină deci clasa a IV-a primară în ianuarie 1862 la școala „văpșelei de Verde“, cum se zicea pe atunci, și în septembrie se prezintă la concursul pentru bursă la liceul Sf. Sava.

Într-o povestire, publicată în 1907, Haret arată cum era pe atunci școala aceasta. „O casă mică, veche, umedă, cu clasele înșirate în jurul curții, în niște încăperi clădite la întâmplare, unele într-o stare de infecție de nedescris...” tot așa cum o înfățișează Barbu Delavrancea în nuvela sa „Bursierul“, și tot așa cum am găsit-o eu în 1881, când am intrat în clasa I. Haret a stat aici intern cinci ani și a urmat cursurile celor șapte clase. „Ani de veselie, zice el, de cântece și de jocuri, întrerupte din când în când de iuți supărări pe care ni le pricinuia o lecție prea mare ori dimensiunile prea de tot reduse ale porțiilor pe care ni le servea economul internatului“.

Peste vreo doi sau trei ani, poate în 1865, s-a dus la Iași, de unde s-a întors cu fratele și cu sora lui. Călătoria aceasta a celor trei copii, într-o căruță, singuri, vreme de opt zile, a rămas înfiptă puternic în memoria lui Spiru, care fusese – în împrejurările acelea – un fel de cap al familiei, cum a și fost în realitate îndată ce a putut să-și facă o carieră cât de modestă. Întâmplarea aceasta i-a dat o

maturitate precoce și, prin aceasta, a dobândit seriozitatea, stăruința la învățătură, hotărârea de a nu dezarma în fața dificultăților, însușiri care l-au caracterizat toată viața, dar a pierdut din veselia copilărească și de aceea a rămas și pentru mai târziu cu o rezervă și o rețineră, care îl împiedecau de a avea expansiuni de bucurie, dar și izbucniri de violență.

Ca și în clasele primare, Haret a fost un elev eminent, deși unii profesori lăsau de dorit – sau, poate, tocmai de aceea, cum zice d. Țițeica⁽⁸⁾ (în discursul de recepție în Academie): „Siliți să învețe singuri, să descurce cu propriile lor puteri demonstrațiile din cărțile străine pe care le aveau la îndemână, acești școlari au câștigat inițiativa și dragostea de a studia și calea sigură de a înțelege bine lucrurile“.

Este un adevăr în cele spuse aici, dar trebuie să le tălmăcim, căci nu se poate trage concluzia că ar fi de dorit ca profesorii să fie slabi sau chiar ignoranți. Cu profesori buni profită un număr cât mai mare de elevi, cu profesori răi se pot alege câțiva care prin silințe proprii să împlinescă lipsurile profesorilor, dar majoritatea, marea majoritate, trece din clasă în clasă fără să știe nimic.

Haret ne spune că petrecea uneori seri întregi ca să înțeleagă o pagină sau o problemă: dar – adaugă: „perioada aceea de muncă încordată, când fiecare pas înainte era o adevărată cucerire pe care o datoram mai ales stăruinței noastre, a fost poate aceea care ne-a dat oțelirea care ne-ar fi lipsit dacă împrejurările ar fi fost mai ușoare pentru noi“.

Pe el greutățile acestea l-au hotărât să se consacre studiului matematicilor, dar câți alții, școlari buni de altfel, au rămas pentru totdeauna cu o desăvârșită lipsă de înțelegere a chestiunilor de matematică și chiar cu oroare față de asemenea învățături!

Având cărți puține sau uneori deloc, elevii formau echipe de câte 2-3 care, servindu-se de unicul exemplar al unei cărți franceze, redactau după explicațiile profesorului cursul la unele materii. Haret era în echipa de matematici și se vede că lucra mai mult singur, căci ne spune însuși că a terminat un curs de algebră și altul de trigonometrie. De altă parte, când era în clasa a III-a, a citit un articol despre lună (în revista „Natura“ a d-rului Barasch⁽⁹⁾) și s-a pasionat de chestiile astronomice, despre care avea numai rudimentare și neclare cunoștințe. De aceea, când un camarad i-a procurat o carte franțuzească (*Tratatul lui Quetelet*⁽¹⁰⁾) a fost așa de doritor s-o citească, încât (neputând s-o înțeleagă la simpla citire în original) s-a apucat s-o traducă frază cu frază, ajutat de dicționar.

Din aceste încercări copilărești, a rezultat cursul de trigonometrie, tipărit întâi în 1873 (și apoi reprodus în numeroase edițiuni) și traducerea astronomiei lui Quetelet, tipărită în anul 1873 de societatea „Junimea“ din Iași.

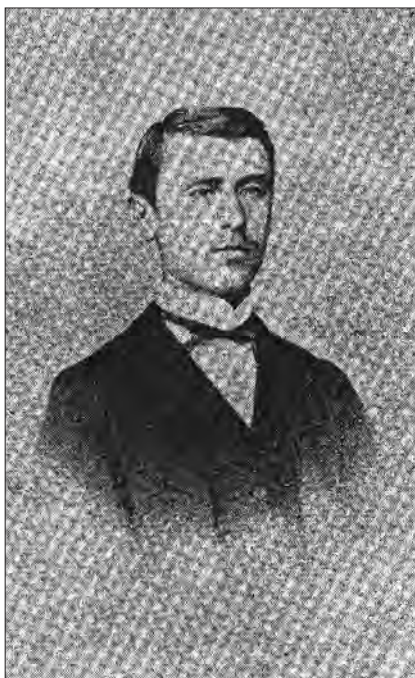
Și totuși – la examenul de bacalaureat (mai, 1869) a avut notă „mai mică decât spera“, zice Haret, dar legenda care circula pe vremea când eram eu școlar la Sf. Sava zicea altfel. Examinatorul Dim. Petrescu i-ar fi dat notă de

Diplomă de bacalaureat al lui Spiru Haret.

respingere și Borănescu, fostul profesor al lui Haret, și – se vede – prieten cu Petrescu, s-ar fi dus la el și ar fi protestat cu vehemență, zicând: ăla știe mai multă matematică decât mine și decât tine. Legendă, poate; dar mai circula încă una. Borănescu, atunci profesor în cursul superior, avea obicei să spuie în clasă elevilor săi: „Toți matematicii mari încep cu B: Bertrand, Briot, Borănescu, numai Haret începe cu altă literă, dar și acela a fost elevul meu.“ (Aceasta, pe vremea când Haret ajunsese profesor la universitate).

III

Portretul lui Spiru Haret
18 iunie 1869.

Pe atunci viața studenților săraci era destul de grea, dar ei găseau lesne mijloace de a se întreține: lecțiuni în familii sau în școli particulare, funcțiuni publice în ministere și altele; ba chiar puteau să concureze pentru catedre vacante, căci nu se cerea pe atunci – ca titlu – decât bacalaureatul. Aceste înlesniri aveau însă un neajuns mare: îi împiedecau de a urma regulat cursurile și a da examene. Mulți studenți – cu adevărat eminente – și-au pierdut rostul, au rămas cu studiile neterminate, unii chiar nu și-au putut face nicio carieră și astfel s-au irosit numeroase forțe care ar fi putut fi utilizate cu folos pentru tânăra noastră societate cultă.

Haret face și el ca și ceilalți. Se prezintă la concurs pentru o catedră la seminarul Central din București (abia după un an de la luarea bacalaureatului) și este numit profesor de matematică la cursul inferior.¹

A stat aici numai doi ani, până în noiembrie 1872, când a demisionat. Cauza acestei demisiuni a fost o chestiune de demnitate. Povestirea o găsim în ziarul „Românul“ din București, de la 17 noiembrie 1872. În septembrie acel an s-a ținut, ca de obicei, concursul pentru bursă, la care se prezentau totdeauna foarte mulți candidați pentru locuri puține. Era ministru generalul Tell⁽¹⁾. Se spune că un senator – văr cu ministrul – avea un protejat, care s-a prezentat la concurs și a căzut. Ministrul ar fi putut să-l primească supranumerar, dar a voit să dea un fel de justificare măsurii sale, provocând un al doilea concurs. Pentru aceasta în ziua de 1 noiembrie, Tell a chemat în cabinetul său pe profesorii comisiunii de la seminar, pe elevul respins și trei elevi din cei reușiți (luați la întâmplare și fără nicio înștiințare prealabilă) și a cerut profesorilor să facă un nou examen în fața sa. Doi din aceștia, Haret și N.F. Bădescu, au protestat contra acestei măsuri și au părăsit cabinetul ministrului. A doua zi au demisionat. Ziarul nu știe sigur ce s-a întâmplat cu elevii: ar fi aflat că tot cei trei admiși în septembrie s-au dovedit mai buni.

1. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școlaelor, nr. 11722 din 3 decembrie 1870.

La interpelarea ce i-a adresat senatorul I. Deșliu⁽¹²⁾, ministrul Tell a răspuns (la 13 februarie 1873) că s-a dovedit mai bun cel respins și că a dat avertisment profesorilor. Demisiunea profesorilor a fost rezolvată tocmai după două săptămâni¹.

Desigur, n-o fi fost prea bună situația materială în care rămânea el atunci, dar se vede că avea mijloace de a mai câștiga cât îi trebuia, publicând pe undeva articole, căci vedem că în această epocă tipărește (editată poate de tipograf) o carte de 99 pagini *Anuariulu științificu allu României pe anulu 1875*, (Tipografia Teodor Michaescu, Buc.), care cuprinde articole interesante. Afară de aceasta, a câștigat timp, căci și-a putut trece licența, pe care o întârziase.

Haret își aducea aminte cu plăcere despre acest început al carierei sale didactice. Povestea, între altele, cum a schimbat numele elevilor săi. Fiind cei mai mulți băieți fii de preoți, ei se numeau Popescu, și Direcția Seminarului, având în fiecare clasă numeroși Popescu Ioan sau Popescu Vasile, hotărâse să-i deosebească prin numere: Popescu Ioan I, Popescu Ioan II, Popescu Ioan III și așa mai departe. Cum clasele seminariilor pe atunci erau foarte încărcate, era foarte greu pentru profesor să-i cunoască (și Haret a socotit totdeauna ca o cerință imperioasă ca profesorul să cunoască bine pe elevi), de aceea întreba pe fiecare de numele comunei de origine și adăuga – pentru cursul lui – pe lângă Popescu IV sau V un Colibași, Moșoaia, Dămăroaia, și altele. Cu timpul, elevii înșiși au văzut că e mult mai bine așa, au adoptat numele dat de Haret și l-au păstrat după ieșirea din școală. După ani și ani se întâmpla să întâlnească Haret pe câte un fost elev din aceștia și să afle că se numește acum cum îl botezase el cu zece sau douăzeci de ani înainte.

Portretul lui Spiru Haret
8 iunie 1871.

1. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor. nr. 11545 din 14 noiembrie 1872. Aș fi dorit să consult dosarul ca să văd cum au decurs lucrurile, dar dosarul respectiv nu se găsește la Arhivele statului. Din „Dezbaterele Senatului“ (Sesiunea 1872–1873 pag. 290) am cules afirmațiunea ministrului că, în adevăr, a chemat *după patru luni* pe elevii care intrase bursieri și pe cei care reclamasă că li s-a făcut nedreptate; a chemat și pe profesorii examinatori să fie față. Cei doi (Haret și Bădescu) au voit a vorbi, dar el i-a oprit; ei au spus că-și dau demisiile și au plecat. Atunci *Consiliul Permanent* a examinat elevii și ministrul zice că a dat afară de cei *primiți cu hatâr* și a pus pe cei nedreptățiți.

* * *

Așadar în aprilie 1874 Haret și-a trecut licența în științele fizico-matematice. Se găsea acum la o răspântie. Ce să facă? Avea titlu, dar n-avea ocupație care să-i dea mijlocul de trai. Primul gând îi fu la profesoratul secundar, și Titu

Haret cu mai mulți prieteni studenți. (În picioare: I. Vlădoianu, Beștelei, Haret.
Pe scaun: P. Triandafil, Mitilineu, Vrana.)

Maioescu⁽¹³⁾, devenind ministru și având ocazia să-l cunoască, îi promise că-l va numi iarăși la Seminar, pe baza vechiului concurs.

Văzând această bunăvoință, s-a gândit să încerce a-și realiza o veche dorință: urmarea studiilor în străinătate. Maioescu a admis, a publicat concurs pentru o bursă de matematici, Haret s-a prezentat în septembrie 1874 și a reușit¹.

Greu se pot închipui momente mai fericite pentru un tânăr studios decât acelea în care se gătește a pleca la studii în străinătate. E mai mare fericirea decât la dobândirea unei cariere, căci nenumărate posibilități se deschid înaintea spiritului lui și – cum zice poetul – sufletul lui zboară pe aripele speranței nemărginite.

Realitatea se însărcinează mai totdeauna să mai taie din aripele acestea. Și Haret a avut de la început o mare decepție: deși trecuse la București licența cu

---

1. Adresa Ministerului de Instrucție, Divizia Școalelor, nr. 9139 din 30 septembrie 1874. Se acordă „stipendiu“ 3000 lei anual pe trei ani de la 1 octombrie 1874 „pentru a studia în acest timp științele matematice teoretice la facultatea de științe din Paris“.

bile albe, a constatat la Paris că are mari lipsuri în pregătirea sa matematică. Dar greutățile unei situațiuni n-au descurajat niciodată pe Haret. Stăruitor, a căutat să-și împlinească lipsurile și și-a pregătit din nou licența în matematici, a trecut-o în 1875¹ și a mai pregătit și a doua licență în științele fizice, pe care a trecut-o în 1876².

Acum începea adevărata muncă pentru scopul ce urmărise plecând din țară: doctoratul. Doctoratul în matematici nu-l obținuse până atunci niciun român la Paris.

Diploma de Doctor a lui Spiru Haret.³

Ce subiect să-și aleagă? Îl urmărea se vede impresia ce-i făcuse articolul despre lună pe care-l citise când era în clasa a III-a de liceu și se decise pentru un subiect de astronomie. Știința aceasta, noua disciplină care căuta să studieze mecanismul sistemului planetar, este plină de teorii îndrăznețe și încântătoare pentru imaginația omului de știință, care – aruncându-se în mijlocul acestor cercetări – simte, cum zicea Eminescu, că:

„Universul fără margini e în degetul lui mic...”

1. După diploma de licență în matematici, examenul s-a ținut la 9 august 1875.
2. După diploma de licență în științele fizice, examenul s-a ținut la 2 august 1876.
3. Diploma de doctorat arată data examenului la 30 ianuarie (stil nou).

Dar ea este plină și de puncte dubioase, de ipoteze, care oricând pot fi luate din nou în studiu și prin aceasta să li se aducă noi temeuri ori să li se desființeze vechile temeuri.

A relua una din aceste probleme a fost deci ambiția lui Haret. A studiat, a cercetat, a calculat și a susținut teza să de doctorat la 30 ianuarie 1878 sub titlul: „Sur l'invariabilité des grands axes des orbites planétaires“ (*Despre invariabilitatea axelor mari ale orbitelor planetare*).

Haret ne spune că era cât p-aci „ca acest din urmă pas să nu-l poată face“. În aprilie 1877 România intră în război alături de Rusia și trupele noastre trec Dunărea. Bursierii români de la Paris socotiră că trebuie să plece unde-i chema datoria patriotică, dar ministrul de atunci G. Chițu⁽¹⁴⁾ le telegrafia să rămână acolo și să continue studiile¹.

Teza lui Haret a fost prețuită îndată ca o lucrare originală: „ea – zice d. Țițeica – a înscris pentru totdeauna numele lui Haret în știință“. În adevăr, revistele științifice din Paris publică recenzii elogioase, dintre care una – semnalată de profesorul Traian Lalescu⁽¹⁵⁾ – spune că a făcut un studiu complet asupra chestiunii; iar „Analele Observatorului din Paris“ a retipărit-o în întregime în anul 1885². D.C. Popovici, prof. la universitatea din Iași, îmi semnaleză o apreciere elogioasă a marelui matematician Henri Poincaré⁽¹⁶⁾.

Acest succes al tânărului Haret a produs în țară mare bucurie. „Revista științifică“⁽¹⁷⁾ condusă de P. S. Aurelian⁽¹⁸⁾ și Gr. Ștefănescu⁽¹⁹⁾ a publicat un elogios articol, iar ziarele au scris despre acest fapt, socotindu-l nu numai ca răsplătă a muncii unui tânăr studios, ci ca o glorie pentru țara noastră.

IV

Întorcându-se în București, a fost numit, la 28 martie 1878, suplinitor la catedra de matematică la gimnaziul „Mihai-Bravul“³, dar n-a funcționat, căci la 3 aprilie același an i s-a încredințat suplinirea catedrei de mecanică rațională la facultatea de științe, „având în vedere – zice adresa – succesul cu care v-ați făcut studiile în urma cărora ați obținut de la facultatea din Paris titlul de doctor.“⁴

În același an, s-a publicat concurs pentru această catedră, care s-a ținut la universitatea din Iași la 15 septembrie în fața comisiunii compuse din: M.

---

1. Lui Haret i s-a prelungit bursa până la 1 ianuarie 1878 (Adresa Ministerului Cultelor, Divizia Școalelor, de la 23 ianuarie 1877).

2. Este reprodușă în volumul care cuprinde *Operele științifice* ale lui Haret.

3. Adresa Ministerului de Instrucție, Divizia Școalelor nr. 3001 din 28 martie 1878.

4. Adresa Ministerului de Instrucție nr. 3220 din 2 aprilie 1878.

Tzoni⁽²⁰⁾, C. Climescu⁽²¹⁾, St. Micle⁽²²⁾, N. Culiano⁽²³⁾, Gr. Cobălcescu⁽²⁴⁾, A. Petrescu și inginer Miclescu.¹ Haret a fost singurul candidat și ziarele timpului vorbesc cu elogii de acest concurs.² Astfel a fost numit profesor cu titlul provizoriu: „în vederea eminentului rezultat al examenului ce ați trecut“, cum zice adresa ministerului.³

După trecerea celor trei ani prevăzuți de lege, a fost numit definitiv la 14 ianuarie 1882.⁴

* * *

Ca profesor, s-a arătat de la început omul datoriei. Exactitatea cu care venea la cursuri servea nu numai ca să facă pe ascultători a profita cât mai mult de lecțiunile sale, dar ca să le fie de exemplu, lucru important pentru acei care aveau să devie profesori la rândul lor – cum era cazul celor mai mulți din studenții facultății de științe. Acestea le spun foști școlari ai lui.

Ei mai afirmă încă ceva: nu numai competența desăvârșită cu care-și făcea cursul, dar metoda desăvârșită, claritatea și preciziunea, rigurozitatea demonstrațiilor și exactitatea calculelor. Unii zic că-i urmăreau lecțiunile cu interesul și plăcerea cu care citesc o carte frumoasă. Alții își amintesc de răbdarea cu care refăcea toate calculele în fața clasei, mergând până acolo încât făcea și reducerile de termeni asemenea. Unul zicea: „Cineva care nu era student la matematică, dacă ar fi asistat la o lecție a lui – afară de calculele speciale – ar fi înțeles multe lucruri“. Altul, că atât de metodic prezenta totul, încât „minteaa cea mai obtuză era convinsă de adevărul aserțiunilor afirmate“.

* * *

Așa fiind Haret ca profesor la universitate, nu este de mirare că și alte instituțiuni de învățământ au făcut apel la serviciile lui. În 1881 a fost numit profesor de matematici la seminarul „Nifon Mitropolitul“ din București⁵. Tot atunci a fost chemat la Școala de artilerie și geniu pentru cursul de mecanică rațională⁶ și a servit aici până în 1886⁷. În aprilie 1882, la Școala de Poduri și

---

1. Deoarece dosarele ministerului din epoca aceasta au fost distruse de un incendiu, n-am putut avea detalii mai circumstanțiate.

2. Iată, de exemplu, ce scrie „Steaua României“ din Iași (21 sept. 1878): „D. Haret, care a concurat pentru această catedră, a susținut probele orale cu cel mai strălucit succes“.

3. Adresa Minerului de Instrucție, Divizia Școalelor nr. 9566 de la 2 octombrie 1878.

4. Adresa Minerului de Instrucție, Divizia Școalelor nr. 478 din 14 ianuarie 1882.

5. Adresa Epitropiei nr. 203 din 26 ianuarie 1881.

6. Adresa Ministerului de Rezel nr. 9650 din 30 septembrie 1881.

7. Adresa Școlii de Artilerie și Geniu nr. 978 din 2 octombrie 1886.

Șosele pentru cursul de algebră superioară și geometrie analitică¹, pe care l-a continuat până la 1 aprilie 1911². Mai târziu, din februarie 1888 până în 1891, a predat mecanica rațională la Școala de ofițeri din București³.

Firește, în acest timp, Haret a avut diferite însărcinări în legătură cu situația sa de profesor.

Între hârtiile rămase de la el am găsit manuscrisul unui raport din ianuarie 1879 către ministru, despre o inspecțiune făcută școalelor secundare din Moldova, în unire cu profesorul de literatură greacă de la facultatea de litere, Ep. Francudi⁽²⁵⁾. Aici ne spune că a văzut școalele din Galați, Bârlad, Bacău, Botoșani, Roman și Focșani și dă asupra lor amănunte interesante despre toate problemele învățământului. Pentru a se înțelege în ce spirit este scris acest raport, vom reproduce pasagiul care privește activitatea corpului didactic: „Un lucru ce am fi dorit să găsim este de a vedea pe profesori iubindu-și profesiunea, preocupându-se într-una de dânsa, căutând neîncetat a-și îmbunătăți cursul, socotindu-și ca o datorie de onoare a obține rezultate cât mai bune. În loc de aceasta, afară de câteva excepțiuni care ne consolează în parte, am văzut din contra multă indiferență; postul de profesor e considerat ca o sinecură sau ca o rezervă în caz de neizbândă în alte întreprinderi. În adevăr, sunt orașe în care profesorii se găsesc amestecați în toate: sunt deputați, consilieri județeni sau comunali, avocați, ingineri, comercianți, adepți ai politicii militante: de toate, afară de profesori. Suntem departe de a voi să vedem pe membrii corpului didactic dezinteresându-se de afacerile publice, neîngrijându-și drepturile și datoriile ce au ca cetățeni sau necăutând a-și îmbunătăți poziția materială; ar fi însă de dorit ca ei să considere meseria lor de a instrui ca pe cea dintâi din toate și, dacă ar fi necesar a neglija una din numeroasele însărcinări ce-și iau, catedra să fie cea din urmă neglijată. Se întâmplă însă tocmai din contra“. Sunt idei pe care le vom regăsi în discursurile sale din Parlament, vorbind despre amestecul profesorilor în politică și spunând lămurit: să facă politică, dar să nu uite niciun moment că sunt profesori.

Un raport, mult mai dezvoltat, au făcut ei în 1880 despre mai multe școale din Moldova. Textul este scris de Haret și alături se văd adăugirile lui Francudi, de al cărui scris mi-am adus aminte citind manuscrisul, căci l-am avut profesor la Facultate.

În 1880 i s-a dat să facă o anchetă la Botoșani.

În anul 1881 ministrul [V.]A. Urechia⁽²⁶⁾ a hotărât ca examenele de fine de an ale liceelor să se facă în fața unor comisiuni speciale. Toți elevii celor două licee

1. Adresa școalei de Poduri și Șosele nr. 114 din 3 aprilie 1882.

2. Când și-a anunțat demisia, Direcția Școalei, la 18 martie [1911], i-a adresat „cele mai vii mulțumiri pentru eminentele servicii ce ați adus în timp de 29 de ani... ați contribuit la reînțemeierea școalei pe bazele ei actuale și la prestigiul de care ea se bucură astăzi ca școală de învățământ superior“.

3. Adresa Ministerului de Rezel nr. 4040 din 27 februarie 1888.

din București (Sf. Sava și Matei Basarab) și ai gimnaziilor se adunau pe clase și treceau examenul în aceeași sală pentru a se putea face comparație între pregătirea diferitelor școli, pentru ca ministrul să aibă astfel informațiuni amănunțite și despre școlari și despre profesorii lor. Comisiunea pentru matematici era compusă din: Spiru Haret, general G. Manu⁽²⁷⁾ și G. Cantacuzino⁽²⁸⁾¹.

În același an se ridică în presă acuzații asupra comisiei de bacalaureat care funcționase în București în luna mai. Urechia numește o comisie prezidată de B.P. Hasdeu⁽²⁹⁾ și compusă din: Spiru Haret, G. Dem. Teodorescu⁽³⁰⁾, Șt. Vârgolici⁽³¹⁾ și Bernath⁽³²⁾ ca să revadă tezele scrise². Comisiunea se adună la 10 ianuarie și încheie un proces-verbal în care scrie: „Am convenit că lucrarea juriului examinator legalmente constituit e mai presus de menționatele bănuieli și astfel comisiunea nu mai are nevoie nici măcar să deschidă plicurile ce conțin tezele în cestiune“. Procesul-verbal, scris de Haret, e semnat de toți membrii afară de Dr. Bernath.

Tot în 1881 se ține la facultatea de științe concursul pentru catedra vacantă de geometrie analitică și trigonometrie, când Haret face parte din juriu.

E interesant de notat că Haret, în acest timp, este solicitat și de alte instituții decât cele școlare pentru a săvârși diferite însărcinări.

La 14 ianuarie 1881 este numit membru în comisiunea centrală de statistică³.

La 31 ianuarie 1881 este numit, în mod provizoriu, conservator al Muzeului de antichități și însărcinat să facă – împreună cu arhitectul Berendei⁽³³⁾ și cu inginerul M. Suțu⁽³⁴⁾ – inventarul tuturor obiectelor din Muzeu. Ei redactează la 14 februarie procesul-verbal de luare în primire și, între altele, scriu despre Tezaurul de la Pietroasa (Cloșca cu pui): „L-am cercetat în comparațiune cu procesul-verbal încheiat la 6 februarie 1876 de către comitetul-arheologic, în urma furtului lui Pantazescu⁴ și l-am găsit întocmai precum este descris în acel proces-verbal și cum este reprodus în stampele xilografiate care îl însoțesc. Cântărindu-l cu o balanță etalon, care dă greutatea cu siguranță până la 1/2 gram, am constatat că greutatea lui totală este de 14 oca, 151 dramuri, socotind kg de 314 dramuri“.

În această preocupare de precizie și exactitate nu se vede Haret – așa cum a rămas toată viața lui?

Această funcțiune n-a ținut mult, căci la 26 februarie, același an, este numit director al Muzeului de antichități Gr. Tocilescu⁽³⁵⁾. La 1 martie el dă în primire

1. Adresa Ministerului, Divizia Școalelor nr. 7070 din 30 mai 1881.

2. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor nr. 7497 din 9 ianuarie 1881.

3. Adresa Ministerului de Interne nr. 428 din 14 ianuarie 1881.

4. Nu-mi amintesc anul când s-a întâmplat, dar în tinerețea mea toată lumea din București vorbea de acest furt îndrăzneț și zicea că hoțul, ca să poată ascunde mai bine obiectele într-un pian, tăiasse tava cea mare în patru bucăți și de atunci a rămas așa cum se vede.

averea muzeului noului director și primește o adresă de mulțumire de la minister: „pentru bunăvoință ce ați avut de a vă însărcina cu primirea obiectelor și de silințele ce ați depus pentru ducerea la bun sfârșit a acestei lucrări“¹.

Cum vedem, activitatea lui Haret în această epocă a fost destul de bogată; iar, dacă adăugăm că, pe lângă acestea, se înscrisese între inginerii hotarnici de la 1878 și făcea numeroase hotărnicii, între care unele importante, cum este cea tipărită în 1894 „asupra moșiei Domnești din județele Putna și Tecuci“, înțelegem că nu era un om care căuta odihna, ci munca. În special, mai târziu își amintea cu plăcere de lucrările ingineresti, care erau un fel de distracție și de reconfortare fizică, fiindcă îl țineau în aer liber.

Între preocupările din primii ani ai profesoratului său, trebuie să notăm studiul asupra proiectului de răscumpărare a căilor ferate, publicat în 1880.

Cu toate aceste ocupații, a început printre picături să se intereseze de chestiile școlare și, cu încetul, interesul ce le purta devenea din ce în ce mai mare, până când l-au prins cu totul și au ajuns să dobândească primul loc în preocupările lui. D. Țițeica ne spune că de multe ori i-a exprimat „cu durere“ regretul de a fi părăsit îndeletnicirile lui de știință pură. Mai ales în momentele de amărăciune, pe care politica i le-a dat și lui cu îndestulare, se gândea la tihna din alte vremuri; voia chiar să înceapă un curs de mecanică cerească la universitate pentru candidații la doctorat, dar a fost nevoit să renunțe „din cauza lipsei de auditori pregătiți“ (zice d. Țițeica).

V

Primul lui contact direct cu administrația școalelor s-a făcut în anul 1882, când a fost numit membru în consiliul permanent de instrucțiune împreună cu Al. Orescu⁽³⁶⁾, P. S. Aurelian, G-ral Davila⁽³⁷⁾ și V. Șeicaru.²

Ministrul care-l chemase în consiliul permanent era Vasile Urechia. Nu cunoaștem împrejurările care au decis această chemare; dar știm de ce a plecat Haret.

Pe vremea aceea consiliul, conform legii din 1864, trebuia să-și dea avizul asupra tuturor chestiunilor școlare; de aceea mai toate hotărârile ministerului începeau cu formula „Auzind pe consiliul Permanent“. Desigur, această dispozițiune

---

1. Adresa Ministerului de Instrucție nr. 1015 din 31 ianuarie 1881. Adresa aceluiași minister, tot Divizia Școalelor, nr. 3333 din 26 februarie același an.

2. Adresa Ministrului Instrucției, Divizia Școalelor nr. 3373 din 8 martie 1882.

aducea mare stânjenire în mersul treburilor (și când Haret a fost în situație s-o desființeze, a desființat-o), dar el credea că ministrul nu poate cu de la sine putere să înlăture când îi place o dispozițiune legală, chiar absurdă fiind. Se întâmplă într-o zi (12 aprilie 1882) că ministrul numește la externatul secundar de fete din Craiova, înființat atunci, o profesoară și directoare, care era institutoare undeva și care nu avea niciun titlu pentru funcțiunile ce i se încredințase. Pentru această numire nu cere avizul consiliului, dar îl cere pentru „împărțirea obiectelor“ între profesoare. Consiliul, cu această ocazie, descoperă numirea directoarei și atunci Haret redactează la 20 aprilie un Aviz în care arată că ministrul n-avea drept să o facă, căci „după legea în vigoare consiliul Permanent trebuie a fi consultat asupra tuturor chestiunilor relative la administrația și direcțiunea instrucțiunii publice și private“. Nu știm dacă colegii săi au semnat acest aviz, dar sigur este că ministrul n-a ținut seamă de el, căci Haret demisionează în ziua de 21 aprilie și stăruiește în demisie, care i se primește la 29 aprilie¹.

În anul 1883 el voiește a-și întemeia o familie: se căsătorește la 23 ianuarie cu d-ra Ana Popescu din Buzău. Au un singur copil, care moare însă după câteva luni. De aceea Haret a fost totdeauna foarte iubitor față de copiii mici.

Ministrul următor, P.S. Aurelian, îl numește inspector general al școalelor la 4 mai 1883, post creat atunci, și pe care-l ocupă și sub G. Chițu.²

* * *

Haret a primit sarcina aceasta nu ca un diletant; ci și-a luat rolul în serios, a călătorit prin țară, a inspectat școalele, a făcut rapoarte pentru a fixa constatările și observațiile sale și nu l-a descurajat faptul că multe din aceste rapoarte au rămas fără soluții și unele chiar necitite; ba putem spune că dificultățile i-au dat mai mult îndemn pentru a-și îndeplini datoria așa cum o înțelegea el: să privească realitățile în față, să le cerceteze cu metodă și cu obiectivitate și să primească toate consecințele logice rezultate din examinarea lor. Această atitudine s-a concretizat în faimosul său raport din 1884, pe care s-a decis să-l tipărească și – mai curios – să-l prezinte la unul din premiile Academiei în 1885.

În acel timp Haret era membru corespondent al Academiei Române, ales la 3 iulie 1879, curând după ce venise din Paris însoțit de o meritată faimă.

---

1. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor nr. 4597 din 1882. Am căutat dosarul ca să văd amănuntele, dar la Arhivele statului lipsesc dosarele ministerului pe mulți ani, distruse de un incendiu.

2. Adresa de numire poartă nr. 4983, Divizia Școalelor, și data 4 mai 1883 și postul se numea întâi „revizor general“.

Ca membru corespondent făcuse o interesantă comunicare despre „accelerațiunea seculară a lunii“ la 4 aprilie 1880, despre care zice I. Bianu⁽³⁸⁾: „la citirea ei, firește, nimeni n-a înțeles nimic (afară de A. Treboniu Laurian⁽³⁹⁾); care avea cunoștințe de astronomie) și s-a hotărât să fie publicată în Anale, dar – pe cât am cercetat– am văzut că nu s-a publicat.

În privința „Raportului“ ne spune I. Bianu că „a fost tratat pe un ton glumeț de un bărbat de mult spirit și foarte influent pe atunci“. Desigur e vorba de Hasdeu, care era în acel an raportorul comisiei de premii și care zice în raportul său: „D. general Fălcoianu a fost împiedicat de a aduce darea-de-seamă cu care binevoise a se însărcina în special despre lucrarea dlui Haret... Discutând apoi împreună asupra fiecărei dări-de-seamă, comisiunea a început prin a elimina de la vot scrierile d-lor..... Haret....., pentru care nu s-a găsit niciun susținător“.

Rezultatul a fost că Raportul său n-a luat premiu, apoi în 1886, când s-a propus alegerea să ca membru activ, în locul lui Anastasie Fătu⁽⁴⁰⁾, n-a reușit, deși susținut de D.A. Sturdza⁽⁴¹⁾, atunci ministru de Instrucție. Haret a devenit membru activ al Academiei mai târziu, la 31 martie 1892 (cu 15 voturi contra 6). Răspunsul său moderat de mulțumire, în ședința de la 17 aprilie 1892, arată pe Haret cum era totdeauna. E păcat că discursul de recepțiune anunțat la 29 mai 1892 (despre influența științelor pozitive asupra dezvoltării condițiilor vieții moderne) nu a putut fi terminat și citit, căci chestiunea se vede că prezenta un interes deosebit.

* * *

Faptul de a fi lucrat cu miniștri liberali l-a apropiat de acest partid și nu e de mirare că, la venirea în fruntea Ministerului de Instrucție a lui Dumitru Sturdza, Haret a fost numit secretar general¹ (1885), deși nu făcuse până atunci nicio manifestare politică.

În această calitate, pe lângă lucrările cerute de funcțiunea sa, a avut și unele însărcinări speciale, cum a fost vizitarea unor școli din Franța și a expoziției didactice din Paris.²

Odată cu retragerea lui Dim. Sturdza și a guvernului liberal, în martie 1888, s-a retras și Haret. El își prezentase demisiunea la 23 februarie ministrului Sturdza, care i-a cerut să gireze funcțiunea până la venirea succesorului. Aceasta s-a întâmplat la 12 aprilie³ când Maiorescu îi comunică primirea demisiei și-i adresează mulțumiri.

---

1. Atunci funcțiunea se numea „director general al ministerului“. Adresa 5 din 6 februarie 1885 și poartă nr. 1493 Divizia Școalelor.

2. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor, nr. 8039 din 7 iulie 1886. Raportul s-a făcut în noiembrie.

3. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor nr. 4237 din 12 aprilie 1888.

E de notat că, și după aceasta, i s-au dat unele însărcinări de încredere din partea ministerului. Astfel, a făcut o anchetă la școlile secundare din Ploiești și Buzău, după care a adresat un raport la 26 ianuarie 1889. I s-a cerut să facă asemenea lucru la liceul Matei Basarab din București, împreună cu Iacob Negruzzi⁽⁴²⁾, dar s-a desistat (25 octombrie 1889). În 1890, după cererea Ministerului Domeniilor, a fost rugat a cerceta și a-și da avizul dacă o serie de profesori ai școlii de Agricultură și Silvicultură de la Herăstrău (Th.G. Petrescu, N. Atanasescu, V. Cărnă-Munteanu, Floru Pomponiu) merită a fi numiți definitiv¹. În decembrie, același an,² e numit în juriul de concurs pentru catedra de matematici de la școala secundară de fete din Ploiești, dar refuză, fiind bolnav.

În acest timp legătura lui Haret cu cercurile politice liberale se face mai strânsă, la 2 martie 1889 se înscrie în Clubul liberal și astfel, când în 1895, partidul lui vine la guvern, el este ales deputat de Ilfov. Tot în acel an este numit membru în consiliul Permanent³, însărcinare pe care o ocupă până în 1896, când demisionează.⁴ Ca deputat, îl vedem raportor al proiectelor prezentate de Petru Poni⁽⁴³⁾ în 1896.⁵

În 1896 guvernul se retrage și e înlocuit cu un alt guvern liberal sub președinția lui P. S. Aurelian, care conduce afacerile publice până la 31 martie 1897, când Sturdza revine ca președinte cu un nou minister în care intră și Spiru Haret.⁶

VI

Astfel, la 31 martie 1897, devine pentru prima oară ministru de instrucție și culte. Activitatea lui Haret în cei doi ani ai ministeriatului său este foarte bogată. Acum a făcut el două legi de temelie ale edificiului nostru școlar: a învățământului secundar și superior (1898) și a învățământului profesional (1899); a numit o comisiune care a alcătuit, după lungi studii și dezbateri, programa școlilor secundare; a întocmit regulamentele necesare întregului învățământ, organizând serbarea școlară de la 10 mai, serviciul statelor personale ale corpului didactic, și altele⁷.

1. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor nr. 13648 din 13 noiembrie 1890.

2. Adresa Ministerului Instrucției, Divizia Școalelor nr. 15010 din 14 decembrie 1890.

3. Adresa Ministerului Instrucției nr. 8767 din 23 noiembrie 1895.

4. La 27 noiembrie, fiind ministru G. Mârzescu.

5. Legea învățământului primar și legea Casei Școalelor.

6. Adresa Consiliului de Miniștri nr. 584 de la 31 martie 1897.

7. Vezi la finele vol. III lista legilor, regulamentelor și programelor publicate în timpul cât a fost ministru.

Tot în vremea acestor doi ani se așază, prin activitatea extra-școlară, începuturile educațiunii populare, care are să se desăvârșească în perioadele următoare ale activității sale de politică școlară.

Realizările sale de acum în această direcție sunt: școalele de adulți, grădinile școlare, împărțirea de cărți copiilor săraci, cantine școlare, întemeierea revistei populare „Albina“, înființarea medaliei „Răsplata muncii“.

Doritor să cunoască prin sine lucrurile și oamenii, el a călătorit prin țară, nu numai prin orașe, dar prin multe sate, vizitând școlile, încurajând pe cei harnici, îndemnând la muncă pe toți.

Solicitudinea sa pentru corpul didactic rural s-a arătat prin înscrierea în lege a principiului înaintării pe loc a învățătorilor. (decembrie, 1898).

Profitând de numeroase ocazii pe care i le prezentau serbările școlare, el a ținut, deși ministru începător, să-și exprime cu hotărâre ideile sale care – uneori – provocau nemulțumiri, fiindcă loveau în deprinderi învechite, sau în convingeri rău stabilite.

Astfel, la împărțirea premiilor în București, care se făcea cu mare solemnitate pe atunci, adunându-se toate școalele în Sala Senatului, a vorbit despre stăruințele ce se pun pentru trecerea elevilor dintr-o clasă în alta și a zis:

„Pe lângă răul ce se face școlarului când se introduce cu sila într-o clasă superioară pe care nu va fi în stare să o urmeze, este răul moral de a-l deprinde să disprețuiască regulile stabilite și de a-l face să creadă că totul se obține prin favoare. Niciun rău mai mare nu se poate face tinerimii decât de a-i pune în minte asemenea idei. Trebuie să între bine în convingerea tuturor – a școlarilor și a părinților, – că notele, examenele, sunt lucruri serioase, care au rostul și trebuința lor și că nu se pot schimba după dorința și voința fiecăruia.”

La punerea pietrei fundamentale a liceului din Pitești (8 oct. 1897), el a amintit o problemă care l-a preocupat ani îndelungați în activitatea sa ministerială: reducerea școalelor secundare teoretice, pentru a se putea înmulți cele de natură practică.

Iar la serbarea inaugurării palatului Universității din Iași (23 octombrie 1897), adresându-se studenților, a spus:

„Fiți harnici, onești, devotați binelui public; mai presus de toate, iubiți-vă sfânta patrie. A munci pentru dânsa, a pune o piatră măcar cât de mică la edificiul întăririi și gloriei ei, a închina munca, inteligența și inima sa binelui ei trebuie să fie regula vieții voastre.

Voi, pe care vă încălzește focul tinereții și a căror inimă generoasă palpită pentru ceea ce e adevărat, bine și frumos, urmați sfatul celor care au putut să simtă nemăsurata mulțumire ce dă munca pentru țară și nu veți greși.”

În această epocă s-a gândit Haret la încurajarea scriitorilor. Două măsuri importante a luat în această privință: a înființat posturi de referendari la Casa Școalelor; a dat unora dintre ei subiecte de tratat, plătinându-le munca și tipărend

din fondurile ministerului și pentru beneficiul lor, cărțile lucrute astfel. Dintre acestea cităm: *România pitorească* a lui Vlahuță⁽⁴⁴⁾, *Povestea unei coroane de oțel* a lui Coșbuc⁽⁴⁵⁾ etc.

Între hârtiile rămase de la el am găsit un interesant „Memoriu“, cu data de 25 mai 1897, destinat, probabil, Consiliului de Miniștri, fiindcă cuprinde și o amănunțită socoteală a cheltuielilor necesitate de cele propuse sub titlul: „lucrări proiectate la Ministerul de Instrucție Publică și Culte“. Aceste lucrări sunt:

1. *Cartea pentru glorificarea patriei și a neamului nostru*. Zice că „este deja încredințată dlor Gr. Tocilescu și Ion Bianu“. Aceasta nu s-a realizat atunci; tocmai în 1908 s-a tipărit: *Din trecutul nostru* de Al. Vlahuță.

2. *Colecția de cântece patriotice și naționale*. Avea să cuprindă: „toate cântecele cu caracter național și patriotic care se pot introduce în școli. Se va alcătui pentru una, două, trei și patru voci cu acompaniament și fără“.

De aici a pornit realizarea mai multor colecțiuni de cântece și coruri în cursul anilor: *25 cânturi* de Gavril Muzicescu⁽⁴⁶⁾; *Coruri școlare* de D.G. Kiriac⁽⁴⁷⁾; *Cântece și coruri școlare* de Kiriac, N. Bănulescu⁽⁴⁸⁾ și Saxu; *Ciripit de păsărele* de Gr. Teodossiu.

3. *Tablouri istorice pentru școlile primare*. Numise chiar o comisiune compusă din Gr. Tocilescu, I. Bianu și Dimitrescu-Mirea⁽⁴⁹⁾, pictorul. Activitatea ei a început a se realiza chiar de atunci, din bugetul Casei Școalelor și prin îngrijirea acestei administrații, și a dat rezultate foarte importante.

4. *Corpus inscriptionum slavo-romanicarum*. Pentru facerea acestei mari colecțiuni, își propunea să însărcineze 8 tineri, care în echipe de câte doi să culegă din județe toate inscripțiunile românești și slavonești din țară „sub direcția și după instrucțiunile dlui Gr. Tocilescu“.

Aceasta nu s-a realizat.

5. *Colecția folkloristică*. Tot prin echipe de studenți, avea să se adune: „cântece, balade, poezii populare de tot felul, obiceiuri, proverbe etc.“

Aceasta s-a realizat, în parte, prin publicarea acelor *Materialuri folkloristice* în 3 volume sub direcțiunea lui Gr. Tocilescu, care s-au terminat în 1900. Tocilescu, fiind prea ocupat, poate că n-a dat toată atenția cuvenită lucrării, ceea ce i-a atras multe critici, dar nu se poate zice că contribuția aceasta este fără valoare; în orice caz, în ce privește pe Haret, care a pus-o la cale și a procurat mijloacele de înfăptuire, toată lauda este îndreptățită.

6. *Fundarea unei reviste pentru clasele rurale*. La acest punct, el face o lungă motivare, arătând că rezultatele școlii primare nu-și pot produce efectul lor de a face să dispară analfabetismul, căci tinerii săteni nu mai citesc nimic după terminarea claselor și ajung la vârsta de recrutare fără să mai știe citi. „Afară de aceasta – zice el – ținuți fiind în cea mai completă ignoranță de cele ce se petrec în lume și chiar în țara lor, ei rămân pradă propagandelor celor mai nesănătoase, credulitatea lor fiind în raport direct cu ignoranța lor.“

Această dorință s-a realizat, căci la 1 octombrie 1897 (dată pe care o punea el în acest memoriu), a și apărut revista „Albina“. Nu pot scrie fără emoțiune aceste rânduri, căci am fost de la început chemat de Haret la această muncă și în vreme de peste 20 de ani am lucrat ca secretar al redacției ei. Ea apare azi – în editura „Fundațiilor Regale“ și tinerii care o conduc arată destulă râvnă, dar trebuie să exprim un regret: La apariția primului număr al seriei celei noi (cu formatul schimbat), în 1933, redactorii n-au avut curiozitatea să cerceteze cine a întemeiat revista și să-i pomenească numele⁽⁵⁰⁾.

7. *Descrierea Dobrogii*. Se convenise ca Ioan Nenițescu⁽⁵¹⁾, scriitor și într-o vreme prefect al jud. Tulcea, să scrie o carte cu acest subiect, „care – zice Haret – nu ar fi decât începutul descrierii țării întregi“. Lucrarea nu s-a realizat; dar aici a fost temeiul ideii din care a ieșit *România pitorească* a lui Vlahuță.

8. *Fundarea unei reviste pentru a face țara noastră cunoscută în străinătate*. Astăzi, când toate țările au servicii întinse de propagandă în lume, se fac desigur sacrificii mari și la noi și, cu bucurie, am salutat apariția revistei „La Transylvanie“⁽⁵²⁾, astăzi trebuie să apreciem cu admirațiune viziunea viitorului pe care o avea Haret. Închipuiți-vă ce mari foloase ar fi rezultat pentru țară dacă s-ar fi început, încă din 1897, publicarea unei asemenea reviste, „care să o descrie din toate punctele de vedere: istoric, politic, geografic, etnografic, economic, și care să pătrună pretutindeni, să se afle în toate bibliotecile, în redacțiile tuturor ziarelor mari, pe masa tuturor oamenilor însemnați“.

Nu putem decât regreta că Haret n-a fost înțeles atunci, când cerea pentru această revistă 18.000 lei pe an. Dacă ne gândim la economiile pe care le făcea el în toate – i se zicea chiar de unii politicieni cu mâna largă că este un zgârie-brânză – ar fi trebuit să fie siguri toți că o cheltuială propusă de Haret nu mergea în vânt.

VII

Retrăgându-se, împreună cu tot guvernul, la 11 aprilie 1899, are durerea să vadă că tot ce lucrase el se dărâmă. Atunci acțiunea politică îl prinde mai de aproape și începe a-și apăra opera câtă o putuse realiza. Astfel, la 18 mai 1899 el publică sub titlul de „Rectificare“ un scurt răspuns afirmațiunii făcute de președintele Consiliului de Miniștri, G.Gr. Cantacuzino, la o întrunire din Iași că legea învățământului secundar din 1898 a fost copiată după proiectul făcut în 1895 de ministrul Take Ionescu⁽⁵³⁾. Haret zice: am arătat și cu ocazia discutării legii în Parlament că proiectul din 1895 este luat după proiectul lui Sturdza din 1886 și prin aceasta explică asemănările cu legea sa din 1898, care – în mod natural – readucea dispozițiile proiectului din 1886 (la care – adăugăm noi –

Haret lucrase ca secretar general). Apoi la 16 septembrie 1899 începe în ziarul „Voința Națională”⁽⁵⁴⁾ o serie de articole despre „aplicarea legii învățământului secundar și superior”, strânse apoi într-o broșură. În timpul apariției în ziare a articolelor lui Haret, i s-a răspuns prin altele în „Timpul”⁽⁵⁵⁾, cărora el le-a dat cuvenita replică.

Când în martie 1900 ministrul dr. C. Istrati⁽⁵⁶⁾ a depus în Cameră proiectul de lege prin care modifica legea din 1896 a învățământului primar (a lui Poni), legea învățământului secundar din 1898 și se desființa aceea a învățământului profesional din 1899 (ale lui Haret), el a întreprins prin ziarul „Voința Națională” un studiu amănunțit publicat în 26 de articole (cu începere de la 17 martie 1900), adunate apoi în broșură, sub titlul de *Schimbarea legilor instrucțiunii*.

În vremea aceasta Haret publică (în revista „Convorbiri didactice”⁽⁵⁷⁾ nr. din septembrie 1900) un articol pe care l-am putea numi cu expresia întrebuițată de frații ardeleni: epocal. Dacă cineva s-ar putea (mai bine așa zice: s-ar fi putut) îndoi despre seriozitatea și unitatea de concepție în acțiunea pe care a întreprins-o el îndată ce a redevenit ministru în 1901, prin așa numita și atât de discutată activitate extra-școlară, – citind acest articol va înțelege din ce preocupări patriotice, din ce considerații istorice, politice, sociale a pornit tot ce a făcut el în această privință.

Articolul a fost provocat de congresul corpului didactic primar, care s-a deschis în ziua de 2 iulie și a continuat discuțiile și la 3 iulie. Ședința aceasta a fost prezidată de însuși Haret. Atunci s-a votat o moțiune care cuprinde următoarele puncte: 1. înființarea unei ligi a învățământului pentru îndrumarea adevăratei instrucțiuni și educațiuni naționale; 2. înființarea unui orfelinat pentru orfanii membrilor învățământului primar; 3. Fixarea anului școlar între 1 sept. – 15 ianuarie, scurtându-se vacanțele de Crăciun și de Paști; 4. Fixarea orarului conform programului, cu mici modificări pentru lunile de vară. După închiderea Congresului, a publicat articolul citat.

Sentimentul cu care scrie acest articol este un puternic optimism, pe care caută să-l deștepte și în cititorii săi. El crede că activitatea societății românești din ultimele decenii ale secolului XIX „nu contează mai puțin pentru consolidarea și asigurarea viitorului patriei decât torențele de sânge ce s-au vărsat în epocile cele mai glorioase ale istoriei noastre”. Această credință trebuie să ne dea încredere în viitor; dar mulțumirea nu trebuie să ne împiedice de a vedea că – dacă s-a făcut mult – este încă mai mult de făcut. „Nu este una din ramurile activității publice în care să nu se găsească un imens câmp de activitate pentru oamenii de bună voință.”

Prefacerea societății românești după 1848 a început de sus în jos (Haret argumentează că nu se putea altfel) și puterea de penetrațiune a noilor întocmiri n-a fost destul de mare pentru a străbate până în adâncul părții de jos a poporului nostru; de aceea a rămas o depărtare mare între cele două pături sociale și

datoria celor ce s-au împărtășit de foloasele acestei prefaceri este a lucra pentru apropierea cât mai mare între ele. Se pot face legi bune, se pot concretiza în articole cele mai bune intenții pentru clasele muncitoare, pot să fie conducătorii animați de cele mai frumoase sentimente, dar toate vor fi zadarnice dacă aplicarea în practică va fi încredințată unor oameni care nu înțeleg sau nu sunt convinși de utilitatea acelor legi.

Așa va fi cât timp guvernele se vor bizui numai pe asemenea organe de execuțiune. Schimbarea lor dintr-odată sau în scurt timp este imposibilă; de aceea ce nu pot face guvernele cu oamenii lor să facă oamenii de bună-voință „care trebuie să înțeleagă că e de datoria tuturor a lucra pe cât pot pentru binele comun“.

Haret crede că e o categorie de asemenea oameni căreia îi revine și dreptul și datoria de a lucra în această direcțiune: este corpul didactic de toate gradele „de la învățătorul de sat până la profesorul de la universitate“, căci „învățătorul are o chemare de pace și de iubire și aceasta îl prepară pentru misiunea de pace și de iubire pe care trebuie s-o aibă și în afară de școală“.

Acțiunea aceasta o socotește de o necesitate mai urgentă pentru pătura țărănească. El nu e de părere că țăranul nostru ar fi refractar la orice încercare de a i se îmbunătăți soarta; deci e convins că acțiunea aceasta va avea sorți de izbândă.

Chestiunea economică merge alături de cea culturală, ba chiar – zice Haret: „una nu merge fără cealaltă“.

Apoi arată ce ar putea face învățătorii și pentru una și pentru cealaltă, firește, rămânând ca problemele mari și grele să fie în seama conducătorilor țării, care să profite de munca lor, să o încurajeze și s-o îndrumeze.

Acest prețios articol a fost retipărit în broșură („Liga învățământului“) în 1902, când Haret era ministru, pentru că cuprindea – cum am spus – vastul program de acțiune pe care își propune să-l realizeze: „câtă vreme mă voi găsi la postul de onoare pe care-l ocup în momentul acesta, nu voi neglija nimic pentru a cerca să aduc la îndeplinire, măcar în parte, programul ce expuneam acum 16 luni“.

În această epocă semnalăm o inițiativă foarte prețioasă a lui Haret: societatea „Steaua“⁽⁵⁸⁾.

Preocupat, cum am văzut, de dorința de a face, prin toate mijloacele, pe absolvenții claselor primare și, pe lângă ei, și pe acei care urmează câteva clase secundare să continue a se instrui, el s-a gândit să pună la îndemâna acestora anumite cărți ieftine și scrise într-un spirit național și educativ. Pentru publicarea acestor cărți s-a gândit la înființarea unei societăți. Aceasta s-a întâmplat la 2-5 noiembrie 1900. Președinte a fost proclamat Ion Kalinderu⁽⁵⁹⁾, vicepreședinte Sava Șomănescu⁽⁶⁰⁾, iar el și-a luat sarcina de administrator și casier; adică și-a ales partea de muncă.

Grație stăruinței și buneii chibzuințe a lui Haret, societatea a ajuns în câtuș de timp să aibă peste 2000 de membri și să tipărească (până în 1911) peste 27 de

broșuri, care s-au răspândit în masele cititorilor în peste 1 milion de exemplare. Își formase și un capital de 100.000 lei.

După război, societatea n-a mai putut funcționa. Atunci conducătorii ei au cedat Casei școalelor toate drepturile de autor pe care le dobândise, împreună cu suma ce aveau disponibilă în acel moment, – dar Casa Școalelor n-a mai continuat publicarea de broșuri.

Tot acum vedem că între aceste preocupări atât de absorbante găesc loc și cele științifice: în 1900 se ocupă de reforma calendarului și în 1903 de chestiunea populației țării.

Începuse atunci să se discute introducerea stilului nou în calendarul nostru. Societatea de științe a publicat un memoriu în care susținea această schimbare, și acolo vedem semnat și pe Haret.

Cunoașterea populației țării era o problemă care interesa pe multă lume. Imposibilitatea de a se face atunci un recensământ științific împiedeca în mod serios rezolvarea ei. Haret face atunci o comunicare la Academia Română în care, luând ca bază formulele stabilite de statisticianul Deparcieux⁽⁶¹⁾, ajunge la cifra de 7.503.898 locuitori pentru anul 1902, și comparând-o cu cea din 1865 a lui Dionisie Marțian⁽⁶²⁾, întemeietorul statisticii la noi, socotește că populația noastră se îndoiește în 49 de ani.

Haret, cu dna Haret, la Pitești, după o serbare școlară.

VIII

Nu era însă, acum, pentru un om politic, vremea potrivită pentru meditațiuni în afară de preocupările actualității – fie în domeniul științific, fie chiar în domeniul politicii teoretice. Criza politică, provocată de criza economică, a adus căderea ministerului conservator prezidat de P.P. Carp⁽⁶³⁾ și chemarea la cârmă a Partidului liberal.

Astfel împrejurările îl aduc a doua oară în fruntea Ministerului de Instrucție la 14 februarie 1901¹. Acum începe această perioadă de activitate care este cel mai însemnat titlu de glorie al lui Haret și este un moment de mare importanță în istoria învățământului nostru, în istoria culturii și – ar trebui să zic: și în istoria noastră politică.

Haret și I. Șişmanof, ministrul Bulgariei,
în vizită la Școala superioară de meserii din Iași.

Acum s-au pus din nou în vigoare legile făcute de P. Poni și de Haret asupra învățământului primar, secundar și superior și profesional. S-a cedat Academiei Române toată colecțiunea de cărți și alte publicații cuprinse în Biblioteca Centrală a statului⁽⁶⁴⁾. S-au adus modificări importante în organizarea administrațiunii centrale a ministerului. S-a înființat Casa Bisericii și Casa de economie, credit și ajutor a Corpului didactic.

Acum, Haret a procedat la realizarea dezideratelor exprimate în broșura sa din 1900 cu privire la educația populară. A făcut programe și regulamente cerute de diferitele legi în vigoare, cum au fost cele privitoare

la concursurile corale între școli, organizarea secției superioare a școlilor profesionale, orfelinatul Corpului didactic de la Bistrița, școlile de adulți ș.a.

1. Adresa Consiliului de Miniștri nr. 257 de la 14 februarie 1901.

Acum, Haret a publicat două mari rapoarte către Rege: unul în 1901 despre școlile și bisericile române din Imperiul Otoman, altul în 1903 despre activitatea Ministerului de Culte și Instrucțiune, făcând și o ediție în limba franceză. În aceasta el a arătat evoluția legislației administrative școlare de la 1895 până la finele lui august 1903 pentru a evidenția concepția de la care a pornit toată reforma sa școlară în diferite direcțiuni și legătura ei cu alte legiuri anterioare ale Partidului Liberal.

Haret înconjurat de funcționarii superiori ai Ministerului. Decembrie 1904.
(Sp. Popescu, C. Banu, S. Haliță, C. Miculescu, G. Mustăță, M. Popescu,
Gh. Adamescu, Haret, P. Gârboviceanu, D.A. Teodoru)

Având convingerea că un ministru este dator să se apropie cât mai mult de cei pe care îi administrează, a făcut numeroase inspecții, a asistat la serbări școlare în sate, la solemnități diferite, la congresele corpului didactic. Acolo, cu sfatul, cu îndemnul, uneori cu critica severă, pornită din dorința de a îndrepta scăderile și de a îndruma acțiunile pe drumul cel mai bun, s-a arătat nu numai conducătorul, dar prietenul învățătorimii de toate gradele. O dată, când președintele unui congres îl salută exprimând bucuria că „s-a coborât“ în mijlocul lor, Haret replică zicând că prin prezența lui nu se coboară, ci vine în mijlocul colegilor, căci și el este tot profesor. Această atitudine a avut-o totdeauna, căutând prin orice mijloc a ridica moralul oamenilor de care se servea în realizarea scopurilor sale.

Haret nu se mulțumea să se ducă la serbările organizate din pornirea corpului didactic în diferite locuri, ci se silea să organizeze însuși unele serbări de interes național. Așa au fost serbările anuale de la Războieni și Călugăreni și mai ales marea serbare de la 2 iulie 1904 pentru pomenirea lui Ștefan cel Mare în împlinirea a 400 de ani de la moartea lui.¹

Nu numai în București, unde s-a admirat un cortegiu istoric, dar în toată țara au vibrat sufletele românești la amintirea faptelor acelui Voievod, pe care Haret l-a caracterizat astfel în discursul său: „Dacă ar fi să se măsoare mărimea omului nu după întinderea țării sale, ci după puterea de concepție, după energia și priceperea în execuție, după pătrunderea genială a tainelor viitorului, ar trebui ca neîntrecutul nostru domn să se numere nu numai ca cel mai mare român, dar ca unul din cele mai puternice genii ce a produs neamul omenesc“.

O altă solemnitate înălțătoare a fost aceea de la 4 octombrie 1904 la Iași, când s-a sfințit biserica Sf. Nicolae a lui Ștefan-cel-Mare și s-a serbat centenarul înființării seminarului de către mitropolitul de veșnică pomenire Veniamin Costache⁽⁶⁵⁾.

Tot în luna lui octombrie 1904, Haret a primit pe colegul său din Bulgaria, Ivan Șișmanof, împreună cu care a vizitat diferite școli din București și Iași și s-au putut constata progresele realizate de învățământul nostru.

Într-o conversație, Șișmanof a zis: „Ați realizat mari progrese, dar nici noi nu ne lăsăm. Băgați de seamă să nu vă luăm înainte.“

Activitatea lui Haret din acest timp i-a atras – pe lângă atacurile unora dintre adversarii săi politici – multe simpatii, mai ales în lumea țărănească și în lumea învățătorilor.

Ca un mic semn al admirațiunii ce aveau pentru el, membrii corpului didactic i-au oferit un frumos bust lucrat de sculptorul Fritz Storck⁽⁶⁶⁾ și turnat la școala de arte și meserii din București (27 ianuarie 1904). Acest bust, reprodus în reducere⁽⁶⁷⁾, se păstrează în casa fiecăruia din cei care au avut prilejul a lucra sub ordinele lui pentru binele țării.

IX

Dar guvernul liberal s-a retras în 1904. În perioada de opoziție ce a urmat, Haret a dat atenție câtorva chestiuni științifice, despre care a prezentat Academiei câteva memorii dintre care cităm: „Observațiuni asupra formării grindinii și asupra cutremurelor“. (7 octombrie 1905).

---

1. Descrierea acestei serbări formează cuprinsul unui volum publicat atunci de dl Nicolae Iorga, intitulat: *Pomenirea lui Ștefan-cel-Mare*, Buc., 1905.

* * *

Cea mai mare parte, însă, din timpul său a dat-o chestiunilor școlare și politice.

Primul loc, îl ocupă *chestia țărănească*, asupra căreia a meditat în vremea cât a condus Ministerul de Instrucție între 1901–1904, când a dat acea cunoscută mare extensiune activității extra-școlare. „Împrejurările m-au pus în poziție – zice el în prefața acestei scrieri, cu data de 20 ianuarie 1905 – de a cunoaște de aproape o însemnată parte din complexul de probleme, unele mai grele și mai amenințătoare decât altele, care constituie ceea ce se cheamă chestia țărănească“. Din observațiile și învățămintele ce a putut trage și-a format convingerea că această chestie trebuie să ia primul loc în preocupările oamenilor politici și că toate partidele politice trebuie să-și fixeze în această privință o linie de conduită comună. Dacă conservatorii nu-și dau seama de gravitatea situației, va trebui ca Partidul Liberal să-și ia singur sarcina de a rezolva, cel puțin în parte, această mare problemă socială și politică. După el, viitoarea formațiune liberală trebuie să-și facă dintr-însa principala preocupare.

În vederea acestui viitor – pe care nu-l credea chiar atât de apropiat – Haret propunea, pentru a se cunoaște de opinia publică și a putea fi discutate pe îndelete, o serie de mijloace pentru a rezolva „chestia țărănească“. Trebuie să observăm că el nu pomenește de o nouă împroprietărire și nici nu se gândește la exproprierea moșiilor particularilor. „Țăranii – zice el – cer mereu pământ. Ei socotesc că dacă li se va da pământ cât de mult, toate relele lor se vor lecu. Aceasta nu e adevărat sau e adevărat numai în parte. Dovadă este că cei împroprietăriți la 1864 și la 1879 se plâng ca și ceilalți. Pământurile date la 1864 și la 1879 s-au fracționat peste măsură prin moștenire, altele s-au arendat la cămătari pe nimic, iar cei care au pământul întreg încă se plâng de sărăcie, pentru că nu știu să scoată din el tot folosul ce se cuvine... Cu pământul fertil ce are, România ar putea hrăni cu înlesnire o populație de trei ori mai mare“. Cine poate afirma că, dacă s-ar fi ascultat cuvântul lui Haret și de către liberali și de către conservatori, țara noastră n-ar fi fost scutită nu numai de războaiele din 1907, dar și de exproprierea de după război, care n-a adus tot binele așteptat de autorii ei, în condițiile în care s-au făcut?

Ce propunea el în 1905?

În primul rând: să se înlesnească țăranilor puțința de a deveni proprietari, luându-se măsuri pentru a face imposibilă arendarea pământurilor lor unor cămătari și pentru a se evita fracționarea indefinită a proprietăților lor.

În al doilea rând: să li se înlesnească puțința de a lua în arendă moșiile marilor proprietari.

Și într-un caz și în altul: să fie puși în pozițiune de a scoate din pământ un folos mult mai mare decât cel de azi și de a putea desface înșiși produsele solului fără intermediari, cum și de a fi asigurați contra nenorocirilor periodice sau accidentale.

În altă ordine de idei: să li se asigure o bună, onestă și ieftină justiție și administrație.

În fine: să se pună frâu alcoolismului și să se răspândească în sate cultura intelectuală „câtă este indispensabilă“.

Haret examinează amănunțit fiecare punct și arată modul de realizare. Propunerile sale „formează un sistem în care diversele părți se sprijină unele pe altele“ bazat pe ideea că „factorul principal trebuie să fie țărănimea însăși“. El recunoaște că, prin aceasta, chestia nu se va rezolva pentru totdeauna, dar ea ar pierde „caracterul de gravitate și ar lăsa conducătorilor țării timpul și libertatea de spirit de a se gândi în liniște și de a lua și alte măsuri“.

Această carte se poate citi cu interes, căci multe din observațiile și propunerile lui sunt valabile și azi.

Preocupările politice nu l-au depărtat prea mult pe Haret de cele școlare. Îl vedem îndeplinindu-și îndatoririle didactice ca orice profesor. În 1905 i se încredințează prezidența comisiei pentru examenul de absolvire de la liceul „Lazăr“ (cu V. D. Păun, Șt. Niculescu-Brăilețeanu, Em. Escouffier și Marin Dimitrescu)¹ având astfel prilejul să conducă însuși acest interesant examen instituit de el ca ministru. Redactează însuși o mare parte din subiectele pentru disertații, își face un catalog special, în care înseamnă, afară de note, observațiuni circumstanțiale asupra fiecărui elev și, la sfârșit, el scrie raportul ce avea să meargă la minister. În septembrie prezidează aceeași comisie pentru corigenți².

În acest an s-au întâmplat două fapte de mare importanță. Primul este că s-a înființat „Revista generală a învățământului“.

Această revistă a apărut în luna mai 1905. Ea împlinește deci, acum, treizeci de ani de existență. Având împrejur câțiva din foștii săi colaboratori, Haret a făcut apel la toți membrii învățământului ca să-i dea concurs pentru apărarea reformelor îndeplinite în învățământul de toate gradele și pentru susținerea activității extrașcolare, care începea să aibă adversari. Revista a fost atunci un organ de luptă: luptă puternică, dar dreaptă; pasionată, dar obiectivă; fiindcă obiceiul era ca fiecare să semneze articolul – și Haret cel dintâi – niciodată nu se ajungea la atacuri personale.

Tot în 1905 s-a ținut în București un congres al corpului didactic primar din țară. Se vorbea atunci despre o schimbare a legii învățământului primar. Erau mulți oameni politici conservatori care credeau că este greșită concepția lui Haret de a avea un învățământ primar egal pentru orașeni și pentru săteni; ei găseau că Haret însuși ar fi partizanul unei deosebiri, deoarece a introdus în școalele rurale unele îndeletniciri care nu figurează: în activitatea celor urbane, că a cerut să se facă alt abecedar pentru sate, și altul pentru orașe, a dispus ca

1. Adresa Ministerului nr. 33117, Direcția Învățământ Secundar, din 10 ianuarie 1905.

2. Adresa Direcției Învățământ Secundar, nr. 50956 din 7 septembrie 1905.

programa să se îndeplinească în patru ani la orașe și în cinci la sate ș.a. Firește, cine a urmărit cu obiectivitate acțiunea lui Haret pentru școala primară a văzut că nu se poate vorbi despre vreo șovăire, că atât cunoștințele teoretice cât și educațiunea națională sunt absolut identice la ambele categorii de școli și că deosebire există numai în aplicarea practică a unor cunoștințe.

Congresul învățătorilor și institutorilor își propusese să studieze această chestiune și să propună o moțiune. Profitând de această întrunire, Haret a luat cuvântul în ziua de 1 iulie pentru a lămuri definitiv această chestiune. În discursul său zice: „Pot să declar cu hotărâre că, întrucât mă privește, sunt contra oricărei deosebiri ce s-ar voi a se introduce între învățământul primar rural și cel urban; sunt contra reducerii cadrului învățământului primar“. Și apoi dă o serie de amănunte, arătând de ce nu se poate reduce învățământul primar la scriere, citire și la cele patru operațiuni pentru a conchide: „Școala primară trebuie să fie o adevărată școală națională sau să nu fie deloc“.

Cu toată dorința lui de a se ținea în domeniul discuțiilor mai academice, fie chiar despre chestiuni arzătoare, văzându-se atacat din toate părțile pentru toată activitatea sa trecută, el se vede silit a pași pe terenul luptei mai violente prin broșura sa din 1906: *Pagini de istorie*.

Societatea institutorilor și institutoarelor înaintează ministerului de Finanțe și Parlamentului două memorii prin care cere modificarea legii pensiilor și îmbunătățirea lefilor și gradațiilor. Cu această ocaziune ziarele conservatoare și unii membri ai corpului didactic acuză Partidul Liberal și îndeosebi pe Haret, că nu au avut niciun fel de sollicitudine pentru corpul didactic, ci i-au făcut o situație materială mai rea decât a altor slujitori ai statului. Ca să răspundă acestei campanii, el publică broșura ce am pomenit. Aici arată care a fost situația materială a corpului didactic la 1864 și cum a evoluat de atunci sub diferite guverne până în epoca de la 1901; lămurește împrejurările – de altfel cunoscute, dar ignorate cu voință – care au silit guvernul liberal să facă reducerile bugetare care au salvat creditul statului. „Oamenii care au avut onoarea a face parte din guvernul de la 1901 au tot dreptul de a fi mândri și mulțumiți că și-au făcut pe deplin și datoria de patriotism și pe cea de umanitate (prin curba de reducere preconizată de el) și pot privi cu indiferență încercările neputincioase ale celor care vor să înnegrească o operă pe care ei n-au fost în stare s-o facă și nu sunt în stare, s-o priceapă“. Cercetarea diferitelor bugete și a diferitelor legiuri, privitoare la situația morală și materială a corpului didactic de toate gradele, poate convinge pe orice cititor obiectiv de temeinicia afirmațiilor lui. De aceea are tot dreptul să zică în încheierea studiului său: „În toate împrejurările am spus fără sfială ceea ce am crezut eu că este adevărul, fără a mă preocupa deloc de grija unei popularități nesănătoase și tot așa voi face și pe viitor“.

X

Poate că Partidul Liberal ar fi rămas încă în opoziție, dacă nu s-ar fi petrecut grozavul eveniment al răscoalelor țărănești din 1907. Acum el, ca și în 1901, a fost chemat – și de astă dată trebuie să zicem: a fost silit a veni la guvern.

Haret a avut în această epocă o activitate mai complexă. Rolul lui a trecut dincolo de hotarele pe care și le trăsesese altădată. Criticat de adversarii politici, adesea înțeles rău de către unii amici politici, a fost acuzat că voiește să-și facă un partid „haretist“. E adevărat că rolul său devine din zi în zi mai important în politică, fiindcă vedem că, de la 1904, când Sturdza, plecând în concediu, îi

Haret în satul Aref din jud. Argeș la inaugurarea școlii „Dincă Brătianu“, decembrie 1907.

încredințează lui interimatul președinției Consiliului¹, el se consideră ca un fel de vice-președinte al Consiliului, titlu care pe atunci nu se obișnuia. El ține interimatul președinției în 1907, 1908, 1909 și 1910², autoritatea lui se impune și înăuntrul partidului și în afară. Deci ar fi putut să facă un partid nou sau cel

1. Adresa Consiliului de Miniștri nr. 110 din 27 iulie 1904.

2. Adresa Consiliului de Miniștri nr. 1062 din 5 iulie 1907; nr. 643 din 1 iulie 1908; nr. 871 din 15 decembrie 1908; nr. 865 din 10 iulie 1909; nr. 1379 din 12 iulie 1910.

puțin o puternică dizidență liberală ce s-ar fi dezvoltat apoi de sine; dar n-a voit niciodată acest lucru și a desmințit energic toate zvonurile despre așa ceva. Avea deci dreptate Spiridon Popescu⁽⁶⁸⁾ să se întrebe în 1911: „Ce fel de partid ar fi acela a cărui existență e negată chiar de șeful lui?”

Din pricina acestor împrejurări, activitatea lui Haret în ultimul său ministeriat a fost stânjenită de o serie de forțe, unele fățișe, altele ascunse, și a fost târât mereu de pe terenul mai senin al preocupărilor școlare pe acel, plin de agitațiuni, al luptelor politice propriu-zise.

Ministerul liberal de la 4 martie 1909.

Dela stânga spre dreapta: Haret (Instrucție), Anton Carp (Domenii), Ion I.C. Brătianu (Interne și Externe), M. Djuvara (Industrie), E. Costinescu (Finanțe), V.G. Morțun (Lucrări Publice), Toma Stelian (Justiție și Război)

Judecând faptele azi, după ce patimile de atunci s-au potolit și mulți din actorii evenimentelor de atunci s-au dus dintre cei vii, trebuie să ai un sentiment de adâncă tristețe când citești cele ce s-au scris atunci – nu de gazetari anonimi și doritori de a li se vinde marfa, ci de oameni politici care au avut un rol în țara aceasta.

Se știe că două mari acuzațiuni i s-au adus în epoca aceasta: că a provocat răscoalele din 1907 și că a provocat criza bisericească din 1909–1910.

În privința întâmplărilor din 1907, acuzațiile ce i s-au adus atunci au fost de multe feluri. Cei care se considerau „binevoitori“ au zis că răscoalele au fost provocate de învățători, pe care el i-a ajutat în toate felurile și i-a îndemnat să se amestece în activitatea economică a satelor. Intențiunile lui Haret au fost bune, ziceau aceștia, dar n-a cunoscut bine pe învățători, căci ei au voit să devie

Haret la Sulina la 29 septembrie 1909.

stăpânii satelor, să ia ei locul cămătarilor de ieri și, pentru că vedeau niște adversari în marii proprietari, au îndemnat pe săteni să se răscoale contra lor. Alții susțineau că Haret a lucrat în interesul Partidului Liberal, ca să răstoarne pe conservatori, a îndemnat la răzvrătire și, când s-a văzut că lucrurile merg mai departe decât ar fi vrut, tot Partidul Liberal a trebuit să uzeze de forță pentru a stinge focul. Mulți dintre noi își amintesc de faimoasa răstălmăcire a unei fraze dintr-un articol publicat de Haret în primele zile ale răscoalelor. Vorbind de abuzurile trustului arendașesc din Moldova, amintea o represiune sângeroasă în București în 1906 și termina așa: „dacă a fost permis ca sângele să stropescă străzile Capitalei până și în anul jubilar, pietrele s-ar ridica singure să ne lovească, dacă am tolera ca alt sânge să mai plătească și drepturile câștigate ale lui Mochi Fischer“. Iată – ziceau adversarii săi – iată mărturisirea că ei liberalii au provocat răscoalele, afirmând că și pietrele trebuie să se ridice ca să lovească

pe arendași și pe proprietari, personificați în Mochi Fischer⁽⁶⁹⁾. Această interpretare s-a exprimat nu numai în ziare, dar și în Parlament. Iar acuzația s-a repetat neconținut sub diferite forme, dintre care cităm una, pe care a relevat-o și Haret în Parlament, din partea lui Nicolae Filipescu⁽⁷⁰⁾: „Față de noi, poziția acestui primejdios sectar e foarte netedă. Prin manifestele sale incendiare din timpul răscoalelor, d. Haret poate avea pe conștiință uciderea a mii de țărani. După informațiunile noastre, d. Haret continuă și azi pe sub mână aceeași politică subversivă și se pregătește pentru noi răscoale“.

A fost cu putință să se spuie aceasta? Ei da, a fost cu putință!

În privința crizei bisericesti, cine citește documentele vremii, poate să vadă cum Haret a pornit de la preocuparea de a face un serviciu Bisericii românești, cum a consultat și Sinodul și pe oamenii politici, cum a avut chiar adeziunea lui P.P. Carp, cum împotrivirea episcopului Gherasim⁽⁷¹⁾ a fost la început teoretică, declarând că e obligat a se supune „stăpânirilor celor mai înalte“ și cum, după aceea, anumiți oameni politici l-au pus pe calea răzvrătirii, l-au susținut până când au reușit să răstoarne legea lui Haret, dar și pe episcopul care o combătuse!

* * *

Este foarte curios de constatat că tocmai în epoca aceasta – cea mai agitată a vieții sale – Haret a putut să găsească liniștea de spirit necesară pentru a scrie o lucrare pur științifică. Când a apărut în 1910 cartea intitulată *Mécanique Sociale* nu le venea oamenilor să creadă. Adversarii săi ar fi voit să nu-i dea importanța cuvenită, dar în curând aprecierile elogioase ale revistelor de filosofie și sociologie din țările străine au impus tuturor să părăsească atitudinea de a privi de sus asemenea lucrare și să caute a o citi și studia pentru a putea să o combată cu argumentele cerute pentru o operă serioasă.

XI

Părăsind ministerul la 29 decembrie 1910¹ cere un concediu de la catedră, care i se acordă la 11 ianuarie 1911, supliniit fiind de Traian Lalescu.

Curând după aceea prăsește și catedra, retrăgându-se la pensie pe ziua de 1 aprilie 1911², după ce servise statului 34 de ani.

Ministerul liberal care a demisionat la 29 decembrie 1910.

Al. Djuvara, G-ral Crăiniceanu, Alex. Constantinescu, V.G. Morțun, M.G. Orleanu,
T. Stelian, Spiru Haret, Ion I.C. Brătianu, E. Costinescu, M. Pherekyde.

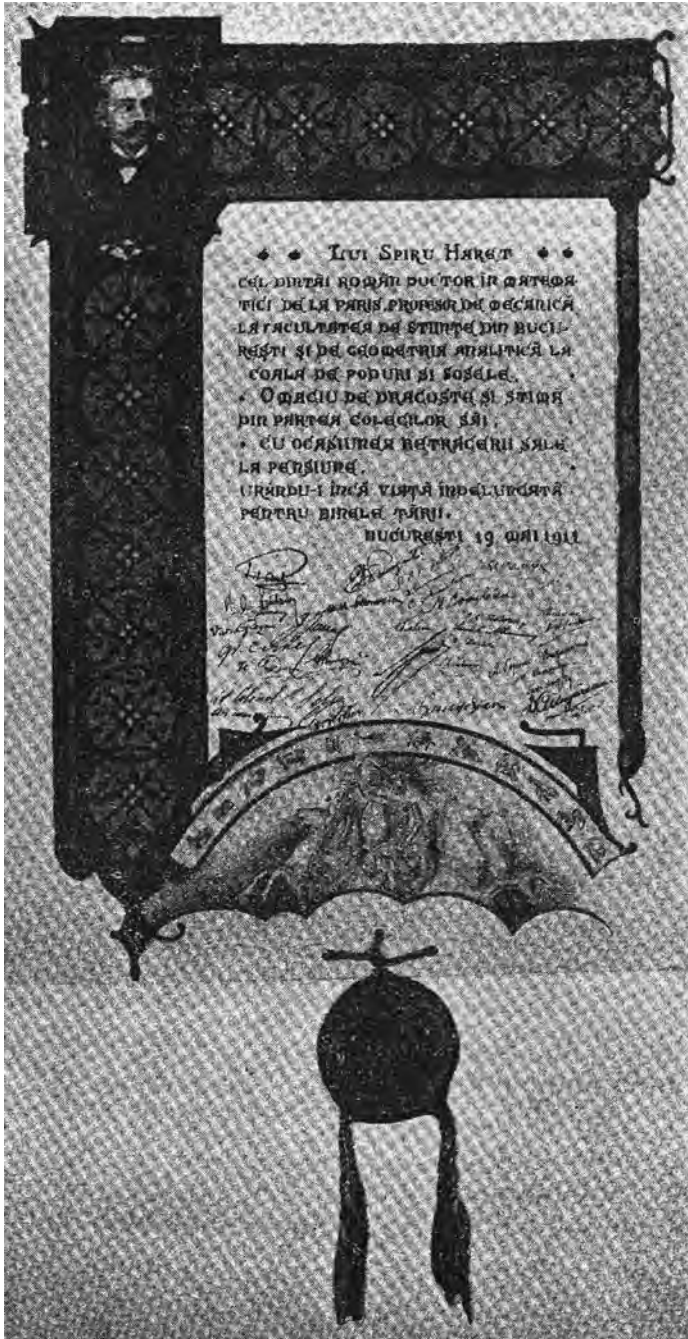
Cu ocazia aceasta, foștii lui elevi și admiratorii lui au sărbătorit pe Haret și pe colegul său David Emanuel⁽⁷²⁾, retras la pensie și el lot atunci.

Mai impozantă decât această manifestație a fost aceea organizată de foștii lui colaboratori în conducerea școalelor.

---

1. Adresa Ministerului de Instrucție nr. 91.850 din 11 ianuarie 1911.

2. Vezi Adresa nr. 12426 a Ministerului Instrucției de la 4 martie 1911, care încheie aceste cuvinte: „Ministerul vă exprimă regretele sale pentru că părăsiți cariera universitară înainte de termenul fixat de lege și mulțumirile cele mai mari pentru strălucitele servicii ce ați adus învățământului universitar“.

Plachetă de omagiu cu ocazia sărbătoririi de către foștii săi elevi când s-a retras la pensie.

Ei au adunat într-un volum de 1220 de pagini 151 de articole: scrise de 151 persoane. Aici se poate vedea, cu toată amănunțimea, întreaga operă a lui Haret; căci mai toți autorii s-au ocupat de partea la care lucrase ei sub directivele lui⁽⁷³⁾.

În fruntea volumului figurează o poezie de G. Coșbuc, scrisă atunci, în epoca în care se ocupa cu traducerea *Odiseii* și a *Divinei Comedii*. Reproducem începutul și sfârșitul, care prezintă simbolismul homeric și obscuritatea, dar și măreția dantescă:

Bârfirea ca monstru-o văzui alergând,
Iar gura ei numai ecouri,
Cu negrul cărării noroi măritând
Virtutea din cel ce-i virtute...

.....
Cu scut și săgeată vrei lupta? S-o lași,
Copile, căci scut îți e timpul,
Săgeți însă zeei și dreptii tăi pași.
Privește tăcând vuitorii trufași:
Pe un munte fu munte urcat de-uriași
Și tot nu bătură Olimpul.

Cu toată voita obscuritate a poetului, ideea iese destul de clară.

Acest volum, intitulat foarte frumos „Ale tale dintr-ale tale“, i-a fost oferit în seara de 12 decembrie 1911, cu ocaziunea unui banchet la care l-au poftit prietenii și admiratorii lui. Au asistat (în sala numită Liedertafel) 400 de persoane: învățători, institutori, profesori secundari și universitari, oameni politici etc.

La sfârșitul mesei, Haret închină pentru Rege, apoi încep toasturile, rostite de: P. Gârboviceau, președintele comitetului care a organizat banchetul, I. Bogdan⁽⁷⁴⁾, decanul facultății de litere din București, C. Sonțu⁽⁷⁵⁾, profesor secundar, Preotul Constantinescu Lucaci, profesor secundar, G. Țiteica, profesor la facultatea de științe, C. Văleanu, institutor, L. Mrejeriu⁽⁷⁶⁾, învățător, N.N. Săveanu, fost prefect și profesor secundar, Ștefan C. Ioan⁽⁷⁷⁾, deputat, Ion I.C. Brătianu⁽⁷⁸⁾, V.G. Morțun⁽⁷⁹⁾, fost ministru, D. Pătrașcanu⁽⁸⁰⁾, profesor secundar, I.G. Duca⁽⁸¹⁾, C. Rădulescu⁽⁸²⁾, avocat și C. Banu⁽⁸³⁾, fost deputat.

Răspunsul lui Haret este o frumoasă apologie a dragostei de aproapele, a spiritului de sacrificiu pentru binele obștesc, spusă în cuvinte mișcătoare: „Găsesc că faceți o mare nedreptate când vorbiți numai de mine și nu vorbiți de sutele și miile de colaboratori cu care eu am lucrat, care și-au sacrificat odihna și sănătatea lor pentru ca să facă o operă pe care alții, nicăieri, n-au făcut-o.“ „Dorința pe care o exprim din toată inima este să continuați a fi propagatori de dragoste între oameni. Să fie viața dv. un adevărat apostolat“. „Nimeni nu poate să facă binele fără să nu aibă și suferințe pentru aceasta“.

În mijlocul acestor fapte care trebuia să-i dea mulțumirea sufletească de a vedea opera sa prețuită cum se cuvenea, s-a gândit să lămurească opinia publică despre o chestiune care tulburase spiritele în ultimul timp prin amestecul intereselor și pasiunilor politice. E vorba de criza bisericească. De aceea apare în anul 1912 broșura cu acest titlu. Este un istoric amănunțit al întâmplărilor din 1909, când Haret a alcătuit proiectul pentru modificarea legii sinodale și pentru înființarea consistoriului superior bisericesc, și al celor următoare, adică discutarea și votarea legii, răzvrătirea episcopului Gherasim, modificarea legii în 1911 de către ministrul C.C. Arion⁽⁸⁴⁾ și procesele judecate de Sinod, al episcopului Gherasim și al mitropolitului Atanasie⁽⁸⁵⁾. Autorul, care îndeplinise atâtea lucruri prețioase pentru țară și care – parcă ar fi avut o tristă presimțire – se găsea la încheierea carierii sale politice și la câțiva pași de sfârșitul vieții, o scrie cu durere, cu revoltă uneori, cu o sinceritate mișcătoare totdeauna. „Scriu pe răspunderea mea, zice el, fără să ascund nimic și fără să menajez pe nimeni din acei care nu au dreptul să fie menajați, cu atât mai mult cu cât ei nu m-au menajat pe mine. Dacă voi provoca vreo supărare prin aceasta, îmi va părea rău; dar părerea mea de rău va fi atenuată prin mulțumirea de a fi încercat să fac ceva lumină“. Nu poți citi cartea aceasta fără strângere de inimă, mai ales dacă ai trăit în anii aceia și ai în minte eoul acelor desgustătoare împrejurări, și fără să simți revoltă în contra mijloacelor ce se întrebuintează uneori în luptele politice. În care omul onest și prob se vede învins de iscusința fățarnică a celor fără adânci scrupule de conștiință.

Despre această chestiune a avut ocazie să vorbească în Senat în ședința de la 1 decembrie 1911, în calitate de senator de Roman.

* * *

Cea mai importantă acțiune a lui din ultimul an al vieții a fost o încercare mare: înființarea unei ligi pentru „ajutarea muncitorimii ca să se ridice la bună stare și trezirea sufletească cerute de vremea în care trăim“. Dându-i numele de „Liga Deșteptarea“, Haret a publicat un apel în care a arătat scopul asociațiunii și a scos o revistă intitulată „Liga Deșteptarea“.

Portretul lui Spiru Haret
publicat în *Omagiul* oferit de foștii săi
colaboratori în 1911.

Banchetul de la 12 decembrie 1911.

Continuând preocupările care îl îndemnasă în 1905 să scrie *Chestia țărănească*, el socotește că măsurile de legiferare luate după evenimentele din 1907, nu sunt suficiente și că problema rămâne tot actuală și destul de acută. „Chestia țărănească formează azi principalul obiect de îngrijire pentru toți aceia pe care îi preocupă soarta viitoare a țării noastre“ zicea el în cuvântarea de la 10 ianuarie 1912, când s-a constituit Liga. Văzând că organizațiile politice nu acordau toată atenția cuvenită, a încercat să dea naștere unui organism care să aibă menirea de a aduce soluțiunile impuse pentru a pregăti un viitor mai bun. Trebuia să se adune într-un mănunchi aceia dintre orășeni, oameni politici și cărturari, care doresc să se apropie de pătura țărănească, și, folosindu-se de toate energiile celor ridicați dintr-însa pe o treaptă de cultură destul de înaltă ca să poată da partea lor de muncă în această operă, cu toții să caute a scoate pe săteni din ignoranță și sărăcie și a forma din ei cetățeni conștienți ai statului. Îndatorirea ce-și impunea această Ligă este „a lucra pentru înfrățirea claselor sociale; nu pornim război contra nimănui, voim să realizăm o faptă patriotică, de înfrățire creștinească și de bună înțelegere“.

A fost natural ca un însemnat număr din partizanii săi politici, mai ales acei care se apropiase de dânsul în diferite ocazii, să vie alături de el.

Din această pricină conservatorii au considerat Liga drept un organism politic liberal, deși destui membri ai acestui partid au primit cu rezervă acțiunea lui Haret, care chema pe toți românii din orice partid ar fi fost.

București, 15 Decembrie 1911

Domnul meu,

Cât timp mi-vei mai rămâne
de trăit, voi să soți, dina de 12 de -
cembrie 1911 ca cea mai frumoasă
di din viața mea. Nu numai
ce a fost pentru mine o ocazie
covârșitoare pentru munca trecută
și pentru greutatea muncii, dar
ce a stabilit între mine și acei
ce nu au scoborât atunci legă-
turii nedivulabile, cari sunt o
garanție sigură pentru succesul
muncii viitoare.

Ve mulțumesc din adâncul
inimii pentru partea ce ați luat
la această caldă și inimioasă ma-
nifestare.

Haret

Autograf al lui Sp. Haret.

Scrisoarea de mulțumire ce a adresat în 1911 persoanelor care au asistat la banchetul
prin care a fost sărbătorit.

Partea curioasă a acțiunii celor care combăteau Liga este că, pe de o parte
o socoteau ca un instrument politic de partid (uitase cele ce spuneau altădată că
Haret vrea să-și facă partidul său), iar pe de alta arătau că șeful partidului e
contra Ligii, deși Vintilă Brătianu⁽⁸⁶⁾ era vicepreședinte.

Alături de mișcarea aceasta, este alta pornită tot din aceleași preocupări de a răspândi cultura în masele populare: este universitatea Populară.

De la inițiativa „Societății pentru învățătura poporului român“ din 1866, pornită din sânul Ateneului Român, înființat pe atunci, inițiativă care a organizat cursuri publice și a înființat școli normale în diferite puncte ale țării, nu cunosc o altă întocmire de acest fel destul de serioasă până în 1911, când s-a născut „Asociația Universității Populare din București“. Ideea a pornit de la avocatul Const. Rădulescu, astăzi profesor la facultatea de Drept din Cernăuți, care a expus-o lui Haret. Gata ca și în alte ocazii, să îmbrățișeze ideile folositoare binelui obștesc, el a primit să intre în comitetul acestei asociații ca vice-președinte, alături de dr. C. Istrati, fiind președinte dr. I. Cantacuzino⁽⁸⁷⁾, și secretar general C. Rădulescu.

Mi-amintesc marele succes al acestei întocmiri culturale. Cursurile se țineau în sălile liceului Lazăr seara și câte 5-6 profesori făceau lecțiuni în fața unui mare număr de ascultători, care plăteau bucuros taxa de înscriere ce li se cerea. Vedeam însumi interesul ce arătau ucenici din fabrici, funcționari din prăvălii, care nu numai că ascultau expunerea ce făceam, dar veneau după curs să-mi ceară deslușiri despre chestiile ce-i interesau mai de aproape.

E de regretat că această organizație n-a putut să țină decât vreo doi-trei ani; dar cele petrecute atunci erau o dovadă de necesitatea unei asemenea activități, care după război s-a reluat cu succes în numeroase puncte ale orașului.

O altă creațiune a lui, în alt domeniu ce pare străin de preocupările sale, este „Banca Viticolă“. În primul moment, ți se pare lucru curios; dar, reflectând, vezi că este legătură între ce făcuse până atunci și între această operă.

În anul 1909 a cumpărat – mai mult pe credit, ca să plătească din câștigul anual – o vie la Valea Călugărească. E o regiune frumoasă și prielnică pentru sănătate – loc de tihnă și odihnă.

Deși nu încă bătrân, dar, după atâta zbucium, i-ar fi priit o căsuță pe o colină. Însă Haret, în loc să se mulțumească cu această mulțumire – i-aș zice: egoistă, dar nicidecum criticabilă –, începe a se gândi nu numai la via lui, ci la interesele viticultorilor. Atunci o mare chestiune economică începe a-l preocupa: țara noastră produce vinuri bune, și ca să prospere viticultura, trebuie să exporte; cum să organizeze acest export? După obiceiul lui, a luat lucrul în serios. A văzut că pentru aceasta trebuie o bună cultură a viei și o bună pregătire a vinului; iar pentru aceasta, e nevoie ca viticultorii să găsească credit ieftin și vinul să se adune în pivnițe sistematice și să se prezinte străinății, când va fi bine condiționat. A înființat atunci o bancă, pe baze întrucâtva cooperatiste, a cumpărat un loc mare la Valea Călugărească, pe care să se facă instalația cea mare și atât de necesară. Mijloacele restrânse de care a putut să dispuiască după subscriere, lipsa de ajutor din partea organizațiilor de stat, lipsa de pricepere a podgorenilor înșiși, toate au contribuit ca începuturile lui să nu dea rezultatele

așteptate; mai adăugăm și imposibilitatea fizică în care s-ar fi aflat ca să conducă însuși o asemenea instituție; dar trebuie să regretăm că, după atâția ani, după ce el dăduse alarma și trăsesese niște linii pe care s-ar fi putut merge, vedem că ne găsim la același punct de unde a plecat el, ba – să avem curajul a o spune – ne găsim chiar într-o criză, pe care el a prevăzut-o, când a făcut ce-i iertau mijloacele, vârsta și situația lui. Iată încă o chestiune în care Haret n-a fost înțeles, dar noi avem datoria să-i recunoaștem meritul, mai ales acum.

* * *

Dar... cine ar fi bănuit că, în plină activitate, Haret era aproape de sfârșitul vieții?

Deși om voinic, avea însă – în ultimii ani – ceva maladiiv în figură. Desigur că o boală îl rodea. Am găsit scrisori de-ale lui către Ion I. Brătianu, în care îi vorbește despre aceasta. Dar cred că și supărările ce a avut mai ales în anii 1909 și 1910 au contribuit la slăbirea sănătății lui. Era destul de rezistent la atacurile adversarilor, replica lui era puternică și uneori aproape violentă; dar nedreptatea ce i se făcea cu unele acuzări îi loveau sensibilitatea. Ne închipuim ce trebuie să fi fost în sufletul lui pentru ca, în discuția legii cu catedrele universitare, când unii profesori de la facultatea de drept, chiar liberali, l-au numit „vrăjmaș al Universității“, – ca să zică aceste cuvinte: „Când va vrea Dumnezeu să mă liberez de greutățile sarcinii actuale, o să se judece lucrurile cu mai multă dreptate și-mi place a crede că mulți din aceia care zilele acestea mi-au făcut atâta amărăciune sufletească, se vor căi de nedreptatea lor de acum...“.

Bănuiesc că într-o stare ca aceasta și-a scris el testamentul cu data de 8 ianuarie 1910.

Vom găsi aici duioase și mișcătoare cuvinte despre tovarășa vieții sale:

„Pe soția mea Ana Haret o rog să primească dispozițiunile din acest testament ca o slabă dovadă de iubire și recunoștință ce i-o port pentru că, în timpul unei lungi căsnicii, a făcut tot ce a putut ca să-mi asigure viață liniștită și mulțumită. Îi mulțumesc cu deosebire pentru toată osteneala ce și-a dat în timpul când am avut a mă lupta cu cele mai mari greutăți pentru a mă scuti cu totul de orice grijă materială, așa că am putut avea toată liniștea sufletească pentru a mă consacra exclusiv îndatoririlor ce-mi erau impuse. Îmi pare rău că, după atâta muncă, nu pot după moartea mea să-i asigur o viață tot așa de scutită de griji și de necazuri, cum a făcut ea pentru mine.“

Iar, în încheierea testamentului, vedem tot sufletul lui bun față de semenii săi, dar hotărît în îndeplinirea datoriei:

„Și acum mă despart de acei pe care i-am iubit și care m-au iubit, precum și de toți ceilalți, rugând pe toți să mă ierte, de supărările ce le voi fi cauzat. Se poate ca, în urmărirea țelurilor ce aveam în vedere și pe care cu bună-credință

Spiru C. Haret
Ultima fotografie.

le-am urmărit, socotind că lucrez pentru binele comun, să fi jignit pe unii, fie în credințele, fie în interesele lor, dar n-am făcut niciodată aceasta pentru satisfacerea nici a intereselor nici a patimilor mele.

Plec din lume cu mulțumirea că nu am pierdut vremea și că mi-am îndeplinit datoriile atât pe cât puteam să mi le îndeplinesc în împrejurările în care am trăit și în marginea puterilor mele fizice și intelectuale. Aceasta să fie și mângâierea acelor care m-au iubit și care vor rămânea după mine“.

Puțini știau de boala care îl consuma cu încetul, fiindcă el nu lăsa să se vadă lupta ce ducea cu ea, dominând-o mai tot timpul, căutând s-o învingă. Zadarnic! În ziua de 17 decembrie 1912 se stinse, înconjurat de medici, care fură nevoiți a se apleca în fața puterilor morții și a se vedea neputincioși.

XII

Moartea lui Haret a produs o adevărată consternare.

Ceremonia funebră din ziua de 19 decembrie 1912 a fost o manifestație impunătoare.

Iată ce scriu ziarele de atunci:

„În mijlocul unei mari mulțimi de persoane oficiale, prieteni politici, membri ai corpului didactic, studenți și elevi, s-a făcut ieri înmormântarea rămășițelor pământești ale lui Spiru Haret.

„Încă de pe la 1 p. toate încăperile locuinței defunctului, curtea caselor, străzii Verde și Calea Victoriei în fața străzii Verde erau pline de lume. Afluența era extraordinară. Rareori s-a văzut la o înmormântare lume mai multă și durere mai sinceră pentru pierderea unui om. Toate școlile secundare și speciale de băieți și de fete din Capitală veneau, cu steagurile în frunte, defilau prin fața casei defunctului și apoi se duceau de se înșirau de-a-lungul Căii Victoriei.

Pe străzi afluența este enormă. Ambele trotuare ale Căii Victoriei, din dreptul străzii Verde și până la palatul Justiției, sunt ocupate de public. La câteva școli și la cooperativele sătești de pe Calea Victoriei s-au arborat drapele naționale îndoliate.

Principele Ferdinand a venit însoțit de d. Maior Manu și a stat până s-a terminat serviciul religios.

La orele 2 precis se începe oficierea serviciului divin de către mitropolitul Pimen al Moldovei, asistat de episcopii Dionisie al Buzăului, Nifon al Dunării de Jos și arhieriei Theofil Ploșteanu și Barlolomeu Băcăoanul. Răspunsurile au fost date de corul de sub conducerea dlui M. Tănăsescu.

După terminarea serviciului religios, corpul fostului ministru liberal a fost scos în curte, unde urmau să se țină discursurile.

Au vorbit atunci: Ion I.C. Brătianu, în numele Partidului Național Liberal, Dr. C. Istrati, în numele Academiei și al Universității, C. Mironescu, în numele Școalei de poduri și șosele, Dr. G. Bogdan, în numele Universității din Iași, I. G. Duca, în numele Casei centrale a băncilor populare și cooperativelor sătești, G. Adamescu, în numele profesorilor secundari, Sabba Ștefănescu, în numele Senatului, I. Mihalache, în numele învățătorilor“.

Fie-mi permis a încheia această biografie reproducând câteva cuvinte din cele ce am rostit în acea tristă împrejurare:

„Dacă am zice că toată organizarea școlară cu tendințe practice, cu dezvoltarea educației fizice și a culturii muzicale, este așezată de el, că școala secundară de azi el a făcut-o, că învățământul meseriilor și al agriculturii la sate el le-a creat, că școala primară și normală el a organizat-o, – am zice mult, foarte mult desigur pentru un om; dar Haret n-a făcut numai atât, căci el a fost mai mult decât un om, a fost ca acei uriași despre care povestesc basmele și poeziile că rupeau stejarul din pădure și își înălțau fruntea până la nori.

El a văzut în școală numai începutul și numai sâmburele din care trebuia să rodească o mare reformă socială. Când se va putea scrie pe-ndelete istoria vieții sale, se va vedea atunci cum s-a desfășurat planul său de acțiune, cum a urmărit niște idei fundamentale până în cele mai mici amănunte, se va vedea în opera sa lărgimea de concepție a filosofului, iluziile poetului, preciziunea matematicului, devotamentul și abnegațiunea apostolului. Căci el a considerat ideile drept forțe care pot să miște lumea, el a avut încredere în izbânda binelui împotriva răului; el a fost un mare optimist, pe care nu l-au descurajat piedicile, nu l-au înfrânt loviturile oricât de grele au fost, ci dimpotrivă toate acestea par-că erau îndemnuri pentru a-și îndoi, a-și întrei puterile“.

În lucrarea de față, ca și în studiile introductive ale fiecărui volum, am căutat să dovedesc ceea ce întrevăzusem în 1912.

Gh. Adamescu

INTRODUCERE

I

Activitatea ministerială a lui Spiru Haret se împarte în trei epoci, corespunzând cu anii când a fost ministru de Instrucțiune Publică și Culte: 1897–1899, 1901–1904, 1907–1910.

În aceste epoci el pune în practică mare parte din ideile ce emisese în „Raportul“ său din 1884 (făcut în calitate de inspector general), în proiectele de legi ce alcătuiseră pentru construcția localurilor de școli primare (publicate în 1889) și din cele cuprinse în proiectul de reformă a învățământului prezentat de D.A. Sturdza (1886), la care colaborase în calitate de secretar general.

* * *

Învățământul nostru a dobândit o lege de organizare în 1864 sub regimul statutului, fără discuțiune în Parlament. Această lege a fost foarte criticată, a suferit câteva modificări de amănunt, dar multă vreme n-a putut fi înlocuită, cu toate loviturile ce i s-au dat și în ciuda câtorva încercări a câtorva miniștri⁽⁸⁸⁾, încercări ce s-au terminat fie prin retragerea proiectelor, fie prin respingerea lor de către Parlament, ceea ce a adus retragerea propunătorului din guvern.

Această lege stabilește trei grade de învățământ: primar, secundar și superior.

Învățământul primar cuprinde „instrucțiunea elementară“ care se declară *obligatorie* între 8-12 ani. Învățământul secundar cuprinde licee și gimnazii, apoi seminariile, școale de bele-arte, profesionale și secundare de fete. Cel superior cuprinde facultăți de litere, științe matematice și fizice, de medicină.

Învățământul primar este în sarcina comunelor în ce privește localul, mobilierul și încălzitul; în sarcina statului în ce privește personalul și materialul didactic.

Legea nu definește caracterul învățământului secundar, dar se vede, din lista „învățăturilor“ notate, că e menit a da o cultură generală, afară de școalele care prin însăși titulatura lor arată ce scop au.

Facultățile vor fi reunite în universitățile (Iași și București) conduse de către un rector.

Legea mai cuprinde tot în învățământul secundar niște „școale *reale*“, care au de scop „a da învățătura trebuincioasă pentru executarea unei arte sau profesii“. Aceste școale se vor înființa de municipalități sau de persoane sau instituțiuni particulare. Organizarea și programa acestor școale se vor stabili și modifica de întemeietori, cu aprobarea ministerului. Vor fi: școale de *agricultură*, de *industrie*, de *comerț*. Afară de aceste școale (care au în parte și programa fixată), legea vorbește și de niște „școale reale“, care n-ar fi nici de agricultură, nici de industrie, nici de comerț, dar ar avea și ele scopul cuprins în definiția generală (învățătura pentru exercitarea unei profesii), deoarece atât cele trei feluri de școale cât și acestea sunt toate cuprinse într-o secțiune specială a legii sub titlul de „școale *reale*“. Pentru școalele din grupa celor trei se fixează și numărul lor: 3 de *agricultură*, 7 de *industrie*, 8 de *comerț*. Pentru celelalte școale „reale“ nu se dă nicio precizie. De fapt, municipalitățile au început a le înființa sub numele de *gimnazii reale* și le-au dat o organizație asemănătoare cu celelalte „gimnazii“ ale statului, cu mai mare dezvoltare a studiilor de științe matematice și fizice.

Legea din 1864 se ocupă și de formarea personalului necesar acestor școale și stabilește următoarele:

a) profesorii de licee și facultăți vor fi luați din absolvenții unor școale normale, ce aveau să se înființeze.

b) învățătorii școalelor din sate se vor numi din cei care au trecut *cursul primar*.

c) institutoarele școalelor primare de fete (din orașe) se vor recruta dintre absolventele școalelor *secundare* de fete (în care se învață și pedagogia) și din alte persoane cu certificat de gimnaziu. Nu se vorbește în special nimic despre profesorii de gimnazii și despre institutorii școalelor primare de băieți (din orașe).

Această lege începe a fi aplicată la 1 septembrie 1865. Aplicațiunea ei dă naștere la multe dificultăți, din cauza lipsurilor ei, și numeroase legi speciale, regulamente generale și speciale precum și programe se succed repede în cursul anilor pentru a îndeplini aceste lipsuri.

În această situațiune găsește Haret învățământul în 1883, când este numit inspector general al școalelor și de ea se ocupă în „Raportul“ său din 1884.

* * *

Despre *învățământul primar* vorbește puțin Haret în acest „Raport“: „nu doar pentru că nu știu că toate ramurile de învățământ sunt strâns legate între ele și că starea uneia nu se poate modifica fără ca celelalte să se resimtă, nici pentru că nu aș avea de emis oarecare idei în privința învățământului primar sau

superior, ci pentru că acest raport ar lua proporțiuni prea mari...“ El atinge mai mult chestia recrutării personalului didactic necesar școalelor primare urbane. După legea din 1864, acest personal se recruta *prin concurs* asupra materiilor învățământului primar și gimnazial. Lipsa unui regulament, a unor instrucțiuni precise etc. a avut urmări foarte rele: „...concursurile sunt de cele mai multe ori așa de puțin serioase încât se strecoară candidați de o slăbiciune rară; așa că nu e imposibil a se găsi pe urmă institutori și institutoare care nu pot scrie o frază fără erori de tot felul, nici a compune o petițiune, nici a face o înmulțire”¹. De aceea el zice că această situațiune nu mai poate să dăinuiască.

Învățământul secundar se compunea din: gimnaziile și liceele *clasice* (înființate și întreținute de stat), gimnaziile reale (înființate și întreținute de comune). Ambele categorii de școli dădeau o cultură generală (adică nu pregăteau pentru o anumită *profesiune*, cum se zicea în lege), dar privită din două puncte de vedere diferite: unele aveau de bază clasicismul greco-latin (cuprinzând *în* și limbi moderne și științe naturale și matematici), altele aveau ca bază limbile moderne și științele naturale.

Comparând situațiunea de fapt cu legea pe baza căreia s-au înființat diferitele școli, Haret constată în „Raportul” său² că legea din 1864 avea, pe lângă lipsuri, „meritul de a fi căutat să reunească într-un sistem de învățământ începuturile, de multe ori fără legătură între ele, ce erau pe atunci” și zice: „dacă s-ar fi aplicat în mod riguros, după ce i s-ar fi dat cortegiul necesar de regulamente, planuri de studii, programe, localuri și toate celelalte, desigur că rezultatele ei ar fi fost foarte mulțumitoare”. Ce s-a întâmplat *în*șă? „Deși neabolită prin nicio lege, în realitate ea a fost desființată în toate modurile: unele părți s-au lăsat pur și simplu neaplicate, spre exemplu: școlile reale [adică = profesionale] până mai dăunăzi³; școala normală superioară până ieri⁴... Altele, cu ocazia votării bugetelor s-au făcut creațiuni, adăose, suprimări care interesau fondul legii, s-au văzut programele neaplicate... s-au creat școli prin simplă măsură bugetară și s-a văzut acest lucru extraordinar: școli care singure nu știau scopul pentru care sunt create.”

Mai departe observă Haret⁵: că nu s-a făcut regulament pentru catedrele universitare; că s-au dat regulamente în flagrantă contradicție cu legea; că programele n-au fost în concordanță cu principiile stabilite în lege; că s-au emis ordine și circulare ministeriale, care nu erau în conformitate cu legea. Caracterizând această stare de lucruri cu numele de „haos”, Haret zice: „A lăsa să

1. Vol. I, p. 153.

2. Vol. I, p. 143.

3. Gimnaziile reale au început a se înființa din anul 1875.

4. Școala normală superioară s-a înființat în anul 1880.

5. Vol. I, p. 144.

mai dureze această stare de lucruri ar însemna a ucide învățământul cu totul. O îndreptare urgentă este indispensabilă“. El însă nu cerea atunci chiar „refacerea din nou“ a edificiului învățământului, ci numai „a se armoniza legislațiunea școalelor“ și, mai ales, o administrațiune cu spirit de strictă legalitate, cu mijloace suficiente de informație și cu serviciu de control bine organizat.

Examinând apoi detaliile, Haret constată următoarele: consiliul *general*, instituit de legea din 1864 ca un organ care să stabilească în fiecare an un contact între minister și reprezentanții corpului didactic din țară, a fost transformat într-un simplu fabricant de programe, obligat să lucreze repede, fără răgazul necesar cerut de studiile ce ar fi să se facă. De aceea s-au publicat multe programe și s-au schimbat chiar după un an de la punerea în aplicare. „O programă, cât de bună ar fi, nu poate da niciun rezultat decât cu condiția de a putea funcționa în pace un timp îndelungat”¹.

Nu s-a făcut un plan unic, adică nu s-a stabilit un acord necesar între diferitele feluri de școale care sunt în legătură unele cu altele. „Nu e dar cu putință a se face nimic bun, când cineva întreprinde a face, spre exemplu, programa liceelor, fără a avea în vedere de aproape nu numai programa școalelor primare, dar chiar și pe ale universităților și pe a școalelor speciale”². Nu s-au studiat serios proiectele prezentate consiliului general de către consiliul permanent și uneori au lipsit și studiile acestuia din urmă; de aici incoerențe, scăpări din vedere, de multe ori o îngrămădire excesivă de materie la unele studii. Apoi, așa cum sunt, lipsește acestor programe orice indicațiune metodică în legătură cu caracterul general al categoriei de școale pentru care sunt făcute; ele „sunt simple enumerațiuni de capitole distribuite pe clase“.

Dar și așa, bune-rele cum sunt, punerea lor în aplicare a lăsat de dorit, fiindcă administrația centrală nu le-a păstrat mai mult timp, nu a făcut – în cazuri de nevoie – programe de tranzițiune, le-a aplicat deodată în toate clasele școalei în loc să procedeze la aceasta an cu an, le-a publicat prea târziu. Pentru acest din urmă fapt citează ca exemplu programa de liceu votată de consiliu la 25 septembrie, publicată în „Monitor“ la 30 septembrie, ca să se aplice la 1 octombrie!

Corpul didactic în bună parte nu e la înălțimea misiunii lui. Cauza principală este greșita lui recrutare. După legea din 1864 cine avea examenul general de liceu (bacalaureatul) era pus la un examen asupra materiei catedrei vacante și, dacă reușea, era numit; asemenea, dacă suplinea doi ani era numit. Mulți din cei numiți în acest din urmă mod „nu meritau nici atunci această onoare și nici nu au făcut nimic de atunci încoace ca s-o merite.”³ O nouă lege din 1879 pune condiția de admitere la concurs diploma de licență sau doctorat

1. Vol. I, p. 147.

2. Vol. I, p. 148.

3. Vol. I, p. 158.

în ramura din care face parte catedra vacantă. Dar erau așa de puțini licențiați încât nu se puteau satisface nevoile învățământului, căci numărul licențiaților nu trecea de 7 pe an, iar al catedrelor vacante nu se cobora sub 58. Și atunci ce s-a făcut? S-au numit suplinitori „chiar fără niciun fel de titlu“. Haret i-a văzut la lucru și ne spune despre ei: „Dar nu numai capacitatea le lipsește, ci încă și tragerea de inimă, ca unii ce nu sunt siguri de azi pe mâine. De altă parte, școlarii și publicul, obișnuiți a vedea înaintea lor atâtea incapacități ce poartă numele de profesori, se deprind a nu mai da stima cuvenită nici celor ce o merită, ceea ce e o cauză puternică de discredit pentru corpul profesoral“¹.

Pentru școlile secundare de fete nu exista în lege nicio normă. În genere profesoarele s-au luat dintre absolventele școlilor zise „centrale“, adică fără o pregătire superioară învățaturii pe care au s-o predea; unele s-au cultivat singure după numire; altele au rămas elemente slab pregătite.

Din cauza modului de recrutare, deci, vine nivelul scăzut al multora din membrii corpului didactic. La aceasta se adaugă programe lipsite de indicații metodice (la un personal fără nicio pregătire pedagogică și în parte și fără cea științifică necesară catedrei); e apoi lipsa de control (cu atât mai necesară cu cât personalul e mai puțin pregătit), căci este (așa era în 1884) un singur inspector general pentru tot învățământul; în fine, lipsa de sancțiuni pentru cei ce nu-și fac datoria (căci toate pedepsele se dau în urma unui proces în fața unei comisii de judecată compusă din profesori, iar autoritatea centrală e mai fără nicio putere).

Dacă serviciul de inspecțiune este așa de redus, nici directorii școlilor secundare nu au autoritatea necesară pentru a supraveghea cu seriozitate mersul învățământului în instituțiunea ce conduc, fiindcă puterea lor este pusă sub controlul neconținut a două consilii: consiliul școlar și conferința clasei, care nu pot fi făcute responsabile din cauză că sunt compuse din multe persoane. Deci disciplina – și a profesorilor și a elevilor – e în genere foarte puțin serioasă. De aici urmează frecventarea neregulată a multor profesori, scurtarea timpului destinat cursului. „Se caută așa de mult a împuțina timpul de lucru încât mai că i-ar veni cuiva a zice că unii mai mult se gândesc cum să scape de clasă decât cum să o facă“². Haret a mai socotit și zilele de sărbători extra-regulamentare și a ajuns la un total de 76 de zile³, astfel că anul școlar se reduce la maximum „200 de zile sau 28 săptămâni... și, în aceste zile chiar, durata lecțiilor se mai reduce prin absențe, apel nominal și recreațiuni!“

Tot de aici vine și neîndeplinirea programelor de către unii profesori.

Pe lângă scăderile constatate în corpul didactic, se adaugă lipsa de cărți didactice bune, lipsa materialului didactic (hărți geografice, istorice, colecții de

1. Vol. I, p. 160.

2. Vol. I, p. 192.

3. Vol. I, p. 192.

mineralogie, botanică, zoologie, aparate de fizică și chimie etc.). Mai rău însă e faptul că și acele care sunt, în unele școli nu sunt întrebuințate. „Am văzut aparate de fizică ruginite, acoperite de pulbere, sparte, colecții de mineralogie aruncate grămadă într-un colț de dulap, fără catalog și fără numere, sticle cu preparațiuni chimice, purtând încă pecetea de la fabrică“¹. Și citează Haret răspunsul dat de un profesor, întrebat de ce nu utilizează aparatele din laborator: „Școlarii abia învață fără experiențe, dar cu experiențe“.

De asemenea, nu există la școlile secundare biblioteci pe care să le poată utiliza profesorii și elevii, deși în fiecare an se înscriu oarecare sume în bugetul fiecărui liceu, gimnaziu etc.

În fine școlile secundare au localuri improprie. „Cele mai multe școli sunt instalate în niște localuri ce sunt în așa stare încât sunt o amenințare pentru sănătatea copiilor și chiar pentru viața lor. Și aceasta e adevărat nu numai pentru școlile rurale și primare urbane, dar și pentru majoritatea școlilor secundare“².

În privința capacității elevilor, după legile de atunci existau ca mijloace de constatare *examele anuale și bacalaureatul*. Bacalaureatul, introdus principial în 1864, a suferit multe modificări în organizarea lui. Importanța ce i s-a dat a adus scăderea importanței examenelor anuale, care ajunsese a fi simple formalități. „Căci bacalaureatul, care prin sine nu dovedește nimic în privința capacității elevilor, a ruinat examenele anuale, ce erau o instituțiune în adevăr utilă“³ mai ales în anii când prezentarea la bacalaureat nu presupunea trecerea efectivă, cu examene, a claselor de liceu, examenul de bacalaureat a fost o adevărată nenorocire pentru învățământ. Școlile speciale particulare de pregătire, așa numitele „fabrici de bacalaureat“, atrăgeau pe toți elevii leneși sau incapabili de a urma an cu an și dădeau naștere la felurite bănuieli, mai cu seamă că în fruntea acestor școli de pregătire se găseau profesori universitari, care puteau fi câteodată numiți în comisiuni. Măsura aceasta s-a abrogat după câțva timp, dar relele ei consecințe au persistat... „Oricum ar fi lipsa de priveghere a lăsat să se înrădăcineze neglijența și indiferența la examene și a lăsat, ceea ce e mai rău, să se creadă că aceste examene nu mai au importanța de altădată. Această împrejurare, adăugată pe lângă aceea că școlarii în tot timpul cât sunt în liceu au ochii țintiți la bacalaureat și – când lucrează – nu lucrează decât în vederea lui, a fost una din cauzele scăderii seriozității examenelor de promoțiune și, prin urmare, a nivelului învățământului în anii din urmă“⁴.

O altă urmare a scăderii importanței examenelor anuale a fost situațiunea așa numită „corigenți“. Posibilitatea de a da un nou examen la septembrie, care la început se mărginea la un număr restrâns de obiecte, s-a extins prin abuz

---

1. Vol. I, p. 197.

2. Vol. I, p. 199.

3. Vol. I, p. 199.

4. Vol. I, p. 205.

la mai multe, ba chiar la toate. „...astăzi, în septembrie, se face pe de a-ntregul examenul general al tuturor repetenților de la ianuarie, fără a li se cere nicio justificare de, boală, cum zice art. 94 din regulament, care, de altminteri, e făcut numai pentru cei care n-au dat deloc examen în ianuarie, iar nu pentru cei care au dat și au rămas repetenți”¹.

Examenele din septembrie, încurajate de consiliile școlare și chiar de minister, au avut consecințe grave. Ministerul „a ordonat examinarea din nou la septembrie a tuturor celor care au venit să-i ceară..., fără chiar a cere lămuriri de la consiliile școlare; a ordonat chiar reexaminarea a doua și a treia oară a acelorași școlari când nu izbuteau să treacă... Mi-ar fi greu a descrie dezordinea, slăbirea de disciplină și de respect al legilor, abuzurile strigătoare, chiar practicile neonestice ce s-au introdus în școli prin sistema aceasta. Școlarii lucrători au ajuns a fi o excepțiune; clasele s-au umplut de ființe leneșe venind la școală fără a căuta să-și deie aparența unei ocupațiuni: făptuitori de toate tulburările, nesupuși și chiar insolenți cu profesorii, siguri fiind că aceștia nu au nicio putere asupra lor. Toți contează pe examenul din septembrie, pentru care se prepară nu prin studii, ci prin intervențiunea pe lângă profesori... și prin oricare alte mijloace de a-și asigura bunăvoința lor. Pe tot timpul vacanței, profesorii sunt astfel asediați de solicitări, uneori de intimidări, de mai multe ori de oferiri de bani sub o formă mai mult sau mai puțin ascunsă. Cei care rezistă la toate sunt, din nenorocire, în minoritate. Ceilalți sunt puși într-o adevărată imposibilitate de a rezista din cauza presiunii... care, mai ales în orașele mici, este o forță considerabilă... Unii iau meseria de preparatori ai școlarilor pe care tot ei i-au lăsat repetenți... Câte bănuieli se nasc de aici! Și mai multe exemple au arătat că e posibil a se găsi profesori care profită de această situațiune tulbure pentru a face o adevărată speculă de note”².

Acest trist tablou este făcut de Haret cu o adevărată strângere de inimă, dar cu hotărâre și cu convingere că a spune adevărul este o datorie de onestitate. „Datoria mea – zice el către ministru – este a vă da socoteală exactă de tot ce se petrece în învățământ și nu mi-aș îndeplini-o în conștiință, dacă nu aș face tot ce pot pentru a vă comunica și dumneavoastră îngrijirea de care sunt cuprins eu în fața neregularităților ce v-am expus și a rezultatelor funeste ce au avut”³.

Și trebuie să notăm în paranteză că Haret nu s-a sfiit a arăta și vinovăția organelor ministerului în toate aceste împrejurări și să observăm, spre cinstea vremurilor de atunci, că ministrul nu s-a supărat, nu a crezut că inspectorul „sabotează” (cum s-ar zice azi) activitatea lui și nu i-a cerut demisia, ba chiar curând după aceea Haret deveni secretar general.

---

1. Vol. I, p. 206.

2. Vol. I, p. 207.

3. Vol. I, p. 207.

Raportul mai semnalează obiceiul de a se face examinarea *cu bilete*, ceea ce prefăce examenul într-o loterie, și obligația pusă în legea din 1864 ca notele la *lucrările scrise* să se dea în Conferință, ceea ce ar presupune că membrii Conferinței școlare au citit toate lucrările. Haret arată că aceste măsuri restrâng libertatea profesorului și sunt un blam pentru profesori, iar de aplicat măsura notării în conferință este imposibilă. „Motivul acestei absurdități a fost temerea de parțialitate din partea profesorilor. Dacă, însă, pe de o parte o asemenea temere poate fi fundată până la un punct, pe de alta cât rău nu face măsura ce s-a luat din cauza ei! [...] Aceasta este o injurie pentru cei buni, fără a fi totdeauna un frâu pentru ceilalți. Cel mai bun mijloc de a moraliza pe oameni este a le mări respectul de ei înșiși, iar nu a-i micșora și în ochii lor și în ai altora. [...] Cum de se crede că din o reunire de oameni neonești va ieși o adunare onestă!... Profesorii de obiectele cele mai disparate au drepturi egale în darea notelor la fiecare obiect: nota profesorului respectiv se pierde printre celelalte”.¹

Ca neajunsuri mai mici observă Haret greșita ținere a cataloagelor și a matricolelor. Mai importantă este chestiunea absenței elevilor de la cursuri. „Frecventarea neregulată influențează nu numai învățătura, dar și conduita”.²

Haret termină observațiile asupra școalelor secundare cu o mare chestiune, care a făcut totdeauna în activitatea ulterioară obiectul preocupărilor sale în toate împrejurările: „Un foarte grav defect al întregului nostru învățământ fără excepție este de a nu se ocupa decât de instrucțiune, și nicidecum de educațiune”. „Profesorul, când a spus școlarului că Alexandru cel Mare și-a pierdut coiful în bătălia de la Granic sau când a pus vorbe românești în locul altora latinești dintr-o carte, crede că nu mai are nimic de făcut. Școlarul, când și-a scris verbul ce i s-a dat să conjuge sau a învățat pagina ce i s-a dat să reciteze, socotește că nu i se mai poate cere nimic. Și unul și altul se înșeală și mai mult profesorul decât școlarul, căci școala are de scop a forma buni părinți de familie și buni cetățeni... Se poate prea bine concepe un bun cetățean și părinte de familie care să nu știe istoria coifului lui Alexandru cel Mare; însă cineva care nu va avea iubire de familie și de țară, onestitate, curaj civic și militar, abnegațiune, simț de dreptate nu e cu puțință a fi cetățean folositor; din contra va fi mai mult decât un ignorant o piedică, dacă nu un pericol, pentru țara și familia lui“. Vina o au și profesorii în parte, căci mulți nu se preocupă deloc de această problemă, unii sunt prin purtarea lor în școală și în societate exemple primejdioase pentru elevi; dar și autoritățile superioare școlare sunt de vină, căci „au lucrat totdeauna ca și când ar da puțină importanță considerațiunilor de felul acesta“. Haret recunoaște că profesorii răi sunt „rari de tot“, dar faptul de a se

---

1. Vol. I, p. 206.

2. Vol. I, p. 219.

3. Vol. I, p. 220.

tolera prezența lor în școală și în corpul didactic fără nicio sancțiune este el însuși un rău exemplu și este o pricină de descurajare pentru cei ce-și fac datoria.

Tot așa de grav este și faptul că nici familiile nu se gândesc la considerațiunile acestea. Puțini părinți se interesează de stăruința și purtarea copiilor, puțini – mai ales când e vorba de clasele superioare – supraveghează purtarea lor afară din școală; iar în multe cazuri când autoritățile școlilor respective iau măsuri de represiune, părinții se plâng la minister și acesta le dă dreptate „chiar când n-au, fără a întreba direcțiunea“.

Aceeași observație face el și pentru educația patriotică: „În școlile noastre, ideea naționalității nu se vede nicăieri [...] Nicio încercare de a se dezvolta patriotismul copiilor [...] Niciodată n-am auzit din gura școlarilor bucăți potrivite pentru a aprinde patriotismul [...] Cântecelile ce se învață [...] niciunul nu se raportează la ideile patriotice”¹.

* * *

Învățământul particular avea o vechime respectabilă când s-a făcut legea din 1864. El făcuse multe servicii statului. De aceea, legea i-a lăsat o mare libertate, dând totuși dreptul ministerului de a-i da autorizație de funcționare și de a supraveghea ce se petrece în cuprinsul școlii și de a o închide la caz de nevoie. Se pare că articolele respective din lege se referă aproape exclusiv la școlile primare. Ministerul însă nu a uzat de drepturile sale, și Haret, studiind situația din timpul inspectoratului său, a constatat nereguli importante și fapte dăunătoare bunei educațiuni a elevilor și lipsuri în instrucțiunea lor. A găsit școli care *funcționează fără autorizațiune* și unele „care au lăsat de dorit în privința moralității sau a igienei“, școli bulgare în care se învăța că Dobrogea face parte din Bulgaria; în privința examenelor ministerul n-a avut o atitudine fermă și stăruitoare, ci a oscilat de la o măsură la alta.

* * *

Despre *internatele statului* a constatat că ele lasă de dorit și din punct de vedere material și din cel moral. „Ca instalațiune, localuri vechi, dărăpănate, strâmte, umede, fără aer, nici lumină, rău distribuite, rău îngrijite, de multe ori de o necurățenie rară: adevărate cuiburi de infecțiune... Sunt internate unde paturile în dormitoare sunt așezate în două rânduri, unul peste altul. Băi nu sunt nicăieri în localul școlii și numai la două sau trei școli este câte o mică sumă

---

1. Vol. I, p. 224.

prevăzută în buget pentru îmbăiatul școlarilor. Alimentarea nu e supusă la nicio regulă de igienă. Mobilierul în starea cea mai primitivă, așa că deseori se văd școlari părăsind internatul eu defecte fizice... În unele internate, deja nesuficiente numai pentru numărul de bursieri prevăzut în buget, s-a început a se admite și solvenți... De vreo trei ani s-a luat obiceiul a se admite și supranumerari, dintre cei căzuți la concursurile pentru burse. Sunt internate care, pe lângă 80 interni regulați, adăpostesc 18 supranumerari”¹.

Haret scrie cu amărăciune că, de multe ori, a arătat constatările sale ministerului, dar nu s-a luat nicio măsură de îndreptare. El adaugă apăsător: „Statul este răspunzător de sănătatea și viața copiilor ce a luat sub protecția sa; el nu are dreptul a lua nimic din ceea ce li se cuvine“.

Pentru el, chestiunea supranumerarilor are o mare importanță și de aceea cere desființarea lor. Ce este în adevăr aceasta? Legea prevede că orice bursă de la stat se dă prin concurs. La licee se prezintă totdeauna un mare număr de candidați: să zicem 100 pentru 10-20 de locuri. Cei clasați în primele locuri se admit bursieri. Cei respinși se resemnează, căci văd că ei au fost mai puțin pregătiți decât ceilalți. Dar, dacă se mai primesc încă vreo câțiva (fie și numai 2) supranumerari, aceștia nu se mai pot lua după vreo normă, ci după stăruințele și protecția de care s-ar bucura. Nu este acesta un exemplu demoralizator pentru copiii?

Haret mai observă că personalul de supraveghere în internate e nesuficient și nepregătit; că în fiecare an sunt cazuri de bursieri care rămân repetenți (și uneori *nu* pierd bursa); că aceste internate, așa cum sunt, costă pe stat sume importante.

* * *

Un capitol special consacră Haret în „Raportul“ său *gimnaziilor reale*², arătând anomaliile în organizarea lor, în programă, în alegerea orașelor unde s-au înființat. „Dacă este adevărat că comerțul și industria sunt interesate mai în special de gimnaziile reale, trebuia ca asemenea școli să se înființeze de preferință tocmai în locurile unde este comerț și industrie“.³ Și, în realitate, afară de Brăila, nu se mai găsesc asemenea gimnazii în orașe mari comerciale, ci în Dorohoi, Slatina, Călărași. Și cele care sunt, pe lângă lipsurile materiale, au una mare: n-au corp didactic cu pregătire specială. Foloasele ce aduc, în starea de azi, sunt prea neînsemnate și, de aceea, Haret crede că s-ar putea desființa toate fără pagubă sau, dacă se păstrează cele ce sunt în ființă, să se reorganizeze.

---

1. Vol. I, p. 237.

2. Vol. I, p. 248.

3. Vol. I, p. 256.

* * *

Aceeași stare întristătoare prezintă *seminariile preoțești*, poate în mai mare măsură decât alte categorii de școli. O programă învechită (de la 1872), care e uneori o simplă înșirare de titluri și alteori numai o numire generică („Zoologia, Agronomia“ ș.a.) și aceste cu lipsuri și inadvertențe, fără un curs de limba română, fără un curs de geografie; localuri tot așa de rele ca ale altor școli, o administrație interioară abuzivă și fără respect de regulamente și ordine ministeriale: iată caracteristicile seminariilor în epoca în care scrie Haret raportul său. „Nu pot să mă întind cât ar trebui pentru a descrie dezordinea, disprețul de legi și autorități ce domnește în administrația celor mai multe. Această deplorabilă stare de lucruri a mers chiar până la malversațiune din partea unora și nepedepsirea acelor a dat curaj și altora... Dacă e adevărat că școala trebuie să fie focar de moralitate și respect al legilor, dacă seminariile, cu deosebire, trebuie să formeze oameni de o moralitate, nereproșabilă, căci scopul lor în societate va fi exclusiv moralizarea poporului, excesele acestea își vor vedea sfârșitul cât mai neîntârziat. Pentru aceasta trebuie o priveghere foarte severă“.¹ Haret nu spune aici tot ce știe, căci făcuse în anul 1884 mai multe rapoarte despre neregularitățile de la seminarul „Veniamin Costache“ din Iași și constatările acestea au avut de rezultat destituirea directorului.

În afară de aceste mari scandaluri rușinoase, mai ales pentru o școală preoțească și condusă de fețe bisericești, erau o sumă de greșeli grave, între care pune Haret în primul rând: *examenle de corigentă și externii*. Să explicăm acestea.

Menirea acestor școli de a da bisericilor slujitori demni și bine pregătiți din toate punctele de vedere impunea, firește, în funcționarea lor o serie de măsuri mai severe decât în alte categorii de școli. De aceea, se hotărâse ca elevii să fie interni (bursieri, cei mai mulți) și nimeni nu punea în discuție aceasta. Iată însă că unii directori încep a primi și externi. Afluența era mare: a) fiindcă din seminarii absolvenții puteau avea deodată o carieră: preoția; b) fiindcă toți elevii din seminarii erau scutiți de serviciul militar și o dată șterși din controale, beneficiau de această scutire chiar dacă nu se făceau preoți; c) fiindcă învățătura din seminarii putea să-i conducă la diverse cariere, prin examene de diferență. De altă parte, toți cei rămași repenți la ianuarie erau admiși sub diferite motive să-și „corecteze“ notele și se promovau prin examene scandaloase în luna lui septembrie. Mai mult: „Liberarea certificatelor de absolvire dă loc la neregularități. Am avut ocaziunea să constat că s-au liberat certificate la școlarii rămași repenți sau chiar la oameni ce n-au urmat niciodată în niciun seminar“. Toate acestea justifică alarma pe care o dă Haret în raportul său.

---

1. Vol. I, p. 260.

* * *

O serie de observații mai puțin grave se văd și în privința școalelor normale *primare* și a școalelor *secundare de fete*. Și aici se constată lipsă de ordine, de disciplină serioasă și de păzirea dispozițiilor din regulament.

Încheierea lui Haret este aceasta: „Am crezut că este pentru mine o adevărată datorie de onestitate a vă expune lucrurile în toată nuditatea lor, fără a căuta să îndulcesc culorile. Mi s-a părut că acest din urmă procedeu ar fi fost lipsit de bărbăție și că, dacă e vorba a îndrepta relele de care suferă învățământul, trebuie să avem curajul a le privi în față, a le judeca cu sânge rece și a căuta îndreptarea“.¹

Acestea sunt constatările făcute de Haret în calitate de inspector. Sunt triste, desigur; dar el nu este un observator răutăcios, având un fel de satisfacție să arate relele, să le exagereze chiar cum s-a zis atunci în cele ce s-au scris despre „Raportul“ său. El a fost obiectiv și imparțial. Constatând rezultatele *rele* ale activității școalelor, a căutat cauzele, le-a semnalat, a făcut parte dreaptă, arătând câtă este vina personalului școlilor și câtă este a administrațiunii centrale și, de câte ori a fost nevoie, a afirmat că între „învățătorii“ de toate categoriile sunt și elemente care merită chiar laude. Apoi – ceea ce n-au voit să recunoască cei ce l-au criticat – Haret nu s-a mărginit la partea așa-zicând distructivă, ci a dat un loc important părții constructive. La fiecare punct, arătând ce este rău și de ce este rău, a adăugat și propunerile lui de îndreptare și aceasta a făcut-o în mod amănunțit, nu prin afirmațiuni vagi și superficiale, ci cu calcule de tot felul în raport cu posibilitățile momentului.

Iată o serie de exemple:

1. A criticat programele școlare în redacția lor, în procedura de alcătuire și în deasa lor schimbare și după aceea a propus ca lucrarea lor să fie dată nu unui corp numeros format din persoane cu vederi și tendințe opuse, ci unei comisiuni restrânse. „Această comisiune va fi permanentă; membrii ei vor fi persoanele cele mai cunoscute atât prin capacitatea științifică și pedagogică, cât și prin cunoștința aprofundată a țării și a trebuințelor ei. Programele elaborate de dânsa și aprobate, ministerul nu le va putea modifica nici întinderea prin adaoase sau supresiuni, nici dispozițiunea. Reformele parțiale vor reveni aceleiași comisiuni. Ea va putea să ceară părerea oricui va crede de cuviință să viziteze școalele pentru a-și da seama de rezultatele date de programe și de schimbările ce s-ar părea că trebuie să li se aducă... Ea va elabora corpul întreg al tuturor programelor după un plan pe care-l va hotărî de mai nainte și care va forma obiectul unei legi. Fiecare programă va trebui să indice materia de tratat în fiecare an; se va arăta în linii generale metoda ce trebuie să urmeze profesorul...“²

---

1. Vol. I, p. 275.

2. Vol. I, p. 149.

Întreb pe orice om de școală dacă nu ar fi fost spre binele și progresul învățământului aplicarea integrală a acestei propuneri și dacă nu trebuie să regretăm că ea s-a aplicat numai în parte?

S-ar părea că i s-ar putea aduce obiecțiunea că e prea centralistă și nu dă posibilitatea de manifestare părerilor corpului didactic. O asemenea obiecțiune ar fi neîntemeiată, pentru că în însăși formularea ei se vede că comisiunea trebuie să stea în legătură cu profesorii care experimentează programele, iar în capitolele de care ne ocupăm, el vorbește despre „necesitatea“ contactului între minister și corpul didactic. Deși critică mai ales metoda de lucru a *consiliului general*, găsește că poate avea o mare utilitate, fiind „un corp, format din delegați veniți din toate colțurile țării și aparținând tuturor ramurilor de învățământ, care să țină în curent pe ministru cu trebuințele ce e chemat să satisfacă... întrunirile lor sunt de cea mai mare importanță, căci dau ministrului un mijloc de a se convinge prin sine însuși de starea lucrurilor în întregul câmp al învățământului, de a cunoaște de aproape pe administrații săi și a fi cunoscut de dânșii“¹.

2. Dacă cineva ar zice că organizarea acestui consiliu general are un caracter oarecum oficial și nu poate avea destulă libertate în activitatea sa, Haret are o părere și mai largă: „Este câtva timp de când profesorii de toate gradele au format *Societatea corpului didactic*, care, între altele, a întreprins a organiza congrese anuale ale corpului didactic din toată țara. Eu cred că, dacă aceste congrese ar fi încurajate și susținute de minister, ar putea deveni un factor considerabil în progresul învățământului. Ele ar da pe de o parte profesorilor mijlocul de a se apropia și cunoaște între dânșii, iar pe de altă ar fi un chip de a se cunoaște multe nevoi“.

Am cunoscut activitatea acestei societăți la începutul carierei mele profesionale și am fost într-o vreme chiar unul din secretarii comitetului central, pe când Gr. Ștefănescu era președinte. Ea s-a dizolvat pe la 1898–1899, mai ales din cauza amestecului intereselor politice, lucru de care se temea Haret în 1884, căci zice în „Raportul“ său: „Ar trebui numai a se evita utopiile și toate tendințele străine învățământului, ceea ce nu ar fi, poate, așa de greu, cum ar crede cineva la prima vedere“. Și totuși... a fost greu, așa de greu!

3. Criticând modul de recrutare al corpului didactic primar urban, Haret nu se mulțumește a cere un titlu școlar superior gimnaziului, ci dorește să înființeze niște școli speciale care să-l pregătească, la fel cu școlile normale pentru învățământul rural. „Crearea de școli normale pentru institutori e o necesitate absolută. Niciun sacrificiu nu trebuie cruțat pentru aceasta și sunt sigur că nu l-ar refuza nici țara...“².

---

1. Vol. I, p. 151.

2. Vol. I, p. 154.

Pentru institutori ar fi să fie o școală cu doi ani de studiu, numai internat, cu o disciplină severă, având și o școală primară de aplicație. El calculează toate cheltuielile și dă cu precizie costul acestor școale. Absolvenții ei vor fi numiți cu titlu „provizoriu“, pe de o parte pentru a se constata și prin practică rezultatele învățământului în școala specială, pe de alta pentru a-i sili pe noii numiți să fie stăruitori și să se perfecționeze singuri. „Ministerul trebuie să aibă neîncetat ochii asupra noului admis și, dacă vede că nu este și nici nu se poate ridica la înălțimea cerută, are drept a refuza indefinit numirea definitivă și chiar a-l depărta de la post“.¹ Apoi adaugă: „Ceea ce am zis aici se potrivește nu numai pentru institutori, ci pentru toate gradele de învățământ, fără excepțiune“.

În ce privește pe institute, socotește că școlile „centrale“, numite și „institute pedagogice“, existente atunci sunt suficiente, cu o condiție: „Predarea pedagogiei să nu fie numai de formă, cum este acum, nefiind fortificat prin nicio practică și mărginindu-se numai în învățare mecanică de precepte abstracte“.

4. Calitatea inferioară a unei mari părți din corpul didactic secundar o atribuie Haret faptului că facultățile de litere și cele de științe nu produc destui licențiați în raport cu numărul catedrelor vacante în fiecare an și, deoarece diploma de licență este indispensabilă pentru admiterea la concurs, concursurile nu se pot ține și locurile vacante se ocupă de suplinitori, care – după un număr de ani – se definitivează.

Ca să se remedieze răul, el propune două soluțiuni:

- Una care s-ar putea aplica imediat: a se da o nouă organizare concursului. „Concursul să se facă nu numai asupra materiei ce are să predea candidatul ca profesor, ci și asupra aceleia de grad imediat superior, adică un candidat pentru cursul inferior va fi examinat și de aceeași materie din cursul superior, un candidat pentru cursul superior ar fi examinat de oarecare părți din studiile facultăților; iar ca titlu se va cere: licența pentru catedrele de curs superior, bacalaureatul pentru cele de curs inferior... Modul acesta de recrutare va continua până când facultățile vor da cel puțin 20 de licențiați pe an“.

- Alta care ar cere și oarecare cheltuieli în plus, transformându-se *școlile normale superioare* înființate în 1880, după modelul școlii normale superioare din Franța. Actuala școală normală „nu-și merită numele, de vreme ce, școlarii ei nu învață într-însa metodele de învățământ, nici nu fac vreo practică pedagogică; ea nu este decât un internat de universitate... Internatul e cauză de cheltuieli ce se pot evita, pe lângă răul cel mare, adică restrânge numărul tinerilor ce s-ar putea folosi de școală“². El dorește o altă organizație. Presupune că profesorii ce făceau atunci cursuri la „Școala normală“ ar face conferințe și lucrări „nu numai pentru un număr limitat de școlari, ci pentru toți școlarii

1. Vol. I, p. 156.

2. Vol. I, p. 168.

facultăților respective...; ar dispune de biblioteci și de laboratorii, având tot ce trebuie pentru a permite școlarii să experimenteze singuri; s-ar distribui prin concurs 48 de burse cu o sumă suficientă pentru a asigura existența unui școlar modest și laborios; atât bursierii cât și cei fără burse ar fi obligați a face lucrări regulate, a răspunde la interogațiuni la epoci determinate; bursierii care nu ar lucra cu sârguință ar fi expuși a-și pierde bursa.”¹ Firește, internatul se va desființa și cu banii economisiți de la nevoile internatului s-ar plăti celelalte trebuințe ale acestei noi organizări. Studenții ce doreau să îmbrățișeze cariera didactică trebuia să urmeze cursul de pedagogie la facultatea de litere și să predea apoi lecțiuni într-un liceu al statului. Aici găsim ideile ce vor fi utilizate mai târziu la crearea „Seminariilor pedagogice“.

5. Pentru profesoarele școalelor de fete, Haret notează că s-au găsit absolvente ale școalelor secundare care au trecut examenul de bacalaureat și s-au prezentat la concurs. El observă că numărul lor este prea mic față de catedrele vacante și pregătirea aceasta nu e tocmai fericită. „Școalele secundare de fete dau o instrucțiune care se deosebește de aceea care se dă în gimnaziile de băieți; însă programa de bacalaureat conține lucruri inutile unei profesoare de școală de fete, cum sunt limbile clasice vechi; alte părți, din contra, sunt sacrificate la bacalaureat, pe când în educațiunea fetelor au o importanță relativ mare. Prin urmare, de vreme ce bacalaureatul cere unei fete o mare cheltuială de forțe și nu o prepară îndestul pentru cariera de profesoară secundară, legislatorul nu trebuie să consacre bacalaureatul ca mijloc de a-și forma personalul didactic feminin”².

Și de aceea propune a se înființa o anume școală cu un curs de trei ani, cu eleve recrutate dintre absolventele externatelor sau școalelor secundare de fete, care vor fi parte interne, parte externe. „Cursul întreg va fi făcut în spiritul unei adevărate școli normale“.

6. O dată recrutat, personalului corpului didactic trebuie să i se dea atențiune și din punctul de vedere al salarizării. Pentru a aduce o îmbunătățire în această direcțiune, Haret pune în discuție o propunere formulată de cineva în presă. Pe atunci, fiecare catedră avea un număr de ore fix și plata tuturor catedrelor era aceeași (de ex. un profesor de latină cu 10-12 ore pe săptămână egal cu un profesor de filosofie cu 4 ore pe săptămână); adică unii erau favorizați, alții nedreptățiți. Se propunea stabilirea unui minimum de circa 12 ore pe săptămână, reunindu-se câte două catedre pentru un profesor. Cu modul acesta, profesorii vor fi mai bine plătiți, iar statul nu va cheltui mai mult. Problema este discutată pe larg și cu tablouri de combinațiuni și de cheltuieli, în raportul său.³

---

1. Vol. I, p. 168.

2. Vol. I, p. 170.

3. Vol. I, p. 173.

7. Lipsa de control fiind una din cauzele scăderii nivelului învățământului în școalele secundare, Haret propune, pe lângă o bună organizare a serviciului de inspecție al ministerului, să se dea directorului și drepturile – și mai ales putința – de a face el în prima linie controlul în școala ce conduce: „Este natural a se face tot posibilul pentru a prevedea fiecare școală cu un director bun, care să aibă toată autoritatea necesară și acțiune suficientă”.¹ Chestiunea este discutată pe larg și cu toate amănunțele în raportul de care ne ocupăm.

8. Pentru progresul învățământului, Haret crede necesar a se dezvolta bibliotecile școalelor secundare și a se face din laboratorii o realitate; dar cu deosebire stăruiește asupra localurilor. El arată care erau, în acel moment, localurile a căror construcție trebuie realizată cât mai neîntârziat, calculează sumele necesare și cere ca statul să facă numai decît un împrumut pentru acest scop anume. „Dacă este vorba a se alege întru crearea de școli nouă fără personal, fără localuri, fără mobilier și material didactic, și între dotarea celor existente cu cele ce trebuie pentru a da bune rezultate, mi se pare că îndoiala nu mai este permisă”.²

9. În privința promoțiilor și a bacalaureatului, Haret, după ce a făcut critica, propune: suprimarea examenului de bacalaureat, fortificarea examenelor de promoție de la o clasă la alta, instituirea unui examen de absolvire (el zice: „de ieșire”) „care să aibă de scop a arăta nu știința candidatului, care este destul de probată prin examenele din liceu, ci până la ce punct instrucțiunea ce a căpătat i-a format spiritul și judecata. Pentru aceasta el nu se va face prin chestiuni asupra detaliilor diverselor obiecte... ci li se vor da ca obiecte de compozițiuni scrise disertațiuni asupra unui subiect de istorie, unei chestiuni de literatură, traducțiuni din limba franceză, latină și elină, probleme de matematici care să dea loc la discuțiuni, chestiuni generale de fizică, chimie, științe naturale. Examenul oral va fi mai restrâns și făcut în același spirit”³.

10. Pentru Haret, nici chestiunile zise mici nu trebuiesc neglijate, căci ele contribuie la alcătuirea mai bună a unui tot important. De aceea, el dă în raport norme pentru cataloagele profesorilor, pentru registrele de prezență, pentru matricolele școlare; propune măsuri pentru a se asigura frecventarea regulată a școlărilor etc.

11. Deși arată neajunsurile mari ale învățământului particular, el nu este adversarul lui; din contră, afirmă că statul trebuie să privească cu ochi buni școalele private și pe acelea care dau instrucțiune după programe proprii și, mai ales, pe acelea care aplică programa statului. „Statul nu este în putere a procura singur toate instituțiunile de cultură de care are nevoie țara. Dacă vine inițiativa privată să aducă concursul său, trebuie să se respingă? Negreșit că nu. Din

---

1. Vol. I, p. 184.

2. Vol. I, p. 201.

3. Vol. I, p. 214.

contra, să se încurajeze și să i se înlesnească calea, căci idealul, cel puțin în materie de învățământ, este ca țara să fie în stare a-și procura singură învățământul, fără concursul guvernului... Să ne aducem aminte că în Statele Unite, țara unde învățământul este poate cel mai înfloritor, guvernele nu cheltuiesc cu școlile decât o mică parte din sumele ce costă ele, deși aceste sume sunt colosale¹. Și precizează anume: „Dacă învățământul privat ar fi conform cu cel din școlile statului și ar da toate garanțiile cuvenite, ar fi în interesul statului a recunoaște studiile făcute întrînsele întocmai ca și pe cele făcute în ale sale proprii... Aceasta e nu numai util, ci de datoria statului“².

12. În privința gimnaziilor „reale“, după ce a arătat situația lor în legea din 1864 și în practica lucrurilor, observă situația lor singulară în primul rând din cauza faptului că sunt întemeiate și întreținute de comune sau județe. Dacă se păstrează această dispozițiune, statul trebuie să aibă față de ele aceeași atitudine ca și față de orice școală particulară, dar mai bine este, după părerea lui, să nu rămâie în starea de atunci: „Învățământul real e de o trebuință imperioasă pentru noi; nu rămâne decât a începe cât mai neîntârziat a lucra serios pentru a-i da organizațiunea trebuitoare“³.

Ce era anume de făcut? 1) Să i se dea o organizațiune completă printr-o lege; 2) Să se mărească numărul anilor de studii la 7; 3) Să se asigure un rost absolvenților acestor gimnazii. El propune ca ei să poată fi admiși în școalele speciale și superioare, unde se dă un învățământ „real“, în școala de farmacie, de veterinărie, militare, chiar în Facultatea de științe „și de medicină“ zice el; 4) Să i se formeze un corp didactic.

Cu această ocaziune propune și înființarea unui Politehnic: „Fără dânsul, gimnaziile reale vor fi lipsite de coronamentul necesar oricărui învățământ general“. Asemenea arată că e indispensabil a se modifica articolul din lege care cere absolvirea unui „liceu“ pentru a se înscrie în universitate, spre a se înlesni intrarea la aceste facultăți a absolvenților acestor gimnazii.

13. În privința internatelor, ale căror lipsuri au fost arătate cu prisosință, are o propunere foarte interesantă. Erau atunci 4 internate (de școli secundare) cu un total de 194 bursieri. Toți aceștia să fie strânși într-un liceu numai de interni, cu o bună organizație: „personalul didactic cel mai ales, o administrațiune perfectă, instalațiuni și material nu numai suficiente, dar chiar luxoase... liceu model în accepțiunea cea mai largă a cuvântului“⁴. Admițându-se și un număr mare de solvenți, mărindu-se chiar numărul bursierilor, arată el că s-ar putea face acest liceu de 500 interni (sau 2 de câte 400) pentru care statul ar cheltui numai suma pe care o cheltuiește cu cele 4 internate așa de rele.

1. Vol. I, p. 228.

2. Vol. I, p. 229.

3. Vol. I, p. 251.

4. Vol. I, p. 239.

Haret recunoaște că sunt neajunsuri în aceste aglomerațiuni de școlari, dar dacă le compară cu neajunsurile ce au copiii care locuiesc *la gazde*, ajunge la concluziunea că sunt de preferat internatele statului cu condiția de a fi bine organizate.

14. Pentru seminarii preoțești, Haret propune a se reduce cele opt existente la două cu câte 400 interni (190 bursieri și 210 solvenți). Acestea s-ar putea administra mai bine. Pentru ca din fiecare eparhie să fie un număr de elevi, se va fixa un număr de locuri pentru fiecare și la reședința ei se va ținea concurs pentru acele locuri.

15. În fine, Haret arată că ține la un mai mare succes pentru școlile normale și de aceea cere să nu se mai numească învățători decât dintre absolvenții lor.

* * *

Iată partea așa zicând *constructivă*, propuneri precizate și, mai mult, studiate cu de-amănuntul, cu cercetarea obiecțiunilor ce s-ar putea face ori s-au făcut, uneori examinându-se chiar două soluțiuni pentru aceeași problemă.

De aceea s-a zis, cu drept cuvânt, că „Raportul“ lui Haret din 1884 este temeiul unei reforme a școlilor românești, care avea să se realizeze în cursul anilor următori.

* * *

Cum s-a început și s-a dezvoltat această reformă?

Aceasta se va vedea în introducerile ce preced fiecare volum cu operele „Oficiale“ ale lui Haret în cele trei epoci ale funcționării sale ca ministru (din care urmează aici cea dintâi privitoare la epoca 1897–1899).

II

Activitatea ministerială a lui Haret de la 31 martie 1897 până la 12 aprilie 1899

Haret devine ministru la 31 martie 1897. El era deputat de Ilfov și fusese raportor al proiectului de lege prezentat de ministrul Petre Poni, pentru modificarea legii învățământului primar din 1893 (a lui Take Ionescu) și al proiectului de lege prezentat tot de P. Poni pentru înființarea Casei Școalelor. Prin cel dintâi proiect el avusese mulțumirea să vadă legiferate cele mai importante dispozițiuni ale proiectului din 1886, (alcătuit pe când era secretar general al ministerului); prin cel de al doilea vedea traduse în faptă propunerile sale pentru clădirea localurilor de școli primare (publicate de dânsul în 1889, după ce se retrăsese din funcțiunea de secretar general). În broșura de atunci¹, bazat pe constatarea destul de tristă că comunele (rurale și urbane) sunt – multe – lipsite de mijloace, se gândise că va fi nevoie ca tot statul să le vie în ajutor, deși principiul pus în legea instrucțiunii din 1864 era că construirea școalelor primare este o obligațiune comunală. Statul, însă, nu era prea bogat și nu putea să ia asupra-și această sarcină; de aceea, Haret imaginase ca Ministerul de Instrucție să se împrumute de la Casa de depuneri cu suma de 15 milioane și sumele ce treptat va lua să le dea comunelor. Statul va amortiza datoria sa în 25 de ani, iar comunele în 50 de ani. Pentru aceasta alcătuiuse un proiect de lege.

Având în vedere că vor fi comune așa de sărace încât să nu poată folosi dispozițiile primei legi, a alcătuit un al doilea proiect prin care statul face un împrumut public (prin emisiune de rentă amortibilă de 5%) pentru suma de 5 milioane, din care să ajute unele comune.

Al treilea proiect autoriza Ministerul Agriculturii să procure gratuit din pădurile statului toată lemnăria de care vor avea nevoie comunele pentru clădiri de localuri școlare.

Al patrulea proiect autoriza Ministerul să mai emită altă rentă amortibilă pentru suma de 2.200.000 pentru ca din suma încasată să doteze școalele cu materialul didactic necesar.

O expunere de motive (în care se arată considerațiile legale și de fapt și se calculează, după devize, cheltuielile parțiale și totale) și un proiect de regulament însoțesc aceste proiecte de legi. Ajutat de arhitectul Filip Xenopol și de Săvulescu, arhitectul Ministerului, luând ca model un regulament francez, Haret stabilește toate detaliile construcțiunii, însoțindu-le de numeroase

---

1. Vezi colecția de față nr. 2, vol. I, p. 277.

instrucțiuni explicative, de care aveau să se folosească primarii și arhitecții comunelor sau cei particulari care ar lua în întreprindere lucrarea.

De aceea legea Casei Școalelor de la 9 martie 1896 are (afară de administrarea unor anumite fonduri) menirea „de a ajuta comunele la construirea localurilor de „școale primare și la dotarea acestor școale cu mobilierul și materialul didactic necesar“; adică ideile cuprinse în primul și al doilea proiect precum și al patrulea proiect din 1888¹. Firește, legea aceasta înscrie încă o dată obligațiunea comunelor de a clădi localurile de școale primare și dotează noua instituțiune cu un capital de 30 milioane pe care avea să-i verse în curs de șase ani pentru ca ea să împrumute comunele în scopul arătat. Comparați articolele din legea Casei Școalelor cu proiectele lui Haret și veți vedea importanța contribuțiunii lui.

Împrejurările aduceau, deci, în fruntea Ministerului de Instrucție, pe un om care cunoscuse de aproape, ca inspector școlar, toate lipsurile și toate nevoile învățământului nostru, care apoi lucrase cu ministrul la conducerea generală a școalelor. Deși trecuse câțiva ani de la 1888 până la 1897, el nu se înstrăinase de ale școalei și amestecul lui în politică îl lega tot de problemele învățământului. Până acum criticase și făcuse planuri de îndreptare; acum era chemat să procedeze la realizări.

Două probleme mari se înfățișau lui Haret, când lua în primire sarcina de ministru: 1) să desăvârșească aplicarea legii învățământului primar așa cum se refăcuse în 1896; 2) să continue legiferarea începută în 1893, adică să dea o lege nouă învățământului secundar și superior.

1.

Ajutat de tânăra lege a Casei Școalelor, el cerea comunelor să ia măsuri energice pentru clădirea localurilor de școală și arăta amănunțit greșelile făcute până acum. După principiile stabilite în 1861, cheltuielile învățământului primar erau împărțite între stat (care să dea personalul și materialul didactic) și comună (care să dea localul și întreținerea lui). Recensămintele anuale stabileau pentru fiecare comună câți copii trebuia să meargă la școală și în raport cu ei să stabilească numărul învățătorilor. Statul numea, după puțință, învățătorii ceruți (și puțința lui era mică, fiindcă lipsea personalul pregătit și nu erau nici prea mari fonduri), dar în sălile de clasă nu încăpeau atâți copii cât se puteau încredința unui învățător. Comunele țineau școlile în localuri închiriate sau, chiar când construiau ele, nu le făceau *cum trebuie* sau nu le așezau în *locuri potrivite*. Chestiunea aceasta a „locului potrivit“ este de Haret arătată în

---

1. Vezi Colecția de față nr. 2, vol. 1, pp. 311, 313, 319.

adevărata ei importanță. „Sunt orașe, și orașe mari, care au grămădite clădirile lor școlare una lângă alta în centrul orașului, lăsând fără nicio școală cartiere întinse din cele mai populate..., iar când a venit vorba a se face o împărțire rațională a orașului în circumscripții școlare, unele din localurile de școli abia clădite au trebuit să fie părăsite, ca inutile“.¹

Din cauza aceasta a crescut numărul institutorilor *peste măsura cuvenită*, iar numărul copiilor care pot avea loc în școlile acestea a rămas *sub măsura cuvenită*. Erau, în epoca aceea, 77.380 de copiii în vârstă de școală în orașe, pentru care ar fi trebuit 967 institutori (dacă localurile ar fi fost cu săli potrivite de mari și bine așezate după circumscripții), dar în realitate statul plătea 1.370 de institutori, iar în școli erau locuri numai pentru 12.367 copii. Iată anomalia pe care o constată Haret și caută să ia măsuri: „Este cert că sistemul acesta nu poate să continue mai departe”². De aceea, prima măsură o ia el: nu reduce numărul institutorilor, dar îi împarte altfel, cerând comunelor să dau localuri mai încăpătoare și să le așeze altfel în cartierele orașului încât să crească numărul de copii care să aibă loc în școli. Circulara din 25 august 1898³, cuprinde o luminoasă expunere de doctrină și de fapt, prin normele stabilite, rămâne valabilă și astăzi.

În privința comunelor rurale, caută să ia însuși inițiativa. Prin deciziunea din 28 ianuarie 1897 stabilește numărul de localuri ce urmează a se construi în campania anului 1898, bazat pe posibilitățile de ajutorare ale Casei școlaelor și decide a se construi 542 sale de clasă, adică 211 localuri, din care unele cu o sală, altele cu două, altele cu trei și altele cu patru⁴.

Înmulțindu-se sălile de clasă va fi nevoie să se aducă la școală mai mulți copii și, fiindcă pe atunci – ca și astăzi, vai! – nu prea trimiteau părinții de bunăvoie odraslele lor, Haret studiază de aproape problema legată cu frecventarea cursului primar: obligativitatea școlară și o expune amănunțit în circulara să din 30 ianuarie 1897⁵: „Principiul învățământului obligatoriu, pus în lege, trebuie realizat, însă această realizare urmează să se facă în spiritul adevărat al legii, care nu este de a transforma obligativitatea învățământului primar într-un impozit oneros, ci de a tinde ca, treptat, fiecare copil să vină la școală”⁶.

Pentru aceasta el precizează, slujindu-se de articolele legii și ale regulamentului, că măsurile preventive, până să se ajungă la amendă, trebuiesc executate în termenele prevăzute și după împrejurările fiecărei localități. I se adusesse la cunoștință că, în unele părți, învățătorii, spre ușurință, nu făceau

1. Vol. I, p. 367.

2. Vol. I, p. 368.

3. Vol. I, p. 366.

4. Vol. I, p. 327, nr. 5 din Colecție.

5. Vol. I, p. 329, nr. 6 din Colecție.

6. Vol. I, p. 330.

niciun fel de triaj între copiii trecuți în recensământ, ci propuneau spre amendare pe toți care nu se înscriau de bunăvoie; de aceea, le dă sfaturi, lămurind categoriile de copii stabilite prin lege și insistă asupra unui fapt: să nu se înscrie mai mulți copii decât poate cuprinde localul. Le mai spune apoi: să nu se înscrie mai mulți copii ai unui părinte nevoiaș, lăsându-se la o parte unicul copil al altora mai cu dare de mână și alte detalii de acestea, pornite din preocuparea cuminte de a împăca prescripțiunile legale cu stările de fapt pentru ca activitatea școlii să nu devie nesimpatică mai ales sătenilor.

Și fiindcă constata că adesea nu reaua voință ci sărăcia este cauza pentru care părinții nu-și dau copii la școală, Haret căuta să încurajeze și să stimuleze pe persoanele binevoitoare de a ajuta elevii săraci în diferite chipuri. Apelurile lui sunt ascultate. Prefecții, primarii își fac un punct de onoare să realizeze cât mai mult bine în direcția aceasta. O circulară din 11 ianuarie 1898 (Nr. 21.287) are de rezultat organizarea de comitete pentru înființarea de cantine; de aceea, Haret, în ianuarie 1899, mulțumește tuturor pentru câte s-au făcut în curs de un an și dă îndemn ca binevoitorii să-și îndrepte sollicitudinea și față de copiii din școlile rurale: „Cine nu știe cu câtă nevoie au a lupta bieții copii de săteni pentru a urma la școală?! Depărtarea, lipsa de drumuri, violența intemperiiilor și lipsa de protecție contra lor (uneori lipsa de haine calde) pentru copii obligați a merge pe câmp până a ajunge la școală sunt greutăți pe care orășenii nu le cunosc”¹.

Căutând toate mijloacele ca să populeze școlile rurale și cercetând cauzele abținerii sătenilor, el se gândește că una din ele ar putea fi și caracterul prea teoretic al învățământului ce se predă într-însele și din această cauză învățătorul nu se poate apropia destul de săteni și se plânge uneori că este „un deklasat”. Dar n-o fi și vina pregătirii învățătorilor?

De aceea, profitând de faptul că directorul unei școli normale îi semnalează ca o lipsă în această pregătire necunoștința agriculturii, Haret pune o rezoluție în care stabilește principiile următoare: 1) „învățătorul să fie sătean el însuși și prin urmare să păstreze iubirea pământului; 2) de aici urmează să se dea dezvoltarea lucrărilor practice de agricultură, horticultura etc.”² Cu această ocazie el decide să pună în studiu o reformă a școlilor normale, și în privința programei și în privința anilor de studiu, și ia măsuri ca raportul în chestiune cu rezoluțiunea lui³ să fie răspândit și în public și printre membrii corpului didactic spre a asculta diferite păreri.

Conducându-se de ideea că, într-un sat, învățătorul trebuie să lucreze mână în mână cu preotul, se adresează directorilor de seminarii și, amintindu-le că art. 20 din legea clerului prevede în programa seminariilor și noțiuni de agronomie, îi

1. Vol I, p. 385.

2. Vol. I, p. 334.

3. Vol. I, p. 334, nr. 7 din Colecție.

întreabă dacă n-ar fi mai bine ca acest curs (în loc de a se face teoretic, ca până atunci) să se facă printr-o practică agricolă și care ar fi mijloacele la care s-ar gândi ei pentru a se realiza acest lucru¹.

În așteptarea răspunsurilor acestora. Haret purcede la organizarea învățământului agricol în școlile normale², afirmând, la început un adevăr, care n-ar trebui să fie niciodată pus la îndoială și care totuși uneori a fost neglijat: „Este indispensabil ca tot ce se învață în școală să se învețe în mod serios, cu gândul de a utiliza acel învățământ”³. Pentru aceasta hotărăște a se numi un agronom sau un profesor special pentru agricultură (până aici se făcea cursul de profesorul de științe naturale); elevii să lucreze la munca câmpului, iar lecțiile teoretice să le facă în lunile când este suspendată această muncă: fiecare școală normală va avea un teren de cultură⁴.

„Când normaliștii vor termina și vor fi numiți în învățământ, vor primi fiecare câte un număr de arbori cu obligațiunea de a-i planta și îngriji în grădina școlii unde vor fi numiți”⁵. Cu această ocaziune, pentru a nu lăsa fără folos învățătura aceasta practică a normaliștilor, dispune să se organizeze, prin Casa Școalelor, grădini anume pe lângă fiecare școală rurală unde se va putea și, pentru ca învățământul practic al pomiculturii să nu rămâie nici pentru absolvenții școalelor primare fără urme, dispune „ca fiecare școlar absolvent va primi un număr de pomi din pepiniera școlii pentru a-i planta în grădina părintească”⁶.

În fixarea acestor detalii se vede spiritul practic al lui Haret, de a nu lăsa în aer dispozițiile sale, ci de a le urmări până la a lor completă realizare.

Urmărind să facă învățământul rural cât mai folositor pentru săteni, el vede că este nevoie să se ocupe de aproape de unul din elementele principale ale acestuia: învățătorul.

După noile legiuri, învățătorul dobândise siguranța stabilității sale chiar în locul unde a fost numit, căci transferarea era o pedeapsă. Această măsură trebuia să aibă corolarul ei: mijloace de a preveni și de a pedepsi abaterile de la datorie: de aceea tot legea a dat mijloace de acțiune în mâna administrațiunii centrale.

Pentru Haret, care vedea chiar de atunci cât de mare poate fi rolul corpului didactic primar și la orașe, dar mai ales la sate – între locuitorii modești și ca mijloace de trai și ca dezvoltare culturală, se prezenta o nouă chestiune: „precum legea dă acum mijloace mai sigure și mai potrivite de a se reprima abaterile, trebuie să fie și mijloace cât mai multe de a se recompensa zelul și bunăvoința...

---

1. Vol. I, p. 377.

2. Vol. I, p. 382.

3. Vol. I, p. 382.

4. La cele mai multe școli Haret le și găsisse.

5. Vol. I, p. 383.

6. Vol. I, p. 383.

pentru a le dovedi că nu le lipsește solitudinea din partea autorității centrale”¹. De aceea, la 3 octombrie 1898, prezintă Regelui un raport prin care îl roagă să decreteze înființarea unei medalii speciale „ca răsplată a muncii pentru învățământul primar”². Regele aprobă și semnează decretul care se publică la 2 octombrie 1898⁽⁸⁹⁾. Articolul 5 arată rostul acestei medalii: „Se va acorda numai pământenilor care vor fi adus servicii însemnate învățământului primar și educațiunii populare, fie ca învățători și institutori, fie prin servicii, donațiuni importante etc.”.

Introducând în acest articol și cuvântul „educațiune populară”, el întrezărește posibilitatea de a folosi pe învățători și institutori nu numai în cuprinsul școlii, ci și ca factor cultural afară din școală. În acest scop, el dă o deosebită importanță medalierii unui învățător din jud. Dâmbovița, dând mare publicitate raportului său către Rege și adresându-i lui laude și mulțumiri. Cazul trebuie să fie cunoscut³. Învățătorul se numea Grigore Rădulescu și funcționa în comuna Bezdead. Ce făcuse el? Înființase o societate cooperativă în satul său și nu raportase nimic Ministerului. Haret află de acest fapt, cere informații de la revizorul școlar și spune Regelui: „De la 1893 până acum societatea a adus servicii imense populațiunii rurale și, din 23 societari câți au fost la constituire, azi suni 150, cu un capital de peste 30.000 lei”⁴; iar către învățător zice: „Dv. ați înțeles adevăratul caracter al misiunii ce aveți. Învățătorul într-un sat nu trebuie să fie numai învățător al copiilor; el trebuie să fie și sfătuitoarea bun și luminat al sătenilor, pilduitoarea lor la cele bune și folositoare pentru dânșii. Când învățătorul își înțelege astfel chemarea și rolul său este o adevărată binefacere pentru populația în mijlocul căreia trăiește”⁵. Iată primele manifestări ale activității extra-școlare, care avea să ia mai târziu o dezvoltare atât de mare și începuturile timide ale cooperatiunii în țara noastră! Ce frumos exemplu este acest caz, în care ministrul *descoperă* pe un învățător zelos și, poate exagerându-i meritele, îl recomandă Regelui și-l dă de exemplu colegilor lui! Să recunoaștem că e un mijloc admirabil pentru a cuceri sufletele și pentru a pregăti oastea pe care avea s-o utilizeze pentru marile realizări de mai târziu.

Deocamdată începe Haret cu propaganda antialcoolică. La 1 octombrie 1897 se înființase, prin hotărârea lui, revista populară „Albina”. Intre altele, redactorii ei pornise o campanie contra alcoolismului, alături de o „ligă” înființată la Iași⁽⁹⁰⁾. Ca să ajute această campanie, Haret adresează în august 1898 o circulară către revizori, cerându-le să îndemne pe învățători „să facă

---

1. Vol. I, p. 377.

2. Vol. I, p. 377.

3. Vol. I, p. 387, nr. 27 și 28 din Colecție.

4. Vol. I, p. 387.

5. Vol. I, p. 387.

sătenilor conferințe în contra alcoolismului”¹. Tot atunci, se adresează și mitropoliților și episcopilor rugându-i să asocieze pe preoți la această luptă². Poate că rezultatele n-au fost așa de mari cum și le închipuia Haret și cum credeam noi cei de la „Albina“, dar nu e mai puțin adevărat că avem aici un moment înălțător din trecutul activității corpului didactic primar.

Asemenea tot la învățători se adresează Haret când vrea să înființeze biblioteci populare în sate. Era pe atunci – a fost și mai târziu și bine ar fi să nu fie și azi! – o constatare întristătoare: afară de sătenii care nu urmaseră deloc la școală, se găseau *fără știință de carte* și mulți tineri care terminaseră două trei clase primare și chiar cursul întreg. Din ce pricină? Școala nu-și făcuse datoria? În mare parte, nu; cei mai mulți învățători munceau serios și la probele ce se cereau în timpul cât asemenea tineri erau în școală se dovedeau silințele lor. Ce se întâmpla însă după ce ei părăseau școala? Nemaicitind nimic, pierdeau cu încetul cunoștințele și ajungeau chiar... analfabeți. Ca să se îndrepteze această stare de lucruri se prezentau multe mijloace; unul din ele era înființarea de biblioteci. De aceea Haret: „În dorința de a pune la dispozițiunea țăranilor cunoscători de carte mijlocul pentru întinderea cunoștințelor lor uzuale, pentru întărirea și înălțarea simțământului de oameni și de români, de a limpezi într-înșii ideea de drept și datorie, de a-i pune în stare să dezlege problemele de care să izbesc în calea vieții lor, în fine de a le deschide sufletul pentru frumos, bine și adevăr”³, înființează, prin Casa Școalelor, deodată 320 de biblioteci rurale⁴. Pe baza regulamentului din 5 septembrie 1898 conducerea acestora vine în sarcina directorului (la oraș) sau dirigintelui (la sat) școlii. Fiindcă cele mai multe școli nu puteau să aibă o sală de lectură și pentru alte considerațiuni, aceste biblioteci aveau să funcționeze prin împrumuturi. Știm că nu peste tot bibliotecile acestea și-au putut îndeplini menirea; dar începutul trebuia făcut și spre onoarea lui Haret lui îi revine meritul de a fi făcut prima organizare urmată de punerea în practică a unor nobile preocupări.

Dacă vom mai spune că Haret a făcut noi regulamente pentru administrarea interioară a școalelor primare rurale (26 iulie 1898) și urbane (30 iulie 1898) și pentru examenul de absolvire a cursului primar (26 februarie 1899) vom fi spus ce a făcut Haret pentru învățământul elementar. Trebuie să mai adăugăm un cuvânt despre o altă întocmire a lui spre a realiza învățământul primar superior. E vorba de școlile primare *superioare cu aplicațiuni practici de viticultură* (Regulamentul de la 3 septembrie 1897). Deși legea învățământului primar din 1896 prevedea obligativitatea până la 14 ani, ea însă nu mai da putere statului

---

1. Vol. I, p. 364.

2. Vol. I, p. 365.

3. Vol. I, p. 381.

4. Vol. I, p. 381.

să urmărească pe cei ce ar fi terminat cursul elementar (4 clase urbane, 5 clase rurale) la 11 sau 12 ani, pentru motivul foarte puternic că nu existau alte școli în care să fie chemați a învăța absolvenții cursului elementar, de la vârsta de 11-12 ani până la 14 ani, și, de altfel, înțelesul obligativității până la această vârstă este că se referă numai cursul elementar. Haret face un regulament bazat pe art. 33 din lege, care prevede sub titlul „învățământul complementar“ că se pot înființa „când s-ar simți trebuința“ niște școli primare superioare, pe care avea să le întrețină statul (cu suma corespunzătoare unei școli primare ordinare) de o parte și de alta județul, comuna sau chiar particularii. El înființează două asemenea școli primare superioare în două localități de podgorii cu doi ani de studii, în care, pe lângă cunoștințe generale, să se învețe viticultura, oenologia și pomologia (acestea predate de un specialist). Școlile vor avea destul teren ca să se poată planta vie și pomi. Elevii vor face lucrările necesare și vor fi plătiți după un tarif special. Sumele acestea se vor aduna, se vor depune la Casa de economie și se vor libera școlărilor la terminarea studiilor. Produsele viei și livezii se vor vinde prin licitație și sumele încasate vor forma un *fond special* al Școlii, păstrat de minister.

2.

Cea mai importantă lucrare a lui Spiru Haret în această epocă este *reforma învățământului secundar și superior*, sancționată la 23 martie 1898. În capitolele privitoare la activitatea lui parlamentară se va vedea cele urmate până când proiectul devine lege; aici vom vorbi despre legea însăși.

Definițiunea învățământului secundar este ușor de dat, dacă ne mulțumim a-i fixa locul în organismul școlar al unei țări: *este cel așezat după învățământul primar și înainte de cel superior*. Dacă voim să-i dăm și o caracterizare, formula obișnuită este: *el dă instrucțiunea generală*. Se naște imediat întrebarea: ce sunt, atunci, școlile normale, seminariile preoțești, școlile de comerț etc.? De aceea, Haret, studiind în Raportul său din 1884¹, a stabilit două categorii de școli secundare: unele dau instrucțiunea generală, iar altele, pe cea specială. El avea atunci să risipească o eroare: pe atunci existau niște gimnazii reale și mulți credeau că acelea sunt școli „speciale“: de aceea, el argumentează convingător că ele sunt tot școli care dau „instrucțiune generală“, ca și gimnaziile și liceele clasice, dar privite din alt punct de vedere; de aceea în legea sa din 1898, fără a da o precisă definițiune, mărginește „învățământul secundar“ la gimnaziile și liceele (p. băieți) și la școlile secundare (p. fete). Astfel fiind, el cuprinde în legea sa numai pe acele școli secundare care dau instrucțiunea generală, lăsând afară pe

---

1. Vol. I, p. 139.

cele care dau instrucțiunea *specială* și cărora va avea să le dea numele de: școli *profesionale*. În felul acesta, chestiunea se luminează, caracterul diferitelor grade de învățământ se fixează: cel primar dă omului *minimum de învățatură* necesar pentru a fi bun cetățean, indiferent de gradul său de cultură și situația sa socială; – cel secundar dă *învățătura generală* de care are nevoie acela care voiește să urmeze studii superioare; – cel profesional (sau special) dă *învățătura specială* cu care poate cineva să aibă o meserie (comerciant, preot, învățător, agricultor, meseriaș etc.), căci a fost o vreme când devenea cineva învățător având ca școală de pregătire numai învățământul primar, preot asemenea, după o pregătire sumară specială (catiheti), tot așa agricultor, meseriaș etc. etc.; în fine, învățământ *superior*, care dă *învățătura* cea mai înaltă, fie cu scop de a contribui la dezvoltarea științei, fie cu scop de a servi societatea prin aplicarea cuceririlor științelor. Se vede de aici că, din toate categoriile de învățământ, numai cel zis „secundar“ nu are un scop în sine; cine-l urmează nu poate dobândi o profesiune decât dacă trece în învățământul superior; de aceea și legătura lui mai strânsă cu învățământul superior.

Având această concepțiune și urmând a o pune în practică, Haret se lovea de o puternică prejudecată, care – trebuie să mărturisim – există și azi: că și învățământul secundar poate da o profesiune. Această prejudecată se baza pe faptul că era chiar realitatea așa: nu se făceau profesori de liceu și gimnazii persoane care n-aveau alt titlu decât școala unde aveau să predea? De aceea, și erau așa de puțin populate facultățile noastre (înființate la 1864), în special vorbind de cele de științe și litere. Degeaba zice Haret: „liceul prin sine însuși nu este alt decât o preparare pentru universitate și, în mod logic, cel ce întreprinde să urmeze liceul ar trebui să se considere angajat a urma și universitatea”¹; degeaba adaugă: „este o mare greșală de a crede că toți copiii care au terminat cursul primar au dreptul, unii cred datorită, de a trece și în liceu”², căci în fiecare an la fiecare școală secundară se grămădesc în număr mare copii care voiesc să intre și părinți care pretind locuri pentru copiii lor, socotindu-se nenorociți dacă aceștia ar rămânea pe din afară. Legea din 1864 prevedea (art. 120) că în gimnazii (licee) se vor admite „școlari care au vârsta de cel puțin 10 ani și cunoștința claselor primare“. Nicio restricțiune; nicio modalitate de primire. Mărginirea numărului elevilor la 50 nu este o restricțiune, căci același articol (115) zice: „când aceia vor fi mai mulți, se vor crea diviziuni care vor fi încredințate la profesori divizionari.“ Astfel creștea an cu an numărul școlarilor din licee și se înmulțeau clasele divizionare. Și care era rezultatul? „Clase umplute cu sute de școlari, mai totdeauna grămădiți într-un spațiu nesuficient, într-un aer infectat, fără nicio supraveghere disciplinară,

---

1. Vol. I, p. 340.

2. Vol. I, p. 339.

neexaminați luni întregi și, când le vine rândul, în două trei minute... Rezultatul este deplorabil și pentru sănătatea școlărilor și pentru întregul învățământ secundar; care este, putem zice, anihilat în cea mai mare parte”¹.

De aceea Haret, prin două circulare memorabile, una din octombrie 1897 (înainte de votarea legii) și alta din septembrie 1898² caută să justifice pentru ce a introdus concursul de admitere în clasa I secundară și să îndemne corpul profesoral a aplica în mod cât mai sever această dispozițiune, deoarece un învățământ secundar dat în condițiunile rele semnalate de el nu folosesc nici societății nici elevilor. Probă e numărul cel mare de repetenți: „în stare normală repetenții ar trebui să fie o excepție în fiecare clasă și când ei devin regulă, este dovadă pipăită că școala merge rău de tot”³. Altă probă este faptul că din 100 de elevi care intră în clasa I numai 4 termină liceul. „Ceilalți rămân pierduți, declasați, fără nicio carieră, aruncați de valurile vieții de la un țarm la altul, eterni cerșetori de posturi, nenorociți condamnați pentru toată viața la supliciu nesiguranței zilei de mâine, aventurieri care devin pe zi ce merge, un pericol social, prin creșterea neconținută a numărului lor”⁴.

Va recunoaște oricine că pentru a fi scris asemenea cuvinte într-o circulară oficială, trebuie ca sufletul lui Haret să fi fost apăsător de mare durere.

Ce au devenit mulțimea de repetenți care au părăsit liceele an cu an? Unde sunt? Întrebarea aceasta, cu drept cuvânt îl tortura. O anchetă amănunțită asupra soartei lor nu s-a făcut atunci nici mai târziu; dar s-a putut totuși vedea că între micii funcționari de poliție sau prin ministere, între învățători, între agricultori, între meseriași sau negustori sunt nenumărați dintre aceste „epave” ale liceelor, care în loc să fi urmat vreo școală potrivită pentru ocupația ce de nevoie au îmbrățișat-o, au rămas cu o vagă amintire a celor învățate (Dumnezeu știe cum!) în câteva clase de liceu și cu o stare sufletească deprimată, poate cu convingere că sunt nedreptățiți și persecutați de oameni.

De aceea, Haret face apel la corpul didactic ca „să-și dea seama de mărimea pericolului”, recunoaște că adresa sa este „un strigăt de alarmă pentru a deștepta pe oamenii de bunăvoință și a-i grupa într-o acțiune comună în folosul binelui public. Dascălii trebuie să înțeleagă că, de astă dată, li se cere să lucreze nu numai ca învățători ai copiilor, dar ca colaboratori pentru o prefacere în niște deprinderi deja vechi ale țării. Va fi, fără îndoială, o lucrare grea și lungă, dar tocmai greutatea ei trebuie să ne îmbărbăteze la muncă și să ne simțim onorați că corpul nostru se găsește cel mai demn și mai potrivit pentru a fi chemat la această sarcină, pe care alții n-au avut încă curajul să și-o asume. Iar dacă, din

---

1. Vol. I, p. 336.

2. Vol. I, pp. 335, 353.

3. Vol. I, p. 336.

4. Vol. I, p. 373.

contră, corpul didactic nu va înțelege chemarea ce i se adresează sau nu va voi să răspundă la dânsa, grea va fi răspunderea lui în fața țării, pentru că-i va fi refuzat un serviciu așa de mare pentru viitorul ei. Grea va fi răspunderea lui și față de el însuși, pentru că va fi lăsat să-i scape această ocaziune de a merita recunoștința țării și de a se ridica în stima oamenilor cu dor de binele public“.¹

Vai! de ce o asemenea circulară n-a fost retipărită și mai târziu ca să o poată citi atâția oameni politici – și oameni de școală în același timp – care n-au văzut nenorocirea pe care – o presimțea Haret în 1898 și au contribuit ca prevederile lui „pesimiste“ să devie o tristă realitate?... E adevărat, Haret spune că în luarea măsurilor prin care a încercat să puie o stavilă răului „a căutat să lumineze pe cetățeni asupra interesului lor. Bineînțeles, fără a se preocupa de grija unei popularități rău înțelese, căci ministerul socotește că este pentru dânsul o adevărată datorie de onestitate de a se pune însuși înainte, când este vorba de a împiedeca efectele dezastruoase ale unei porniri rău socotite“². Frumoase cuvinte, despre care se poate zice vorba lui Hristos: Cei ce au urechi de auzit să audă!

* * *

Am arătat care era concepțiunea lui Haret despre rolul învățământului secundar în societatea românească. Să vedem cum îl organizează. Două cicluri de cunoștințe: patru clase inferioare, patru clase superioare. Aceasta pentru băieți; pentru fete iarăși două cicluri de patru ani, însă cel inferior cu o clasă în plus pentru elevele care n-ar voi să urmeze și cursul superior, ci s-ar mulțumi cu cultura dobândită în primul ciclu, la care ar adăuga un an „consacrat în special studiilor necesare femeii“. Haret nu este, prin urmare, partizanul egalității absolute între cultura de rang secundar a fetelor și a băieților. Dacă pentru băieți, liceul are de scop urmarea Universității, pentru fete învățătura va fi în genere mărginită la primul ciclu; totuși el face concesiunea de a egaliza școlăle de fete gradul II cu secția *modernă* și dă chiar dreptul absolventelor de a se înscrie în universitate.

Liceul din legea lui Haret este cu totul deosebit de cel prevăzut în legea din 1864: el are opt clase în loc de șapte; numai în primele patru învățăturile sunt comune tuturor elevilor, în cele patru următoare unii elevi vor urma secția *clasică* (având ca teme limbile latină și elină), alții secția *reală* (având ca teme matematicile și științele fizico-naturale). Ultimul alineat al articolului 3 zice că unii elevii din secțiunea clasică, vor putea înlocui limbile elină și latină prin științele fizico-naturale din secțiunea reală³.

---

1. Vol. I, p. 374.

2. Vol. I, p. 374.

3. Îndată după votarea legii, Haret înlocuiește „Regulamentul școlălelor secundare“ publicat la 12 august 1898. Vezi „Lista legilor, regulamentelor“ la finele volumului III.

Secțiunea a treia, care era, după textul citat mai sus, prezentată ca o eventualitate, devine, după alegerea elevilor, cea mai importantă, i se și generalizează numele de „secție modernă“.

Această „trifurcare“ a fost întâmpinată cu obiecțiunea că ea impune unui adolescent la 15 ani să se decidă asupra studiilor ce va urma după terminarea liceului ca să se înscrie în una din cele trei secțiuni. Haret a răspuns: 1) „în vechiul sistem (al legii din 1861) optarea trebuia să se facă chiar la clasa I, la etatea de 11 ani, de vreme ce despărțirea între liceul clasic și cel real chiar de acolo începea... și fiecare oraș nu poseda și liceul real și pe cel clasic pentru ca fiecare copil să poată merge la acela pe care l-ar fi preferat“; 2) „dacă mai târziu (după clasa V sau a VI-a de liceu) un școlar crede că a greșit calea, el poate totdeauna să o schimbe și să treacă în altă secțiune printr-un simplu examen de diferență asupra materiilor care diferă de la o secțiune la alta“. Această nouă organizație școlară avea să fie aplicată de la 1 septembrie 1899 începând cu clasa I și a V-a și pentru aceasta avea nevoie de o programă nouă. Haret numește o comisiune de 92 profesori universitari și secundari care o întocmesc, o publică la 1 aprilie 1899. Dezbaterile acestei comisiuni au ținut mai multe luni; proiectele, contra-proiectele și obiecțiunile aduse formează un mare volum, interesant de consultat pentru cei ce ar voi să scrie istoria învățământului nostru. Operațiunea aceasta s-a realizat cu totul altfel decât se obișnuise în anii mai vechi, când – după cum observă Haret în „Raportul“ său din 1884 – se lucra cu grabă și superficialitate trebuie însă să recunoaștem că nici el n-a putut pune în practică acea „comisiune permanentă“, care să se ocupe de programele tuturor categoriilor de școli pentru a le putea păstra coordonarea în tot timpul. Chiar dacă ar fi pus el temeiul unei asemenea instituții, ea n-ar fi putut rezista schimbărilor politice. Totuși s-a făcut un mare pas pentru asigurarea bunului mers al școalelor secundare: aceste programe nu erau simple indicațiuni de titluri, ci fiecare avea materia cumpănită și așezată în raport cu timpul ce i se acorda, apoi toate programele erau însoțite de indicațiuni metodice destinate în primul rând a face să se înțeleagă bine spiritul în care avea să fie predat fiecare studiu și apoi a înlesni pe profesor în aplicarea ei.

* * *

Nou a fost și modul de recrutare al profesorilor. *Concursul* pentru fiecare catedră în parte, prevăzut în legea din 1864, a fost înlocuit cu un *examen de capacitate*. Concursul acela avea o calitate: cerea o adevărată luptă între candidați, ceea ce presupunea o temeinică pregătire și o mare desfășurare de energie: dar avea mai multe defecte în organizarea lui, în care întâmplarea avea un rol prea mare. Un candidat putea să cadă la o catedră cu nota 9, fiindcă concurentul lui obținuse 9,5; iar la altă catedră reușea un concurent numai cu 7,50. După noua sistemă, un candidat bine pregătit nu poate fi respins, fiindcă, chiar dacă ar fi altul mai bine pregătit, acela va dobândi un loc mai sus pe listă, dar nu-l va înlătura pe el.

Pentru a fi admis la acest examen, se cere, afară de licență, și o pregătire pedagogică (lucru nou), dovedită prin urmarea unui curs de pedagogie la universitate și urmarea conferințelor și lucrărilor practice ale unui seminar pedagogic. Pentru îndeplinirea acestor cerințe, legea prevede înființarea unui seminar pedagogic pe lângă fiecare universitate. Aceasta aduce desființarea școalelor normale superioare, propusă în „Raportul“ din 1884¹.

Altă inovațiune în chestiunea recrutării profesorilor este faptul că va trebui ca să treacă examen pentru două specialități și vor fi obligați să aibă cel puțin 12 ore de curs pe săptămână. Prin aceasta se realiza propunerea pe care o făcea Haret în „Raportul“ din 1881, sugerată de un profesor², ceea ce avea să aducă pe de o parte micșorarea numărului de profesori, pe de altă îmbunătățirea situației lor materiale, deoarece se putea da unuia mai multe ore plătite deosebit peste cele 12 ore obligatorii. Combinarea aceasta de ore, adăugirea unei clase (VIII), funcționarea celor trei secțiuni ale liceului, transformarea gimnaziilor reale, existente atunci, în gimnaziile clasice aduceau unele creșteri în buget. Problema aceasta care ar fi părut neînsemnată multor oameni politici, a fost privită cu seriozitate de Haret, studiată cu amănuntul în timpul pregătirii proiectului și publicată într-o broșură intitulată „Cont de costul aplicării proiectului de lege asupra învățământului secundar și superior“, în care poate cineva să vadă modul lui de a lucra.

* * *

O altă noutate a legii din 1898 este desființarea *bacalaureatului* și înlocuirea lui cu un examen general. Rațiunea acestei măsuri era aceasta. După

---

1. Vol. I, p. 139.

2. Vol. I, p. 151.

cum expusese Haret faptele în „Raportul“ său din 1884¹, bacalaureatul care, trebuia să constate *cunoștințele* absolvenților de liceu era o simplă loterie, căci pe de o parte candidații nu puteau avea prezente în minte în interval de câteva ore toate cunoștințele dobândite în curs de șapte ani, pe de alta examinatorii erau, în mod fatal, expuși să greșescă. Pe vremea aceea se citau exemple de elevi eminenti care căzuseră la bacalaureat. Dacă, în timpul cât urmează elevul într-o clasă, el este cercetat des și dacă trece și un examen serios la finele fiecărei clase, cantitatea cerută de cunoștințe este pe deplin constatată, iar bacalaureatul este inutil, fiindcă nu poate cerne pe elevi mai bine decât au fost cernuți în șapte ani. De aceea, examenul general cel nou (numit curent apoi: examen de absolvire) va avea să dovedească „influența studiilor făcute asupra cugetării elevilor“, el nu va face apel la memoria candidaților, care nu vor avea nevoie de o preparațiune specială, dar legea chiar o împiedică, fiindcă „prescrie ca el să înceapă chiar a doua zi după ce se termină examenul de promoțiune din ultima clasă“. Foarte interesante sunt probele la care aveau să fie supuși candidații: o compoziție asupra unui subiect ales din cinci pentru a se constata modul de exprimare în scris și puterea de concentrare; traduceri care să arate că ei cunosc limba franceză sau germană (acestea comune pentru toate secțiunile); apoi traducere din română în latină, o problemă de matematică, o chestiune de fizică (acestea după secțiuni), în fine o probă comună orală, numită disertațiune. Pentru acestea se dădeau 20 de subiecte, din care candidatul avea să aleagă una, i se acordau două ore de preparațiune, i se da voie să aibă orice carte și orice dicționar etc. Candidații nu aveau să redacteze aceasta disertațiune, ci să facă numai planul, pe care să-l dezvolte apoi, în fața comisiunii, în interval de minimum 20 de minute și maximum 40.

Legea fiind, natural, prea laconică, regulamentul precizează caracterul acestui examen: „În aprecierea meritului lucrărilor scrise și al disertațiunii, comisiunea va avea în vedere până la ce punct ele denotă asimilarea materiei învățate și formarea cugetării mature, iar nu întinderea cunoștințelor. Va vedea dacă școlarii știu să grupeze faptele, să aleagă pe cele necesare subiectului lor, să lase la o parte pe cele inutile, să expună cu claritate și în mod sistematic ideile lor, să-și mărginească expunerea în limita timpului de care dispun. Va fi o cauză de inferioritate însemnată pentru un școlar ca lucrarea lui să nu fie terminată, din cauză că s-a abătut de la chestiune sau că a croit-o pe un plan prea vast, chiar dacă partea deja expusă ar fi bine tratată. Comisiunea va aprecia nota personală a lucrărilor, fie ca idei, fie ca formă de expunere. Va pune deosebit preț pe corectitudinea limbii întrebuintate și, pentru disertațiune, pe facilitatea și metoda expunerii“ (Art. 96).

---

1. Vol. I, p. 202.

Se poate cere ceva mai bun pentru a constata dacă un candidat este apt a urma cu succes cursurile universitare? S-a obiectat că, dacă un asemenea examen este serios, pot cădea mulți candidați și apoi că, pentru cei ce n-ar voi să treacă în învățământul superior, respingerea ar fi mare nenorocire, căci i-ar lipsi dreptul de a face serviciul militar redus.

Răspunsul la a doua obiecțiune s-a dat prin aceea că s-a admis ca și tinerii care au terminat liceul fără examenul de absolvire să facă și ei serviciu militar de un an. La prima se răspunde că nu pot cădea mulți candidați, dacă prescripțiunile legii vor fi bine îndeplinite și anume:

a) dacă la primirea în prima clasă de liceu se va face o cernere foarte severă; b) dacă numărul elevilor din fiecare clasă nu va trece niciodată peste maximumul fixat de lege; c) dacă profesorii își vor face datoria conștiincios și vor cerceta cât mai des pe elevi; d) dacă în ultima clasă se vor face și exerciții speciale de felul celor cerute la examenul de absolvire; e) dacă examenele de trecere dintr-o clasă în alta vor fi făcute cu severitate; f) dacă elevii vor fi puși în situația de a face citiri, având biblioteci de clasă și societăți de lectură.

Acestea sunt principalele inovațiuni ale legii din 1898 pentru învățământul secundar.

* * *

Mai este una care nu trebuie uitată: este schimbarea metodei de predare din partea profesorilor. În acest scop s-a instituit pregătirea pedagogică a candidaților la profesorat. Fără să se adopte întru toate principiile *școlii active*, legea cea nouă împreună cu regulamentul și cu programele ei a cerut ca învățământul să se întemeieze pe intuiție și să caute a obliga pe elev să lucreze însuși spre a descoperi adevărurile pe care le-ar putea da gata profesorul, și prin toate chipurile să se dezvolte personalitatea elevului. Noutatea era prea bătătoare la ochi pentru ca rutina să nu se crează îndreptățită a i se opune. De abia trecuseră 12 ani de la tristele constatări făcute de Haret. Școlile nu erau înzestrate cu tot materialul necesar pentru aplicarea noilor metode; mai toți profesorii erau lipsiți de pregătire pedagogică teoretică și practică și siliți (siliți, dacă voiau), după intrarea lor în funcțiune, să împlinescă lipsa aceasta prin lecturi și studii suplimentare; existau profesori încă neconvinși de superioritatea noilor metode. Cum se putea, de exemplu, ca, după atâta timp în care se învățau fizica și chimia memorând paginile cărții, să vie o lege care să nu se mulțumească a impune profesorilor facerea de experiențe *în fața elevilor*, ci să le ceară a pune pe elevi să manipuleze ei aparatele, să constate ei diferitele fenomene de fizică și de chimie? Cum se putea ca, după ce atâta vreme se învățase la cursurile de literatură numai biografiile ale autorilor și scurte rezumate ale operelor lor – sau, la cursurile de stilistică, se memorase definiții și puține exemple, cum se putea

ca acum elevii să citească în întregime unele opere și să facă ei rezumatul și caracterizarea sau să găsească ei diferitele exemple de feluri de stil ori de figuri etc.? Desigur, în epoca în care Haret a început opera sa, au lipsit în parte mijloacele materiale pentru a se înlesni aplicarea, nu s-au făcut la toate liceele laboratorii în care să lucreze elevii înșiși, nu s-au putut întocmi destule biblioteci de clasă, nu s-au procurat pretutindeni atlase și tablouri geografice și istorice. Dar, din nenorocire, nu toți care au urmat la conducerea școalelor pe Haret au avut convingerile lui în privința direcțiunii de care vorbim (și care e fundamentală pentru a dobândi rezultatele dorite în învățământul secundar) și de aceea n-au continuat silințele lui, școalele n-au fost dotate cum trebuia, nu s-a urmărit aceleași metode de predare, uneori s-au făcut și schimbări pornite din alte convingeri, și atunci, dacă unii constată, ieri sau azi, că reforma lui Haret n-a dat rezultatele așteptate, ce concluzie se poate trage? Nu mă sfiesc să afirm că numai dacă s-ar fi aplicat *în adevăratul ei spirit*, s-ar putea critica rezultatele; altfel nu.

3.

Legea din 1898 are și câteva articole privitoare la corpul didactic al școalelor normale și al seminariilor (teologice), restul se ocupă de învățământul superior. Aici se dă o redacție definitivă diferitelor reguli care se practicau de mai mulți ani, se stabilește modul de creațiune și de schimbare a catedrelor, iar ca inovațiuni vedem organizarea corpului didactic universitar (format de acum înainte din: docenți, agregați și profesori), se prevede pentru toate facultățile liberarea titlului de doctor, se instituie senatul universitar ș.a. Tot în partea aceasta se găsește capitolul relativ la „Școala normală superioară de fete“, destinată a prepara profesoarele pentru școalele secundare de fete. Din aceasta se vede că Haret nu era partizanul înmulțirii studentelor la universitate (cum și din alte dispoziții se vede că ar fi dorit să mențină o deosebire între învățătura băieților și a fetelor, punând în școalele acestora și studii speciale necesare „femeii“). El nu putea opri acest curent, dar nu-l încuraja, căci voia să dea posibilitate și fetelor care nu se înscriau la universitate să devină profesoare. Le făcea deci școală normală, în care se primeau absolvente ale școalelor *secundare de fete* și care urmau *interne* trei ani diferite cursuri cu profesori luați din corpul universitar. Cursurile acestea nu corespundeau cu ale facultăților, ci formau două secțiuni: literară și științifică. Elevele aveau să facă și practică pedagogică. Absolventele se prezentau la un examen general de capacitate, la care încă (aici este concesiunea pentru curentul universitar) se puteau prezenta și licențiate în științe sau litere, dacă (și aici este restricțiunea în favoarea școlii speciale) au urmat în școala normală ca externe lucrările de pedagogie împreună cu elevele.

4.

Conform obiceiului său de a nu lăsa mersul unei instituții supus dispozițiilor schimbătoare ale conducătorilor, curând după promulgarea legii trimite o adresă rectorilor celor două universități rugându-i să facă regulamentele necesare, deoarece după noua lege (art. 56), ele se bucură de o largă autonomie¹. În această adresă sunt câteva pasagii în care se explică tendințele legii noi: „Universitățile să nu fie numai niște școli superioare, un fel de continuare a liceului, ci niște vaste centre de cultură în care să găsească lesne mijlocul de a se manifesta întreaga mișcare culturală a țării în ce are ea mai bun și mai înalt“, firește adăugând că „Universitățile, pe lângă altele, au și datoria de a prepara profesori pentru învățământul secundar“².

Apoi adresa arată care sunt chestiunile care așteaptă să fie deslușite prin regulamente (*organizarea generală a Universității ca tot, a facultăților în parte, taxele de laborator, senatul universitar, admiterea studenților în diversele secțiuni ale facultăților, ordinea și disciplina studenților, echivalența diplomelor și certificatelor din străinătate, cursurile libere, docenții și agregatii, administrația interioară, institutele, laboratoriile și seminariile facultăților de științe și litere, seminarul pedagogic, bursele studenților universitari*), fixează anume norme ce vor trebui avute în vedere și dă indicațiuni prețioase pentru metoda de lucrare. Interesantă este recomandarea ce o face ca universitățile să lucreze în înțelegere, stabilind o serie de reguli comune (pentru a face posibilă trecerea lesnicioasă de la o universitate la alta) și numai detaliile locale să fie redactate separat.

Ca urmare a acestei adrese s-au făcut și publicat două regulamente: 1) pentru numirea docenților, agregatilor și profesorilor universitari (10 februarie 1899), 2) pentru ordinea și disciplina studenților universitari (10 februarie 1899). Celelalte s-au făcut mai târziu.

Haret avea concepția că universitatea nu este o simplă continuare a liceului, ci că este chemată în primul rând să fie creatoare, adică să contribuie la progresul fiecărei științe care se găsește în programa unei facultăți și numai în al doilea rând să prepare slujitori ai statului; dar mai voia încă un lucru: „fiecare universitate să fie un centru împrejurul căruia să se grupeze o activitate științifică cât mai întinsă... să fie o tribună de pe care știința înaltă să fie expusă în toată libertatea, condiție esențială pentru libera ei dezvoltare“³. Concepție măreață, care înalță atât de sus menirea universităților, dar le impune în același timp îndatoriri mari. În vederea acestui scop el înființează și *cursurile libere*,

---

1. Vol. I, p. 354.

2. Vol. I, p. 355.

3. Vol. I, p. 359.

care împreună cu „*extensiunea universitară*“ urmăreau să contribuie la rolul de focare culturale ce se da universităților.

5.

Haret, chiar din primul an al ministeriatului său și înainte de a fi văzut votată legea, caută să aplice unele idei exprimate mai înainte în diferite ocaziuni. Una – și din cele mai însemnate – este aceea că școala nu trebuie să dea numai învățatură, adică să se ocupe de educațiunea intelectuală, ci să aibă în vedere și educațiunea fizică și educațiunea morală.

În privința educației fizice, s-ar putea zice că și până atunci se preocupa programa școlilor secundare de ea, având un curs de gimnastică; dar Haret nu era mulțumit de rezultatele dobândite, căci o parte mare din elevi nu se foloseau de exercițiile gimnastice, iar o parte mică se ocupau exagerat și le transformau în adevărată acrobație. De aceea el zice: „Este trebuință a se da în școli o mare dezvoltare exercițiilor fizice, fără care educațiunea tinerimii nu poate să fie nici completă, nici armonică“¹.

Cunoscând importanța jocurilor din punct de vedere și fiziologic și psihologic, având în vedere că începuse atunci a se face oarecare propagandă pentru sporturile englezești, Haret se gândește să readucă în gustul public un vechi joc copilăresc al nostru, numit *oină*. Prin deciziunea din 21 martie 1898 el instituie concursuri anuale de oină între elevii școlilor secundare, normale, seminariale și chiar ai celor primare². Un regulament special (1 februarie 1899) stabilește amănuntele concursului, care în curs de mai mulți ani s-a ținut cu mare solemnitate și cu o deosebită plăcere și grijă atât a profesorilor cât și a elevilor.

În privința educației morale, Haret a socotit, cu drept cuvânt, că școala trebuie să caute a face din copiii și tinerii ce-i sunt încredințați oameni cu bune purtări și buni cetățeni. „Cea dintâi datorie a școlii, care trece înaintea oricărei alteia, este de a forma buni cetățeni și cea dintâi condiție pentru a fi cineva bun cetățean este a-și iubi țara fără rezervă și de a avea o încredere nemărginită într-înșea și în viitorul ei“³. Pentru acest scop crede el că pot servi serbările școlare și de aceea instituie în 1897 sărbătorirea zilei de 10 mai⁴. Ea se serba și până atunci de oficialitate și, pe cât era posibil, și de public, dar el voiește ca această zi să nu fie numai o zi de odihnă prin lipsa cursurilor, ci să fie și un prilej de educație patriotică. În capitală ministerul își rezerva grija s-o organizeze; iar în provincie lăsa aceasta pe seama corpului didactic. „Pentru aceasta, *zicea el*

1. Vol. I, p. 353.

2. Vol. I, p. 353.

3. Vol. I, p. 323.

4. Colecția de față nr. 3, p. 323.

profesorilor, căutați a face pe copii să prețuiască evenimentele mari ale istoriei noastre mai mult decât pe cele din istoria altor popoare, să se convingă că strămoșii lor au fost eroii care au luptat și și-au vărsat sângele ca să conserve țara care-i adăpostește astăzi. Redesteptați în inima lor aceeași aprinsă iubire de țară pe care și ei trebuie s-o aibă ca urmași ai acelor mari eroi... Căutați încă a face să intre adânc în mintea tinerilor că epoca în care trăim este una din cele mai mari din istoria noastră, că Suveranul nostru este unul din cei mai mari din câți au ocupat până acum tronul țării, că niciodată poporul român n-a avut mai bine conștiința exactă a valorii sale... Luptați pentru a nu lăsa să prindă rădăcini la dânșii deprinderea de a găsi rău tot ce văd și toi ce-i înconjoară în țara lor. Combateți din toate puterile tendințele unei școale nenorocite, care lucrează pentru a distruge în sufletul lor orice avânt generos și orice încredere în oamenii și în instituțiunile țării, iarbă veninoasă care paralizează tocmai ceea ce face puterea și bucuria tinereții: credința în bine¹.

Minunată lecție de optimism robust pe care îndemna pe profesori s-o transmită școlarilor lor!

În cuvintele acestea se găsește temeiul unei lungi serii de măsuri pornite de la minister, care reprezintă una din caracteristicile operei lui Haret, și care au avut ecou în sufletele tineretului școlar și, prin ele, chiar în al celor mai vârstnici.

O altă latură a educațiunii morale este buna purtare și cuviința în societate, pe care trebuie s-o deprindă elevii de pe băncile școalei. Nu e destul ca elevul să se poarte bine în clasă, trebuie ca și afară din școală să fie tot așa. Copilul să fie copil; tot ce face să fie în raport cu etatea lui. E o mare primejdie pentru dezvoltarea sufletească și chiar fiziologică a lui, dacă o apuca înaintea vârstei: o istovire prematură îl amenință. De aceea Haret a înscris în „Regulamentul școalelor secundare“ dreptul profesorilor, ca reprezentanți ai școalei și ai societății, de a supraveghea purtarea elevilor și afară din școală, oprindu-i a vizita balurile publice, cafenelele, tavernele... Pentru a se putea pune în aplicare asemenea dispozițiuni, Haret, în ianuarie 1899, timite prefectilor o circulară², în care îi roagă: „a da ordine categorice agenților ca să privegheze abaterile de acest fel, să noteze pe cele care s-ar produce și să încunoștințeze pe directorii școalelor secundare respective“³. Pentru ca lucrul să fie posibil, Haret a introdus în mod obligatoriu ca toți elevii școalelor secundare să poarte uniformă cu semne distinctive după care să se cunoască și școala și chiar situația fiecăruia.

---

1. Vol. I, p. 324.

2. Vol. I, p. 386.

3. Vol. I, p. 386.

6.

Am vorbit până aici despre reformele lui în ce privește învățământul secundar, am arătat concepțiunea lui Haret despre rolul acestui învățământ în complexul așezământului școlar al țării și în viața socială, am văzut că măsura cea mai importantă prin care crede el că poate asigura succesul acestui învățământ este limitarea primirii elevilor în clasa I și alegerea lor după anumite probe de capacitate.

Măsura lui putea să fie întâmpinată de părinți cu întrebarea: „ce viitor se rezervă copiilor care nu se pot înscrie în licee sau externate secundare?”. Haret o prevede și răspunde: „Trebuințele țării sunt multiple și variate și nu este nimeni care să nu găsească întrebuințarea activității sale în modul cel mai potrivit aptitudinilor sale“. Și înșiră: în primul rând cultura pământului, apoi industria și comerțul. „Liceul nu poate pregăti pentru toate carierele posibile“. Ce ar folosi tinerilor care s-ar îndrepta spre celelalte cariere un învățământ în care clasicismul antic are rol de frunte?

Dar unde sunt școalele în care ar putea să urmeze ei?

Aici era – și este încă și azi, din nenorocire – punctul nevralgic al chestiunii. Haret îl stabilește și îl discută. Statul poate înființa școalele necesare acestor cariere, dar *cu ce bani și pentru cine?* „Curentul îl împinge, ca un potop, tot spre învățământul secundar. În fiecare an i se cere ba să înființeze un gimnaziu nou, ba să transforme un gimnaziu în liceu, ba să adauge divizionare la cele existente... Costul învățământului secundar la noi este aproape jumătate din costul celui primar pe când în celelalte țări el este abia a cincea sau a șasea parte. Dacă proporția aceasta ar fi păzită și la noi, ar rămânea disponibile câteva milioane pe an și un însemnat personal didactic, care ar putea servi pentru înființarea școalelor speciale (adică: profesionale) a căror trebuință este așa de simțită”¹.

Va să zică: lipsa de mijloace din partea statului.

Și a doua întrebare: *pentru cine?* Nimeni nu cere școale de acestea. La examenul de admitere în clasa I de liceu în septembrie 1898 (data punerii în aplicare a legii noi) cade un foarte mare număr de școlari și atunci... „printre nenumăratele cereri de înființare de clase paralele la gimnaziile și licee, nu a fost una singură pentru înființarea unei școli de meserii undeva. Și ar fi fost mai nimerit o asemenea școală decât o clasă de liceu pentru școlarii rău pregătiți care rămăseseră neînscriși”². Și Haret constata cu amărăciune: „Opinia publică nu este încă formată asupra acestui punct și vocea unui singur om, fie el și

1. Vol. I, p. 340.

2. Vol. I, p. 375.

ministru este prea slabă pentru a se face auzită de o țară întreagă“. Negreșit, vede care este soluțiunea: o acțiune energică și susținută în timp îndelungat, dar adaugă: „care să nu fie supusă fluctuațiilor care paralizează acțiunea oamenilor izolați“. Acestea sunt, firește, luptele și schimbările politice care au vini destule în multe privințe.

Haret însă și-a făcut datoria: a reușit să convingă pe colegii săi din guvern, a reușit să convingă pe membrii Parlamentului și – la un an după sancționarea legii învățământului secundar – a avut mulțumirea să vadă sancționată la 27 martie 1899 legea învățământului profesional. Dar... legea aceasta urma să fie pusă în aplicare la 1 septembrie 1899, la 11 aprilie guvernul din care făcea parte el se retrage, iar guvernul următor abrogă pur și simplu legea lui Haret. Când scria cuvintele citate mai sus era profet.

Un singur lucru are prilej să facă în favoarea școalelor profesionale – aceasta fără legătură cu legea sa: este deciziunea din 17 noiembrie 1898 cu privire la ajutorarea absolventelor școalelor profesionale de fete. (nr. 21 din Colecția de față).

Școalele acestea, care s-au născut în afară de prevederile legii din 1864, erau foarte des învinovățite că nu dau o adevărată carieră absolventelor, care nici nu sunt destul de pregătite pentru a deschide ateliere și chiar de ar fi, n-au mijloacele materiale pentru aceasta. De aceea cele mai multe absolvente căutau să se facă maestre de lucru pe la școli sau învățătoare rurale (și acestea erau bine privite în sate, pentru că învățau pe fete să lucreze și adesea făceau să vie la școală și unele sătence mai doritoare de a se cultiva).

Haret, care socotea că o școală profesională trebuie să dea în primul rând profesioniste, caută să le abată de la drumul apucat. Înscrie în buget o sumă care să se împartă absolventelor care s-ar asocia (câte două) printr-un contract pe 5 ani și ar deschide ateliere. Statul avea să le dea bani și scule pentru a începe și atelierul lor avea să fie supravegheat de directoarea școlii unde au învățat. Decizia de care ne ocupăm prevede toate măsurile ca lucrurile să se petreacă în mod serios și să nu fie posibilitate de rea credință.

7.

Toată activitatea lui Haret despre care am vorbit până acum se raportează la școalele statului. L-a preocupat însă, în acest timp, și mersul școalelor private.

Situațiunea acestor școale era regulată de câteva articole din legea de la 1864. Prin ele se fixau oarecare norme pentru funcționare și pentru controlul statului. Din nenorocire, ministerul s-a cam dezinteresat în cursul timpului și în urma unor abateri serioase, pe care autoritățile respective nu le-au oprit nici pedepsit, s-a format un curent potrivnic lor, care le-a făcut să fie disprețuite, dar

suportate. Haret avea cu totul altă părere: el credea ca școalele particulare sunt un auxiliar al statului și de aceea statul trebuie să le ajute în dezvoltarea lor, dar să le ceară a se supune legilor și regulamentelor ca și școalele publice.

Bazat pe regulamentul special din 29 mai 1896, el trimite la 20 mai 1897 o circulară revizorilor școlari¹ prin care caută să puie ordine în ținerea examenelor de fine de an. E vorba aici despre examenele elevilor de curs primar pregătiți în familie sau în școale particulare. Chestiunea era foarte importantă, căci cu cât vor fi mai multe școale de acestea, și cu mai mulți elevi, cu atât va fi ușurat statul de cheltuieli pe care este *obligat* să le facă pentru instrucțiunea primară; în același timp, însă, e absolut necesar ca statul să se încredințeze că învățătura dobândită de elevi este egală cu aceea a elevilor din școalele primare publice. De aceea se cere deplină seriozitate în întocmirea acestor examene.

Dar, dacă examenele serioase sunt, până la un punct, o garanție de buna contribuție la cultura generală dată de școalele particulare, Haret socotește că este datoria ministerului să se intereseze și de ceea ce se petrece în acele școale în cursul anului. De aceea, de câte ori se ivește ocaziunea, semnalează lipsurile și caută să ia măsuri. Pentru aceasta este dovadă circulara din 16 noiembrie 1898² către personalul de control al școalelor private, atrăgându-le atențiunea asupra modului defectuos în care se predau religia și istoria națională, „Sunt școli în care religia mai că nu se predă... iar profesorii de istoria universală se mulțumesc a urma după un text francez, în care istoria noastră nu ocupă niciun loc, fără să-și dea osteneala de a-l completa în partea care este de un interes capital pentru buna înțelegere a istoriei noastre“.³ Tot în această circulară semnalează abuzul de sărbători în unele școale particulare, mai ales cele cu internat.

Acestea sunt măsuri generale. Se petrece însă un caz special care a făcut multă vâlvă în vremea lui: e cazul școlilor bulgare de la Tulcea și Babadag.

După ce s-a publicat regulamentul, de care am vorbit, al învățământului particular, din ianuarie 1896, trebuia ca toate școalele existente să prezinte ministerului anumite documente, pentru a dobândi noua autorizație. Școalele bulgare (o școală primară de fete, alta de băieți, o școală primară mixtă, o școală secundară de băieți și alta de fete) neavând, la data cuvenită, posibilitatea să prezinte toate actele cerute, li s-a dat autorizațiune *provizorie*. Astfel se începe anul școlar 1896-1897 și tot în aceste condițiuni începe anul 1897-1898. În tot acest timp organele de control localuri au semnalat diferite abateri de la normele stabilite și au cerut încetarea lor. Răspunsurile erau sau evazive sau de-a dreptul negative. În ziua de 4 octombrie 1897, ducându-se în localul școalelor revizorului școlar ca să vadă cum s-a aplicat un ordin al ministerului, a fost insultat și

---

1. Vol. I, p. 325.

2. Colecția de față nr. 20, vol. I, p. 378.

3. Vol. I, p. 378.

amenințat de membrii comitetului școlar. De aici anchetă judecătorească și administrativă. Cetățenii români din Tulcea se ridică împotriva atitudinii conducătorilor școlii bulgare. Ei formează un comitet de protestare, trimit o delegațiune la București.

Ziarele se alarmează. „Timpul“, organ al opoziției conservatoare, publică o corespondență din Tulcea, în care arată abaterile de la regulamente ale direcției școlii bulgare și semnaleză că un profesor de limba română român a fost împiedecat de a lucra și apoi concediat.

Atunci Haret adresează un referat la consiliul de miniștri, în care face istoricul conflictului între autoritatea școlară și conducătorii școlii bulgare, arată măsurile imediate ce a luat¹. Amestecul politic al societăților de propagandă din Bulgaria – dacă nu al statului însuși – este evident. Cu hărți geografice care arătau Dobrogea ca parte integrantă din Bulgaria, cu cărți de istorie în care se spunea că Dobrogea este o țară bulgărească și că românii se silesc în tot chipul să contopească pe bulgari cu românii, se înțelege ce fel de instrucțiune dobândeau elevii școlii din Tulcea. Cu orele de limba română reduse sub minimum cerut de lege și suprimate în primele două clase primare, cu profesori neautorizați, unii având titluri academice pentru materiile predate în limba bulgară și alții foarte slabi pentru orele de limba română, cu toate scriptele ținute în bulgărește, un regulament de promovare neaprobat: se face dovadă pentru oricine că acele școli, după atâtea abateri, ar trebui închise îndată. Totuși Haret voiește să fie îngăduitor și se mulțumește cu câteva schimbări pe care le pune în vedere conducătorilor școlii prevenindu-i că „dacă nu se vor respecta cu rigurozitate toate dispozițiunile din lege și regulament va dispune închiderea definitivă a acestor școli”².

Gh. Adamescu

---

1. Vol. I, p. 353.

2. Vol. I, p. 353. Închiderea definitivă s-a făcut în 1902, când a venit Haret din nou ministru și a constatat că domnește aceeași situațiune. Vezi vol. II, p. 165.

1884–1888

1.

Raport general asupra învățământului secundar prezentat dlui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor. București, 1884

În calitatea sa de inspector general al școalelor, Spiru Haret adresează ministrului instrucției (G. Chițu) acest raport care se ocupă mai mult de învățământul secundar. Îl reproducem în întregime, chiar cu calculele de prețuri din acel timp, pentru a se vedea minuțiozitatea cu care lucra. Pentru a se putea mai bine urmări chestiunile, am pus o serie de titluri care nu figurează în original.

În diversele rapoarte ce am avut onoarea a vă prezintă de un an și jumătate¹ de când port sarcina de inspector general al Școalelor, se văd la fiecare pas indicate neajunsuri de tot felul de care suferă învățământul, pentru a căror îndreptare am propus de multe ori reforme mai mult sau mai puțin generale. Acele rapoarte, însă, ocupându-se fiecare în parte numai de câte un obiect bine determinat, dar restrâns, vederile expuse într-însele se prezintă fără legătură între ele și nu cu destulă dezvoltare. De aceea am crezut necesar a vă prezenta acest raport anual, în care voi expune, în mod general, diversele deziderate ale învățământului, precum și mijloacele care, după mine, pot fi proprii a realiza pe unele dintr-însele.

Mă voi mărgini însă aproape exclusiv la învățământul secundar, nu doar pentru că nu știu că toate ramurile de învățământ sunt strâns legate [între] ele și că starea uneia nu se poate modifica, fără ca celelalte să se resimtă nici pentru că nu aș avea de emis oarecare idei în privința învățământului primar sau superior, mai ales aceluși dintâi; ci pentru că acest raport, deja destul de întins, ar lua proporțiuni prea mari, dacă aș studia mai de aproape starea tuturor ramurilor de învățământ.

[Școli clasice și școli reale]

Școalele secundare se împart în două mari clase: cele care dau instrucțiunea generală și cele în care se dă instrucțiunea specială. Școalele normale primare,

---

1. Haret a fost numit inspector general al școalelor la 3 aprilie 1883.

seminariile, școalele de comerț, de bele arte se numără printre școalele speciale.

Ca școli care dau învățământul general sunt liceele și gimnaziile, cuprinse sub numele de *școli clasice*.

E întrebarea: gimnaziile reale, care de câțiva ani se înființează în număr destul de mare, și care în ochii legislatorilor se pare că se bucură de o favoare pe care masa publicului nu o împărtășește până acum, gimnaziile reale, zic, sunt ele școli speciale sau de instrucțiune generală?

Răspunsul nu e greu, și-l poate da fără multă gândire oricine cunoaște mai mult sau mai puțin afacerile instrucțiunii. Cu toate acestea cei mai mulți s-au înșelat în privința destinațiunii lor. Confuziunea a venit de acolo că în Franța școlile care corespund cu ceea ce voim noi să fie gimnaziile noastre reale sunt cuprinse sub numele de *învățământ secundar special*. Cauza mai poate fi că, gimnaziile reale având a da învățământul în sensul realist, s-a crezut că nu e deosebire între dânsese și școlile, care procură o meserie; căci ce e mai realist decât a învăța cineva anume pentru a se face comerciant sau inginer?¹

Trebuie ca confuziunea aceasta să înceteze, căci relele ei consecințe se simt chiar de la început, când e vorba a organiza învățământul realist.

Gimnaziile reale sunt destinate a da instrucțiunea generală, întocmai ca și un liceu clasic; aceasta nu trebuie să lase nicio îndoială. Dovadă este că, de se va lua orice școală reală din țările unde acest învățământ înflorește de atâta vreme, nu se va vedea în niciuna dându-se o instrucțiune care să procure prin sine însăși, și fără altă preparațiune, o specialitate oarecare; așa precum cineva care termină seminarul e imediat propriu pentru a fi preot, fără a mai fi silit a face studii accesorii în scopul acesta. Absolvenții gimnaziilor reale, ca și ai liceelor clasice, posedă o instrucțiune generală care e necesară oricărui om cult în societate și care le dă mijlocul a face studii ulterioare, în raport cu cele deja făcute; specializarea vine tocmai la aceste studii din urmă, nu o face gimnaziul real.

Se poate pune întrebarea că, dacă și liceele și gimnaziile reale trebuie să dea tot învățământul general, ce deosebire este între unele și altele?

Pentru a răspunde cu claritate, trebuie să ne aruncăm ochii un moment asupra dezvoltării istorice a doctrinelor educațiunii în țările unde originile

---

1. În adevăr, în legea inv.[ățământului] din 1864 se vorbește despre „Gimnaziile și liceele“ (art. 93–183) și despre „Școalele secundare de fete“ (art. 184–198), iar de la art. 199 înainte, „despre școalele reale“ cu definiția că au de scop: „a da învățătura trebuincioasă pentru exercitarea unei arte sau profesiuni“ și în paragraful acesta (până la art. 219) se vorbește despre școalele de *agricultură*, de *industrie*, de *comerțiu*. Numirea de *școli clasice* (pe care o întrebuițează Haret) nu se găsește în legea din 1864; dar, după ce, prin legea din 1879 (relativă în numirea profesorilor) se introdusese titlul de „școale profesionale“, distincțiunea de titulatură pe care o face Haret devine necesară, mai ales că gimnaziile reale, ce se înființau în epoca aceea de către județe și comune (lucru oprit pentru gimnaziile și liceele clasice, pe care numai *statutul* le putea înființa) erau departe de a fi școale „profesionale“ – cum spunea art. 199 din legea 1864 – ci erau școale de cultură generală, cum demonstrează Haret.

acestei dezvoltări se urcă la sute de ani înapoi, și de la care noi am împrumutat întocmai sistemul nostru de învățământ, fără a pune mai nimic de la noi; întocmai ca un popor care, sosit mai târziu în cercul lumii civilizate, a trebuit să ne grăbim a profita de experiența altora, fără a putea adăuga rezultatele propriei noastre experiențe, ce ne lipsea.

Evul Mediu a transmis celor moderni școlile sale, în care obiectul aproape unic al speculațiilor erau chestiunile teologice. Putea fi altminteri într-un timp când lumea era îmbibată de principiile teocratice? Acele școli erau la locul lor în timpul când au luat naștere; pe atunci erau de ajuns pentru satisfacerea spiritului omenesc.

A venit însă un timp când, prin modificarea ideilor și lărgirea cercului lor, școlile existente nu s-au mai găsit în raport cu trebuințele. De aceea, epoca Renașterii a fost un timp de reformă radicală în spiritul domnitor în școli. Studiul clasicității antice se substituie în cea mai mare parte studiului teologiei și a subtilităților dialecticii în Evul Mediu; ideile cuprinse în scrierile vechi fiind mai potrivite cu atmosfera intelectuală a secolului XVI, limbile elină și latină devenind obiectul principal de studiu în școlile cele noi, și chiar în cele vechi care se conformară mișcării generale.

Ceea ce s-a petrecut în timpul Renașterii se petrece și acum. De la secolul XVIII încoace ideile încearcă o nouă evoluțiune, care le întoarce de la *speculațiunile curat abstracte, așa de scumpe celor vechi, către cercetări mai concrete*. Masa publicului urmează pe acei care deschid calea în sensul acesta, de departe, cu sfială și cu oarecare părere de rău pentru ideile care în timp de aproape patru sute de ani au format capitalul său intelectual; cu toate acestea mișcarea se întinde, și oamenii sunt din ce în ce mai mult cuprinși într-o atmosferă de idei diferite de cele care până acum aveau aproape singure curs.

Starea aceasta de lucruri reclamă dar acum, ca și cu patru secole în urmă, o reformă a învățământului în sensul ideilor celor noi. Gimnaziile reale au fost create pentru a satisface această trebuință.

Așadar, între școlile clasice și cele reale nu este decât o deosebire de punct de vedere în instrucțiunea ce dă fiecare din ele.

E adevărat că această deosebire se traduce în fapt prin programe și metode diferite. Astfel, limbile clasice vechi, care în învățământul clasic au așa de mare importanță, nu atât pentru ele înseși, cât pentru că ele dau cheia literaturii antice, își pierd toată însemnătatea în învățământul real: din principiile lui Platon⁽⁹¹⁾, Socrate⁽⁹²⁾ și Cicerone⁽⁹³⁾, unele sunt azi căzute în domeniul comun, și nu mai e nevoie a învăța cineva două limbi vechi pentru a le cunoaște; altele sunt în opoziție cu vederile moderne; altele sunt mai prejos de dânsele. Cât pentru interesul curat literar, se găsește că el nu este de ajuns pentru a justifica cheltuiala de timp ce reclamă studiul limbilor vechi și că de altminteri studiul literaturilor moderne, scrise în niște limbi a căror cunoștință are și o mare

importanță practică, poate și el întreține și dezvolta gustul frumosului într-o măsură destul de însemnată. De aceea limbile moderne și științele exacte au căpătat o importanță foarte mare, pe lângă cea care li se acorda până acum. Însă, încă o dată, această deosebire în programă este numai consecința diferenței între punctele de vedere ale ambelor feluri de învățământ.

De altminteri, tranziția de la școlile clasice la cele reale este cu mult atenuată deja. Învățământul clasic, în toată puritatea lui primitivă, nu cuprindea decât limba latină și elină, filosofia și retorica. Dacă s-ar fi menținut în starea aceasta până astăzi, prefacerea lui în sensul realist ar fi produs acum o profundă perturbațiune. Însă nu a fost așa: spiritul timpului a silit școlile clasice a merge, cu voie sau fără de voie, către reforma a cărei ultimă fază e astăzi reprezentată prin gimnaziile reale. Astfel, studiul matematicilor se introduce încă din secolul XVII; științele fizice veniră cu mult mai târziu; limbile moderne și științele naturale încă și mai târziu, mai în zilele noastre. Se poate zice că introducerea matematicilor e datorită lui Newton⁽⁹⁴⁾, Leibnitz⁽⁹⁵⁾, și alții ca dânsii; a științelor fizice, lui Lavoisier⁽⁹⁶⁾ și Davy⁽⁹⁷⁾; a științelor naturale, lui Cuvier⁽⁹⁸⁾ și Darwin⁽⁹⁹⁾; a geografiei, lui Morse⁽¹⁰⁰⁾ și Stephenson⁽¹⁰¹⁾.

În realitate dar programele ambelor feluri de școli nu diferă prea mult între dânsese; adevărata deosebire stă în spiritul ce trebuie să domnească în realizarea acestor programe, chiar când coincid în aparență.

După cele expuse până aici, voi admite dar, în cele ce urmează, că învățământul secundar la noi se împarte în două: 1. *Școli de învățământ general*, subdivizate în *școli clasice* (licee și gimnazii) și *școli realiste* (gimnaziile reale); 2. *Școli speciale*, (școlile normale primare, seminariile, școli de farmacie, de veterinărie etc.).

Dedesubtul învățământului secundar, formând substratul întregii culturi naționale, se află *învățământul primar*, pe care legea îl împarte în *rural* și *urban*. Deasupra sunt universitățile și celelalte școli cuprinse sub numele de *învățământ superior*.

[Situția școlilor în acea epocă]

De câțva timp chestiunea învățământului preocupă mult opinia publică din țară. Ceea ce îngrijește pe cei care urmăresc de aproape mersul școlilor este că într-însele se vede o mare lipsă de progres în comparațiune cu celelalte ramuri de administrațiune; poate că *lipsă de progres* nu e destul, ci ar fi mai exact a zice *regres*.

Cauzele acestei stări de lucruri pot să fie numeroase; după mine însă principalele sunt două: lipsa de o legislațiune sistematizată și completă, potrivită cu mijloacele noastre, și lipsa de perseverență din partea administrațiunii școlare.

Școlile unui stat formează ca un corp organizat, în care fiecare organ are funcția sa deosebită, toate împreună conlucrând la buna stare a organismului întreg. Când unul din ele merge rău, aceasta se simte în mersul tuturor celorlalte, cu atât mai mult cu cât sunt într-un raport mai apropiat. De aceea, pentru a organiza și a conduce învățământul într-un stat, trebuie mai întâi a se defini cu precizie trebuințele pe care e vorba a le satisface și mijloacele de care se dispune pentru aceasta, atât în bani, cât și în oameni. După aceea trebuie tras un plan general care să arate locul ce ocupă în sistemul întreg fiecare clasă de școli, și trebuințele pe care e chemată să le satisfacă. El va defini cu siguranță cercul de acțiune al fiecărei clase de școli și va indica, în liniamente generale, calea ce trebuie să urmeze pentru a corespunde scopului pentru care sunt făcute. Cu modul acesta, planul general va da el însuși *à grands traits*, programele, spiritul metodei și calitățile ce trebuie să reunească corpul didactic al fiecărei fel de școli.

Tot asemenea, când ar fi vorba de reforme, nu se cuvine a se atinge cineva numai de unele părți din învățământ, a le modifica organizarea, fără a se preocupa de efectul ce aceste schimbări vor avea asupra părților celorlalte; cu atât mai puțin să creeze organe noi, fără a le defini locul în corpul întreg, legăturile lor cu celelalte organe, influența ce vor exercita asupra lor și ce vor suferi din partea lor.

Alcătuirea acestui plan general este partea cea mai grea și mai delicată în confecțiunea legislațiunii școlare; ea cere, pe lângă altele, o cunoștință aprofundată de trebuințele actuale și viitoare ale țării, cum și de mijloacele de care dispune ea, și care sunt de natură foarte diversă și foarte greu de apreciat, când e vorba de școli. Ceea ce rămâne de făcut în urmă e mai ușor, căci atunci e vorba numai de a lămuri, a dezvolta, a trage consecințele din cele ce sunt deja cuprinse în germene în planul primitiv.

[Legea din 1864]

Până la ce punct a fost urmată la noi această cale rațională?

Legea din 5 decembrie 1864 cuprinde, în adevăr, un plan general al învățământului. Ce e drept, i se poate imputa că e concepută pe o scară nepotrivită cu mijloacele țării, că nu ia destule măsuri pentru a-și asigura aplicarea, că diferitele părți nu se țin destul de bine între dânsese, că nu prevede toate trebuințele, că e obscură în multe părți și necompletă în altele, că recrutarea corpului didactic, după dânsa, e foarte defectuoasă, și altele. De altă parte însă nu i se poate contesta meritul de a fi foarte liberală și de a fi căutat să reunească într-un sistem de învățământ începuturile de multe ori fără legătură între ele ce erau pe atunci. Dacă s-ar fi aplicat în mod riguros, după ce i s-ar fi dat cortegiul necesar de regulamente, de planuri de studii, de programe, de localuri și toate celelalte, desigur că rezultatele ei ar fi fost foarte mulțumitoare, și, cu oarecare modificări și completări, ar fi putut servi încă multă vreme.

Ce vedem însă? Deși veche numai de 20 de ani, legea din 1864 este deja așa de decrepită, încât nu e nimeni care să nu zică că are nevoie de o reformă radicală.

Cauza este că, deși neabolită în mod formal prin nicio lege ulterioară, afară doar de legea din martie 1879, care modifică numai câteva articole dintr-însa,¹ în realitate ea a fost desființată în toate modurile: unele părți s-au lăsat pur și simplu neaplicate, ba chiar fără încercare de a se aplica; spre exemplu: școlile reale până mai deunăzi, școala normală superioară până ieri, și altele multe, foarte esențiale. Alteori cu ocazia votării bugetelor, care, orice s-ar zice, nu sunt o lege, de vreme ce Senatul nu ia nicio parte la confecționarea lor, s-au făcut creațiuni, adause, supresiuni, care interesau chiar fondul legii; s-au văzut astfel programele rămânând neaplicate, pentru că nu se votau fondurile necesare, sau chiar suprimându-se din cadrele existente; s-au creat școli prin simplă măsură bugetară, și s-a văzut atunci acest lucru extraordinar: școli care singure nu știau scopul pentru care sunt create, altfel decât prin numele sub care figurau în buget.

Nu a fost numai atât:

Legea din 1864, ca orice lege, avea trebuință să se completeze prin regulamente, pentru fiecare din părțile ei.² Cele mai multe din aceste regulamente nu au văzut lumina nici până astăzi; spre exemplu, regulamentul pentru concursurile la catedrele universitare, și altele. Unele dintr-însele s-au făcut, însă sunt în flagrantă opozițiune cu legea; spre exemplu, regulamentul de ordine și disciplină pentru licee. (Exemplele ce citez nu sunt unice: nu dau mai multe, numai pentru ca să scurtez).³ Cu modul acesta de multe ori același lucru se vede regulamentat în două sau trei feluri, spre marea bucurie a celor care au avut trebuință a-și modifica purtarea după trebuințele momentului.

Nici atâta nu a fost destul. Au venit încă programele, care s-au făcut fără nicio atențiune la lege; spre exemplu, programele gimnaziilor reale.⁴ Au venit ordinele izolate și circularele ministerului, care nu totdeauna au căutat să fie

1. Aici face aluzie la legea din 1 martie 1879, care modifică numai art. 216 (despre programele școalelor de comerț) și la legea din 17 martie 1879 pentru numirea profesorilor, care abrogă art. 367-382 întrucât sunt relative la chestia numirilor.

2. Primul regulament apărut în urma legii din 25 noiembrie 1864 este în 21 decembrie 1864, dar privitor la o chestie specială: *Personalul internatelor de fete*.

3. Primele regulamente făcute în urma legii din 1864 sunt privitoare la: *concursul general* între elevii premiați (7 ianuarie 1866); organizarea diferitelor facultăți (*drept*, 13 august 1866; *litere*, 13 august 1866; *științe*, 13 august 1866), iar pentru școalele secundare este regulamentul din 16 octombrie 1866 zis „de ordine și disciplină pentru licee și gimnazii“, pe care-l pomenește Haret. De aici încolo, s-au făcut multe regulamente cu un obiect special, unele abrogate, refăcute și iar abrogate.

4. Gimnaziile *reale*, înființate prin legea din 1864, au dobândit programă abia în 5 octombrie 1874. Această programă cuprinde: studii literare, studii științifice, exerciții (caligrafie, desen, gimnastică și cânt), dar *nicio învățătură* prevăzută în art. 199 din lege: „pentru exercitarea unei profesii“.

conforme cu legea, cu regulamentele și cu programele. Au mai venit procedările neregulate, arbitrare, abuzive ale directorilor sau consiliilor școlare și care, nefiind reprimare de minister, deși uneori cunoscute de dânsul, astăzi sunt invocate sub numele de *tradițiuni*, contra și a legii, și a regulamentelor, și a bunului simț. În acest haos de legi, regulamente, dispozițiuni și tradițiuni, mintea se rătăcește și cei mai cu bune intențiuni sunt totdeauna expuși să greșească. A lăsa să mai dureze această stare de lucruri ar însemna a ucide învățământul cu totul. O îndreptare urgentă este indispensabilă.

Dacă lucrurile nu ar fi ajuns în punctul unde au ajuns, ci s-ar fi dezvoltat în mod regulat, astăzi ar fi fost destul a se completa legea din 1864, care, precum am spus, cuprinde foarte multe dispozițiuni bune, modificându-se părțile care au rămas în urmă de progresul timpului și acelea pe care experiența le-a arătat ca nepractice. Acum însă nu ne mai putem mărgini aici: legea din 1864 abia mai subzistă de fapt în unele din părțile ei, debordate și acelea de mulțimea dispozițiunilor contrare și contradictorii, de tot felul de origini. Afară de aceasta, există practici rele, de un uz general și deja învechite; căci dacă 20 de ani nu sunt totdeauna de ajuns pentru a populariza o măsură bună, unui obicei rău îi ajunge jumătate din timpul acesta pentru a prinde rădăcini adânci.

De aceea cred că, pentru a avea o legislațiune sistematică completă și omogenă, trebuie a se remania cu totul legea din 1864; a se anula toate regulamentele, circularele și precedentele stabilite, și a nu se mai admite de bun decât corpul de regulamente și dispozițiuni făcute după noua lege, având grijă a nu le mai pune în dezacord cu dânsa.

Cu aceasta nu înțeleg ca să se refacă din nou tot edificiul învățământului nostru. Din contră, va trebui să se evite cât se va putea mai mult a se aduce o nouă perturbare în mersul lucrurilor, prin desființare de instituțiuni existente și crearea altora nouă. Ceea ce cer este a se armoniza legislațiunea școalelor, și pentru a ajunge acolo sunt silit a reclama suprimarea a tot ce a contribuit la producerea anarhiei actuale.

* * *

Când vom ajunge cu modul acesta a avea un corp regulat de legi și regulamente de școală, va mai rămâne de făcut un lucru: a-l aplica.

Mult rău a făcut instrucțiunii multiplicitatea de dispozițiuni contradictorii; cu toate astea, când consider efectele dezastruoase produse de neobservarea legii, nu știu care din cele două rele e mai mare. Toate legile organice sunt considerate ca neatacabile: orice abatere de la dânsle este ceva grav. Dacă cineva s-ar încerca, spre exemplu, a se atinge de legea contabilității generale, fie chiar prin o măsură bugetară, s-ar protesta cu energie din toate părțile. Numai legea fundamentală a școlilor, legea care ordonează și asigură cultura națională, nu se bucură de această

protecțiune. Ea este poate singura lege din cele de importanța ei ale cărei dispozițiuni să fi rămas literă moartă zecimi întregi de ani, fără o încercare măcar de aplicațiune. Ce zic? toți s-au întrecut, pare-se, a o dărâma bucată cu bucată, prin toate chipurile posibile. Nu i s-a acordat cel puțin onoarea unei reviziuni în părțile ce se găseau neaplicabile; indiferența generală a fost partea ei.

Pentru a fi drepti, în aceste împrejurări dureroase, Ministerul de Instrucțiune Publică nu a lucrat totdeauna în sensul cel mai nimerit. Pus în fața unei legi ale cărei defecte oricine le recunoaște, în loc de a corija o dispozițiune nepotrivită prin o lege în regulă, a luat calea foarte expeditivă, însă periculoasă ca o sabie cu două tășuri, de a modifica legea prin articole de regulament sau chiar prin simple ordine. Ce a rezultat de aici, ar putea să o spună numai acei pe care soarta i-a chemat să conducă astăzi destinele instrucțiunii, într-un cerc cât de restrâns. Mai este și altceva.

Dacă Ministerul ar fi privegheat de aproape, aplicarea, atât a legii cât și a dispozițiilor sale proprii, tot ar fi fost oarecare ordine în administrațiunea școalelor; și poate multe din acele dispozițiuni, pe care el însuși le-ar fi văzut că sunt neaplicabile, le-ar fi revocat. Ministerul însă s-a găsit dezarmat pentru a asigura execuțiunea ordinelor sale, având un personal foarte restrâns, lipsit cu totul de un serviciu de inspecțiune a școalelor, dispunând de niște directori de școli cărora legea le dă cu numele administrațiunea școalelor lor, însă pe care în realitate îi pune la discrețiunea consiliilor școlare neresponsabile, ministerul razeori era pus în pozițiune de a cunoaște soarta ordonanțelor sale. În asemenea împrejurări, soluțiunea cea mai naturală era de a crea serviciul inspectoriei școalelor și de a face pe directori responsabili, scutindu-i de tutela consiliilor școlare¹. Cu modul acesta fiecare din acești funcționari ar fi avut de împlinit câte o parte din sarcina care, în starea actuală a lucrurilor revine întreagă ministerului, deși în fapt nu o poartă nimeni: sarcina de a priveghea și a stăruii pentru observarea strictă a legilor școlare. Din diferite cauze nu s-a făcut așa; și ca să nu vorbesc decât de ce mă privește mai direct, serviciul inspectoriei generale a școalelor se reduce încă astăzi la un singur inspector general... fără atribuțiuni.

Dacă starea această de lucruri va continua și pe viitor, dacă Ministerul va urma a da ordine de a căror execuțiune să nu mai aibă nicio știre, dacă inspecțiunea școalelor va fi încă numai o vorbă, pot afirma că toate reformele ce ceream mai sus vor fi inutile; nu trebuie să fie cineva profet pentru a prezice ce soartă vor avea.

---

1. Legea din 1864 prevede două corpuri, care lucrează împreună cu directorul la conducerea școalei: 1. conferința *clasei*, compusă din toți profesorii clasei sub președinția profesorului diriginte; 2. consiliul *școlar*, compus din profesorii diriginți sau ordinari, aleși câte unul de clasă de către colegii lor, sub președinția directorului (art. 97-114).

[Programele]

Să trec acum la cercetarea mai de aproape a câtorva din principalele chestiuni relative la învățământ.

Una din cele care au dat mai mult de lucru și de vorbă, de la 1864 încoace, este aceea a programelor.

Legea Instrucțiunii publice a creat un consiliu general, compus din 31 membri luați din toate ramurile învățământului public și privat. *Consiliul General trebuie consultat asupra tuturor chestiunilor care au raport la întinderea și îmbunătățirea instrucțiunii* (art. 28), și *aceste chestiuni trebuie să fie de mai nainte discutate și pregătite de consiliul permanent* (art. 29).

Aceste două articole sunt de mare importanță. Legiuitorul credea, prin ele, să formeze un corp consultativ, care să fie de mare ajutor ministrului, deoarece era să aducă în discuțiune cunoștința trebuințelor învățământului în toate părțile lui.

Însă această parte a legii, ca și multe altele, s-a interpretat într-un sens așa de îngust, încât existența Consiliului General a devenit o adevărată calamitate pentru învățământ. În adevăr, sunt 20 de ani de când prin *chestiuni relative la întinderea și îmbunătățirea instrucțiunii* nu se înțelege nimic alt decât programele, și numai programele. Ce fel? Când școalele nu au personal, nici didactic, nici administrativ; când n-au regulamente, nici localuri, nici material didactic, nicio lege de admisibilitate în funcțiuni publice, nici nimic, consiliul general nu trebuie să se ocupe decât exclusiv de programe? Se crede oare că programele sunt un panaceu, în stare de a vindeca toate relele?

Ce a rezultat din aceasta? Consiliul General, transformat într-o manufactură de programe, se crede obligat a elabora pe fiecare an câte una, uneori câte două programe. Însă, cum durata consiliului nu e limitată, pe când programele sunt în număr mărginit, la fiecare patru sau cinci ani aceleași programe revin în discuțiune, din care ies totdeauna mai mult sau mai puțin modificate. Cu modul acesta perturbațiunea a ajuns la culme; nu se mai știe de nimeni unde ne aflăm; cărți didactice nu se mai elaborează, școlarii uneori fac o aceeași materie de două ori, alteori nu o fac deloc. Consideră cineva și urmările mai depărtate ale acestei stări de lucruri și va vedea dacă are sau nu dreptate opiniunea publică din școale, când pune în contul deselor schimbări de programe o bună parte din scăderea nivelului învățământului.

Trebuie să avem curajul a recunoaște răul: prin interpretarea ce s-a dat art. 28 și 29 din lege, pe de o parte s-a lipsit ministerul de folosul ce putea trage din contactul în fiecare an cu reprezentanții învățământului din toată țara; iar pe de alta a transformat o instituțiune ce putea fi utilă în una vătămătoare. O programă, cât de bună ar fi, nu poate da niciun rezultat decât cu condiție de a putea funcționa în pace un timp îndelungat: însă în loc de a se asigura stabilitatea programelor, s-a

consacrat, din contra, nestabilitatea lor. S-a văzut astfel, lucru neuzit: o programă votată anul trecut, modificată în întregul ei anul acesta, ba încă se vorbea să se remodifice la anul viitor.

În toată chestiunea aceasta a programelor, a fost o lipsă de prevedere și de seriozitate rară. Legea zice că cestiunile să fie prealabil discutate și pregătite în consiliul Permanent: de câte ori s-a făcut aceasta? Nu s-a întâmplat oare niciodată ca consiliul Permanent să ia în discuțiune la 31 august cestiunile care la 1 septembrie intră în dezbaterile consiliului general? Și care au fost vreodată elementele de apreciere supuse consiliului general? S-a discutat totdeauna fără nicio bază, fără nicio anchetă, nici aprofundată, nici superficială, fără date statistice, asupra uneia din cestiunile capitale pentru învățământ: asupra programelor.

De altminteri, când e vorba de programe, Consiliul General este acela care trebuia mai puțin să se însărcineze cu elaborarea lor. Programele trebuie să procedeze de la un plan unic și general, care să nu fie decât traducerea concretă, oarecum, a dezideratelor cuprinse în planul general al organizării instrucțiunii despre care am vorbit mai sus. În acel plan fiecare fel de școale trebuie să ocupe locul său, ținându-se toate între dânsese. Nu e dar cu puțință a se face nimic bun când cineva întreprinde a face, spre exemplu, programa liceelor, fără a avea în vedere de aproape nu numai programa școalelor primare, dar chiar și pe ale universităților, și pe a școalelor speciale: pe toate.

Consiliul General niciodată nu a făcut așa. El și-a luat, pentru fiecare an, o porție de lucru și s-a ocupat de dânsa, fără a se gândi la rest. De aceea nu trebuie să ne mirăm când vedem lipsa de unitate a programelor școalelor noastre. Cineva alcătuiește, să zicem, programa cursului primar și pe a celui secundar și să presupun că le-a nimerit bune pe amândouă și în perfect acord una cu alta. La anul modifică pe a cursului secundar și nu atinge pe a celui primar; este evident că acordul a dispărut.

Programele lucrate după un plan unic și general nu este o lucrare ce trebuie confiata unui corp numeros. Cine cugetă asupra lucrului vede că o asemenea lucrare seamănă mult cu rezoluțiunea unei probleme matematice, care nu comportă un prea mare număr de soluțiuni admisibile. În adevăr, considerațiunea resurselor de care se dispune în bani și oameni pe de o parte, cunoștința legilor destul de sigure ale dezvoltării minții copiilor pe de alta închid cestiunea între niște limite destul de restrânse, înăuntrul cărora singur raționamentul riguros este de ajuns pentru a face pe cineva să găsească o soluțiune. Pentru aceasta însă trebuie să aibă cineva neîncetat înaintea ochilor toate datele problemei, să o considere în tot momentul în toată generalitatea ei și să urmeze o metodă uniformă pentru a ajunge la soluțiune.

Aceasta nu se poate aștepta de la un corp numeros, format din persoane de capacități, de tendințe, de vederi cu totul deosebite.

Conchid dar că, după părerea mea, confecțiunea sau revizuirea programelor trebuie retrasă de la Consiliul General și dată unui cât mai mic număr de persoane, unei comisiuni însărcinate anume cu aceasta. Această comisiune va fi permanentă; membrii ei vor fi persoanele cele mai cunoscute, atât prin capacitatea științifică și pedagogică cât și prin cunoștința aprofundată a țării și a trebuințelor ei. Programele elaborate de dânsa vor fi aprobate de ministru și sancționate de Rege, și atunci vor deveni obligatorii, în sensul acesta că nimeni, nici chiar ministrul nu le va putea modifica nici întinderea, prin adaoase sau supresiuni, nici dispozițiunea. Reformele parțiale vor reveni aceleiași comisiuni. Ea va avea caracter oficial, va putea să ceară părerea oricui va crede de cuviință, să-și procure datele necesare sau prin sine însăși, sau prin minister; să viziteze școalele, pentru a-și da seamă neîncetat prin sine însăși de rezultatele date de programe și de schimbările ce s-ar părea că trebuie să li se aducă.

Comisiunea astfel formată va avea îndatorirea de a se ocupa de programe, nu însă în sensul restrâns cum se înțelege acum. Mai întâi nu va trebui să dea câte o programă separată; ci va elabora deodată corpul complet al tuturor programelor, după un plan pe care îl va hotărî de mai înainte, și care va forma obiectul unei legi. Fiecare programă va trebui să indice pe larg și lămurit materia de tratat în fiecare an, așa încât să nu se mai deie loc, ca acum, la interpretări fantaziste din partea celor chemați a o aplica. Comisiunea va fi încă datoare a arăta în linii generale metoda ce trebuie să urmeze profesorul în împlinirea sarcinii sale și va avea dreptul a controla totdeauna prin sine însăși observarea prescripțiunilor sale. În fine va forma liste de materialul didactic și va da toate indicațiunile necesare, și administrațiunii, și corpului didactic, pentru a asigura aplicarea exactă și fructuoasă a programelor.

Cât de departe a fost consiliul general de a lucra după un asemenea sistem! Discuțiunile sale, lipsite de bază prin lipsa de cele mai multe ori a elementelor prevăzute la art. 29 din lege, mărginite totdeauna exclusiv asupra cestiunii puse la ordinea zilei în fiecare sesiune, nu s-au ridicat niciodată până la punctul de vedere superior de unde să îmbrățișeze întreaga problemă a programelor. De aceea lucrările sale nu au avut legătură, punând în opoziție programele diferitelor școli între dânsese. Să citez un singur exemplu, pentru că, dacă aș voi să înregistrez toate contradicțiunile, omisiunile și erorile, mi-ar trebui un spațiu de care nu dispun aici: programa de limba română la gimnaziile reale prevede numai în primele trei clase, mai multă materie decât este pusă la licee în patru clase. Ba foarte adesea nu se potrivesc între ele nici chiar diferitele părți ale aceleiași programe, ceea ce se explică pentru cei care știu că este obiceiul a se însărcina, pentru confecțiunea diferitelor părți ale aceleiași programe, mai mulți membri de specialități diferite, care lucrează fiecare numai partea ce-i este încredințată. Se întâmplă astfel că programa de geografie, spre exemplu, să aibă o extensiune cu totul nepotrivită cu a celor alte materii, cum era până deunăzi la școalele normale primare; ca unele lucruri să fie puse de două ori în aceeași

clasă, precum era cea mai mare parte din noțiunile de cosmografie, în clasa IV, tot la școalele normale primare, care figurau și în programa de matematici, și în cea de geografie. Tot aceasta trebuie să fie cauza că programele sunt de multe ori prea încărcate, căci fiecare om este dispus a acorda o importanță mare obiectului de care se ocupă în special, și a lipsit cineva care să tempereze acest exces la unii și să pună de acord diferitele părți. Ceea ce este mai greu de explicat și nu se poate pune decât pe contul unei neglijențe neiertate în împlinirea unei însărcinări așa de grave, este că unele lucruri sunt uitate cu totul; astfel programa liceelor care a încetat de a funcționa la 1 octombrie 1881 uitase a prevedea teoria fracțiilor zecimale, iar în cea actuală căldura nu figurează deloc.

Asemenea lucruri sunt dovezi că discuțiunea nu există decât pentru formă în consiliul general. Și de fapt putea fi altfel când la discuțiunea programei de liceu, spre exemplu, iau parte șapte sau opt persoane competente, și mai mult de 20 de profesori de cursul primar și de școli speciale, cantonați fiecare în cercul restrâns al ramurii de învățământ din care fac parte, și care nu au de unde cunoaște împrejurările în care trăiește un liceu, într-un chip așa de aprofundat cum trebuie pentru a-i da o programă?¹ Tot așa programele gimnaziilor reale se discută de oameni din care o infimă minoritate au văzut poate vreodată funcționând un gimnaziu real. Tot așa programele școalelor de fete sunt făcute ca și când dezvoltarea intelectuală a fetelor s-ar face altfel decât a băieților, punându-se în clasele primare de fete, numai cu câte 3 ore pe zi, toate lucrurile care se predau la școalele de băieți în același număr de ani, câte 5 ore pe zi.

Programele Consiliului General sunt simple enumerațiuni de capitole, distribuite pe clase, neînsoțite de niciun fel de indicațiune care să conducă pe profesor, să-l facă să înțeleagă spiritul programei ce e chemat să aplice. De aceea vedem în școli de caracter cu totul diferite materiile predându-se exact în același mod; putea fi altfel când profesorii nu aveau, pentru a se conduce, decât niște liste identice?

Repet, Consiliul General nu era propriu pentru facerea programelor, și nici nu poate fi vreodată propriu pentru aceasta. Urmează de aici că este o instituțiune inutilă?

Cestiunile privitoare la întinderea și îmbunătățirea instrucțiunii, de care vorbește art. 28 din lege, au trebuință să fie cunoscute pe deplin înainte de a fi rezolvate, și un corp format din delegați veniți din toate colțurile țării și aparținând tuturor ramurilor de învățământ, poate fi util pentru a ține pe ministrul în curent cu trebuințele ce e chemat să satisfacă. Același rezultat însă poate să-l dea și un serviciu regulat de inspecțiune, pe lângă un personal administrativ mai complet și

---

1. În adevăr, după legea din 1864, Consiliul General se compune din: 3 delegați ai învățământului primar, 5 profesori ai învățământului secundar, 3 delegați ai facultăților, 1 delegat al școlii militare, 1 delegat al școalelor de medicină, 3 membri ai școalelor particulare, câte un delegat de fiecare școală profesională și reală, 2 membri din Consiliul de Stat, 2 membri ai Curții de Casație, 2 membri ai clerului.

versat în ale școalei. Ba încă cu aceasta se vor scuti școalele de predarea în timp de o lună a cursurilor membrilor Consiliului General și se va face economie de toată vorbirea ce se cheltuiește acum între 1 și 25 septembrie ale fiecărui an.

Numai o cauză este pentru care eu unul cred că supresiunea Consiliului General ar fi de regretat: anume, că prin aceasta ar dispărea un mijloc de a pune în contact din când în când pe ministrul cu membrii corpului didactic din toată țara. Aceste întruniri sunt, după mine, de cea mai mare importanță, căci dau ministrului un mijloc de a se convinge prin sine însuși de starea lucrurilor în întregul câmp al învățământului, de a cunoaște de aproape pe administrații săi și a fi cunoscut de dânșii.

Se poate însă repara pierderea aceasta pe altă cale.

Este câtva timp de când profesorii de toate gradele au format *Societatea corpului didactic*, care între altele, a întreprins a organiza congrese anuale ale corpului didactic din toată țara¹. Eu cred că dacă aceste congrese ar fi încurajate și susținute de minister, ar putea deveni un factor considerabil în progresul învățământului. Ele ar da pe de o parte profesorilor mijlocul de a se apropia și a se cunoaște între dânșii, iar pe de alta ar fi un chip de a se cunoaște multe nevoi. Ar trebui numai a se evita utopiile și toate tendințele străine de interesele învățământului, ceea ce nu ar fi, poate, așa de greu cum ar crede cineva la prima vedere.

Nu pot termina ce aveam de zis în general în privința programelor, fără a vorbi de rolul ce a avut chiar ministerul în această cestiune. E adevărat că Consiliul General s-a ocupat de programe în un mod cu totul superficial; însă se pare că administrațiunea centrală de multe ori nu era departe de a împărtăși modul de a vedea al Consiliului General. Ca probă este facilitatea cu care s-au schimbat de atâtea ori programele unui curs întreg de patru sau șapte ani, fără a se lua nicio măsură pentru a menaja tranzițiunea. Niciun exemplu mai bun nu pot invoca decât schimbarea, acum trei ani, a programelor întregului curs liceal, la 1 octombrie, adică cu o lună după ce cursurile se începuse deja în toată țara după vechea programă. Cu alte cuvinte, s-au redus cursurile anului aceluia de la 10 la 9 luni. Dar aceasta nu e nimic pe lângă perturbațiunea adusă de o programă nouă, căzând ca trăsnetul în mijlocul anului. O programă nouă cere ca profesorul să-și modifice toată distribuțiunea cursului, să-și aleagă alte cărți didactice, poate să-și modifice chiar metoda. Când să se facă toate acestea, deoarece ea e votată de Consiliul General la 25 septembrie, publicată în „Monitor“ la 30 septembrie și aplicabilă de la 1 octombrie? Nu exagerez zicând că schimbarea programei de acum trei ani a costat cu totul cel puțin două luni de timp pierdut curat.

Dar nu e numai atât: introducerea noii programe deodată în toate clasele a fost cauza că clase întregi de școlari au rămas cu materii nefăcute, pe când altele s-au făcut de două ori. Iată câteva exemple.

---

1. Această societate s-a desființat de mult.

Școlarii ce erau atunci în clasa a VI-a nu au făcut deloc retorica, care după programa veche era în clasa a VI-a, iar după cea nouă în a V-a.

Cei din clasa a VIII-a au părăsit liceul fără să fi avut nicio idee de istoria literaturii române, care venise în programa nouă în clasa a VII-a.

Cei din clasa a IV-a nu au făcut, la limba latină, sintaxa cazurilor, timpurilor și modurilor, care a trecut atunci din clasa a IV-a în clasa a III-a.

Cei din clasa a VI-a nu au făcut istoria Evului Mediu de la Carol-cel-Mare încoace, care s-a trecut în clasa a V-a.

Cei din clasa a IV-a au făcut geometria plană de două ori, una după alta; cei din clasa a V-a au repetat, tot așa, geometria în spațiu și cei din clasa a VI-a trigonometria plană.

În schimb, cei din clasa a VII-a nu au văzut niciodată trigonometria sferică, cum nici cei din clasa a VIII-a cosmografia.

Cei din clasa a VIII-a nu au făcut deloc geologia, nici mineralogia, pe când cei din clasele precedente au făcut câte de două ori unele părți din zoologie, botanică și fizică.

În fine, școlarii care trebuiau să intre în clasa a VIII-a, au rămas cu studiile necomplete la limbile clasice și la istorie. Ei au fost lăsați, în octombrie, fără niciun căpătâi, neputându-se prezenta la sesiunea de bacalaureat, ce începuse deja de 10 zile, și la care, de altminteri, s-ar fi prezentat nepreparați și cu părți întregi din materie nevăzute niciodată; au fost dar siliți a aștepta aproape un an, până la sesiunea următoare.

Aceleași lucruri se petrec, deși nu totdeauna în aceste proporțiuni, la toate schimbările de programe, când nu se fac cu precauțiunile cuvenite. Să ne mai mirăm dar de nemulțumirile ce provoacă?

Se speră că această perioadă de experiențe în *anima vili* asupra generațiilor tinere se va închide, pentru că ne-a costat deja prea scump în intervalul de 20 ani de când durează.

[Recrutarea personalului didactic]

Trec acum la cestiunea personalului didactic, care este tot așa de importantă, dacă nu chiar mai importantă decât a programelor; căci un bun profesor cu o programă mediocră dă tot mai bune rezultate decât un profesor mediocre cu cea mai bună programă.

De câtva timp corpul didactic este obiectul laudelor unora, atacurilor altora; mai des al atacurilor decât al laudelor. Și unii și alții au dreptate. În adevăr, cauzele pentru care corpul didactic nu e la înălțimea lui sunt multiple, și nu e el responsabil de toate.

Cea dintâi din toate este că nu s-a făcut nimic pentru a se forma un corp demn de misiunea de învățători ai națiunii.

Încă de la început recrutarea profesorilor de toate gradele a fost defectuoasă. Pe la țară, se lua dintre preoți, dintre seminariștii ce fuseseră incapabili a-și termina cursul, din târgoveți abia în stare a-și scrie numele, și care căutau într-o școală rurală un mijloc de a trăi fără muncă. Această stare de lucruri s-a îndreptat foarte mult prin creațiunea școalelor normale primare, care formează pe fiecare an un număr destul de mare de învățători buni, și prin instrucțiunea lor, și prin cunoștințele lor pedagogice.

Institutorii și institutricele școalelor primare urbane au fost și continuă încă a fi aleși printr-un simplu concurs, la care nu răspund decât asupra materiilor claselor primare și gimnaziale (art. 375 din lege). Acest mod de recrutare este defectuos, nu numai prin condițiunile în care se face, dar și prin lipsa unui regulament care să ordoneze ținerea concursului. Acest regulament se așteaptă încă de la facerea legii. În lipsa lui, comisiunile de examen sunt uneori induse a lua hotărârile cele mai neașteptate; astfel, dacă nu mă înșel, într-un an era vorba a se cere candidatelor pentru catedrele de la școlile de fete cunoștința limbii latine, sub cuvânt că legea cere cunoștințele gimnaziale.

Aceste inconveniente sunt însă puțin lucru pe lângă altele. Mai grav este că concursurile sunt de cele mai multe ori așa de puțin serioase, încât se strecoară candidați de o slăbiciune rară; așa că nu e imposibil a se găsi pe urmă institutori și institutrice care nu pot scrie o frază fără erori de tot felul, nici a compune o petițiune, nici a face o înmulțire. Arhiva ministerului conține în masă probe de ceea ce zic: corespondența oficială a acelor persoane.

De altminteri, chiar legea este defectuoasă în punctul acesta. Astăzi, când bacalaureatul este indispensabil cuiva chiar pentru a fi copist la o prefectură, este o anomalie ca patru clase de gimnaziu să fie de ajuns unui institutor. Cu modul acesta cei ce n-au fost în stare a termina liceul, pentru că le-a lipsit capacitatea necesară, și care din această cauză nu au putut dobândi un post de copist, aleargă de se fac institutori, pentru a lucra mai puține ore decât un copist și a fi plătiți de două ori mai mult.

Cu toate acestea, nu conchid că ar fi bine să se ceară candidaților institutori bacalaureatul; eu unul sunt de părere că calitatea învățământului face mai mult decât cantitatea și voi prefera totdeauna pe unul care știe bine patru clase înaintea altuia care știe rău șapte.

Cer însă ca cel puțin examenul asupra acestor patru clase să fie serios, pentru ca să nu se mai vadă institutori numiți de ieri-alaltăeri și care nu știu să pună două fraze pe hârtie. Mai cer încă ca cunoștințele gimnaziale să fie completate prin cunoștințele pedagogice, indispensabilă oricărui institutor. În adevăr, astăzi, școalele normale primare formează învățători sătești ce posedă metodele noi și din care foarte mulți sunt excelenți; școalele primare urbane însă se dau pe mâna unor oameni de la care nu se cere nimic astfel. Nu cumva instrucțiunea copiilor din orașe trebuie să fie inferioară la a celor de la țară?

Crearea de școli normale primare pentru institutori este o necesitate absolută, tot atât cât era cu câțiva ani în urmă crearea școalelor normale rurale. Niciun sacrificiu nu trebuie cruțat pentru aceasta și sunt sigur că nu l-ar refuza nici țara, care nu a refuzat a împlini și alte trebuințe mai puțin simțite decât aceasta.

Să cercetăm pe scurt în ce condițiuni ar trebui create asemenea școli.

Numărul institutorilor din țară este vecin de 500. Admițând dară că trebuie să se prepare câte 50 institutori pe an, nu suntem prea departe de adevăr. Ar fi de ajuns deocamdată a avea o școală care să dea anualmente câte 30; după câțiva ani de experiență, se va putea crea încă una, conform trebuințelor.

Noua școală ar putea să se alăture, ca o anexă, pe lângă liceul model a cărui creațiune o propun mai la vale, ceea ce ar da o economie însemnată. Se poate însă crea și în mod independent. În acest caz, ar trebui să nu se admită într-însa decât absolvenți a patru clase de gimnaziu și numai prin concurs. Facându-se așa, școala normală nu va avea să le mai deie instrucțiunea cât le trebuie ca institutori, ci va căuta numai să le-o fortifice, și să le dea și cunoștințele pedagogice și spiritul de disciplină indispensabil unui învățător, astfel fiind, vor fi de ajuns doi ani pentru absolvire, așa că efectivul școlii va fi de 60 școlari.

Ei vor fi toți interni, cea mai mare parte bursieri, ceilalți solvenți. Nu se va putea pune un prea mare număr de solvenți, pentru că acele locuri ar risca să rămână neocupate. În adevăr, posturile de institutori nu le ocupă decât tineri de prin orașe, și din aceștia numai din cei mai săraci; căci cei mai cu mijloace preferă totdeauna a termina liceul, pentru a aspira la pozițiuni mai alese. Cred că s-ar putea pune 50 bursieri și 10 solvenți.

Școala va fi supusă la o disciplină severă. I se va anexa o școală primară, pentru practică.

Cursurile școlii, afară de cele curat pedagogice, vor consta aproape exclusiv în exerciții continuie asupra materiilor cursului inferior de liceu.

Absolvenții cu note suficiente și care vor avea vârsta de 21 de ani împliniți vor avea dreptul a fi numiți institutori fără concurs. Nu se va mai face concurs decât pentru locurile ce vor rămâne neocupate de absolvenți.

Cu modul acesta, se întrevăd deja trăsurile principale ale noii creațiuni.

Iată o schiță de buget suficient:

Personal	PE LUNĂ fiecare	PE AN	TOTAL
Un director, cu locuința în școală, luat dintre profesori	100	1.200	—
Doi profesori de științe pedagogice.....	280	6.720	—
Un profesor de matematici și științe fizico-naturale.....	280	3.360	—
Un profesor de limba română, latină și franceză.....	280	3.360	—

Un profesor de istorie și geografie.....	280	3.360	–
Un profesor de desen și caligrafie.....	200	2.400	–
Un maestru de muzică vocală	150	1.800	–
Un maestru de gimnastică.....	150	1.800	–
Un instructor militar.....	80	960	–
Doi pedagogi	100	2.400	–
Un econom.....	50	600	–
Șase servitori.....	25	1.800	–
			29.760

Material

	PE LUNĂ fiecare	PE AN	TOTAL
Nutrimantul a 60 școlari și 9 persoane interne a 70 bani pe zi de fiecare, pe 300 zile.....	–	14.490	–
Ajutoare pentru cărți și hârtie la școlari	–	1.000	–
Îmbrăcăminte bursierilor.....	–	4.500	–
Spălatul rufelor și băi școlariilor.....	–	800	–
Iluminat și cheltuieli extraordinare.....	–	600	–
Mici reparații.....	–	600	–
Încălzitul.....	–	2.000	–
Chirie, sau anuitatea pe 25 ani a prețului unei clădiri anume pentru școală (socotit a 150.000 lei).....	–	10.500	–
Anuitatea pe 25 ani a unei sume de 20.000 lei, pentru materialul didactic pedagogic și mobilier.....	–	1.400	–
			35.890
Total general.....			65.650
Se scade plata a 10 solvenți, a 800 lei fiecare pe an.....			8.000
Cheltuială netedă.....			57.650

În această schiță am prevăzut lefile profesorilor după legea din 6 martie 1883, iar cheltuielile pentru material ca la școlile normale primare rurale.

Cheltuiala s-ar mai reduce dacă s-ar primi un mai mare număr de solvenți; însă chiar așa rămânând, nu se poate înconjura, căci creațiunea ce propun este indispensabilă.

S-ar putea încă cere și concursul comunelor și județelor, de vreme ce multe școli primare urbane sunt întreținute de dânsle; însă amestecul lor este de cele mai multe ori o cauză de încurcături mai mult decât un ajutor. Ceea ce s-ar putea face mai cu succes ar fi de a se primi solvenți plătiți de comune și județe.

Prin înființarea școlii normale primare urbane s-ar îmbunătăți foarte mult starea lucrurilor, de vreme ce în curând s-ar forma un cadru de institutori care se nu mai lase nimic de dorit. Atâta însă nu va fi de ajuns. Școlile primare urbane

sunt ocupate acum de un număr oarecare de institutori care trebuie tolerați doar din cauza drepturilor lor câștigate. Aceștia însă nu încetează de a se agita de câte ori se produce vreo vacanță la un loc mai avantajos, și s-a admis obiceiul, vătămător școlilor, de a-i înainta după considerația anilor de serviciu, iar nu exclusiv după a meritelor didactice. Ar fi foarte de dorit a nu se mai face așa, și ca orice favoare, cât de mică, să nu se mai acorde decât exclusiv celor care o merită prin activitate, inteligență sau cunoștințe; celui care, drept orice merit, are numai vechimea, se nu i se acorde decât ceea ce legea nu permite a i se refuza.

În aceeași ordine de idei, se nu se mai creadă că acordarea numirii definitive după doi ani de provizorat este o obligațiune ineluctabilă.

Provizoratul este o perioadă de încercare, în care cineva trebuie se arate, mai bine decât prin orice examen, dacă merită și poate sau nu să fie profesor. Ministerul în timpul acesta trebuie să aibă neîncetat ochii asupra noului admis și, dacă vede că nu este și nici nu se poate ridica la înălțimea cerută, are dreptul absolut a refuza indefinit numirea definitivă, și chiar a-l depărta de la post. Dacă s-ar fi uzat de acest drept necontestabil, s-ar fi evitat multe rele, pe care astăzi trebuie să le suferim, neavând alt ce face.

Ceea ce am zis aici se potrivește nu numai pentru institutori, ci pentru toate gradele de învățământ, fără excepțiune.

* * *

Cea mai mare parte din cele ce am zis relativ la institutori se poate aplica întocmai și institutoarelor. Deosebirea este că fetele posedă școalele normale primare urbane, care pentru băieți nu există; acelea sunt așa numitele *școli centrale de fete*, în care legea prevede (art. 189) predarea pedagogiei, anume cu intențiunea de a forma institutoare. Ar fi însă de dorit ca acest curs să nu fie numai de formă, cum este acum, nefiind fortificat prin nicio practică, și mărginindu-se numai în învățare mecanică de precepte abstracte.¹

Externatele secundare de fete, înființate în anii din urmă, nu sunt prevăzute de lege; programele lor diferă de ale școlilor centrale în mai multe puncte esențiale.² Absolventele lor se prezintă adeseori ca candidate de institutoare, și comisiunile nu prea știu cum să le considere. Fără îndoială, au dreptul a fi admise la concurs; însă trebuie să se specifice aceasta prin un regulament, dacă nu prin o lege, care să consacre totdeodată chiar existența externatelor secundare de fete.

---

1. Art. 184-198 se ocupă de „școalele secundare de fete“, care trebuia să ia locul așa numitelor (din vremea Regulamentului organic): „școale centrale de fete“. Chiar prevede că acelea se vor transforma în timp de șase luni în „școale secundare“. Ele sunt infernale și au, între studii, și *pedagogia* (facultativă).

2. Prima programă a *externatelor* secundare de fete s-a publicat în „Monitor“ la 1 octombrie 1881.

Azilul Elena Doamna încă nu este prevăzut în lege; cu toate acestea este cea mai bună școală de fete ce avem în țară, o adevărată școală model. În special, cele șase clase normale formează eleve excelente, care posedă toate cunoștințele ce se predau în școlile secundare de fete; pe lângă aceasta, fac studii pedagogice minunate, însoțite de practică în școala de copii mici care se află chiar în Institut, ceea ce nu se vede în niciuna din școlile centrale de fete, deși poartă numele oficială de *Institute pedagogice de fete*.¹ Elevele ieșite din clasele normale dau probă de ceea ce știu a face în clasele primare din Azil, unde profesează chiar ele, și care sunt aproape singurele clase primare de fete ce cunosc în care se aplică metoda intuitivă.

Este în interesul țării a utiliza cât se va putea mai bine acest element excelent în recrutarea institutricelor. Legea care lipsește trebuie să se facă, dând școlii normale din Azil locul ce i se cuvine printre celelalte școli secundare de fete, și definind drepturile absolventelor sale.

* * *

Trec acum la recrutarea profesorilor și profesoarelor secundari.

Până la martie 1879, admisiunea în corpul didactic secundar se făcea prin un concurs la care se admitea oricine poseda bacalaureatul și trecea un concurs numai asupra materiilor ce avea să predeie; ba încă art. 368 din lege permitea numirea numai pe baza a doi ani de proponimente.² E mare numărul celor ce s-au strecurat în învățământul secundar prin acest din urmă mod. După legea din 1864 a fost o perioadă de creațiune repede de școli; și, lipsind personalul, s-au numit o mulțime de suplinitori, cărora nu se cerea mai nicio condițiune; toți aceștia au fost după doi ani numiți profesori provizorii, fără niciun concurs. Mulți dintr-înșii nu meritau nici atunci această onoare și nici nu au făcut nimic de atunci încoace ca să o merite.

Dar, lăsând la o parte pe aceștia, chiar concursul la care se supuneau candidații era astfel combinat, încât reușita nu era deloc un semn de capacitate. În adevăr, mai întâi erau lucruri esențiale, care ar fi trebuit luate în considerațiune, și de care nu se preocupa nimeni; așa, spre exemplu, era vârsta. Cunoscu exemple de tineri care au absolvit liceul la ianuarie și la septembrie următor au

---

1. Acestea erau vechile „școale centrale“ transformate prin legea din 1864 în „școale secundare de fete“. Numite mai apoi: „Institute pedagogice de fete“. Programa lor s-a publicat în „Monitorul Oficial“ din 28 octombrie 1883. Ele au devenit în 1893 „școale normale de instituitoare“.

2. Prin acest cuvânt, legea din 1864 (art. 368) înțelegea: „proponimente [= să fi profesat efectiv, să fi predat] publice de aceleași materii, făcute cel puțin în curs de doi ani, dacă nu va fi trecut mai mult de trei ani de la încetarea acelor proponimente“.

fost numiți profesori secundari: unii erau în vârstă de 17 1/2 ani. Dar mai presus de toate, a nu cere unui candidat să răspundă decât de materia ce are să predeie, când el nu justifica studii făcute mai departe decât liceul, era a deschide ușa largă unor viitori profesori cu cunoștințe nesuficiente.

Las la o parte alte inconveniente ale legii din 1864, de vreme ce în punctul acesta ea a fost modificată prin cea din 17 martie 1879, și trec la aceasta din urmă.

Dacă până la 1879 se cerea candidaților titluri nesuficiente pentru a fi admiși la concurs, de atunci încoace s-a căzut în extrema opusă: acum nu se mai admit la concurs, pentru orice catedră de gimnaziu și liceu decât *licențiați și doctori în ramura din care face parte catedra vacantă*.

Era natural ca neajunsurile legii din 1864 să producă o reacțiune; îmi permit însă a zice, nu că a mers prea departe, ci că nu a luat calea cea mai nimerită pentru a închide drumul incapacităților și a lucra în interesul școalei.

Mai înainte de toate, iacă câteva date statistice, relative la vacanțele de catedre și la licențiații în științe și litere ieșiți de la cele două universități din țară. Îi trec numai pe aceștia, pentru că catedrele secundare se raportă mai toate la aceste două specialități. Cât pentru licențiații și doctorii de la facultățile străine, numărul celor intrați în învățământul secundar e așa de mic, încât nu poate modifica concluziile la care ajung; de aceea îi las la o parte.

Primul tablou arată numărul licențiaților în litere și științe, de o parte, de la creațiunea universităților până la 17 martie 1879, iară, de alta, de la 1879 până la ianuarie 1884, precum și carierele îmbrățișate în urmă de dânșii. Al doilea tabel arată vacanțele de catedre secundare de la 1879 până astăzi, în comparațiune cu numărul de licențiați în litere și științe ieșiți în fiecare an.

Universitatea din București											
Licențiați până la 17 martie 1879						Licențiați de la 17 martie 1879 încoace					
În științe			În litere			În științe			În litere		
7			12			8			11		
Profesori	Ingineri	Alte cariere	Profesori	Rentieri	Alte cariere	Profesori	Ingineri	Alte cariere și necunoscuți	Profesori	Rentieri	Alte cariere și necunoscuți
4	3	0	9	3	0	5	2	1	8	0	3

Universitatea din Iași											
Licențiați până la 17 martie 1879						Licențiați de la 17 martie 1879 încoace					
În științe			În litere			În științe			În litere		
2			0			7			4		
Profesori	Ingineri	Alte cariere	Profesori	Rentieri	Alte cariere	Profesori	Ingineri	Alte cariere	Profesori	Rentieri	Alte cariere
4	3	0	9	3	0	5	2	1	8	0	3

	Până la 1879	În 1879	1880	1881	1882	1883	1884
Catedre secundare vacante.....	–	58	70	78	77	76	80
Licențiați pe fiecare an	9	1	4	4	7	2	5

Am numărat printre cei ce au îmbrățișat cariera de profesori pe 4 licențiați care își continuă încă studiile în străinătate cu burse de ale statului, pe credința contractului ce au făcut cu statul că vor servi în învățământ.

În tabloul din urmă nu am făcut să figureze decât licențiații care au îmbrățișat cariera de profesori; iar în numărul catedrelor vacante nu s-au trecut catedrele de igienă, economie politică, desen, muzică și gimnastică, ai căror titulari, după lege, nu se iau dintre licențiații în litere și științe.

În fine numărul licențiaților dinainte de 1879 dați ca consacrați învățământului s-a micșorat cu 5, de vreme ce 5 dintr-înșii făceau parte deja din învățământul superior.

Vedem dar că în momentul când venea legea din 1879, pretinzând licența de la profesorii secundari, universitățile nu dăduseră încă învățământului secundar decât 9 licențiați în timp de 11 ani; și deși toți aceștia fuseseră deja întrebuințați, tot erau 58 catedre vacante, ce trebuiau ocupate imediat.

Desigur, legislatorul a crezut că această dispozițiune a legii va face ca facultățile de litere și științe să se populeze destul de mult cu școlari buni, pentru ca numărul licențiaților să ajungă a fi suficient pentru împlinirea vacanțelor existente și a celor ce s-ar mai produce. Ar fi trebuit însă să se considere și eventualitatea că mulți școlari, în loc de a se supune unei încercări grele și periculoase, vor prefera să îmbrățișeze alte cariere, unde licența nu e necesară și care sunt tot atât de sigure și mai bine plătite decât profesoratul. Aceasta s-a și întâmplat: în anii din urmă, cei mai mulți din școlarii facultăților de științe care ar fi putut forma licențiați buni, au plecat în străinătate pentru a studia

ingineria. Școlarii de la facultățile de litere, cărora le lipsește această resursă, rămân mai mulți în învățământ; ei și formează partea cea mai mare a licențiaților care de la 1879 încoace s-au făcut profesori, anume 12 din 23, deși populațiunea facultăților de litere nu a fost mai tot timpul decât de două treimi din a facultăților de științe.

Dar cu toate acestea recunosc că numărul licențiaților intrați în învățământ a crescut de la 1879 încoace. Cu aceasta însă nu s-a îmbunătățit situațiunea; din contra, ea este mai gravă decât oricând.

Tabela de mai sus arată că vacanțele de catedre se înmulțesc din ce în ce; creșterea numărului lor este în mijlociu de 5 pe an, afară de cele care se ocupă pe fiecare an prin licențiați. Astfel fiind, chiar dacă cele 58 vacanțe din 1879 nu ar fi existat, pentru ca de atunci înainte să se poată face față trebuințelor, ar fi fost necesar ca, chiar din 1879, facultățile să înceapă a da câte 12 licențiați pe an cel puțin.

Vorbind drept, se putea oare spera un rezultat așa de miraculos de la o lege, oricare ar fi, când până atunci media anuală a numărului licențiaților era de mai puțin de 1? Desigur că nu, și dacă ar mai fi necesar să dau probe că nu mă înșel, aș alerga iar la lista licențelor liberate, din care se vede că anul cel mai productiv, 1882 a dat 9 licențiați; însă pe lângă dânsul sunt alții ca 1879, care a dat 1, și 1883, când au fost 3. E neîndoios, dar, că va trece încă mult până când productivitatea facultăților, după ce va trece perioada oscilațiunilor ce se manifestează de la 1879 încoace, se va fixa la cifra de 12 licențiați pe an cel puțin.

Până atunci însă deficitul primitiv de 58 crește neconținut; deja în 1884 este de 80. De aceea, când va sosi epoca, încă foarte depărtată, când facultățile vor da 12 licențiați pe an, vom avea cu ce împlini vacanțele noi ce s-ar produce pe toată ziua; ce vom face însă cu peste 100 catedre ce-și vor fi așteptând încă titularii?

Nu găsesc cuvinte să spun de ce extremă gravitate este chestiunea aceasta a vacanțelor de catedre. Catedrele vacante se dau la suplinitori, care se aleg, nu numai fără concurs, dar chiar fără să li se ceară niciun fel de titlu. Numirea lor este cu totul discreționară și de multe ori ministerul, pentru a nu lăsa catedra neocupată, o dă unui om, care nici el nu știe de unde îi vine renumele de om cu carte. Dacă aș voi să înșir aici observațiunile mele asupra cursurilor făcute de suplinitori, nu aș mai termina; se pot vedea pentru aceasta multe din rapoartele mele. Dar nu numai capacitatea le lipsește de tot, de cele mai multe ori, ci încă și tragerea de inimă, ca unii ce nu sunt siguri de azi pe mâine. De altă parte, școlarii și publicul, obișnuiți a vedea înaintea lor atâtea incapacități ce poartă numele de profesori, se deprind a nu mai da stima cuvenită nici celor ce o merită, ceea ce e o cauză puternică de slăbire a disciplinei și de discredit pentru corpul profesoral. Cu un cuvânt, cursurile făcute de suplinitori sunt mai toate cursuri curat pierdute. Să se socotească acum că mai bine de 23% din catedrele de gimnazii și licee sunt suplinite azi, să se considere creșterea continuă a numărului acestor suplinințe și să se tragă concluziunea.

În rezumat, care este rezultatul legii din 1879? A refuzat de a mai primi la concurs pe cei fără licență, sub cuvânt de incapacitate, și de altă parte a deschis drumul larg celor mai incapabili, dându-le învățământul pe mâini fără niciun concurs. Așa de la 1879 până astăzi s-au numit 18 licențiați și 80 suplinitori, acești din urmă nici licențiați, nici cu concurs.

Această stare de lucruri nu poate dura mai mult; e urgent, de o extremă urgență, a se opri răul până mai este încă timp; căci, o repet, am convicțiunea nestrămutată că, așa cum stăm acum, învățământul secundar este în mare pericol, și din cauza lui întregul edificiu al învățământului.

Înainte de toate trebuie suprimată clauza de a se cere licența tuturor candidaților la catedrele de gimnazii și licee. Datele statistice de mai sus sunt argumente nerezistibile în favoarea acestei propuneri. Și să nu se teamă cineva că, făcând așa, vom fi foarte înapoiți; se pot prea bine găsi profesori buni și nelicențiați, cu condiția numai să fie aleși cum se cuvine. Dovadă este Franța, care nu are condițiunea licenței pentru toate catedrele secundare. Acolo sunt mulți profesori nelicențiați la cursul secundar și foarte adesea se văd prin universități profesori tineri de pe la gimnazii, lucrând ca să-și treacă licența. Ceea ce nu a putut face Franța, cu învățământul ei vechi de sute de ani, cu facultățile ei pline de auditori, cu toate mijloacele de care dispune, am întreprins să facem noi. Nu este aceasta o gravă imprudență?

Trebuie însă să ne întoarcem la legea din 1864? Sunt departe de a cere aceasta.

Ceea ce cer este ca să se pună măsură în ceea ce lucrăm și să nu facem ca un om care, sperindu-se când i se culcă luntrea pe o coastă, se aruncă în partea cealaltă și se îneacă. Legea din 1864 nu era bună, pentru că-și punea credința aproape exclusiv în concurs, pe care cu toate acestea îl prescria să se facă în niște condițiuni astfel că era de o banalitate vecină cu ridicolul.¹ Legea din 1879 cade în extrema opusă: înaintea ei nimic nu e bun dacă nu e însoțit de o diplomă de licență; așa că (un exemplu) mulți din membrii Academiei Române, care au ajuns ceea ce sunt și fără licență, nu ar fi admiși a învăța gramatica sau aritmetica pe copiii din gimnaziul de la Dorohoi sau de la Alexandria, ba nu ar fi nici primiți la concurs.

Cu toate acestea, legea din 1879, deși face din licență condiția *sine qua non* de admisiune la concurs, de altă parte nu pune niciun preț pe aceeași licență, de vreme ce supune pe candidați la un concurs numai asupra materiilor pe care au să le predea (art. 6), materii inferioare celor a căror cunoștință licența o presupune. Dacă dar se admite că candidații și-au căpătat diploma pe drept, toți vor răspunde

---

1. Iată ce găsim în art. 375 al legii din 1864: Obiectele concursului vor fi: „pentru profesorii de gimnaziu cunoștințele ce se propun în licee; pentru institutori și institutoare, cunoștințele claselor primare și gimnaziale; pentru profesori superiori de licee cunoștințele speciale asupra materiei ce are să se propună în vacanta clasă“.

deopotrivă bine asupra unor lucruri așa de inferioare, și prin urmare concursul e de prisos; iar dacă legislatorul nu are încredere și voiește să vadă dacă, cu toată licența lor, candidații știu ce se învață în școlile secundare, pentru ce să se facă din această bucată de hârtie fără nicio valoare, un mijloc de a ruina o ramură întreagă din învățământ? Mi se pare că nu se poate ieși din această dilemă.

Două sunt criteriile după care cele două legi judecă capacitatea candidaților: titlurile și concursul. Deosebirea între amândouă stă în aceea că legea din 1864 cere cea mai mică doză posibilă din amândouă, ceea ce era poate necesar la 1864, pe când astăzi nu mai ajunge; legea din 1879, din contra, dă o importanță exagerată titlurilor, pe când concursul îl lasă tot în condițiile legii celei vechi.

După mine, trebuia să se facă tocmai din contra: să se facă concursurile mai serioase, iar de titluri să se țină un cont mai exact decât în legea veche, fără însă a le da importanța exclusivă ce le dă legea nouă.

Să mă explic mai bine. După legea din 1864, candidații pentru o catedră de gimnaziu trebuiau să fie examinați asupra cunoștințelor ce se propun în licee, iar cei pentru cursul superior de liceu numai de materia ce avea a propune (art. 375). Nimic mai absurd decât aceasta, de vreme ce un candidat de cursul inferior trebuia să se supună la un examen de zece ori, mai greu decât unul pentru cursul superior. Ajunsese chiar lucrul acolo, că reușita la un concurs pentru cursul inferior era mai sigură pentru un absolvent de ieri al liceului, căruia îi era încă proaspete în memorie toate materiile, decât pentru absolventul unei facultăți, care pierduse din vedere, în timpul cât se ocupase de specialitatea sa, materiile străine de dânsa. Se vedeau astfel profesori de matematici, care reușiseră la concurs grație notelor ce obținuseră la istorie, și viceversa.

Legea din 1879 se pare că cere (art. 6) un concurs, scris și oral, numai asupra materiei ce are să predeie candidatul. *Zic se pare*, pentru că articolul în chestiune are o redacțiune cam obscură, pe care însă comisiunile examinatoare de la 1879 încoace au interpretat-o în sensul ce am spus mai sus¹. Astfel fiind, concursul, pentru un licențiat, e inutil, dacă o dată i s-a admis diploma de bună; iar dacă nu se ține seamă de dânsa, e nesuficient. În adevăr, acest concurs, care se face în scris și oral, nu are de scop a arăta numai facilitatea de elocutiune și metoda candidatului, pentru că atunci s-ar face numai oral; ci este un adevărat concurs de știință. Dar întru ce, un examen asupra aritmeticii și geometriei arată gradul de știință al unui om, când licența în matematici nu s-a crezut suficientă pentru aceasta? Iar dacă se crede că examenul e mai propriu decât diploma pentru a da adevărata măsură a capacității științifice, atunci să se facă mai serios, pentru ca cel puțin să nu mai lase nicio îndoială, și prin urmare să se

---

1. Art. 6 zice: „Concursul va fi în scris și oral, însă numai asupra materiei din care face parte catedra vacantă. Când nu este decât un singur concurent, candidatul se va supune unui examen scris și altul oral pentru a se putea constata modul și facilitatea expunerii materiei ce va avea a preda.“

ceară candidaților mai mult decât au să predeie, pentru că toată lumea știe că nimeni nu poate ști aritmetica destul de bine pentru a o preda, dacă nu e familiarizat de aproape cu algebra; asemenea și pentru oricare altă materie. Însă în cazul acesta ar trebui să se renunțe la licență.

Iată soluțiunea care mi se pare cea mai nimerită.

Cred că concursul e necesar, de vreme ce nu posedăm niciun alt criteriu suficient pentru a judeca aptitudinile candidaților. Acest concurs însă să se facă, nu numai asupra materiei ce are să predea candidatul ca profesor, ci și asupra aceleia de gradul imediat superior; cu alte cuvinte, un candidat pentru cursul inferior, va fi examinat, pe lângă materia ce face obiectul catedrei vacante, și de aceeași materie din cursul superior; un candidat pentru cursul superior, ar fi examinat de oarecare părți din studiile facultăților care să fie de aceeași specialitate și de un ordin superior. Un regulament special, care însă să nu rămână în stare de deziderat, să determine cu siguranță, pentru fiecare catedră în parte, care sunt obiectele ce se vor cere la concurs. Cu modul acesta va fi cineva sigur că candidatul admis posedă, pe lângă partea de materie ce are să predea, încă o parte ce-i este necesară, pentru a putea considera din un punct de vedere mai înalt pe aceea de care are să se ocupe. Pe lângă aceasta, cu modul acesta se iau măsuri pentru cazul când vreo schimbare de programă ar aduce în sarcina unui profesor o parte nouă de materie. Concursul să fie în scris și oral, cel din urmă destinat mai cu seamă a arăta aptitudinile didactice ale candidatului; să se adauge însă și o probă orală care să trateze imediat, pe lângă cele pentru care se dau 24 ore de preparațiune. Concursul scris va trebui să arate nu numai lucrurile ce știe candidatul, dar și modul cum și le-a asimilat; de aceea chestiunile de teorie se vor evita, pentru a se înlocui cu chestiuni de aplicațiune; astfel, pentru limbi, în loc de a cere candidatului să trateze în scris *despre gerundiu*, să i se dea o bucată de tradus, de analizat, de arătat dificultățile și modul cum se explică, de dat note istorice, arheologice și altele asupra autorului și subiectului; dacă e vorba de istorie, în loc de *despre rezbelele punice*, să se ceară o cercetare critică asupra stării celor două state rivale în timpul rezbelor punice, asupra cauzelor și urmărilor acestor rezbele etc. Cestiuni se pot pune în modul acesta asupra oricăruia din obiectele prevăzute în programă; ar rămâne la comisiunile examinatoare a le combina cu dibăcie. Examenul făcut în modul acesta, ar da ocaziune spiritelor ascuțite și cunoștințelor mai întinse a se manifesta cu strălucire, pe când cei al căror bagaj științific și didactic se compune numai din câteva cărți învățate cu greutate și nemistuite, ar fi clasați numai decât la locul ce merită. Așa cum se fac concursurile acum, chiar clasarea candidaților este de multe ori anevoioasă, din cauza banalității cestiunilor.

Să vin la titluri.

Pentru catedrele de cursul superior, să fie indispensabilă, pentru a fi admis la concurs, licența corespunzătoare, evitând însă a se interpreta aceasta în sensul

celui mai îngust al cuvântului; așa spre exemplu, să se recunoască că diploma de doctor în medicină poate ține loc de licență în științe naturale.

La catedrele pentru cursul inferior, să fie admisibil cineva când va poseda bacalaureatul.

Când cineva va poseda o diplomă superioară acelei indispensabilă pentru a fi admis la concurs, anume doctoratul pentru cursul superior sau licența pentru cel inferior, i se vor acorda avantaje; spre exemplu, se va putea scuti de o parte sau de totalitatea concursului scris, ori va avea dreptul la o creștere determinată a notei de la lucrarea scrisă. Mai drept ar fi a-i scuti cu totul de lucrarea scrisă, de vreme ce diploma trebuie să fie prin sine însăși o probă de știință pentru cel ce o posedă; e însă mai prudent a nu se merge până acolo, pentru motive care ar fi prea delicat a le expune aici.

În fine, după numire, se vor face avantaje de plată celor ce posedă diplome superioare; spre exemplu, se vor păstra salariile fixate prin legea de la 6 martie 1883 pentru profesorii nelicențiați de cursul inferior și pentru cei simpli licențiați de cursul superior, și se vor mări acele salarii cu 30% în favoarea celor ce ar poseda doctoratul sau licența. Când cineva ar obține licența în urma numirii sale ca profesor, creșterea de salariu o va avea de la data diplomei, precum și dreptul la gradație calculat după acest salariu mărit.

Sistema aceasta mi se pare singura potrivită cu starea noastră actuală și cu dreptatea. Ridicarea nivelului actual al concursului de admisiune, regulamentul lui în mod complet (în legea din 1864 nu se vorbește decât de concursurile pentru catedrele de gimnazii și licee; toate celelalte școli secundare sunt uitate), cum și, observarea conștiințioasă a acestui regulament, ar asigura recrutarea regulată a unor profesori destul de capabili, fără a le impune obligațiunea de a fi licențiați, care este absolut imposibil de împlinit în starea actuală a lucrurilor, și care închide acum calea multora ce ar putea fi destul de buni profesori, deși nu au licența. De altă parte, licențiaților se acordă destul de mari avantaje, mai mari chiar decât prin legea din 1879, și cu modul acesta scopul ce urmărește acea lege, de a încuraja tinerimea ca să urmeze facultățile de litere și științe, este atinsă, însă pe o cale mai practică și conform cu interesele țării.

Modul de recrutare ce propun va continua a funcționa până se vor împlini toate vacanțele actuale și până când facultățile vor putea da în mod regulat cel puțin 20 de licențiați în științe și în litere pe an. Atunci, dar numai atunci, se va putea impune obligațiunea licenței pentru toate catedrele secundare.

* * *

Pe lângă condițiunile de admisibilitate de mai sus, ar merita să se studieze și cestiunea admisibilității pe alte căi decât a concursului. Legea din 1864 prevedea, spre exemplu, numirea cuiva ca profesor pe baza scrierilor sale

științifice. Prin alte țări, numirile se fac aproape numai după scrieri, chiar la catedrele cele mai înalte. Nu cutez să mă pronunț până la ce punct ar fi oportun a se introduce și la noi admisibilitatea pe calea aceasta, pentru că am văzut, sub regimul legii din 1864, de mai multe ori dându-se o interpretare prea mult elastică alineatului *b* de la articolul 368. Pe lângă această ar fi foarte greu de regulamentat lucrul acesta.¹

Mai este și numirea pe baza proponimentelor. *Art. 10* din legea de la 1879 rezolvă destul de bine chestiunea aceasta în singurul caz când proponimentele mi se par admisibile.²

Va trebui încă să se reguleze chestiunea transferărilor de la o catedră la alta și pentru aceasta să se definească care catedre se pot considera ca echivalente, și care nu. O dificultate se va naște din aceea că, deși condițiunile de admisibilitate și de concurs sunt și trebuie să fie aceleași pentru mai multe categorii de școli, deși orele de lucru sunt mai tot atâtea, salariile diferă, după legea din 6 martie 1883; astfel sunt mai multe din catedrele de licee și gimnazii reale.

[Școala normală superioară]

Până aici am arătat sistema care mi se pare că este cea mai nimerită pentru a alege, dintre candidații ce se prezintă, pe cei mai proprii de a face buni profesori. Nu ajunge însă numai atât; e datoria administrațiunii școlare de a prepara candidați în număr suficient și destul de capabili pentru ca concursul să nu fie numai o alegere a celui mai puțin rău dintre alți răi.

După condițiunile de admisibilitate stabilite mai sus, totul atârână pentru un candidat de studiile ce a făcut în liceu, sau în licee și în universitate; așa că, pentru ca liceele să meargă bine prin profesori buni, trebuie ca acești profesori să fi învățat într-un liceu bun. S-ar părea că ne întoarcem într-un cerc vicios; voi arăta însă, când voi vorbi în special despre licee, un mijloc ușor și care nu va costa nimic de a înconjura această dificultate.

Să venim la facultăți.

De câțiva ani încoace, facultățile de litere și științe au fost foarte mult îmbunătățite prin completarea programelor și înmulțirea catedrelor. Ceea ce mai rămâne de făcut nu ar fi lucru greu, căci e vorba de ușurarea încă a două sau trei catedre, încărcate mai mult decât se cuvine.

---

1. Acel aliniat zice că va putea fi numit profesor pe baza publicațiunii „de scrieri asupra acelorași materii“ (s.e. pe care va avea să le predea).

2. Art. 10 zice: „Ministrul poate numi la o catedră vacantă pe o persoană care va fi ocupat o catedră identică cu cea vacantă, *pe care o va fi fost dobândit prin concurs*, conform acestei legi, care va avea trei ani de proponimente la acea catedră și nu va fi trecut mai mult de doi ani de la încetarea proponimentelor sale.“

Sunt însă necesare îmbunătățiri de alt fel, fără care succesul învățământului superior nu va fi niciodată deplin. E vorba de a da școlarilor, nu numai mijlocul de a asculta cursuri, fie cât de complete, ci și de a le înțelege și asimila. În facultățile noastre, unde profesorii fac numai cursul și nu este mijloc nici de a controla, nici de a ajuta lucrarea școlarilor, se întâmplă prea adesea că tinerii, care ar avea și capacitatea și dispozițiunea de a se distinge, cad într-un fel de indiferență, care îi face să-și prelungească studiile superioare de două sau trei ori mai multă vreme decât ar trebui; și chiar când le fac, cunoștințele lor prezintă mai multă suprafață decât profunzime.

Pentru a remedia la aceasta, s-ar putea face ca în universitățile germane sau ca în Franța.

În Germania fiecare profesor pe lângă cursul său face cu școlarii săi conferințe *private* la ore și zile determinate în care examinează pe școlari, le propune chestiuni de tratat, le dă explicațiuni asupra părților mai grele din curs. Sistema aceasta este excelentă, nu numai din punctul de vedere al învățământului, dar și prin strânsele legături ce stabilește între profesori și școlari; ei îi datoresc universitățile germane o mare parte din forța lor. Unii din profesorii superiori ai noștri, mai ales la facultățile de științe, au adoptat și ei metoda aceasta de câțiva ani încoace. Dacă obiceiul acesta s-ar generaliza și s-ar regulariza, ar fi foarte bine. Mă tem însă că nu va putea prinde rădăcină la noi, din mai multe cauze, și mai ales că va fi foarte greu a-l regulariza.

În Franța s-a adoptat sistema ca, ceea ce în Germania fac profesorii înșiși, să se facă de niște *maestri de conferințe*, plătiți anume pentru aceasta. Însă chiar sistema aceasta se aplică în două moduri.

La 1808, când se organizează Universitatea Franței, se înființa și o *școală normală superioară*, cu scopul de a forma pe tineri în arta de a preda literele și științele. Școala avea maestri de conferințe, repetitori și supraveghetori; școlarii erau toți interni; cursul era de trei ani, în care timp școlarii trebuia să dobândească licența și să se prepare pentru agregățiune. Bugetul fu, chiar de la început, de 86.454 fr., și doi ani în urmă se ridică la 281.311 fr., cifră enormă pentru timpul acela. Cheltuiala însă mai scăzu după ce se terminară instalările și după ce se formară biblioteca și laboratoarele, care sunt printre cele dintâi din Franța, unele cu o reputățiune europeană. Astăzi, bugetul anual oscilează pe lângă 200.000 fr. Numărul total al școlarilor este de 84, jumătate pentru științe, ceilalți pentru litere. Școala normală superioară este una din instituțiunile de cultură cele mai eminente din Franța.

Cu toate acestea ea ridică critice numeroase, mai ales din cauza internatului și pentru că prea puțini școlari pot căpăta într-însa instrucțiunea. Numărul de 28 absolvenți pe an ce da ea era cu totul insuficient pentru trebuințele țării; mai ales că facultățile de litere și științe, care erau pe atunci lipsite de conferințe și de laboratorii deschise școlarilor, nu puteau da școlarilor *liberi* decât o instrucțiune

foarte insuficientă; de aceea foarte cu greu ajungeau la licență, iar la agregăriune încă și mai greu.

Din această cauză, la anul 1868 se înființa școala *Des Hautes Études*, care, în realitate, nu este o școală distinctă, ci cuprinde un număr oarecare de conferințe asupra diverselor materii din licențe, făcute de maștri de conferințe pentru școlarii liberi ai facultăților. Pe lângă școală sunt anexate mai multe laboratorii de tot felul, pentru prepararea licențelor în științele fizice și naturale. Cu modul acesta, școlarii liberi ai facultăților au la dispozițiune facilitățile de studiu care mai înainte erau rezervate numai celor din Școala Normală. Singura deosebire este că acești din urmă, în ultimul lor an de școală, sunt trimiși prin licee, pentru a se deprinde în facerea cursurilor.

Rezultatele acestei inovațiuni se simțiră îndată, mai ales după ce în 1880 se crează *bursele de licență*, așa cum era la noi chiar de la înființarea facultăților până deunăzi. Cursurile de litere și științe se populară, conferințele și laboratoriile nu ajung pentru cei ce le frecventează. Numărul licențiaților liberi se înmulți repede și se întâmplă uneori că, la examenul de agregăriune, școlarii liberi ies înaintea normaliştilor.

La noi s-a admis prima din cele două sisteme franceze: creațiunea, nu a una, ci a două Școli normale superioare. Însă deși legea era din 1861, școlile nu se înființară decât tocmai în 1880, prin alocarea unei sume de 52.000 lei pentru amândouă. Pe atunci școala din București avea numai secțiunea de litere, cea din Iași numai pe cea de științe. Astăzi ambele școli au câte două secțiuni, câte 6 maștri de conferințe, din care unul director, câte 2 repetitori, câte 24 școlari, niciun material, niciun laborator, nicio bibliotecă. Școlarii nu sunt obligați a depune examene la epoci fixe și numele școlii de normale nu e justificat prin nicio măsură luată pentru a-i pregăti la cariera de profesor. Bugetul ambelor școli e de 107.000 lei pe an.

După mine, soluțiunea aceasta este pentru noi mai puțin nimerită decât cealaltă: înființarea de o școală *des Hautes Études* și restabilirea burselor de licență, supunând pe școlari la interogațiuni și examene regulate.

În adevăr, constat mai întâi că școala normală nu-și merită numele, de vreme ce școlarii ei nici nu învață într-înșă metodele de învățământ, nici nu fac vreo practică pedagogică. Ea nu este decât un internat de universitate, în felul internatelor alipite pe lângă licee. Aș înțelege internatul acesta, dacă internii ar fi supuși vreunei discipline și unor exerciții în vederea carierei ce au să îmbrățișeze; l-aș înțelege dacă școala ar avea o bibliotecă și laboratorii; l-aș înțelege dacă școlarii ar fi supuși la interogațiuni, a căror sancțiune să fie pedepsirea în caz de lipsă de aplicațiune. Însă nu este nimic din toate acestea; atunci pentru ce internatul?

S-ar putea întreba: dar pentru ce să nu fie internat?

Voi răspunde că nu trebuie să fie, pe de o parte pentru că tinerii în așa vârstă, puși în internat, după ce poate își petrecuseră și liceul tot în internat, nu

pot cunoaște lumea și nevoile vieții, ceea ce nu se cuvine pentru niște viitori instructori ai tinerimii; iar pe de alta, pentru că internatul e cauza de cheltuieli ce se pot evita, pe lângă răul cel mai mare ce produce, adică că restrânge numărul tinerilor ce s-ar putea folosi de școală.

S-ar putea, mai tot cu aceeași cheltuială ca și acum, să se fundeze două școli care, în loc de a fi o simplă expresiune bugetară, se fie în pozițiune a da cele mai bune rezultate.

Să admitem că pe lângă ambele universități actualii profesori și maștri de conferințe de la școalele normale superioare ar face conferințe și lucrări în laborator, nu numai pentru un număr limitat de școlari, ci pentru toți școlarii facultăților respective; că acești maștri, în loc de a fi paralizați, cum sunt acum, prin lipsa de tot ce trebuie unor asemenea conferințe, ar dispune de biblioteci, nu vaste, dar bine alese, și de laboratorii, nu luxoase, dar având tot ce trebuie pentru a permite școlarilor să experimenteze singuri; ca s-ar distribui prin concurs 48 burse de câte 1000 lei pe an fiecare, sumă suficientă pentru a asigura existența unui școlar modest și laborios; că atât bursierii, cât și școlarii fără burse, ar fi obligați a face lucrări regulate și determinate, a prepara cursurile, a răspunde la interogațiuni la epoci determinate; că bursierii care nu ar lucra cu sânguință ar fi expuși a-și pierde bursa, iar ceilalți să o capete, ca recompensă a aplicațiunii lor la studiu; că bursierii ar fi datori a trece licența la finele celor trei ani de studiu, sub pedeapsă de a pierde tot beneficiul timpului petrecut în școală.

Niște școale organizate în astfel de condițiuni ar avea avantajul de a da câmp liber de lucru la un număr aproape ilimitat de școlari, deși asigură producțiunea actuală de 16 absolvenți pe an; așa că câți vor trece peste numărul acesta vor fi beneficiu curat pentru țară. Ele ar da acestor școlari o instrucțiune mult mai solidă decât actuala Școală Normală, pentru că ar dispune de mijloace care lipsesc cu totul acesteia. Ar suprima dezavantajele internatului. Ar introduce emulațiunea între școlari, pentru unii prin temerea de a pierde un avantaj căpătat, pentru alții prin dorința de a-l căpăta și ei. Prin obligațiunea lucrărilor determinate la care ar supune pe școlari, i-ar aduce, mai fără să simtă, la pragul licenței, care chiar acum e un pas greu pentru normalști. Și cu toate acestea, nu s-ar cheltui mai mult decât acum, căci iacă care ar putea fi bugetul anual al fiecăruia din ele:

6 maștri de conferințe, 3 pentru științe, 3 pentru litere, a 200 lei pe lună unu.....	14.400 lei
Un profesor de limba germană, a 300 lei pe lună.....	3.600 lei
3 servitori, a 25 lei pe lună unu	900 lei
24 burse, a 1000 lei una	24.000 lei
Excursiuni științifice	1.000 lei
Anuitatea unei sume de 75.000 lei, pentru instalarea de laboratoare pentru școlari	5.250 lei
Fondul anual pentru întreținerea și mărirea acestor laboratoare	3.000 lei

Fondul anual pentru înavușirea bibliotecilor centrale din București și Iași	
cu cărți pentru litere și științe	3.000 lei
Încălzitul	1.200 lei
Total	56.350 lei
iar pentru două școli	112.700 lei

sumă care nu întrece decât cu 5.700 lei pe an bugetul actual al școalelor normale.

Nu am prevăzut chirie deloc de localuri, pentru că vor servi chiar localurile universităților; nici directori, pentru școalele cele noi vor fi puse sub autoritatea decanilor respectivi.

În fața acestor cifre, cred că nu mai este loc de îndoială.

Școlarii care se vor destina carierei didactice, vor trebui să urmeze cursul de pedagogie de la facultatea de litere și vor fi trimiși câte o lună, înainte de a-și absolvi cursul, să predea în liceele și gimnaziile statului. La concursuri pentru catedre vacante, se vor acorda avantaje candidaților care vor fi împlinit aceste condițiuni.

[Corpul didactic al școalelor de fete]

Trebuie să se considere că toate cele ce am spus mai sus nu se aplică la școalele secundare de fete, unde e de dorit din toate punctele de vedere a se numi profesoare, iar nu profesori. O dată admis principiul că cineva, pentru a fi profesor la o clasă, trebuie să posedă cunoștințe superioare clasei aceleia, de unde să se ia profesoare cu cunoștințe mai superioare decât cele pe care le dă școalele noastre secundare de fete?

Legea din 1864 nu vorbește nimic despre recrutarea corpului didactic la școalele secundare de fete, cum nu vorbește despre nicio altă școală secundară, afară de licee și gimnazii. Legea din 1879 (art. 17) atinge chestiunea, însă fără a o rezolva: zice că, pentru fiecare catedră, vacantă, consiliul permanent de instrucțiune va fixa condițiunile de admisibilitate ale candidaților, după înțelegere cu directorul școlii respective. Aceasta nu este o soluțiune.

Dintre toate ramurile de învățământ secundar, școalele de fete sunt cele mai puțin în stare a satisface trebuințele, mai ales prin numărul cel mic de eleve ce pot primi. Legea din 1864 prevede crearea a 8 școli secundare de fete în toată țara după tipul școalelor centrale. Până acum nu se văd decât trei din ele, care existau deja la 1864; celelalte nu s-au înființat, cred că din cauza cheltuielilor ce cauzează internatul. În anii din urmă însă s-au creat școalele profesionale de fete și câteva externate secundare. Numărul lor va trebui să crească, pentru a da o satisfacțiune, măcar parțială, dorinței de a învăța ce se manifestează, și trebuinței de a da fetelor o cultură mai întinsă decât strictul necesar cuprins în programa școalelor primare.

Școalele profesionale sunt școli speciale industriale; ele sunt destinate a răspunde unei trebuințe mărginite și determinate, dezvoltarea industriei prin femei; de aceea și personalul lor didactic se reduce la prea puțin lucru. Externatele secundare, din contră, au de scop a da fetelor instrucțiunea generală, atâta câtă se găsește, în starea actuală a lucrurilor, că le este suficientă și că avem mijloace a le-o da. Ele corespund cu ceea ce sunt gimnaziile și liceele pentru băieți. Nu zic că instrucțiunea ce dau ele este de tot suficientă pentru a cultiva îndestul spiritul unei femei; din contra, cred că va veni un timp, foarte apropiat, când va trebui a se mări cercul cunoștințelor ce se vor crede necesare în instrucțiunea generală a fetelor. Deocamdată însă e necesar a asigura celui mai mare număr posibil de fete cel puțin instrucțiunea secundară așa câtă se dă acum.

În sensul acesta, se impune înmulțirea externatelor, care sunt adevăratele școli populare, ieftine pentru stat și mult mai la îndemâna publicului decât școlile centrale, în care nu pot pătrunde decât un mic număr de alese. Succesul externatelor este deja dovedit cu prisosință prin numărul cel mare de eleve ce le frecventează.

Din aceste cauze, socotesc că va trebui să se tindă a se mări numărul externatelor deocamdată până la cel următor: în București, 2; în Iași, Galați, Botoșani, Brăila, Ploiești, Craiova, Focșani, Pitești, Piatra, câte 1; peste tot, 11. Dintr-însele, există deja 3. Mai târziu, numărul acesta va trebui încă mărit.

Acestea fiind stabilite, personalul didactic feminin la a cărui recrutare va trebui să se avizeze deocamdată este cel următor:

	No. Profesorilor la fiecare	TOTAL
3 școli centrale	10	30
11 externate	10	110
20 școli profesionale	2	40
Azilul Elena-Doamna cursul normal	10	10
		190

Cifra aceasta este un minimum; într-însa nu intră maestrele de lucru de mână, de muzică, de gimnastică, și profesorul de igiena, pe care l-am presupus că va fi un medic. Numărul școalelor profesionale l-am fixat la 20, pentru că aceste școli, destinate mai ales populațiunii sărace, nu pot da efectul ce se așteaptă de la dânsle decât cu condiția de a fi răspândite în toate unghiurile țării. Pentru a rotunji, să admitem numărul de 200, din care sunt astăzi 43

provizorii sau definitiv. Dacă admitem că întregul personal se reînnoește în 20 de ani, ceea ce este mai jos decât adevărul, din cauza numărului celui mare de vacanțe ce se produc prin moarte sau retragere din diferite cauze înainte de împlinirea anilor de serviciu, ajungem la concluziunea că este nevoie a se face față la 157 vacanțe acum la început și la 10 vacanțe ce se vor declara în mediu pe fiecare an. Acest de al doilea număr va trebui însă cel puțin îndoit, din cauză că, desigur, organizarea învățământului secundar al fetelor nu se va opri numai la cât l-am indicat eu, ci creațiunile vor continua.

Bineînțeles, toate aceste cifre sunt numai aproximative, din cauza elementelor nesigure ce intră într-însele; cu toate acestea sunt prea suficiente pentru a da o idee de modul cum se prezintă problema.

În momentul de față nu dispunem de niciun mijloc de a da fetelor o instrucțiune cu un grad mai sus decât cea din școalele lor secundare, așa cum trebuie să o aibă pentru a profesa cu succes într-însele. De câțiva ani un număr oarecare de tinere, în lipsa unui învățământ mai superior special pentru dânsese, au lucrat și au dobândit diploma de bacalaureat. Ele ar putea destul de bine corespunde la însărcinarea de profesoare de cursul secundar. Acest element însă este puțin considerabil; nu sunt, în totul, decât 27 bacalaureate, din care numai 12 s-au consacrat învățământului. Presupunând că toate acestea ar reuși la concurs și s-ar numi profesoare provizorii, tot ar rămâne 145 locuri vacante.

Cum să se împlinească aceste vacanțe? A se conta pe viitoarele bacalaureate nu e bine. Încercările din anii trecuți sunt și trebuie să rămână izolate din punctul de vedere din care considerăm acum chestiunea. Școalele secundare de fete dau o instrucțiune care se deosebește de aceea care se dă în gimnaziile de băieți; de aceea, și profesoarele lor trebuie să posede o instrucțiune care să le facă proprii anume pentru acele școli. Însă programa de bacalaureat conține lucruri inutile unei profesoare de școală de fete; cum sunt limbile clasice vechi, care nu au corespondent în școlile de fete; alte părți, din contră, sunt sacrificate la bacalaureat, pe când în educațiunea fetelor au o importanță relativ mare. În fine, nu trebuie să pierdem din vedere ceva ce am spus și cu altă ocaziune: are mare importanță punctul de vedere sub care se studiază un lucru; și când învață cineva pentru a-și trece examenul de bacalaureat are cu totul altceva în vedere decât o tânăra care ar învăța cu scop de a deveni profesoară secundară la fete.

Examenul de bacalaureat cere de la o fată o muncă enormă, de vreme ce instrucțiunea ei precedentă nu o prepară deloc pentru părțile cele mai grele dintr-însul. Însă scopul ce trebuie să urmărească oricine este de a produce cel mai mare efect posibil cu cea mai mică cheltuială de forțe posibilă. Prin urmare, de vreme ce bacalaureatul cere unei fete o mare cheltuială de forțe și nu o prepară îndestul pentru cariera de profesoară secundară, legislatorul nu trebuie să consacre bacalaureatul ca mijloc de a-și forma personalul didactic feminin.

Nu rămâne dar decât a înființa o anume școală pentru aceasta.

Durata studiilor într-însa va fi de trei ani. Profesorii vor fi de nevoie bărbați, numiți cu concurs și împlinind condițiunile necesare de vârstă și de stare civilă. Cu toate acestea se vor utiliza femeile care se vor fi ridicat la o instrucțiune mai superioară, ori de câte ori s-ar prezenta.

Elevete vor fi absolvente de ale școalelor centrale sau de ale externatelor, parte interne, parte externe. Deocamdată, în vederea marelui număr de vacanțe ce trebuie împlinite cât mai curând, nu s-ar limita numărul admisiunilor decât după local. Când însă lucrurile vor reveni la starea normală, va fi de ajuns ca școala să producă regulat câte 30 absolvente pe an, pentru a ține cont de toate împrejurările. Atunci se va limita admisiunea la 30 pe fiecare an, așa că efectivul total va fi de 90 eleve. Jumătate, sau chiar mai mult de jumătate dintr-însele, vor putea fi solvente, căci poate fi cineva sigur că cererile nu vor lipsi; atunci însă nu se va admite nimeni, nici ca bursieră, nici ca solventă, fără un concurs prealabil, și fără a avea vârsta de 17 ani împliniți.

Programa va cuprinde literatura, retorica, poetica, cu extensiunea convenită după vârsta elevelor; compuneri și traducțiuni pe o scară foarte întinsă; din științele matematice, geometria în spațiu, algebra împreună cu teoria ecuațiilor, trigonometria; științe fizice și naturale; istoria; filosofia și pedagogia; desenul, muzica. Cursul întreg va fi făcut în spiritul unei adevărate școli normale. Cu modul acesta, iacă care ar fi aproximativ bugetul școalei.

Personal	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
O directoare cu locuința în școală	300	3.600	–
9 profesori de obiecte principale	360	38.880	–
2 profesori de muzică și desen	150	3.600	–
3 pedagoage	100	3.600	–
Persoane de serviciu, aproximativ	–	3.600	–
			53.280
Material			
Nutrimantul a 90 eleve și aproximativ 12 persoane interne, pe 300 zile, a 70 bani una pe zi	–	21.420	–
Iluminat, încălzit, reparații etc.	–	4.500	–
Anuitatea, în timp de 25 ani a 5 % pe an, a costului de 250.000 lei pentru clădirea unui local și instalațiunea necesară	–	17.500	–
			43.420
Total	–	–	96.700
Se scade plata a 50 solvente, câte 800 lei pe an una	–	–	40.000
Cheltuiială netedă			56.700

Gimnaziul *Lazăr* din București costă 46.460 lei pe ani, fără local și fără încălzit; prin urmare se poate zice că școala normală secundară de fete nu va fi o sarcină prea mare pentru stat, mai ales când se va considera importanța ei, și că, cu suma de mai sus, ea va fi proprietară unui local propriu cu material didactic, ceea ce foarte puține din școlile statului posedă. Peste 25 ani bugetul ei anual se va reduce la 39.200 lei.

[Reducerea numărului de catedre]

Am cercetat foarte de aproape chestiunea recrutării corpului didactic, pentru că sunt convins că *vor fi zadarnice toate îndreptările ce vom căuta să aducem instrucțiunii înainte de a ne fi format un corp didactic cât se poate mai bun.*

În aceeași ordine de idei, mă opresc să dezbat o propunere ce s-a tratat oarecând prin presă și care mi se pare că merită atențiune. Un profesor propunea ca catedrele secundare, care actualmente au în mediu câte 12 ore de curs pe săptămână fiecare, să se reunească două câte două asupra unei singure persoane, și salariul titularului să fie aproape egal cu suma salariilor catedrelor reunite. „Cu modul acesta, adăuga autorul propunerii, profesorii vor fi plătiți bine și vor putea să se ocupe numai de datoria lor; iar statul nu va cheltui mai mult decât astăzi“.

Cercetând ideea mai de aproape, vede cineva că unele catedre nu pot să intre în combinațiunea aceasta. Iacă un tabel de cadrele de la diversele feluri de școli secundare, ce s-ar putea reuni în una singură.

Licee	Nr. totalului de ore pe săptămână	Nr. catedrelor reduse
Limba română cl. I-IV și Limba latină cl. I-IV	23	1
Limba latină cl. V-VII și Limba elină cl. III-VII	24	1
Limba română cl. V-VII, istoria cl. V-VII, filosofia cl. VI-VII	19	2
Istoria cl. I-IV, geografia cl. I-IV	24	1
Limba franceză cl. I-IV și Limba franceză cl. V-VII	20	1
Matematici cl. I-IV și Matematici cl. V-VII	20	1
Gimnazii		
Limba română cl. I-IV și Limba latină cl. I-IV	23	1
Istoria cl. I-IV și geografia cl. I-IV	24	1
Matematici cl. I-IV și Științe fizico-naturale cl. I-IV	23	1
Limba elină cl. III-IV și Limba franceză cl. I-IV	18	1

Gimnazii reale	Nr. totalului de ore pe săptămână	Nr. catedrelor reduse
Limba română cl. I-IV, istoria cl. I-IV, geografia cl. I-III	25	2 (?)
Matematicile toate	22	1 (?)
Științele fizico-naturale toate	18	?
Seminarii		
Istoria sfântă, istoria bisericească, Confesiunea ortodoxă, Morala, Pastorală, cl. I-IV	25	1
Matematici cl. I-IV și Științe fizico-naturale cl. I-IV	24	1
Limba latină cl. V-VII și Limba elină cl. V-VII	28	1
Introduce în Sfânta Scriptură, Teologia, Exegetica, Patrologia și dreptul canonic, cl. V-VII	24	1
Școli centrale de fete		
Matematici și științele fizico-naturale în toate clasele	23	1
Istoria și geografia în toate clasele	21	1
Limba română, filosofia, Pedagogia și economia politică, în toate clasele	24	2 (?)
Externate secundare de fete		
Matematici și științele fizico-naturale în toate clasele	25	1
Istoria și geografia în toate clasele	21	1
Limba română, filosofia, Pedagogia, economia politică în toate clasele	23	2 (?)
Școli normale primare		
Istoria și geografia în toate clasele	23	1
Științele agricole și fizico-naturale în toate clasele	21	1
Psihologia, Morala, Pedagogia și dreptul constituțional, în toate clasele	20	1

Combi-nați-unile ace-s-tea le dau nu ca ce-va de-fini-tiv, ci nu-mai pen-tru a ser-vi ca ba-ză de dis-cu-și-une. Ele sunt lu-ate du-pă ste-rea lu-crur-ilor în mo-men-tul de fa-ță, de-și în mul-te vor ve-ni de-si-gur mo-difi-că-ri. Ca-ted-re-le ce nu fi-gu-rează în li-s-ta pre-ce-den-tă mi se pa-re im-po-si-bil a se re-uni în-tre dâ-n-se-le, mai ales din ca-uza ne-po-trivirii ob-iec-telor lor.

Da-că ad-mi-tem pen-tru un mo-men-t ta-belul de re-duc-ți-uni de mai sus, s-ar fa-ce în to-tul o re-duc-ere a-pro-xi-ma-tivă de 172 ca-ted-re la cursul se-cun-dar, a-pro-ape

egale cu numărul actual de vacanțe (158); din acestea, 28 la cursul superior și 144 la cel inferior.

Să presupunem încă că s-ar plăti, ca prim termen după legea de gradațiune, 600 lei pe lună unui profesor de una din catedrele reunite, formată din catedre ce se plătesc cu câte 360 lei pe lună după acea lege; 500 lei, când catedrele reunite sunt de câte 280 lei fiecare. economia totală ce ar rezulta atunci ar fi aproximativ de 200.000 lei pe an.

Să căutăm avantajele și dezavantajele acestui sistem.

Dezavantajul principal ar fi nemulțumirile ce ar ridica transferările unui număr destul de considerabil de profesori, care, după reducerea catedrelor lor, ar trebui duși la vreo altă catedră din cele vacante. Alt neajuns ar fi că actualii profesori fiind recrutați în vederea distribuțiunii actuale a catedrelor, nu ar fi în pozițiune a satisface cerințele unei catedre combinate.

Amândouă aceste inconveniente se pot mult atenua prin îndemânarea cu care s-ar aplica noua distribuțiune, așa încât să contrarieze cât se va putea mai puțin interese. Vor dispărea chiar cu totul dacă combinarea catedrelor se va face deocamdată numai pentru cele vacante, și numărul lor îl știm că e foarte mare; iar de azi înainte se va aplica gradat numai la catedrele ce vor deveni vacante. Perturbațiunea atunci va fi nulă și nimeni nu va suferi din substituirea noii stări de lucruri în locul celei vechi.

Să vedem acum care sunt avantajele.

Cel mai mic din toate este că dă o economie ce ar putea servi la alte nevoi ale instrucțiunii, spre exemplu, pentru a acoperi cheltuielile produse prin creațiunile a căror necesitate e demonstrată în acest raport. Unul cu mult mai mare este că pozițiunea profesorilor de catedre principale ar căpăta o îmbunătățire enormă, pe care altminteri nu ar putea-o nimeni spera, cu mijloacele de care dispune țara. Atunci un profesor de liceu ar începe a funcționa cu 600 lei pe lună și cu gradația ar ajunge, după 20 ani, a avea 960 lei; unul de gimnaziu real ar începe cu 500 lei și ar ajunge la 800. Acestea sunt pozițiuni cu totul avantajoase și oamenii de merit nu ar mai evita, ca astăzi, cariera didactică, pentru că e puțin plătită.

E adevărat că, în noua sistemă, fiecare profesor ar avea a face, în medie, 24 ore de curs pe săptămână, adică 4 ore pe zi. Aceasta însă nu este deloc exorbitant. În străinătate, mai ales în Germania, se găsesc multe școli secundare unde profesorii au acest număr de ore de curs, ba și mai multe. Chiar la noi astăzi, nu este mai niciun profesor care, pe lângă cele 10 sau 12 ore pe săptămână ce dă catedrei sale, să nu aibă încă ocupațiuni străine de alte atâtea ore, și mai mult. Combinarea catedrelor ar restrânge toată sau mai toată activitatea profesorului asupra catedrei sale, și profesorul nu ar mai avea, ca astăzi, scuza că nu-i ajunge salariul pentru a trăi, și că e liber să uzeze de timpul ce-i rămâne pentru a-l mări. Acesta ar fi, poate, singurul remediu contra tendinței profesorilor de a se ocupa de lucruri străine de profesiunea lor și de multe ori cu totul nepotrivite cu dânsa.

Meritul cel mai mare însă ce are în ochii mei reducerea numărului catedrelor este că permite o economie foarte considerabilă de personal. Adevărul este că organizațiunea școalelor noastre secundare e făcută ca și când am avea o abundență fără sfârșit de capacități. Sunt profesori cărora nu li se cere decât 8, 6 și chiar 4 ore de curs pe săptămână. Rațional e aceasta, când lipsa de care suferă țara mai mult este tocmai cea de capacități, mult mai mult decât cea de mijloace pecuniare? Unui om de merit, cum trebuie să fie un profesor, nu i se cere să lucreze decât 4 sau 6 ore pe săptămână, și tot restul timpului se lasă neîntrebuintat, pe când e atâta lucru care, rămâne nefăcut pentru că n-are cine să-l facă; aceasta este o curată risipă de capitalul cel mai scump al țării: de capitalul intelectual, pe care trebuie să-l menajăm cu atât mai mult, cu cât avem mai puțin.

Să privim lucrul și din alt punct de vedere: să ne punem în locul unui om cu dorința și cu puterea de a lucra, de a se face util cât mai mult. I se dă o catedră care-l ocupă o oră pe zi. Putea-va restul timpului să stea cu brațele încrucișate? De ar face așa, ar vedea în curând facultățile atrofiindu-i-se prin neîntrebuintare. E dar silit să se ocupe și de altceva, chiar fără preocuparea de a câștiga mai mult decât salariul lui. Se întâmplă atunci că ocupațiunile străine îl pasionează și în curând profesoratul este debordat și înăbușit de cine știe ce altă îndeletnicire.

Se va zice că timpul său liber un profesor trebuie să-l consacre exclusiv științei. În teorie așa este și există și la noi o minoritate imperceptibilă care face așa; însă împrejurările vieții din țara noastră nu vor lăsa încă multă vreme ca acest bun exemplu să se generalizeze.

Este însă de datoria administrațiunii școlare nu numai de a cita platonicește un principiu, ci de a lua și măsurile ce sunt în puterea să pentru a proteja pe profesori contra lor înșiși. E mai mult merit a face să se evite răul, decât a-l constata și a-l pedepsi după ce s-a făcut. Și dacă ar fi de ajuns a pune cui va în vedere datoriile lui, pentru a fi sigur că se va conforma cu dânsese, sarcina de a administra ar fi prea ușoară.

Cu un cuvânt, eu sunt pentru ideea reducerii numărului catedrelor. Sunt departe de a zice că aceasta să se facă de azi pe mâine, și numai după datele ce am expus mai sus în mod cu totul aproximativ. Din contra, cestiunea reclamă un studiu foarte, amănunțit, asupra fiecărei catedre, pot zice asupra fiecărei persoane. Ea va cere poate o remaniere a condițiunilor concursurilor pentru catedrele secundare; o schimbare în dispozițiunea materiilor programei; și, cine știe? poate peste 10 sau 12 ani se va putea restabili condițiunea licenței pentru toți profesorii secundari, a cărei supresiune o cer astăzi din toate puterile mele.

* * *

Recrutarea corpului didactic este, în adevăr, de un interes vital pentru învățământ; expunerea precedentă nu arată decât o parte din numeroasele probleme ce ridică ea. Cu toate acestea, când e vorba de personalul didactic,

preocuparea ministerului nu trebuie să se mărginească numai a admite ca profesori pe cei mai capabili; solitudinea lui trebuie să-i însoțească și după numire, să susțină, să încurajeze pe cei buni și să le dea mijloacele de a se perfecționa; pe ceilalți, să caute a-i îndrepta și, dacă nu poate, să facă tot ce e prin putință pentru a scăpa școala de dâșșii.

Trebuie să recunoaștem că astăzi nu e lucru ușor cuiva a fi bun profesor. Numit în urma unui concurs care nu dovedește mai nimic în privința calităților lui didactice, de multe ori abia ieșit din universitate, noul profesor nu are pentru a se conduce decât o programă de o conciziune ce trece peste orice margine, fără nicio altă indicațiune. Ce va face, spre exemplu, un tânăr profesor de științele fizice, cu o programă de două rânduri ca aceasta? *Clasa I, introducere în științele fizico-naturală; Clasa IV, fizica (până la optică) adică gravitatea, electricitatea statică și dinamică, magnetismul; Clasa V, fizica (optica și acustica); chimia neorganică; Clasa VI, chimia organică.* Nu numai nu i se spune nimic în privința metodei, a spiritului în care trebuie să-și facă cursul, dar nici măcar nu i se spune lămurit ce materie să facă; și culmea lucrului este că, pentru a-l dezorienta mai bine, se mai fac și erori: în programa precedentă se poate observa că lipsește căldura.

Și încă cei numiți la licee și gimnazii sunt mai norociți, pentru că cel puțin fac și ei cum au văzut că se făcea pe când și ei erau școlari, deși cu aceasta se perpetuează multe defecte. Dar cei numiți, spre exemplu, la un gimnaziu real, școală nouă, pe care poate nici nu o știu ce scop hotărât are? De aceea, cei mai mulți, pentru a scăpa de răspundere, iau cea dintâi carte tipărită ce le vine înaintea și o urmează de-a rândul, fără a mai căuta să-și proporționeze cursul, nici să-l îmbunătățească, nici nimic. În acest caz, au cel puțin totdeauna o scuză gata, deși nu prețuiește mult: „Așa este cartea“. Cu chipul acesta profesorul devine în curând o mașină, care și-a terminat lucrul când a măcinat până la capăt două sau trei volume într-un an. Cu toate acestea sunt printre dâșșii oameni cărora nu le lipsește nici capacitatea, nici dorința de a fi buni profesori și numărul lor e mai mare decât ar crede cineva. E uneori dureros a vedea silințele ce-și dau pentru a lupta contra lipselor și obstacolelor de tot felul și cum slăbesc, din ce în ce, până când îi cuprinde și pe ei valul indiferenței celorlalți, mormânt al iluziunilor cu care intraseră în cariera învățământului.

Am arătat mai sus câte inconveniente au programele actuale. Unul din cele mai grave este și acesta că ele nu spun nimic profesorului, afară de lista de materii ce i se cere să treacă în fiecare clasă; cum să o treacă, care este însemnătatea cursului ce i se încredințează și a școalei unde profesează, despre astea el nu știe nimic. Aceasta este o mare greșală. Fiecare profesor trebuie considerat ca capul unei coloane de expedițiune în țară inamică: dacă el nu știe ce rol are în planul general de campanie, e sigur că se va achita foarte rău de îndatoririle sale.

[Bursele de călătorie]

Îndreptarea programelor în sensul cum am expus mai sus va fi un mijloc puternic de îmbunătățire a corpului didactic.

Însă, pentru a ajunge într-o zi să avem un număr destul de mare de profesori eminenti, care să facă și educațiunea didactică a celorlalți, trebuie să profităm de experiența țărilor care au, în învățământ, un trecut ce ne lipsește nouă. Pentru aceasta va trebui să se creeze *burse de călătorie* pentru profesorii care se vor distinge mai mult prin știința și aptitudinea lor. De am trimite pe fiecare an, în timp de șase luni, câte patru, cu îndatorirea de a străbate școlile din Germania, Belgia, Franța și Elveția, de a observa metodele, de a aduna note și material de tot felul, după care să prezinte ministrului la întoarcere un memoriu detaliat, am putea în timp de 10 sau 15 ani să formăm un cadru de profesori luminați, indispensabil pentru regenerarea corpului întreg. Aceasta ar cauza o cheltuială de 18 până la 20 mii lei pe an: însă ce este aceasta în proporțiune cu rezultatele ce suntem în drept a aștepta de la o asemenea măsură?

[Greșelile profesorilor]

Am văzut până aici multe neajunsuri provenite, când din o cauză, când din alta. Corpul didactic, ce e drept, ar fi putut atenua aceste inconveniente, dacă majoritatea lui ar fi voit să o facă; dar în fine cauza primară a acelor neajunsuri nu a fost el.

Voi expune însă acum lucruri de care singuri unii profesori sunt răspunzători și care sunt foarte regretabile.

Este la unii un dispreț al legii și regulamentelor, al dispozițiilor și ordinelor ministeriale, care ajunge la extrema sa limită. Neîngrijirea datoriilor, nepăsarea de îndemnurile și admonițiunile celor ce caută a-i aduce în calea dreaptă, trece la dânsii peste tot ce-și poate cineva închipui. Iacă exemple: Programele, bune, rele, tot cuprind prescripțiuni care au putere de lege; câți sunt cei care le observă cu fidelitate? Mai puțin de jumătate. Printre ceilalți, sunt unii care fac câte a patra sau a cincea parte din materia prescrisă. Unii își permit a trece părți întregi din programă din o clasă în alta, fără măcar a preveni pe cineva. Puțini sunt care caută a-și distribui lecțiunile în regulă, în vederea materiei și a timpului de care dispun. Directorii, care sunt și profesori și funcționari ai ministerului, se fac chiar ei prea deseori culpabili de neglijență și nesupunere. Ei sunt mai mult răspunzători pentru vacanțele făcute, fără a fi prevăzute de niciun regulament, nici ordonate de minister; ei sunt răspunzători pentru recreațiunile scăzute din orele de clase și pentru lecțiunile pe care unii profesori știu să le reducă la 15 sau 20 minute, prin

intrarea târziu în clasă și ieșirea înainte de vreme. Uneori sunt ordine formale, călcate pe față în picioare, fără nicio sfială; iacă un exemplu flagrant și de actualitate: acum trei ani s-a dat ordin la direcțiunile tuturor seminariilor din țară a nu mai primi externi, cu începere de la septembrie următor. Care este seminarul care s-a supus acestui ordin? Niciunul; în unele se găesc azi sute de externi. Aș putea da exemple de acestea cu zecile.

E încă puțin aceasta; dar de câte ori nu se văd ordinele ministerului combătute pe față, prin hârtii formale adresate chiar ministerului, de către profesori și directori! Ministerul, în loc de a uza de energie, nu zice nimic, așa că aceasta a devenit un obicei. Sunt unii care au ajuns a crede că au dreptul a se purta așa și, când se mai încearcă ministerul a-i chema la ordine, niciodată nu scapă fără răspunsuri care singure ar fi de ajuns pentru a le atrage pedepse exemplare.

Toate dispozițiunile, toate regulamentele destinate la îmbunătățiri rămân literă moartă cu modul acesta; și relele adăugându-se pe lângă rele, au ajuns lucrurile în starea în care le vedem.

Aceasta constituie o adevărată anarhie și energia cu care se vor reprima aceste abuzuri nu va fi niciodată prea mare. Școala trebuie să fie mai presus de toate școală de moralitate, și profesorii care dau chiar ei exemple de nedisciplină și de dispreț al legilor și datoriiilor lor sunt nedemni de înalta misiune ce li s-a încredințat.

Ministerul, nu atât pentru a-și restabili autoritatea, cât pentru a face posibilă realizarea scopului de a moraliza tinerimea pentru care există școlile, trebuie să uzeze de cea mai mare rigoare pentru a îndrepta această stare de lucruri; trebuie să se facă ascultat și respectat.

Cu actuala organizațiune, îi lipsesc mijloacele eficace pentru aceasta. Administrațiunea centrală nu are personalul trebuincios; mijloacele de control sunt aproape nule; cele de represiune sunt chiar nule.

Personalul administrațiunii centrale trebuie înmulțit, pentru a face posibilă pe de o parte expedierea afacerilor cu repeziciune și precizicune, iar pe de alta urmărirea execuțiunii măsurilor ordonate.

Ministrul de Instrucțiune Publică este azi mai cu totul dezarmat în fața abuzurilor. Legea nu-i dă dreptul de a aplica altă pedeapsă decât avertismentul, care nici nu merită numele de pedeapsă, de vreme ce este lipsit de orice sancțiune. Pentru orice culpă mai însemnată, culpabilul trebuie judecat de un juriu de profesori. Prescripțiunea aceasta a legii este excelentă în principiu, căci asigură independența corpului didactic; însă a ajuns acum ca interesul profesorilor să fie contra interesului școlii. Marele număr de delictes școlare ce se comit pe fiecare zi ar cere funcționarea în permanență a mai multor comisiuni, și uneori întregul personal al unei școli ar trebui trimis în judecată. Pe urmă sunt delictes pentru care cu anevoință s-ar putea căpăta o condamnare de la un juriu: spre exemplu, când un profesor ar reduce în mod sistematic durata lecțiunilor sale la jumătate sau când nu ar da cataloagele tot anul și altele asemenea.

În fine, formalitățile unei judecăți sunt așa de lungi, încât, chiar când se aplică o pedeapsă, nu mai are niciun efect moral, de vreme ce vine așa de târziu după greșeală; poate acesta să fie motivul pentru care ministerul trimite așa de rar în judecată pe profesori, deși ocaziuni ar avea destule, și se mulțumește a arunca numai avertismentele sale, *telum imbelle sine ictu*⁽¹⁰²⁾.

Situațiunea aceasta este prejudiciabilă învățământului și nici nu este dreaptă; pe de o parte ministrul e răspunzător de bunul mers al administrațiunii sale și pe de alta este dezarmat în fața abuzurilor. Eu cred că e necesară o îndreptare, care însă să nu meargă până a distruge de fapt independența corpului didactic, consacrată cu multă înțelepciune prin legea din 1864. Pentru aceasta ar fi de ajuns a se recunoaște ministrului, prin o lege specială, dreptul de a aplica însuși toate pedepsele mai mici decât cele pe care legea zice să se aplice numai de juriile de profesori.

Să se deie dar ministrului dreptul de a aplica, ca pedeapsă, reținerea salariului pe 1 până la 29 zile inclusiv; și pentru ca să nu ajungă lucrul ca, prin repetarea acestei pedepse să se eludeze prescripțiile legii din 1864, să se specifice că o asemenea pedeapsă să nu se poată aplica de ministru decât în urma [a] cel puțin unui avertisment neurnat de efect și că, dacă reținerea se aplică în mai multe rânduri, suma numărului zilelor de reținere să nu poată trece peste 29. Cu modul acesta, deși siguranța profesorului nu e atinsă, de vreme ce ministrul nu va putea niciodată să-i zdrobească cariera fără a-l da în judecată, se va putea reprimă mulțimea de delictе mărunte de toată ziua ce scapă de fapt de loviturile legii actuale, și care prin numărul lor și persistența cu care se repetă fac un rău enorm învățământului; și sunt sigur că o reținere de salariu de două zile, făcută de-a dreptul de ministru, va avea mai mult efect decât una mai mare făcută în urma unei judecăți, în tot timpul căreia acuzatul s-a deprins cu ideea ei.

Știu bine că se va protesta contra acestei păreri, mai ales de către aceea care au mai mult a se teme de dânsa. Mi se pare însă că interesul public trece înaintea interesului unui grup de oameni, fie el cât de respectabil în întregul lui. Ei bine, se poate oare susține că sistema actuală de nerepresiune a fost un bine pentru instrucțiune? Cine va răspunde *da*, ca să fie sincer, trebuie să cunoască foarte rău starea lucrurilor.

[Chestiunea pedepselor]

Fiindcă mă aflu asupra chestiunii pedepselor, trebuie să observ aici că este o lacună considerabilă în seria de pedepse ce se pot aplica în urma unei judecăți și care sunt prevăzute în art. 398, 899, 400, 401, 402 și 403 din lege.¹ În adevăr, după cenzură, care atrage pierderea salariului pe o lună, vine imediat suspensiunea, care se poate pronunța pentru un timp oricât de scurt și atrage și ea pierderea salariului pe timpul cât durează. De cele mai multe ori juriile ezită când e vorba a pronunța suspensiunea, căci prin aceasta școala pierde mai mult decât cel pedepsit; și pe urmă între cenzură, care obligă pe condamnați a lucra o lună fără leafă, și suspensiune, care îi lasă să se odihnească în timpul cât nu li se plătesc, nici ei nu ezită: chiar ei preferă suspensiunea. Este aici o lipsă de echilibru, care s-ar putea lesne repara, stabilind că cenzura se poate pronunța cu pierderea salariului pe timp de la o lună înainte, cât va crede juriul de cuviință. Pentru a da însă suspensiunii caracterul unei pedepse mai grave, se va adăuga că ea atrage după sine o întârziere în recunoașterea la dreptul de gradațiune, egală cu de șase ori durata ei; așa că cine a suferit o suspensiune de două luni, va pierde un an din termenele sale de gradațiune.

[Controlul personalului didactic]

Rămâne să vorbesc despre control.

Astăzi nu e o exagerare a zice că nu există decât cu numele; căci ce control poate exercita un singur inspector pe o țară întreagă, mai ales fără a avea măcar un regulament de serviciu? Revizorii primari, având câte două județe fiecare, nu pot exercita o supraveghere de aproape asupra școalelor ce le sunt încredințate, mai ales cu modul cum se recrutează și cu organizațiunea ce au. Directorii, care sunt funcționari administrativi, deși profesori, nici nu au prin lege vreo autoritate, nici nu vor să uzeze, cei mai mulți dintr-înșii, chiar de câtă au.

Cu toate acestea, ministerul nu trebuie să conteze pe altcineva decât pe inspectori, revizori și directori, pentru a exercita asupra școalelor privegherea de tot momentul de care au trebuință. E dar nevoie a se da o organizațiune regulată și eficace atât inspecțiunii școalelor, cât și directorilor de școli, și primare și secundare.

---

1. *Art. 396.* – Profesorii care vor călca datoriile ce le sunt impuse prin această lege sau care ar compromite în vreun mod demnitatea caracterului lor vor fi supuși, după cazuri, la *avertisment, cenzură, suspensiune* sau *destituire*. *Art. 399.* Cenzura atrage cu sine de drept pierderea onorariului pe o lună. *Art. 400.* Suspensiunea se va pronunța pe timp mărginit începând de la 3 luni. *Art. 401.* Suspensiunea atrage cu sine pierderea onorariului pe timpul cât va ținea.

* * *

În ce privește Inspectoratul, am avut onoare a supune Onor. Ministerului de Instrucțiune, încă de la 13 decembrie 1883, un proiect de lege, un proiect de regulament și o dare de seamă pentru organizarea și completarea întregului serviciu de inspecțiune a școlilor primare și secundare. Ideea principală a acelei lucrări era de a reuni acest serviciu sub doi Inspectori Generali, ajutați de un număr suficient de Subinspectorii Generali, de Revizori și Subrevizori primari, fiecare cu atribuțiuni bine determinate. Întregul personal trebuia să împlinescă oarecare condițiuni de admisibilitate; salariul era regulat și pe lună și după numărul inspecțiunilor făcute. În fine, m-am silit a nu uita nimic și a pune acest serviciu pe un picior astfel încât să dea rezultate utile, fără să coste prea mult.

Văzând că regularea generală a serviciului prin o lege poate să întârzie mult, am cerut în urmă, la 15 februarie și la 3 iulie anul curent, a mi se da cel puțin mie, ca Inspector General, un regulament de serviciu, prin o simplă deciziune ministerială. La niciuna din aceste trei adrese nu am primit niciun răspuns, și eu continuu de 19 luni a funcționa, fără să știu precis ce datorii și ce drepturi am, nici ce loc ocup în administrațiunea școalelor, nici ce pot, nici ce nu pot face. Cu tot titlul ce am prin buget, nu știu nici în ce mod revizorii primari depind de mine, ba nici chiar dacă depind într-un fel oarecare.

Afară de aceasta, rapoartele ce prezint de foarte multe ori rămân fără niciun efect, prin întârzierea ce se pune în rezolvarea lor. Am văzut unele rezolvate după 10 luni de la prezentare, și luându-se tocmai atunci o deciziune ce nu mai servească la nimic, pentru că nu venise când trebuia. Chiar în momentul acesta sunt 23 rapoarte de ale mele, necitite încă, în cartoanele Consiliului Permanent de Instrucțiune; unul din ele este de la 5 octombrie 1883. Raportul general asupra examenelor anuale din ianuarie trecut nu știu să fi avut vreun efect până acum.

În condițiunile acestea este foarte anevoie pentru cineva a continua să poarte o sarcină zdrobitoare, când îi lipsește, nu încurajarea, căci de aceea nu am trebuință, ei concursul indispensabil pentru a fi util. Adeseori fac reflecțiunea tristă că toată osteneala ce-mi dau este în zadar și că de m-ar întreba vreodată cineva ce folos a adus țării funcția ce ocup de atâta vreme, nu aș ști ce să răspund.

Pentru ca serviciul inspecțiunii școalelor să fie în pozițiune a da rezultatele ce se pot aștepta de la dânsul, este indispensabil ca să se schimbe această stare de lucruri. Va trebui ca Inspectorul General să aibă atribuțiuni determinate și un serviciu regulat, care să cuprindă inspecțiunea tuturor școalelor primare și secundare din circumscripțiunea sa; de aceea revizorii primari trebuie puși sub ordinele sale. El va avea dreptul de a da avertismente, conform art. 397 din lege, și de a expedia toate afacerile mărunte privitoare la școli, precum concedii scurte, suspensiune de cursuri din cauză de forță majoră etc. Toate atribuțiunile ce trebuie să aibă sunt indicate destul de pe larg în proiectele ce am prezentat la

13 decembrie anul trecut. Cu modul acesta se va remedia, în parte cel puțin, inconvenientele ce rezultă acum din grămădirea celor mai mici afaceri la minister, unde trebuie toate să treacă prin consiliul Permanent, așa că se produc întârzieri enorme, chiar când e vorba de afaceri urgente; iar controlul exercitat de inspecții și revizori nu va mai fi numai nominal.

* * *

Rămân directorii, care ar putea fi de o utilitate cu mult mai mare decât chiar inspecții de orice grad pentru bunul mers al învățământului.

Din nenorocire, ei sunt puși în niște condiții astfel că acțiunea lor este redusă aproape la nimic. Aceasta vine din două cauze: din înființarea prin legea de la 1864 a consiliilor școlare și conferințelor de clasă și din regula ce și-a impus ministerul, de a lua pe director exclusiv dintre profesorii școlii respective, deoarece legea îl obligă la aceasta (art. 359).

Prin acest mod de alegere, se dă direcțiunea în mâna unor oameni pe care spiritul de colegialitate îi opresc mai totdeauna de a avea energia convenită pentru a chema la datorie pe aceia din colegii lor care se abat de la dânsa; și când se găsește vreunul care încearcă să fie mai energic, provoacă indignarea administrațiilor săi, care nu vor să admită a fi admoniți și chemați la datorie de un camarad al lor. De aceea, pentru a evita neînțelegerile care le-ar face traiul foarte greu în școală după ieșirea din funcțiune, directorii, mai fără excepțiune, preferă să închidă ochii asupra lucrurilor pe care ar trebui să le reprime. De fapt, dar, privegherea directorilor nu are niciun efect.

Să presupunem însă că un director ar trece peste aceste dificultăți și ar voi să lucreze cu vigoare pentru binele școlii sale. Ce poate face însă în fața legii, care îl pune sub tutela absolută a Conferinței sau Consiliului școlar? Art. 100 spune că directorul are dreptul de priveghere și control, atât asupra școlii cât și a profesorilor; că el are însărcinarea de a priveghea aplicarea exactă a programelor, legilor și regulamentelor școlare. Care este însă sancțiunea acestor drepturi? Directorul nu poate aplica o pedeapsă unui școlar, fie cât de mică, pentru că art. 103 zice că toate pedepsele prevăzute de lege se pronunță de Consiliul școlar; cu atât mai puțin poate face observații profesorilor; și dacă le-ar face, ce efect ar avea? Art. 397 dă dreptul directorului a da avertismente profesorilor. Nu cunosc decât un singur director în țară care uzează de acest drept și acela profită de oarecare împrejurări deosebite pentru a-și menține autoritatea, deși e luat tot dintre profesorii școlii; ceilalți se feresc de a da avertismente, care nu au alt efect decât de a da ocaziune avertizatului să arate cât de puțin se tulbură de admonițiunea directorului. Am vorbit mai sus de efectul ce au chiar avertismentele ministerului.

Nu numai aici se mărginește acțiunea Consiliului: art. 104 arată că el are dreptul de a se pronunța în toate chestiunile de administrațiune a școlii, fără

excepțiune. Directorul are numai să execute hotărârile lui, mulțumindu-se a referi ministerului când i se pare că Consiliul a trecut peste competența sa. Prea rareori însă se întâmplă vreunui să facă așa; mai totdeauna nu vor să riște a vedea ministerul unindu-se cu părerea opusă; și pe urmă preferă să evite întârzierile ce ar rezulta din această procedură în aplicarea unor măsuri urgente.

Cu modul acesta s-a anihilat acțiunea celor mai prețioși dintre funcționarii administrativi ai școalelor. În adevăr, un bun director ar face mult mai mult pentru bunul mers al unei școale decât tot restul administrațiunii împreună. El este față în școală; cunoaște de aproape toate neajunsurile ei; ar putea stărpi în germen rele care prin dezvoltarea lor ulterioară devin foarte greu de dezrădăcinat; poate face îmbunătățiri imposibile pentru oricine altul care nu este, ca dânsul, ocupat numai de o școală și prezintă mereu într-însa. Care este inspectorul care va putea vreodată fi în stare să înlocuiască pe un bun director, când are în seamă școalele din o țară întreagă? Ministerul încă și mai puțin. Cât despre Consiliile școlare, pe care legea a încercat să le pună în locul directorului, voi arăta mai la vale ce acțiune dezastruoasă au avut ele asupra școalelor.

Este dar natural a se face tot posibilul pentru a prevedea fiecare școală cu un director bun, care să aibă toată autoritatea necesară și acțiune suficientă.

La școlile primare, nu avem alegerea între mai multe mijloace: a se da direcțiunea numai celor mai eminenti institutori, căror să se dea sprijin puternic pentru a le mări autoritatea. Directorul să fie totdeauna institutor la clasa cea mai superioară: azi se văd adeseori excepțiuni la această regulă. A nu se mai numi directori persoane care nu invocă alt merit pentru a dobândi această favoare decât că sunt mai vechi decât alții, deși uneori sunt cunoscuți prin incapacitatea și neglijența lor. În fine, a se impune totdeauna directorilor să locuiască în școală, ceea ce legea nu cere acum decât de la directoarele școalelor primare de fete; cu modul acesta, pe de o parte directorul va putea priveghea școala de aproape, iar pe de alta i se va face un avantaj material, care va ține loc de leafă.

Pentru cursul secundar, sunt de preferat directorii luați nu din personalul didactic al școlii. E bine a se alege dintre profesorii de un grad superior, în activitate sau în retragere; în lipsă de aceștia, chiar din profesori de același grad, în activitate sau în retragere, însă nu luați chiar din școală. Nu se va face excepțiune decât pentru profesorii care s-ar fi bucurat de o autoritate deosebită asupra colegilor lor și a căror energie ar fi cunoscută; în acest caz ei vor fi preferați înaintea oricărui altul.

Pentru a se putea găsi titulari la aceste posturi, va fi necesar a se înlocui salariul actual de 74 lei pe lună, care e derizoriu, prin unul de 350 sau 400 lei pe lună, împreună cu dreptul și chiar îndatorirea de a locui în școală. Suma aceasta va fi considerată ca diurnă, pentru ca foștii profesori, ce ar fi pensionari, să nu fie siliți a renunța la pensiune. În școalele ce au internate, directorul va fi și provizor al internatului.

Se vor suprima toate cauzele care paralizează acum acțiunea directorului și-i micșorează prestigiul; se va lua consiliului școlar dreptul de a se amesteca în administrațiunea școlii altfel decât cu vot consultativ, și când va fi chemat la aceasta de director. Se va da directorului dreptul de a da avertismente, de a acorda concedii până la trei sau patru zile și de a lua decizii în diverse alte împrejurări puțin însemnate unde intervențiunea ministerului sau a inspectorului general ar fi mai mult o cauză de întârzieri.

Să nu se creadă că ar fi periculos a conferi aceste drepturi directorilor. Școlile germane, renumite prin administrațiunea lor cea bună și inteligentă, sunt conduse aproape exclusiv de directori. Ei sunt persoane curat administrative, numiți de minister, și nu fac câte un curs de câteva ore pe săptămână, în clasa cea din urmă, decât pentru a avea prin aceasta un prestigiu mai mare. Ministerul are, în fiecare circumscripțiune școlară, un inspector, cu îndatorirea de a priveghea de aproape administrațiunea directorilor și de a-i adresa rapoarte complete și detaliate la epoci determinate. Cu modul acesta ministrul, fără să fie silit a se amesteca mereu în cele mai neînsemnate amănunte ale administrațiunii unei școli, este totdeauna ținut la curent cu tot ce se petrece într-însele și poate oricând să oprească răul, unde vede că începe să se manifeste. Încolo acțiunea ministrului se reduce la a da impulsivitatea și direcțiunea generală, prin ordinele și circularele sale.

Organizațiunea aceasta se poate aplica la noi mai în întregul ei. Se va da directorului administrațiunea școlii; se va organiza un serviciu sistematic de inspecțiune pentru a priveghea pe directori; iar ministrul va priveghea pe toți, unii prin alții și prin sine însuși; așa că se va substitui o descentralizare nimerită în locul centralizațiunii excesive de astăzi, când toate organele administrațiunii școlilor sunt așa de bine paralizate unele prin altele, încât nu rămâne decât ministrul pentru a face toate.

[Consiliile școlare]

Vorbind despre atribuțiunile directorului, am arătat cum instituțiunea Consiliului și Conferințelor școlare a fost cauza principală a anihilării acestor funcționari utili. Până a nu trece mai departe, să termin ce am de zis despre aceste instituțiuni, a căror influență nenorocită a adus atâta rău instrucțiunii de la 1864 încoace.

Când legislatorul a pus un consiliu sau o conferință școlară în locul directorului, căruia nu-i lăsa mai nicio putere, se gândea, cred, că e anevoie a se găsi directori buni. Aceasta e adevărat; însă un Consiliu sau o Conferință școlară care să poată ține locul unui director bun este nu anevoie ci imposibil de găsit; căci o colectivitate de oameni nu poate niciodată să aibă unitatea de vederi și energia ce se pot afla la un om singur. La o întrunire de mai multe persoane, orice hotărâre

trebuie să fie rezultatul unei discuțiuni, în care se emit păreri opuse; fiecare își susține ideea din toate puterile sau din convicțiune, sau, de cele mai multe ori, din amor propriu; căci dacă rezolvarea chestiunilor ar fi așa de simplă încât să nu dea loc la nicio discuțiune, pentru ce s-ar fi imaginat un Consiliu școlar, și nu s-ar fi lăsat lucrurile pe mâna unui singur om? Hotărârii ce urmează îi lipsește dar sprijinul moral al unei voințe tari, de la care să emaneze. Execuțiunea ei este lăsată unui om care nu a avut mai nicio parte la adoptarea ei și căruia, din această cauză îi lipsește convicțiunea necesară pentru a pune multă energie ca să o ducă la capăt. Aceasta deja este o garanție sigură de rea administrațiune.

Pe de altă parte, Consiliul școlar este o persoană anonimă, fără nicio răspundere. Cutare om, care nu s-ar risca să emită cutare opinie el îndeosebi, nu se sfiește a o emite și a o susține în Consiliu; căci atunci, dacă se admite părerea susținută de dânsul a cui e vina? A nimănui: Consiliul a decis așa. Cine a crezut că Consiliul școlar va da probă de mai multă pricepere și înțelepciune decât fiecare membru în parte s-a înșelat de tot. Tocmai contrariul se întâmplă: o părere bună are mai puțină probabilitate de a fi admisă decât alta, pentru că sunt mai puțini cei care ar fi fost capabili să o emită, și de aceea o combat mai mulți.

La toate câte spun aici aş putea da probe multe, trase din viața școalelor noastre de când cu crearea Consiliilor școlare până astăzi. E vorba de zelul lor pentru binele școlii? Să se vadă de câte ori trebuie să se convoace Consiliul până să se reunească câțiva membri, chiar când e să se trateze chestiunile cele mai însemnate și mai urgente. Vrea să se convingă cineva de atențiunea, de conștiința chiar cu care se iau hotărârile Consiliilor școlare? Să se considere modul cum rezolvă ele chestiunile, spre exemplu cele relative la examene și promovări, și să se spună care director nu ar fi fost destituit de zece ori, nu o dată, când s-ar fi făcut culpabil măcar de jumătate din păcatele care încarcă conștiința celor mai multe Consilii școlare. Acestea însă continuă netulburate, de 20 de ani trecuți lucrarea lor de dezorganizare.

Când va fi trebuință, voi cita nume și fapte precise, ca să dovedesc cele ce spun în mod general.

* * *

Printre rezultatele curate ale guvernării școalelor de Consiliile școlare se numără desființarea disciplinei, și la profesori, și la școlari.

Pentru profesori, ce e de mirare? Lor numai li se lăsase sarcina de a se controla, de vreme ce inspectorii nu existau și directorii fuseseră reduși la rolul de asistenți pasivi. De aceea, pe așa mulți dintr-înși, mai ales dintre cei mai vechi, care au avut vreme să guste din independența absolută ce li s-a creat la 1864, îi vedem că sunt așa cum i-am descris cu câteva pagini mai în urmă.

Cât pentru disciplina școlariilor, ea este ceea ce trebuia să fie, când disciplina multor profesori lasă atâta de dorit. Căci nu e greu să observe cineva ce relațiune

strânsă este între conduita școlarilor și aceea a profesorilor lor. Afară de aceasta, clauza ca orice pedeapsă să se pronunțe numai de consiliile școlare ar fi fost de ajuns pentru a ruina disciplina în școale. Un profesor nu are dreptul a aplica însuși cea mai mică pedeapsă și pentru cele mai simple, ca și pentru cele mai grave infracțiuni, trebuie să se adreseze dirigintelui clasei. Acesta, dacă nu este prea amic cu profesorul, se face că nu aude, așa că profesorul rămâne micșorat în ochii școlarilor săi. În cazul cel mai bun, dirigintele se grăbește a convoca conferința clasei, care se grăbește a nu răspunde la convocarea sa, ci așteaptă să fie chemată de trei, patru și mai multe ori, până să binevoiască a se reuni, la câteva săptămâni după comiterea delictului. Nu s-au terminat însă aici neajunsurile celui care a cerut convocarea: ca orice om, profesorul reclamant are în conferință colegi care nu-l iubesc prea tare și care nu pierd această bună ocaziune de a i-o dovedi; ceilalți sunt indiferenți, ca niște oameni mulțumiți că nu li s-a întâmplat lor ceea ce a suferit colegul lor. Așa că, la fine, acesta să fie mulțumit dacă nu se vede muștrat chiar el pentru un act de insubordonanță sau lipsă de respect căruia tot el a fost victimă. Când, din contră, se pronunță o pedeapsă, ce efect mai are ea, după atâtea vicisitudini, și după trecerea de atâtea vreme, în care școlarii au avut când să se deprindă cu ideea că sunt neviolabili?

Dar nu este numai atât. Pedepsele pronunțate de conferința clasei sunt supuse apelului la Consiliul profesoral, care le poate reforma; și de aici se mai poate merge la minister, care prea adeseori modifică sau suprimă pedepsele, fără măcar a se informa de la Direcțiune asupra împrejurărilor.

Întreb: care este profesorul al cărui prestigiu poate rezista la o asemenea legislațiune? Care este disciplina din care va mai rămâne urmă, după câțiva ani de un așa regim? Să răspundă profesorii de desen, de muzică și de gimnastică, care sunt mai adeseori victima turbulenței școlarilor și care, cu toate acestea, de cele mai multe ori nu găsesc nicio protecțiune la Consiliul școlar, pentru că obiectul lor este *secundar*. Să răspundă și aceia din profesorii, fie și ai obiectelor *principale*, cărora li s-a întâmplat vreodată să fie insultați de un școlar, chiar pe catedră; să spună dacă pretinsa satisfacțiune ce li s-a dat nu a echivalat cu o încurajare pentru repetarea scandalului.

Să dau o ultimă dovadă de lipsa de reflecțiune cu care s-a introdus în școală acest regim hibrid, ce nu este decât o amestecătură de parlamentarism și de procedură civilă.

După art. 74 din lege, gonirea definitivă dintr-un gimnaziu se pronunță de Conferința clasei cu dreptul de apel la Consiliul școlar. Însă Conferința clasei, la un gimnaziu, cuprinde pe toți sau mai toți profesorii gimnaziului, în număr de 12 sau 13, pe când Consiliul școlar e format numai de 4 din aceștia, diriginții claselor, împreună cu directorul. Cu modul acesta se apelează la minoritate contra hotărârii unei majorități de trei ori mai numeroasă. Ceva mai absurd s-a mai văzut oare vreodată?

Aș fi fericit dacă aș fi reușit a dovedi cât rău fac instrucțiunii darea administrațiunii școlai pe mâna Consiliilor școlare, căci aș contribui prin aceasta, în limita puterilor mele, la suprimarea unei adevărate calamități pentru școli.

Pentru disciplină, în particular, nicio măsură nu va fi mai salutară decât aceasta. Cel dintâi factor al disciplinei este prestigiul profesorului, care nu depinde numai de meritele lui personale și care este pierdut prin tutela sub care este pus el acum. Să se ridice profesorul la rangul ce trebuie să aibă, să i se lase responsabilitatea faptelor lui, să i se dea dreptul a aplica pedepse el însuși; directorul va fi aici pentru a-l modera, ca să nu treacă peste marginile cuvenite; și când ar trece vreodată, el va fi responsabil de ce a făcut pe când astăzi se poate face orice, fără a fi nimeni responsabil.

Sistema pe care o propun constă dar în a lăsa fiecăruia responsabilitatea sa; și profesorului, și directorului, și inspectorului. Controlul se va face de unii asupra altora și de ministru asupra tuturor. Astăzi sunt supuși toți tiraniei celei mai rele din toate: tiraniei persoanelor abstracte și neresponsabile; și cu toate acestea de fapt nu există nicio autoritate și niciun control.

Bineînțeles, nu va fi de ajuns a se decreta pur și simplu: „Consiliile școlare sunt suprimate“. Va trebui să se determine bine modalitatea trecerii la noul regim, atribuțiile și drepturile ce va avea fiecare.

Când se va regula administrațiunea școlară pe piciorul acesta, ministrul va dispune de mijloacele și de libertatea de acțiune ce-i lipsesc azi pentru a cunoaște și combate relele, mari și mici, ce bântue învățământul.

[Relele învățământului]

Să expun vreo câteva dintr-însele, care cer o îndreptare repede și radicală.

Mai întâi este frecventarea neregulată a multor profesori și obiceiul ce au, cei mai mulți dintr-înșii, de a scurta lecțiunile, prin intrarea târziu în clase și ieșirea înainte de timp. La aceasta au fost complici și directorii, care de cele mai multe ori scad recreațiunile din orele de clasă, așa că numai prin acest fapt durata unei clase de 60 de minute ar fi redusă la 50. În realitate însă mai niciodată ea nu trece de 40 minute, și nu e rar să se vadă clase de 30 minute și mai puțin. Cu modul acesta se produce o pierdere curată de a treia parte din timpul de curs. Dacă timpul acesta s-ar întrebuița, multe datorii ce se lasă neîmplinite sub pretext de lipsă de timp, s-ar putea împlini cum se cade.

Remediul contra acestor lucruri nu este altul decât energia directorului. Directorii actuali, luați dintre profesori, nu încearcă nimic pentru a-i sili să-și facă clasa regulamentară; pe de o parte pentru că obiceiul de a lungi recreațiunile este așa de vechi, încât profesorii se revoltă când încearcă cineva să se atingă de ceea ce consideră ei ca un drept câștigat, și mulți directori au avut

cele mai multe neajunsuri numai pentru că au încercat să-i cheme la datorie; pe de altă parte, nu știu câți directori sunt care să fie, chiar ei, scutiți de păcatul acesta. Stârpirea acestui abuz va fi lucru foarte greu, pentru că cere o priveghere de tot momentul și o enormă sumă de energie cheltuită în detaliu, lucru pe care puțini oameni pot să-l facă. Cu toate acestea rezultatul ar fi destul de însemnat pentru ca să merite toate silințele din partea ministerului și a funcționarilor săi.

Unii directori au crezut că e bine a cere de la profesori să însemneze ora intrării și ieșirii din clase. Cu aceasta însă nu au făcut decât să transporte dificultatea asupra altui punct, pentru că trebuie să se împiedice profesorii de a însemna că au intrat la 10 și au ieșit la 11, când în realitate au intrat la 10 și 20 minute și au ieșit la 10 și 50. Și pe urmă, chiar dacă ar însemna exact orele de intrare și ieșire, ce se face cu acei care se constată că-și scurtează clasele? Nimic.

Trebuie însă să se facă ceva.

S-ar putea gândi cineva la o reținere din salariu proporționată cu durata timpului pierdut; aceasta ar fi drept, în principiu, însă de o aplicațiune imposibilă, căci s-ar absorbi toată atențiunea administrațiunii într-o infinitate de cifre imperceptibile. Mai bine ar fi a se da avertismente, a se aplica rețineri de salariu pe câteva zile, ca măsură de pedeapsă (presupunând că s-ar da acest drept ministrului, după cum am vorbit mai sus), în fine a se da chiar în judecată aceia care sunt mai cunoscuți ca iubitori de recreațiuni lungi. Cu aceasta se va arăta că asemenea lucruri nu se consideră ca fiind de mică importanță, și ar fi o lecțiune și pentru ceilalți. Sistema aceasta, aplicată cum trebuie, ar da bune rezultate, însă îndreptarea cea mai mare o va aduce numai tactul și energia directorilor.

Acțiunea inspectorilor, în cazul acesta, se reduce la a încuraja și susține pe directori. Nu este însă tot așa când e vorba de absențele de la clase. E adevărat că și aici controlul cel mai de aproape și mai eficace trebuie să-l exercite tot directorii; însă inspectorii pot fi utili mai ales pentru a controla modul cum directorii își fac datoria.

Cu condicile actuale de prezență, această parte a îndatoririlor inspectorilor este aproape imposibilă de împlinit. Toți profesorii din aceeași zi subsemnează în aceeași rubrică, fără nicio ordine, așa că ar fi o lucrare de titan a cerceta cineva condica în timp de un an și a extrage dintr-însa absențele fiecăruia.

Propun ca condicile de prezență să fie ținute în formă de repertoriu, în care fiecare catedră să aibă partida ei, compusă din un număr de pagini suficient pentru a conține semnăturile profesorului respectiv în timp de un an. Iată un model de dispozițiune ce ar avea fiecare pagină:

1884–1886.

Limba latină, clasa I, a II-a și a III-a.

Profesor: Dl N. N. de la 1 septembrie până la 25 ianuarie.

Dl P. P. de la 26 ianuarie până la 30 ianuarie.

Zile și ore de curs:

Clasa I: luni, miercuri, vineri, sâmbătă, 8–9.

Clasa a II-a: marți, joi, vineri, sâmbătă, 9–10.

Clasa a III-a: marți, joi, sâmbătă, 10–11.

Luna	Data lunii	Ziua	Ora	Clasa	Semnătura Profesorului	Observațiunile directorului
Octombrie	23	marți	9-10	II	N. N.	Intrat la 9 ore 15 m.
Octombrie	23	marți	10-11	III	N. N.	Ieșit la 10 ore 48 m.
Octombrie	24	miercuri	8-9	I	X	Absent, bolnav

Indicațiunile din capul paginii se vor pune numai la pagina începătoare a partidei anuale a fiecărei catedre.

În orele de absență, directorul va acoperi locul rezervat semnăturii cu două trăsături transversale, pentru a nu se mai putea semna acolo. În fiecare zi, directorul va închide partidele zilei pentru toate catedrele, adăugând observațiunile sale pe unde va fi de trebuință.

Cu modul acesta, o simplă aruncare de ochi va permite oricui a constata regularitatea frecventării fiecăruia. Se vor putea dar controla și profesorii și directorul, căci inspectorul va putea compara condica de prezență cu indicațiunile ce și-ar procura pe orice altă cale.

Nu va fi însă de ajuns a constata răul, ci și de a-l combate.

Ar fi nedrept a zice că deprinderea de a lipsi mult de la curs este generală. Cei care au obiceiul acesta în proporțiuni mari fac excepțiune. Sunt mulți care nu lipsesc mai deloc. Cei mai mulți însă uzează de un drept ce pretind că are fiecare profesor, de a putea lipsi nemotivat de două ori pe fiecare lună. Ce drept este acesta? Pe ce e bazat? Pe art. 389 din lege, care numește *contravențiune* lipsirea nemotivată de la clase, deși nu o pedepsește decât de la a treia absență înainte pe fiecare lună. De aceea, acum trei sau patru ani, când ministerul a dat un fel de consacrare oficială acestui drept imaginar, care nu e decât un abuz tradițional, prin ordonanța sa în care lămuria ca cele două absențe permise se înțelege că sunt două ore de curs de câte 60 minute, ar fi fost mai nimerit a se pune de acord art. 388 și 389 între dânsule și a proclama că, în principiu, nicio absență nemotivată nu e permisă, că se va opri salariul pentru toate absențele nemotivate, fără excepțiune, iar nu numai pentru cele de la a treia înainte. Așa e spiritul legii, așa e drept și așa e bine; art. 389 trebuia îndreptat în sensul acesta.¹

1. Iată articolele: *Art. 388.* „Învățătorii [în sens general] sunt datori a frecventa regulat clasa lor și a intra în clasă la ora determinată“. *Art. 389.* „În caz de contravențiune la articolul precedent, repetată de trei ori în curs de o lună și fără motiv binecuvântat, ministrul, în consiliul permanent [probabil: cu avizul consiliului permanent sau în urma avizului] va reține din leafa aceluși învățător ceea ce i s-ar fi convenit pe zilele în care și-a călcat datoriile.

Pierderea ce rezultă pentru cursuri din cele două absențe pe lună nu este deloc neglijabilă. Înainte de ordonanța de care am vorbit mai sus și de când aceeași ordonanță a căzut în desuetudine (măsurile privitoare la școli au viață așa de scurtă!), se lipsește câte două zile pe lună. Să presupunem cazul cel mai general: un profesor care face 12 ore de curs pe săptămână la patru clase, câte două pe zi. Cele două absențe pe lună dau dar o pierdere de patru ore de clasă pe lună, adică 36 ore pe cele 9 luni de curs. Însă, în aceste 9 luni, voi arăta mai târziu că nu sunt în realitate decât cel mult 28 săptămâni de curs, așa că profesorul despre care vorbim are de făcut cu totul 336 ore de clasă pe an; prin urmare pierderea pentru dânsul este de aproape 11 la sută. Ce ar fi încă, dacă absențele le-ar fi făcut în niște zile când ar fi avut câte trei ore de curs, sau când numărul orelor sale de curs ar fi mai mic de 12 pe săptămână! Pierderea atunci e enormă. Ca să dau o idee, să iau cazul extrem al unui profesor de filosofie din liceu, care are de făcut 4 ore de curs pe săptămână la două clase. Pe cât știu, toți fac cursul la ambele clase în aceeași zi; așa că două absențe pe lună dau o pierdere de 4 ore de curs; și fiindcă profesorul face într-un an cu totul 112 ore de curs, din care pierde 36, paguba totală e de 32 la sută. Bineînțeles, aceasta este o ipoteză extremă.

Prin ordonanța de acum trei ani a ministerului, pierderile acestea s-ar reduce în medie la jumătate; însă chiar atunci tot rămân prea mari, mai ales adăugate pe lângă cele ce rezultă din scurtarea lecțiilor și pe lângă cele ce voi mai constata mai la vale. Trebuie dar interzise cu totul și reprimite cu severitate. Nu numai să se oprească salariul pe zilele absentate, dar încă, în caz de recidivă repetată, să se rețină pe mai multe zile, ca amendă, și la nevoie să se recurgă chiar la darea în judecată.

De câteva ori am avut ocaziune a constata absențe făcute în mai multe zile de-a rândul. Informându-mă, mi se spunea că absentul a cerut concediu de la minister; însă, căutând mai de aproape, vedeam că cel în cauză, având să-și caute de cine știe ce alte afaceri, trimitea ministerului o petițiune cerând un concediu de 15-20 zile și pleca fără să aștepte răspunsul. Peste câțiva vreme ministerul făcea cunoscut că refuză concediul, profesorul însă și-l luase deja. Nu e vorbă, la aceasta e de vină și procedura prea lentă a ministerului, care răspunde peste două luni la o cerere urgentă de concediu pentru 5 zile. Remediul l-am arătat: ar fi să se dea directorilor dreptul de a acorda pe răspunderea lor concedii până la trei zile, însă nu mai multe decât unul pe an pentru fiecare profesor; iar inspectorilor, până la 15 zile. Cu toate acestea, cei care uzează de asemenea mijloace pentru a-și face o nouă vacanță nu au nicio scuză, și merită a fi tratați cu severitate. Reținerea salariului pe tot timpul lipsirii este cel mai puțin lucru ce li se poate face.

* * *

Am văzut până aici ce timp enorm se pierde cu absențele, cu scăderea recreațiilor din orele de clase, cu intrarea târziu în clase și ieșirea devreme. Dar

mai sunt și altele. Se caută așa de mult a împruțina timpul de lucru, încât mai că i-ar veni cuiva a zice că unii mai mult se gândesc cum să scape de clasă decât cum să o facă. La fiecare vacanță, e știut că se încetează lecțiile cel puțin cu două trei zile înainte de termen, și uneori se încep cu două trei mai târziu decât trebuie. Se înmulțesc zilele de sărbătoare peste orice măsură, fără să fie nici prescrise de regulament, nici concesionate de minister; astfel, nu se fac lecțiuni la 14 octombrie, la 1 mai, a doua zi de *lăsatul secului de iarnă*, deși niciuna din aceste zile nu e prevăzută ca sărbătoare în regulament. Sărbătorile naționale se păzesc cu sfințenie și se improvizează pe fiecare zi una nouă; cunosc cel puțin șase zile de vacanță pe an sub acest nume. Nu s-a terminat cu aceasta: s-au mai inventat vacanțele locale, necunoscute de nimeni alții decât de cei care le-au imaginat; unele școli pierd câte patru, cinci zile deodată sub pretextele cele mai ridicole; am văzut astfel vacanțe de aproape o săptămână date într-un oraș mare pentru culesul viilor. În fine, examenele de corigență și concursurile de internat sunt pretexte de a se pierde câte două, trei săptămâni pe fiecare an, căci tot timpul cât durează ele, clasele stau închise; altă dată aceste examene și concursuri se făceau afară din orele de clasă. Apelul nominal mai ia și el o bună parte din lecțiune.

Pentru a da o idee decât timp se pierde cu chipurile acestea, voi face un mic calcul.

De la 1 septembrie până la 31 mai inclusiv sunt 273 zile. Iacă socoteala zilelor în care în intervalul acesta nu se fac lecțiuni:

Vacanța Crăciunului, după regulament	8 zile
Vacanța Paștelor, după regulament	15 zile
Pierdute prin darea acestor vacanțe mai înainte de termen cel puțin	4 zile
Examenul de corigență și concursuri pentru internat, aproximativ	12 zile
Zile de odihnă după examenul din ianuarie	2 zile
Sărbătorile regulamentare	14 zile
Sărbători extra regulamentare ca 14 octombrie, 1 mai și a doua zi de <i>lăsatul secului</i>	3 zile
Sărbători naționale, prescrise și neprescrise	6 zile
Patronul școlii	1 zile
Examenul din ianuarie	11 zile
Total	76 zile

din care numai 52 sunt prevăzute de regulament. Restul de 24 zile e pierdut în mod neregulat; și numărul acesta, departe de a fi exagerat, e un minimum, căci nu conține nici vacanțele date pentru motive ca culesul viilor, nici cele cu care se scurtează cursurile de cele mai multe ori la finele lui mai. La seminarii trebuie să contăm lungirea vacanțelor cu mult mai mult decât la celelalte școli.

În număr rotund dar nu se pot conta decât cel mult 200 zile sau 28 săptămâni de curs pe an; și în aceste zile chiar, durata lecțiunilor se mai reduce prin absențe, apel nominal și recreațiuni!

Precum vedeți, domnule ministru, lucrul merită atențiune serioasă și nu e nevoie să fie cineva meticulos afară din cale pentru a cere cu energie o îndreptare.

Să ne gândim ce nu s-ar putea face în timpul ce se pierde, în locul răului produs prin lipsa de ocupațiune și prin slăbirea de disciplină ce aducea ea.

Va trebui să se dea ordine severe și precise, pentru a proscribe orice zi de vacanță făcută afară din regulament fără un ordin expres al ministerului, fie pentru orice motiv ar fi.

Să se oblige profesorii a face examenele de corigenți și de internat afară din orele de clasă, cum se făceau și altă dată, sau cel puțin a se împărți comisiunile de examen astfel, ca niciun profesor să nu fie silit a-și pierde clasa din cauza lor. Să se hotărască care sunt anume sărbătorile naționale ce trebuie păzite și să se oprească păzirea celorlalte. Directorii să se facă responsabili, sub pedeapsă de destituire, de observarea acestor prescripțiuni; iar profesorilor să li se rețină salariul pe toate zilele când nu vor face clase, fără a fi autorizați de regulament sau de minister.

Examenul din ianuarie nu este, și el, decât o cauză de a se pierde 13 zile fără folos. Venind abia după trei luni de curs, și a doua zi după sărbătorile cele mai lungi și mai absorbante de peste an, ele se fac asupra unor școlari care nu posedă încă un bagaj științific suficient pentru a merita un examen, și nici pe acela nu-l prepară mai niciodată. Pe lângă acestea, care este rolul acestui examen? Nota lui, după regulament, nu are deloc mai multă importanță decât cea de pe celelalte luni. De aceea e, nu numai util, ci chiar necesar a se suprima cu totul, și a se reîncepe cursurile de la 2 ianuarie.

De s-ar aplica cu severitate măsurile ce propun, s-ar câștiga 35 de zile de curs pe an, și s-ar lungi durata lecțiilor, așa că timpul de curs ar crește cel puțin până la o dată și jumătate [față de] ceea ce este astăzi.

* * *

Un alt rău de care suferă învățământul este neîmplinirea programelor de către profesori. Se poate zice, în adevăr, că programele sunt imperfecte; însă, oricum ar fi, ele sunt obligatorii, și dacă nu se aplică, la ce mai servește școala? Cu toate acestea, să se caute, atât rapoartele prezentate de mine la examenele anuale generale, cât și acele ale diverselor comisii delegate de minister; se va vedea cât de mic este numărul acelor care își fac materia toată după programă. Ceilalți, ca să ajungă până la sfârșit, lasă nefăcute părți esențiale; sau că merg până la un loc, și de rest nu se mai tulbură. Am văzut astfel profesori de matematici care făceau o teoremă și lăseau două, fără să se preocupe că cele pe care le predau rămâneau în aer, nebazate pe nimic. Am văzut pe alții făcând jumătate, sau a treia parte, sau chiar și a cincea parte din materie. Și nu se mulțumesc nici cu atât: și din cât fac, mai iartă o parte la examen, așa că partea aceea rămâne ca și nefăcută.

De câte ori s-au denunțat aceste fapte ministerului, ce s-a făcut? Uneori, destul de rar, s-au dat câteva avertismente, neurmăte de niciun efect, ca totdeauna.

Cu toate acestea, ce e mai esențial pentru o școală decât executarea programelor? Legea însăși (art. 395) este foarte severă asupra acestui punct; ea pedepsește cu suspensiunea pe cel care s-a făcut de trei ori culpabil de neaplicare a programei. Însă, de când există legea, clauza aceasta nu s-a aplicat nici măcar o singură dată, deși ocaziunile nu lipsesc niciodată.

Art. 119 din lege cere ca la finele anului școlar fiecare profesor titular să trimeată ministerului programa detaliată a cursului său pentru anul viitor. Ca și multe alte prescripțiuni ale legii, și aceasta a rămas literă moartă. Cu toate acestea, ea era foarte logică și necesară; avea de scop a obliga pe profesori să-și distribuie materia în modul cel mai nimerit ce vor crede, după programă și după timpul de care dispun. Această distribuțiune e indispensabilă oricărui profesor; fără dânsa, riscă cineva ori a ajunge la finele anului fără să-și termine materia, ori viceversa. Cu dânsa, din contra, e totdeauna posibil a se executa programa, oricum ar fi ea. La noi însă nimeni nu-și face un asemenea plan, și nici ministerul nu le cere; fiecare profesor se ține de o carte, care de cele mai multe ori este de o întindere nepotrivită cu timpul de care dispune, și dacă nu o termină, zice că e programa încărcată. Să se menajeze timpul cum trebuie și să-și tragă fiecare un plan, și programa nu va mai fi prea încărcată.

Să întâmplă uneori, deși foarte rar, și excesul contrar: unii profesori se cred în drept a face mai multe materie decât prescrie programa. Alții trec părți din programă din o clasă în alta din propria lor autoritate. Nimic din toate acestea nu trebuie să se permită: programa e o lege, de la care nu trebuie să se depărteze cineva în niciun sens, fără a-i compromite toată economia.

Cât pentru cei care nu-și împlinesc programa, nu trebuie să se mai lase liberi a face astfel ce le place. Dacă ministerul nu ar îngriji nici de aplicarea programelor, ce alt scop ar mai avea? Să se ia măsurile cele mai severe pentru a obliga pe cei ce nu-și fac datoria asupra acestui punct să revină la dânsa; să se urmărească executarea art. 119; și să se aplice fără cruțare art. 395 celor neglijenți sau recalitranti.

* * *

De altă parte însă câtă să recunoaștem că programele actuale prezintă dificultăți considerabile de aplicațiune, și în spiritul, și în litera lor. Am vorbit deja despre lipsa lor de claritate; sunt numai niște înșirări de numiri de capitole, și acelea necomplete; așa că nu poate cineva ști în ce spirit, nici cu ce extensiune se cere să se facă materia. Cât de departe sunt programele noastre, sub acest punct de vedere, de acelea ale școalelor străine, care nu lipsesc a da profesorului toate indicațiunile ce-i pot fi utile, și care îi arată până și metoda ce trebuie să urmeze! Se înțelege că nu trebuie ca această calitate să degenereze în o tiranie, care să paralizeze inițiativa profesorului: e vorba de a-i arăta calea, iar nu de a-l duce mereu de mână.

La noi mai mult decât oriunde sunt necesare programele făcute în modul acesta, căci personalul nostru didactic s-a format singur pe sine și tradițiunile didactice nu există în școalele noastre. De aceea, vedem de multe ori comițându-se enorme erori de metodă, chiar de profesori zeloși. Vedem maestri de muzica vocală ocupându-se a explica ani întregi școlarii lor teoria muzicală și armonia, în loc de a căuta să le dezvolte simțul muzical; ca și când nu au bieții școlari destulă teorie de învățat în toate, ca să nu li se mai impună până și în arte. Cursul de gimnastică este mai peste tot un curs de acrobație; fiecare crede că a făcut cu atât mai bine cu cât a dislocat mai mult pe școlarii săi. Acesta este scopul gimnasticii în școale? Cred că nu merg prea departe zicând că gimnastica științifică, care dezvoltă forța și agilitatea în mod sistematic, așa cum este în onoare în școalele elvețiene și germane, mai nimeni nu o cunoaște la noi nici din nume; și, cu toate acestea, aceea este gimnastica care trebuie să figureze în școli. Tot așa se întâmplă în învățământul limbilor, în al matematicilor și peste tot.

Cercetarea aprofundată care ar fi necesară când s-ar redija programele în felul acesta ar permite multe simplificări și reduceri care se par necesare; căci 28 și 30 ore de clasă pe săptămână, din care 23 până la 27 sunt ore de teorie, nu e puțin lucru pentru niște copii de la 10 până la 18 ani, mai ales pe lângă timpul ce trebuie să pună pentru prepararea lecțiilor și a lucrărilor scrise acasă. În liceele franceze nu erau până deunăzi decât 23 de ore de curs pe săptămână și acum de curând s-au redus și acelea la 20.

[Cărțile didactice]

Fiindcă e vorba de aplicarea programelor, să ating și chestiunea cărților și a materialului didactic.

Cărțile didactice au la noi o însemnătate mai mare decât pe aiurea, pentru că am spus cum fac foarte mulți profesori pentru a-și face cursul. Nu e vorba, cu metoda lor, fie cărțile cât de bune, rezultatele nu pot fi excelente; când însă și cărțile sunt rele, la ce să ne mai așteptăm?

Literatura noastră didactică cuprinde câteva lucrări de merit, mai ales printre cărțile cele mai elementare; în genere însă, ea e formată din scrieri foarte departe de a răspunde scopului lor. Lipsa de metodă, frazele greoaie, întortochiate, pretențioase și pline de cuvinte străine, nepotrivirea cu inteligența copiilor cărora se adresează, erorile de fapte sau teoriile învechite și părăsite de toată lumea, iacă ce le caracterizează. Multe dintr-însele sunt traducțiuni rău făcute, în care s-a păstrat până și dispoziția frazei străine; altele sunt reproduceri de a doua sau a treia mână după vreo traducție și cuprind toate defectele ce a adăugit fiecare nou autor la lucrarea celui alt. Puține din ele au fost făcute în conformitate cu vreo programă; și chiar acelea au pierdut pe urmă acest avantaj prin schimbările programelor.

Cărți de felul acesta inundă școalele, unele neautorizate, cele mai multe însă având aprobațiunea ministerului, a căruia dobândire nu prezintă nicio greutate. Cărțile cele bune, care sunt în minoritate, sunt năbușite de celelalte, așa că concurența excesivă a unor lucrări proaste pe de o parte, nesiguranța ce rezultă din schimbarea programelor pe de alta, împiedică aparițiunea unor lucrări serioase.

Toate acestea au atras deja mai de demult atențiunea ministerului. Între diversele măsuri de îndreptare ce s-a încercat a se lua, se poate pune și proiectul de regulament pentru cercetarea cărților didactice, elaborat acum doi ani de Consiliul general de instrucțiune, însă care nu a primit până acum, pe cât știu, niciun început de execuțiune. Cu toate acestea, măsura principală ce prescria el, de a se retrage toate autorizațiunile acordate până acum și a se numi două comisiuni permanente pentru cercetarea pe viitor a cărților didactice, era foarte nimerită. Ea ar fi curățat școalele de mulțimea de cărți absurde ce le umple acum și ar fi făcut posibilă aparițiunea unor lucrări bune.

De altminteri, aici trebuie să se mărginească acțiunea ministerului. Aparițiunea cărților bune nu se decretează prin legi și regulamente; tot ce poate face ministerul este de a le încuraja după ce au apărut și a le face viața posibilă; și aceasta este și el un motiv pentru a interzice cărțile cele rele.

[Materialul didactic]

În privința materialului didactic, pe lângă notele răspândite în diferitele mele rapoarte, mă refer la raportul meu nr. 14 din 19 martie trecut, relativ la întrebuințarea celor 500.000 lei votați anul acesta pentru materialul didactic al școalelor. Am arătat acolo cât de lipsite de sistem au fost încercările făcute până acum pentru a dota școalele cu materialul necesar. Cumpărăturile s-au făcut fără niciun plan, așa că diferitele părți ale științei sunt dotate în chipuri de tot neegale, și că sacrificiile deja făcute nu vor servi prea mult când va fi vorba a se completa dotațiunea școalelor după un plan sistematic. S-au cumpărat aparate de fizică tocmai asupra părților care se înțeleg mai ușor, pe când pentru cele mai greu de priceput nu este niciun aparat; s-au trimis pe la seminarii lucruri cu care n-aveau ce face, după programa lor; unele școli au primit câte trei balanțe, sau emisferele de Magdeburg, însă fără mașina pneumatică; și altele multe de asemenea.

Dezordinea aceasta trebuie să înceteze o dată pentru totdeauna; altminteri orice sacrificii, cât de mari, vor da tot rezultatele negative de până acum.

Trebuie să se alcătuiască planuri de colecțiunile necesare fiecărui fel de școli, combinate în așa mod ca toate părțile de știință să fie deopotrivă reprezentate; și, deși întinderea colecțiunilor va fi destul de restrânsă, după mijloacele de care dispunem, ele vor trebui să fie niște toturi complete, putând satisface trebuințele cursurilor. Formarea unor liste în asemenea condițiuni nu

va fi lucru ușor, negreșit; însă dacă vom alerga tot după soluțiuni ușoare, vom avea rezultate tot ca cele trecute. Să se constituie dar una sau două comisii, din persoanele cele mai competente în materie, cu însărcinarea de a elabora acele planuri de colecțiuni; și să nu se cheltuiască până atunci nicio centimă din cei 500.000 lei. Când va fi apoi a se face comenzi, se va ține seamă de obiectele ce mai posedă școlile în stare de a fi întrebuințate.

Cu această ocaziune, ar trebui să se dea în fine și maeștrilor de gimnastică mijlocul de a-și face cursul în mod regulat. Sunt atâția ani de când s-a introdus gimnastica în școli în mod obligatoriu, însă nu s-a făcut nimic pentru a face efectivă această obligativitate, de vreme ce aparate de gimnastică nu există nicăieri. Pe unde este câte ceva, s-a făcut prin stăruințele directorilor sau profesorilor și de cele mai multe ori nu cu bani dați de stat. În școlile unde nu e niciun aparat, cursul de gimnastică se reduce la exercițiile militare fără armă când e vreme bună și la nimic când e vremea rea. A cere aparatele necesare și, pe cât se poate, o sală acoperită pentru exerciții mi se pare că e drept.

Nu este destul însă numai a forma colecțiunile, ci și de a face pe profesori să se servească cu dânsule și mă tem că aceasta va fi mai greu decât cealaltă. Deprinderea de a face toate cu ușurință a mers așa de departe, încât sunt profesori care se mulțumesc a da școlărilor pe fiecare zi câteva pagini de învățat dintr-o carte, fără a se atinge de obiectele, multe, puține, ce au la dispozițiune pentru a-și face cursul înțeles. Am văzut aparate de fizică ruginite, acoperite de pulbere, sparte; colecții de mineralogie aruncate grămadă într-un colț de dulap, fără catalog și fără numere; sticle cu preparațiuni chimice cu dopurile purtând încă pecetea de la fabrică. Profesorii respectivi pretind că nu pot să se servească cu colecțiunile ce au, dacă nu li se dă un preparator. Preparator la un curs de liceu sau de gimnaziu, unde lecțiunea cea mai grea se poate prepara în o jumătate de oră! Profesorii de universitate își prepară cursul de multe ori singuri de tot și cei de cursul secundar nu ar putea pune mâna pe nimic fără un preparator! În adevăr, nu văd nimic mai presus de această pretențiune fenomenală, decât răspunsul ce mi-a dat un profesor de fizică, însă care are cel puțin meritul naivității: „Școlarii abia învață fără experiențe, dar cu experiențe!”.

Cu toate acestea, nu exemplele lipsesc de profesori care își fac datoria. Cred că pot afirma că cei care își pierd timpul a căuta asemenea argumente pentru a-și acoperi inerția în loc de a-și căuta de datorie sunt în minoritate. Ceilalți își dau destul silința ca să se folosească cât mai bine de puținul ce au la dispozițiune. Unul, profesorul de la cursul inferior de la liceul din Ploiești, se poate da ca model în această privință, și exemplul lui este de ajuns pentru a închide gura celor care nu pot destupa o sticlă fără un preparator.

Mie mi se pare că, când legea zice (Art. 395) că profesorul e dator a-și trece toată materia, nu a voit să înțeleagă cu aceasta ca să o treacă fiecum, ci în condițiuni astfel încât cursul să dea rezultate bune. Când cineva refuză de a face așa este ca și

când nu ar împlini obligațiunea ce-i impune legea. De aceea, precum am cerut mai sus darea în judecată și suspensiunea profesorilor care își lasă materia neterminată, reclamă aceleași măsuri contra celor care refuză a se servi de colecțiunile școlalei. Negreșit că nu se va recurge la acest mijloc extrem și totdeauna regretabil decât după ce vor rămâne fără efect toate îndemnurile și admonestările.

[Bibliotecile școlare]

Cu ocaziunea dotării școlalelor cu material, ar fi timpul a ne gândi și la ches-tiunea bibliotecilor școlare. Afară de câteva, școlalele publice nu posedă nicio carte. La câteva dintr-însele se găsește câte o colecțiune de cărți, în mare parte vechi și desperechiate; cele mai noi au fost căpătate numai prin stăruința directorilor și profesorilor sau prin donațiuni de la particulari, sau cu bani adunați prin sub-scripțiuni și loterii. Niciuna însă nu este până acum catalogată și deschisă școlarilor.

Dacă s-ar cataloga toate, s-ar vedea poate că prin schimburi reciproce fiecare din ele s-ar înavuți; și dacă ar fi puțină tragere de inimă și ceva mijloace pecuniare, nu mari, s-ar putea deschide școlarilor, și chiar publicului. Ar fi de ajuns pentru aceasta o sală distinctă, o masă, câteva scaune și câteva dulapuri, și un bibliotecar. În ceea ce privește mobilierul, inițiativa directorilor și profesorilor cred că ar putea să-l procure. E mai greu a se avea o sală de bibliotecă, când multe școli n-au nici sălile necesare pentru clase. Dar dacă s-ar găsi sala, ar mai rămâne a se avea bibliotecarul, care să pună în mâna publicului și școlarilor cărțile ce ar cere. Cred că ar fi posibil a se evita creațiunea unui post, ce ar aduce cheltuieli anevoie de purtat în împrejurările de față, prin întrebuițarea câtorva școlari din clasele superioare, cei mai buni și de o conduită mai exemplară. Dacă biblioteca ar fi deschisă în orele de la 11 până la 2, s-ar putea pune câte unul din ei să facă pe rând serviciul de bibliotecar în câte o zi, ceea ce sunt sigur că vor face cu plăcere cei mai mulți. Un regulament bine combinat ar permite a se ști ce cărți s-au comunicat în fiecare zi, și cui anume, ceea ce ar fi util pentru control. De altă parte directorul, care, după lege, (art. 100) are privegherea asupra bibliotecii, va trebui să exercite un control neîntrerupt, pentru a evita pierderile și neregularitățile.

De s-ar face așa, s-ar dobândi deja un rezultat însemnat, pentru că mai multe licee, gimnazii și seminarii ar avea un mijloc de a deștepta gustul lecturii în școlarii lor. Nu trebuie însă a ne opri aici, ci a prepara terenul pentru formarea de biblioteci sistematice pe lângă toate școlalele din țară. Pentru aceasta trebuie să se studieze și să se combine liste de cărțile ce ar trebui a se cumpăra mai întâi, pentru a forma un tot cât se poate mai complet, deși nu vast, la fiecare fel de școli. Aceste liste vor servi pentru a dirige în zelul lor pe persoanele care vor voi să doteze școlalele; căci astăzi din lipsa lor, cumpărăturile ce se fac sunt de multe ori neechilibrate.

[Localurile de școli]

În fine, chestiunea localurilor de școală a ajuns să nu să mai poată ocoli. Cele mai multe școli sunt instalate în niște localuri ce sunt în așa stare încât sunt o amenințare pentru sănătatea copiilor și chiar pentru viața lor. Și aceasta e adevărat nu numai pentru școlile rurale și primare urbane, dar și pentru majoritatea școlilor secundare.

Localurile bune de școală sunt una din condițiunile esențiale pentru succesul învățământului; și, de aceea, și ministerul, și județele și comunele care întrețin școli trebuie să se gândească serios a nu mai ține școlile prin ruinele strâmte, umede, întunecoase și infecte în care sute de mii de copii își pierd astăzi sănătatea. Deja mișcarea a început în sensul acesta. Ministerul a luat măsuri pentru construirea a mai multe localuri de licee și seminarii; multe comune, rurale și urbane, au clădit localuri de școli; unele județe urmează aceeași impulsivitate; astfel este județul Iași, care a votat mai anii trecuți un împrumut de aproape un milion, pentru clădire de școli. În fine, un factor ce nu trebuie neglijat sunt particularii, care fundează din propriile lor mijloace.

Dacă ministerul ar dirija și ar încuraja această mișcare, rezultatele ei ar putea fi grabnice și excelente. Dificultăți bugetare l-ar opri de a face ca Franța, care în anii din urmă a împrumutat 120 milioane comunelor, pentru a-și face localuri și materiale de școală, plata datoriei făcându-se în 62 rate semestriale. Însă ministerul ar putea înlesni în alt mod calea. Poate recomanda planuri de localuri, studiate de oamenii săi competenți și împlinind toate condițiunile dorite de comoditate, ieftinătate și potrivire cu scopul, ceea ce comunele singure nu pot face. S-ar evita astfel clădirile ce unele comune fac în condițiuni dezavantajoase, din neștiință. Ministerul poate redija devize potrivite cu resursele diferitelor regiuni ale țării. Așa, în districtele muntoase, care formează mai mult de a treia parte a țării, ar fi foarte ieftine și bune localurile făcute numai de lemn, lucrat și îmbinat bine; Norvegia are toate școlile sale rurale clădite așa și sunt printre cele dintâi din Europa. Un local numai de lemn s-ar putea face totdeauna cu cel mult 4000 lei. Dacă statul ar da gratis din pădurile sale, care au fost dăruite de demult pentru întreținerea de școli, lemnul ce putrezește neîntrebuințat, multe sate sărace de prin munți ar putea să-și aibă școala lor.

Costul actual al unui local de școală rurală variază între 6.000 și 10.000 lei. Prețul acesta s-ar putea reduce, dacă devizul ar fi bine studiat și dacă lucrarea ar fi bine privegheată. Să admitem însă cifra de 8.500 lei, cu care se poate face un bun local, cu locuință pentru învățător și cu mobilierul necesar. Unele comune au rezerve de bani, pe care le consacră la clădirea școlii și a primăriei. Cele mai multe însă nu au de unde scoate deodată o așa mare sumă. Acelea ar putea contracta un împrumut la Casa de Depuneri sau aiurea, așa că plătind 60 de rate

semestriale de câte 275 lei și 40 bani fiecare, s-ar achita și ar rămâne proprietară pe școala lor; însă mijlocul acesta cele mai multe nu-l cunosc. Ministerul ar putea să-l recomande și chiar să înlesnească, pe cât îi este în putere, concluziunea unor asemenea împrumuturi. Nu știu chiar dacă nu ar fi nimerit a se contracta un mare împrumut, pe 30 de ani, cu 5% pe an, destinat a înlesni tuturor comunelor rurale lipsite de școli clădirea localurilor lor. Statul ar garanta acest împrumut și ar înscrie de oficiu în fiecare an în bugetul fiecărei comune anuitatea ce o privește. Pentru comunele sărace, o parte din anuitate ar lua-o județul asupra sa. Aceasta e o simplă părere în adevăr, însă care nu ar fi deloc neaplicabile.

De altminteri și comunele urbane, și chiar statul ar putea prea bine recurge la acest mijloc, pentru a-și construi localurile de care au trebuință.

Statul, în particular, întreține astăzi 8 licee, 8 gimnazii, 5 gimnazii reale, 2 seminarii cu câte șapte clase, 6 seminarii cu câte patru clase, 4 școli normale primare, 3 școli centrale de fete, 3 externate secundare de fete, 2 școli profesionale de fete. Din acestea, lăsând la o parte pe acelea care au deja un local al lor în condițiuni destul de bune și pe acelea al căror local e în construcțiune sau pentru care s-au alocat deja fondurile necesare, rămân: 8 gimnazii, 4 gimnazii reale, 2 seminarii cu câte șapte clase și cu internat, 2 seminarii cu câte patru clase și cu internat, 4 școli normale primare cu internat, 2 școli centrale de fete cu internat, 3 externate secundare de fete, 2 școli profesionale de fete, cărora trebuie să se clădească localuri anume cu totul din nou; din acestea, unul din seminariile cu patru clase și cele două școli centrale de fete au deja locul unde s-ar putea face construcția definitivă. La localurile ce s-ar putea utiliza în total sau în parte, adică un gimnaziu real, 3 seminarii cu câte patru clase și o școală centrală de fete, vor trebui făcute reparații uni radicale și adaose de clădiri.

Clădirile liceelor din Bârlad și Botoșani, care n-au internat, au costat câte 230.000 lei; pentru liceele Sf. Sava⁽¹⁰³⁾, Matei Basarab și cel din Iași, care s-au proiectat cu internate de câte 160 școlari și cu 400 externi, s-a alocat câte 600.000 lei; seminarul din Roman, pentru 60 interni, a costat 150.000.

După aceste cifre, putem face evaluările aproximative următoare, în care cifrele sunt puse mai mult în exces decât în lipsă:

8 gimnazii, 4 gimnazii reale, 3 externate secundare de fete, 2 școli profesionale de fete, a câte 150.000 lei, peste tot 2.550.000 lei	2.550.000 lei
2 seminarii cu câte șapte clase, pentru câte 100 școlari, a câte 300.000 lei	600.000 lei
2 seminarii cu câte patru clase, pentru câte 100 școlari, 4 școli normale primare pentru câte 100 interni, 2 școli centrale de fete pentru câte 100 interne, a câte 250.000 lei, minus prețul locurilor unui seminar și a celor două școli centrale de fete, evaluate aproximativ 80.000 lei, toate împreună	1.920.000 lei
Reparațiuni radicale și adaose de clădiri la 1 gimnaziu real, 3 seminarii și la școală centrală de fete	220.000 lei
Total	5.290.000 lei

Suma aceasta, dacă s-ar împrumuta cu 5%, ar introduce în bugetul statului pe fiecare an două anuități semestriale de câte 186.473 lei, timp de 25 de ani, sau câte două rate semestriale de câte 171.396 lei în timp de 30 de ani. Trebuie însă să se scadă 96.086 lei de chirie anuală ce plătește acum statul pentru localurile cuprinse în lista precedentă; așa că creșterea adevărată anuală a bugetului ar fi de 276.860 lei, în cazul împrumutului pe 25 ani, și de 246.706 lei în cazul celui de 30 ani.

Această sumă poate se va părea cam mare, însă nu este deloc disproporționată cu importanța lucrului. Mijloacele de a întâmpina această cheltuială nu lipsesc țării, judecând după dese creațiuni de școli care vin pe fiecare an, fără personal, fără localuri, fără mobilier nici material didactic; și dacă e vorba a alege între crearea de școli în asemenea condițiuni și dotarea celor existente cu ce le trebuie pentru a da bune rezultate, mi se pare că îndoiala nu mai este permisă.

[Promoțiunea. Bacalaureatul]

O chestiune de o însemnătate capitală este promoțiunea. În școlile noastre a domnit totdeauna principiul de a nu permite unui școlar să urmeze o clasă decât după ce a dovedit că a trecut cu succes suficient clasele precedente. Lui se datorează că, deși cu mijloace foarte restrânse, școlile au dat rezultate relativ bune; pentru că, oprind încă de la primele clase de a merge înainte pe școlarii incapabili, cei care ajungeau a-și termina studiile prezentau chiar prin aceasta o garanție de capacitate și de sârguință. Din contra, permițându-se școlarii a trece fără nicio piedică din o clasă în alta, cei care au fost slabi în clasele inferioare sunt puși în o imposibilitate din ce în ce mai mare de a se îndrepta cu cât înaintează în clasă; așa că se ajunge la finele școlii cu un mare număr de absolvenți de o instrucțiune cu totul nesuficientă. Dacă li s-ar da drumul în societate, recunoscându-le drepturi numai pentru faptul că au trecut prin școală, nu s-ar răspunde la scopul pentru care e creată școala, adică de a da societății oameni instruiți. Dacă nu li s-ar recunoaște niciun drept decât cu condiția de a trece un examen general la finele școlii, și dacă examenul acela ar fi serios și drept, ar trebui ca toți cei care au trecut școala slabi să fie refuzați, și să-și vadă astfel pierduți anii cei mai buni, în care ar fi putut urma altă carieră, ceea ce acum e prea târziu a mai face. Dacă examenul final se face slab, se cade în aceleași inconveniente ca și când nu s-ar face deloc.

În școlile franceze nu a existat tradițiunea examenelor anulale de promoțiune din o clasă în alta. Școlarii erau supuși în timpul anului la interogațiuni, care însă nu aveau nicio influență asupra promoțiunii; toți școlarii care voiau se promovau de drept la finele anului. De aceea a fost de o necesitate absolută a se pune cel puțin la finitul liceului un examen, care să aleagă pe cei prea slabi din

ceilalți, cărora singuri să li se confere drepturi. De aici a ieșit *bacalaureatul*, care a fost consacrat și de legislațiunea din 1808.

Aceasta era soluțiunea cea mai rea ce se putea da unei chestiuni delicate. Experiența arată că, oricare ar fi excelența metodelor, e mare numărul școlariilor care nu sunt în stare a-și asimila instrucțiunea liceală, deși mulți dintr-înșii ar putea prea bine urma cu succes o altă cale. A-i lăsa pe aceștia să-și piardă opt sau nouă ani, pentru a le declara tocmai la fine, când nu se mai poate îndrepta lucrul, că nu sunt buni de nimic, este lucru barbar și vătămător chiar societății. E barbar, pentru că școala este cea mai în pozițiune de a cunoaște din vreme care este capacitatea fiecăruia și, lăsând să se piardă un om pe care ar putea să-l scape, dându-i din vreme o altă direcțiune, comite o cruzime gratuită. E vătămător societății, prin marele număr de oameni declasați ce se produc pe fiecare an.

Afară de acestea, examenul de bacalaureat are și alte defecte, intrinsece. Făcut în grabă, asupra unui mare număr de candidați necunoscuți de examinerii lor, pentru toate materiile trecute în timp de șapte, opt sau nouă ani, cum poate el să dea măsura exactă a capacității fiecăruia? Bacalaureatul nu este decât o loterie, care nu are cel puțin meritul sincerității; căci fraudă legală sau extralegală are într-înșea un rol tot atât de mare ca și meritul și ca și întâmplarea. În adevăr, nu se poate numi altfel decât fraudă legală preparațiunea grăbită, făcută ad-hoc, în care capul candidatului devine un fel de dulap cu căsuțe numerotate, cuprinzând fiecare câte un răspuns destinat pentru o anume chestiune prevăzută de mai înainte; toate acestea fără legătură, fără rădăcini, destinate numai a amăgi pe examinerii, dându-le iluziunea unui om cu știință; toate însă trebuind a fi uitate în cel mai scurt timp, după ce au servit a procura unui ignorant o cheie care-i va deschide ușile funcțiilor.

Bacalaureatul condamnă tinerețea, chiar pe cea onestă și lucrătoare, a recurge la fraude legale de acestea; căci susțin că este materialmente imposibil cuiva, mai ales unui om cu mintea încă crudă, a răspunde în interval de câteva quarturi de oră și cu o egală precizie, asupra unor materii așa de disparate și așa de vaste încât au trebuit șapte ani pentru a fi învățate. Notele bune ce capătă unii nu probează nimic contra tezei mele; nu este niciunul din ei care nu ar fi meritat note slabe cel puțin la câteva obiecte, dacă examenul ar fi avut gradul de seriozitate ce se poate cere de la examenele anuale de promoțiune.

Inconvenientele acestea sunt recunoscute de demult chiar în Franța, patria bacalaureatului. Oamenii cei mai eminenți din învățământ au combătut și combat cu cea mai mare energie această instituțiune nefastă. Rezultatul campaniei lor au fost diferite reforme, prin care s-a căutat a se palia⁽¹⁰⁴⁾ răul; astfel a fost bifurcarea învățământului în cursul superior la licee, separarea celor două bacalaureate și dreptul de a se trece examenul de bacalaureat în două sesiuni, asupra câte unei jumătăți din materie. Toate aceste măsuri au fost inutile, așa că în 1880 au ajuns a adopta pe singura nimerită, aceea care, dacă ar fi fost adoptată de la început, ar

fi permis a se evita bacalaureatul: examenele anuale de promoțiune. Desființarea totală a bacalaureatului va urma desigur într-un viitor apropiat.

Acest scurt istoric arată ce mare greșeală a făcut legea din 1864, introducând bacalaureatul la noi, care posedam deja instituțiunea examenelor anuale de promoțiune, ce se făceau pe atunci în destul de bune condițiuni; aceasta însemna tocmai a lăsa bucata pentru umbra ei.

Examenele anuale, șapte la număr, dura fiecare câte mai bine de două săptămâni; se făceau de profesori care-și cunoșteau școlarii și veneau după toate interogațiunile de peste an, pe care le rezumau oarecum. Ele se făceau, mai ales în Moldova, sub privegherea foarte de aproape a unor comisiuni numite de ministerul din persoane străine. Putea fi mai bun mijloc de a găsi măsura exactă a capacității fiecărui școlar? Nu cred. Cu toate acestea veni bacalaureatul cu pretențiunea de a face mai bine, în cinci quarturi⁽¹⁰⁵⁾ de oră, și fără a ține nicio seamă de trecutul școlarului.

Va crede cine va putea că aceasta este posibil; însă eu nu o pot admite niciun moment.

S-ar crede, poate, că, de vreme ce și examenele anuale au fost conservate, bacalaureatul nu era să producă la noi inconvenientele din Franța. Voi dovedi însă că nu este așa.

Mai întâi, dacă sunt examene anuale bine făcute, bacalaureatul e inutil. În adevăr, dacă e slab, toți absolvenții trebuie să reușească, și atunci pentru ce bacalaureatul? Dacă e sever, niciunul nu va reuși; căci, repet, e imposibil un succes deplin la un examen ca acesta; atunci bacalaureatul ar face liceele inutile, și ar fi și nedrept, de vreme ce ar trage cu buretele peste munca de șapte ani a unor școlari, care au dovedit că au lucrat, de vreme ce au putut trece cu succes șapte examene anuale.

Însă nu e numai atât; căci bacalaureatul, care prin sine nu dovedește nimic în privința capacității școlarilor, a ruinat examenele anuale, ce erau o instituțiune în adevăr utilă. Îndată ce școlarii au văzut un mijloc de a scurta timpul de învățatură, și de a reduce chiar învățătura la cea mai simplă expresiune, căpătând aceleași drepturi ca și prin un studiu regulat, s-au grăbit a părăsi școala și a căuta să-și îndese în cap prin mijloacele cele mai artificiale doza de răspunsuri necesare pentru a dobândi talismanul. Cine nu-și aduce aminte de despopularea enormă a liceelor, chiar de la clasa a III-a înainte, în anii ce au venit după 1868? Ministerul se grăbi a căuta să repare răul, impunând candidaților la bacalaureat condițiunea de a avea liceul trecut complet. În această afacere trebuie să recunoaștem că logica nu era în partea bacalaureatului. În adevăr, dacă bacalaureatul are virtutea de a măsura cum se cade capacitatea candidatului, ce-i pasă de unde vine acest candidat, dacă a trecut sau nu șapte clase într-un liceu? Examenul de bacalaureat trebuia să ajungă, și de vreme ce legea consacră libertatea învățământului, trebuia ca candidații să aibă dreptul a se prepara în ce școală vor voi, sau chiar în nicio școală; ei nu aveau

decât o datorie: a da, prin examenul de bacalaureat, o dovadă suficientă că au doza cerută de știință. Însă nu a fost așa: pe cât timp nu se prezentau decât candidații cu șapte clase, bacalaureatul mergea liniștit, sigur fiindcă pe oricare ar admite, nu greșește; partea cea mai grea a lucrului se făcuse deja la liceu, se mulțumea numai a-și arăta puterea pe ici, pe colo, refuzând pe cât unul, care de multe ori era mai bun decât alții ce fuseseră admiși, dovedind și cu aceasta cât de nesigure mijloace de apreciere avea. Când însă începură a veni candidații numai cu câte trei și patru clase, bacalaureatul se speria de responsabilitatea ce cădea asupra lui și pretinse a li se impune în mod obligatoriu încercările prealabile din liceu; și așa scăpă iarăși de pericolul de a se compromite prea des, dând oracule neconforme cu adevărul¹.

Însă, din toate schimbările acestea, examenele anuale au ieșit slăbite cu totul. Profesorii continuă în mare parte a-și promova școlarii cu aceeași facilitate, ca și în anii când promoțiunea din liceu era inutilă la bacalaureat; alții, din contra, cearcă a se opune acestui curent nenorocit și cad în extrema opusă. Cu un cuvânt este o dezechilibrare completă în facerea examenelor anuale. Ministerul a contribuit chiar el a aduce acest rezultat, pentru că nu a mai arătat acestor examene interesul de altă dată. De la 1864 încoace, examenele se fac numai cu profesorii școlaei, iar nu în prezența neîntreruptă a unei comisii

---

1. Iată evoluția legislației bacalaureatului până în 1884: Legea din 1864 la art. 141: „Școlarii care au urmat cursurile claselor de gimnaziu sau de liceu vor trece un *examen general* spre a putea dobândi diplomă.“ *Regulamentul pentru examenele generale de licee* publicat în „Monitor“ la 6 decembrie 1869 prevede la art. 3 că se cer candidaților 2 acte: 1) act de naștere, constatând că are cel puțin 16 ani; 2) cerere scrisă și subscrisă de el. Art. 4: „Candidații care *au urmat în școlaele publice* nu vor fi admiși decât *având trecut liceul complet*.“ Art. 5: „Candidații care *vor fi urmat studiile în parte* [= în particular, în casă] sau în *institute private* vor trece examenul, justificând mai întâi că *au trecut cursurile identice cu acelea care se propun în licee*.“ În 1872 se face un nou regulament, publicat în „Monitorul Oficial“ de la 10 decembrie 1872, care, în art. 7, modifică dispozițiile art. 5 din 1869 astfel: „Candidații care vor fi urmat în parte sau în *institute private* sunt admiși la examenul general după ce mai *întâi vor depune la unul din liceele publice examenul de învățaturile ultimei clase liceale*.“ Al treilea regulament asupra aceleiași chestiuni, în 24 iulie 1874, prevede: „Candidatul ce va fi urmat studiile în parte sau în *institute private* va trece examenul general *notificând mai întâi că a urmat cursuri identice cu acelea ce se propun în liceu*.“ În 1876 *la patrunea regulament revine* la dispoziția din 1872, adică se cere, pentru a fi admis la examenul general, să se treacă examen la un liceu public de *învățaturile cursului superior liceal*. Al cincilea regulament din 14 august 1881 e mai curios. Art. 4 zice: „Studentii care vor să treacă examenul se vor adresa directorului *liceului unde au învățat*, alăturând *biletul de promoțiune*.“ Iar art. 5: „Stud[enții] care au învățat *în particulare* sau în *institute private* vor face de asemenea cerere la direcțiunea unui liceu, însoțind-o de *actul de naștere* și de o dovadă *constatatoare identității personale* liberată de primăria locală. În fine, al șaselea regulament din 14 decembrie 1882 introduce numirea de „bacalaureat“ în loc de „examen general“ și prevede în art. 5: „Candidatul care va fi urmat studiile acasă sau în *institute private* va justifica mai întâi că a *depus examene regulate la finele celor din urmă doi ani de studiu la un liceu al statului*.“

numite de minister. E adevărat că, cu înmulțirea școlilor secundare prin județe, constituirea acestor comisii e lucru anevoie; ministerul s-a silit, mai ales în anii din urmă, a fi reprezentat la examene; însă, lipsa de mijloace l-a împiedecat a face tot ce ar fi trebuit. Oricum ar fi, lipsa de priveshere a lăsat să se înrădăcineze neglijența și indiferența la examene și, ce e mai rău, a lăsat să se creadă că aceste examene nu mai au importanța de altă dată. Această împrejurare, adăugată pe lângă cea că școlarii în tot timpul cât sunt în liceu au ochii țintiți la bacalaureat și, când lucrează, nu lucrează decât în vederea lui, a fost una din cauzele cele mai însemnate ale scăderii seriozității examenelor de promoțiune și, prin urmare, a nivelului învățământului, în anii din urmă.

Nu sunt acestea însă singurele cauze. Am menționat mai sus credința, ce a prins deja rădăcină, că nu se mai pune mare preț pe examenele anuale. Ceea ce s-a făcut în chestiunea corigenților era încă și mai propriu a întări această credință.

Principiul că promovarea în o clasă superioară a unui școlar nu se poate face decât după ce a dovedit că posedă cunoștințele claselor inferioare, nu figurează în lege în mod explicit; el însă rezultă destul de bine din cele spuse în art. 113, 120, 121, 122, 123, 132 și 139.¹ Nicăieri nu se spune că, pentru promoțiune, este necesar a se trece un examen anual; însă art. 139 zice că *gradarea să se facă conform regulilor în ființă și regulamentelor viitoare*. Regula în ființă la 1864 era că un examen anual era indispensabil pentru promoțiune; iară regulamentul de ordine și disciplină pentru licee din 1866, la art. 38, stabilește clar că e indispensabil ca un școlar să aibă cel puțin nota 4 la fiecare obiect obligatoriu, atât la media de peste an, cât și la examen, pentru a putea fi promovat. La art. 94 zice că, *dacă un școlar în timpul examenelor; din cauză de boală, nu s-ar putea prezenta la examenul nici-unui obiect de studiu, conferința profesorilor clasei, găsind legitimată lipsirea, va decide dacă trebuie a fi examinată înainte de împărțirea premiilor, sau la începutul anului școlar următor*. Toate aceste dispozițiuni au fost aplicate, prin lege și regulamente, și școalelor reale, și seminariilor.

Iacă ce se spune în lege și în regulamente în privința promoțiunii. Cum s-au aplicat însă aceste dispozițiuni precise, care nu dau loc la niciun fel de ambiguitate? Lăsând deocamdată la o parte celelalte neregularități, să mă ocup numai

---

1. Iată articolele citate din legea din 1864: Art. 113. „Conferința se va ocupa, ... va hotărî promoțiunile elevilor dintr-o clasă în alta...” Art. 120: „Un școlar nu se va admite în gimnaziu dacă nu va avea... cunoștința claselor primare.” Art. 121: „Școlarii care vor avea atestate de la școalele publice se vor înscrie fără alt examen...” Art. 122: „Junele care va voi să intre într-o clasă superioară fără să fi trecut pe cele inferioare va fi supus unui examen...” Art. 123: „Când un școlar se strămută de la un liceu sau gimnaziu la un altul va trebui să prezinte un atestat de studiile urmate spre a se așeza în clasa ce se cuvine.” Art. 132: „Când un școlar va repeta doi ani aceeași clasă fără să se poată face capabil a trece într-o clasă superioară, se va exclude...” Art. 139 vorbește de modul de a se nota școlarii, lucru care avea să se stabilească prin regulament.

de promovarea așa zișilor *corigenți*. Sub acest nume se înțeleg școlarii care au rămas repetenți la examenul de la ianuarie la un număr oarecare de obiecte, și care se admit să treacă examenul de a doua oară la începutul lui septembrie. Pe la început, pentru a merita cineva acest nume, trebuia să fi rămas repetent numai la unul sau două obiecte; mai târziu însă restricția aceasta a dispărut mai din toate școlile; așa că astăzi, în septembrie, se face pe de a-întregul examenul general al tuturor repetenților de la ianuarie, fără a li se cere nicio justificare de boală, cum zice art. 94 din regulament, care, de altminteri, e făcut numai pentru cei care nu au dat deloc examen la ianuarie, iar nu pentru cei care au dat și au rămas repetenți.

Dar chiar modul cum se fac aceste examene este contra legii și a regulamentelor.

Legea zice (art. 136) că o probă înscrisă este de rigoare la fiecare examen; această probă nu se face niciodată la examenele de corigenți. Regulamentul zice că promovarea să nu se facă decât dacă media notelor anuale este cel puțin 4, la fiecare obiect; însă mai la toate școlile se promovează cel repetent care a dobândit nota 4, fără a se mai lua în seamă media notelor de peste an; așa că examenul ilegal de la septembrie are mai multă putere decât cel legal de la ianuarie.

Examenele de la septembrie au drept consecință că matricolele nu se pot închide la ianuarie, așa că notele obținute la septembrie nu se trec într-însele, ci rămân pe foi volante, risipite prin dulapuri, uneori, dar nu totdeauna, cusute prin dosare. Ar fi aproape imposibil a reconstitui cu exactitate trecutul unui școlar care a fost vreodată corigent.

În fine, pe când la examenele din ianuarie, mai mult sau mai puțin, se delegă comisiuni și se fac cu oarecare aparat, cele din septembrie se fac fără niciun control, și aproape pe ascuns.

Asemenea examene sunt nelegale, și dacă ar voi cineva să fie drept, ar trebui să nu recunoască niciunul din ele, să refuze dreptul de absolvenți tuturor școlărilor care vor fi beneficiat vreodată de dânsle, să dea în judecată în masă consiliile școlare care le-au făcut, să destituie pe toți directorii care le-au tolerat. Pe lângă însă că asemenea măsuri ar fi nepracticabile și ar face mai mare rău decât chiar răul, ar fi oare în drept ministerul a le lua? Lucrurile acestea nu s-au petrecut în ascuns; ministerul a avut deplină cunoștință de ele; și, în loc să caute a le opri când era timp, le-a tolerat; ba încă a dat ordine și circulare, prescriind cum să se facă aceste examene nerecunoscute de nicio lege, de niciun regulament. Ce zic? Ministerul a mers mai departe decât chiar Consiliile școlare pe calea aceasta. El este care a ordonat examinarea din nou la septembrie a tuturor celor care au venit să-i ceară aceasta când consiliile școlare le refuzau această favoare, fără chiar a cere lămuriri de la dânsle; și nu numai atât: a ordonat reexaminarea și de a doua, și de a treia oară a acelorași școlari, când nu izbuteau să treacă. Tot el ordona ca școlarii care-și pierdeau astfel câte patru, cinci luni, bătând drumurile între minister și școală, să fie înscriși în clasa următoare pe la februarie, când legea zice

că înscrierea nu se poate face decât în cele dintâi 15 zile din septembrie. Astfel fiind, ce se mai putea aștepta de la directori și profesori?

Mi-ar fi greu a descrie dezordinea, slăbirea de disciplină și de respect al legilor, abuzurile strigătoare, chiar practicile neoneste ce s-au introdus în școli prin sistema aceasta. Școlarii lucrători au ajuns a fi o excepțiune; clasele s-au umplut de ființe leneșe, venind la școală numai pentru plăcerea lor, fără a căuta măcar să-și deie aparența unei ocupațiuni; făptuitori de toate tulburările, nesupuși și chiar insolenți cu profesorii, singuri fiind că aceștia nu au mai nicio putere asupra lor. Toți, ori de se prezintă, ori de nu se prezintă la examenul din ianuarie, contează numai pe cel din septembrie, pentru care se prepară, nu prin studiu, ci prin intervențiunea pe lângă profesori a tuturor cunoscuților lor și prin oricare alte mijloace de a-și asigura bunăvoința lor. Pe tot timpul vacanței, profesorii sunt astfel asediați de solicitări, uneori de intimidări, de mai multe ori de oferiri de bani sub o formă mai mult sau mai puțin ascunsă. Cei care rezistă la toate și care și-au făcut un nume meritat de rigiditate sunt, din nenorocire, în minoritate. Ceilalți sunt puși de multe ori într-o adevărată imposibilitate de a rezista, din cauza presiunii ce se exercită asupra lor și care, mai ales în orașele mici, este o forță foarte considerabilă cu care trebuie să conteze serios cineva. Unii din ei iau meseria de preparatori ai școlarilor pe care tot ei i-au lăsat repetenți și pe care tot ei îi vor examina la septembrie pentru a le da notă de trecere. Câte reclamațiuni, câte bănuieli se nasc de aici! Și mai multe exemple, dintre care unul foarte recent, au arătat că e posibil a se găsi profesori care profită de această situațiune tulbure pentru a face o adevărată speculă de note.

Odată intrați pe calea aceasta nu mai e niciun motiv a ne opri undeva. Deja, precum am spus, s-a găsit că nu e de ajuns nici examenul din septembrie, care chiar el e cu desăvârșire ilegal și nenorocit pentru școale. S-a mers cu concesiunile până la limite unde nici nu s-ar fi gândit cineva. Se văd bursieri de ai statului rămânând repetenți și continuând a beneficia de bursa lor, contra voinței exprese a legii, a tuturor regulamentelor și chiar a bunului simț. Se vede turma repetenților, care nu s-au putut promova nici la septembrie, umplând scările ministerului, cerând și căpătând a fi examinați din nou și din nou, tot anul; sunt școli unde se fac examene de repetenți și prin februarie și mai târziu. Am văzut școlari înscriși în clasa a IV-a și urmând regulat această clasă, deși erau încă repetenți la două obiecte în clasa a III-a; și acești școlari erau bursieri! În fine am văzut cete întregi de școlari ajunși la fine clasei a V-a, cerând și obținând a trece deodată examene de corigență la toate obiectele la care avuseră note rele în toate clasele, de la I până la a IV-a inclusiv! Mai mult decât atât nici că se putea face.

Domnule ministru, sunt silit a vă pune în vedere toate acestea, fără a căuta să atenuez lucrurile, căci răul e așa de mare, încât cine ar căuta să-l ascunză ar fi greu vinovat. Datoria mea este a vă da socoteală exactă de tot ce se petrece în

învățământ; și nu mi-aș împlini-o în conștiință, dacă nu aș face tot ce pot pentru a vă comunica și dumneavoastră îngrijirea de care sunt cuprins eu în fața neregularităților ce v-am expus și a rezultatelor funeste ce au avut. Dacă ministerul ar putea vedea însuși ce urmări a avut uitarea legii în privința promoțiilor, precum le văd eu pe toată ziua, sunt sigur că nu ar avea liniște până nu ar vedea lucrurile readuse în starea lor legală.

* * *

Pe lângă rele de atâta gravitate, altele mai mici rămân palide; cu toate acestea nu le pot trece sub tăcere, căci au și ele importanța lor.

Legea din 1864 cuprinde în privința examenelor anuale două dispozițiuni nu nimerite: aceea a examinării cu bilete și aceea a dării în conferință a notelor la lucrările scrise. Cea dintâi restrânge libertatea profesorului și-l oprește a alege chestiunile în așa fel încât să dea măsura exactă a capacității școlarului. Examenul este prefăcut în o loterie, și aceasta numai din un sentiment de neîncredere în profesori, care este injurios pentru dânșii. Nu tăgăduiesc că se poate face abuz de facultatea ce s-ar da profesorilor de a pune singuri chestiunile; însă nu cumva cu sistema actuală abuzurile sunt imposibile? Și, pe urmă, dacă s-ar evita măsurile, chiar cele mai bune, numai pentru că reaua lor aplicare ar putea da loc la abuzuri, unde am ajunge? Măsurile bune trebuie prescrise totdeauna, dar să se ia precauțiunile convenite pentru aplicarea lor conștiincioasă; căci o lege, oricum ar fi redijată, nu se aplică ea singură; tot trebuie să privegheze cineva aplicarea ei. În chestiunea de față, trebuie să se lase profesorilor dreptul de a pune singuri întrebările la examene, priveghindu-se prin comisiuni și directori ca să nu facă neregularități și pedepsind pe cei care le-ar face.

Dispozițiunea de a se da în conferință notele la lucrările scrise provine din aceeași neîncredere în profesori, care de astă dată a condus la o măsură în adevăr absurdă.

Să admitem că într-o clasă sunt 50 de școlari, cifră foarte modestă pe lângă ceea ce este în realitate. Să presupunem că ne aflăm într-un gimnaziu, unde în clasa I sunt 8 obiecte la care trebuie să se facă lucrări scrise, în clasa a II-a tot 8, în clasa a III-a, 9, în clasa a IV-a iarăși 9. Aceasta ne dă peste tot un număr de 1.700 lucrări scrise, ce trebuie să examineze conferințele celor patru clase, care toate sunt formate din aceiași profesori. De vom pune numai câte 3 minute pentru fiecare lucrare, vedem că ar trebui conferinței 85 ore de lucru neîntrerupt, ca să le poată cerceta și clasa pe toate; și cum ea nu poate lucra mai [mult] decât maximum 5 ore pe zi, i-ar trebui 17 zile până să-și termine lucrarea; pentru cele două examene de peste an, ar trebui 34 zile. Dar dacă numărul școlarilor din cele patru clase s-ar ridica la mai mult de 300, cum sunt pe unele locuri! Cu toate acestea se cere ca această lucrare colosală să se termine între 22 și 27 ianuarie, împreună cu

clasarea definitivă a școlarilor, cu regularea promoțiilor și a premițiilor și cu toate celelalte lucrări ce necesiteză terminarea anului școlar. Este posibil aceasta? Dispozițiuni ca aceasta sunt regretabile într-o lege, căci ele deschid poarta la neobservarea ei, pe lângă că fac imposibilă funcționarea regulată a serviciului.

Motivul acestei absurdități a fost temerea de parțialitate din partea profesorilor. Dacă însă pe de o parte o asemenea temere putea fi fundată până la un punct, pe de alta cât rău nu face măsura ce s-a luat din cauza ei! Mai întâi nu e bine a arăta cuiva la fiecare pas că nu e demn de încredere; aceasta e o injurie pentru cei buni, fără a fi totdeauna un frâu pentru ceilalți. Cel mai bun mijloc de a moraliza pe oameni este de a le mări respectul de ei înșiși, iar nu de a-i micșora și în ochii lor și în ai altora. Și pe urmă, dacă e adevărat că fiecare profesor în parte nu merită încredere, pentru ce o conferință de profesori ar merita-o mai bine? Cum de se crede că din o reunire de oameni neonești va ieși o adunare onestă? Tocmai din contra, o adunare neresponsabilă, cum este conferința, mai lesne va fi necorectă decât niște indivizi, având fiecare responsabilitatea sa. Realitatea lucrurilor dovedește că așa este: am văzut eu însumi cum în conferință un profesor de istorie, unul de fizică și unul de muzică au avut curajul a da nota 10 unei mângălituri informe, pe care profesorul de desen, de acord cu ceilalți, o notase cu drept cuvânt cu 1. Acei trei profesori ar fi meritat o pedeapsă exemplară: și ar fi căpătat-o, dacă nota lor nu ar fi fost dată în conferință; eu, cel puțin, nu îmi pot explica altfel impunitatea de care se bucură, deși am denunțat lucrul de demult. Acest caz nu este izolat.

Iacă încă o dovadă de necugetarea cu care s-a imaginat conferințele. Profesorii de obiectele cele mai disparate au drepturi egale în darea notelor la fiecare obiect: nota profesorului respectiv se pierde printre celelalte. Profesorii de gimnastică, de desen și de muzică dau note pentru matematică și viceversa. Dacă se numește aceasta seriozitate în darea notelor, eu nu mai știu ce este seriozitatea.

Sunt dar de părere a se suprima pur și simplu examinarea în conferință a lucrărilor scrise și a se lăsa fiecărui profesor clasarea lucrărilor de la obiectul său. Ministerul să privegheze și să pedepsească neregularitățile. Să nu se teamă că mijloacele de control îi vor lipsi; și astăzi descoperiri de abuzuri sunt destule; la ce sunt însă bune, dacă nu se iau măsuri de îndreptare?

* * *

Toate câte am spus în privința promoțiilor și a bacalaureatului mă conduc la concluziunile următoare:

Examenele de promovare din o clasă în alta trebuie întărite în tot chipul, făcute cu seriozitate și sub un control de aproape. Să se suprima examinarea cu bilete și darea notelor în conferință pentru lucrările scrise.

Examenele să se facă totdeauna în prezența unei comisiuni de patru persoane, pentru licee și seminariile cu 7 clase, și de două persoane pentru toate

celelalte școli secundare. Comisiunea va asista la examinarea tuturor școlărilor, va lua notă de tot ce-i va atrage atențiunea și va raporta ministerului observațiunile sale. Membrii comisiunilor se vor lua dintre profesorii universităților pentru licee și seminariile cu 7 clase; dintre profesorii de licee cursul superior și din alte persoane capabile alese de minister. Diurnele acestor comisiuni vor cauza o cheltuială anuală aproximativ de 45.000 lei sumă care va fi plătită cu prisos prin foloasele ce vor aduce.

Clasificarea și promoțiunea să se facă după reguli certe și bine observate. Regulamentele și circularele nu lipsesc în această privință; unul a apărut abia de câteva zile.¹ Răul este că nu se observă sau că nu se interpretează bine, așa că la școli de aceeași categorie se vede făcându-se promoțiunea în două sau trei feluri deosebite. Adevărul este că, în această parte, de o însemnătate așa de mare, nu se exercită absolut niciun control; nimeni nu a căutat vreodată să cerceteze de aproape o matricolă și se vadă cum s-au făcut promoțiunile; o asemenea cercetare ar da uneori pe față lucruri demne de atențiune. Când se va completa și organiza serviciul de inspecțiune al școalelor, va trebui ca matricolele tuturor școalelor secundare să fie revizuite de inspectorii și subinspectorii generali, în timpul dintre 1 iulie și 1 septembrie; ei vor controla calculele notelor medii și promoțiunile și vor închide matricolă pentru anul școlar expirat cu subsemnătura și sigiliul lor. Promoțiunile nu se vor face decât după lista redijată de dânsii, subscrisă de ei și investită cu sigiliul lor.

Examenele de corigenți se vor suprima; se va reveni în totul la dispozițiunile art. 94 și 113 din regulamentul de ordine și disciplină pentru licee și gimnazii,² și aceasta pentru toate școalele secundare, fără excepțiune. Justificarea cazului de boală sau forță majoră cerută de art. 94 și 113 se va face

---

1. E vorba de decretul regal prin care s-au modificat art. 38 și 110 din regulamentul de ordine și disciplină din 1866, publicat în „Monitorul Oficial“ de la 17 octombrie 1884. Art. 38: „Când pentru fiecare obiect de studiu obligatoriu, nota medie de peste an, adunată cu nota medie a examenului și împărțită cu 2, va da nota 6, școlarul se va promova în clasa următoare... În cazul contrar și în cazul când nota medie a examenului nu este cel puțin patru, școlarul rămâne nepromovat oricare i-ar fi nota medie de peste an.“ Art. 110: „Școlarii care nu vor obține nota cerută de art. 38 la fiecare studiu obligatoriu, vor rămâne repetenți. Acei însă care, în urma calculării notelor de la examenele din ianuarie, sunt căzuți la cel mult două materii au dreptul a fi supuși la un nou examen de corecțiune la începutul anului școlar viitor... În caz când, nici după examenul de corecțiune, nu reușește a obține nota de promoțiune, atunci repetă clasa“.

2. Articolele pe care le citează Haret din regulamentul de la 1866 sunt: Art. 94: „Când un școlar, în timpul examenului, din cauză de boală, nu s-ar putea prezenta la examenul niciunui obiect de studiu, conferința profesorilor clasei, găsind legitimată lipsirea, va decide dacă trebuie a fi examinat înainte de împărțirea premiilor sau la începutul anului școlar următor.“ Art. 113: „Când un școlar, din cauză de boală sau altă împrejurare de forță majoră, n-ar fi dobândit note care i-ar da drept de promoțiune, atunci, după cererea și justificațiunea sa, conferința clasei va decide dacă acel școlar se poate admite a-și corija notele slabe printr-un examen depus la începutul anului școlar [următor].“

prin dovezi scrise, a căror validitate va rămâne la aprecierea directorului. Aceasta va trebui să-și deie în scris motivele pentru care admite sau respinge justificarea, și tot prin adresă scrisă să invite pe profesori a examina pe petiționar. Directorul va comunica inspectorului general al circumscripțiunii lista școlarilor ce au cerut a fi examinați la septembrie, cu motivele lor și cu propria să deciziune motivată. De altminteri examenul să se facă întocmai în aceleași condițiuni ca la ianuarie, și promoțiunea asemenea; să nu fie altă deosebire decât epoca la care s-a depus examenul.

Modificarea adusă la 10 octombrie trecut regulamentului de ordine și disciplină al liceelor¹ admite, din contra, examenul de corecțiune pentru cei care la examenul de la ianuarie au căzut la două obiecte cel mult. Măsura aceasta va avea toate inconvenientele stării de lucruri actuale și va putea duce la o dezordine mai mare decât cea de azi, care a provenit de la o concesiune cu mult mai mică.

Un mare rău era nota 4 de promoțiune în licee și gimnazii, care era de tot mică. La toate celelalte școli și la bacalaureat, nota de admisiune era 6. De mai multe ori atrăsesem atențiunea ministerului asupra acestui punct. Deciziunea din 10 octombrie a dat satisfacere trebuinței de a se mări această notă până la 6. Aceeași hotărâre prescrie încă a se ține seamă de obiectele secundare, muzica, gimnastica și desenul, în promoțiune, ceea ce era încă necesar de vreme ce mulți profesori de aceste materii obligatorii nu aveau niciun școlar. S-a comis însă o eroare, prescriindu-se a se face pentru fiecare obiect secundar o medie deosebită, care trebuie să fie cel puțin 6 pentru promoțiune. Prin dispozițiunea aceasta, notele de desen, de muzică și de gimnastică capătă fiecare o importanță mult mai mare pentru promoțiune decât notele obiectelor principale. În adevăr, fiecare punct din nota de muzică, spre exemplu, intră în nota medie de muzică împărțit cu 10; pe când un punct din o notă de la un obiect principal, spre exemplu de la limba latină, intră în nota medie a obiectelor principale împărțit cu numărul obiectelor, care este cel puțin 8, și cu numărul notelor de la fiecare obiect, care este 14; peste tot, cu 112. Importanța notei de muzică este dar mai mult decât de 11 ori mai mare decât cea a notei unui obiect principal. Desigur, nu aceasta a fost intențiunea ministerului când a luat hotărârea să modifice art. 38 din regulament.

Pentru a da diverselor obiecte o importanță determinată la promoțiune, nu este decât un singur mijloc: a se da fiecărui obiect un coeficient determinat. Atunci nota medie se va calcula în modul următor: se va înmulți fiecare notă cu coeficientul obiectului corespunzător; se va face suma tuturor produselor obținute și această sumă se va împărți cu suma coeficientelor tuturor obiectelor, înmulțite fiecare cu numărul notelor de la obiectul corespunzător. Modul acesta de calcul, încă o dată, este singurul care dă fiecărei note gradul de importanță ce voim să i se acorde; el constituie o operațiune bine cunoscută în matematică

---

1. E vorba de modificarea publicată la 17 octombrie 1884 reprodusă în nota de mai sus.

și întrebuințată totdeauna în probleme de natura celei [de] care ne ocupăm. De altminteri ideea de a se calcula mediile în modul acesta nu vine de la mine; ea a fost întrebuințată în școlile noastre până la 1864 și acum câțiva ani o circulară ministerială a căutat să o introducă din nou; însă a rămas și ea fără efect.

Dacă s-ar admite această propunere, care este singura dreaptă, ar fi bine a se lua coeficienții cele mai simple. Așa, spre exemplu, la licee și gimnazii s-ar putea adopta cele următoare; 3 pentru limbile română, latină, franceză, elină și germană, geografia, istoria, filosofia, matematica, științele fizico-naturale; 2 pentru religie; 1 pentru economia politică și dreptul administrativ, igiena, desenul, muzica și gimnastica. În același mod s-ar fixa coeficienții și la celelalte școli secundare.

* * *

Dacă examenele de promoțiune s-ar face cu toate precauțiunile acestea, ar putea fi cineva destul desigur că școlarii slabi nu se vor mai promova, ca acum, din o clasă în alta până la cea din urmă, mergând atunci la bacalaureat să mărească ceata candidaților care nu știu nimic; s-ar pune stavile chiar de jos celor ce n-au voința sau puterea de a trece cu succes o școală secundară și s-ar sili a lua o altă direcțiune.

Însă în toate cele precedente nu am ținut încă cont de o dificultate mare ce se ivește chiar de la început; anume: slăbiciunea absolvenților școalelor primare care vin de se înscriu în cele secundare. În fiecare an, clasa I a fiecărui gimnaziu sau liceu se umple cu mai bine de 100 școlari, din care nici jumătate nu sunt în stare a merge mai departe. Am văzut chiar eu școlari prin licee care nu știu să scrie un număr de trei cifre, nici să scrie o frază corect, unii nici să citească curent. Ceea ce e mai rău este că am văzut de aceștia nu numai în clasa I: cu sistema actuală de examene de corigenți, nu e de mirare să se vadă școlari ca cei de mai sus ajungând prin clase înalte.

Se înțelege că orice îndreptare se va aduce examenelor școalelor secundare, rezultatele lor nu vor fi îndeșulătoare până ce nu se va opri invaziunea claselor cu școlari de asemenea forță.

Dacă în școalele primare studiile și examenele ar fi serioase, inconvenientul acesta s-ar înlătura de sine; și dovadă că nu sunt, este chiar faptul că absolvenții lor sunt în așa stare. Slăbirea examenelor, pe care am observat-o în cursul secundar, s-a propagat de sus în jos și a cuprins și cursul primar, unde domnește încă și mai tare. Am auzit că sunt institutori care și-au impus ca regulă de a trece jumătate sau două treimi din școlarii lor, oricare le-ar fi forța. Privegherea revizorilor primari fiind foarte slabă și din cauza micului lor număr și din a lipsei lor de organizare, e prea posibil să se petreacă multe de acestea, ba și mai rău.

Măsurile ce am indicat pentru examene și promoțiuni la cursul secundar ar fi mai toate aplicabile și la școalele primare; aplicarea lor energică ar da după câtva timp rezultate bune. Până atunci însă trebuie să se oprească cât mai curând intrarea în școalele secundare a școlărilor care nu posedă nici măcar cele mai simple din noțiunile ce le vor fi necesare acolo. Pentru aceasta sunt de părere ca toți cei care se prezintă pentru clasa I secundară să nu fie admiși decât în urma unui examen preliminar, de la care se vor refuza fără cruțare toți cei slabi peste măsură. Nu e nevoie ca acest examen să fie prea întins și riguros: va fi de ajuns a se da o frază de analizat în scris, o problemă de aritmetică de rezolvat tot în scris și câteva rânduri de citit cu voce tare; cu atâta se va vedea destul de bine ce cunoștințe are școlarul în gramatică și aritmetică, dacă știe să scrie și să citească cum trebuie. Lucrările scrise se vor păstra până la 1 septembrie din anul următor, când se vor arde. Cinci zile, de la 1 până la 5 septembrie, ar fi prea de ajuns pentru a se termina tot examenul. Lista examinaților, împreună cu numele școlii unde au urmat cursul primar și cu notele ce au obținut la examen, se va trimite de director ministerului și inspectorului general. Cu modul acesta se vor vedea școalele care dau rezultate slabe și, o dată atențiunea fiind atrasă asupra lor, se vor priveghea mai de aproape. Nicio inspecțiune nu va fi mai eficace decât aceasta.

Cu toate acestea, examenul de admitere în cursul secundar să nu se instituiască decât ca măsură tranzitorie. Astăzi necesitatea lui se impune în mod imperios; însă de s-ar păstra pentru totdeauna, ar fi ca o recunoaștere tacită a actualei stări de lucruri. De aceea, îndată ce se va vedea că lucrurile s-au îndreptat, ceea ce se va cunoaște după rezultatele ce vor da examenele de admisiune în clasa I secundară, aceste examene se vor suprima.

Instituirea examenului de admisiune în cursul secundar este cerută de mulți profesori. Unii din ei cer, din contra, a se înființa o clasă preparatoare pentru liceu. Soluțiunea aceasta este mai puțin nimerită decât cealaltă, pe de o parte din cauza cheltuielilor ce ar aduce și a lungirii timpului de studiu, iar pe de alta pentru că ar avea un caracter permanent, ceea ce ar trebui să se evite cu orice preț, pentru a nu da o consacrare oficială obiceiului de a se promova școlarii din clasele primare în gradul de slăbiciune în care îi vedem astăzi.

* * *

La finele cursului liceal, întâlnim astăzi examenul de bacalaureat. După ce am arătat cât de inutil, de nerațional și de vătămător pentru învățământ este el, cel puțin așa cum se face astăzi, concluziunea ce voi trage se prevede lesne: propun suprimarea examenului de bacalaureat, fortificarea examenelor de promoțiune așa după cum am expus mai sus și instituirea unui examen de ieșire care să aibă de scop a arăta, nu știința candidatului, care este deja destul de probată prin examenele din liceu, ci până la ce punct instrucțiunea ce a căpătat

i-a format spiritul și judecata. Pentru aceasta el nu se va face prin chestiuni asupra detaliilor diverselor obiecte; nu se va cere școlarilor enunțări de reguli, de date, de cifre, din care de cele mai multe ori nu știu să tragă niciun folos, chiar când le știu; din contră, li se va cere să arate cum știu să facă uz de dânsese. Pentru aceasta li se vor da, ca obiecte de compozițiuni scrise, disertațiuni asupra unui subiect de istorie, asupra unei chestiuni de literatură; traducțiuni de bucăți din limbile franceză, latină și elină, însoțite de analiza dificultăților și de toate explicațiunile cuvenite; problemele de matematică care să dea loc la discuțiuni; chestiuni generale de fizică sau de chimie sau de științe naturale. Examenul oral va fi mai restrâns decât cel scris și făcut în același spirit ca și dânsul.

Examenul se va face o dată pe an, la 1 septembrie, la fiecare liceu. Juriul examinator se va forma din numărul ce se va decide de profesori de cursul superior, luați chiar din liceu, plus trei profesori de universitate, dintre care unul președinte; toți vor fi aleși și numiți de minister. Fiecare examinator va avea dreptul a-și da nota sa la obiectul de care examinează, și nota medie se va face luând media aritmetică a notelor astfel date; când însă prezidentul va constata neregularități sau parțialitate, va avea dreptul a anula nota contestată și a da el alta în acord cu ceilalți doi profesori universitari. În cazuri extreme, se va raporta la minister.

Introducerea profesorilor de liceu în juriul de examene este necesară, pentru a evita ca școlarii să fie examinați numai de profesori necunoscuți și care nu au nicio idee de meritele și lucrările lor anterioare; cei superiori sunt indispensabili, pentru a ține examenul la înălțimea ce trebuie să aibă și pentru a exercita controlul trebuitor.

Candidații nu se vor admite la examen *de ieșire* decât după ce vor fi fost promovați din toate clasele de liceu.

După terminarea examenului, li se va libera o diplomă, în care se va arăta mediile anuale ce au avut în fiecare din clasele liceului la fiecare obiect și toate notele de la examenul de ieșire. Această diplomă nu se va libera celui care va fi obținut la examenul de ieșire vreo notă mai mică de 6.

[Interogațiunile și cataloagele]

Adoptarea acestei sisteme, care ține seamă de toată activitatea școlarului în tot timpul său de studiu, face și mai imperioasă necesitatea de a se regula mai bine și a se priveghea mai de aproape chestiunile privitoare la interogațiunile școlarilor peste an, la ținerea matricolelor, la trecerea școlarilor de la o școală la alta și la absențele lor.

În privința interogațiunilor, regulamentele prescriu ca fiecare școlar să fie ascultat cel puțin o dată pe lună, iar cataloagele trebuie să fie depuse de fiecare profesor cel mult la trei luni o dată. Cea dintâi din aceste prescripțiuni este una

din imposibilitățile pe care legea și regulamentele le impun cu grămada, deși un calcul elementar de tot ar fi fost de ajuns pentru a arăta cât sunt de nepracticabile. Să presupunem o clasă de 50 de școlari și un obiect care are 3 ore pe săptămână. Ar trebui să se asculte cel puțin 4 școlari în fiecare lecțiune, pentru a se putea termina toți într-o lună. Sunt obiecte la care se poate face aceasta; dar sunt altele la care ascultarea a patru școlari ar lua mai toată ora; spre exemplu, matematicile. Când însă clasa va număra 70, 80 sau 100 de școlari, la obiectele care au una sau două ore pe săptămână, se mai poate gândi cineva să asculte pe toți în fiecare lună?

E de observat obiceiul legilor și regulamentelor noastre de a voi să facă să intre cu sila lucrurile în câte un tipar, fără a se ține seamă de deosebirea împrejurărilor. În cazul de față, ceea ce se poate face la unele clase și obiecte nu se poate face la altele, și cu toate acestea s-a pus o singură regulă pentru toate. Repet aici ceea ce am mai zis și altădată: când legea cuprinde o prescripție imposibilă de executat, chiar ea încurajează pe oameni a nu observa deloc; căci neobservarea unui articol îi deprinde cu ideea disprețului totalității.

În loc de a impune în mod general un același termen, să se dea directorului dreptul de a fixa el însuși în fiecare an până la 15 septembrie, pentru fiecare clasă și pentru fiecare obiect în parte, termenul până când școlarii vor trebui să fie ascultați cel puțin o dată. Textul acestei deciziuni se va comunica și ministerului și inspectorului general cel mult până la 1 octombrie. În adevăr, chestiunea aceasta privește administrațiunea interioară a școlii și ministerul nu o poate rezolva mai bine decât directorul; se cuvine însă a asigura și controlul autorității superioare.

E necesar încă a se lua măsuri în privința tinerii cataloagelor de profesori. Mulți dintr-înșii sunt astăzi în astă privință de o neglijență ce trece peste toate marginile. Trece anul întreg fără să asculte niciun singur școlar, sau că-i ascultă o singură dată tot anul; și atunci trec nota într-o foaie volantă, cu ștersături și corecturi, murdară, trențuită; de multe ori o pierd și pe aceasta; atunci dau notele din memorie sau pe părere. Cataloagele nu se dau tot anul de unii; tocmai după examenul din ianuarie dau un catalog general pentru tot anul, cu note potrivite după voință și care n-au nicio asemănare cu meritul școlarilor. Chiar atunci, cataloagele nu sunt conforme regulamentului, nu conțin toate notele câte trebuie. Am văzut cataloage în care nu figurau notele lucrărilor scrise, pe care le cere și legea și regulamentul, și nici chiar notele pe fiecare lună, ci o notă generală pentru un semestru întreg. Nu mai vorbesc de abuzurile ce se pot comit, și se și comit chiar, cu ajutorul acestei dezordine, dar clasarea școlarilor nu mai este decât o vorbă cu sistema aceasta. De aceea se văd astăzi atâtea reclamațiuni și atâtea acuzări, chiar pe față, contra nedreptății profesorilor în darea notelor. Directorii școalelor, în aceasta ca și în altele, nu uzează de nicio energie și mulți dintr-înșii sunt singuri culpabili de asemenea neregularități; iar când vreunul vrea să-și facă datoria și, neputând, cheamă ajutorul ministerului, nu-l capătă.

carnetului, se vor lăsa câteva pagini albe, în care profesorul va însemna în fiecare zi obiectul lecțiunii. Aceste carnete se vor păstra de profesori și se vor prezenta directorului sau inspectorilor de câte ori se vor cere. Se vor interzice ștersăturile și îndreptările. Cataloagele depuse la Direcțiune vor trebui să fie copia exactă a carnetelor.

Absențele nemotivate se vor însemna cu o trăsătură de condei în diagonală, în căsuța corespunzătoare: ; cele motivate cu două trăsături încrucișate:

Pe o pagină de la începutul carnetului se va însemna în ce zi anume a căzut fiecare lecțiune din fiecare lună.

Un astfel de carnet ar costa prea puțin și ar fi foarte comod de purtat în buzunar; dimensiunile lui ar fi de 13 centimetri lungime și 8 centimetri lățime; grosimea ar fi de 1 1/2 centimetri pentru un număr de 250 școlari; s-ar putea face însă de diferite grosimi pentru 100, 150, 200 și 250 școlari.

O observațiune se cuvine să fac aici și pentru cataloage și pentru matricole: la gimnazii și licee, la școalele secundare de fete și la școalele normale primare este obiceiul general a înscrie întâi numele de familie al școlarului și pe urmă pe cel de botez; la seminarii însă nu este nicio regulă: se înscrie înainte ori numele de familie, oricel de botez. Din cauza aceasta se produc confuziuni nenumărate, schimbându-se notele de la un școlar la altul. Va trebui să se impună și seminariilor a urma regula liceelor. Afară de aceasta, seminariștii au defectul de a nu păstra numele părinților lor, ci de a-și lua altul după profesiunea lor sau după numele lor de botez; de aceea se văd uneori în aceeași clasă câte 10 și 20 școlari având exact același nume. În acest caz se disting unul de altul, dându-i-se unuia numele de *întâiul*, altuia *al doilea etc.* Când însă *întâiul* rămâne repetent și *al doilea* se promovează, ori ca rămâne cu un nume nejustificat ori că i se schimbă, dându-i-se altă numerotare: în ambele cazuri confuziunea e sigură. Se va remedia acest rău pe de o parte obligând pe seminariști a lua numele părinților lor, când aceștia au un nume de familie; iară pe de alta, alăturând locul de naștere pe lângă numele lor, nu numai în matricole, dar și în cataloage.

[Matricolele]

Matricolele nu totdeauna sunt ținute mai bine decât cataloagele. Am văzut matricole cu ștersături și corecturi. Bineînțeles, va trebui ca aceste neregularități să înceteze și directorii să se facă responsabili de buna ținută a matricolelor.

Însă chiar dispozițiunea de acum a matricolelor este nepractică. Ele sunt împărțite pe clase, și, pentru a urmări pe un școlar de la cea dintâi până la cea din urmă clasă, trebuie o adevărată explorațiune. Mai ales când școlarul a fost repetent în unele clase, sau când și-a întrerupt studiul câțiva ani, foarte cu greu se pot reuni datele relative.

Matricola nu este decât o condică de partide; de aceea trebuie dispusă pe nume, iar nu pe clase. Fiecare școlar trebuie să aibă în matricolă două pagini, care să-i fie consacrate exclusiv și în care să se treacă nu numai toate notele ce a avut în diferitele clase, ci și toate observațiunile relative la conduită, la pedepse, la recompense, la promoțiuni, la mutări din o școală în alta; așa că, deschizând matricola la pagina unuia, să aibă cineva sub ochi tabela fidelă a întregii lui vieți de școlar.

Pentru înlesnirea căutărilor, va servi un repertoriu alfabetic, care va arăta pagina matricolei ce corespunde la fiecare școlar.

Numai dispozițiunea matricolelor în modul acesta va permite a se înlătura dificultățile ce aduce acum mutarea școlarilor de la o școală la alta. Când un școlar care a făcut câteva clase la un gimnaziu, spre exemplu, vine a-și continua studiile la alt gimnaziu, el aduce un certificat arătând că a fost promovat din clasa cutare, însă fără nicio indicațiune relativă la modul cum și-a făcut studiile în clasele precedente și la conduita ce a avut; așa că el este de tot necunoscut în școala unde vine. Dacă are trebuință, la terminare, de notele ce a dobândit în diferite clase, trebuie să umble cu petițiuni pe la toate școlalele pe unde a trecut. De cele mai multe ori, mai ales dacă în primele clase nu a avut note prea satisfăcătoare, se mulțumesc numai cu un certificat pentru ultima clasă, care și acela e de tot concis, mai ales în ce privește conduita; de recompense și pedepse nici nu e vorba într-însul.

De aici înainte, ori de câte ori un școlar va părăsi o școală va cere și va dobândi o copie exactă de pe întreaga să partidă din matricolă, subsemnată de director și de secretar și întărită cu sigiliul școalei. Când se va înscrie în altă școală, această copie se va transcrie întocmai la partida ce i se va deschide din nou în școala unde a venit, cu mențiunea convenită că, până la data noii înscrieri, școlarul a urmat în cutare școală.

Lipsa acestor precauțiuni elementare dă astăzi loc la multe neajunsuri, și chiar abuzuri.

[Despre absențe]

Rămâne să vorbesc despre absențe. Aceasta este una din plagele învățământului, nu numai secundar, ci și primar. Sunt școlari care nu vin la școală nici jumătate din zilele câte ar trebui să vină: lipsesc de câte ori li se pare o lecțiune mai grea, ori când au alte treburi, ori când vor numai să se preumbe. Regulamentul nu pune altă stavilă absențelor, decât că zice că lipsurile nelegitimate au influență asupra clasificațiunii de moralitate (art. 28); însă pe lângă că nici aceasta nu se face mai niciodată, ce sancțiune are, chiar când se face? Nota de conduită nu are alt efect decât de a lipsi pe școlar de premiu, dacă e mai mică decât 7; însă premiații nu sunt decât trei într-o clasă; ceilalți nu se

tulbură deloc de nota de conduită. Afară de aceasta, condescendența rău înțeleasă a părinților și corespondențelor face că absențele se motivează mai totdeauna; părinții care se fac astfel complicii neregularităților copiilor lor și le înlesnesc a înșela pe profesori, nu-și dau seamă de ce fac; ba încă tot ei acuză pe profesori de relele deprinderi și de ignoranța fiilor lor. Oricum ar fi, încercările de severitate ale unor consilii școlare, care au voit să aplice pedepse celor ce absentează fără motiv, au fost eludate. Alteori se dau regulamentelor niște interpretări care duc la consecvențele cele mai rele; astfel am văzut un liceu unde promoțiunea se făcea numai după media anuală a notelor și după nota de la examen; școlarii veneau la școală până își adunau numărul de puncte necesar pentru a avea media, și pe urmă nu se mai arătau până la examen; matricola era jumătate albă pe lunile de la februarie până la mai inclusiv. La același liceu, disciplina era cât se poate de slabă, ceea ce este încă o dovadă că frecventarea neregulată influențează, nu numai învățătura, dar și conduita.

Trebuie să se ia contra absențelor măsuri mai puțin iluzorii decât cele actuale. Reducerea notei medii anuale în proporțiune cu numărul absențelor mi se pare o măsură eficace și dreaptă: eficace, pentru că nicio pedeapsă nu e mai simțitoare pentru un școlar decât o scădere de notă, care poate avea pentru dânsul consecințe grave în privința clasificățiunii, și poate chiar a promoțiunii; dreaptă, pentru că învățătura unui școlar regulat este evident că nu se poate compara în seriozitate cu a unuia care vine la școală numai când îi place. Acest din urmă nu vine când e de învățat o parte de materie mai grea și alege numai zilele când, fiind ascultat, va avea să fie întrebat asupra părților celor mai ușoare; nota ce capătă el atunci are oare aceeași greutate ca și a celui care a fost totdeauna prezent în clasă și nu s-a temut a fi interogată oricând?

Unii lipsesc în mod sistematic de la unele materii; spre exemplu, nu vin niciodată la cursul de matematică sau la altele. Profesorii de desen, de muzică și de gimnastică sunt mai adeseori victima acestui fel de ostracism.

Cred dar nimerit ideea de a se face o scădere notei medii de la fiecare obiect de pe primele 9 luni ale anului școlar, potrivit cu numărul absențelor de la acel obiect, și anume: câte $1/30$ din nota medie pentru fiecare număr de absențe motivate egal cu 10% din numărul lecțiunilor de peste an și câte $2/30$ pentru același număr de absențe nemotivate. Aceasta să se facă pentru fiecare obiect în parte.

Penalitatea aceasta nu se va putea evita decât dacă acel care a absentat motivat va răspunde la o interogațiune de aproape asupra materiei făcute în absența lui; iar în caz de absențe nemotivate, această interogațiune va reduce pedeapsa la a patra parte.

Recunosc că aplicarea acestei din urmă clauze, deși dreaptă, ar da loc la dificultăți practice; de aceea mă mulțumesc a o indica numai, pentru ca discuțiunea să arate până la ce punct se poate introduce.

Pe lângă acestea trebuie ca directorii să se arate mai severi în aprecierea motivelor de absențe. Adeseori se știe cu siguranță că motivele ce se dau nu sunt

adevărate, sau chiar că certificatele de boală ce se aduc de școlari sunt false; și cu toate astea se admit. Se scuzează, ca cauzate de boală, absențe făcute la un obiect într-o zi, când se constată că școlarul a venit la toate celelalte obiecte din aceea zi. Dacă directorii și diriginții și-ar fi înțeles și făcut mai bine datoria, nu ar fi ajuns lucrurile acolo unde sunt astăzi.

* * *

Constatarea regulată a absențelor cere facerea apelului nominal de fiecare profesor la fiecare lecțiune. Aceasta însă cauzează o enormă pierdere de timp, mai ales când e mai numeroasă. S-ar putea întrebuința sistema următoare, pe care am văzut-o aplicată cu succes în unele locuri: clasa se împarte în diviziuni de câte 10 sau 12 școlari; unul din ei notează la fiecare lecțiune numele celor absenți din diviziunea lui, pe care le comunică profesorului la intrarea sa în clasă. Cu modul acesta apelul se face regulat, fără nicio pierdere de vreme. Cu puțină atențiune, sistemul acesta poate funcționa foarte bine, căci mijloacele de control nu lipsesc profesorului, pentru a se evita ne-regularitățile din partea monitorilor.

[Educațiunea în școale]

Un foarte grav defect al întregului nostru învățământ, fără excepțiune, este de a nu se ocupa decât de instrucțiune și nicidecum de educațiunea tinerimii. Tot ce se face, tot ce se plănuiește este numai pentru programe, material didactic și alte lucruri ce au de scop a introduce în mintea copiilor cea mai mare doză posibilă de cunoștințe. Negreșit, o instrucțiune solidă și variată este indispensabilă unui om în împlinirea datoriilor sale și către sine, și către familia sa, și către patrie; însă ea nu este de ajuns pentru a satisface toate trebuințele *vieții complete*, după cum a numit-o un mare filosof modern. Mai trebuie ca omul să aibă cunoștința exactă a tuturor drepturilor și datoriilor sale, precum și conștiința, convicțiunea intimă și profundă că prin neobservarea și neîndeplinirea lor nu poate fi fericit în viață; trebuie să aibă atât de mult deprinderea de a-și face datoria, încât să și-o facă în mod natural, cu plăcere și fără greutate; să sufere când nu și-ar face-o.

În școalele noastre se face ceva pentru a da tinerimii asemenea deprinderi? Nicidecum. Profesorul, când a spus școlarului că Alexandru cel Mare și-a pierdut coiful în bătălia de la Granic sau când a pus vorbe românești în locul altora latinești dintr-o carte, crede că nu mai are altceva de făcut; școlarul, când și-a scris verbul ce i s-a dat să conjuge sau a învățat pagina ce i s-a dat să reciteze, socotește că nu i se mai poate cere nimic. Și unul, și altul se înșeală, și

mai mult profesorul decât școlarul; căci școala are de scop de a forma buni părinți de familie și buni cetățeni, și instrucțiunea ce se dă copiilor este, nu un scop, ci unul din mijloacele de a se ajunge acolo. Se poate prea bine concepe un bun cetățean și părinte de familie care nu știe istoria coifului lui Alexandru cel Mare; însă cineva care nu va avea iubire de familie și de țară, onestitate, curaj civic și militar, abnegațiune, simț de dreptate, activitate, energie, nu e cu puțință a fi cetățean folositor; din contra, va fi mai mult decât un ignorant o piedică, dacă nu un pericol pentru țara și familia lui.

Ce facem noi ca să dezvoltăm și să întărim aceste calități în tinerime? Nimic, absolut nimic.

Ce ar trebui să facem?

Nu profesând *ex cathedra* se pot dobândi asemenea rezultate. Nu știu ce pedagog zicea că o școală fără catedră de morală i se pare o monstruozitate. Însă la noi nu catedra de morală lipsește; căci ce altă este catedra de religie, dacă lăsăm la o parte istoria sacră? Cursul de filosofie încă cuprinde morală, în termeni expresi. Cu aceasta însă nu se face nimic. Am văzut de multe ori școlari spunându-și lecția de filosofie sau de catehism, pe care o recitau cu exactitate; însă convingerea lipsește totdeauna; și chiar dacă ar avea-o în momentul acela, nu ar dobândi prin aceasta deprinderea datoriei așa cum am definit-o mai sus.

Adevăratul curs de morală trebuie să se facă, nu prin precepte debitate de pe catedră și de un singur profesor; ci cât trăiește, copilul trebuie să fie cuprins într-o atmosferă de moralitate din care să nu iasă niciun moment. În școală, tot învățământul trebuie să fie îmbibat de dânsa. Să nu se scape nicio ocaziune de a se pune în ochii copiilor exemple de virtuți și învățăminte morale ce rezultă chiar din lecțiunea zilei; trebuie să se adreseze cineva la imaginațiunea, la ardoarea lor tinerească, ca să provoace entuziasmul lor pentru bine și aversiunea lor pentru rău. Aceasta să se facă, nu o dată, nu de două ori, nu ca un lucru scris în program, ci în tot momentul și ca o suflare care să pătrundă și să însuflețească tot învățământul. Nu e vorbă, sunt obiecte care nu sunt destul de proprii pentru un astfel de învățământ; însă la noi nu se face așa nici pentru unul chiar pentru cele care altfel își pierd cea mai mare parte din interes, cum sunt istoria, și, în mare parte, cursurile de limbi.

Nici atâta însă nu ar ajunge. Cele ce se spun în școală, ori cum s-ar face, tot nu sunt decât vorbe care zboară, și urma ce vor lăsa în spiritul și inima copiilor va fi trecătoare, dacă chiar școala nu va da exemple vii de ceea ce în clasă se spune numai din gură. Conduita profesorilor, regula din școală au o influență enormă asupra moralității școlarilor. Ceea ce vedem înșine pe toată ziua dovedește mai bine decât multe volume groase acest adevăr. În care școală sunt școlari mai disciplinați, mai modești, mai lucrători decât acolo unde profesorii își împlinesc cu exactitate datoria, unde administrațiunea este dreaptă și fără slăbiciune? Unde se văd copii turbulenți, cu tot felul de deprinderi rele, nesupuși

și insolenți, cu conduita deplorabilă chiar în oraș și în familie, neglijenți la studiu? Acolo unde sunt profesori a căror conduită e un exemplu de neglijență, de neîmplinire a datoriilor, de nedisciplină; acolo unde administrațiunea școlară este slabă, indulgentă când nu trebuie, nedreaptă sau neglijentă. Exemple așa putea cita oricâte. Și e de observat că un exemplu rău dă cu mult mai multe fructe rele decât fructele bune ce dă exemplul bun. Într-o școală e destul să fie un profesor cu o conduită rea pentru ca toată școala să fie infectată; ba chiar colegii lui se influențează de exemplul lui. Din contra, exemplele bune se pierd de multe ori; și mai adesea se vede un profesor corect influențat de exemplul unui coleg rău, decât contrariul.

Negreșit, cele ce spun în acest paragraf nu se pot regula prin legi și regulamente; trebuie ca profesorii să-și înțeleagă ei de la sine datoria în modul acesta. Cu toate acestea nu se poate contesta că autoritățile școlare superioare au lucrat totdeauna ca și când ar da puțină importanță considerațiunilor de felul acesta. Conduita profesorilor, nu numai în școală, dar și în societate a preocupat foarte puțin pe minister. Sunt însă unii a căror prezență în școală este un adevărat scandal; generațiuni întregi de copii își văd moralitatea compromisă prin exemplul ce au mereu în ochi de dezordinele și chiar viciile cele mai abjecte ale unor profesori. Cu toate acestea, acești oameni nedemni continuă de zeci de ani a ocupa posturile cele mai respectabile, pe care le dezonoarează fără rușine.

Mă grăbesc a adăuga că profesorii ajunși în acest grad de cădere sunt rari de tot; însă, oricum, prezența lor într-un corp respectabil este o dezonoare pentru corpul întreg, și e de ajuns pentru a dovedi indiferența de care vorbeam în privința moralității profesorilor.

Concluziunea mea este: să se lovească fără cruțare toți aceia care sunt nedemni prin conduita lor de numele de profesori; să nu se cruțe nicio osteneală pentru a face pe profesori să-și facă datoria cu exactitate; să se fortifice disciplina școlară prin toate mijloacele posibile; să se dea mai multă atențiune regularității administrațiunii interioare a școalelor; să se lucreze, prin circulare, prin comunicațiuni directe sau altminteri, pentru a lumina pe profesori asupra modului cum trebuie să-și înțeleagă datoria de moralizatori ai tinerimii. Notei de conduită trebuie să i se dea o importanță pe care nu o are astăzi; să se țină în seamă, spre exemplu, la promoțiune, împreună cu notele de la studiu, și cu un coeficient ridicat.

Aceste lucruri constituie una din datoriile cele mai principale ale autorității școlare, mai ales la noi unde, din nenorocire, nu se poate totdeauna conta pe concursul familiilor pentru a face ceea ce nu se face în școală. În adevăr, sunt mulți părinți care-și înțeleg datoriile către copii într-un mod rău nimerit. Regula lor de educațiune constă întru a se dezinteresa cu totul de conduita fiilor lor. Sunt prea puțini părinți care se interesează și urmăresc de aproape lucrările copiilor; foarte mulți din ei nu calcă niciodată pe la școală pentru a cere informațiuni. Chiar examenele se fac în prezența a foarte puțini părinți, de multe

ori a niciunuia. Biletele de săptămână, cu notele școlarilor, se întorc deseori fără măcar să fi fost deschise de părinți. Conduita școlarilor afară din școală este cu totul neprivegheată, din care cauză la finalul cursului mulți școlari au căpătat mai multe obiceiuri rele decât știință. Unii părinți merg până acolo că se revoltă când directorul sau profesorul uzează de mijloace represive cu fiii lor, și nu lipsesc a lua partida⁽¹⁰⁶⁾ acestora contra aceloră. Ce e mai rău este că ministerul le dă uneori dreptate chiar când nu o au, fără a mai întreba direcțiunea. Așa se întâmplă că o pedeapsă aplicată astăzi la școală este ridicată peste trei zile de minister. Din această cauză unele direcțiuni nici nu mai cutează a se arăta energice, de vreme ce energia lor nu servește decât a mări dezordinea.

Trebuie, tocmai, din contra, să se întărească și să se întindă autoritatea profesorilor și a directorului; să li se recunoască dreptul de a cenzura și pedepsi, nu numai conduita în școală, dar chiar în locurile publice. Aceasta nu ar fi ceva fără exemplu: în orașele universitare din Germania și Anglia este știut că rectorul, sau un alt funcționar de sub autoritatea lui, are dreptul de a vizita pe școlari chiar în casele lor, și nicio parte din viața acestora nu e scutită de controlul autorității școlare. Ceea ce cer eu este cu mult mai puțin decât atâta.

* * *

Școala mai are în stat un rol; ea trebuie să dezvolte și să întrețină iubirea de patrie, să fie sprijinul cel mai puternic al naționalității unui popor. Exemplul tuturor națiunilor este față, pentru a ne dovedi aceasta; chiar noi, nu întreținem școli române în Macedonia? care este altul scopul lor decât de a nu lăsa să fie copleșită naționalitatea românilor de acolo? Și chiar dacă ar lipsi orice alt exemplu, formidabila putere germană de astăzi, care este în mare parte opera baronului Altenstein⁽¹⁰⁷⁾, nu ar fi de ajuns pentru a arăta ce forță poate da școala unui popor?

În școalele noastre, ideea naționalității nu se vede arătându-se nicăieri. Cine intră într-o școală românească, ar putea tot așa de bine să se creadă în America sau în India, cât și în România. Numele patriei românești nu se aude nicăieri; nicio încercare de a se dezvolta patriotismul copiilor, niciun apel la sentimentele nobile care totdeauna se află în inima tinerimii și care nu așteaptă decât să fie dezvelite și bine dirijate pentru a da cele mai minunate rezultate. Cursul de istorie națională este o înșirare de date, de bătălii, de fapte de tot felul, recitare fastidioasă și cu totul inutilă. Ce nu s-ar putea face dacă nu s-ar vorbi despre Ștefan cel Mare, Petru Rareș și Mihai Viteazul ca și când ar fi fost niște simpli șefi din Patagonia! De mai bine de un an și jumătate de când inspectez școlile, am asistat de multe ori la cursul de limba română, unde se cer recitări de bucăți alese. Niciodată nu am auzit în gura școlarilor *Sentinela română*⁽¹⁰⁸⁾ și atâtea alte bucăți admirabile și de proză și de poezie, care ar fi așa de potrivite pentru a aprinde patriotismul, fără de a lipsi

și de la scopul curat literar pentru care sunt puse în programă. Cântececele ce se învață în școală, când se învață, sunt de tot felul; niciunul însă nu se raportează, măcar de departe, la ideile patriotice. Se tot acuză tinerimea noastră de lipsă de sentimente, de tendințe materialiste, și câte altele; însă oare numai tinerimea e de vină? Când s-a văzut vreodată cineva punând cât de puțin foc a deștepta entuziasmul ei pentru ideile nobile, căutând a-i da mândria națională, încrederea în poporul din care face parte și în destinele lui viitoare? Dacă s-ar face așa, s-ar întrebuița în bine o forță enormă, pe care noi ori o pierdem de tot, ori o lăsam să facă din când în când exploziuni stricătoare.

Indiferența noastră în punctul acesta, trebuie să ne gândim ca ne atrage o gravă responsabilitate; căci din cauza ei se împuținează mult vitalitatea țării și în situațiunea în care ne aflăm nu e permis a neglija nimic în lupta pentru existență.

[Învățământul privat]

Îmi rămâne să vorbesc despre învățământul privat, pe care e de mirare cum legea din 1864 l-a lăsat într-o uitare aproape completă, deși de altminteri e plină de vederi destul de întinse. Cele câteva articole ce privesc școlile private (406 până la 417) nu prevăd nimic alt decât trebuința unei autorizațiuni a ministerului pentru a putea funcționa și dreptul revizorilor și sub-revizorilor primari de a le inspecta. Această din urmă clauză deja arată că legea nu e suficientă, pentru că dintr-înșea se vede că legislatorul nu s-a gândit decât la învățământul privat primar. De altă parte, ministerul nu a uzat totdeauna nici chiar de dreptul ce are de a nu lăsa să funcționeze școli neautorizate de dânsul și de a închide pe cele care funcționează rău. Eu cunosc multe școli private încă neautorizate, deși sunt deschise de mulți ani; și nu știu să se fi închis niciuna vreodată, deși e mare numărul celor ce ar merita această măsură de rigoare.

În ce privește învățământul privat în genere, e greu a se distinge ce sistemă a urmat ministerul. De școlile private de curs primar, mai deseori cunoscute sub numele de *pensionate* sau *institute* de băieți sau de fete, se pare că s-a dezinteresat cu totul, căci privegherea ce s-a exercitat asupra lor a fost totdeauna aproape nulă; și chiar când ajungea la cunoștința ministerului neregularități comise într-însele, nu se făcea nimic. Astfel e cu școlile ce funcționează fără autorizațiune, și cu cele care au lăsat de dorit în privința moralității sau a igienei. Anul trecut, revizorul școlar din Dobrogea a descoperit că în unele școli bulgare de acolo se urmează o geografie tipărită la Sofia, în care toată Dobrogea e pusă ca aparținând Bulgariei; în loc de a se lua măsurile cele mai riguroase contra școlilor și a profesorilor care sfidau cu atâta cutezanță țara în care trăesc, nu s-a făcut nimic; sunt sigur că în momentul acesta toate școlile bulgare din Dobrogea sunt pline de acea geografie.

Alta a fost situațiunea școlilor private secundare și a școlarilor care se pregătesc în particular de cursul secundar, pentru a-și trece examenele la școlile statului. Nici asupra acestora nu s-a exercitat vreun control, ba încă mai puțin decât la celelalte. Cu toate acestea nu se poate zice că ministerul a dat probă de indiferență în privința lor; însă atitudinea lui în fața lor a fost foarte variabilă. La unele momente ele se bucurau de imunități foarte întinse, mai mult chiar decât școlile statului; așa spre exemplu, regulamentul de bacalaureat care a precedat pe cel acum în vigoare, admitea la examenul de bacalaureat pe școlarii care prezentau un certificat de la un institut privat cum că au trecut materiile de liceu; pe când absolvenții liceelor statului trebuiau să justifice că au trecut examenul de clasa a VII-a. Alteori, din contra, li s-au făcut piedici.

În genere se poate zice că învățământul privat nu este văzut cu ochi buni la noi. E adevărat că în mare parte el justifică opiniunea nefavorabilă de care se bucură. Însă punctul de vedere din care se pun de cele mai multe ori de condamnă învățământul privat nu este cel adevărat. Nu i se impută că este de calitate cu totul inferioară sau în cantitate nesuficientă sau că nu garantează destul educațiunea copiilor și alte obiecțiuni de felul acesta, ci se învinovățește pentru că face concurență învățământului statului.

Vorba aceasta nu este aici nicidecum la locul ei. Nu cumva statul are monopolul învățământului? După Constituțiune, învățământul este liber. Are statul din învățământ vreun beneficiu pe care nu-i place să-l împartă cu alții? Aceasta e departe de a fi adevărat; și, chiar dacă ar fi, statul nu este comerciant, pentru ca interesul său bănesc să primeze pe toate celelalte.

Statul are o datorie mare și neînlăturabilă: să procure învățământul tuturor celor care vor să-l aibă; copiilor între 8 și 12 ani, trebuie să li procure chiar fără voia lor, de vreme ce la această vârstă învățământul este obligatoriu. Este el în stare să-și împlinească această datorie? Un mic calcul va răspunde:

Sunt în țară aproximativ 385.000 copii de 8 până la 12 ani în comunele rurale și 77.000 în cele urbane.

Un învățător rural nu poate conduce o școală populată de mai mult de 50 școlari, împărțiți în diferite clase. Ar trebui dar cel puțin 7.700 școli rurale; zic *cel puțin*, pentru că numărul cel mare de cătune, care n-au de unde da 50 de școlari și depărtarea dintre dânsele ar face necesar în realitate un mai mare număr de școli. Tot asemenea, comunele urbane ar avea trebuință de cel puțin 385 școli primare urbane de câte patru clase cu câte 50 școlari.

Dacă din cele 7.700 școli rurale ar fi, cum sunt și astăzi, cam jumătate școli de gradul I și jumătate de gradul al II-lea, personalul lor ar costa pe an 6.930.000 lei. Dacă socotim cel puțin 300 lei prețul materialului didactic necesar unei școli rurale, cele 7.700 școli rurale ar necesita un capital de 2.310.000 lei, care ar introduce în bugetul statului o anuitate de 161.700 lei pe an în timp de 25 de ani. Cu totul, învățământul rural ar costa dar pe stat 7.091.700 lei pe an.

La școalele primare urbane, personalul didactic al celor 385 școli, a câte patru institutori la fiecare școală și câte 225 lei pe lună fiecare, după lege, ar costa 4.158.000 lei pe an. Materialul didactic al fiecărei școli trebuie evaluat la cel puțin 500 lei, ceea ce dă iarăși o anuitate de 13.475 lei în timp de 25 ani. În fine cheltuielile de cancelarie, a câte 144 lei pe an, se urcă la 55.440 lei. Peste tot dar școlile primare urbane ar costa 4.226.915 lei pe an.

Pentru învățământul secundar, să ne punem în ipoteza că s-ar aplica nu mai mult decât prescripțiunile legii din 1864, care cere 9 licee cu internate, 32 gimnazii, 8 școli centrale de fete cu internate, 8 seminarii cu internate, școli reale și școli comerciale. Însă liceele de astăzi cu internate costă fiecare câte minimum 120.000 lei pe an; un gimnaziu, 46.000 lei; o școală centrală de fete, 71.300 lei; un seminar de gradul I, 35.000 lei; un seminar de gradul II, 70.000 lei. Așadar numai aceste patru categorii de școli ar trebui să coste 3.472.400 lei, la care ar trebui să se adauge aproximativ 1.240.000 lei, anuitățile în timp de 25 ani a prețului localurilor; peste tot dar 4.712.400 lei; și în cifra aceasta nu intră nici școlile reale, nici gimnaziile reale, nici externatele și școlile profesionale de fete, nici școlile comerciale, nici cele normale primare. Prin urmare, de vom pune 6.000.000 lei pe an pentru învățământul secundar nu va fi prea mult.

Așadar, singur învățământul primar și secundar ar trebui să coste numai pe stat cel puțin 17 ¹/₂ milioane pe an, și dacă am zice 19 sau 20 milioane, încă nu am exagera. În bugetul de pe 1884–1885, el este prevăzut abia cu 6.082.592 lei.

Vedem dar că va trece încă multă vreme până când statul să fie în stare a da singur învățământul în măsura necesară. Până atunci el nu trebuie să se lipsească de ajutorul ce poate avea de la inițiativa privată; din contră, se caute a trage dintr-însa cel mai mare folos posibil.

E greșit sistema, pe care de mai multe ori în cursul acestui raport am văzut-o urmată, de a căuta să se extermineze ceea ce se pare că nu produce rezultatele dorite, fără a căuta mai întâi de aproape care sunt cauzele răului, și dacă nu s-ar putea, prin îndreptarea lor, să se aibă rezultate utile.

În ceea ce privește învățământul privat, nu se poate zice că s-a căutat a se anihila; însă este în privința lui o neîncredere din care lesne pot ieși măsuri ce ar aduce paralizarea lui totală.

E foarte adevărat că, afară de un număr imperceptibil de excepțiuni, învățământul privat de la noi este astăzi mai mult un rău decât un bine; cele mai multe din persoanele care exploatează institutele private își aduc prea mult aminte de regula comercială: a da cât se poate mai puțină marfă pentru cât se poate mai mulți bani; de aceea copiii care își fac studiile în acele institute rareori capătă o instrucțiune suficientă și în calitate și în cantitate. Cu toate acestea inițiativa privată în învățământ este o forță considerabilă și eu cred că, cu o bună direcțiune și o priveghere de aproape, poate să dea rezultate foarte însemnate. A ne lipsi de dânsa ar fi o mare greșală.

Ceea ce a făcut mult rău învățământului privat a fost lipsa totală de interes, cum și neîncrederea ce i s-a arătat în toate ocaziunile; de aceea încercările izolate de a se funda instituțiuni serioase au întâmpinat mari dificultăți și puține din ele au reușit. În mâna ministerului stă ca, fără să cheltuiască nimic, să schimbe această stare de lucruri și să pună la dispozițiunea țării un învățământ suficient, care nu ar costa decât ceva osteneală de priveghere.

Mai întâi, să se uzeze de dreptul ce are ministerul de a nu lăsa să funcționeze decât școli private autorizate. Aceste autorizațiuni să nu se libereze oricum ar fi, ci numai după ce se va fi văzut că școala are ce-i trebuie pentru a funcționa regulat și cu folos, ca personal didactic, local încăpător și igienic, și altele. Tot asemenea, să nu se renunțe la dreptul de a se închide școlile ce nu ar îndeplini aceste condițiuni și să se suprimă fără cruțare toate cele care nu sunt decât mijloace de speculă pentru niște industriali fără scrupule, care nu ezitează a sacrifica interesului lor anii de studiu ai copiilor ce li se încredințează.

Privegherea asupra învățământului privat, în loc de a fi numai nominală, ca astăzi, să fie reală și severă. Să fie în atribuțiunile exprese ale inspectorilor și revizorilor de orice grad a inspecta regulat și de aproape toate școlile private din circumscripțiunea lor și a ține pe minister în curent cu tot ce se petrece într-însele. Poate chiar să fie necesar a se crea inspectori speciali pentru învățământul privat, dacă personalul nu va fi de ajuns. De altă parte însă rapoartele lor să nu rămână fără efect.

În ceea ce privește programele și regulamentele fiecărui școli, pe cât timp nu vor fi contrare legilor țării și bunelor moravuri, ministerul nu poate impune nicio condițiune, de vreme ce învățământul este liber. Ceea ce este în drept ministerul a face este să privegheze ca învățământul dat în fiecare școală să cuprindă totdeauna cel puțin ceea ce formează, după art. 32 din lege, învățământul obligatoriu¹. Inspecțiunile vor trebui să aibă aceasta în vedere cu deosebire. Se va putea chiar impune condițiunea ca toți copiii ce urmează în școlile private să justifice la un moment oarecare cunoștința lucrurilor ce formează obiectul învățământului obligatoriu, și aceasta printr-un examen înaintea unei comisii formată de minister. Altminteri școlile private ar fi un mijloc de a eluda legea obligativității învățământului.

Dacă însă statul nu poate avea în învățământul privat mai mult amestec decât am spus, este un caz în care intervențiunea sa nu numai că este justă și necesară, dar este chiar dorită și cerută.

---

1. Autorul se referă aici la art. 31 și 32 ale legii din 1864. Art. 31: „Instrucțiunea elementară este obligatorie pentru toți copiii de amândouă sexele, începând de la 8 până la 12 ani împliniți ai etății.“ Art. 32: „Instrucțiunea obligatorie va cuprinde următoarele obiecte de studiu: citirea și scrierea, catehismul, noțiuni de igienă, de gramatică, de geografie, de istoria țării, de dreptul administrativ al țării, cele patru lucrări din aritmetică, sistema legală a măsurilor și a greutateilor“.

Mai multe școale private și-au luat ca țintă a da învățământul din școalele statului. Două sau trei din ele au toate elementele necesare pentru a da cele mai bune rezultate. Sunt apoi tineri care își fac studiile îndeosebi, în familia lor. Însă toți școlarii preparați într-un fel sau într-altul au trebuință de a li se recunoaște în mod oficial capacitatea, pentru a putea dobândi drepturile ce conferă studiile făcute în școalele statului.

După mine, curentul acesta ar trebui, nu împiedecat, ci regulat și utilizat.

În adevăr, am văzut că statul nu este în putere de a procura singur toate instituțiunile de cultură de care are trebuință țara. Dar dacă vine inițiativa privată să aducă concursul său, trebuie să se respingă? Negreșit că nu. Din contra, să se încurajeze și să i se înlesnească calea; căci idealul, cel puțin în materie de învățământ, este ca țara să fie în stare a-și procura singură învățământul, fără concursul guvernului. Aici mai bine decât oriunde se poate aplica cuvântul unui mare ministru: „Cel mai bun guvern este acela care lucrează ca să se facă inutil“. Cu toată forma să paradoxală, vorba aceasta este foarte la locul ei în chestia învățământului. Să ne aducem aminte că în Statele Unite, țară unde învățământul este poate cel mai înfloritor, guvernele nu cheltuiesc cu școlile decât o mică parte din sumele ce costă ele, deși aceste sume sunt colosale; căci cheltuielile făcute cu școlile se urcă pe an la 12 lei pe cap de locuitor. Ca să ne facem idee de enormitatea acestei cifre, să ne gândim că România ar trebui să cheltuiască 60 milioane pe an ca să fie pe același picior cu Statele Unite.

Fără îndoială, împrejurările din țara noastră sunt cu totul altele decât în Statele Unite, și nici nu-mi trece prin minte a susține că pentru școlile noastre ar fi potrivit regimul american, care e caracterizat printr-o libertate fără margini. Însă exemplul Americii îmi servește ca să dovedesc că se pot avea rezultate excelente prin inițiativa privată, când este bine întrebuițată.

Nu contestez ca neîncrederea ce se arată la noi școlilor private și preparațiilor făcute în particular este justificată de 99 ori din 100. Socotesc însă că ar fi fost mai folositor a se întrebuița ostenele ce-și da statul ca să se apere de invaziunea învățământului liber, întru a-l face pe cât se poate să prezinte mai multe garanții.

Să presupunem o școală privată constituită în cele mai bune condițiuni posibile: având un personal didactic suficient și ca număr și ca capacitate; local, material didactic, programe și regulamente bune și aplicate, conforme în totul cu cele din școlile similare ale statului; să admitem că ministerul exercită în acea școală o priveghere de aproape și în cursul anului și la examene și că constată totdeauna rezultate excelente. Dacă școala ar da instrucțiunea la 200 copii și dacă statul ar refuza a recunoaște vreun drept acestor copii, care și-au făcut studiile sub ochii lui și în așa de bune condițiuni, nu este așa că ar face o greșeală? Cu acestea, mai întâi face iluzorie libertatea învățământului, de vreme ce închide cu desăvârșire calea oarecăror cariere tuturor celor ce nu vin în școalele sale. De altă parte ar face viața foarte grea, dacă nu imposibilă, unei instituțiuni bune ce da instrucțiunea la

200 copii, care ar căuta să vină în școalele statului, dacă cealaltă ar fi silită să se închidă; și deoarece școalele statului nu sunt de ajuns pentru a primi pe toți copiii în vârstă de a învăța carte, cei 200 ar fi condamnați a rămâne lipsiți de instrucțiune, sau a se instrui și a rămâne pentru totdeauna într-o situațiune de inferioritate.

E dar evident că, dacă învățământul privat ar fi conform cu cel din școalele statului și ar da toate garanțiile convenite de seriozitate, ar fi în interesul statului a recunoaște studiile, făcute într-însele întocmai ca și pe cele făcute în școlile sale proprii; merg chiar până a zice că aceasta este, nu numai util, ci de datoria statului.

Se va zice că greutatea este tocmai ca învățământul privat să prezinte toate garanțiile necesare.

Aceasta este adevărat; însă dacă un lucru necesar e greu, aceasta nu e un cuvânt ca să nu se întreprindă. Se va face cu mai multă anevoință, dar tot trebuie să se facă.

Chestiunea școlarii liberi a preocupat pe minister destul de adeseori; soluțiunea admisă astăzi este cuprinsă în art. 5 din regulamentul pentru bacalaureat din 10 decembrie 1882: Candidatul care va fi urmat studiile acasă sau în institute private, va justifica mai întâi că a depus examene regulate la finele celor din urmă doi ani de studii la un liceu al statului.

Să cercetăm această soluțiune, atât în ipoteza conservării examenului de bacalaureat, cât și în cea a suprimării lui.

În prima ipoteză, încercarea la care se supun școlarii liberi este nesuficientă, în comparațiune cu cea la care sunt supuși cei din școlile statului. Acești din urmă sunt datori, nu numai a trece regulat toate examenele de promoțiune din toate clasele, ci și de a răspunde tot anul la interogațiuni. Școlarii liberi sunt scutiți de toate aceste obligațiuni, afară de cele două din urmă examene. Atâta nu e suficient pentru a arăta gradul instrucțiunii lor și pe urmă le dă și un avantaj însemnat asupra școlarii din școalele statului. Un alt avantaj ce au este că regulamentul nu precizează la ce epoci sunt datori școlarii liberi a trece cele două examene; așa că ei sunt admiși a le trece la orice epocă a anului, pe când școlarii regulați nu le pot trece decât la ianuarie, din care cauză ei nu se pot prezenta, ca școlarii liberi, la sesiunea de bacalaureat din ianuarie în anul când termină clasa a VII-a.

Cea mai bună dovadă de situațiunea favorizată ce s-a făcut școlarii liberi este că mulți din cei din școalele statului părăsesc clasa în cei din urmă doi ani, pentru a profita de facultatea de a trece examenele mai repede, ceea ce îi face să economisească de multe ori un an. Profesorii secundari, care văd că li se despopulează clasele de cei mai buni din școlarii lor, fac opozițiune ministerului când acesta decide examinarea școlarii liberi; însă opozițiunea lor nu e bazată pe niciun text de lege sau de regulament. Acest rezultat absurd la care conduce regulamentul actual dovedește îndestul că premisele cuprinse într-înșul nu sunt drepte.

În caz când s-ar suprima bacalaureatul, legislațiunea actuală ar fi încă și mai imposibilă, căci atunci cele două examene finale ar ține singure loc și de liceu și de bacalaureatul actual.

Poate că motivul dispozițiunii din art. 5 a fost că ministerul nu avea mijlocul de a exercita un control mai serios asupra școlărilor liberi, sau că a voit să se scutească de o priveghere, totdeauna ostenitoare și greu de exercitat. Însă de vreme ce nimic bun nu se poate face fără o priveghere de aproape și fiindcă regulamentul rațional a învățământului liber se impune ca ceva ce nu se mai poate ocoli, tot va trebui pe viitor a se lua măsuri de control mai severe decât cele de acum; numai așa se va putea face ca învățământul liber să funcționeze alături cu cel oficial și să-i dea concursul său eficace, spre avantajul culturii naționale.

Pentru școlarii care se prepară în particular, ar trebui să se instituie, la două sau trei epoci hotărâte pe an, comisiuni ad-hoc, însărcinate a-i examina. Ele se vor forma de minister și vor fi prezidate de un delegat al lui sau de inspectorul general; președintele va avea drept de veto asupra notelor date de membrii comisiunii. Candidații se vor înscrie prin petițiune la minister sau la inspectorul general, cu opt zile cel puțin înainte de epoca hotărâtă pentru începerea examenului. Examenele trebuie să fie foarte riguroase: să fie câte două sau trei probe scrise la fiecare obiect; examenele orale să fie minuțioase; candidații să fie încă datori a prezenta lucrări scrise de ale lor de peste an; Comisiunea va căuta să se convingă dacă aceste lucrări sunt în adevăr făcute de dânsii. O severitate cât de mare este indispensabilă, căci aceste examene ar ține loc și de interogațiunile din cursul anului; iar când bacalaureatul s-ar suprima, pe baza lor se va elibera diploma de absolvire.

Pentru acoperirea cheltuielilor ocazionate cu diurnele comisiunii, și poate cu transportul membrilor ei, fiecare candidat va plăti o taxă anumită pentru fiecare examen.

Examenele de școlari liberi nu se vor face nici într-un caz în același timp cu al școlărilor reguțați din licee și gimnazii.

Rezultatele lor vor trebui confirmate de minister sau de inspectorul general al circumscripțiunii. Se vor libera candidaților certificate, cu notele obținute de fiecare.

Pentru facerea examenelor de școlari liberi, se pot fixa deocamdată numai orașele unde sunt licee de ale statului, sau și mai puține. Mai târziu, dacă numărul candidaților ar crește mult, s-ar vedea dacă se cuvine a se înmulți numărul orașelor unde să se facă examenele.

Se trec la școlile private ce-și propun a da învățământul după programa oficială. Să li se impună de a avea un personal didactic complet și recrutat din oameni care să întrunească condițiunile cerute de stat pentru profesorii săi de același grad; orice numire sau schimbare în personalul didactic să se facă numai cu știrea și consimțământul ministerului. Regulamentele și programele să fie aprobate de minister. Fiecare școală să aibă o instalare convenabilă și un material didactic suficient. Ministerul să exercite un control continuu și de aproape prin inspectorii săi, cum și prin alte persoane delegate de dânsul la orice epocă a anului. Examenele anuale să se facă în prezența unei comisiuni numită

de minister, așa cum am arătat că trebuie să se facă și pentru școalele statului. În schimb, ministerul va recunoaște certificatele liberate de școalele ce vor împlini aceste diferite condițiuni, pe același picior ca și pe cele din școalele sale proprii. Acest drept se va putea retrage de minister, îndată ce școala ar înceta de a mai fi la înălțimea cuvenită.

Măsurile ce propun în privința școlărilor ce se prepară singuri nu au nimic care să provoace temeri; ele nu sunt decât regularizarea unei stări de lucruri care există deja, însă în așa condițiuni că încercările la care sunt acum supuși școlarii aceia nu prezintă nicio garanție.

De altă parte însă e probabil că recunoașterea certificatelor școalelor private se va găsi prea radicală și că se va ezita mult până să se adopte. De se va respinge, sunt sigur că nu se va respinge pe motivul că nu e o măsură dreaptă sau oportună, căci cred că am demonstrat îndestul dreptatea și oportunitatea ei; ci se va zice că ar putea da loc la abuzuri și că ar fi de o aplicare dificilă. Însă, în ceea ce privește dificultățile de aplicațiune, ele nu sunt mai mari decât cele la care dă loc inspecțiunea regulată chiar a școalelor statului. Temerea de abuzuri iarăși nu ar fi fundată; căci orice lege se face în ipoteza că va fi aplicată cu sinceritate; să prescriu doar măsuri desiguranță contra abuzurilor, și pe urmă este datoria autorității superioare, ca să observe păzirea lor. Dacă însă ministerul nu ar avea încredere în sine însuși că va putea priveghea observarea legii, pentru ce s-ar mai face vreo lege de școală? Căci nicio lege nu este care să se păzească singură pe sine.

De altminteri să nu să creadă că ceea ce propun eu a se face în mod general și cu garanții suficiente, nu se face deja de mulți ani, și fără cea mai mică garanție.

Să ne gândim la ceea ce se petrece cu școalele, și primare și secundare, întreținute de comune sau județe.

[Școalele întreținute de județe și comune]

Statul neputând înființa cu cheltuiala lui toate școalele trebuitoare, comunele și județele au avut ideea, lăudabilă în sine, a funda cu cheltuiala lor școalele ce le trebuia. De aceea, există azi un număr destul de mare de școli primare, urbane sau rurale, întreținute din fondurile lor. Mișcarea s-a întins și mai departe, căci sunt și școli secundare destul de multe înființate în aceleași condițiuni.

Din nenorocire uneori au avut rol în aceste creațiuni și mobile străine de interesul instrucțiunii; în linia întâi trebuie să pun ambițiunile locale, care au dat naștere la o mulțime de școli secundare pentru a căror întreținere totul lipsea.

Se întâmplă uneori că școalele fondate de comune sau județe să fie ținute cum trebuie; însă, în marea majoritate a cazurilor e departe de a fi așa. Când un oraș, să zicem, și-a pus în minte să aibă un gimnaziu, nu caută să vadă dacă are mijloace suficiente pentru a-l ține; nu caută nici să vadă cât costă, măcar aproximativ, o

asemenea școală. Se mulțumește a prevedea în bugetul său o sumă oarecare, mai totdeauna de trei sau patru ori mai mică decât trebuie și, pe urmă, organizează gimnaziul în limitele sumei aceleia. De aceea se văd aceste nenorocite școli instalate prin ruine, lipsindu-le lucrurile cele mai necesare, fără lemne, fără servitori, necum având mobilier școlar și material didactic. Cât pentru personal, îl recrutează din toate persoanele de bunăvoință din oraș, punând pe un avocat să dea lecții de matematică, pe un scriitor să fie profesor de muzică; dând câte trei-patru catedre unei singure persoane, și plătind fiecare catedră cu câte 50 sau 60 lei pe lună; lăsând multe catedre neocupate cu totul. Programele se formează și se modifică după voința consiliului comunal sau județean. La fiecare buget nou, salariile se schimbă; se suprimă sau se adaugă catedre. Toate acestea se petrec fără cel mai mic control din partea nimănui. Lucrurile merg astfel câțva timp, până când nu mai e cu putință a mai găsi profesori sau până când chiar părinții își retrag copiii din o școală, care nu e decât un pretext de pierdere de timp. Atunci ori că școala se suprimă din buget cu totul, cum s-a făcut cu școala primară urbană de la Vrancea, înființată de o plasă întreagă și astăzi lăsată în spatele unei singure comune sărace; ori că se transformă deodată în cine știe ce sens, cum a fost cu gimnaziile din Dorohoi, Piatra, Brăila, care au suferit fiecare câte două-trei schimbări de acestea; ori se recurge la ajutorul ministerului, asupra căruia se exercită tot felul de presiuni, până se acordă o mică subvenție. Această subvenție este de ordin aritmetic de 5.000 lei pe an și se întâmplă uneori să nu fie inferioară sumei ce dă chiar comuna sau județul.

Cu aceasta însă dezordinea nu încetează. Comuna continuă a administra școala ea însăși, deși de multe ori profită de subvenția ce a căpătat pentru a micșora suma ce acorda ea însăși, așa că școala continuă a vegeta tot în mizeria de mai înainte. Cu toate acestea ar fi drept ca ministerul să exercite oarecare autoritate în școală, nu numai pentru că, după lege, el are privesgherea supremă asupra întregului învățământ din țară, dar și pentru că contribuie și el cu o sumă destul de însemnată la întreținere. Comunele însă se opun din toate puterile și prin toate mijloacele, chiar cele mai puțin permise, la orice amestec al guvernului în administrația școlii. Ele numesc și schimbă personalul, fără a întreba pe minister, de multe ori chiar contra voinței exprese a lui; aleg pe profesori, fără concurs și fără a împlini niciuna din condițiunile ce cere statul de la ai săi; reduce după plac salariile; ba modifică și programele în modurile cele mai ciudate, cum se poate aștepta cineva de la niște oameni care, de cele mai multe ori, nu au o idee clară de ale școlii. Am văzut astfel un gimnaziu real comunal, pe care consiliul comunal imaginase a-l transforma în *clásico-real*, prin adăugirea la programa gimnaziilor reale a obiectelor ce lipseau din programa gimnaziilor clasice? Acel gimnaziu este subvenționat de stat. Ministerul a aflat de această măsură, care începuse deja a se aplica de un an; a ordonat să se revină la programa oficială, și cu toate acestea lucrurile continuă ca mai înainte, cu disprețul voinței foarte legitime a ministerului. Am exemple și de consilii comunale sau județene care contestă ministerului chiar dreptul de inspecțiune în școlile lor.

Iacă ce sunt școalele comunale sau județene de cele mai multe ori: niște parodii, al căror scop adevărat este de a servi pasiunile individuale ale celor puternici din localitate; iar rezultatul curat: demoralizarea tinerimii.

Să se spună acum întru ce sunt mai bune decât niște școli private asemenea școli, care nici programele oficiale nu le urmează, al căror personal nu prezintă nicio garanție, despre a căror stare ministerul nu are mai nicio cunoștință, care contestă chiar dreptul ministerului de a le inspecta și ai căror elevi sunt cei mai slabi din câți iese din vreo școală din țară? Cu toate acestea, ministerul a recunoscut, chiar de la început, validitatea certificatelor liberate de dânsule, întocmai ca și pe cele din propriile sale școli. Putea fi favoare mai mare și mai puțin meritată decât aceasta?

Ei bine, ceea ce s-a făcut și se face pentru școlile comunale și județene, eu cer ca să se facă pentru toate școlile private, luându-se însă toate precauțiunile necesare, ceea ce nu s-a făcut pentru cele comunale sau județene.

Întrucât privește aceste din urmă școli, sunt de părere ca pe viitor să nu se mai tolereze sub niciun motiv creațiunea lor, decât după ce comuna sau județul vor procura un local convenabil și materialul necesar și după ce vor lua angajamentul de a procura mijloacele necesare pentru întreținere; în caz când ar căuta mai târziu să se sustragă de la angajamentele luate, statul să introducă din oficiu în bugetul lor suma promisă. Numirea personalului didactic să se facă de minister după legea urmată în școlile statului; programele să fie cele oficiale; ministerul să inspecteze neîncetat școlile, pentru a se asigura de mersul lor regulat. Numai cu aceste condițiuni certificatele lor să fie recunoscute; la din contra, să fie refuzate cu severitate. Acesta va fi singurul mijloc de a pune capăt anarhiei actuale, și de a nu mai vedea școlile statului inundate de absolvenți de ai școlilor comunale și județene, care nu știu nici să scrie de multe ori.

* * *

Terminând aici cu cercetarea principalelor chestiuni generale ce-mi propusesem a discuta, îmi rămâne a mă ocupa de câteva altele mai particulare, privitoare la diferite feluri de școli.

Licee și gimnazii

Gimnaziile și liceele sunt școli de aceeași categorie; nici programele, nici metodele lor nu diferă; școlarii din gimnaziu trec deși urmează cursul înainte la liceu. Liceul este complementul indispensabil al gimnaziului.

În principiu, organizațiunea aceasta este rațională, căci șapte ani de studiu sunt indispensabili pentru a se dobândi doza de cunoștințe generale ce se crede

necesară unui om de o cultură mai înaintată. Noi însă trebuie să ținem mult cont de împrejurarea că cele 9 licee prevăzute de lege sunt foarte departe de a fi suficiente pentru tinerimea ce întreprinde studiile clasice secundare; și mijloacele noastre bugetare nu vor permite încă foarte multă vreme a se crea atâtea licee câte ar trebui pentru numărul populației noastre.

Însă nu nesuficiența numărului liceelor este cauza principală că astăzi vedem așa de puțini din copiii care încep studiile clasice secundare ajungând până la clasa VII. În adevăr, din 1.000 de copii ce se înscriu în clasa I, nu ajung decât 517 în clasa a II-a, 350 în clasa a III-a, 251 în clasa a IV-a, 162 în clasa a V-a, 116 în clasa a VI-a și abia 82 în clasa a VII-a.

Cauzele acestei scăderi enorme sunt multiple:

În linia întâi este slăbiciunea cea mare a școlărilor ce vin din clasele primare; dovadă este că aproape jumătate din cei ce se înscriu în clasa I nu pot trece în a II-a. Lucrarea de curățire începută în clasa I, se continuă și în clasa a II-a, și chiar în a III-a.

A doua cauză este lipsa de mijloace a părinților. La noi este cu mult mai mare decât prin alte țări proporțiunea părinților care nu pot întreține pe fiii lor la studiu tot timpul cât trebuie; sunt siliți a-i utiliza mai de timpuriu, pentru a se ajuta cu dânsii la susținerea familiei sau cel puțin a se scuti de cheltuielile ce reclamă studiile lor.

Cât pentru studiile liceale, acelea sunt partea numai a puținilor favorizați de soartă care locuiesc unul din orașele unde este un liceu, sau ai căror părinți se bucură de o situațiune de avere excepțională.

Toate acestea sunt împrejurări cu care trebuie să contăm de aproape și pe care nu le vom putea înlătura numai prin legi. Din cauza lor, gimnaziile și liceele nu dau decât un număr cu totul neînsemnat de oameni posedând întregi cunoștințele clasice secundare; iar 918, din 1.000 câți le-au început, au rămas cu dănselle neterminate și, prin urmare, au pierdut curat tot timpul cât au urmat în gimnaziu sau liceu.

Îmi pun întrebarea: oare nu s-ar putea trage niciun folos, cel puțin din o parte din această pierdere? Din mulțimea declasaților ce iese pe fiecare an din școalele noastre și care reprezintă nu numai o pierdere de forță pentru țară, dar și o piedică în societate, nu s-ar putea utiliza unii, potrivit cu puterile lor? Eu cred că da.

De vreme ce numărul gimnaziilor este cu mult mai mare decât al liceelor și deoarece și din această cauză un mare număr din absolvenții gimnaziilor nu-și pot termina cursul, este drept a li se recunoaște cel puțin studiile ce au apucat a face și, ca sancțiune, oarecare drepturi potrivite cu instrucțiunea ce au căpătat. Aceasta ar aduce și țării un profit considerabil, căci în loc de 82 de inși care pe fiecare an ajung la un termen ar fi 251; s-ar câștiga dar 169 inși, care astăzi nu se întrebuințează la nimic; prin urmare, productivitatea școalelor clasice s-ar întrei. Ba poate ar fi și mai mare decât atât; căci mulți din cei care astăzi se lasă de școală de prin

clasa a II-a sau a III-a, descurajați de distanța ce-i desparte încă de clasa a VII-a, ar prinde curaj, văzând un termen mai apropiat și mai în raport cu puterile lor.

Sunt dar de părere ca școlarii ce termină cele patru clase de gimnaziu să dobândească un certificat care să le deschidă ușa oricăror școli unde liceul complet nu este indispensabil, cum, spre exemplu: școala de telegrafie, de farmacie, de veterinărie, de comerț superioară etc.; precum și a unor funcțiuni inferioare determinate, prin diverse administrațiuni publice, cum drumurile de fier, poștele și telegrafele etc.

Măsura aceasta nu se va putea lua fără oarecare precauțiuni.

Mai întâi ea reclamă o remaniere a programei în așa fel ca studiile făcute în cei patru ani de gimnaziu să cuprindă tot ce trebuie unei instrucțiuni generale, mai restrânse decât cea liceală, însă completă în felul ei. Aceasta trebuie să se facă negreșit, chiar fără introducerea certificatului de absolvire a gimnaziului. Școlarii, în mare număr, care fac astăzi numai gimnaziul, rămân cu o instrucțiune ciuntită și diformă; așa, spre exemplu, învață numai jumătate din geometrie, numai jumătate din fizică. Nu cer să se pună în gimnaziu materii multe și întinse; aceasta nici nu s-ar putea; dar să nu se lase lucrurile neterminate și să nu se dea tânărului drumul în societate, având unele cunoștințe de prisos și lipsindu-i altele indispensabile.

Va trebui încă să se instituie un fel de examen general de gimnaziu, în felul examenului general de liceu, pentru aceia care nu ar voi să urmeze liceul. Nu cer deloc înființarea unui nou bacalaureat; celălalt ne-a făcut deja destul rău, ca să nu mai fie nevoie încă de unul. Înțeleg un examen după modelul celui pe care l-am propus ca să înlocuiască bacalaureatul actual; un examen care să aibă de scop a arăta, nu știința școlarului, ci numai chipul cum și-a asimilat cunoștințele ce a căpătat. Nu adaug nimic asupra modului cum să se facă acest examen, nici asupra certificatului sau diplomei la care va da el drept, căci toate acestea vor fi întocmai ca și pentru examenul ce am propus pentru finele liceului, cu singura deosebire a chestiunilor ce se vor propune.

Examenul și certificatul de absolvire a gimnaziului nu este lucru așa de fără exemplu, chiar la noi, cum s-ar părea la prima vedere. El nu va face decât să regularizeze niște lucruri care se fac chiar astăzi; căci o bună parte din școlarii ce rămân numai cu patru clase sunt întrebuințați și astăzi; deși legile nu le recunosc niciun drept, bacalaureații nefiind destul de mulți pentru toate trebuințele, de nevoie se lasă legea la o parte și se recurge la serviciile celor ce nu au terminat liceul. Nu e mai bine a se recunoaște în mod legal studiile gimnaziale, decât a se eluda legile?

De altă parte cursul de patru ani al gimnaziilor reale, al seminariilor, al școalelor comerciale se găsesc suficiente pentru a da oameni utilizabili; pentru ce patru ani de gimnaziu ar da numai oameni inutili?

În fine avem exemplul altor țări, mult mai înaintate decât noi, cărora le-ar fi mai mult decât nouă permis a se arăta dificile și care cu toate acestea nu se

sfîesc a face pe o scară și mai întinsă ceea ce propun a se face la noi. Belgia a împărțit învățământul său secundar, atât clasic cât și profesional, nu în două, ci în trei grupe, având fiecare examenul său *de trecere*, analog cu cele ce propun eu pentru ultimul an de gimnaziu și de liceu. În Franța, învățământul secundar cuprinde mai multe grade, formând fiecare un tot complet, așa că un școlar poate merge fără inconvenient numai până unde-i permit mijloacele. În Germania s-a mers și mai departe: fiecare clasă sau chiar jumătate de clasă, făcută într-o *Realschule*, dă alte drepturi; astfel cel care a terminat o *Realschule* de al doilea ordin și a trecut *abiturienten-examen*, poate ocupa funcțiuni în administrațiunea poștelor, pădurilor, să fie admis la examenul de inginer-hotarnic, în corpul de vânători-călări, la institutul comercial, în administrația impozitelor indirecte etc.; cel care a făcut și un an în o *Realschule* de primul ordin poate fi admis la examenul de intrare în școlile de arte și meserii și are dreptul a face numai un an de serviciu militar etc.; și așa mai încolo.

Specializarea ce propun eu pentru gimnaziu este departe de a merge până acolo.

* * *

Când am vorbit despre programe în genere am arătat oarecare defecte generale. Cred însă necesar a vorbi, măcar cât de pe scurt, despre modul cum se execută ele în licee și gimnaziu pentru a se vedea că, dacă nu se vor lua măsuri pentru îndreptarea metodelor, orice îmbunătățire adusă programelor va fi de prisos.

Nu voi întreprinde a expune pe rând și în mod detaliat tot ce privește metodele urmate la diferite obiecte; voi expune numai câteva observațiuni principale.

La cursurile de limbi, programa prescrie mereu teme, versiuni și traducțiuni. Teme nu se fac mai niciodată; și când se fac, ele constau în traducerea în toți anii a acelorași fraze, cuprinse în cărțile tipărite; așa că școlarii și le transmit unii altora și nu-și dau decât osteneala de a le învăța pe dinafară. Traducțiuni se fac numai atâta cât trebuie ca să nu se poată zice că nu s-a făcut deloc: două sau trei pagini pe an; și aceea, ce traducțiune! De multe ori o face chiar profesorul și o dictează elevilor, care o învață pe dinafară; rezultatul este că cei mai mulți dintr-înșii nici nu știu care cuvinte anume din text corespund cu cuvintele din traducțiune. Chiar în rarele cazuri când o fac școlarii înșiși, nu se dă nicio atențiune formelor și dificultăților gramaticale, necum frumuseților stilului. Limba în care se face traducțiunea este ea însăși așa de maltratată, încât mai greu i-ar fi unui român a o înțelege, decât originalul. În asemenea condițiuni, aceste exerciții de o așa de mare importanță, nu numai pentru studiul unei limbi, dar chiar ca exercițiu intelectual, nu sunt de niciun folos; ajung școlarii prin ultimele clase de liceu fără să știe declinările; de tradus, nici vorbă nu este. Cât de departe este această manieră de predare de cea pe care o descrie D. Michel Bréal⁽¹⁰⁹⁾ cu atâta

elocință: „Profesorul devine în adevăr dispensatorul științei și regulatorul spiritelor. A conduce pe elevi până în punctul de unde trebuie să întrevadă singuri situațiunea unei dificultăți și a se opri la timp pentru a le lăsa meritul de a o rezolva ei; a rezezi toată clasa pe urma unei idei sau a unui cuvânt; a opri dintr-un gest un răspuns prost ce era gata să se arate; a face să iasă un răspuns bun ce întârzie pe buzele unui școlar intimidat; a întreba când clasa întreagă, dacă e vorba de un răspuns grabnic, când pe unul singur, dacă trebuie un răspuns mai cugetat; a încuraja pe cel slab, înlesnindu-i vreun răspuns bun, tocmai în momentul când atențiunea lui era să se slăbească; a rezerva severitatea pentru cei tari și a primi un răspuns rău de la dânsii ca o lipsă de considerație către clasă și către ei înșiși: iată adevăratul rol al profesorului și, ori de câte ori nu se va depărta de dânsul, niciun școlar, nici chiar din cei mai din urmă ai clasei, nu va fi tentat a se dezinteresa de lucrarea comună. Nicio cale nu este atât de grea încât copiii să nu te urmeze pe dânsa, îndată ce se știu bine conduși și îndată ce simt plăcerea de a învăța.“ (*Quelques mots sur l'instruction.*)

La cursul de matematici, lucrurile merg tot așa de rău ca și la cele de limbi; nu se face decât teorie curată, și nicio încercare de aplicațiuni, fără care teoria este muncă pierdută în zadar și un adevărat supliciu intelectual. Tot asemenea la cursurile de științe fizice și naturale, unde profesorii de cele mai multe ori își fac ca un punct de onoare de a nu se atinge de un aparat sau de un model; ba nici figuri făcute cu creta nu pun sub ochii școlarilor.

Toate aceste observațiuni se aplică nu numai la licee și gimnazii, ci la toate felurile de școli fără distincțiune. Ele arată în destul cât de necesară este îmbunătățirea sistemului de recrutare a corpului didactic, îngrijirea cu care trebuie să se observe metodele profesorilor actuali și să se caute a se îndrepta prin inspecțiuni dese și prin circulare repetate.

[Internatele]

Internatele anexate pe lângă unele din școlile statului au fost înființate, pe de o parte cu scopul de binefacere, pentru a da mijloace de studiu la școlarii săraci și merituoși, iar pe de alta chiar în interesul statului, ca să nu fie lipsit de concursul multor oameni de merit, pe care lipsa de mijloace iar fi împiedecat a-și face studiile.

Este și bine și de demnitatea țării ca niște instituțiuni ce au asemenea destinațiune să fie ținute cât se poate de bine, să fie adevărate modele pentru instituțiunile private de același fel.

Cu părere de rău trebuie să constat că nu este așa nici din punctul de vedere material, nici din cel moral.

Ca instalațiune, localuri vechi, dărăpănate, strâmte, umede, fără aer, nici lumină, rău distribuite, rău îngrijite, de multe ori de o necurățenie rară; adevărate

cuiburi de infecțiune, așa că e de mirare cum de nu sunt mai des vizitate de epidemii. Cine nu crede, să treacă o dată prin coridoarele, clasele și dormitoarele localului de până deunăzi al liceului Sf. Sava⁽¹¹⁰⁾, ale internatului liceelor din Iași și Craiova, al internatului central de fete din București, al seminarului din București și Iași. Sunt internate unde paturile în dormitoare sunt așezate în două rânduri, unul peste altul, din lipsă de loc. Băi nu sunt nicăieri în localul școlii și numai la două sau trei școli este câte o mică sumă prevăzută în buget pentru îmbăiatul școlarilor. Alimentarea nu e supusă la nicio regulă de igienă ci lăsată la alegerea economului și bucătarului. Mobilierul în starea cea mai primitivă, așa că deseori se văd școlarii părăsind internatul cu defecte fizice. Iată pentru partea materială.

Se vede însă că tabelul⁽¹¹¹⁾ acesta nu s-a părut destul de întunecat, căci în niște internate deja nesuficiente numai pentru numărul de bursieri prevăzut în buget, s-a început de câțva timp a se admite și solvenți. N-a ajuns nici atâta: de vreo trei ani s-a luat obiceiul de a se admite și supranumerari, dintre cei căzuți la concursurile pentru burse. Aceștia trebuie să trăiască din sumele alocate pentru întreținerea bursierilor, care sunt deja atât de restrânse; ei trebuie să ocupe o parte din spațiul care este deja prea strâmt pentru bursieri. Sunt internate care, pe lângă 80 interni regulați, adăpostesc 18 supranumerari. De multe ori am avut onoarea a expune Onor. minister răul ce se face prin continuarea acestei sisteme și, deși am văzut că nu s-a ținut cont de reprezentațiunile mele, cred de datorita mea a reveni și aici asupra acestui lucru: statul este răspunzător de sănătatea și viața copiilor ce a luat sub protecția sa; el nu are dreptul a lua nimic din ceea ce li se cuvine și care le-a fost acordat de țară, prin organul reprezentanților săi. De altă parte, ce exemplu nenorocit pentru copii este această favoare nimerită, acordată fără niciun control și fără niciun drept unor școlari care n-au alt merit decât protecțiunile de care se bucură! Este indispensabil a se pune capăt acestei sisteme. Să se suprimă imediat supranumerarii din toate internatele statului și să nu se mai primească alții pe viitor; să se reintre, în lege, care este categorică: „Stipendiile statului să dau prin concurs.“ (art. 166).

Dacă trec la partea morală, situațiunea nu este mai bună. Internatele sunt mai rar puse sub conducerea unui om special în de ale școlii, așa că direcțiunea pedagogică lipsește de cele mai multe ori. Afară de director, personalul internatului se reduce la servitori, și pentru unele la doi sau trei pedagogi, care sunt în același timp și repetitori; privegherea exercitată de aceștia este mai mult nominală și, din cauza micului lor număr și din a lipsei lor de prestigiu, mai ales în ochii școlarilor din cursul superior. Dar sunt internate care nici nu au pedagogi deloc; așa e la seminarii și la școalele normale primare; acestea se conduc... nu știu nici eu cum.

Această lipsă de personal suficient și de toate celelalte elemente necesare unui internat fac că educațiunea internilor statului este neglijată de tot; ba chiar instrucțiunea lor a început a suferi grave atingeri; de câțva timp a început a se vedea mereu internii rămânând repetenți, lucru fără exemplu mai înainte. De

altă parte, prezența unui internat la o școală care admite și externi este totdeauna o complicațiune considerabilă în administrațiunea școlii.

Cu toate acestea nu se poate zice că internatele statului costă puțin.

Să las deocamdată la o parte pe celelalte, asupra cărora voi reveni mai târziu și să nu mă ocup decât de cele patru internate de pe lângă liceele Sf. Sava, Matei-Basarab, din Iași și din Craiova.

Ele costă, cu personalul, materialul și localurile, lor, 151.551 lei pe an, pe lângă care trebuie să adăugăm cel puțin 5.000 lei pentru încălzit și 1.000 lei bursele de la liceele din Bârlad și Botoșani. Peste tot, 160.551 lei pe an.

Dar trebuie să mai considerăm că pentru clădirea liceelor Sf. Sava, Matei-Basarab din Iași s-au alocat câte 600.000 lei, din care jumătate ar fi fost cu totul de ajuns dacă acele licee nu ar fi avut internate. Iacă dar o cheltuială de 900.000 lei ce se face numai din cauza internatelor. Dacă am voi să amortizăm acest capital în 25 ani cu 5 % pe an, ar trebui să se introducă în buget, în timp de 25 de ani, o anuitate de 63.000 lei. În fine, dacă internatul de la liceul din Craiova nu ar exista, localul ocupat de dânsul s-ar putea întrebuința pentru a instala clasa divizionară a liceului și gimnaziul real, care, acum plătesc chirii de 1.175 lei și 2.500 lei pe an.

Cu totul dar, bursierii din liceele statului costă astăzi 164.226 lei pe an; iar dacă se vor clădi localurile proiectate, vor costa 206.226 lei pe an, căci atunci se vor scădea chiriile ce plătesc acum internatele de la Sf. Sava și Matei-Basarab.

[Licee model]

Cu această sumă s-ar putea funda și întreține un nou liceu, numai de interni, care să adăpostească pe toți cei 194 bursieri risipiți acum în patru internate deosebite; iar în locul lor, în liceele actuale, s-ar putea admite un număr egal de externi.

Se poate face însă cu mult mai bine decât atâta; s-ar putea crea unul sau chiar două licee model, în accepțiunea cea mai largă a cuvântului: având personalul didactic cel mai ales, o administrațiune perfectă, instalațiuni și material nu numai suficiente, dar chiar luxoase; și toate acestea fără ca să se cheltuiască nimic peste ceea ce costă astăzi bursierii din licee, ba încă poate cu o economie pentru stat. Pentru aceasta va fi de ajuns a se admite, pe o scară mai întinsă decât acum, solvenți, care sunt prevăzuți chiar în lege (art. 164) și a se reuni cele patru internate în unul singur, ceea ce va reduce cheltuielile de întreținere într-o măsură enormă.

Iată care ar fi bugetul anual al cheltuielilor unui liceu model, creat cu totul din nou, pentru 500 de școlar, toți interni, din care 290 solvenți și 210 bursieri, în loc de 194, câți sunt astăzi. L-am redijat atât în ipoteza că personalul didactic ar fi distribuit cum este astăzi, cât și în aceea a distribuțiunii lui după planul ce am propus mai sus eu însumi:

1. Bugetul cheltuielilor unui liceu model de 500 interni, având personalul didactic distribuit ca la liceele existente și plătit conform legii din 6 martie 1883.

	<i>Personalul didactic</i>	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
1	Profesor de religie, clasa I-IV	200	2.400	
2	Profesori de limba română cl. I-IV și latină clasa IV	360	4.320	
3	Profesor de limba latină, cl. I-III	360	4.320	
4	Profesor de limba latină, cl. V-VII	360	4.320	
5	Profesor de limba elină, cl. III-VI	360	4.320	
6	Profesor de limba franceză, cl. I-IV	360	4.320	
7	Profesor de limba franceză, cl. V-VII	360	4.320	
8	Profesori de geografie, cl. I-IV	360	4.320	
9	Profesori de istorie, cl. I-IV	360	4.320	
10	Profesori de istorie, cl. V-VII	360	4.320	
11	Profesori de filosofie și noțiuni de economia politică, drept administrativ și constituțional	360	4.320	
12	Profesori de limba română, cl. V-VII	360	4.320	
13	Profesori de matematici, cl. I-IV	360	4.320	
14	Profesori de matematici, cl. V-VII	360	4.320	
15	Profesori de fizică și chimie	360	4.320	
16	Profesori de științe naturale	360	4.320	
17	Profesori de igienă	100	1.200	
18	Profesori de desen și caligrafie	200	2.400	
19	Profesori de limba germană, cl. V-VII	360	4.320	
20	Profesori de limba italiană, cl. V-VII (facultativă)	200	2.400	
21	Profesor de muzică vocală, cl. I-IV	150	1.800	
22	Profesor de gimnastică	150	1.800	
23	Instructor militar	100	1.200	
				82.320
	<i>Personal administrativ</i>			
24	Director, care va locui în internat	1.000	12.000	
25	Subdirector, idem	400	4.800	
26	5 repetitori, idem	200	12.000	

		Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
27	10 pedagogi, idem	150	18.000	
28	Un secretar	150	1.800	
29	Un copist	100	1.200	
30	Un econom	100	1.200	
31	O menajeră	100	1.200	
32	Un pedel	75	900	
33	20 servitori	40	9.600	
				62.700
	<i>Personalul didactic a trei clase divizionare</i>			
34	6 Profesori	360	25.920	25.920
	<i>Materiul</i>			
35	Nutrimantul a 500 școlari și 20 persoane interne, pe 300 zile, plus nutrimentul a 50 școlari și 20 persoane interne pe 65 zile, a 70 bani pe zi fiecare		112.385	
36	Nutrimantul pe 365 zile a 20 servitori câte 50 bani pe zi de unul		3.650	
37	Spălatul rufelor		10.000	
38	Băi		2.500	
39	Iluminatul și cheltuieli extraordinare		10.000	
40	Cheltuieli de cancelarie		600	
41	Mici reparații		1.000	
42	Anuitatea, în timp de 25 ani, a sumei de 1.000.000 lei, pentru clădirea unui local, a 5% pe an		70.000	
43	Anuitatea pe timp de 25 ani, a sumei de 100.000 lei pentru mobilier, material didactic și bibliotecă		7.000	
44	Fond anual pentru întreținerea și înavuțirea colecțiilor și bibliotecii		3.000	
45	Lemne de foc		5.000	
				225.135
	Total general			396.055

2. Bugetul cheltuielilor unui liceu model de 500 interni, având personalul didactic distribuit și plătit după modul propus în acest raport.

	<i>Personalul didactic</i>	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
1	Un profesor de limba română cl. I-IV și limba latină cl. I-IV	600	7.200	
2	Un profesor de limba latină cl. V-VII și limba elină cl. III-VII	600	7.200	
3	Un profesor de limba română cl. V-VII, istoria cl. V-VII și filosofia clasa VI-VII	600	7.200	
4	Profesor de istorie, cl. I-IV și geografie cl. I-IV	600	7.200	
5	Profesor de limba franceză, cl. I-VII	600	7.200	
6	Profesor de matematici, cl. I-VII	600	7.200	
7	Profesor de economia politică, drept administrativ și constituțional	200	2.400	
8	Profesor de fizică și chimie	360	4.320	
9	Profesor de științe naturale	360	4.320	
10	Profesor de igienă	100	1.200	
11	Profesor de religie	200	2.400	
12	Profesor de desen și caligrafie	200	2.400	
13	Profesor de limba germană cl. V-VII	360	4.320	
14	Profesor de limba italiană cl. V-VII facultativă	200	2.400	
15	Profesor de muzică vocală cl. I-VI	150	1.800	
16	Profesor de gimnastică	150	1.800	
17	Instructor militar	100	1.200	
				71.760
	Personal administrativ, ca mai sus			62.700
	Trei clase divizionare, ca mai sus			25.920
	Material, ca mai sus			225.135
	Total general			385.515

Pentru acoperirea acestor cheltuieli, vom avea:

Cheltuiala ce se face acum cu bursierii statului, pe an	164.226 lei
Plata celor 290 solvenți, a câte 800 lei pe an fiecare	232.000 lei
	<hr/> 396.226 lei

aşa că va rămâne un excedent de 171 lei pe an, dacă s-ar adopta primul model de buget, și 10.711 lei în cazul celui de al doilea. În realitate însă excedentul este mai mare, pentru că trebuie să ținem cont de economia ce va rezulta din clădirea numai cu 300.000 lei fiecare a celor trei licee pentru care s-au dat câte 600.000 lei. E adevărat că pentru unul din ele construcțiile sunt în punctul de a se începe, așa că economia va rămâne numai la celelalte două; cu toate acestea, dacă s-ar crea liceul modern, s-ar putea utiliza partea din clădirea deja începută care era destinată internatului, pentru instalarea vreuneia din instituțiile pentru care acum se plătește chirie; și de voi evalua la 6.000 lei pe an economia rezultată de aici, voi fi desigur mai jos de adevăr. Cu totul dar, economia rezultată de la clădiri se poate evalua la cel puțin 48.000 lei. Adăugând această sumă pe lângă cele de mai sus, găsim că excedentul adevărat este de 48.171 lei pentru primul buget și de 58.711 lei pentru cel de al doilea; așa că, de ar voi cineva, ar putea mări numărul bursierilor până la 250 și a scădea pe al solvenților până la 250 și tot ar rămâne un excedent de 16.171 sau 26.711 lei.

Voi da acum o schiță de buget pentru două licee model, de câte 400 interni, din care 120 bursieri:

1. Bugetul cheltuielilor unui liceu model de 400 interni, având personalul didactic distribuit ca la liceele existente și plătit conform legii din 6 martie 1883.

		Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
	Personalul didactic ca mai sus			82.320
	Personalul didactic al unei clase divizionare			8.640
	<i>Personalul administrativ</i>			
1	Director, care va locui în internat	800	9.600	
2	Subdirector, idem, idem	300	3.600	
3	5 Repetitori, idem, idem	200	12.000	
4	8 Pedagogi, idem, idem	150	14.400	
5	Un secretar	125	1.500	
6	Un copist	90	1.080	
7	Un econom	90	1.080	
8	O menajeră	90	1.080	
9	Un pedel	75	900	
10	16 Servitori	40	7.680	
				52.920

		Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
	<i>Material</i>			
11	Nutrimntul a 400 școlari și 18 persoane interne, pe 300 zile, plus nutrimentul a 40 școlari și 18 persoane interne pe 65 zile, a 70 bani pe zi fiecare		90.419	
12	Nutrimntul pe 365 zile a 16 servitori, câte 50 de bani pe zi unul		2.920	
13	Spălatul rufelor		8.000	
14	Băi		2.000	
15	Iluminatul și cheltuieli extraordinare		8.000	
16	Cheltuieli de cancelarie		600	
17	Mici reparații		800	
18	Anuitatea, în timp de 25 de ani a sumei de 800.000 lei, pentru clădirea unui local, a 5% pe an		56.000	
19	Anuitatea pe timp de 35 ani a sumei de 90.000 lei, pentru mobilier, material didactic și bibliotecă		6.300	
20	Fond anual pentru întreținerea și înavuțirea colecțiilor și bibliotecii		3.000	
21	Lemne de foc		4.500	
				182.539
	Total general			326.419
	Pentru două licee identice			652.838

2. Bugetul cheltuielilor unui liceu de 400 interni, având personalul didactic distribuit și plătit după modul propus în acest raport.

Personalul didactic, ca mai sus	lei	71.760
Personalul administrativ, ca la bugetul precedent	lei	52.920
Personalul didactic al unei clase divizionare, idem	lei	8.640
Material idem	lei	182.539
Total general	lei	315.859
Pentru două licee identice	lei	631.718

Fondurile din care se vor acoperi aceste cheltuieli sunt cele următoare:

Cheltuiiala actuală făcută cu bursierii statului.....	lei	164.226
Economia rezultată din clădirile destinate a se face pentru licee	lei	48.000
Plata anuală a 560 solvenți, câte 800 lei fiecare pe an	lei	448.000
Total	lei	660.226

așa că va fi un excedent de 7.388 lei de la primul buget, și de 28.508 lei de la cel de al doilea.

Să se observe că acest excedent va crește peste 25 ani, când va expira anuitatea plății localului și a instalațiunii; statul va fi de atunci înainte proprietarul localului sau localurilor și materialului și cu toate acestea va realiza pe fiecare an un excedent de 125.171 sau de 135.711 lei în cazul unui singur liceu de 500 interni, ori unul de 69.688 sau de 90.808 lei în cazul a două licee de câte 400 interni.

* * *

Să ne oprim a discuta de aproape avantajele și dezavantajele acestei creațiuni.

Mai întâi între creațiunea unui singur liceu de 500 școlari sau a două câte 400, cea de a doua e preferabilă. În adevăr, pentru stat în niciun caz nu este pierdere; excedentul e mai mare în primul caz decât în al doilea; dar dacă s-ar schimba numărul solvenților, s-ar putea lesne egaliza. Două licee au însă avantajul de a putea da instrucțiunea la un mai mare număr de copii, de a mai micșora aglomerațiunea de interni, de a înlesni operațiunea recrutării internilor, în fine de a permite să se înlăture oarecare susceptibilități localuri totdeauna greu de împăcat.

Ar fi poate nevoie a se avea chiar de la început un număr de 560 solvenți, pentru ca statul să nu aibă deficit nicio singură zi. De aceea ar fi bine ca ambele licee să nu se creeze în același timp, ci la câțiva ani de interval, adică numai după ce cel dintâi va fi devenit prea mic pentru numărul cererilor. Pentru aceasta putem fi siguri că nu va trece multă vreme. Plata de 800 lei pe an este de tot mică în comparațiune cu prețurile curente ale internatelor astăzi și mai ales în comparațiune cu instrucțiunea, educațiunea și drepturile ce va căpăta un tânăr pentru această sumă în liceul model. De altă parte, populațiunea liceelor și gimnaziilor noastre trece de 4.500 școlari și acest număr merge crescând pe fiecare an; așa că cei 800 școlari necesari pentru a umplea cele două licee nu ar forma decât o mică parte din populațiunea totală a liceelor și gimnaziilor. Nu am dar nicio îndoială că școlarii nu vor lipsi.

Se va înființa dar deocamdată un singur liceu de 400 școlari, din care 200 bursieri și 200 solvenți; el va da pe fiecare an un excedent de 45.807 lei sau de 56.367 lei, după modul ce se va fi apoptat în distribuirea personalului. Aceste excedente vor servi a forma un capital de rezervă până în momentul când va deveni necesară crearea celui de al doilea liceu; atunci el va servi pentru a se începe clădirea necesară. Când va fi gata, 80 de bursieri de la liceul vechi vor trece la cel nou, se vor mai crea alte 40 burse noi, pentru a împlini numărul de 240 și de atunci ambele școli vor funcționa conform organizațiunii descrise mai sus.

Liceele acestea trebuind să fie niște adevărate școale model, trebuie să se ia toate măsurile pentru înlăturarea a tot ce ar putea să le împiedice mersul.

Printre acestea, este alegerea școlarilor; să nu se admită decât cei în stare a urma cu succes. De aceea trebuie ca și bursierii și solvenții să fie admiși numai

prin concurs, la care bursierii să reunească cel puțin nota medie 7, iar solvenții 6. Pentru cei care intră în clasa I, examenul va fi de ajuns să se facă numai asupra limbii române, a aritmeticii, a citirii și a scrierii; pentru clasele celelalte, asupra tuturor materiilor clasei precedente. În tot timpul rămânerii lor în liceu, bursierii trebuie să aibă totdeauna nota medie anuală 7, iar solvenții 6. În fiecare clasă nu vor putea fi niciodată mai mult de 50 școlari; de vor fi mai mulți, se vor forma clase divizionare.

Cât pentru mersul școlii în privința didactică și administrativă, ministerul și inspectorii săi să aibă neîncetat grija a-l priveghea de aproape și a-l ține pe calea cea bună.

Mai e oare nevoie să arăt avantajele cele mari pentru țară ce ar rezulta din creațiunea liceului sau liceelor model ce propun? Prin ele, s-ar înmulți mijloacele de cultură ale țării, căci încă 500 sau 800 copii ar putea căpăta instrucțiunea, pe lângă cei ce urmează astăzi în licee și gimnazii. Instrucțiunea și educațiunea ce s-ar da în liceele model ar fi necomparabil superioare celor care se dau astăzi, nu numai în internatele liceelor, dar în toate școlile statului; căci niciuna din ele nu dispune, de mijloacele materiale întinse, de personalul didactic ales, de direcțiunea unui om special, pe care le va avea un liceu model.

Dar bunele efecte ale acestui liceu nu vor fi numai pentru școlarii ce vor urma într-însul; cu timpul întregul învățământ va simți influența binefăcătoare a unui centru de cultură de asemenea importantă. În adevăr, mijloacele ne lipsesc acum, și în bani și mai ales în personal, pentru a îmbunătăți cursul secundar; însă liceul cel nou va da pe fiecare an facultăților un contingent excelent de școlari bine preparați, și aceasta este adevăratul și singurul mijloc de a le regenera; astăzi cauza principală a rezultatelor nesuficiente ce dau facultățile stă, nu atât în organizarea lor, cât în slăbiciunea școlarilor ce vin din licee. Când facultățile vor fi populate de școlari forți⁽¹¹²⁾, care vor fi în stare să facă studii superioare serioase, licența nu va mai fi pentru dâșii o încercare așa de grea ca astăzi; numărul și calitatea licențiaților vor crește; și dacă obligațiunea ce se impune astăzi bursierilor de a servi în corpul didactic nu va mai rămâna o literă moartă, vom vedea școlile secundare umplându-se încet, încet cu profesori buni, care le vor ridica la nivelul unde trebuie să fie. Apoi înaintarea școlilor secundare e o garanție de progres și pentru cele primare, care de acolo își iau personalul lor didactic.

Regenerarea învățământului nostru numai pe o asemenea cale va veni. Ar fi o utopie a încerca cineva să ridice deodată nivelul întregului învățământ, când totul îi lipsește pentru aceasta; trebuie, din contra, să-și concentreze deocamdată silințele pentru a forma personalul necesar și un model de școală care să servească de conducător tuturor celorlalte.

Este însă o obiecțiune serioasă ce se poate aduce creațiunii ce propun. Se va zice că marile aglomerațiuni de interni sunt nefavorabile educațiunii; că pedagogia modernă condamnă internatele; că viața de familie este preferabilă.

Toate acestea sunt foarte adevărate; însă noi trebuie să ținem cont și de alte lucruri, care modifică cu totul concluziunile. Dovadă că e așa, este că, cu toate câte zice pedagogia, noi avem multe internate, care ne sunt indispensabile, și cred că nimeni nu ar avea curajul a propune suprimarea lor.

Noi trebuie să ținem socoteală de puținele mijloace pecuniare ale familiilor imensei majorități a școlarii. Fără ajutorul statului poate că țara ar fi azi lipsită de serviciile a o mulțime din cetățenii săi cei mai distinși. Pe lângă aceasta, copiilor din județe, chiar când au mijloace, le lipsește resursa, atât de prețioasă în Germania și Anglia, de a se instala cu plată în vreo familie unde să găsească toată îngrijirea de acasă. S-a încercat aceasta și la noi, și toată lumea știe ce rezultate deplorabile au avut cei ce au încercat-o, chiar când se adresară la familii de profesori. Copiii lor sunt instalați în câte o cameră depărtată, unde toată îngrijirea ce li se dă constă în măturarea camerei, aducerea unui pahar cu apă și curățirea hainelor: întocmai ca la hotel. Nicio priveghere: copiii pot bate străzile din zori până a doua zi, pot să nu se arate pe la școală cu săptămânile, pot rămâne cei din urmă din clasa lor și comite toate dezordinele ce le trec prin minte, patronii lor nu se închiează de nimic; nici nu-și dau osteneala să-i întrebe dacă au nevoie de ceva; de multe ori poate nu dau ochii cu dânșii zile întregi; singurul lucru ce-i îngrijește este ca să li se plătească pensiunea regulat.

Descrierea aceasta nu este deloc exagerată; mai mult cred că unii părinți ar găsi-o prea blândă.

Noi dar nu trebuie să ne gândim, pentru copiii care nu sunt din localitate, la educațiunea în familie, așa de scumpă germanilor; și dacă părinții lor nu sunt destul de avuți sau liberi ca să vină să locuiască cu dânșii până își termină studiul, ce mijloc mai rămâne pentru dânșii decât regimul internatului? Și dacă e vorba să alegem între un internat privat, unde preocupățiunile comerciale pot paraliza chiar cele mai bune intențiuni, când ar fi și între internatele ținute de stat în condițiuni așa de bune ca acele ce am propus, mi se pare că ezitarea nu este posibilă.

De altminteri, abundența de mijloace de care se va dispune, va permite a se da internatelor statului organizațiunea cea mai perfectă; se vor alege profesorii cei mai eminenti, ceea ce se va putea lesne face, căci oricare din ei va fi mulțumit de o asemenea distincțiune, mai ales dacă ea ar fi însoțită și de avantajul material al unui salariu mai mare, cum ar fi dacă s-ar adopta al doilea model de buget. Cu salariul ce am prevăzut pentru director, se va putea avea o persoană specială și capabilă în materie de învățământ, ceea ce deja va fi o garanție puternică de bună administrațiune. În fine, numărul destul de mare de pedagogi și repetitori va permite adoptarea sistemii următoare la *Paedagogium* de la Halle în Prusia, unde internii sunt împărțiți în grupe de câte 12, care nu au niciun amestec una cu alta. La noi fiecare clasă va putea forma o grupă, pusă sub privegherea specială a unuia din pedagogi, fără niciun amestec cu grupele celelalte. Cu modul acesta inconvenientele internatelor populose vor fi reduse într-o proporțiune foarte însemnată.

Cât pentru orașele unde vor trebui instalate liceele model, interesul privegheerii și recrutării mai ușoare a profesorilor, cum și alte motive fac să se prefere orașele universitare, București și Iași. Dacă însă nu se va funda decât un singur liceu model, va rămâne să se dezbată dacă trebuie instalat în București sau în Iași.

Mare parte din cele ce am spus în privința internatelor de la licee se va aplica întocmai și la toate celelalte internate ale statului, cu care mă voi ocupa mai în urmă.

Gimnaziile reale

Când Hecker⁽¹¹³⁾ înființa la 1737 prima școală reală la Berlin, scopul său era de a înlocui învățământul prin *vorbe* cu acel făcut prin *realități*, și metoda sa consta întru a baza cunoștințele copiilor pe studiul lucrurilor naturale, sau în lipsa lor, pe planuri și modele.

Aceste puține cuvinte cuprind întreaga programă a învățământului real.

De la Hecker, învățământul real trecu prin diverse vicisitudini până să adopte definitiv forma sa actuală. Una din aceste schimbări consta în a transforma școlile reale în adevărate școli profesionale, destinate a procura o meserie. Pe urmă însă se reveni la o apreciere mai dreaptă a lucrurilor și astăzi școalele reale nu dau decât învățământul general; pe urmă vin școalele politehnice și școalele speciale, unde se face specializarea și completarea studiilor pentru cutare sau cutare scop anume.

Să vedem acum în ce mod s-a înființat învățământul real la noi.

Legea din 1864 prevede crearea de școli reale. Să nu ne amăgim însă de o asemănare de nume: prin aceste cuvinte legea înțelege școli curat profesionale; căci iacă cum se definește scopul lor prin art. 199: școalele reale au de scop a da învățătura trebuincioasă pentru exercitarea unei arte sau profesiuni; și pe urmă în articolele următoare sunt numite chiar câteva categorii de școli pe care le cuprinde sub numele de reale: școli de agricultură, de industrie, de comerț. Legea instrucțiunii publice nu prevede dar deloc învățământul real în adevăratul sens al cuvântului.

De câțiva ani însă, mai ales prin impulsunea dată de câțiva din miniștrii Instrucțiunii Publice, ideea de a introduce și la noi acest învățământ a început să se întindă; s-au și creat câteva gimnazii reale, al căror număr sporește repede. Îmi permit însă a zice că ceea ce s-a făcut până acum este foarte puțin lucru, nu doară pentru că a lipsit dorința de a se face ceva, ci pentru că silințele ce s-au dat nu au fost supuse unei sisteme; așa că din unele puncte de vedere lucrurile s-au început tocmai pe unde trebuia să se termine.

Mai întâi crearea unui întreg sistem de învățământ este un lucru prea serios pentru ca să se facă fără nicio lege, măcar de un singur articol. Pe cât timp această lege va lipsi, învățământul real va avea o existență precară.

Cel dintâi lucru de făcut era dar o lege care să decreteze introducerea învățământului real și să-i tragă liniamentele generale în privința organizațiunii, administrațiunii, programelor și drepturilor ce conferă. Trebuia pe urmă să vină regulamentele, care să lămurească și să completeze legea, cum și programele clare, detaliate și cu toate indicațiunile necesare pentru a da direcțiunea personalului didactic, care era și este încă cu totul străin de acest învățământ, necunoscut mai înainte în țară. În același timp trebuia să se ia măsuri pentru a asigura formarea pe viitor a unui corp didactic propriu pentru noul învățământ. În fine noile școli nu trebuia să-și deschidă ușile până nu ar fi fost prevăzute cu toate colecțiunile de obiecte, planuri și desene, care la dânsle au o importanță capitală, de vreme ce toată metoda se bazează pe întrebuițarea lor. Iacă calea rațională ce trebuia urmată.

Cum s-a procedat însă?

Când a început a se vorbi de necesitatea înființării școlilor reale, erau prin țară, cum sunt și astăzi, mai multe gimnazii întreținute de comune sau județe, și care mergeau rău din cauzele pe care le-am expus când am vorbit despre acest fel de școli; căci pentru dânsle starea lucrurilor nu s-a schimbat în nimic de atunci. Auzind despre gimnaziile reale, consiliile comunale sau județene crezură că, schimbând numele școlii, vor îndrepta-o; de aceea, se văzură câteva din gimnaziile acelea începând a purta numele de reale, fără ca în realitate să se fi adus altă schimbare vechii stări de lucruri decât suprimarea din programe a limbii latine și eline și introducerea celei germane. Încolo, și localurile, și personalul, și metodele rămâneau tot ca mai înainte.

Să se noteze că singurul lucru ce s-a făcut până azi pentru aceste școli, programele, încă nu exista nici ele pe atunci; așa că s-a înființat gimnaziile reale cu programe decretate de municipalități și statul recunoștea ca egale cu ale sale certificatele liberate de niște școli ce nu avea nicio asemănare cu ale sale.

Prima programă pentru gimnaziile reale a fost elaborată de Consiliul general de instrucțiune în sesiunea din 1879 și de atunci a fost deja modificată de două ori, în 1882 și în 1884. Această din urmă modificare a fost mai însemnată, pentru că a ridicat numărul claselor reale de la patru la șapte. De ordinar însă schimbările se reduc numai la schimbarea distribuirii capitolelor pe ani, după cum am mai spus și altădată; în privința înlesnirilor ce procură profesorilor în aplicațiune, nu este nicio deosebire între ele; toate sunt deopotrivă concise și lipsite de orice indicațiuni asupra metodei.

Aceste programe imperfecte sunt tot ce s-a făcut până acum pentru învățământul real; încolo nu s-a pus pentru dânsul nimic pe hârtie: nu are nici măcar un regulament de ordine și disciplină. De localuri nu se vorbește deloc până acum. Materialul didactic, fără care un gimaziu real nu are nicio rațiune de a fi, lipsește mai mult decât școalelor clasice. Nu s-a luat nicio măsură pentru a asigura, cel puțin pe viitor, formarea unui personal didactic competent. Cu toate acestea, gimnaziile reale noi să creadă pe fiecare an, tot după sistema urmată în

genere: se pune în buget o sumă brută de câteva mii de lei *pentru crearea unui gimnaziu real la...*; acea sumă fiind totdeauna prea mică, nu numai după legea salariilor corpului didactic, dar chiar în mod absolut, catedrele se dau în suplinință⁽¹¹⁴⁾, câte două-trei unuia singur. Toate gimnaziile reale create până astăzi, fără excepțiune, vegetează astfel în starea cea mai nesigură.

Ce profundă deosebire între modul nostru de a proceda și acela urmat pe aiurea, unde se dă atențiunea cea mai minuțioasă la tot ce privește școala! Să citez exemplul foarte recent și instructiv al Franței. Legea pentru înființarea *învățământului secundar special*, cum se numește acolo învățământul real, este din 21 ianuarie 1865. De atunci până la 6 aprilie 1866, adică în interval abia de 9 luni, se deteră o serie de decrete pentru fixarea salariilor corpului didactic al noului învățământ, pentru înființarea unui ordin de agregățiune anume pentru acest învățământ, pentru fundarea școlii normale de la Cluny, destinată a-i da profesori, pentru formarea consiliilor de perfecționare, pentru formarea juriilor de examen la diplomele de învățământ special, pentru a regula condițiunile agregățiunii învățământului special, pentru crearea de burse la școlile speciale; se redijară programele analitice în mod foarte lămurit (numai ele ocupă 250 pagini în 4), însoțite încă de considerațiuni întinse asupra metodelor de aplicat, care singure ar fi fost de ajuns pentru a da corpului didactic o direcțiune excelentă; în fine se deteră mai multe circulare destinate a mai lămuri încă toate acestea. Aceste diferite acte formează un volum în 4° de aproape 500 pagini, care este una din lucrările didactice cele mai admirabile, nu numai prin suma de cunoștințe, de studii, de prevedere înțeleaptă ce conține, dar și prin sistema ce a prezidat la elaborarea ei. Cu modul acesta, când școlile cele noi începură a funcționa, ele nu mai aveau nicio piedică în cale și de aceea de la 1866 până astăzi învățământul secundar special s-a dezvoltat în Franța cu atâta siguranță: se născuse armat cu tot ce-i trebuia pentru a învinge dificultățile și pentru a da roade bune.

Așa înțelegeam eu să se procedeze și la noi. Însă noi am făcut tocmai din contra: am început prin a înființa gimnaziile, pe care le-am decorat cu numele de *reale*; pe urmă am intrat în perioada încercărilor de redijare a unei programe, din care însă n-am ieșit, și nici nu cred că vom ieși curând. Alcătuirea de regulamente, asigurarea recrutării corpului didactic vor veni mai târziu; cine știe? poate peste 20 sau 30 de ani, de vreme ce școala normală superioară nu datează decât de ieri, iar școala normală primară de institutori nu există nici până astăzi; și tocmai la fine de tot va veni ceea ce trebuia să se facă de la început: o lege constructivă a învățământului real.

Să ne mai mirăm dar că gimnaziile reale au așa de puțin credit în ochii publicului? Că școlarii lor, totdeauna puțini la număr, nu sunt în mare parte decât de aceia care nu s-au simțit în stare a urma liceul și care au venit numai să-și încerce norocul dincoace? Că studiile făcute în gimnaziile reale sunt mai totdeauna așa de slabe? Frământarea programelor, ambițiunea oricărui oraș de a avea și el un gimnaziu de felul cel nou nu vor schimba această stare de lucruri:

trebuie o organizare studiată pe deplin, întinzându-se la toate detaliile și nelăsând nimic întâmplării; altminteri gimnaziile reale nu vor fi decât un element de slăbire a învățământului în genere și mai prudent ar fi a le suprima sau transforma chiar de pe acum iar în gimnazii clasice.

Ar fi însă contra interesului țării a se face așa. Învățământul real este de o trebuință imperioasă pentru noi; ar fi o banalitate să mă încerc a o demonstra. Nu rămâne dar decât a începe cât mai neîntârziat a lucra serios pentru a-i da organizațiunea trebuitoare.

* * *

Cel dintâi lucru de făcut este legea care să constituie învățământul real, să-i dea dreptul de cetățenie. Ea va indica din ce materii se va compune programa, va determina în mod general condițiunile ce trebuie să îplinească corpul didactic, va fixa salariile. Parte din aceste lucruri sunt hotărâte prin legile din 17 martie 1879 pentru numirea profesorilor secundari și din 6 martie 1883 pentru fixarea salariilor; de se va crede de cuviință, legea învățământului real va putea să nu mai atingă aceste chestiuni; însă de vreme ce legile din 1879 și 1883 s-au ocupat de un învățământ ce nu exista încă în mod legal, ar fi mai corect a se consacra din nou prescripțiunile lor, întrucât se ating de dânsul.

Legea va trebui să caute a da învățământului real o organizare completă; să se gândească nu numai la întreținerea lui, dar și la tot ce-i poate asigura succesul.

Unul din cele mai însemnate lucruri de care va avea să se ocupe va fi soarta absolvenților gimnaziilor reale, după ieșirea lor din școală. Cea mai însemnată cauză a puținei favori din partea publicului în care se află azi gimnaziile reale este că școlarii care ies dintr-însele nu au nicio carieră. Lor le sunt închise toate căile ce se deschid înaintea unui absolvent al liceului care a obținut bacalaureatul; niciun drept nu le este recunoscut. De aceea va trebui să li se creeze oarecare deuseuri și îndosebi să se hotărească care sunt însărcinările publice ce li se pot încredința, după studiile ce au făcut. Cu aceasta se va ridica mult prestigiul școalelor reale. Se va zice, negreșit că, de s-ar face așa, gimnaziile reale ar deveni, ca și cele clasice, pepiniere de funcționari, în loc de a înmulți numărul specialiștilor și a contribui la dezvoltarea comerțului și industriei. Această obiecțiune nu mi se pare fundată. Mai întâi, dacă statul ar găsi ca serviciile unui absolvent de gimnaziu real îi vor fi utile, va fi oare împiedecat de a le utiliza prin lipsa unei legi care să-l autorizeze la aceasta? Negreșit că nu. Dar, de altă parte, nicio asemenea lege nu l-ar face să introducă în administrațiune un număr mai mare de realiști decât câți i-ar fi necesari. Cu un cuvânt, acea lege nu va avea nicio influență pentru a mări epidemia funcționarismului.

De altă parte, oamenii speciali nu se pot forma numai cu gimnaziul real, cum nu se pot forma nici numai cu cel clasic; gimnaziul real nu dă decât o

instrucțiune generală; el nu poate, prin sine însuși, să dea nicio specialitate. Pentru a se ajunge la dânsa, e necesar un complement de instrucțiune, care să corespundă cu ceea ce este învățământul superior pentru liceele clasice.

Instrucțiunea reală superioară se poate căpăta ori în institute anume, care poartă de ordinar numele de *politehnice*, sau în alte școli speciale, pentru frecventarea cărora studiile reale sunt suficiente; astfel pot fi școlile de farmacie, de veterinari, superioare de agricultură, militare, de telegrafie, de inginerie, facultățile de științe și de medicină.

[Politehnica]

Cu ocaziunea discuțiunii bugetului statului pe 1884–1885, a fost un moment vorba de a se crea chiar de anul acesta o școală Politehnică. O creațiune de asemenea importanță făcută prin simplă măsură bugetară ar fi fost o greșeală; pretutindeni am spus aceasta, și o repet aici cu mai multă tărie pentru că e vorba de o instituțiune costisitoare și care va exercita influența cea mai rea asupra învățământului dacă nu va fi făcută după un studiu suficient.

Să presupunem că cei 40.000 lei ce se consacraseră deocamdată pentru înființarea Politehnicului ar fi rămas în buget. De la 1 octombrie trecut, această școală ar fi trebuit dar să înceapă a funcționa. Cu ce organizație? Ce specialități trebuia să dea? de unde era să-și recruteze școlarii? Ce drepturi ar fi avut acești școlari după absolvire? Era să fie sau nu o diplomă dată în urma unui examen de absolvire? Ce condiții trebuia să împlinească corpul didactic și de unde să se ieie? Cum era să fie plătit? Toate aceste chestiuni și multe altele trebuia rezolvate, nu după, ci înainte de deschiderea școlii și numai o lege putea să le dea o soluțiune definitivă. Nu mai vorbesc de programe și de regulamente.

Creațiunea Politehnicului, a *Universității tehnice*, cum se numește în Bavaria, este, în adevăr, ceva indispensabil; fără dânsul, gimnaziile reale vor fi lipsite de coronamentul necesar oricărui învățământ general; fără dânsul, speranțele unora de a vede înmulțindu-se oamenii cu specialități realiste vor rămâne în cea mai mare parte iluzorii; fără dânsul, gimnaziile reale nu vor atrage niciodată pe tinerii inteligenți și lucrători, care-și simt puterea de a merge mai departe, ci vor continua a fi frecventate, ca și acum, numai de partea cea mai slabă a populațiunii școlare, de aceea care nu urmează în licee, nu pentru că nu vrea, ci pentru că nu poate; fără dânsul, învățământul real va fi totdeauna într-o situațiune de inferioritate în fața celui clasic, ceea ce nu este nici drept, căci absolvenții învățământului real au tot ce trebuie pentru a deveni tot așa de utili ca și cei cu învățământul clasic; nici abil, căci prin aceasta școlile reale vor rămâne pentru totdeauna nepopulare. Socotesc însă că, deși creațiunea Politehnicului trebuie hotărâtă în principiu chiar prin legea de organizare a învățământului realist, el nu trebuie să înceapă a funcționa decât cu

câțiva ani, 3 sau 4 cel puțin, în urma acelei legi. În adevăr, deoarece Politehnicul e destinat a fi frecventat mai cu seamă de absolvenți ai gimnaziilor reale, e natural a aștepta ca acele gimnazii se dea măcar o serie de absolvenți; însă cele de azi, de când există au fost mereu în perioada de încercări, așa că nici nu știe cineva bine ce se poate aștepta de la școlarii care le vor absolvi. Zic care *le vor absolvi*, pentru că gimnaziile reale ale statului sunt toate de creațiune așa de recentă, încât nu au dat până acum nicio serie de absolvenți, deși au numai patru clase.

Să presupunem dar că Politehnicul nu ar începe a funcționa decât peste trei ani cel puțin. Intervalul acesta se va întrebuița pentru facerea programelor și regulamentelor, și mai ales pentru formarea colecțiilor și bibliotecii, fără care Politehnicul nu trebuie să existe nicio zi. De aceea, în timpul celor trei ani, bugetul va conține câte o sumă anuală, destinată anume pentru acest scop.

E inutil să mă opresc mai mult asupra acestui punct; nu mă îndoiesc că, când va sosi momentul de a se înființa Politehnicul, se va evita procedura expeditivă ce s-a urmat pentru înființarea și a altor școli importante; va fi timpul atunci a se discuta de aproape chestiunea aceasta.

[Alte debușeuri pentru școlarele reale]

Politehnicul nu este singura școală unde absolvenții gimnaziilor reale vor putea dobândi o specialitate. Orice școală specială, pentru care cunoștințele reale sunt de ajuns ca să fie urmate cu succes, trebuie să le fie deschisă. Am citat mai sus mai multe școli de acestea, care există chiar la noi: în toate ar putea să se admită absolvenții gimnaziilor reale; însă niciun regulament nu prevede aceasta; legea de organizare a învățământului real va trebui să o prevadă.

Mă tem ca nu cumva propunerea ce fac de a se admite acești absolvenți în facultățile de științe și de medicină să întâmpine opozițiune. Sunt sigur însă că aceasta nu va veni decât din partea acelor care vor continua a considera școlarele reale ca niște curate școli profesionale, de un rang inferior liceelor clasice. Acelora nu voi căuta a răspunde prin argumente noi, căci toate câte am spus până aici în privința învățământului real stabilesc, cred, îndestul că el nu trebuie nici confundat cu cel profesional, nici pus mai jos decât cel clasic. Ba încă învățământul real este, în oarecare măsură, mai propriu de a forma buni școlari pentru facultățile de științe și medicină decât chiar cel clasic. Astfel fiind, care ar fi motivul de a închide calea unor buni școlari realiști de a-și completa studiile științifice deja începute în cursul secundar și duse destul de departe?

Cu toate acestea, chiar de s-ar completa gimnaziile reale cu 7 clase, în starea actuală a lucrurilor absolvenții lor nu vor putea pătrunde în universitate, căci legea din 1864 zice că nu vor fi primiți ca studenți regulați în facultăți decât *acei care vor fi terminat cursul învățăturilor de liceu și vor fi trecut examenul*

general (art. 264). Iacă dar încă un lucru care va trebui făcut: a se modifica acest articol, permițând înscrierea în cele două facultăți menționate a absolvenților gimnaziilor reale.

Să se știe că în universitățile germane aceasta se face în toate părțile, și că cei veniți din gimnaziile reale fac foarte bună figură alături cu ceilalți.

[Programa gimnaziilor reale]

Să ne ocupăm acum un moment cu cercetarea programei urmate astăzi în gimnaziile reale și care e împărțită pe patru ani.

Limba latină și elină nu este prevăzută într-însele și nici nu cred că ar fi fost necesar a se prevedea. Trebuie însă să constat că lipsa acestor limbi din programă nu este caracterul principal după care se deosebesc gimnaziile reale de cele clasice. În multe din gimnaziile reale din Germania, mai ales în cele mai noi, limba latină figurează: încă o dovadă că adevărata deosebire între cele două învățăminte stă în metodă, iar nu în programă.

Nu mă mai opresc asupra conciziunii cu care e redijată programa; am mai vorbit deja de aceasta. Mă mulțumesc a indica numai câteva defecte de distribuție a ei.

Cursul de matematici este enorm de încărcat: se grămădește în patru ani mult mai multă materie decât se face la liceu în șapte, căci se prevede contabilitatea, curbele uzuale, elemente de geometrie descriptivă și noțiuni de mecanică, care în programa liceelor nu figurează. Cu toate acestea, se acordă numai 22 ore de curs pe săptămână, în loc de 20 câte se dau la liceu. Acel adaus de 2 ore este de ajuns pentru o programă de două ori mai încărcată și pentru niște școlari a căror vârstă nu trece de ordinar peste 15 ani? O asemenea programă nu putea fi decât o înșirare de titluri cum și este în realitate; căci ce algebră se poate face într-un singur an cu 2 ore de curs pe săptămână? Ce trigonometrie și ce geometrie descriptivă cu câte 2 ore? Ce mecanică cu câte 1 oră? Dacă s-a crezut că se va da școlarilor o instrucțiune matematică mai forte decât în liceu, s-a comis o mare eroare: cele mai multe obiecte prevăzute în programă nu vor figura decât acolo; școlarii vor părăsi școala fără să fi avut vreme măcar a le înțelege bine sensul.

Iacă, spre exemplu, geometria descriptivă, obiect cu totul inutil dacă nu i se dă destul timp pentru ca școlarii să-i cuprindă spiritul. I s-au dat 2 ore: e ca și când nu ar fi fost pusă deloc.

Cursul de geometrie descriptivă, la un gimnaziu real, trebuie să se considere și ca un sprijin puternic pentru cursul de desen liniar; însă acest din urmă curs este dat tot în seama profesorului de desen artistic, și nici nu i se dă tot timpul necesar, ca unui obiect care, la un gimnaziu real, are o importanță capitală.

Ar trebui o catedră distinctă pentru desenul liniar.

Programa de zoologie prevede clasificarea animalelor în clasa I, iar anatomia și fiziologia animală în clasa a II-a. Să fie oare o eroare? E probabil, căci nu știu ce clasificare se poate face, când anatomia și fiziologia nu e încă cunoscută. E de observat că la botanică lucrurile sunt puse în ordinea lor naturală.

Programa de limba română prevede în trei clase mai multă materie decât la liceu în patru.

Aș putea arăta mai multe alte defecte; mă opresc însă, căci sper că o asemenea enumerare nu va mai avea în curând decât un interes retrospectiv: Consiliul general de instrucțiune a votat, în sesiunea sa din septembrie trecut, o nouă programă, care constituie un progres însemnat, pe lângă cea actuală. Dacă lăsăm la o parte oarecare defecte, care se pot corija, putem constata, în favoarea ei, o distribuțiune mai rațională a materiilor și mai ales ridicarea numărului claselor de la patru la șapte.

În adevăr, instrucțiunea generală pe care trebuie să o dea gimnaziile reale nu este deloc inferioară în cantitate celei din liceele clasice; reducerea limbii latine și eline este îndestul compensată prin dezvoltarea mai mare ce trebuie să se deie cursului de matematici, de științe fizice și naturale, de desen și altele. Astfel fiind, în patru ani este imposibil a se aplica o programă a cărei întindere să răspundă scopului învățământului real; era dar indispensabil a se înmulți clasele și numărul de șapte nu mi se pare prea mare. Gimnaziile reale germane de ordinul întâi au câte 9 ani de curs, care au fost precedați de alți 3 petrecuți în clasele primare.

Când cu discuțiunea ultimei programe a gimnaziilor reale în Consiliul general, unul din membri susținea că aceste gimnazii nu pot avea 7 clase, pentru că legea le prevede numai cu 4. Am văzut mai sus că această temere nu era fundată, de vreme ce legea nu prevede deloc gimnaziile reale, nici cu 4, nici cu 7 clase; școalele de care se ocupa ea sunt școli profesionale, iar nu gimnazii reale.

Cred dar că propunerea Consiliului general va fi primită și că în curând se vor vedea funcționând în țară gimnazii reale complete cu 7 clase.

Dacă se va face pasul acesta, care va fi cel mai greu, din cauza dificultăților bugetare, va trebui să se dispună programa în așa fel ca în primii patru ani școlarii să capete deja un ciclu complet de cunoștințe. Programa votată în septembrie trecut nu prezintă acest caracter, și aceasta este defectul cel mai mare ce-i găsec eu.

În adevăr, sunt astăzi în țară 11 gimnazii reale cu câte patru clase. E foarte probabil că vor trece încă mulți ani până să fie posibil a se completa toate cu șapte clase; vedem gimnazii clasice vechi de câte 35 ani, așteptând încă completarea lor; și nu e niciun motiv a crede că cele reale vor fi mai norocite. Pe lângă aceasta, argumentul ce am invocat când cu gimnaziile clasice se aplică și aici întocmai: cei mai mulți copii sunt siliți, din lipsă de mijloace, a se opri la patru clase. În fine sunt multe școli speciale, pentru care șapte clase reale nu sunt de nevoie, spre exemplu școalele superioare de agricultură și de comerț și

altele. Astfel fiind, nu trebuie a se lăsa, după patru ani de studiu, un număr mare de copii cu cunoștințe necomplete și fără nicio recunoaștere a ostenelelor lor.

Repet, dar, este necesar ca cele patru dintâi clase reale se deie deja un învățământ general complet, deși mai restrâns decât gimnaziul complet de șapte clase.

Pentru aceleași motive pe care le-am expus când am vorbit despre liceele și gimnaziile clasice, sunt de părere a se pune un examen de absolvire după cele dintâi patrii clase reale, pentru școlarii care nu ar mai voi să-și continue studiile; și un altul după finitul clasei a șaptea. Aceste examene să se facă în același spirit ca și cele de la licee și gimnazii clasice, și să dea și ele drept la o diplomă, care să confere împetrantului drepturi determinate.

[Reorganizarea gimnaziilor reale]

Înființarea gimnaziilor reale câte există astăzi s-a resimțit de lipsa de sistemă care caracterizează tot ce privește învățământul nostru real. Cele 11 gimnazii reale ce avem sunt de două feluri de origini: unele sunt vechi gimnazii clasice, înființate de comune și care și-au schimbat numele, ca să conjure soarta contrară; altele au fost create pentru a satisface ambițiunile locale ale unor centre, de multe ori neînsemnate. De aici a urmat că, afară de Brăila, niciunul din orașele mari comerciale și industriale, nu au un gimnaziu real, pe când se găsește câte unul în Dorohoi, Slatina, Călărași. Aceasta este o adevărată anomalie. Dacă este adevărat că comerțul și industria sunt interesate mai în special de gimnaziile reale, trebuia ca asemenea școli să se înființeze de preferință tocmai în locurile unde este comerț și industrie, și unde tinerii ce au urmat învățământul real ar găsi îndată a fi întrebuințați. În asemenea orașe și alimentarea școalelor ar fi mai lesne și popularizarea lor numai de acolo poate să înceapă; căci cum se speră să se aclimatizeze învățământul real, introducându-l mai întâi tocmai pe unde este mai puțin trebuincios? Se va zice poate că se pune temei tocmai pe învățământul real, pentru a dezvolta comerțul și industria pe unde nu sunt; însă acest argument nu e admisibil, căci o școală e chemată să satisfacă trebuințe existente, dar nu poate să creeze trebuințe noi. Prin fundarea de gimnazii reale numai prin centrele depărtate lipsite de mișcare, se fac cheltuieli nerăsplătite prin niciun folos real; ba încă se discreditează învățământul real înainte chiar de a fi început să funcționeze cum se cade. Tot la acest din urmă rezultat conduce și crearea repede de școli pentru care nici nu este personalul didactic necesar, nici mijloacele materiale nu se acordă. Intru ce-și merită numele un gimnaziu real care nu are o hartă, un aparat, un model de desen? De localuri nici nu mai vorbesc, căci se pare că această categorie de școli au, mai mult încă decât altele, specialitatea de a fi instalate prin ruine. Ar fi nimerit dar a pune mai multă socoteală în înființarea de gimnazii reale. Suprimarea unora din cele existente ar fi o măsură radicală care ar provoca protestări și

nemulțumiri, deși, din parte-mi, sunt convins că țara nu ar pierde nimic prin aceasta; din contra. Să ne mulțumim însă pentru câțva timp a dezvolta și fortifica pe cele 11 ce avem astăzi, dându-le tot ce le trebuie, în loc de a ne mai risipi mijloacele în bani și oameni, prin crearea și a altora noi, tot în condițiunile celor de astăzi. Pe lângă acelea, să nu se creeze decât două sau trei gimnazii complete cu câte șapte clase, însă aceasta prin orașele cele mai mari ale țării, cum București, Iași, Galați; la nevoie, acest din urmă s-ar putea lăsa la o parte, cu condiție de a se completa gimnaziul din Brăila cu șapte clase. Aceste gimnazii complete să se facă adevărate școli model, pe de o parte pentru a le face să fie adoptate de public, iar pe de alta pentru ca din ele să se scoată mai târziu elementele necesare la consolidarea și progresul întregului învățământ real. Alăturarea unui internat de bursieri pe lângă fiecare din aceste gimnazii complete încă ar fi o măsură foarte nimerită pentru a le populariza. Aceste diverse creațiuni vor aduce o cheltuială de 200.000 până la 300.000 lei; însă aceste sume, care vor da rezultate utile, tot mai puțin vor costa decât cei 117.460 lei ce se cheltuiesc azi pentru învățământul real fără niciun folos.

[Personalul gimnaziilor reale]

O chestiune esențială pentru învățământul real este aceea a personalului didactic. Profesorii actuali din gimnaziile reale sunt toți oameni care și-au făcut studiile în liceele clasice, care n-au văzut niciodată un gimnaziu real și nici n-au idee de caracterul acestui fel de școli. Cum voim dar să vedem gimnaziile reale mergând pe calea ce ar trebui să urmeze? Mulți dintr-înșii sunt capabili și au dorința de a face bine; însă nu știu cum să facă. Aici se vede cât de necesar era ca programele să fie dezvoltate, lămurite, însoțite de explicațiuni detaliate asupra metodei de urmat, în loc de a fi ceea ce sunt; și ca circularele ministerului să nu fi încetat a lumina pe profesori asupra datoriei lor și a modului de a și-o împlini.

Cele mai bune rezultate la gimnaziile reale le-am constatat la doi sau trei profesori care, din întâmplare, își făcuseră studiile în niște gimnazii reale din străinătate.

Pentru formarea cât mai neîntârziată a unui personal didactic pentru gimnaziile reale, este indispensabil a se institui bursele de voiaj pentru aceia din profesorii actuali care promit mai mult. Am vorbit și altădată despre instituirea acestor burse pentru profesorii secundari de orice fel; însă pentru cei din gimnaziile reale, această măsură se împune în mod imperios. Mai târziu nici aceasta nu va mai fi de ajuns și va trebui să începem a ne gândi la crearea unei școli normale superioare pentru învățământul real.

Seminariile

Nu este nicio categorie de școli secundare care să aibă mai mult decât seminariile trebuință de o îndreptare radicală și cu toate acestea cheltuiala ce se face cu dânsle este relativ cu mult mai mare decât cea făcută cu oricare altă categorie de școli.

Să trecem în revistă pe rând câteva din principalele chestiuni ce le interesează.

[Programa]

Toate felurile de școli se plâng că li se schimbă programele prea des; singure seminariile sunt care au scăpat de aceste schimbări, căci programa lor a rămas neatinsă de la 1872 până astăzi. Cu toate acestea, dacă era vreo programă care trebuia îmbunătățită, desigur era aceasta.

Numele de *programă* este poate prea ambițios pentru această simplă enumerație de obiecte de studiu, care este singura regulă a învățământului în seminarii de mai bine de 12 ani. Cu ocaziunea altor programe, ziceam că nu sunt decât înșirări de capitole distribuite pe ani: dar aici nici capitole nu sunt enunțate. Iată spre exemplu, în ce constă programa de științe fizico-naturale: clasa I, elemente de fizică; clasa a II-a, zoologia; clasa a III-a, botanica; clasa a IV-a, mineralogia, agricultura și horticultura. Și tot așa la toate obiectele.

Cine a avut ocaziunea a vedea vreodată cât de rău se aplică de multe ori programele în liceu, numai din cauză că nu sunt destul de lămurite, își va închipui ce poate fi la seminarii. Chiar un profesor bine intenționat poate fi de multe ori pus în grea poziție, când i se lasă lui toată responsabilitatea formării programei. Cât pentru cei care nu caută decât motive pentru a nu-și face datoria, ei profită de această stare de lucruri cât pot mai bine. Un profesor de matematică de la un seminar făcuse într-un an în clasa a III-a abia a cincea parte din materie; la observările ce-i adresam eu, a avut curajul să-mi răspundă că, de vreme ce programa nu prevede în clasa a III-a decât *elemente de geometrie*, fără a se spune cât anume, el a crezut că e liber să facă cât va voi.

Dar chiar distribuirea materiilor poate da loc la critici foarte serioase. Iată câteva puncte care atrag mai cu seamă atențiunea.

Cursul de *confesiunea ortodoxă* e pus în clasa a II-a și în clasa a IV-a, cu o întrerupere de un an. Care să fie cauza acestei suspensiuni, al cărei efect este că, când se începe cea de a doua jumătate a materiei, cea dintâi este uitată de tot?

Programa de limba latină este foarte curioasă: prevede etimologia toată în clasa I, sintaxa toată în clasa a II-a, iară în clasele a III-a și a IV-a nimic alt decât

traducțiuni *din autori facili*, pe care de altminteri îi lasă cu totul la alegerea profesorului. Bineînțeles, sunt profesori care profită de această latitudine pentru a traduce o singură pagină într-un an, și aceea luată de prin cărțile lui Lhomond⁽¹¹⁵⁾.

Limba română nu formează o catedră distinctă; e lăsată tot în sarcina profesorului de limba latină. Programa ei se re duce la ortografie în clasa a II-a, stilistica în clasa a III-a și retorica bisericească cu pronunțare de predice în clasa a IV-a. Ortografia nu se face niciodată; stilistica și retorica se predau în formă de precepte învățate pe din afară și recitate fără nicio înțelegere. De compozițiuni, lecturi și recitări din autori, nici vorbă nu este. Pe unde se compun predici, se fac una sau două pe an; prin unele seminarii, nu se face niciuna. Iată pentru ce preoții ieșiți din seminarii nu știu de cele mai multe ori să scrie două rânduri, și mai niciodată nu sunt în stare să pronunțe o alocuțiune cât de neînsemnată.

În cele șapte clase seminariale, limba latină figurează cu 34 ore pe săptămână: limba elină însă, în care sunt scrise mai toate scrierile părinților Bisericii ortodoxe și a cărei cunoștință aprofundată este indispensabilă oricărui cleric, de la cel mai mic până la cel mai de sus, nu figurează decât în cele trei clase superioare cu 15 ore pe săptămână.

Programa de istorie pune în șase clase istoria universală, iar istoria României numai într-o singură clasă. Este cu puțință așa lucru în țara românească?

Geografia nu este pusă deloc, căci cuvintele *cu geografia respectivă* ce sunt adăugate la programa de istorie din cursul inferior nu au niciun sens, și rămân curată literă moartă; profesorii de istorie lasă geografia cu totul la o parte. Nu se mai poate continua așa; geografia este astăzi un studiu indispensabil și trebuie introdus în seminarii, cu programa sa distinctă și lămurită.

Programa de matematici prevede în clasa a II-a toată geometria elementară, iar în clasa a IV-a aplicațiuni de agrimensură⁽¹¹⁶⁾. Acest din urmă curs, pentru niște școlari care au așa de puține cunoștințe matematici, se reduce la așa de puțin lucru, încât 10, mult 15 lecțiuni i-ar fi deajuns; cel de geometrie, din contră, are foarte mare întindere. Este dar o enormă nepotrivire în timpul ce se acordă fiecăruia din aceste două obiecte.

Practica liturghiei și citirea bisericească pe cărți vechi nu este prevăzută deloc în programă, așa că episcopii și directorii seminariilor au fost siliți în toate părțile să le introducă de la sine. Nu știu dacă ar putea cineva să le facă o impu-tare din aceasta.

Reformarea programei seminariilor este dar indispensabilă.

[Localurile]

Ca să nu mă repet, nu mă mai opresc asupra lipsei de localuri, de mobilier și de material didactic. Insist însă asupra localului seminarului Socola⁽¹¹⁷⁾, care

este în așa stare, că o parte dintr-însul amenință să cadă. În mai multe rânduri deja am atras atențiunea ministerului asupra lui și cred că pericolul în care este pusă viața școlarilor și a personalului este un motiv suficient pentru a grăbi îndreptarea.

[Administrarea seminariilor]

Dintre toate școalele secundare, seminariile sunt acelea a căror administrațiune interioară lasă mai mult de dorit. Aceasta poate se vină și din cauză că regulamentele lor sunt imperfecte; însă cauza principală este obiceiul constant al directorilor și al consiliilor școlare de a lucra după plăcere, lăsând cu totul la o parte și legea și regulamentele și ordinele exprese și repetate ale ministerului. Excepțiunile sunt rare.

Sunt trei ani abia de când ministerul a ordonat a nu se mai primi externi în seminarii, afară de cei care în momentul acela erau deja școlari reglați. Acest ordin a fost călcat în picioare fără nicio sfială la toate seminariile fără excepțiune. Externii umplu astăzi clasele cu zecimile.

Examenul de corigenți au devenit la seminarii un adevărat scandal. Regulamentul de ordine și disciplină (art. 135) zice: „Când un elev, din cauză de boală sau altă împrejurare de forță majoră, n-ar fi dobândit note bune care i-ar da drept de promoțiune în clasa superioară, atunci după cererea și justificațiunea sa sprijinită de motive valide, consiliul profesoral va decide dacă acelui elev i se poate permite a-și corija notele slabe printr-un examen nou depus la începutul anului școlar următor“. Toate prescripțiunile acestui articol sunt violate: toți repetenții, fără excepțiune, sunt admiși la examen de corecțiune⁽¹¹⁸⁾, fără să li se ceară nicio justificare că au rămas repetenți din cauză de forță majoră; consiliul profesoral nu decide niciodată admisiunea lor la examen; în fine examenul însuși și promoțiunile care-l urmează se fac într-un mod atât de neregulat, încât ministerul a fost silit să intervină și să indice, prin o circulară din martie 1879, modul cum să se țină examenele de corigenți. Acea circulară însă a fost pusă la o parte, și neregularitățile de mai înainte au continuat cu mai mare furie decât oricând. E de prisos să intru în detalii mai întinse: este foarte puțin timp de când am dezvelit în ochii ministerului cele ce se petrec la unul din seminarii.

Liberarea certificatelor de absolvire dă loc la alte neregularități. Am avut ocaziunea să constat că s-au liberat certificate la școlari rămași repetenți, sau chiar la oameni ce n-au urmat niciodată în niciun seminar. Pe lângă aceasta, certificatele liberate nu sunt în regulă; matcele⁽¹¹⁹⁾ cuprind ștersături care constituie adevărate falsuri în acte publice; sunt neiscălite și nedatate.

Nu pot să mă întind cât ar trebui pentru a descrie dezordinea, disprețul de legi și de autorități ce domnește în administrațiunea internă a celor mai multe

seminarii. Această deplorabilă stare de lucruri a mers chiar până la malversațiune din partea unora și nepedepsirea acelorora a dat curaj și altora. La niciun altfel de școli nu se aude așa de des vorbindu-se de directori și profesori slabi de înger și, din nenorocire, cele ce am avut ocaziunea să constat nu sunt de natură a face să dispară aceste acușări. S-ar cuveni încă să vorbesc și despre alte scandaluri ce am dovedit că se petrec chiar sub ochii școlarilor; însă e mai bine să le las la o parte aici.

Dacă e adevărat că școala trebuie să fie focar de moralitate și respect al legilor, dacă seminariile, cu deosebire, trebuie să formeze oameni de o moralitate nereproșabilă, căci scopul lor în societate va fi exclusiv moralizarea poporului; dacă disprețul legii și sfidarea autorității ministrului nu trebuie să rămână nepedepsite, excesele acestea își vor vedea sfârșitul cât mai neîntârziat. Pentru aceasta însă va trebui să se dezvolte oarecare energie: să se exercite asupra seminariilor o priveghere foarte severă; să nu se permită nicio abatere de la legi și regulamente și să se uzeze de cea mai mare rigoare contra celor care își fac oarecum un titlu de glorie din disprețul legii și chiar al onestității.

În special, examenele de corigenți să se suprimă pur și simplu și să se reintre în regulament; am vorbit mai sus despre dânsese și nu mai este nevoie să revin aici asupra lor. Numai așa se vor stârpi abuzurile nemărginite ce se fac cu ocaziunea lor și de care în parte trebuie să recunoaștem că și ministerul e responsabil, căci a tolerat atâta vreme facerea unor examene contrare legii.

CertIFICATELE de absolvire, care sunt niște adevărate diplome să nu se mai libereze decât purtând și subsemnătura inspectorului general al circumscripțiunii, care va fi dator, pentru fiecare, a examina matricolele și cataloagele și a vedea dacă promoțiunile impretrantului s-au făcut regulat.

Asupra dării notelor, asupra ținerii cataloagelor și matricolelor, asupra promoțiilor să se aibă la seminarii o priveghere mai mare decât pe aiurea.

Cât pentru externi, ordinul ministerului de acum trei ani era foarte nimerit. Imensa majoritate a lor este un adevărat flagel pentru seminarii. Mai că nu sunt exemple de școlari buni și cu bună conduită printre externi; cei mai mulți dintr-înșii nu contează, pentru a se promova din clasă în clasă, decât, pe mijloacele cele mai puțin respectabile. Grămezile de corigenți, care au introdus tradițiunea trândăviei și imoralității în școli, dintre externi se recrutează mai în întregul lor. Toți nu consideră școala decât ca o clacă ce trebuie să facă, cu cea mai puțină osteneală posibilă, pentru două scopuri: a căpăta *cu orice preț* un certificat care să le permită a lua o carieră de care nu sunt demni nici prin instrucțiunea nici prin moralitatea lor și a scăpa de serviciul militar.

În adevăr, seminariștii sunt printre puținii care se bucură de scutirea de serviciul militar. Acest drept li se conferă prin art. 22, al. 2 din legea recrutării armatei din 5 martie 1876, care zice: „Sunt dispensați de serviciul armatei permanente și teritoriale, însă cu titlu condițional... tinerii seminariști destinați

preoției, pe cât timp își îndeplinesc angajamentele“. Angajamentele despre care se vorbește aici sunt cele cuprinse în art. 238 din legea instrucțiunii publice care zice: „Acel care se va admite ca școlar se îndatorează prin aceasta ca, în termen ele 3 ani cel mult după terminarea învățăturilor și ieșirea sa din seminar să primească funcțiunea preoțească ce i s-ar oferi, sau la din contră urmare, să întoarcă seminarului cheltuiala făcută cu dânsul“.

Este întrebarea: niște tineri care nu fac decât studii nominale, dintre care mulți nici nu se fac preoți, de care seminariile nu sunt deloc bucuroase, pot fi clasați printre cei pe care legea îi prevede ca scutiți de tributul sângelui? Eu cred că nu. Acesta este un drept de foarte mare însemnătate, și nu poate fi decât recompensa unor servicii de ordine înaltă și a ostenelelor ce și-a dat cineva pentru a putea să le facă. Dar în ce merită acest drept externii ce populează seminariile, fără ca să facă ceva care să le dea dreptul de a se intitula școlari?

Sunt dar de părere a se interzice cu totul admisiunea externilor în seminarii; cu condițiune însă ca această măsură să aibă ca sancțiune pedepsirea cu energie a directorilor care ar mai fi tentați a face ce le place, iar nu ce li se ordonă.

Prin înlăturarea externilor, se vor curăți seminariile de elementul cel mai grav de dezorganizare, se va suprima pentru cei fără scrupule mijlocul cel mai obișnuit de a pescui în apă tulbure și se vor reda regimentelor pe fiecare an câte 1200 tineri.

Cât pentru bursieri, va trebui ca la fiecare recrutare să se observe de aproape dacă ei au satisfăcut obligațiunea ce contractează când intră în școală de a servi ca preoți, și la din contra să se înroleze. Doar făcând așa, nu se vor mai vedea seminariști, care au fost ținuți pe socoteala statului câte patru sau șapte ani, și care iau pe urmă orice carieră, afară de preoție. Din aceasta ar urma încă că toți cei care nu au putut dobândi certificatul de absolvire să nu fie scutiți de serviciul militar.

* * *

Trebuie însă să observăm că, dacă se va interzice admiterea de externi în seminarii, numărul școlarilor se va reduce așa de mult încât învățătura unui seminarist va ajunge să coste enorm. În adevăr, în cele 8 seminarii ale statului se întrețin astăzi 381 bursieri. Localurile actuale nu vor mai putea conține decât cel mult 50 solvenți, și anume vreo 10 la Râmnicul-Vâlci, 20 la Roman, 10 la Buzău și alți vreo 10 risipiți prin celelalte patru. Aceste numere sunt încă poate prea mari. Cu totul dar s-ar face cel mult 431 școlari în cele opt școli, care costă cu totul 392.662 lei pe an. Prin urmare învățământul unui seminarist ar reveni la 911,05 lei pe an, pe când în liceele și gimnaziile statului costă de fiecare școlar 342,50 lei; în școlile secundare de fete 374,65 lei; în școlile normale primare 760,80 lei.

Dacă seminariile costă relativ o sumă așa de enormă, cauza este diseminarea celor 431 școlari, în opt seminarii deosebite. După eliminarea externilor, unele din ele vor rămâne cu câte mai puțin de 40 școlari și vor costa tot

atât cât și un gimnaziu care dă instrucțiunea la 250 de copii. Din această cauză nici nu se poate cere de la stat să mai facă noi sacrificii pentru dânsese, deși, cu toată cheltuiala cea mare, seminariile sunt ținute într-un chip care e departe de a fi satisfăcător. Directorul este plătit cu 74 lei pe lună; pedagogi nu sunt deloc, afară de un secretar; localurile, mobilierul, colecțiunile, lipsesc mai peste tot.

[Reducerea numărului seminariilor]

Și aici, ca și pentru internatele de la licee, este necesar a nu se risipi puterile și a nu se face de opt ori o cheltuială care poate prea bine să se facă numai de două ori. Cu aceasta s-ar face economii așa de considerabile, încât nu numai că s-ar putea îmbunătăți seminariile într-o măsură care astăzi este cu totul mai presus de puterile statului, dar încă s-ar putea da instrucțiunea la un număr îndoit de seminariști, cu aceeași cheltuială.

Propun ca numărul actual al seminariilor să se reducă la două, unul în București și altul la Iași. Fiecare să conțină câte 190 bursieri și 210 solvenți, a câte 300 lei pe an unul, toți interni. Cu modul acesta, în loc de 431 școlari, câți se pot primi astăzi în cele opt seminarii, vor fi 800: producțiunea va fi îndoită.

Pentru aceasta va trebui să se modifice art. 224 din legea instrucțiunii, care instituie câte un seminar la fiecare eparhie. În punctul acesta legea este destul de rău echilibrată, pe câtă vreme instituia opt seminarii într-un timp când în toată țara nu erau decât șapte licee și gimnazii. Chiar în urmă, după înmulțirea școlilor clasice, numărul seminariilor tot a rămas prea mare; aceasta se dovedește prin mulțimea de absolvenți ce iese pe fiecare an și care este o încurcătură serioasă chiar pentru autoritățile clericale. Cei mai mulți dintr-înșii, negăsind locuri libere de preoți, ori intrigează⁽¹²⁰⁾ pentru a înlocui pe alții, ori devin postulanți de posturi: niciunul nu se mai întoarce la plugul de unde a venit. Din acest punct de vedere, numărul prea mare de seminariști constituie o pierdere pentru forțele vii ale națiunii și aceasta a fost, cred, unul din motivele cele mai puternice care au dictat măsura de a nu se mai primi externi în seminarii.

Însă, în urma acestei măsuri, cele opt seminarii nu mai pot fi toate conservate, căci ele nu mai pot continua să existe în starea de astăzi, lipsite de tot ce le trebuie ca să fie școli în adevăr serioase. Ar trebui să li se facă localuri, să li se completeze personalul administrativ, să li se dea material. Toate acestea ar atrage cheltuieli care ar mări încă cifra de 911 lei pe an, cât costă un seminarist. Însă deja această sumă este enormă; ea este cu mult mai mare decât costul învățământului din orice alt fel de școli; e aproape de trei ori mai mare decât la licee. Nu este permis a o mai crește, deoarece chiar cum e acum este cu totul în disproporțiune cu beneficiul ce rezultă pentru țară pentru cheltuirea ei. Nu este dar alt mijloc de a îmbunătăți seminariile, decât reducându-le numărul.

Să arăt care ar fi bugetul anual al celor două seminarii, atât după legile actuale, cât și în ipoteza că s-a admite modul de distribuire a catedrelor așa cum am propus-o:

1. Bugetul cheltuielilor unui seminar de 400 interni, din care 190 bursieri și 210 solvenți, având personalul didactic distribuit ca la actualele seminarii de gradul II și plătit conform legii din 6 martie 1883.

	<i>Personalul didactic</i>	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
1	Profesor de istoria Vechiului și Noului Testament, istoria bisericească și Confesiunea ortodoxă	280	3.360	
2	Profesor de limba latină și română, cursul inferior	280	3.360	
3	Profesor de istorie și geografie, cursul inferior	280	3.360	
4	Profesor de științe matematice	280	3.360	
5	Profesor de științe fizico-naturale	280	3.360	
6	Profesor de morală, pastorală și liturgică	280	3.360	
7	Profesor de igienă și medicina populară și medic al internatului	280	3.360	
8	Profesor de limba latină cursul superior	360	4.320	
9	Profesor de limba elină	360	4.320	
10	Profesor de psihologie, logică și morală	360	4.320	
11	Profesor de introducerea în Sfânta Scriptură, exegetică și patrologie	360	4.320	
12	Profesor de istoria universală și bisericească cursul superior	360	4.320	
13	Profesor de teologie și dreptul canonic	360	4.320	
14	Profesor de desen și caligrafie	200	2.400	
15	Profesor de muzică vocală	150	1.800	
16	Profesor de muzică bisericească	150	1.800	
				55.440
	<i>Personalul didactic al unei clase divizionare</i>			
17	3 Profesori	280	10.080	10.080
	<i>Personalul administrativ</i>			
18	Director care va locui în internat	500	6.000	
19	Subdirector, idem, idem	250	3.000	
20	5 Repetitori, idem, idem	150	9.000	

		Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
21	8 Pedagogi, idem, idem	100	9.600	
22	Un secretar	100	1.200	
23	Un copist	80	960	
24	Un econom	80	960	
25	Un pedel	60	720	
26	16 servitori	40	7.680	
				39.120
	<i>Material</i>			
27	Nutrimntul a 400 școlari și 17 persoane interne pe 300 zile, plus nutrimentul a 40 școlari și 17 persoane interne pe 65 zile, a 55 bani pe zi fiecare		70.843	
28	Nutrimntul pe 365 zile a 16 servitori, câte 50 bani pe zi unul		2.920	
29	Spălatul rufelor		8.000	
30	Băi		2.000	
31	Iluminatul și cheltuieli extraordinare		8.000	
32	Cheltuieli de cancelarie		600	
33	Mici reparații		800	
34	Anuitatea în timp de 25 ani a sumei de 800.000 lei, pentru clădirea unui local, a 5% pe an		56.000	
35	Anuitatea pe timp de 25 ani a sumei de 90.000 lei, pentru mobilier, material didactic și bibliotecă		6.300	
36	Fond anual pentru întreținerea și înavuțirea colecțiilor și bibliotecii		3.000	
37	Lemne de foc		4.500	
				4.500
	Total general			267.603
	Pentru două seminarii identice			535.206

2. Bugetul cheltuielilor unui seminar de 400 interni, din care 190 burseri și 210 solvenți, având personalul didactic distribuit și plătit după modul propus în acest raport.

	<i>Personalul didactic</i>	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
1	Profesor de istoria sfântă, istoria bisericească, confesiunea ortodoxă, morala și pastorala, clasa I-IV	500	5.000	
2	Profesor de limba latină și română, cursul inferior	280	3.360	
3	Profesor de istorie și geografie, cursul inferior	280	3.360	
4	Profesor de matematici și științe fizico-naturale	500	6.000	
5	Profesor de igienă și medicină populară și medic al internatului	280	3.360	
6	Profesor de limba latină și limba elină, cursul superior	600	7.200	
7	Profesor de psihologie, logică și morală	360	4.320	
8	Profesor de introducere în Sfânta Scriptură, exegetică, patrologie, teologie și dreptul canonic	600	7.200	
9	Profesor de istorie universală și bisericească	360	4.320	
10	Profesor de caligrafie și desen	200	2.400	
11	Profesor de muzică vocală	150	1.800	
12	Profesor de muzică bisericească	150	1.800	
				51.120
	Personalul didactic al unei clase divizionare ca mai sus			10.080
	Personalul administrativ, idem			39.120
	Material, idem			162.963
	Total general			263.283
	Pentru două seminarii identice			526.566

Iacă acum din ce fonduri se vor acoperi toate aceste cheltuieli:

Cheltuieli făcute azi cu cele opt seminarii ale statului	358.912 lei
Chiria seminariilor din București și Galați	16.450 lei
Dobânda de 5% la capitalul de 167.400 lei cât a costat clădirea seminarului din Roman, căruia i se va putea da altă destinație	8.370 lei
Beneficiul ce va rezulta pentru stat din utilizarea localurilor actuale ale seminariilor din Iași, Huși, Buzău, Curtea-de-Argeș și Râmnicul-Vâlcei, cel puțin	10.000 lei
Lemne de foc aproximativ	9.000 lei
Plata a 420 solvenți, a 300 lei pe an fiecare	126.000 lei
Total	528.732 lei

Prin urmare, după primul buget ar fi un deficit abia de 6.474 lei, iar după cel de al doilea un excedent de 2.166 lei.

Aceste cifre sunt cu totul favorabile tezei ce susțin. Să se observe cu câtă dărnicie am prevăzut toate la cheltuieli; când ar fi să se realizeze propunerile mele, s-ar putea avea de acolo economii considerabile, desigur mai mari decât deficitul de 6.474 lei. Dar chiar dacă acest deficit ar fi real, cine ar ezita a sacrifica 6.474 lei pe an, pentru a avea două școli model, dotate în mod cel mai complet cu personal și material, în locul celor de astăzi?

Dar combinațiunea ar deveni încă cu mult mai avantajoasă, dacă s-ar mai reduce numărul actual de bursieri, pe care eu l-am conservat neatins. În adevăr, internatele liceelor nu conțin decât 194 bursieri, pe când seminariile au 381: tocmai îndoit! Mai mare nepotrivire nici că se poate: învățământului clasic, care e urmat în fiecare, an de peste 4200 școlari, care dă țării oameni de toate specialitățile și statului pe toți funcționarii și profesorii săi, învățământului clasic să nu i să facă decât pe jumătate atâtea înlesniri decât să fac unor școli speciale, urmate azi abia de 1.500 școlari și care mâine vor cuprinde abia 450 care nu răspund decât la o singură trebuință și care și pe aceea o satisfac cât se poate mai rău! Această anomalie este prea mare pentru ca să mai poată dura. Dacă s-ar admite cifra de 240 bursieri din licee și s-ar reduce numărul celor din seminarii la 300, anomalia ar fi micșorată, dar nu ar dispărea de tot. Cu aceasta s-ar realiza și pentru stat un beneficiu anual de 24.000 lei, prin plata a 80 solvenți, care ar înlocui pe cei 80 bursieri reduși.

În rezumat, avantajele sistemii ce propun sunt cele următoare: *a)* Permite a se da instrucțiunea la 800 seminariști, în locul maximumului de 431, câți se pot admite astăzi; *b)* Această instrucțiune cum și educațiunea vor fi cu mult superioare celei ce se dă astăzi, căci se va dispune cu abundență de mijloace ce lipsesc acum; *c)* Va fi posibil a se cere de la toți seminariștii absolvirea celor șapte clase, lucru dorit de toți cei care se interesează de soarta clerului și care astăzi este imposibil pentru cei mai mulți din școlarii seminariilor cu patru clase; *d)* Dă din beneficiu bănesc anual de 17.526 lei sau de 27.166 lei, după bugetul care se va adopta; *e)* Va lăsa disponibil un număr de 48 sau de 56 profesori, care se vor putea întrebuința pentru a mai ocupa o parte din numeroasele catedre vacante de cursul secundar.

Se va putea zice că economia proiectului se bazează în mare parte pe admisiunea unui număr mare de solvenți, care pot lipsi. Însă oricine cunoaște cât de puțin lucrurile se poate lesne convinge că această temere nu e deloc fundată. Seminariștii externi, care sunt astăzi reduși aproximativ la 1200, numai pentru că în ultimii trei ani s-a pus piedică admisiunii lor, dar care altădată erau până la 2 300, locuiesc mai toți pe la gazde, unde nu cheltuiesc mai puțin de 300 lei pe an, pe lângă că duc o așa viață, că chiar de ar voi, nu ar putea să se ocupe de carte. Și pe urmă, pe cât timp seminarul va fi un mijloc de a se evita serviciul

militar, să nu ne temem că nu vom avea cereri pentru internat, chiar de ar fi plata mai mare de 300 lei pe an.

* * *

Reducerea numărului seminariilor numai la două reclamă o modificare în modul de admisiune al școlarilor. Acum concursurile de admisiune pentru locurile vacante se fac chiar la seminariile respective; când însă vor fi numai două seminarii, distanțele vor fi prea mari pentru ca concursurile să se facă numai în București și Iași. De altă parte va trebui ca fiecare eparhie să aibă în seminarii un număr de viitori preoți potrivit cu trebuințele ei.

Pentru a satisface la amândouă aceste cereri, se va putea precede în modul următor: în fiecare an, la 1 mai, direcțiunile seminariilor vor comunica ministerului și mitropoliei respective numărul de locuri de bursieri și de solvenți care au să rămână vacante la ianuarie; aceste două autorități vor fixa, prin înțelegere comună, numărul de bursieri și de solvenți ce va avea dreptul a trimite în seminarii fiecare eparhie și aceste cifre se vor comunica episcopilor respectivi.

Concursurile de admisiune se vor face, pentru fiecare eparhie, la un gimnaziu sau liceu din eparhie; spre exemplu, la liceul din Craiova, pentru eparhia Râmnicul-Vâlci; la gimnaziul din Pitești, pentru Argeș; la gimnaziul real din Buzău, pentru Buzău; la gimnaziul din Galați, pentru Dunărea de Jos; la gimnaziul din Roman, pentru Roman; la liceul din Bârlad, pentru Huși. Pentru eparhiile celor două mitropolii, se vor face chiar la seminar.

Comisiunea de examen se va forma din trei profesori ai gimnaziului sau liceului, care vor fi aleși de director, și va fi prezidată de un delegat al mitropolitului sau episcopului eparhiei.

Solvenții se vor admite și ei numai prin concurs.

[Seminarul „Nifon“]

Termin cele ce avem de spus în privința seminariilor, zicând câteva cuvinte asupra seminarului *Nifon*⁽¹²¹⁾.

Această școală, fondată din inițiativă privată, este organizată cel puțin tot așa de bine ca și ale statului, urmează programele oficiale și are personalul luat dintre profesorii secundari de la școlile statului. Certificatele liberate de dânsul sunt admise ca și cele din seminariile statului și se hirotonisesc pe fiecare an un număr însemnat de absolvenți de acolo. Situațiunea lui însă este neregulată din acest punct de vedere că, pe cât știu, nu există nicio lege, niciun regulament, nicio ordonanță ministerială care să recunoască acelor certificate validitatea ce

li se acordă. De aici ar putea rezulta că într-o zi cineva să refuze a le primi și țara să fie lipsită de folosul ce trage acum din acea instituțiune.

Pentru a regulariza situațiunea, ar fi de ajuns a se declara prin o lege că seminarul *Nifon* este o instituțiune de utilitate publică și că certificatele liberate de dânsul sunt valabile în aceleași condițiuni ca și cele de la seminariile statului, adică dacă sunt vizate de inspectorul general al Școalelor. Bineînțeles, va trebui ca de atunci înainte statul să exercite o priveghere de aproape asupra mersului școalei și asupra compozițiunii personalului ei didactic.

Aceste cuvinte se pot aplica întocmai și școlilor normale primare întreținute de societăți private, cum sunt cea din București de la Sft. Ecaterina, cea din Ploiești, cea din Craiova și cea din Târgul-Jiului.

Școli normale primare

Legea recrutării armatei scutește de serviciul militar pe tinerii normaliști care-și țin angajamentele de a servi statului ca învățători (art. 22). Prin urmare nu trebuie să beneficieze de această imunitate acei normaliști care nu servesc ca învățători și cu atât mai mare cuvânt acei care, din cauza lipsei lor de activitate sau a conduitei lor celei rele, nu au putut absolvi școala și dobândi certificatul. Cu toate acestea se pare că nu se face așa și că e destul ca cineva să înfățișeze o dovadă că a fost admis în o școală normală pentru a fi scutit de serviciul militar. Am aflat chiar că unii normaliști, după admisiunea lor în școală, fac tot ce pot ca să fie eliminați, căci prin aceasta scapă de a restitui statului banii ce li s-ar cere dacă nu s-ar face învățători, pe lângă că au scăpat și de recrutare.

Negreșit, acest mod de a se interpreta niște legi clare vine numai din indiferență sau din lipsa de mijloace de control.

Ar trebui ca normaliștii să tragă la sorti, scutindu-se de serviciu numai aceia care justifică că sunt încă în școală, pe care o urmează cu succes, sau că funcționează deja ca învățători; îndată însă ce unul ar fi eliminat din școală pentru o cauză oarecare, s-ar cuveni ca autoritățile militare să fie prevenite de aceasta, ca să știe că scutirea a încetat pentru dânsul. Măsura aceasta ar fi cel mai bun mijloc de a se menține disciplina în niște școli care, deși conțin câte 100 adolescenți, nu au niciun pedagog ca să ajute pe director la ținerea ordinii.

De altă parte, dacă absolvenții care nu se fac învățători sunt condamnați a restitui statului ceea ce s-a cheltuit cu dânsii, mi se pare că este cu atât mai drept a se cere același lucru de la aceia care nici nu pot termina școala, mai ales din cauză de purtare rea.

* * *

Modul de admisiune de până acum al normaliştilor era foarte puţin nimerit. Se trimiteau de-a dreptul de prin judeţe, rareori în urma unui examen serios; din această cauză cei mai mulţi dintr-înşii veneau aşa de slabi, încât nu puteau urma cursurile. Anul acesta s-a pus un capăt acestei sisteme greşite, prin ordinul ministerului de a nu se mai admite normalişti decât după un concurs trecut chiar la şcoală. Nicio măsură nu putea fi mai bună pentru a închide calea favorilor şi a asigura o recrutare mai serioasă.

* * *

Şcolile normale primare sunt o pepinieră de excelenţi învăţători. Din nenorocire nu toate numirile de învăţători se fac numai dintre normalişti absolvenţi; prea adeseori se văd încă alegându-se foşti seminarişti sau absolvenţi de ale şcolilor secundare de fete, sau chiar oameni care nu posedă drept orice cunoştinţe decât acele a câtorva clase primare. Unii nu au cunoştinţele didactice şi pedagogice necesare; ceilalţi nu au puterea de a lupta contra relei voinţe a primarilor ignoranţi, contra forţei de inerţie a părinţilor şi contra dificultăţilor de tot felul pe care le întâmpină totdeauna cineva în mijlocul unei populaţiuni inculte când vine a propaga cultura. Normalişti dar ar trebui totdeauna preferaţi, cel puţin pentru şcolile de băieţi.

Cauzele că nu se face aşa sunt mai multe: ori pentru că revizorii şcolari dau nenormaliştilor o preferinţă pe care nu o merită, ori pentru că mulţi normalişti nu au făcut şcoala decât pentru a scăpa de cazarmă, şi pe urmă au luat altă meserie; ori pentru că productivitatea şcolilor normale nu este suficientă.

Această din urmă cauză e una din cele mai serioase. Iaca câteva cifre:

Toate şcolile normale primare din ţară au dat 99 absolvenţi în anul 1879, 111 în 1880, 153 în 1881, 171 în 1882; nu toţi aceştia s-au făcut învăţători. De altă parte numărul şcolilor rurale a crescut cu 269 în 1879–1880; cu 88 în 1880–1881; cu 183 în 1881–1882. Pe lângă acestea trebuie să adăugăm şi vacanţele ce se produc prin demisiune sau moarte. Se cuvine încă să ținem cont de şcolile rurale ocupate de nenormalişti, care vor trebui înlocuiţi încetul cu încetul tot eu normalişti.

Se vede dar că, pentru a face faţă trebuinţelor, ar trebui pe de o parte să se constrângă toţi normalişti absolvenţi a intra în învăţământ, iar pe de alta a se mări numărul lor.

Ca să se ajungă acolo, s-ar putea ori înmulţi şcolile, ori mări efectivul celor existente. Primul mijloc nu se poate recomanda, pentru că ar reclama cheltuieli considerabile. Dar efectivul şcolilor s-ar putea mări, prin admisiunea decât mai mulţi solvenţi; cererile nu vor lipsi. Aceasta ar reclama însă creşterea

localurilor, care sunt nesuficiente chiar pentru numărul actual de școlari. Solvenții să se admită tot prin concurs.

Școli secundare de fete

Legea instrucțiunii publice este foarte incompletă în privința învățământului secundar al fetelor. Ea prevede numai opt școli secundare de interne și acelea se par create mai mult ca școli pedagogice decât de învățământ general. Este evident că atâta e de tot puțin; căci, chiar dacă cele opt școli secundare ar fi toate înființate și ar cuprinde fiecare câte 100 eleve, numai 800 de fete ar putea primi învățământul secundar.

Dovadă că atâta nu ajunge este marele număr de concurente ce se prezintă în fiecare an pentru locurile vacante de bursiere în școlile centrale; ardoarea cu care se dispută locurile de solvente; mulțimea elevelor ce au umplut externatele secundare îndată după înființarea lor, în fine numărul destul de însemnat de fete care au dobândit diploma de bacalaureat.

Toate acestea arată că lumea înțelege însemnătatea unei instrucțiuni a femeilor mai întinsă decât cea primară și statul e dator să nu rămână în urma acestei mișcări, ci din contră, să o dirijeze și să o înlănească prin toate mijloacele ce-i stau în putere.

Deja s-a făcut un pas foarte însemnat în sensul acesta, prin creațiunea externatelor secundare de fete, care costă mai puțin decât școlile secundare așa zise *școli centrale* și pot da instrucțiunea la un număr de copile mult mai mare decât acelea. Am vorbit mai sus despre aceste școli și am arătat necesitatea de a se mări numărul lor cât mai mult.

Școalele profesionale de fete sunt iarăși destinate a împlini în parte golul lăsat de legea din 1864. Însă ele nu sunt școli de instrucțiune generală: și de aceea înmulțirea lor nu ne poate dispensa de a avea grijă să dezvoltăm pe celelalte. Cu toate acestea școlile profesionale pot fi un mijloc prețios de a se lăți cultura prin clasele mai sărace ale populațiunii, cu condițiunea ca să nu se piardă din vedere că sunt școli înainte de fi ateliere, și că nu trebuie ca copilele să fie considerate mai mult ca ucenice decât ca eleve, cum se face astăzi în mai multe dintr-însele.

În rezumat, dar, pentru învățământul secundar general al fetelor noi dispunem astăzi de școalele centrale și de externatele secundare. Trebuie să nu uităm însă că externatele nu sunt încă prevăzute în nicio lege; s-au creat prin buget și tot prin buget se pot și desființa. Va trebui dar a se consacra și regula existența lor prin o lege. După aceea va trebui să ne ocupăm a organiza pe deplin și a dezvolta cum trebuie aceste două feluri de școli.

Până acum singurul lucru ce s-a făcut pentru dânsese au fost programele; cele din urmă sunt cele din 1881, care, deși făcute pentru două feluri deosebite de școli, nu diferă mai în nimic una de alta. Cu toate acestea caracterul de școli pedagogice al școalelor centrale (programa din 1881 le-a și schimbat numele de *școli secundare*, din lege în acela de *institute pedagogice de fete*) era de ajuns pentru ca să determine o deosebire destul de însemnată între ambele programe. Externatele nici nu sunt în bune condițiuni pentru a servi și ele ca școli pedagogice, tocmai din cauză că elevele sunt externe.

Dar dacă trecem peste punctul acesta, fără a ne opri nici la cercetarea distribuțiunii materiilor pe clase, un lucru ce merită atențiunea în acele programe este numărul cel cu totul exagerat de ore de clase impus elevelor. În fiecare clasă sunt puse câte 5 și 6 ore pe zi: în clasa a V-a de la institutele pedagogice sunt 37 ore de clasă pe săptămână, iar în aceeași clasă la externate, 45, adică 7 sau 8 ore pe zi. E destul să enunț aceste cifre colosale pentru ca să se vadă cât sunt de absurde. Spuneam altă dată că orele de clase la licee și gimnazii (28 pe săptămână) sunt prea multe; dar ce se mai zicem acum despre cele de la școlile de fete! Și mai ales dacă ne gândim că această muncă teribilă este impusă unor copile care tocmai în anii aceia trec prin perioada cea mai critică a dezvoltării lor!

Mi se pare dar că, deși abia născute, programele școlilor secundare de fete vor trebui supuse unei remanieri. Cred că se va cuveni a se lăsa atunci externatelor caracterul de școli de învățământ general, iar institutelor pedagogice li se va da ce trebuie ca să-și merite numele. Un lucru indispensabil pentru aceasta va fi alăturarea pe lângă dânsese a unei școli primare, pentru practica pedagogiei. Niciuna din școlile centrale nu are astăzi această anexă indispensabilă, cu tot numele de *școli normale* ce mai poartă; cursul de pedagogie e redus la recitarea monotonă de precepte neînțelese.

Pe lângă programe, mai trebuie să se facă și regulamente de administrațiune, regulament de ordine și disciplină, local și material, întocmai ca la celelalte școli. Astăzi toate lipsesc cu totul.

În fine, va fi necesar a se face ce se poate pentru a da celui mai mare număr posibil de fete mijloacele de a-și procura instrucțiunea secundară. Pentru acesta va trebui, negreșit, a se înmulți școlile. Dar chiar cele existente ar putea da instrucțiunea la un număr cu mult mai mare decât astăzi și cu aceeași cheltuială. Nu vorbesc de externate, unde numărul de 50 eleve pe clasă a fost ajuns și întrecut chiar de la început; ci de școlile centrale.

În adevăr, dacă în loc de a se primi un mare număr de supranumerare, s-ar primi solvenți, și dacă în loc de localurile actuale s-ar face altele suficiente, s-ar putea întregi numărul elevelor din școlile centrale; și aceasta ar permite a li se aduce îmbunătățiri imposibile de făcut în starea de azi a lucrurilor.

Iată care ar fi atunci bugetul școlilor centrale de fete:

**Bugetul cheltuielilor anuale ale unei școale centrale de fete de 83 bur-
siere și 167 solvente, cu retribuiunea personalului didactic după legea din
6 martie 1883.**

	<i>Personalul didactic</i>	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
1	Profesor de religie	200	2.400	
2	Profesor de limba română	280	3.360	
3	Profesor de pedagogie	280	3.360	
4	Profesor de istorie	280	3.360	
5	Profesor de geografie	280	3.360	
6	Profesor de matematici	280	3.360	
7	Profesor de științe fizico-naturale	280	3.360	
8	Profesor de limba franceză	280	3.360	
9	Profesor de limba germană	280	3.360	
10	Profesor de limba italiană, facultativă	200	2.400	
11	Profesor de economia domestică	280	3.360	
12	Profesor de igienă și medic al internatului	280	3.360	
13	Profesor de desen și caligrafie	200	2.400	
14	Profesor de muzică vocală	150	1.800	
				42.600
	<i>Personalul administrativ</i>			
15	Directoare, cu locuința în școală	600	7.200	
16	Subdirectoare, idem, idem	300	3.600	
17	Două guvernante străine	200	4.800	
18	Patru repetitoare	150	7.200	
19	Opt pedagoage	100	9.600	
20	Un secretar	100	1.200	
21	Menajeră	100	1.200	
22	Îngrijitoare la infirmerie	50	600	
23	Econom	100	1.200	
24	Pedel ⁽¹²²⁾	60	720	
25	15 servitori	40	7.680	
				45.000

	<i>Școala primară de aplicațiune</i>	Pe lună fiecare	Pe an	TOTAL
26	Două institutoare	225	5.400	5.400
	<i>Material</i>			
27	Nutrimntul a 250 eleve și 20 persoane interne pe 300 zile, și 25 eleve și 20 persoane interne pe 65 zile, a 70 bani pe zi fiecare		58.748	
28	Nutrimntul a 16 servitori pe 365 zile a 50 bani pe zi fiecare		2.920	
29	Spălatul rufelor		5.000	
30	Băi		1.250	
31	Iluminatul și cheltuieli extraordinare		2.000	
32	Cheltuieli de cancelarie		500	
33	Mici reparații		600	
34	Anuitatea în timp de 25 ani a sumei de 80.000 lei pentru mobilier, material didactic și bibliotecă		5.600	
35	Fond anual pentru întreținerea și înavușirea colecțiilor și bibliotecii		2.000	
36	Lemne de foc		3.600	
				82.218
	Total general			175.218
	Pentru trei școli identice			525.654

Pe lângă aceasta trebuie să se adauge:

Anuitatea pe timp de 25 ani a sumei de 1.000.000, pentru clădirea
 localurilor școalelor din București și Iași, pe locurile școalelor actuale ..... 70.000 lei
 Anuitatea pe timp de 25 ani a sumei de 300.000 lei, necesară la mărirea
 localului actual al școalei din Craiova ..... 21.000 lei

Cheltuiala totală anuală a celor trei școli centrale ar fi dar de 616.654 lei.
 Pentru acoperirea ei ar servi următoarele venituri:

Cheltuiala actuală cu cele trei școli centrale ..... 219.903 lei
 Plata anuală a 501 solvente a 800 lei pe an fiecare ..... 400.800 lei
 620.703 lei

Ar rezulta un excedent anual de 4.049 lei, care s-ar urca la 20.609 lei dacă s-ar primi distribuirea personalului didactic după planul propus de mine.

Repet încă că cifrele de la cheltuieli la acest buget, ca și la toate cele ce am dat pentru diferite feluri de școli sunt puse mai mult în exces decât în lipsă, așa că se vor putea realiza de acolo importante economii.

* * *

Cursul normal de la Azilul *Elena Doamna*⁽¹²³⁾ formează și el o școală normală de fete organizat pe baze solide și dând rezultate excelente. Cu toate acestea nicio lege, niciun regulament, pe cât știu, nu recunoaște titlurile absolventelor de acolo ca egale cu cele ale școalelor centrale, deși comisiunile de examen, convinse prin experiență de superioritatea instrucțiunii ce se dă acolo, le primesc de bune și ministerul a confirmat procedura lor. E necesar a nu se disprețui astfel cel mai însemnat din institutele de instrucțiune a fetelor ce avem în țară, și a hotărî cu precizie, cel puțin prin un regulament, locul ce trebuie să ocupe ele între celelalte școli publice secundare.

* * *

De câțva timp se agită chestiunea creațiunii liceelor de fete. Nu știu dacă ideea aceasta este oportună astăzi. Nu intru cât de puțin în considerațiuni asupra avantajelor unei educațiuni feminine făcute exact după modelul celei masculine. Observ însă că ideea liceelor de fete este cu totul recentă în Europa: încă nu sunt doi ani de când a început a se aplica în Franța, așa că dacă lăsăm la o parte America, care este în condițiuni sociale cu totul deosebite de ale noastre, nu putem zice că este o experiență făcută cu liceele de fete. Astfel fiind, noi riscăm a introduce la noi un sistem de educațiune care poate tot așa de bine să iasă rău ca și bine. Cred că aceasta nu ar fi nimerit din partea noastră, care nu avem mijloace nici pentru a da fetelor noastre instrucțiunea secundară după planul astăzi în vigoare. Chiar fără a ne opri la alte considerațiuni, acest singur motiv ar fi de ajuns pentru a ne face să ne mulțumim deocamdată a da o dezvoltare suficientă școalelor centrale, externatelor și școalelor profesionale de fete, așteptând ca experiența altor popoare, mai avute decât noi, să ne arate dacă este bine sau nu a înlocui aceste școli, în total sau în parte prin, liceele de fete.

Încheiere

Sunt silit să mărginesc aici aceste observațiuni generale asupra mersului școlilor noastre și a reformelor mai mult sau mai puțin generale ce reclamă ele. Subiectul este așa de vast, încât spațiul restrâns de care dispun într-un simplu raport anual m-a obligat să fac o alegere printre nenumăratele chestiuni ce ar merita atențiune și să mă ocup numai de cele mai însemnate.

Am crezut că este pentru mine o adevărată datorie de onestitate a vă expune lucrurile în toată nuditatea lor, fără a căuta să îndulcesc culorile. Mi s-a părut că

acest din urmă procedeu ar fi fost lipsit de bărbăție, și că dacă e vorba a îndrepta relele de care suferă învățământul, trebuie să avem curajul a le privi în față, a le judeca cu sânge rece și a căuta îndreptarea.

M-am aplicat pretutindeni, pe cât mi-a permis priceperea mea, a arăta și remediul la neajunsurile ce am expus. Nu pretind că măsurile ce propun vor fi totdeauna cele mai bune posibile; însă experiența ce am dobândit, văzând de atâta vreme lucrurile prin mine însumi, îmi permit a afirma că în multe cazuri soluțiunile ce propun sunt cele mai conforme cu împrejurările. Uneori era nevoie a pune chiar o bază de discuțiune, care lipsea cu totul. Se poate ca uneori să fi fost indus a propune măsuri ce vor părea radicale; bine ar fi ca să se poată aduce toate îndreptările necesare numai prin mijloace blânde!

În rezumat însă nu mi se pare că starea lucrurilor este așa de disperată cum vor să o arate aceia care văd numai relele și închid ochii în fața binelui, pe unde se întâlnește. Dispunem de câteva elemente, din nenorocire nu multe, care vor fi foarte prețioase în lucrarea de organizare și de sistematizare. Căci, după mine, cauza cea mare a actualei stări de lucruri este, nu atât lipsa de îngrijire sau măsurile rău nimerite, cât lipsa de sistemă și de perseverență. Când vom face ca legile, regulamentele, programele și ordinele ministeriale să fie de acord unele cu altele, vom fi făcut mai jumătate din treabă. Pentru rest, am speranța că nu ne va lipsi nici capacitatea, nici tragerea de inimă.

No. 98

10 decembrie, 1884

(Acest raport s-a tipărit în broșură sub titlul: „Raport general asupra învățământului prezentat dlui ministru al Instrucțiunii Publice și Culte“. București 1884, br. 164 pg. [Biblioteca Academiei Române sub nr. II 79.2291.]

2.

Localurile de școli primare Propuneri, reguli și consilii practici pentru clădirea și dotarea lor

Aflându-se în serviciul Ministerului de Instrucțiune, ca inspector general și ca secretar general, Haret a studiat, între altele, chestiunea localurilor de școală, despre care vorbește amănunțit și în „Raportul“ din 1884. Pe baza acestor studii, a întocmit un proiect de regulament pentru localurile școalelor primare și pentru mobilier. Spre a înlesni aplicarea acestui regulament a formulat o sumă de instrucțiuni foarte prețioase. Iar pentru ca să poată comunele să construiască localurile cerute, s-a gândit că ele trebuie să aibă fonduri și a alcătuit trei proiecte de lege care înlesneau împrumuturi pentru comune amortizabile în 25 de ani și al treilea prin care se autoriza Ministerul Domeniilor să le dea gratuit lemne din pădurile statului. Pentru aceste proiecte a alcătuit o expunere de motive. Al patrulea proiect este relativ la un împrumut al statului din care Ministerul de Instrucție să poată dota școalele primare cu materialul didactic necesar și pentru acest proiect a făcut o altă expunere de motive.

Retrângându-se ministrul D. Sturdza și prin aceasta și Haret, proiectele au rămas „în cartoane“ și atunci Haret le-a publicat într-o broșură specială din care reproducem tot ce este esențial.

Prefață

Lucrarea de față a fost una din acele care m-a ocupat mai cu deosebire, în timpul cât am fost însărcinat cu direcțiunea generală a ministerului de instrucțiune. Chestiunea era de mare însemnătate; însă prezenta și mari greutăți, mai ales pentru mine, care nu eram arhitect, și care nu posedam decât prea puține și prea necomplete elemente, pentru a aprecia în deplină cunoștință împrejurările proprii fiecărei localități.

Pe aiurea, este deja o literatură întreagă privitoare la clădirile școlare. Am utilizat multe din aceste însemnate lucrări, și am reușit a reuni o colecțiune destul de variată de planuri de școli de tot felul și din toate țările. A fost însă destul de greu a combina un regulament potrivit cu deprinderile noastre și cu mijloacele foarte restrânse de care dispunem. În această privință, sunt dator să

mulțumesc dlui arhitect Filip Xenopol⁽¹²⁴⁾ din Iași, căruia datoresc prima redacțiune a regulamentului.

Fără îndoială, lucrarea de față va avea nevoie de multe îmbunătățiri, până să fie pe deplin satisfăcătoare și, tocmai de aceea, am crezut necesar să o dau publicității, în speranță că voi provoca atențiunea celor care se interesează de ale școlii, pentru a i se aduce îndreptările cuvenite.

Proiectul de regulament fusese chiar depus în Consiliul de Miniștri în vara anului 1887, de unde a fost retras pentru a i se mai aduce oarecare modificări; împrejurările ce au urmat n-au permis pe urmă a se mai aduce la lumină, deși totul era pregătit pentru aceasta.

Proiectele de legi ce fac parte tot din lucrarea de față, cu privire la clădirea și dotarea localurilor de școale primare, nu avusesem timp să le supun dlui ministru Sturdza înainte de ieșirea sa din minister. Le public dar ca simple idei personale ale mele, pe care le cred practice și proprii a îndrepta în mod radical reaua stare actuală mai fără nicio sarcină pentru stat.

Adaug că, ca model pentru proiectul de regulament, a servit regulamentul francez pentru construirea și mobiliarea localurilor de școale din 17 ianuarie 1880, iar ideea celor trei proiecte de legi este sugerată de legea franceză din 1 ianuarie 1878.

Schițele *planurilor-tip* despre care se vorbește în instrucțiunile ce însoțesc regulamentul le alcătuisem în vederea condițiilor impuse de acest regulament și a celei mai mari economii posibile. Dl ministru Sturdza luase măsuri pentru litografierea lor și pentru facerea devizelor necesare, lucrare cu care fusese însărcinat d. Al. Săvulescu⁽¹²⁵⁾, arhitectul ministerului. Lucrarea a continuat pe urmă, și o parte din acele schițe, împreună cu altele datorate dlui Săvulescu însuși au și apărut în vara trecută. Pentru celelalte, sper cândva să le pot publica eu însumi.

Poate să se pară neobișnuită forma sub care dau la lumină această lucrare. Lectorul să binevoiască însă să-și amintească că ea era destinată a apare ca lucrare oficială. Acum în urmă, am crezut de prisos a-i schimba forma, ceea ce ar fi reclamat o remaniere completă, fără niciun folos, ca conciziune și claritate.

În orice caz, voi fi fericit dacă încercarea de față va putea aduce un serviciu cât de mic celei mai sfinte din cauzele, care interesează țara noastră.

Proiect de regulament pentru clădirea localurilor de școale primare

Art. I. – Terenul pe care are a se construi o școală, trebuie să fie cât se poate mai în centrul zonei ce are a deservi.

Distanța școlii de la stabilimentele declarate de lege ca insalubre, precum și de localurile publice zgomotoase, va fi de 150 metri cel puțin.

Art. 2. – În caz când această distanță nu se poate respecta, împrejurarea se va constata pentru școlile urbane de către prefect, iar pentru cele rurale de către subprefect și revizor, pe baza cărei constatări se va cere autorizația Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice.

Art. 3. – Terenul destinat unei școli, nu poate nici într-un caz fi întrebuințat ca astfel, decât numai când îndeplinește următoarele două condițiuni esențiale:

a) Va trebui, după numărul elevilor dați, să revie cel puțin câte 15 metri pătrați pentru fiecare elev, din suprafața totală în comunele rurale, și câte 10 metri pătrați în cele urbane.

b) Nu va fi mai mic în suprafață decât de 800 metri pătrați.

Art. 4. – Situația clădirii pe teren, atârând de la împrejurări locale, rămâne a se determina pentru fiecare caz îndeosebi.

Art. 5. – Ministerul va dispune facerea de planuri tip, potrivite cu diferite împrejurări mai însemnate ce se pot ivi. Aceste planuri tip însă nu vor fi obligatorii; ele vor servi numai ca model cum trebuie satisfăcute trebuințele unei școli și a înlesni comunelor și celorlalte autorități facerea de planuri raționale, urmând pentru fiecare caz îndeosebi a se căuta soluțiunea cea mai nimerită.

Art. 6. – Niciun proiect de școală nu se poate pune în execuțiune decât numai după ce va fi aprobat de Ministerul de Instrucțiune Publică și Culte.

Art. 7. – Directorul va locui întotdeauna în interiorul școlii, într-o clădire, făcând corp aparte sau cuprins în însuși corpul școlii.

Art. 8. – Toate școlile, de orice importanță vor fi, trebuie să aibă curți de recreație descoperite. Aceste curți vor fi întotdeauna regulate, prunduite și bine nisipate.

Unde mijloacele vor permite, se recomandă și înființarea de șoproane acoperite, pentru recreație.

Art. 9. – Fundațiile, după localități, se vor face de piatră, cărămidă, beton sau bolovani, însă întotdeauna cu var hidraulic de prima calitate. Soclul va fi de piatră sau cărămidă, tencuită cu ciment sau nu. În comunele rurale, va fi de preferat ca soclul să fie înconjurat cu o prispă, pe toate părțile unde nu ar fi galerii exterioare.

Art. 10. – Zidăriile de deasupra soclului se pot face, în comunele urbane, de cărămidă, beton, sau mixte de piatră și cărămidă; nici într-un caz însă nu vor fi numai de piatră curată. Temeliile vor fi cu 10 centimetri mai groase decât zidurile ce supoartă.

Art. 11. – În comunele rurale, zidurile de deasupra soclului vor putea fi de cărămidă, de beton, mixte (de cărămidă și piatră), de *pisé* (ciamur), de lemn sau de paiantă; nici într-un caz însă numai de piatră curată.

Numai în cazuri excepționale și numai cu aprobarea expresă a Ministerului de Instrucțiune Publică și Culte, zidurile se vor putea face de nuiele sau de vâlătuci.

Când zidurile vor fi de cărămidă, beton, *pisé* sau mixte, temeliile vor fi cu cel puțin 10 centimetri mai groase decât zidurile ce supoartă.

Art. 12. – La clădirile cu un simplu parter (*rez-de chaussée*) când zidurile sunt de cărămidă, beton sau mixte, zidurile exterioare nu vor fi mai subțiri de

0,45 m; iar cele interioare despărțitoare, când nu sunt purtătoare, vor fi de 0,30 m cel puțin.

Art. 13. – Ciamurul se va face numai din pământ argilos, nu nisipos, amestecat bine cu paie tăiate, bătut bine și cu totul uscat înainte de a se tencui. Grosimea zidurilor va fi de cel puțin 0,50 m pentru cele exterioare și de 0,40 m pentru cele interioare despărțitoare, când nu sunt purtătoare. Grinzile și acoperișul vor fi purtate de grinzi verticale de lemn, ascunse în grosimea zidurilor.

Art. 14. – Clădirile de lemn se vor face din grinzi de brad sau de stejar, drepte, tăiate în muchii date la rindea (geluite) și bine aplicate unele pe altele. Rosturile între dânsele se vor umplea cu mortar de var gras. Capetele se vor îmbina în coadă de rândunică. Lemnul întrebuițat va trebui să fie uscat și tăiat de cel puțin doi ani.

Art. 15. – Paiantele se vor face din lemn de stejar, bine legat, iar rosturile se vor umplea cu zidărie de cărămidă, a cărei grosime nu va fi mai mică de 25 centimetri.

Art. 16. – La clădirile de nuiele și de vălătuci, este obligatoriu ca zidurile exterioare să fie duble, adică compuse din două rânduri de nuiele sau de vălătuci, depărtate unul de altul cu cel puțin 20 centimetri, și spațiul dintre ele fiind umplut cu pământ argilos bine bătut.

Art. 17. – Clădirile de ciamur (*pisé*), lemn, paiantă, nuiele sau vălătuci, nu vor putea niciodată să aibă mai mult decât un simplu parter, fără niciun etaj deasupra. Acestea se consideră ca clădiri economice, la care nu se va recurge decât numai când va fi bine constatat că mijloacele lipsesc pentru a se face clădiri de zid.

Art. 18. – Dacă lățimea salelor trece de 5 metri și dacă clădirea este de ciamur, de paiantă, de nuiele sau de vălătuci, se va pune pe linia mediană a salei un rând de stâlpi pentru susținerea tavanului. Acești stâlpi vor fi depărtați cu 3 metri unul de altul.

Art. 19. – La clădirile de cărămidă sau piatră se recomandă ca fața superioară a soclului să se izoleze de zidărie pereților prin un strat de 0,03 m grosime de mortar de ciment sau de asfalt, prin table de fier sau de zinc, sau și prin alt mijloc, care se va constata satisfăcător. Această izolare se va face pentru toți pereții fără osebire, va fi perfect continuă și pe toată lățimea temeliilor.

Această condițiune este obligatorie în comunele urbane.

Art. 20. – Coșurile de fum se vor izola perfect de părțile combustibile, prin întrebuițarea de olane de pământ arse.

Art. 21. – Dușumelele vor fi pe cât e posibil de lemn tare, dispuse în parchete americane. Când vor fi de lemn moale, se vor face în uluc și langhete, prinse cu cuie de căpătaie de lemn tare.

Nici într-un caz, parchetul nu va putea să fie de piatră, cărămidă, bazalt, ciment sau argil bătut și lipit.

Art. 22. – Nivelul dușumelei etajului de jos va fi întotdeauna cu 0,80 m cel puțin mai sus decât soclul în comunele urbane și cu cel puțin 0,50 m în comunele rurale. În orice caz, clădirea trebuie astfel dispusă pe teren, încât apele să nu se scurgă spre temelii; din contră, se vor lua măsuri pentru ca apele de ploaie să se poată scurge cu înlesnire și repeziciune de pe lângă temelii.

Art. 23. – Înelitoarea va fi de metal, de țigle, olane naturale sau smălțuite, sau de ardezie; în comunele rurale, poate fi și de dranițe sau de șindrili.

Înelitoarele de stuf sau de coceni (strujeni) sunt cu totul oprite.

Art. 24. – La clădirile mai mari, se va căuta pe cât posibil a se separa acoperământul prin ziduri verticale, în mai multe părți osebite.

Art. 25. – Toate coridoarele școalei: ganguri, pasaje și latrine, vor fi pardosite cu țigle comprimate, bazalt sau asfalt pe un strat de beton cu var hidrolic.

În localitățile unde asemenea materiale ar fi prea costisitoare, se vor face de lemn tare sau și de molid (fichtă).

Art. 26. – Tencuielile interne pe pereți și tavane (bagdadii) vor fi drepte, fără ciubuce sau colțuri; se vor face întotdeauna cu mortar de var gras.

Tencuielile plafoanelor se vor mesteca cu câlți sau păr de bou și se vor aplica pe țesături de șipci, trestie legată cu sârmă, sau și butoni de lut conici fixați cu cui de sârmă.

Nici într-un caz nu se permit tencuieli făcute cu materiale care ar putea da loc la emanațiuni de un miros urât și vătămătoare sănătății.

Art. 27. – Podul va fi pardosit cu cărămidă și lut, pe o grosime de cel puțin 8 centimetri. Construcția acoperământului va fi perfect izolată de grinzile plafoanelor prin pardoseala podului.

Art. 28. – Arhitectura exterioară a clădirilor de școli primare, va fi în general simplă ca stil, și potrivită localităților și materialelor de construcție.

Clasele

Art. 29. – Numărul locurilor într-o clasă, nu va trece niciodată peste 80 în comunele rurale și peste 70 în cele urbane; el nu va fi niciodată mai mic de 40.

Mărimea claselor se va calcula luând ca bază 1 până la 1,25 metri pătrați de suprafață pentru fiecare elev.

Art. 30. – Lățimea unei clase nu va trece peste 7 m iar înălțimea va fi minimum de 4 m.

Pentru fiecare elev într-o clasă, va trebui să corespundă cel puțin 4 metri cubici din capacitatea totală a clasei.

Art. 31. – Luminarea claselor poate fi:

a) Unilaterală;

b) Bilaterală, însă numai din două părți opuse. Pentru luminarea unilaterală, ferestrele se vor dispune în stânga elevilor.

Art. 32. – Luminarea claselor prin fața elevilor, a profesorului sau prin plafon este cu totul oprită.

Art. 33. – Suprafața de lumină a ferestrelor unei clase va trebui să fie egală cu cel puțin a cincea parte din suprafața totală a parchetului clasei.

Art. 34. – Ferestrele claselor și atelierelor vor fi rectangulare; înalte pe cât e posibil până la plafon.

Parapetele ferestrelor vor fi de 1 m 20 deasupra dușumelelor; atât laturile ferestrelor, cât și parapetul, vor fi în fețe înclinate, spre a mări suprafața luminată.

Ferestrele vor fi depărtate cel puțin cu 8 m de orice împrejmuire și de orice clădire care ar putea să împiedece lumina.

Art. 35. – Spațiile pline (trumeaux) dintre ferestrele claselor și atelierelor vor fi cât se poate mai mici.

Art. 36. – Pereții claselor pe înălțimea de 1 m 20 se vor îmbrăca, pe cât posibil, de jur împrejur, cu lambriuri de lemn. Dacă aceasta nu se va putea, va trebui ca, cel puțin până la această înălțime, pereții să fie acoperiți cu vopsea de ulei, dată de trei ori.

Art. 37. – Ferestrele vor fi drepte. Cercevelele se vor deschide în lăuntru. Cercevelele superioare se vor putea deschide și închide simultan, atât cele din lăuntru, cât și cele din afară printr-un mecanism special simplu și solid lucrat. La aceste din urmă, țâțânele (balamalele) se vor așeza orizontal la marginea inferioară, așa încât curentul de aer exterior să lovească întâi tavanul, când pătrunde în clasă.

Art. 38. – Pentru școalele urbane, ușile claselor vor fi în două canaturi, de 1 m 25 lățime și 2 m 60 înălțime; iar pentru școlile rurale, într-un canat de 0 m 90 lățime și 2 m 20 înălțime. Vor fi lucrate în table, pragurile de lemn tare; ferăria solidă și specială pentru școli.

Ușile se vor deschide din lăuntru în afara.

Art. 39. – Nici într-un caz, nu se permite ca ușile claselor sau atelierelor să se deschidă de-a dreptul în curți descoperite, ci întotdeauna în galerii, vestibule, pasaje sau și curți acoperite.

Art. 40. – Se vor lua totdeauna măsuri, potrivite cu împrejurările, pentru a se asigura ventilațiunea suficientă a saletor de clasă și de ateliere.

Încălzirea

Art- 41. – În localitățile unde mijloacele vor permite și pentru clădiri de dimensiuni mai importante, se poate aplica încălzirea centrală cu diferite sisteme de calorifere.

Art. 42. – În cazurile când nu se aplică sistemul central, se vor încălzi toate încăperile unei școli, cu sobe de cărămidă, de faianță, de oale, sau cu sobe de fier sistem Meidinger, a căror mărime va fi proporțională cu dimensiunile camerelor.

Se admite pentru sobele de cărămidă, de faianță și de oale, că un metru pătrat din suprafața lor de încălzire, încălzesc 50 metri cubici dintr-un spațiu dat.

Înălțimea suprafeței utile a unei sobe de cărămidă, de faianță sau de oale, este distanța de la soclu până la coronament, iar ca lățime, perimetrul cel mai mic al sobei.

Art. 43. – Temperatura claselor va fi de regulă între 14 și 16 grade centigrade; în fiecare clasă, pe perețele opus sobei se va atârna un termometru.

Art. 44. – În jurul sobelor, în clase și ateliere, se va așeza un grilaj solid de fier de 0 m 80 înălțime, la 0 m 50 depărtare de sobă.

Art. 45. – Coșul (hornul) de fum va fi direct în legătură cu soba, și nu este permis a conduce fumul prin țevi de fier dealungul claselor.

Art. 46. – Distanța minimă de la sobă la cel mai apropiat școlar va fi de 1 m 20.

Art. 47. – În clase și ateliere, în comunele urbane, se vor prevedea canaluri de ventilație în legătură cu coșurile de fum.

Dispoziții în clasă

Art. 48. – Între perețele din față și cea întâi serie de elevi, va trebui totdeauna să rămână un spațiu liber de cel puțin 2 metri, pentru catedră și tablă.

Între bănci și pereții laterali se va lăsa de ambele părți un spațiu liber de cel puțin 50 centimetri.

Art. 49. – Galeriile longitudinale intermediare între rândurile de pupitre nu vor fi mai mici de 50 centimetri

Art. 50. – În planuri și proiecte se va arăta întotdeauna dispoziția băncilor în clase și a meselor în ateliere.

Curți

Art. 51. – Curțile descoperite pentru recreația elevilor vor fi prunduite și bine nisipate, și vor avea o suprafață de minimum 5 metri pătrați de fiecare elev.

Art. 52. – Trotuarele și pasajele curților vor putea fi pavate după un sistem oarecare.

Art. 53. – Nivelarea curților se va face astfel ca să se asigure cu ușurință scurgerea apelor de ploii.

Art. 54. – Panta terenului se va egaliza și îndulci pe cât se poate.

Art. 55. – În curte se vor afla în jurul pereților una sau două bănci fixe de 35 centimetri înălțime, 25 centimetri lățime și 2 metri lungime, de lemn tare și de construcție simplă și solidă.

Art. 56. – Unde împrejurările vor permite, se vor înființa cișmele de apă dulce; în niciun caz puțuri (fântâni), care sunt cu totul interzise în interiorul școlii.

Art. 57. – În școlile mixte, curțile vor fi separate pentru băieți și fete.

Art. 58. – Curțile acoperite vor avea o suprafață totală de cel puțin 1 m 50 de fiecare elev. Ele vor trebui să aibă comunicație tot acoperită cu școala.

Gimnastica

Art. 59. – Fiecare școală, fără deosebire, trebuie să aibă o gimnastică, fie adăpostită, fie în aer liber. Gimnastica va fi completă cu toate garniturile necesare, după tipuri ce se vor admite pentru fiecare serie de școli.

Art. 60. – În școlile mixte, gimnastica va fi comună, însă cu oarecare deosebire pentru exercițiile băieților și ale fetelor.

Latrinele

Art. 61. – Pentru o școală, se socotește în mijlociu un scaun pentru 25 elevi. În caz când numărul elevilor trece peste 100, se socotesc câte un scaun pentru fiecare număr de 50 elevi ce trece peste 100.

Art. 62. – Privatele se vor așeza în curțile descoperite la o depărtare de cel puțin 15 metri de la corpul principal al clădirii, și astfel dispuse, ca să poată fi ușor privegheate de profesor din orice punct.

Art. 63. – Privatele vor fi dispuse astfel, ca vânturile să nu împrăștie miasele înspre clase și curți și vor fi adăpostite de arșița soarelui.

Art. 64. – Compartimentele vor avea 0 m 70 lățime și 1 m 30 lungime.

Peretii vor fi căptușiți cu mortaruri de ciment scivisit, cu plăci, cahlă (oale) smălțuite, asfalt, ardesie, marmură; acestea după localități și împrejurări. În comunele rurale, se admite și căptușala de scânduri, cu condiție să fie vopsite cu vopsea de ulei, dată de trei ori.

Art. 65. – În comunele urbane, scaunele vor fi de piatră iar închiderea orificiului se va face prin o supapă solidă de fontă, calculată a se deschide cu greutatea unui copil.

Fetele de apăsare vor fi după forma piciorului.

În fiecare compartiment, se va prevedea osebuit o deschidere pentru urină.

Art. 66. – Urinariile se vor calcula în același mod ca și latrinele. Vor fi separate de latrine, însă în legătură cu dânsese. Compartimentele vor fi de 0 m 50 lățime, iar despărțiturile de 0 m 40 adânci și 1 m 20 înalte.

Despărțiturile, unde mijloacele vor permite, se vor face de materiale neatabile de urină.

Art. 67. – În școalele mixte, se vor prevedea latrine separate pentru băieți și pentru fete.

Art. 68. – Unde împrejurările vor permite, se vor instala waterclosețe. Pe unde aceasta nu se poate, se recomandă întrebuințarea de carthclosețe.

Art. 69. – În comunele urbane, gropile latrinelor vor fi totdeauna de zidărie cu var hidraulic cu unghiurile rotunjite. Laterna de curățire va fi închisă cu un oblon de tuci.

Un canal de ventilație, cu aspirator, se va amenaja întotdeauna la punctul unde gazurile din gropi se acumulează. Afară de aceasta, vor mai pleca canale de ventilație din groapă, în dreptul fiecărui scaun și oșebit de la fiecare compartiment.

Art. 70. – La urinarii se va prevedea întotdeauna la fiecare compartiment pe toată lățimea, un canal de ventilație la înălțimea de 0 m 75 cu un cotlon de 0 m 12, care să ușureze aspirarea gazurilor.

Art. 71. – Sistemul *fosses-mobiles* e de preferat unde împrejurările vor permite; sacalele, în acest caz, nu vor fi mai mari de 600 litri.

Art. 72. – Pentru institutori sau învățători, se va rezerva totdeauna o latrină deosebită de acele ale școlărilor.

Serviciuri anexe

Art. 73. – La școalele cu trei, patru, sau mai multe sale de clase, directorul va avea un apartament compus din cel puțin trei camere de stăpâni, o cameră de servitori, o bucătărie, sufragerie, closet și pivniță. Suprafața totală a camerelor încălzite va fi de 100 până la 150 metri pătrați.

Art. 74. – Pentru școalele cu un număr de una sau două sale de clase, în orașe, directorul va avea un apartament a cărui suprafață a camerelor încălzite va fi de 80 până la 100 metri pătrați.

Art. 75. – Pentru școalele rurale, învățătorul director va locui în școală, având două camere, o bucătărie, o pivniță și privată, cu o suprafață totală pentru camerele încălzite de 50 metri pătrați cel mult.

Art. 76. – Afară de acestea, la fiecare școală, se va prevedea câte o cameră de locuință pentru servitorul școlăii.

Art. 77. – La fiecare școală, va fi o cameră pentru cancelaria și arhiva școlăii. La școalele mai importante se va prevedea și o sală de depozit pentru hărțile, aparatele și toată dota didactică a școlăii.

Art. 78. – Locuința directorului va fi cu totul scutită de orice amestec cu școala, așa că menajul directorului să nu fie nici într-un chip expus vederii școlărilor. Apartamentul directorului va avea totdeauna intrare separată de a școlăii și cu totul independentă de dânsa.

Art. 79. – Cancelaria se va dispune așa încât dintr-însa directorul să poată priveghea școala cu înlesnire.

Art. 80. – Vestiarele, când vor fi, se vor pune în apropiere de intrările școlărilor și pe cât posibil la îndemâna tuturor claselor.

Pe unde mijloacele vor permite, se va instala câte un lavabo, ori în vestiar, ori într-o încăpere apropiată de dânsul.

Art. 81. – Pe lângă fiecare școală rurală va fi anexată o grădină, de o întindere de cel puțin 500 metri pătrați pentru exercițiile practice de horticultură.

Art. 82. – Curtea și grădina școlii vor fi totdeauna separate de stradă și de proprietățile vecine prin îngrădituri solide, de o înălțime de 2 m cel puțin.

Sala de desen și ateliere

Art. 83. – La școlile unde se vor cere sale de desen, ele se vor dispune spre nord. Suprafața va fi de minimum 1,50 metri pătrați de fiecare elev, pentru un număr de maximum 70 elevi.

Art. 84. – Lângă sala de desen, va fi o mică cameră pentru depozitul de modele și planșete.

Art. 85. – La școlile unde se cere atelier de lucru manual, acestea se vor calcula de câte 2 metri pătrați pentru fiecare elev.

Scări, pasaje, ganguri

Art. 86. – Gangurile sau galeriile vor fi largi de minimum 1,80 m și luminate direct.

Art. 87. – Scările pentru uzul elevilor vor fi cu gang drept, fără trepte în clin, nici rotunde.

Art. 88. – Gangurile treptelor nu vor fi mai mari de 10 până la 15 trepte. Repausele vor fi de o lărgime cel puțin egală cu lărgimea scării.

Art. 89. – Lărgimea minimă a unei scări în lumină va fi de 1,50 m, o călcătură de la 28 până la 30 centimetri; iar înălțimea treptei de cel mult 16 centimetri. Muchiile treptelor vor fi totdeauna rotunjite.

Art. 90. – Ștachetele parapetului vor fi distanțate de 13 centimetri din axa în axă. Parapetul va fi prevăzut din metru în metru cu butoni mari, pentru a împiedica încălecarea.

Mânerul parapetului va fi totdeauna de ambele părți ale scărilor, oricare ar fi construcția.

Mobilierul

Art. 91. – Băncile pentru școlari vor fi în formă de pupitre, cu unul sau două locuri. Ele vor fi de patru mărimi deosebite, după dimensiunile următoare:

Mărimea	Înălțimea taliei copiilor	Lungimea mesei și a băncii		Înălțimea marginii anterioare a mesei	Lărgimea mesei	Înălțimea băncii	Lățimea băncii	Înălțimea stinghiei de la spata deasupra băncii
		Pupitre de un loc	Pupitre de 2 locuri					
1-a mărime	1 m până la 1 m 15	0 m 55	1 m 00	0 m 44	0 m 35	0 m 27	0 m 21	0 m 19
2-a mărime	1 m 16 până la 1 m 30	0 m 55	1 m 00	0 m 53	0 m 38	0 m 32	0 m 24	0 m 22
3-a mărime	1 m 31 până la 1 m 50	0 m 55	1 m 00	0 m 62	0 m 42	0 m 39	0 m 27	0 m 26
4-a mărime	peste 1 m 50	0 m 55	1 m 00	0 m 70	0 m 45	0 m 45	0 m 30	0 m 28

Toate muchiile vor fi rotunjite.

Art. 92. – Marginea mesei care vine în partea copilului și cu marginea anterioară a băncii trebuie să fie pe aceeași verticală.

Art. 93. – Masa trebuie să aibă o înclinare de 15 până la 18 grade.

Art. 94. – Fiecare pupitru va avea o cutie pentru cărți.

Art. 95. – Lângă peretele clasei care vine în fața școlarilor, se va pune o estradă lată de cel puțin 1,20 m. și înaltă de 16 până la 32 centimetri, pe care se va pune catedra sau masa institutorului sau învățătorului, și tabla neagră.

Art. 96. – Fiecare școală primară urbană va trebui să dispună, ca mobilier pentru cancelarie, cel puțin de obiectele următoare: o masă lungă de 1,20 m, lată de 0,80 m, cu sertar cu cheie, 6 scaune; un dulap cu cheie, înalt de 2 m și lat de 1,50 m, pentru conservarea arhivei și dotei școlii, un ceasornic de perete și un cuier. În școlile rurale, mobilierul cancelariei se va compune cel puțin din o masă lungă de 0,80 m și lată de 0,60 m, cu sertar cu cheie; trei scaune; un dulap cu cheie, înalt de 1,50 m și lat de un metru, și un ceasornic de perete.

Instrucțiuni relative la construcțiunea localurilor de școală

Una din datoriile cele mai însemnate ale administrațiilor comunale este de a se îngriji să procure școlilor primare localuri încăpătoare, sănătoase și bine construite.

Dacă până acum această îndatorire a fost în mare parte neglijată de cele mai multe din comunele urbane și rurale, a sosit timpul ca și acestei părți a serviciilor publice să se aducă îmbunătățirile imperios reclamate de sănătatea copiilor ce se încredințează școlilor publice.

Nu se mai poate suferi ca tânăra generațiune să se vadă grămădită în niște localuri care sunt o amenințare perpetuă pentru sănătatea ei; este imposibil ca să continuăm a vedea zecimi de copii îndesați în câte o cămăruță mică, umedă, întunecoasă, cu tavanele jos, cu ferestrele mici, cu uși și cu ferestre stricate, prin care adeseori vântul și ploaia intră fără piedică. Este, nu numai o datorie administrativă, dar chiar o datorie de umanitate a nu chinui așa pe niște plăpânde ființe, care vin cu încredere la școală să capete viața sufletească și care prea adeseori, din cauza de economii rău înțelese, pierd într-însa și sănătatea trupezască.

Unele comune și județe au înțeles răspunderea ce iau în fața cetățenilor lăsând să dureze această stare de lucruri. De aceea, de câtva timp, se observă oarecare silințe de a se aduce îndreptare în starea localurilor școlare. În unele părți s-au clădit deja localuri noi; în altele se iau măsuri pentru a se clădi.

Se observă însă că aceste silințe nu sunt totdeauna încoronate cu deplin succes, căci clădirile ce se ridică astfel, de multe ori nu corespund scopului pentru care se ridică. Localurile școlare trebuie să împlinescă oarecare condițiuni speciale; o casă de școală nu e tot una cu o casă de locuință sau cu un spital, spre exemplu. Acele condițiuni speciale de multe ori nu sunt îndeajuns cunoscute nici autorităților comunale, nici arhitecților însărcinați cu facerea planurilor. Alteori se întâmplă ca comunele să caute a realiza economii rău înțelese, care compromit tot succesul lucrării. Alteori iarăși se întâmplă cazul contrar: în dorința lor de a face cât mai bine posibil, comunele fac cheltuieli ce s-ar putea lesne evita, fără ca localul să fie mai puțin satisfăcător.

Pentru a se ușura pe cât se poate silințele ce-și dau și-și vor mai da comunele și județele, pentru a dota școlile cu localuri și mobiliere sistematice, s-a elaborat un regulament, indicând principalele condițiuni ce trebuie să împlinescă un bun local de școală, fără a se impune comunelor sarcini ce ar fi mai presus de puterile lor, dar iarăși fără a lăsa ca viitoarele clădiri școlare să fie lipsite de cele strict necesare. S-au elaborat încă și programe diferite, indicând întinderea ce este necesar a se da unei școli, după importanța ei, precum și diferite modele de planuri de școli. Aceste din urmă, în multe împrejurări, se vor putea aplica întocmai și

evita comunelor și județelor studii și cheltuieli. Dar chiar când împrejurările localuri nu ar permite a se aplica întocmai niciunul din acele tipuri, ele tot vor fi prețioase, pentru a lumina pe comune și pe arhitecții lor, asupra modului celui mai nimerit de a satisface trebuințele unei școli, în condiții determinate.

Pe lângă acestea, pentru și mai bună lămurire, se pun la dispoziția comunelor aceste instrucțiuni, destinate a completa regulamentul, programele și planurile-tip, cu date practice și consilii care nu puteau găsi loc în textul concis al regulamentului, dar care pot fi foarte utile.

Alegerea locului pentru școală

Dacă în construcția unei case ordinare de locuință se silește cineva a reuni pe câtu-i este prin putință toate condițiile igienice, cu atât mai mare cuvânt trebuie să facă aceasta când e vorba de clădirea unei școli. Copiii de felul lor sunt mai susceptibili decât oamenii maturi de a căpăta tot felul de boli, mai ales bolile epidemice; și, afară de aceasta, împrejurarea că în școală ei stau grămădiți în număr mare la un loc mărește încă pericolul de a da naștere și de a propaga bolile. Ce ar mai fi dacă și localul ar mai ajuta la aceasta, prin relele condiții igienice în care ar fi pus.

Prima condiție de salubritate a unei școli este să aibă cu îndestulare aer curat. De aceea se cuvine, pe cât se poate, ca locul școlii să fie înalt. Trebuie evitat a se clădi școala în locuri joase; acolo, nu numai că prenoirea aerului se face mai anevoie, dar încă acest aer vine însoțit cu umezeală și cu miasme vătămătoare. Afară de aceasta, în asemenea locuri e de temut umezeala pământului, care se ridică în pereți și e una din cauzele cele mai eficace de ruinare a sănătății copiilor pentru toată viața lor. De acolo se nasc reumatismele, bolile de ochi, de plămâni, anemia, scrofulele, ftizia.

Se cuvine să se evite pe cât se poate locurile argiloase, pentru că ele țin apele și nu le lasă să se scurgă. Din acest punct de vedere, pământurile nisipoase și cele calcaroase sunt mai bune.

Bineînțeles, aceste considerațiuni nu trebuie să facă a se pierde din vedere interesul ce este de a se pune școala pe cât se poate mai aproape de centrul populațiunii pe care e destinată să o deservească, după cum cere art. 1 din regulament, precum și a fi depărtată de stabilimentele și de uzinele care, prin vecinătatea lor, ar fi vătămătoare pentru sănătatea și pentru moralul copiilor. Rămâne ca consiliile comunale să caute să concilieze, pe cât e cu putință, aceste două cereri deopotrivă importante. În caz când este imposibil a se așeza școala pe un loc de tot sănătos și scutit de umezeală, se va căuta cel puțin a se scurge apa prin tuburi sau șanțuri, și a clădi școala în așa fel, încât aerul să poată circula pe sub dânsa și să o usuce. Așa, spre exemplu, se poate clădi pe pivnițe sau pe

boite mici de cărămidă. La țară, se poate ridica școala pe temelii înălțate de la pământ cu cel puțin un metru, făcute de bolovani. E adevărat că în aceste condiții școala devine mai greu de încălzit; însă se obține măcar avantajul de a nu permite întinderea umezelii.

Expoziția clădirii

O altă chestiune importantă, este de a se ști încotro este mai bine să se întoarcă fața principală a clădirii, adică aceea unde dau ferestrele claselor. Este vorba de a se evita bătaia vântului de Nord-Est (crivățul), precum și arșița prea mare a soarelui în timp de vară. De aceea, expoziția cea mai favorabilă a ferestrelor claselor este spre Sud-Est. Dacă școala e astfel dispusă, crivățul o lovește numai în coastă; iar vara, soarele nu dă în clase decât în orele de dimineață, când este mai puțin fierbinte și supărător.

Vecinătățile

Chestiunea vecinătăților școlii este iarăși foarte interesantă. Să se evite vecinătatea fabricilor, care produc prea mult fum sau alte emanațiuni supărătoare; a bălților, a cimitirelor, a locurilor de petreceri puțin recomandabile, precum cârciumi, hanuri și altele. Să se evite a se pune școala în străzi sau piețe prea frecventate, unde nu numai zgomotul trăsurilor împiedică funcționarea liniștită a școlii, dar încă copiii sunt într-una expuși la accidente de trăsurii. Să nu se așeze școala în mijlocul unor case prea înalte, care îi iau lumina și nu lasă aerul să pătrundă și să se preschimbe cu înlesnire în curți și în clădiri. Vecinătatea prea imediată a bisericii nu este un bine, nici pentru școală, din cauza clopotelor, nici pentru biserică, al cărui serviciu poate fi tulburat prin jocurile, cântecele și strigătele copiilor.

În schimb, este de căutat vecinătatea grădinilor și plantațiilor, cu condiție ca să nu fie prea aproape de pereții școlii, încât să-i intercepteze aerul și lumina și să devină o cauză de umezeală.

Întinderea terenului pentru școală

Art. 3. din regulament prevede întinderea ce trebuie să aibă locul pe care are să se clădească școala. Cifrele prevăzute acolo se justifică prin trebuința ce este ca școala să posede, nu numai clasele și celelalte încăperi în condiții

satisfăcătoare, dar încă și curte de recreație îndestulătoare. Pentru copii, este una din condițiile cele mai esențiale de sănătate, ca să nu fie lipsiți de exercițiile și jocurile proprii etății lor. O școală lipsită de o curte destul de mare, în care copiii sunt siliți să petreacă în nemișcare tot timpul cât trebuie să stea într-însa, este pentru copii un loc de suferință, care, nu numai este luată în aversiune de dânșii, dar încă este cauza că ei sunt împiedicați în dezvoltarea lor fizică.

Cifrele prevăzute la art. 3 sunt foarte moderate și pot fi păzite oriunde. Dacă evaluăm la 240 numărul copiilor ce poate conține o școală primară urbană de patru clase, locul necesar ei ar fi abia de o jumătate pogon. Afară de două sau trei orașe mari, nu este nicio localitate în țară unde un teren de așa mică întindere să nu se poată procura cu un preț foarte redus; și chiar în acele două, trei orașe, administrațiile comunale trebuie să cugete că cheltuiala ce este a se face pentru cumpărarea unor locuri suficiente este o cheltuială, nu numai ce le este impusă de lege, dar încă care interesează în cel mai înalt grad sănătatea copiilor din școli; așa că, oricare ar fi sacrificiile ce ar impune comunelor, nu este permis a nu se face.

Planul școliei

Trebuințele unei școlii sunt ușor de cunoscut și ușor de enumerat. S-au elaborat mai multe programe pentru construire de școli de diferite feluri, după importanța localității și după mijloacele de care dispune. De altă parte, regulamentul, prevede condițiile în care aceste programe trebuie executate. Prescripțiile acestor programe și ale regulamentului sunt obligatorii pentru orice clădire de școală, pentru ca să răspundă la destinația sa.

Pe baza acestor programe și a regulamentului, se pot alcătui planuri tip de școli de diferite feluri și de diferite prețuri. S-au alcătuit mai multe de aceste planuri tip, care se găsesc alăturate la aceste instrucțiuni.¹ Ele pot fi utile comunelor și arhitecților, pentru a vedea în mod pipăit cum, în anumite cazuri, poate cineva să satisfacă condițiile necesare unui bun local de școală. Pe unde forma locului, orientarea lui, fondul de care se dispune, și celelalte circumstanțe vor fi potrivite, aceste planuri tip se pot aplica întocmai scutind astfel de studii noi. Nu este însă deloc intenția ministerului de a impune aceste planuri, ca planuri invariabile, tuturor comunelor. Împrejurările variază la infinit de la un loc la altul, și se poate prea bine ca un plan, care convine foarte bine într-un loc, să fie neaplicabil în alt loc; sau din cauză că nu se potrivește cu forma locului, sau că trebuie altfel întors cu fața spre soare, sau că mijloacele comunei nu sunt aceleași, sau din orice alte cauze. De aceea comunele care vor voi să clădească

---

1. Aceste planuri nu figurează nici în broșura publicată și – cu atât mai puțin – s-ar fi putut reproduce aici.

un local de școală, vor trebui să vadă dacă împrejurările localuri permit aplicarea întocmai a vreunui din planurile-tip; și dacă nu, ori să modifice după trebuință vreunul din acestea, ori să facă altul cu totul din nou. În acest caz, planurile-tip nu servește decât ca călăuză în redactarea planului celui nou.

Oricum ar fi, construcția nu se poate începe înainte ce planul și devizul nu vor fi revăzute și aprobate de Ministerul de Instrucție Publică și Culte. Această îndatorire revine de drept acestui minister, pe de o parte pentru că nimeni nu este mai în pozițiune decât dânsul de a cunoaște trebuințele școlii și modul de a le satisface; iar pe de alta, pentru că el este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a legii instrucțiunii publice, în care este înscrisă obligațiunea pentru comune de a-și face localuri de școli în bune condițiuni.

Pentru a pune pe minister în pozițiune de a judeca în deplină cunoștință de cauză, trebuie ca, când i se va trimite să judece un plan și un deviz pentru școală, să i se dea și toate lămuririle necesare, precum: planul locului pe care este să se ridice clădirea; arătarea dacă acest loc este pe deal sau în vreo vale, și în acest din urmă caz, să se arate cauza pentru care nu s-a ales un alt loc; să se arate dacă locul nu e băltoș sau în vecinătatea vreunei bălți sau altă cauză de infecțiune, să se arate ce fabrici, uzine, stabilimente publice, biserici, cimitire, hanuri, cârciumi sau alte asemenea se află situate în vecinătatea locului până la o depărtare de 150 metri; ce populație aproximativă în suflete are localitatea pe care e destinată școala să o deservească; ce alte cătune mai sunt în vecinătate, până la o depărtare de 5 kilometri, cu populația aproximativă a fiecăreia în suflete și cu arătare dacă vreuna din ele are deja școală, și ce școală anume; ce materiale de construcție se găsesc mai cu înlesnire în localitate; în fine oricare arătări ce pot fi necesare.

Pentru reunirea tuturor acestor științe, comunele pot cere ajutorul dlor revizori școlari, care au ordine a le da tot concursul.

Curți

S-a observat că, de câte ori se fac planuri pentru școli, rareori arhitecții au grija a prevedea și cheltuielile necesitate de regularea și amenajarea curților. La o școală însă, curtea este una din părțile ei esențiale. Dacă curtea nu ar fi sau dacă ar fi prea mică sau dacă ar fi așa de rău regulată încât nu ar putea servi, copiii ar fi lipsiți de recreațiune, ceea ce este un lucru foarte rău la etatea lor.

Art. 8 din regulament are de obiect a înlătura răul acesta. Nu numai că prin art. 3 s-a cerut ca terenul să fie destul de mare pentru ca curtea să nu lipsească, dar încă prin art. 8 și 51-55 se impune ca această curte să fie pusă în stare de a servi la recreațiunea copiilor. Se cere pentru aceasta ca să nu se lase pline de găuri în care să se adune apa, să nu fie pline de buruieni, ghimpi și măracini, care împiedică pe copii de a alerga și le rup hainele. De aceea se pretinde ca să fie

prunduite, găurile astupate și nisipite peste tot. În localitățile unde prundul și nisipul ar lipsi, regularea curții se va face cu moloz sfărâmat și bătut cu mail; la nevoie, și în lipsă de moloz, chiar cu pământ argilos, uscat, asemenea bătut cu maiul. În orice caz, trebuie să se caute a face ca apa să nu stagneze nicăieri, și ca buruienele și măcăcinii să fie cu totul stârpite. Se recomandă însă a se planta cel puțin o parte din curte cu arbori, pentru a da umbră și pentru a înveseli școala.

În localitățile care dispun de mijloace mai multe, se recomandă înființarea curților acoperite pentru recreație (art. 8 și 56). Acestea sunt niște simple șoproane, lipite de corpul clădirii într-o parte unde să nu împiedece ajungerea luminii în clădire sau, dacă aceasta nu se poate, să fie în comunicație cu clasele prin o galerie acoperită. Ele trebuie să fie deschise în lături, așa încât să nu împiedice circularea aerului. Pe jos, trebuie să fie cu asfalt, cu ciment sau pavate cu bazalt sau, în fine, făcute de pământ foarte bine bătut, cu moloz. Utilitatea acestor curți acoperite este mare pe timp rău, când copiii sunt împiedicați a se recrea în curtea descoperită.

O recomandațiune generală care nu se poate îndești face tuturor comunelor care-și clădesc localuri de școli este ca, clădindu-le, să se gândească la viitor; să nu uite că numărul școlarilor merge și trebuie să meargă crescând și că trebuie să li se pregătească loc în școală. Frecventarea școlilor primare, urbane și rurale este foarte puțin considerabilă astăzi; abia a cincea parte din numărul copiilor în etate de școală se înscriu la începutul anului școlar, și din aceștia încă o bună parte nu ajung până la finele anului.

Este dar sigur că, atunci când legea obligativității învățământului se va aplica cu toată rigoarea, localurile de școli vor trebui mărite și înmulțite într-o măsură foarte însemnată.

Prin urmare, dacă în cutare școală urmează azi, spre exemplu, 30 copii, nu trebuie să se clădească local pentru 30 școlari. Mai întâi, chiar faptul clădirii unui local nou, larg, aerat, luminos și vesel va face să crească numărul școlarilor; căci copiii cu mai mare bucurie trag la o asemenea școală, decât la una așezată într-un local mic, întunecos și trist. Dar apoi, precum am mai zis, într-o localitate unde școala e urmată de 30 de școlari, trebuie să contăm în mijlociu că sunt 150 de copii în etate de a urma la școală; așa că localul ar trebui în realitate făcut, nu pentru 30, ci pentru 150 școlari.

Iată în ce mod își poate face idee cineva de numărul aproximativ al copiilor în etate de școală într-o localitate: Numărul familiilor se înmulțește cu 7 și se împarte cu 10. Astfel, dacă este vorba a se face o școală care să deservească populația din trei cătune, din care unul are 55 familii, altul 26 și altul 37, se face suma acestor familii, care este 118; acest număr se înmulțește cu 7, ceea ce dă 826; și împărțind cu 10, se găsește că în cele trei cătune sunt aproximativ 82 de copii în etate de școală, din care 41 băieți și 41 fete. Ar trebui dar ca localul de școală să se pregătească pentru acest număr de copii.

Cu toate acestea, nu e nevoie ca localurile de școală să fie deodată și chiar de acum mărite în această proporțiune. Pe de o parte, mijloacele statului nu i-ar permite să înmulțească deodată așa de mult numărul institutorilor și învățătorilor; pe de alta, chiar dacă mijloacele ar permite, ar lipsi personalul didactic necesar pentru înființarea deodată a unui așa de mare număr de școli; în fine, este din nenorocire constatat cât de greu este a face ca toți părinții să-și trimeată copiii la școală; așa încât, chiar de s-ar face acum toate socotelile necesare, multă vreme ele vor fi încă depopulate în mare parte, până ce trimiterea la școală a tuturor copiilor să intre, bine în deprinderile populațiunii întregi.

De altă parte este un fapt constatat că numărul școlărilor merge descrescând destul de repede de la clasa I până la a IV-a. Din această cauză, în orașele mici, clasele a III-a și a IV-a sunt puțin populate în comparație cu clasele I și a II-a; iar în orașele mari, este nevoie a se înființa clase divizionare I și a II-a, pentru a putea conține numărul de copii de 7-9 ani, care nu au loc în școlile existente. Până acum, obiceiul aproape invariabil a fost ca aceste clase divizionare să se instaleze în localuri distincte, iar nu la un loc cu școala căreia îi servește de sucursală. Prin aceasta, pe lângă greutatea de administrațiune ce se ivesc, se produc și cheltuieli zadarnice, care apasă asupra comunelor; căci fiecare grupă de clase trebuie să aibă o locuință pentru director, o cancelarie, o gimnastică etc. distincte; prin urmare chirii sau cheltuieli de clădire, de care comunele s-ar putea dispensa.

Toate aceste greutăți se pot ușor evita, dacă, în plănuierea construcțiilor lor școlare, comunele vor proceda cu oarecare sistemă.

Orașelele, care nu au azi decât câte o școală primară de băieți și una de fete, având și acelea clase unite, posedă în general o populațiune prea mică, pentru ca se poată cere separarea claselor unite sau înființarea de școli noi.

În asemenea localități e de ajuns deocamdată ca să se facă localuri de școale suficiente pentru starea actuală a școalei, pentru a se răspunde, nu numai trebuințelor actuale, dar și pentru câțva timp în viitor. Trebuie însă ca clădirea să se facă așa, încât, când populația școalei va crește, când clasele unite se vor separa sau când se vor mai crea clase divizionare, să se poată mări localul, adăugându-i-se clasele necesare, fără ca planul general al ei să fie distrus. Cu modul acesta, comuna nu e silită să închidă chiar de la început un capital prea mare într-o clădire, din care numai o parte are să servească la început, iar restul va fi expus la stricăciuni, rămânând multă vreme neîntrebuințat. Din contra, clădirea se ridică treptat, potrivit trebuințelor, și costul ei nu apasă așa de tare asupra finanțelor comunei.

În orașele mai mari, se impune clădirea cât mai neîntârziată de localuri cu patru și chiar șase sale de clasă destul de încăpătoare; aceste din urmă, destinate a cuprinde și câte două clase divizionare. E bine ca chiar la localurile ce se ridică numai cu patru sale de clasă, să se rezerve posibilitatea de a se adăuga încă una sau două sale, pentru clasele divizionare ce s-ar înființa în urmă.

În comunele rurale, se poate urma aceeași sistemă care se recomandă pentru orașele mici. Deocamdată se poate clădi o școală mai mică, care gradat se poate mări după trebuință.

Pentru a înlesni pe cât e cu putință pe comune, s-au redijat mai multe planuri tip, care se pot executa astfel în mod gradat.

Locuința pentru director și servitorul școlii

Regulamentul prevede (art. 7) ca localul școlii să cuprindă o locuință pentru director. Pentru școlile de fete, această obligațiune este impusă chiar prin lege; însă utilitatea acestei măsuri este așa de evidentă, încât nu există mai nicio școală de băieți, în care directorul să nu-și aibă locuința. În adevăr, nu e cu putință ca o școală, unde se adună sute de copii mici, să fie lăsată în voia întâmplării în orele când nici directorul, nici institutorii nu se află acolo. Copiii lăsați în voia lor și știindu-se cu totul neprivighetăți pot lua cele mai rele deprinderi, pot să-și facă rău și lor, și să facă stricăciuni și localului. În orele când ei ar fi astfel lăsați singuri, disciplina s-ar pierde cu desăvârșire. Pe de altă parte, sarcina de director este grea și obositoare și nu se cuvine ca titularul ei să o poarte, fără niciun fel de răsplată, căci atunci toți institutorii s-ar feri de dânsa, și nu ar mai fi cu putință a avea directori pentru școli. Însă statul nu poate să aloce salarii anumite pentru postul de director, căci deja el poartă cea mai mare parte din cheltuielile învățământului primar, care sunt foarte considerabile. Locuința acordată directorului, pe lângă că este de un mare avantaj pentru școală, ține loc, tot de o dată, și de salariul ce s-ar cuveni să i se plătească anual, pentru această însărcinare.

În comunele rurale, necesitatea locuinței învățătorului este încă și mai imperioasă; căci pe acolo este mult mai anevoie pentru dânsul a găsi casă cu chirie, așa că ori de câte ori nu ar fi de naștere chiar din satul unde este numit, situațiunea lui ar fi cu totul grea.

Deși mai toate comunele recunosc dreptatea acestor observațiuni și caută să le deie satisfacere, s-a crezut necesar a se pune aici, pentru că unele comune au comis însemnate erori în această privință. Astfel, cunoaștem un exemplu de un local de școală urbană de băieți, care a costat o sumă foarte însemnată, și care cu toate acestea nu conține, nici locuință pentru director, nici chiar o cameră pentru servitorul școlii. De aici urmează că mai todeauna școala nu are servitor, pentru că cu salariul ce se plătește de ordinar pentru dânsul, greu se poate găsi cineva care să se și nutrească și să-și țină și casă; comuna va fi dar silită a mări salariul servitorului și adaosul acesta reprezintă cu mult mai mult decât interesul banilor ce ar fi trebuit să se cheltuiască pentru a se pune o cameră de servitor în localul școlii. Afară de aceasta, bine este ca, îndată după terminarea claselor, întregul local, care a costat zeci de mii de lei, să rămână cu totul părăsit și neprivighetă?

Și în caz când servitorul ar întârzia, la orele convenite, să vină să deschidă școala, copiii și institutorii să rămână în stradă, așteptându-l pe dânsul?

Se poate formula ca regulă generală că orice economii rău înțelese făcute la localurile de școli, au ca efect pentru comună cheltuieli mult mai mari decât acele economii.

Construcțiunea

Nicio îngrijire nu trebuie cruțată, pentru ca localul școlii să fie igienic în cel mai înalt grad. Pentru aceasta, nu e de ajuns numai a păzi regulile puse pentru alegerea terenului și a face un plan bun; construcția însăși trebuie făcută așa încât să se evite toate cauzele care ar putea aduce vătămare sănătății copiilor.

Fundațiile rău făcute pot fi cauza, pe de o parte a compromiterii solidității clădirii, iar pe de alta a întinderii umezelii.

Terenul pe care este să se clădească trebuie mai întâi să se sondeze; și dacă până la adâncimea unde este să meargă temeliile nu se găsește pământ solid, temeliile trebuie așezate pe pari. Aceasta, negreșit, mărește costul; însă adaosul de cheltuială va fi desigur mai mic decât paguba ce ar rezulta dacă până peste doi-trei ani tot edificiul ar cădea în ruină.

Să se evite a se întrebuința piatra prea poroasă și scoasă prea de curând din carieră, căci această piatră pentru multă vreme păstrează umezeala pământului. Piatra de gresie nu trebuie niciodată să se întrebuințeze, căci ea este totdeauna umedă. Cărămida rău arsă trage și ea umezeala cu mare energie, întocmai ca un burete, și când este de tot plină de apă, ea devine făinoasă, nerezistentă și soliditatea clădirii este compromisă.

Cea mai bună armă contra umezelii sunt materiile nepermeabile pentru apă, cum e tencuiala făcută cu var hidraulic, betonul, cimentul. De aceea regulamentul (art. 9) recomandă întrebuințarea varului hidraulic pentru tencuieli.

Tot din această cauză, prin art. 19, se recomandă ca zidăria pereților să fie despărțită de soclu printr-un strat de ciment, asfalt, sau table metalice, care nu lasă ca umezeala din temelii să se urce în pereți.

Nu este bine ca parchetele sau dușumelele să se așeze de-a dreptul pe pământ, căci umezeala și răceala pământului se comunică cu prea multă înlesnire camerei. Se cuvine ca parterul să fie ridicat câtva deasupra pământului (art. 22) și pus pe mici bolte de zidărie, care este cel mai bun mijloc de a izola și aerisi părțile inferioare ale clădirii. Dacă aceasta nu se poate, trebuie cel puțin ca sub dușumele să se așeze un strat destul de gros de beton, asfalt sau ciment, sau în lipsă, moloz mărunț și uscat și cărbune pisat.

În comunele rurale, unde de ordinar construcțiunile se fac cu mai puțină îngrijire, soclul clădirii se va înconjura cu o prispă, făcută din pământ uscat și

bătut bine (art. 9), însă destul de îngustă (cel mult 15 centimetri) pentru ca copiii să nu poată umbla pe dânsa. Scopul ei este de a proteja temeliile de apa de la strașine. Tot pentru acest scop, streășinile trebuie să fie destul de mari, pentru ca să nu lase ca apa să cadă prea aproape de ziduri.

În comunele urbane, se pretinde ca clădirile școlare să fie de zid, fie el de cărămidă, de beton, sau de piatră și cărămidă (art. 10). Școalele urbane au prea mare importanță, pentru ca să se permită ridicarea lor cu materiale economice, ca lemnul, ciamurul sau paianta. Pentru dânsule, asemenea materiale nici nu ar garanta soliditatea clădirii și nici nu ar permite edificarea unei construcțiuni destul de întinse, pentru a răspunde trebuințelor. De altă parte, intervin considerațiunile relative la înfrumusețarea orașelor, care nu ar permite întrebuintarea unor asemenea materiale. În fine, nu este niciuna din comunele urbane care să nu fie în stare a-și clădi localuri convenabile de zid pentru scoalele sale.

În comunele rurale, în multe locuri această condițiune nu mai poate fi împlinită. Mijloacele foarte restrânse de care dispun multe comune rurale, precum și raritatea pietrei sau a cărămidei impun nevoia de a se recurge la alte materiale mai economice sau mai lesne de procurat. De aceea, regulamentul (art. 11, 13, 14, 15, 16 și 17) permite, în comunele rurale, edificarea de clădiri școlare de ciamur (*pisé*), de lemn, de paiantă și, în cazuri de tot excepționale, chiar de nuiele sau de vălătuci. E adevărat că asemenea construcțiuni se consideră ca construcțiuni economice, la care se recurge numai de nevoie (art. 17); însă dacă se vor face pe un plan bine conceput și dacă se vor construi cu îngrijire, asemenea localuri pot răspunde destul de bine trebuințelor. Ele vor avea avantajul de a putea fi făcute de meșteri din localitate, de a putea fi reparate cu înlesnire și de a fi aproape cu totul ferite de umezeală. Însă nu e mai puțin adevărat că asemenea construcțiuni prezintă însemnate inconveniente. Astfel, e de temut ca ele să nu fie infectate de insecte și alte animale parazite și să nu fie destul de călduroase. Numai îngrijirea pusă la construire și sollicitudinea învățătorului pot înlătura asemenea neajunsuri.

Printre aceste clădiri economice, merită o deosebită atențiune acele făcute numai de lemn (durate). Înlesnirea cu care se poate procura lemnul în două treimi din întinderea țării, prețul cel mic ce ar costa un local cu totul de lemn, ușurința cu care lemnul se lucrează și acea de a se găsi lucrători, sunt considerațiuni în favoarea localurilor școlare de lemn. În Suedia, în Norvegia, în Danemarca și în Elveția, se construiesc numai din lemn localuri mari, cu mai multe etaje, care sunt foarte durabile, economice, comode și ușor de realizat. La noi, un local de școală rurală tipul nr. 1, care de zid de cărămidă, ar costa 5 până la 7 mii de lei, făcut numai de lemn nu ar costa decât 2.000 lei aproape¹.

---

1. Planurile nu sunt reproduse aici.

În fața acestor împrejurări, ministerul crede că poate recomanda clădirile școlare numai de lemn, cu condițiunea expresă ca prescripțiunile art. 14 să fie păzite cu cea mai mare exactitate, căci altminteri dispar toate avantajele enumerate până aici. Dacă grinziile din care au a se face pereții nu vor fi bine date la rindea (geluite), bine îmbinate, bine uscate și rotunde, bine astupate cu mortar, prin locurile rămase goale între dânsese, și prin acele care se vor deschide când lemnul se va usca, vântul și frigul vor trece fără piedică și școala va deveni o cauză de boli pentru copii.

Dispozițiunea cuprinsă în art. 18 face să se vadă unul din inconvenientele cele mai însemnate ale clădirilor de ciamur (*pisé*), de paiantă, de nuiele sau de vălătuci. Asemenea construcțiuni, pe unde se uzează la noi, se fac de mici dimensiuni și cauza este că ele sunt prea puțin solide și rezistente, pentru ca să poată purta greutatea unor grinzi prea lungi, cum ar trebui la o sală de clasă, unde lățimea interioară a salei nu poate fi niciodată mai mică de 5 m 40. De aceea regulamentul prevede ca, în asemenea caz, grinziile tavanului să fie susținute pe la mijloc de o grindă longitudinală, purtată și ea de niște stâlpi verticali, puși pe linia mijlocie a clasei. Însă, prin această dispozițiune, se naște inconvenientul că se împuținează numărul pupitrelor ce ar încăpea în clasă și că se împiedică vederea.

Art. 20 până la 27 cuprind diverse prescripțiuni, destinate a asigura soliditatea și salubritatea localului.

Se interzice ca sălile de clasă și galeriile să fie fără dușumele sau parchete, și numai cu lut pe jos. În asemenea cazuri, se întrebuițează gunoiu, al cărui miros, într-o sală închisă și plină de copii, poate avea cele mai rele efecte asupra sănătății lor. Afară de aceasta, în curând clasa ar fi plină de găuri, și curățenia ar fi imposibil a se ține cum trebuie.

Nu de mică importanță este măsura ce se cere a se lua, ca apelor să li se deie o scurgere care să le depărteze de la temelii. Nu numai la edificiile publice, dar chiar la cele private, neîngrijirea de a se lua această precauțiune simplă și ușoară este cauza că în curând umezeala pătrunde în pereți și chiar soliditatea clădirii este compromisă.

În privința învelitoarei, se cuvine a se evita tablele de zinc, din cauză că se oxidează și se găuresc cu prea mare înlesnire, și pentru ca la noi se găsesc rari lucrători care să știe să le așeze. Tinicheaua, dacă nu este bine cositorită, se ruginește iarăși numaidecât. Tabla de fier convine destul de bine, dacă e acoperită cu un strat de vopsea îndestulător.

Învelitorile de olane sau țigle sunt foarte bune, pentru că sunt răcoroase vara; nu trebuie însă puse numai pe leaturi, ci pe scânduri lipite una de alta, căci altfel viscolul face să pătrundă în pod, printre dânsese, enorme cantități de zăpadă.

În comunele rurale, dranița și șindrila convin foarte bine, căci se procură lesne și se găsesc meșteri care o așază bine. Un bun acoperiș de șindrila poate dura 40 până la 60 de ani, aproape fără nicio reparațiune.

În niciun caz nu se permite întrebuințarea stufului sau cocenilor pentru acoperământ. Acest sistem primitiv și periculos, pe lângă alte neajunsuri, are și pe acela de a apăsa prea tare asupra pereților.

Prescripțiunea din art. 26, ca tencuielile să fie peste tot drepte și fără ciubuce, are de scop a înlesni curățirea, a nu permite introducerea miasmelor în pereți și a face economie. Tot pentru înlesnirea curățirii, este bine ca unghiurile dintre pereți să nu fie în muche, ci rotunjite. În fine, pe unde mijloacele vor permite, se cuvine ca pereții și tavanele să fie peste tot acoperiți cu vopsea de ulei, dată de trei ori. Cu modul acesta, pereții se pot spăla peste tot, destul de des, cu un burete plin cu o soluțiune slabă de acid fenic, pentru a asigura o perfectă curățenie și a împiedeca propagarea epidemiilor.

Ori de câte ori clădirea va fi cu două etaje, trebuie ca tencuielile tavanelor ce se află sub clase, galerii și scări să fie făcute cu ipsos și puse pe trestie, căci altfel trepidațiunile produse de mișcările copiilor le fac într-una să cadă și să producă accidente.

În ceea ce privește fațada și aspectul exterior al clădirii, nu se poate îndestul recomanda cea mai mare simplitate. Coloanele, ciubucele, ornamentele nu adaugă nimic la meritul școlii, dar au inconvenientul de a costa mulți bani, care se pot cu mai mult folos întrebuința la altceva. Așa, spre exemplu, o clădire care nu ar avea decât 25 metri de lungime în fațadă, pe o înălțime de 10 metri, are 250 metri pătrați de fațadă. Dacă această suprafață se acoperă cu tencuieli netede, ea nu costă decât 750 lei; aceeași suprafață, lucrată cu ciubuce, va costa cel puțin 1.500 lei. Diferența de 750 lei ar fi de ajuns pentru a plăti o bună parte din mobilierul școlii. Și încă aici nu am vorbit decât de una din fațade, și nu am presupus decât simplă ciubucărie ordinară, fără coloare, pilaștri și ornamente de teracotă; cu acestea, diferența ar fi și mai considerabilă.

Clasele

Clasa este partea principală a școlii, aceea asupra căreia trebuie mai cu seamă să se concentreze atențiunea arhitectului pentru a o pune în cele mai bune condițiuni posibile.

Sunt nenumărate defectele, ce poate prezenta o sală de clasă, din punctul de vedere al dimensiunilor, al dispozițiunilor, al luminării, al încălzirii, al ventilației etc. Nu vom intra aici în detalii tehnice, care fac obiectul unor scrieri anume destul de voluminoase; ci vom arăta numai principalele inconveniente, care trebuiesc cu orice preț înlăturate în noile construcțiuni școlare.

Cea dintâi condiție este ca accesul clasei să fie cât se poate de lesnicios. Să nu se pună ușa clasei în galerii înguste, întunecoase sau strâmbe, pentru că atunci, când copiii se grămădesc la ieșire, este ca și sigur că se vor întâmpla accidente.

Să nu se așeze ușile la două sau mai multe clase astfel încât la ieșire să se poată întâlni două sau mai multe curente de copii. Să se evite cu cea mai mare îngrijire a pune ușile claselor prea aproape de scări, căci altfel prea ușor se va întâmpla ca copii din nebăgare de seamă, să cadă pe scară.

Să nu se creadă ca o sală este cu atât mai bună pentru clasă, cu cât e mai mare. Este o limită pentru mărimea claselor, precum este și pentru micșorimea lor.

Legea fixează la 50 numărul maximum al copiilor într-o clasă. Din nenorocire, lipsa de mijloace impune de cele mai multe ori a se trece peste acest maximum; așa că nu e rar a se vedea clase de 80–100 și mai mulți școlari. Însă este evident că numărul prea mare de școlari face că învățătorul nu se mai poate ocupa în mod serios cu dâșii, așa că învățământul suferă. Aceasta este una din cauzele cele mai grave ale scăderii nivelului învățământului la noi. De aceea regulamentul (art. 29) impune ca număr maxim de școlari într-o clasă rurală 80, iar în una urbană 70. Aceste numere, de nevoie, sunt mai mari decât cel de 50 fixat prin lege; însă tot e bine că se pune o limită, care nu e mai presus de puterile țării și care va împiedica aglomerarea afară din cale în sălile de clasă.

Spațiul necesar unui copil în clasă este determinat de către igienisti. Într-o clasă bine ventilată, un copil are nevoie de cel puțin 4 metri cubici de aer; acest număr este un minimum, sub care nu se poate scinde, fără pericol pentru sănătatea copiilor.

În suprafață, nu se poate prevedea pentru fiecare copil mai puțin decât 1 metru pătrat, în care se socotește și locul necesar pentru tablă, catedră și pentru trecerile dintre pupitre și în lungul pereților. Altfel, ar lipsi spațiul necesar pentru mișcările elevilor, în împlinirea datoriilor lor școlare.

Admițând aceste două cifre, se vede că înălțimea minimă a clasei trebuie să fie de 4 metri. Dacă i se dă o înălțime de 4 metri 50 cm. Sau 5 metri, dispunându-se pupitrele așa încât fiecare elev să dispună în mijlociu de 1 metru pătrat în clasă, atunci de fiecare elev va veni câte 4 m 50 cm. Sau 5 m cubici de aer.

Nu e avantajos a se da claselor o înălțime mai mare de 5 m pe de o parte din cauza greutateii de a se curăți pereții și tavanul la asemenea înălțime, iar pe de alta din cauză că circulația aerului nu se face în mod destul de complet, fără anume sisteme de ventilațiune.

În suprafață, se poate merge până a se da de fiecare elev câte 1,25 metri pătrați în mijloc. Nu se cuvine a se trece peste această cifră; s-ar face o cheltuială inutilă și apoi s-ar da mijlocul a se pune mai multe bănci și a se grămădi copii mai mulți decât numărul prescris la art. 29 din regulament.

Astfel fiind, iată care ar fi dimensiunile limită ale unei sale de clasă într-o școală rurală sau urbană: într-o școală rurală, de la 40 metri pătrați până la 100 metri pătrați; într-o școală urbană, de la 40 metri pătrați, până la 87,5 metri pătrați.

Pentru clasele a III-a și a IV-a primară, se cuvine a se prevedea sale de dimensiuni mai mici decât pentru clasele I și a II-a.

Dar nu este destul a hotărî numai mărimea clasei, ci trebuie a se vedea și forma ce trebuie să i se dea.

Singura formă acceptabilă este evident că este cea dreptunghiulară.

Luminarea, după cum se prescrie la art. 31, nu poate să vie decât, ori numai dintr-o parte, adică din stînga elevilor, ori din două părți adică din stînga și din dreapta lor; nici într-un caz nu trebuie să vie lumina din fața lor sau din fața învățătorului, căci aceasta ar vătămă vederea, ori pe a lor, ori pe a învățătorului.

Astfel fiind, să nu să dea clasei o lățime mai mare de 7 metri. Experiența arată că, dacă lățimea clasei e mai mare decât atât, nu mai ajunge destulă lumină până la copiii care sunt lângă peretele opus ferestrelor. Iarna mai ales, inconvenientul acesta este foarte serios. O altă considerație pentru care este bine a se evita lățimile prea mari ale claselor, este că atunci se reclamă grinzi prea lungi, și prețul de construcție se mărește în mod simțitor. În fine, dacă clasa este prea lată, învățătorul are greutate și oboseală ca să o privegheze, căci nu poate avea pe toți copiii deodată sub ochi, ci e silit să întoarcă mereu capul la dreapta și la stînga.

De altă parte, se cuvine a evita pe cât se poate a se da clasei o lungime prea mare, căci atunci copiii din ultimele bănci scapă mai de tot de orice priveghere, iar învățătorul se obosește prea mult, pentru a face ca vocea să se audă până la fund. E de dorit ca nici într-un caz lungimea clasei să nu treacă de 11,50 m.

Cu modul acesta, se vede că cifrele de mai sus trebuie reduse și că cea mai mare suprafață, ce se poate da unei sale de clase nu va trece peste 7m x 11,50m = 80 mp 50 cm, care convine tocmai unei clase rurale de 80 copii a 1 mp de fiecare sau unei clase urbane de 70 copii, a 1 mp 15 de fiecare.

Odată ce mărimea suprafeței salei de clasă este hotărâtă, pentru a-i fixa forma, trebuie să se aibă în considerație forma ce se adoptă pentru mobilier.

Regulamentul prevede ca băncile de școală să nu fie decât de un loc sau de două locuri, având prin urmare lungimea, primele de 55 cm, iar celelalte de un metru.

Cât pentru dimensiunea lor în sensul lățimii, ea este de 0,70 m pentru toate băncile după modelul adoptat acum trei ani de minister.

Să presupunem că ar fi vorba a se dispune trei rânduri de pupitre de câte două locuri. În acest caz, cele trei rânduri de pupitre ar ocupa 3 metri din lățimea salei și, socotind câte cel puțin 60 centimetri lățimea spațiului ce trebuie lăsat pentru trecere între rândurile de bănci, și între acestea și pereți, adică peste tot 2,40 m pentru patru spații, vedem că lățimea clasei nu poate fi mai mică de 5 m 40 cm. Ea poate merge însă până la 6 metri dacă, pentru mai multă comoditate, s-ar lăsa pentru fiecare spațiu câte 75 cm.

Dacă clasa trebuie să conțină 70 de elevi, trebuie să se pună, în sensul lungimii, 12 rânduri de pupitre, de vreme ce în fiecare rând încap câte 6 școlari. Aceste 12 rânduri de bănci vor ocupa o lungime de 0,70 m x 2 = 8,40 m. Adăugând 2 m pentru catedră și 0,60 m la fundul clasei, în lungul peretelui,

ajungem la o lungime de 11 metri. Această lungime trebuie însă mărită până la 11,50 m din cauză că rândurile de pupitre nu se pot totdeauna așeza destul de exact, încât să nu fie deloc spațiu pierdut.

După aceleași reguli, se poate găsi forma clasei în fiecare caz particular. Dăm aici cifrele relative la aceste forme.

No. curent	Numărul școlărilor	No. rândurilor de pupitre		No. pupitrelor din fiecare rând	Spații între rândurile de pupitre	Lungimea clasei	Lățimea clasei
		cu un loc	cu 2 locuri				
1	70	–	3	12	0 m 75	11 m 50	6 m 00
2	48	–	3	8	0 m 75	8 m 50	6 m 00
3	70	1	3	10	0 m 60	10 m 00	6 m 55
4	49	1	3	7	0 m 60	8 m 00	6 m 55
5	72	–	4	9	0 m 60	9 m 50	7 m 00
6	48	–	4	6	0 m 60	7 m 20	7 m 00
7	40	–	4	5	0 m 60	6 m 00	7 m 00
8	80	–	4	10	0 m 60	11 m 50	7 m 00

În dispoziția a 3-a și a 4-a, lățimea clasei se poate mări până la 7 m, dând spațiilor longitudinale câte 0,69 m, în loc de 0,60 m.

Dispoziția a 7-a și a 8-a convin pentru școli rurale; cea de a 7-a poate fi bună în comunele mici, care deocamdată au elevi puțini, însă care vor să-și păstreze posibilitatea de a-și mări școala; căci în acest caz, nu are decât să se lungească clasa, fără a se atinge lățimea ei și fără a schimba nici grinzile, nici ușa, nici ferestrele.

Una din chestiunile cele mai importante, relativ la clase, și care cu toate acestea este una din cele mai neglijate în practică, este aceea a iluminatului. Când lumina în clase este puțină sau când vine din partea de unde nu trebuie, nu numai că cele mai multe din exercițiile clasei devin anevoioase sau chiar imposibile, dar încă vederea copiilor este compromisă. De aici se nasc o mare parte din miopiile a căror origine e în școală, precum și strabismele (ochii încrucișați) și deviațiunile coloanei vertebrale, provenite din atitudinile vicioase ce ia copilul, pentru a se întoarce spre partea de unde are lumina cea mai favorabilă.

Regulamentul (art. 31, 32, 33, 34 și 35) prevede pe scurt, însă în mod destul de clar, regulile principale de observat, pentru ca clasa să fie asigurată de o lumină suficientă și bine distribuită.

Se lămurește aici că în comunele rurale și chiar în cele urbane nu e bine ca ferestrele să aibă geamuri mari, din cauza cheltuielii însemnate ce ar rezulta din reînnoirea lor în caz de spargere și a pericolului pentru copii de a fi răniți de

spărturi. Mai nimerit este ca fereastra să fie împărțită într-un număr mai mare de ochiuri, prinse în cercevele subțiri, care să împiedice cât mai puțin trecerea luminii.

Tot cu privire la luminare, se pune în vederea autorităților comunale că storii (perdelele) la ferestre sunt de o necesitate absolută, când ferestrele sunt spre soare. Când lumina soarelui dă direct în clase, este o suferință nespusă pentru copii a lucra și vederea lor poate fi serios atinsă, fiind astfel expusă timp de cinci ore pe zi. Cu o cheltuială foarte mică, care nu va trece peste 300 lei, pentru cea mai mare școală urbană, se poate vindeca răul acesta.

Lumina cea mai supărătoare este aceea care vine prin partea de jos a ferestrei pentru că aceea este care lovește direct în ochi. De aceea este bine ca storii să se dispună așa încât să se închidă de jos în sus, în loc de a se lăsa de sus în jos.

Prin art. 36, se cere ca pereții, până la înălțimea de un metru 20 cm să fie acoperiți cu lambriuri de lemn vopsit; aceasta cu scop de a se putea ține pereții curați și de a feri pe copii de contactul imediat cu zidul, a cărui umezeală și răceală poate să fie vătămătoare. În lipsa lemnului, o vopsea bună cu ulei poate până la un punct să-l înlocuiască, căci o asemenea vopsea se poate lesne spăla cu un burete cu apă. De aceea, pe unde mijloacele vor permite, este de dorit ca, nu numai partea inferioară a pereților, dar chiar întreaga suprafață interioară a clasei, să fie vopsită în ulei; căci atunci, prin spălături dese cu buretele, s-ar putea evita cu totul infiltrarea miasmelor în pereți.

Cât pentru culoarea ce se cuvine a se da vopselei pereților, cea verde deschisă, foarte palidă, este cea care convine mai bine.

Art. 37 prevede modul de închidere și deschidere a ferestrelor. Dispoziția prescrisă într-însul, care este foarte simplă și comodă, are de scop ca, când sunt deschise numai părțile de sus ale ferestrei, curentul de aer să nu lovească direct în copii, ci mai întâi tavanul. Cu modul acesta, chiar când timpul e mai aspru, se poate fără inconvenient deschide partea de sus a ferestrei, pentru a ventila clasa.

Ventilațiunea

Art. 40 din regulament atinge una din chestiunile cele mai grele, relative la clădirile școlare: aceea a ventilațiunii.

Un copil are trebuință în mijlociu de 15 metri cubici de aer curat pe oră, ca să respire. În practică însă este imposibil a se clădi clase de asemenea dimensiuni; limita de 4 metri cubici de aer de fiecare elev, în starea actuală a lucrurilor, este tot ce se poate impune pentru localurile școlare. Însă, astfel fiind, evident că diferența de 11 metri cubici, care lipsește, trebuie să se procure copilului prin schimbarea continuă a aerului clasei în timpul lecțiunii.

Aceasta nu este deloc un lucru indiferent și localurile în care punctul acesta a fost neglijat, nu pot deloc să fie satisfăcătoare. Lipsa de aer în clase, nu numai

compromite sănătatea copilului pentru viitor și favorizează producțiunea miasmelor și lățirea epidemiilor, dar chiar în timpul cât copilul se află în clasă, îi produce jenă în respirațiune, durere de cap, amețeală și somnolență; în aceste condițiuni, atențiunea lui este imposibil să stea deșteaptă la exercițiile clasei, așa că rezultatul economiei ce se face asupra ventilațiunii este că se compromite mersul învățământului clasei.

Sunt nenumărate sisteme de ventilațiune care s-au imaginat; însă pentru obiectul care ne preocupă aici, alegerea nu este așa de mare, căci trebuie să înlăturăm toate sistemele prea costisitoare, prea complicate, prea delicate și ușor de deranjat, precum și pe toate acelea care ar necesita privegherea și îngrijirea unei persoane anume; căci nu e de gândit a se cere de la comune să plătească câte un mecanic anume pentru fiecare școală, care să aibă grijă numai de aparatele de ventilație ale școllei.

Mijlocul de ventilațiune cel mai simplu consistă în deschiderea regulată a ușilor și ferestrelor destul timp pentru a schimba cu totul aerul clasei. Vara când e timpul bun și când zgomotul exterior nu împiedică deschiderea ferestrelor, nimic nu e mai bine decât a se face clasa cu ferestrele deschise.

Când aceasta nu se poate face, se pot ține deschise cel puțin geamurile de sus ale ferestrelor, care sunt dispuse într-adins pentru acest scop (art. 37). Chiar dacă timpul este ceva rece, aceasta se poate face fără inconvenient, deoarece curentul de aer ce vine prin partea de sus a ferestrelor nu lovește direct pe copii.

În orice caz, fie timpul cât de aspru, îndată după plecarea copiilor din școală, trebuie ca ușile și ferestrele să fie ținute deschise timp destul, pentru ca tot aerul clasei să fie cu totul reînnoit.

Același lucru trebuie făcut și în recreațiile care despart o lecțiune de alta, însă cu oarecare precauțiune; deschizând spre exemplu, mai întâi ferestrele timp de 5 minute, și ținând ușa închisă; pe urmă, închizând ferestrele și deschizând ușa timp iarăși de cinci minute.

Acest din urmă mijloc însă are inconvenientul de a răci deodată clasa, așa că lecțiunea următoare, copiii vor fi în frig. Afară de aceasta, el nu se poate aplica chiar în timpul lecțiunii, când tocmai aerul are mai mult trebuință de a fi schimbat. Problema este dar ca ușile și ferestrele fiind închise, să se stabilească un curent continuu de aer curat care să vină de afară în clasă și un curent de aerul stricat care să iasă din clasă afară, amândouă aceste curenți mergând în mod continuu și automatic, fără îngrijirea nimănui.

Iată un sistem ce s-ar putea adopta și care ar împlini toate aceste condițiuni, pe lângă acelea ale ieftinătății și simplității.

În peretele clasei care este opus sobei, se face un canal *a* la partea inferioară, aproape de parchet, care se deschide în clasă, și aduce pe acolo aer curat de afară. Acest aer venind rece, este mai greu și de aceea rămâne pe partea de jos a clasei. Aerul viciat prin respirațiune fiind cald, e mai ușor și de aceea se ridică în partea

de sus a clasei; de aceea lui i se dă ieșirea afară prin o altă deschidere b făcută în peretele clasei lângă care este soba și pusă tocmai în partea de sus a acestui perete.

Însă aceasta nu este de ajuns, căci aerul viciat nu va ieși prin a doua deschidere, dacă nu va fi aspirat în afară într-un mod oarecare. De aceea, tubul b se unește cu coșul (hornul) pe unde se ridică fumul de la sobă, după cum se specifică și în art. 47. Precum se știe, fumul cald al sobei se ridică pe coș cu destulă energie; aceasta este cauza că soba trage. Urcarea aceasta a fumului, determină și în tubul b un curent de aer din clasă, care se ridică în coș, împreună cu fumul. Atunci aerul clasei răbindu-se, din cauza celui care iese prin b și prin gura sobei, aerul de afară vine să-i ia locul prin a , așa că se stabilește un curent continuu de aer care intră prin a și iese prin b și prin gura sobei.

În acest sistem, soba însăși este dar un mijloc de ventilație și încă din cele mai puternice, deoarece ea aspiră aerul din clasă și-l transmite pe coș, obligând astfel aerul de afară să pătrundă în clasă prin a . Atâta însă nu ajunge, căci în timpul cât nu arde focul în sobă, ventilația ar trebui să stea, deoarece ar lipsi curentul în coșul c d ; așa că, în cea mai mare parte a timpului, clasa ar fi cu totul lipsită de ventilație.

Inconvenientul acesta se poate înlătura foarte ușor și cu mică cheltuială, instalând la extremitatea exterioară a coșului o morișcă, făcută în modul următor: un cilindru de tinichea, de un diametru ceva mai mic decât coșul, este suspendat la gura lui, printr-un ax, susținut de niște traverse puse în curmeziș pe gura coșului.

Cilindrul poartă înăuntru lui o suprafață elicoidală de tinichea, așa că învârtindu-se cilindrul, este silit să se urce pe această suprafață elicoidală, până afară. Axul la capătul superior poartă niște palete îndoite; când bate vântul, paletelile acestea se învârtesc, pun în mișcare și cilindrul și determină aspirarea aerului din coș. Cu modul acesta, e de ajuns cea mai slabă suflare de vânt pentru a determina un curent ascendent de aer în coș și, prin urmare, ventilarea clasei; așa că ventilarea ar merge ca sigură în mod aproape permanent.

Adăugăm că la gurile a și b se cuvine să se pună capace, pe care cineva să le poată închide și deschide după voie, pentru a se putea mări sau micșora după trebuință ventilarea clasei.

Instalarea completă a unui asemenea aparat ventilator nu costă mai mult de 30 lei pentru o clasă.

Încălzirea

În ceea ce privește încălzirea, lămuririle date în art. 41–46 sunt destul de clare, pentru a face să se înțeleagă care sunt dispozițiile de luat. Nu se insistă asupra încălzirii centrale sau prin calorifere, tot de teama complicațiunii, a

cheltuielilor celor mari de instalație și a necesității unui mecanic special. Socoțim că, la noi, încălzirea cu sobe este tot cea mai nimerită, și ca economie și ca simplitate și pentru că e lumea deprinsă cu dânsese și din cauză că contribuie în mod puternic la ventilarea claselor.

E anevoie a se pronunța cineva dacă sobele de fier sistem Meidinger, sunt sau nu mai avantajoase decât cele de cărămidă, oale sau faianță. Cele dintâi când sunt bune au avantajul de a fi mai puțin voluminoase, de a se încălzi mai repede și de a fi mai durabile; de altă parte însă au inconvenientul că, dacă se încălzesc prea tare, miasele din aer vin de se ard pe dânsese și contribuie la stricarea aerului; afară de aceasta, în acest caz, fierul devine permeabil pentru gaze, așa că oxidul de carbon, ce se produce în sobă prin combustione, trece prin pereții ei și se răspândește în clasă. E adevărat că, la sobele Meidinger fierul nu se poate încălzi până la roș decât numai dacă focul este prea rău regulat.

Cu un cuvânt, rămâne ca în fiecare caz particular să se vadă care este cel mai bun sistem de sobe sau de calorifere ce se cuvine să se adopte.

Grilajul cerut de art. 44 a se pune în jurul sobei are de scop, pe de o parte a feri soba de lovituri din partea copiilor, pe de alta de a-i feri pe dânsii a se arde de dânsa și în fine de a nu-i lăsa să umble la foc, care trebuie să fie numai în grija și în seama servitorului.

Gimnastica

Aparatele de gimnastică se pot instala în curtea de recreație a școlărilor; dacă însă există o curte acoperită și dacă aceasta are o înălțime suficientă, este de preferat ca ele să se așeze într-însa, pentru ca lecțiunile și exercițiile de gimnastică să se poată face și când timpul este rău.

Latrine

În art. 60 până la 72, regulamentul prescrie în mod foarte minuțios regulile de urmat, în instalarea latrinelor la școli. Motivul acestor precauțiuni este ușor de înțeles: la toate edificiile publice, partea aceasta este în genere cea mai puțin îngrijită și cu toate acestea tocmai acesta este cea care poate aduce cele mai grave neajunsuri, mai ales într-un local de școală. Prin ele se propagă epidemiile, în modul cel mai activ și mai energic; aerul infect ce exală ele poate compromite sănătatea copiilor în modul cel mai grav, nefiind ținute curat, ele dau copiilor deprinderi de necurățenie și neîngrijire. De aceea, unul din articolele cărora trebuie să se dea cea mai mare atențiune în clădirile școlare sunt

latrinele și să nu se cruțe nimic pentru ca ele să fie instalate în cele mai bune condiții posibile de igienă fizică și morală.

În orașele unde există canalizare pentru apă, se recomandă cu insistență sistemul Water closet, singurul care oprește în mod absolut emanațiunile gropilor. Pe unde acesta nu se poate face, din lipsa de apă, se poate aplica sistemul numit *earth-closet*, întrebuințat în școlile engleze, și care până la un punct poate înlocui pe celalt. El constă într-o cutie plină cu pământ uscat și fărâmat mărunt, cu nisip sau cu cenușă, care printr-un mecanism automatic, pus în mișcare prin greutatea copilului sau prin un buton ce se trage cu mâna acoperă materiile cu pământ, nisip sau cenușă.

Locuința Directorului

În privința locuinței directorului, recomandațiunea capitală este ca ea să fie cu totul fără amestec cu școala (art. 78), Nu se poate îndestul insista asupra acestui punct: pe cât e de indispensabil ca directorul să aibă locuința în școală, tot atât de necesar este ca menajul său să nu fie expus vederii școlarilor, ca familia și servitorii săi să poată să-și caute de treburile casei, fără a trece neîncetat prin mijlocul școlarilor; în fine ca viața privată a directorului să fie cu totul neatârnată de școală. Nu se pot număra toate neajunsurile ce se nasc din nepăzirea cu destulă strictețe a acestei reguli: neîncetate conflicte între copii de o parte și familia și servitorii directorului de alta; exemple rele ce copiii pot lua de la servitori; tulburări aduse în mersul liniștit al școlii; zgomot prin coridoarele școlii în timpul orelor de clasă; lipsă de curățenie în școală. Pe lângă aceasta, se mai adaugă că, dacă directorul nu este cu totul separat de școală, prea adeseori el pune stăpânire pe unele încăperi ale școlii asupra cărora nu are niciun drept; astfel se întâmplă să se vadă camere destinate a servi de vestiare școlii, ocupate cu proviziile de iarnă ale directorului.

Condițiunea impusă de art. 78 nu este așa de greu de împlinit; planurile tip redijate de minister o împlinesc pe deplin; și pe urmă ea este prea importantă, pentru ca arhitectul să nu-și dea toate silințele pentru a o satisface.

Vestiare

Vestiarele sunt o inovațiune în școlile noastre. Până astăzi, nu se găsesc decât în vreo câteva din noile localuri de școli primare din București și la liceele Sfântu Sava și Matei-Basarab. Ele însă sunt foarte necesare. Nu este bine ca școlarii să-și lase hainele groase pe unde apucă; aceasta le dă deprinderi de

dezordine și neîngrijire, care le vor rămânea pe urmă pentru toată viața. Pe urmă, suprafețele claselor sunt calculate așa încât nu rămâne pe de lături destul loc pentru ca mantalele și paltoanele să se poată atârna în cuiere chiar în clasă. În fine, când e ploaie, hainele ude exalează miros neplăcut care infectează clasa.

Adăugirea unei camere pentru vestiar înlătură toate aceste neajunsuri și nu provoacă o cheltuială mai mare decât aceea care ar rezulta din mărirea ce ar trebui să se dea saalelor de clase, pentru ca să se poată pune chiar într-însele cuierul pentru haine.

Trebuie însă să adăugăm că întrebuintarea vestiarelor va reclama o priveghere mai de aproape din partea directorului și a servitorului, căci altfel poate da loc la multe neajunsuri. Aceasta va face obiectul unor instrucțiuni speciale adresate directorilor.

Lavabo

Este bine ca, pe unde se poate, în vestiar sau în apropierea lui, să se instaleze câte un lavabo. La ieșirea din clase sau după recreațiune, copiii vor putea să se spele pe mâini, ceea ce le va da deprinderi de curățenie și aceasta va avea cea mai salutară influență, nu numai asupra lor, dar și asupra familiilor lor.

În orașele unde este canalizare pentru apă, lavaboul se va compune dintr-un simplu jghiab, cu câteva becuri de apă și cu scurgere care să ducă afară din școală apa de la dânsul. Pe aiurea, se poate întrebuinta o puțină, având de jur-împrejur câteva canale cu un jgheab în care să cadă apă și cu un tub pentru scurgerea ei.

Grădina școlii

Dispozițiunea cuprinsă în art. 81 este una din cele mai însemnate. Grădina școlii este nu numai un mijloc de a face veselă și sănătoasă curtea școlii, dar încă are și altă utilitate practică: ea procură învățătorului o distracțiune plăcută și folositoare și mai cu seamă îi dă mijlocul de a deprinde pe școlarii săi cu practica grădinii și arboriculturii, care, la țară mai ales, sunt de prima importanță, deoarece constituie una din principalele ocupațiuni și mijloace de trai ale locuitorilor săteni. Deși programa școlilor rurale prevede noțiunile de horticultură și arboricultură, studiul acesta rămâne mai totdeauna fără cel mai mic folos, din cauză că lipsește practica și rămâne un simplu curs teoretic. Existența grădinii școlii va înlătura acest mare rău.

Bineînțeles, dacă regulamentul nu prevede grădina decât la școlile rurale, cauza nu este că nu ar fi bine ca și cele urbane să aibă. Din contră, e de dorit ca

nicio școală să nu fie fără grădina ei. Ministerul însă s-a ferit de a impune niște condițiuni prea greu de împlinit, căci în orașe prea adeseori se va întâmpla că scumpetea sau lipsa de locuri nu va permite înființarea acestei utile anexe a școlii.

Sale de desen și ateliere

Sălile de desen și atelierelor pentru lucrul manual sunt și ele o inovațiune în școlile noastre primare; chiar în cele secundare nu s-a introdus decât la clădirile cele mai noi. Necesitatea acestor sale se înțelege prin nevoia ce este a le da lumina în alt mod decât se cere să fie distribuită în clase și un mobilier special, care nu se potrivește cu forma de bănci sau pupitre care singure se pot adopta pentru clase.

Cu toate acestea, trebuie să adăugăm că învățământul desenului este încă foarte înapoiat în școlile noastre primare și că va trebui încă mult timp și multă stăruință, până ce să i se poată da atențiunea ce merită.

Tot asemenea, lucrul manual pentru băieți nici nu figurează azi în programul școlilor primare. Este adevărat că introducerea lui se impune ca o necesitate pedagogică de primă ordine și că mai curând sau mai târziu această lacună va trebui împlinită.

Pentru aceste motive, este bine ca sălile de desen și sălile de atelier pentru școlile de băieți să nu se construiască deocamdată, ci să se amâne pentru mai târziu, când vor putea fi întrebuințate cu folos. Se cuvine însă ca, în alcătuirea planului, să se țină seama de dânsurile și să se dispună lucrurile în așa fel încât, când va veni necesitatea, acele sale să se poată ridica cu înlesnire, fără a tulbura economia planului școlii întregi.

Nu este tot așa cu sălile de lucru de mână pentru școlile de fete. Lucrul de mână a făcut totdeauna parte din programa școlilor de fete; însă lipsa unei sale speciale a împiedicat adoptarea unui mobilier propriu pentru a favoriza acest învățământ, care este de atâta însemnătate. Lucrul de mână se predă azi chiar în sălile de clasă ordinară, în băncile și pupitrele obișnuite, unde fetele nu pot să-și întindă lucrul, nici să croiască sau să potrivească. Aceasta este poate principala cauză că acest învățământ lăncezește și că și-a schimbat cu totul caracterul, de vreme ce fetele se ocupă aproape exclusiv cu lucrări mărunte de împletiri, broderii și tapiserii, în loc de lucrurile în adevăr utile, însă pentru care se cere loc mai mult.

Pentru aceste motive, este foarte necesar ca la școlile de fete să nu lipsească sala de lucru de mână căreia să i se dea mobilierul special ce se cuvine și care constă în mese lungi și orizontale, în loc de pupitrele înclinate din clase. Aceasta va necesita oarecare cheltuială care va aduce un folos necomparabil mai mare decât dânsa.

O sală de atelier, pentru 60 eleve, împreună cu mobilierul necesar, nu ar mări costul unui local de școală cu mai mult de 1.000 lei aproximativ.

Mobilierul școlar

Dacă un local de școală bine condiționat este indispensabil pentru a nu compromite sănătatea copiilor și pentru a nu împiedeca dezvoltarea lor fizică în mod regulat, mobilierul școlar nu este deloc mai pe jos în această privință.

Cu părere de rău însă trebuie să constatăm că în privința mobilierului școlar, s-a făcut încă și mai puțin decât în privința localurilor școlare. În adevăr, multe comune s-au silit să-și clădească localuri bune pentru școli și dacă, cu toate sacrificiile lor, nu au reușit totdeauna, cauza este de cele mai multe ori lipsa de cunoștințe tehnice în această materie. Chestiunea mobilierului însă nu a preocupat pe comune în aceeași măsură. Puține, foarte puține, din ele sunt care s-au încercat să renunțe la vechiul mobilier, care e atât de incomod și atât de periculos pentru sănătatea copiilor.

Băncile ce se întrebuițează încă în imensa majoritate a școlilor noastre sunt adevărate instrumente de supliciu pentru copii. Lungimea lor variază de la 2 până la 4 metri, așa că în fiecare bancă se înghesuie câte 6 până la 14 copii. De aici rezultă o completă împiedicare a mișcărilor pe care trebuie să le facă copilul în timpul lecțiunii, precum și atitudini jenate și vicioase, care influențează în modul cel mai dezastruos asupra creșterii copilului. Afară de aceasta, când trebuința cere ca un copil să iasă din bancă, el nu o poate face decât trecând peste toți camarazii din dreapta sau din stânga sa, ori silindu-i să iasă și ei de la locurile lor.

Un alt defect al băncilor actuale este că masa este prea depărtată de bancă: între verticalele ce trec prin marginile scaunului și al mesei, este totdeauna o distanță de 20 până la 30 sau 35 centimetri. Este astăzi recunoscut că nimic nu poate fi mai rău pentru copii decât această dispozițiune. Când copilul trebuie să scrie, el e silit să se plece înainte, să-și sprijine pieptul pe masă și să ridice cotul și umărul drept tocmai pe masă, lăsând în jos umărul stâng. De aici rezultă oboseala pieptului, tulburări în respirațiune, palpitațiuni de inimă și devierea spre dreapta a coloanei vertebrale, toate afecțiuni de cea mai mare gravitate.

Nu este numai atât.

Mai totdeauna, scaunele de ședere nu au spate, așa că copiii, în tot timpul cât trebuie să stea în bănci, neavând niciun punct de sprijin, sunt siliți să stea ori gârboviți ori cu pieptul și coatele așternute pe masă ori în alte atitudini tot așa de puțin igienice. Dimensiunile băncilor nu au niciun raport cu acele ale corpului copiilor. Toată lumea știe, spre exemplu, că într-o întregă școală toate băncile sunt de aceeași mărime, pentru copii de 7 ani, ca și pentru cei de 14. Din această cauză, unii stau cu picioarele atârinate, ceea ce, în timp de o oră întregă, produce o netolerabilă suferință; alții, din contra, nu pot încăpea în bănci. Masa este de ordinar prea depărtată, prea înaltă și cu o înclinare defectuoasă, așa că copiii sunt siliți să se plece, să se întindă, să se înalțe în vârful degetelor, ca să poată citi și scrie; miopia în școli în mare parte de aici vine.

Iată starea în care se află băncile de clasă. Cât pentru celălalt mobilier de școală, precum catedre, table, mobilier de cancelarie, nici nu mai vorbim, căci de multe ori el nici nu există; sau, când se află, este într-o stare de ne descris.

Regulamentul remediază toate aceste rele, printr-un mic număr de prescripțiuni.

Mai întâi el proscribe cu desăvârșire băncile de mai mult de două locuri; inconvenientele acestor bănci s-au arătat îndestul mai sus, ca să nu mai fie nevoie a se reveni aici asupra lor. Pupitrele de un loc sau două poate că reclamă loc mai mult, pentru un același număr de elevi, decât băncile de sistema veche; cu atât mai bine însă dacă prin introducerea lor, se va pune un capăt oribilei grămădiri ce se vede astăzi în unele din școlile noastre; cu atât mai bine dacă, prin acest mijloc, copiii vor putea în fine să capete în școală spațiul și aerul necesar pentru dezvoltarea lor fizică, ceea ce astăzi prea adeseori le lipsește cu totul. Pentru a pune capăt perpetuei nepotriviri ce este între talia copiilor și băncile de clasă, se prescriu patru serii de dimensiuni deosebite, pentru pupitrele destinate copiilor de diferite etăți. Toate aceste dimensiuni sunt fixate cu cea mai mare îngrijire, după măsurile cele mai certe, făcute de oameni competenți și adoptate de toți pedagogii însemnați. Niciun detaliu nu este neglijat; se dau toate cifrele ce pot fi necesare pentru construirea pupitrelor de către orice tâmplar. Se prevede și o stinghie la spate pentru sprijinirea corpului.

Proiect de lege

*pentru un împrumut de 15.000.000 lei, plătit în rate de către
comune, pentru clădirea localurilor de școli primare*

Art. 1. – Se deschide pe seama Ministrului de Instrucție Publică și Culte un credit de 15.000.000 lei, din care să se înainteze comunelor urbane și rurale, cu titlul de împrumut, sumele necesare pentru construcțiunea localurilor de școli primare care lipsesc, pentru îmbunătățirea localurilor actuale și pentru facerea mobilierului școlar.

Suma de 15.000.000 se va lua, potrivit cu trebuințele, de la Casa de Depuneri, Consemnațiuni și Economii, cu titlul de împrumut și cu dobândă de câte 5% pe an. Ea se va amortiza în timp de 25 ani, prin anuități semestriale. Sumele necesare pentru plata acestor anuități, se vor înscrie pe fiecare an în bugetul datoriei publice.

Art. 2. – Împrumuturile prevăzute la art. 1 nu se pot face de către comună decât în următoarele condiții:

- a) Ca comuna să aibă autorizarea legală pentru a contracta împrumutul;
- b) Ca planurile și devizele clădirii și mobilierului să fie mai întâi aprobate de Ministerul de Instrucție Publică și Culte.

Art. 3. – Cererile de împrumut se adresează de către comunele urbane, direct Ministerului de Instrucție, iar de către cele rurale prin prefectul județului. În acest din urmă caz, prefectul adaugă și propriul său aviz asupra cererii.

Ministrul decide.

Art. 4. – În niciun caz suma împrumutată nu va putea trece peste 60.000 lei pentru o școală urbană cu patru sau mai multe sale de clase, peste 35.000 lei pentru o școală urbană cu trei sau mai puține sale de clase și peste 10.000 lei pentru o școală rurală.

Dacă clădirea trebuie să cuprindă două școli distincte de sex deosebit reunite sub același acoperiș, cifrele precedente se aplică pentru fiecare școală în parte.

În orice caz, ministrul poate acorda o cifră mai mică decât cea care se cere, când va crede că cererea este mai mare decât necesitatea comportă.

Art. 5. – Sumele împrumutate se vor restitui de către comune prin 50 de anuități semestriale de câte 3 lei 35 bani la fiecare sută de lei împrumutați.

Comunele pot însă a se libera de datorie la orice epocă și prin plata anticipată a restului de datorie, ținându-se seamă de anuitățile deja plătite și de dobânda de 5% pe an.

Art. 6. – Anuitățile prevăzute la art. 5, al. 1 se înscriu din oficiu în bugetul comunei, până la achitare, și se împlinesc pe seama statului, conform legii de urmărire.

Art. 7. – Pentru comunele lipsite de mijloace, Consiliul județean poate să ia asupra-și totalul sau parte din sarcinile împrumutului. În acest caz, Consiliul județean intră în toate obligațiunile prevăzute de art. 2, 3, 4, 5 și 6, pentru partea de împrumut pe care a luat-o asupra sa.

Art. 8. – Dacă până în doi ani de la ziua aprobării împrumutului de către Ministerul de Instrucție Publică și Culte localul și mobilierul școlii nu este executat întocmai după planurile și devizele aprobate de minister, comuna, va fi datoare a restitui imediat toată suma împrumutată, cu dobânda de 5 % de la ziua de când i s-a numărat și ținându-se seamă de anuitățile care vor fi fost deja achitate.

La caz de nevoie, ministerul va fi în drept a sechestra veniturile comunei, până la achitare.

În tot timpul lucrării, ministerul are dreptul de priveghere, pentru a se convinge că clădirea se execută în bune condițiuni și în conformitate cu planurile și devizele aprobate de dânsul.

Art. 9. – În caz când veniturile comunei vor fi nesuficiente pentru acoperirea anuităților prevăzute la art. 5, al. I, abia (?) va putea fi autorizată, prin o lege specială, a percepe una sau două zecimi, destinate anume pentru această plată, și care sub niciun motiv nu vor putea fi întrebuințate pentru a acoperi alte cheltuieli ale comunei.

Art. 10. – În fiecare an, ministrul Instrucției Publice și al Cultelor va prezenta Corpurilor Legiuitoare un raport asupra situațiunii împrumuturilor făcute, a anuităților plătite de comune și a clădirilor efectuate.

Proiect de lege

*pentru un împrumut de 5.000.000 lei din care să se acorde
ajutoare comunelor lipsite de mijloace,
pentru clădirea localurilor de școli primare*

Art. 1. – Se deschide pe seama Ministrului de Instrucție Publică și Culte, un credit de 5.000.000 lei destinat a se veni în ajutorul comunelor urbane și rurale ale căror mijloace nu ar fi suficiente pentru construcțiunea localurilor de școli primare care lipsesc, pentru îmbunătățirea localurilor existente și pentru facerea mobilierului școlar.

Pentru acoperirea acestui credit, se vor emite rente amortibile de 5%.

Art. 2. – Ajutoarele prevăzute la art. 1 nu se pot acorda decât în următoarele condiții:

a) Ca planurile și devizele clădirii și mobilierului să fie mai întâi aprobate de Ministerul de Instrucție Publică și Culte;

b) Ca lipsa de mijloace suficiente ale comunei să fie dovedită prin situațiunea veniturilor și cheltuielilor sale pe ultimii cinci ani.

c) Ca comuna să justifice că dispune de suma ce mai este necesară, peste ajutorul ce i se acordă de minister, până la suma precedentă prin devizele aprobate de minister pentru clădire și mobilier.

Art. 3. – Cererile de ajutor se adresează de către comunele urbane direct Ministerului de Instrucție Publică și Culte, iar de către cele rurale prin prefectul județului. În acest din urmă caz, prefectul adaugă și propriul său aviz asupra cererii.

Ministrul decide.

Art. 4. – În niciun caz, ajutorul acordat nu va putea trece peste 30.000 lei pentru o școală urbană cu patru sau mai multe sale de clase, peste 20.000 lei pentru o școală urbană cu trei sau mai puține sale de clase și peste 5.000 lei pentru o școală rurală.

Dacă clădirea trebuie să cuprindă două școli distincte de sex deosebit, reunite sub același acoperiș, cifrele precedente se aplică pentru fiecare școală în parte.

Art. 5. – Dacă până în doi ani de la ziua aprobării ajutorului de către Ministerul de Instrucție Publică și Culte, localul și mobilierul școlii nu este executat întocmai după planurile și devizele aprobate de minister, comuna va fi datoare a restitui imediat toată suma ce i se acordase ca ajutor, cu dobânda de 5% de la ziua de când i s-a numărat.

La caz de nevoie, ministerul va fi în drept a sechestra veniturile comunei, până la achitare.

În tot timpul lucrării, ministerul are dreptul de priveghere, pentru a se convinge că clădirea se execută în bune condițiuni și în conformitate cu planurile și devizele aprobate de dânsul.

Art. 6. – În fiecare an, Ministerul Instrucției Publice și al Cultelor va prezenta Corpurilor Legiuitoare un raport asupra situațiunii ajutoarelor acordate și a clădirilor efectuate.

Proiect de lege

*pentru a se procura comunelor gratuit din pădurile statului
lemnăria necesară pentru construirea de localuri de școli primare*

Art. 1.– Ministerul Agriculturii, Comerțului, Industriei și Domeniilor este autorizat a libera fără plată, din pădurile statului, lemnăria necesară pentru clădirea localurilor de școale primare, urbane și rurale.

Art. 2. – Lemnăria aceasta nu se va putea da decât din acele păduri care sunt puse în tăiere regulată, conform legii silvice.

Art. 3. – Liberarea lemnăriei se va face în urma intervenirii Ministerului de Instrucție Publică și Culte, însoțită de devizul cantităților și dimensiunilor lemnelor necesare, vizat și aprobat de acel minister.

Art. 4. – Costul tăierii și transportului lemnelor de la pădure până la locul lucrării va privi pe comuna interesată.

Expunere de motive

la cele trei proiecte de legi precedente

Legea Instrucțiunii Publice din 5 decembrie 1864 (art. 42) pune în sarcina comunelor procurarea localului și mobilierului pentru școalele primare, urbane și rurale.

Sunt mai bine de 24 de ani de când acea lege este în vigoare. În timpul acesta, în multe, instrucțiunea a mers înainte, fie prin influența timpului, fie mulțumită legii însăși. Este însă un punct în care starea școalelor este încă de tot înapoiată, și anume tocmai în ceea ce privește localul și mobilierul.

Este de toată lumea știut ce fel sunt casele prin care sunt instalate școalele primare. Ancheta făcută în 1885 și 1887 de către Ministerul de Instrucție Publică și Culte asupra acestei chestiuni a dat încă pe față lucruri, care trebuie să deștepte în cel mai înalt grad îngrijirea oricărui om cu iubire de țară și cu cât de puțină prevedere: copiii stau grămădiți cu sutele în niște localuri care sunt departe de a împlini măcar cele mai elementare condițiuni igienice. Le lipsește aerul, lumina; iarna sunt friguroase, vara sunt fierbinți. De multe ori ușile și ferestrele sunt în cea mai rea stare; uneori pereții sunt găuriți dintr-o parte până

în alta, precum și acoperișul. Mobilierul este vechi, în deplină ruină și după un model așa de primitiv, încât e cauza a o mulțime de boli și infirmități pe care copiii le contractează din școală pentru toată viața lor.

Iată care este actualmente situațiunea localurilor de școli primare, urbane și rurale:

	Proprietate a comunei	Care nu sunt pro- prietate a comunei	TOTAL
Urbane	157	147	304
Rurale	1.813	856	2.669
	1.970	1.003	2.973

Localurile care nu sunt proprietatea comunei sunt în cea mai mare parte case particulare de locuință închiriate. În asemenea caz, niciodată ele nu sunt potrivite pentru școală și nu împlinesc niciuna din condițiunile indispensabile unui local de școală.

Dintre cele care sunt proprietate a comunei, cea mai mare parte sunt cumpărate de la particulari sau dăruite de dâșii; astfel fiind, ele prezintă întocmai aceleași neajunsuri ca și localurile închiriate. Numai o parte din ele sunt construite anume pentru a servi școlaei. Așa din cele 157 de localuri urbane care sunt proprietăți comunale, numai 80 se află în cazul acesta. Pentru cele rurale, nu știm câte anume au fost clădite pentru școală; e de observat însă că, din întregul număr de 2.669 localuri, numai 752 sunt de zid, pe când restul de 1.917 localuri sunt de piatră, ciamur, vălătuci, nuiete sau lemn; numai 1.445 sunt pardosite cu dușumele; celelalte 1.224 sunt cu lut. Acestea dovedesc îndestul în ce rele condiții trebuie să fie.

Este adevărat că în anii din urmă s-a văzut din partea unora din comune punându-se oarecare silințe pentru îmbunătățirea acestei stări de lucruri. În mai multe părți, mai ales în comunele urbane, s-au luat dispozițiuni pentru clădirea de localuri anume pentru școală. În unele părți, precum în Iași, Romanați și Tutova, Consiliile Județene au făcut împrumuturi anume pentru a veni în ajutorul comunelor ce vor să-și clădească localurile școlare. Curentul acesta însă nu dă tot ce se putea aștepta de la dâșul, mai ales din următoarele două cauze:

1. Personalul tehnic de care dispun comunele rareori cunoaște condițiunile speciale ce trebuie să împlinescă un bun local de școală. Arhitectura școlară este o ramură a artei relativ nouă și puțin cunoscută. De aceea, dintre localurile clădite în anii din urmă, abia o infimă minoritate, adică abia trei sau patru din cele construite în urmă în București și câteva școli rurale clădite după planuri alcătuite de serviciul tehnic al ministerului, împlinesc condițiile proprii unor adevărate localuri școlare. Toate celelalte, fără excepțiune, păcătuiesc prin

dimensiuni greșite, distribuțiune nepotrivită a încăperilor și a luminii, și altele. Și, cu toate acestea, de cele mai multe ori cheltuiala făcută cu ele este mai mare decât cea necesară pentru niște localuri edificate în cele mai bune condițiuni.

2. Lipsa de mijloace este o altă cauză, care împiedică pe multe comune, ce ar dori să-și facă datoria, de a-și împlini dorința.

În adevăr, rareori se întâmplă ca o comună să dispună deodată de suma întreagă ce s-ar cere pentru clădirea tuturor localurilor școlare de care are trebuință. Din veniturile bugetare, se cere un timp prea îndelung pentru a se reuni suma necesară. De aceea, cele mai multe din comune lasă lucrul în părăsire, continuând a cheltui sume însemnate cu chiriile. Unele încearcă să realizeze împrumuturi, plătibile prin anuități. Însă calea aceasta este greu de urmat, din cauza lungimii și greutateii formalităților de împlinit, pentru a se acorda facultatea de a se contracta împrumutul. Unele în fine, care dispun deja de câte o parte din fond, îl consemnează la Casa de Depuneri, și așteaptă ca din economii sau altfel să completeze suma, pentru a începe clădirea. Prea adeseori însă se întâmplă ca, până atunci, alte nevoi ale comunei să reclame întrebuințarea sumelor economisite și școalele să rămână tot fără local.

* * *

Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor crede că amândouă aceste cauze, care împiedică înființarea de bune localuri școlare, se pot ușor înlătura prin intervențiunea statului, mai fără nicio sarcină nouă pentru dânsul.

În ceea ce privește primul punct, ministerul a alcătuit deja un regulament, care indică în mod foarte detaliat și clar toate regulile principale ce trebuie păzite în construcțiile și mobilierul școlare. Dintr-însul s-au proscris toate exigențele cele prea mari în raport cu puterile comunelor, atâta pe cât se putea face, fără a se compromite bunele condițiuni indispensabilă unui local de școală. Acest regulament, alcătuit de oameni speciali și supus la îndelungi cercetări, critice și îndreptări, va fi în deplin acord, credem, cu condițiunile localurilor de la noi și va fi de un mare ajutor celor chemați a face, pe viitor, planuri de școli.

Nu numai atât: pe lângă acest regulament, s-au adăugat niște instrucțiuni, care cuprind un mare număr de indicațiuni și de consilii practice, destinate a ușura și lumina, pe cât se poate, aplicarea regulamentului.

În fine, ministerul a elaborat însuși un număr însemnat de planuri tip de școli de toate felurile, rurale și urbane și în cele mai bune condițiuni de ieftinătate.

Ministerul își propune a reuni în broșuri regulamentul, instrucțiunile, planurile tip, devizele, modelele de mobilier și toate științele accesorii ce se vor găsi necesare, și a răspândi în toată țara aceste broșuri într-un mare număr de exemplare.

Prin aceste mijloace, al căror cost va fi destul de neînsemnat, comparat cu folosul ce pot aduce, se crede că se va putea remedia în cea mai mare parte răul

ce rezultă din necunoștința comunelor și personalului lor tehnic, în materie de clădiri școlare.

* * *

Rămâne al doilea punct, care este și cel mai însemnat.

Pentru a avea o bază sigură de discuțiune, se cuvine să stabilim mai întâi la cât s-ar urca, în mod aproximativ, suma necesară pentru clădirea localurilor pentru toate școlile primare, urbane și rurale, care nu posedă încă localuri apropiate.

Un local de școală primară urbană cu patru sale de clasă se poate clădi în mijlociu cu 50.000 lei, în care nu intra și prețul terenului. Adăugând la această sumă încă 4.000 lei pentru mobilier, se ajunge la 54.000 lei, pentru o școală urbană. Deoarece în momentul acesta sunt 214 școli urbane care au trebuință a li se face localuri anume, rezultă că pentru dânsle ar fi necesară o sumă aproximativă de 11.556.000 lei.

Un local de școală rurală, cu o sală de clasă și având locuința pentru învățător și toate cele necesarii, se poate face în mijlociu cu 8.500 lei, dacă este de zid și cu mult mai puțin, dacă este de lemn, de paiantă sau de alte materiale economice. Adăugând 1.500 lei pentru mobilier, se ajunge la cifra rotunda de 10.000 lei. Este adevărat că, pentru o școală tot cu o sală de clasă, însă mai mare, tot de zid, cifra aceasta se ridică până la 12.500 lei, iar pentru o școală mare, cu două sale mari de clasă, cu sală de atelier și cu vestiar, ea poate merge până la 19.000 lei. Având însă în vedere că marea majoritate a localurilor vor aparține primei categorii și că cifrele puse aici sunt socotite pentru localuri de zid și după prețurile pieței Bucureștilor, pe când în multe cazuri clădirea se va face din materiale mai economice și că prețurile vor fi în genere mai mici decât la București, se poate admite, ca cifră medie, pentru localul și mobilierul unei școale rurale, aceea de 11.000 lei. Socotind acum că, actualmente, sunt cel puțin 2.000 școli rurale cărora trebuie să li se clădească localuri, ajungem pentru dânsle la cifra de 22.000.000 lei.

Peste tot dar, ar fi necesare aproximativ 33 milioane.

Cu toate acestea, dacă statul ar fi să avizeze la mijloacele de a procura comunelor fondurile necesare, nu ar fi nevoie a se lua această cifră drept bază, ci una cu mult mai mică.

În adevăr, mai întâi nu trebuie uitat că cifrele de mai sus sunt socotite după prețurile curente din București, unde lucrul și mare parte din materiale costă mai scump decât în cele mai multe părți ale țării.

Pe urmă, o bună parte din școlile urbane astăzi existente nu au decât câte una sau două clase și se pot instala ca clase divizionare, la un loc cu o școală de patru clase, căreia i s-ar adăuga una sau două sale mai mult. Din aceasta ar rezulta o însemnată economie.

Unele din școlile urbane, de prin târgurile cele mici, au clase întrunite și prin urmare nu necesitează un local cu patru sale de clase.

În multe părți, comunele posedă localuri cumpărate, în destul de bună stare, care nu vor avea nevoie decât de a fi adaptate pentru școală. Această soluțiune nu este recomandabilă, însă va fi greu a obliga pe comune să dărâme niște clădiri pentru cumpărarea cărora vor fi cheltuit deja sume mai mult sau mai puțin însemnate.

După cum am mai spus, multe comune dispun deja, parte din economii, parte din donațiuni, de total sau parte din sumele necesare, și nu va fi a li se înlesni decât diferența.

În fine, trei județe, Iași, Romanai și Tutova, au contractat deja împrumuturi pentru a veni în ajutorul comunelor rurale la clădirea localurilor de școli.

Pentru aceste motive, credem că este de ajuns, cel puțin acum deocamdată, a se aviza la mijloacele de a se înlesni comunelor o sumă totală de 2.000.000. Și chiar dacă suma aceasta s-ar găsi pe urmă nesuficientă, ușor se vor putea lua măsuri pentru a se mări; ceea ce va fi mai bine decât a cere de la început o sumă mai mare decât ar fi necesar.

Rămâne a se vedea sub ce formă se cuvine a se înlesni comunelor această sumă.

Dificultatea principală venind de acolo că comunele nu dispun deodată de suma ce le este necesară, deși de cele mai multe ori ar putea prea bine să o achite prin anuități, era natural a se aviza la mijloacele de a li se înlesni contractarea de împrumuturi, plătibile prin anuități. După cum am spus mai sus, deja consiliile județene din Iași, Romanai și Tutova au apucat înaintea statului pe calea aceasta, contractând împrumuturi, din care se construiesc localuri de școli rurale, al căror cost le va fi restituit prin anuități. Același lucru s-a făcut în Franța, unde prin legea din 1 ianuarie 1878, s-a contractat de către stat un împrumut de 120.000.000, din care jumătate să servească pentru a împrumuta pe comune, iar cealaltă jumătate pentru a acorda subvenții comunelor sărace, pentru clădirea localurilor lor școlare. Împrumuturile făcute de comune se răscumpără prin anuități de 5%, plătibile în timp de 31 de ani. Tot această sistemă s-a adoptat și în proiectele de lege ce însoțesc această expunere.

Nu e nicio îndoială că efectele salutare ale acestei legi se vor vedea foarte în curând. Înlesnirea ce se oferă comunelor este prea însemnată, pentru ca chiar cea mai săracă din ele să nu fie în stare ca în scurt timp să se vadă dotată cu localurile școlare necesare.

Anuitatea prevăzută de primul proiect de lege cuprinzând procentul și amortismentul este de 3 lei 53 bani pe semestru la suta de lei împrumutați, ceea ce fac 7 lei 6 bani pe an. Această cifră rezultă din numărul de 25 de ani, admis pentru stingerea datoriei și din procentul de 5%. În Franța, anuitatea e numai de 5%, și pentru că termenul amortizării e mai mare, 31 de ani, și pentru că procentul e mai

mic. Să se observe însă că oferirea gratis a lemnăriei din pădurile statului, prevăzută prin al treilea proiect de lege, constituie pentru comune un foarte însemnat avantaj, care ușurează încă într-o mare măsură sarcina ce va rezulta pentru ele din plata acelor anuități.

În martie 1886, când guvernul a prezentat Camerelor proiectul de lege pentru împrumutul de 21.000.000 lei pentru clădirile școlare secundare și superioare, o însemnată parte din deputați și senatori au cerut guvernului ca să se gândească și la mijloacele de a se înlăsa clădirile de școli primare. Guvernul a anunțat atunci în mod formal că studiază chestiunea și că în curând va veni cu un proiect de lege. Dificultatea chestiunilor al căror studiu se impunea pentru a se ajunge la o soluțiune satisfăcătoare din toate punctele de vedere a fost cauza întârzierii puse în împlinirea acelei promisiuni. Însă nu este îndoială că Corpurile Legiuitoare vor primi cu favoare măsura ce se propune, care a fost reclamată chiar de dânsele și pe care țara întreagă o așteaptă de atâta vreme.

Proiect de lege

*pentru emitere de rentă amortibilă 5% în valoare de 2.200.000 lei,
pentru dotarea școlilor primare, urbane și rurale,
cu materialul didactic necesar*

Art. 1. – Se deschide pe seama Ministerului de Instrucție Publică și Culte un credit de 2.200.000 lei, pentru dotarea școlilor primare, urbane și rurale cu hărțile, aparatele, colecțiile și materialul didactic necesar.

Pentru acoperirea acestei sume, se va emite rentă amortibilă 5%.

Art. 2. – Directorii școalelor care vor fi dotate cu materialul didactic necesar vor trebui să depună o garanție, care se va păstra la Casa de Depuneri, Consemnațiuni și Economii, până la ieșirea lor din funcțiune. Din acea garanție se va acoperi costul stricăciunilor sau pierderilor din material, care ar fi provenit din vina directorilor.

Art. 3. – Garanția va fi de 360 lei pentru un director de școală primară urbană și de 240 lei pentru un director de școală primară rurală. Ea va fi în numerar sau în efecte de stat. Ea se va putea forma însă și prin rețineri lunare din salariu, de câte 30 lei pentru cei dintâi și de câte 20 lei pentru cei de al doilea, până la completare.

Art. 4. – În bugetul de cheltuieli al Ministerului de Instrucțiune Publică și Culte, se va înscrie în fiecare an o sumă pentru dotarea cu material didactic a școalelor din nou înființate și pentru repararea și întreținerea celui de la școlile existente.

Expunere de motive

Lipsa de localuri nu este singura lipsă materială de care suferă învățământul nostru primar. Mai la toate școlile primare, dar mai ales la cele rurale, materialul didactic lipsește cu desăvârșire. Nu e vorba numai de obiecte și aparate de acelea care pe aiurea se introduc azi în toate școlile ca ajutoare ale învățătorului, destinate a-i ușura sarcina; dar chiar lucrurile de prima necesitate nu se află. Astfel, din 2669 școale rurale, abia 799 posedă numărul de hărți geografice strict necesare și acelea de cele mai multe ori în rea stare și rău făcute. Tabelele și aparatele pentru învățământul intuitiv lipsesc aproape cu totul. Aparatele științifice mai peste tot nu sunt cunoscute decât din nume.

Din această cauză, ramuri întregi de învățământ sunt zădărnicate cu totul. Cum se va preda geografia, spre exemplu, fără hărți și globuri? Cum se va aplica învățământul intuitiv, fără cel mai mic din aparatele și tabelele ce-i sunt indispensabile?

Împlinirea acestei lacune privește pe stat; căci art. 42 din legea de la 5 decembrie 1864 pune în sarcina statului dotarea școalelor primare cu materialul didactic necesar. Este timpul ca această obligațiune să devină o realitate și ca statul să repare cât mai curând neîmplinirea datoriei sale.

Proiectul de lege alăturat are acest scop. El tinde pe de o parte la împlinirea imediată a necesităților prezente, iar pe de alta la înlăturarea pe viitor a dificultăților actuale.

Suma ce s-ar cere acum deodată pentru a se împlini trebuințele imediate este prea mare pentru a fi înscrisă în bugetul anual. De aceea, pentru a o procura, nu rămâne decât calea împrumutului; dar desigur nimeni nu va zice că acesta nu este un împrumut roditor, deoarece fără dânsul toate milioanele ce se cheltuiesc cu învățământul pe fiecare an rămân în mare parte sterpe.

Suma de 2.200.000 lei ce se cere nu ar constitui o sarcină prea mare pentru stat; ea ar încărca bugetul datoriei publice cu 100.000 lei pe an, adică abia cu 2% din ceea ce se cheltuiește pe an de către stat cu învățământul primar, cifră cu totul neînsemnată, când se consideră însemnătatea folosului ce s-ar trage dintr-însa.

Pentru fixarea cifrei de 2.200.000 lei, s-au făcut liste tip de obiectele și aparatele ce ar fi necesare școalelor de diferite feluri.

(Această lucrare s-a publicat întâi în revista „George Lazăr“ din Bârlad, an. II, 1889, nr. 10, 11, 12 și an. III, 1889, nr. 1, 2; apoi în broșură: Bârlad, 1889, V + 79 p. Noi am lăsat la o parte lista obiectelor și prețurile lor, care nu mai prezintă astăzi interesul de atunci. Broșura se află în Biblioteca Academiei Române, sub nr. II 105128.)

1897–1899

3.

Circulara nr. 3253 din 22 aprilie 1897 către licee, gimnazii, universități etc. pentru educația patriotică a școlărilor și serbarea de 10 mai

Cea dintâi datorie a școlăii, care trece înaintea oricărei alteia, este de a forma buni cetățeni și cea dintâi condiție pentru a fi cineva bun cetățean este de a-și iubi țara fără rezervă și de a avea o încredere nemărginită într-înșea și în viitorul ei. Toată activitatea, toată îngrijirea celor însărcinați cu educarea tinerimii, acolo trebuie să tindă.

Nu mă îndoiesc că corpul didactic, în generalitatea lui, înțelege această datorie a lui și se silește a și-o îndeplini. Totuși cred că este încă mult de făcut, din partea noastră a tuturor, în această direcție, și că nu trebuie neglijat niciun mijloc care ar fi propriu pentru deșteptarea și întărirea în inima tinerimii a patriotismului celui mai neșarmurit.

Printre aceste mijloace, cred că unul destul de eficace este și acela de a se stabili serbări școlare cu caracter patriotic. Știm toți că în alte țări asemenea serbări sunt intrate adânc în obiceiurile poporului și că exercită o influență puternică asupra dezvoltării sentimentului național.

Doresc, dar, ca, chiar cu începere din anul acesta, să stabilim și la noi obiceiul serbărilor patriotice pentru școli.

În această privință, ziua de 10 mai este cea mai potrivită din toate punctele de vedere. În adevăr, această zi este deja recunoscută ca zi de serbare națională. Evenimentele a căror aniversare este ea: întronarea M. Sale Regelui, proclamarea independenței țării, urmărită timp de patru secole, stabilirea regatului sunt fapte de o însemnătate capitală în istoria noastră și justifică pe deplin alegerea zilei de 10 mai ca zi de serbare națională. Tot din cauza acelor evenimente, alegerea ei se impune ca zi de serbare școlară. Nicio altă zi de peste an nu este legată cu realizarea unor aspirațiuni mai mari și mai nobile ale neamului românesc, urmărite cu atâta energie timp de veacuri întregi și îndeplinite cu atâta fericire și în mod așa de complet. Va fi dar ușor ca, în această zi, să se vorbească tinerimii despre faptele mari din trecut, despre cele realizate în zilele noastre și despre destinele strălucite ale țării și ale neamului nostru în viitor.

Mai este și un alt motiv, de o ordine mai secundară, dar având și el importanța lui: momentul favorabil al anului, atât din punctul de vedere al temperaturii, cât și al studiilor, care atunci sunt pe sfârșite.

Hotărâm dar ziua de 10 mai ca zi de serbare școlară în toată țara și vom începe a o serba chiar de anul acesta.

În Capitală, am luat deja măsuri în acest sens. Serbarea va consta din conferințe asupra unor subiecte patriotice, precedate de imnul regal și urmate de alte cântece patriotice executate de coruri.

Pentru orașele din judele, mă adresez D-voastră, corpului didactic secundar și superior și îl rog să dea concursul său pentru realizarea demnă de dânsul și de țară, a serbării școlare.

Nu impun, nici nu recomand nicio programă.

Conferințe, cântece patriotice, pelerinaje la locuri istorice, care ar fi la îndemână, orice mijloc va fi bine venit dacă va contribui la ajungerea țintei noastre.

Pentru aceasta, căutați a face pe copii să prețuiască evenimentele mari ale istoriei noastre mai mult decât pe cele din istoria altor popoare; să se convingă că strămoșii lor au fost eroii ce au luptat și și-au vărsat sângele ca să conserve țara care îi adăpostește astăzi; redeșteptați în inima lor aceeași aprinsă iubire de țară pe care și ei trebuie să o aibă, ca urmași ai acelor mari eroi. Siliți-vă a-i convinge că țara lor este cea mai bună țară, că neamul lor este cel mai viteaz, cel mai nobil, cel mai energic din toate neamurile. Nu vă temeți că veți cădea în exces pe calea aceasta: oricât de departe veți merge, cu atât mai bine va fi. Căutați încă a face să intre adânc în mintea tinerilor că epoca în care trăim este una din cele mai mari din istoria noastră; că Suveranul nostru este unul din cei mai mari din câți au ocupat până acum Tronul țării, că niciodată poporul român nu a avut mai bine conștiința exactă a valorii sale; că niciodată nu a dat, într-un timp așa de scurt, mai multe și mai mari dovezi de vitalitate și de pricepere; că niciodată nu a avut o poziție mai înaltă între popoarele Europei decât aceea pe care și-a câștigat-o în această din urmă jumătate de secol, prin vitejia și înțelepciunea lui. Luptați pentru a nu lăsa să prindă rădăcină la dânșii deprinderea de a găsi rău tot ce văd și tot ce-i înconjoară în țara lor.

Combateți din toate puterile tendințele unei școale nenorocite, care lucrează pentru a distruge în sufletul lor orice avânt generos și orice încredere în oamenii și în instituțiunile țării: iarbă veninoasă, care paralizază tocmai ceea ce face puterea și bucuria tinereții: credința în bine.

Precum vedeți, rolul corpului didactic este mare și nu mă îndoiesc că patriotismul profesorilor de toate gradele le va înlesni împlinirea lui. În particular, serbarea școlară va fi un puternic mijloc de acțiune pe care ei vor și să-l utilizeze. De aceea, vă rog să vă puneți în înțelegere atât cu profesorii școlii pe care o dirijați, cât și cu directorii celorlalte școli din orașul d-voastră, pentru a organiza serbarea prin înțelegere comună.

Pentru anul acesta nu mă adresez încă membrilor corpului didactic primar. Am socotit că se cuvine, la început, a organiza lucrul pe o scară mai restrânsă, până îi vom cunoaște bine toate fețele. Dar e bine înțeles că voi fi foarte mulțumit, dacă, mai ales în orașele, unde nu sunt școli secundare, directorii școalelor primare vor intra chiar de acum în vederile acestei circulare și vor organiza și ei serbarea școlară de la 10 mai.

Vă rog să faceți cunoscute și ministerului măsurile ce veți lua.

(Publicată în „Monitorul Oficial” din 23 aprilie 1897, în „Colecțiunea legilor instrucțiunii” 1861–1901 p. 1390 și în „Buletinul Oficial al Ministrului Instrucțiunii” nr. 90 din 1 mai 1897 p. 825.)

4.

Circulara nr. 4312 din 20 mai 1897 către revizorii școlari pentru înscrierea la examen a elevilor pregătiți în particular

Apropiindu-se epoca de înscriere a elevilor pregătiți în particular de învățământul primar, în familii și în institute particulare recunoscute de stat, care vor să treacă examen de finele anului școlar curent la școalele primare ale statului, am onoarea a vă aduce la cunoștință că aceste înscrieri se fac ca și în anul școlar trecut, tot la cancelaria acelu revizorat în zilele de la 1–5 ianuarie 1897, în conformitate cu previziunile regulamentului pentru examenele de învățământ primar, publicat în Monitorul Oficial nr. 44 din 29 mai 1896.

Atrăgându-vă atențiunea D-voastră spre a vă conforma cât mai strict dispozițiilor acestui regulament, țin să vă pun în vedere următoarele:

1. Prin art. 4 din sus zisul regulament se prevede ca d-voastră în zilele de 6 și 7 ianuarie să trimiteți fiecărei direcțiuni de școală, cererile însoțite de actele de la lit. *b* art. 2; iar pe de altă parte să trimiteți ministerului lista copiilor înscriși cu distribuirea lor la școalele publice, întocmită după un formular dat de noi, precum și recipisele de plata taxelor.

Experiența din anul trecut, dovedind că procedura de sus aduce confuziuni în mersul regulat al lucrărilor, subscrisul vă invită ca o dată cu cererile pe care le trimiteți direcțiunilor școalelor să le înaintați și recipisele elevilor admiși la acea școală, invitând direcțiunile școalelor ca o dată cu rezultatul examenelor să trimită ministerului și toate recepisele indicând în același timp în cataloage, în dreptul fiecărui elev, numărul recepisei, precum și o listă de elevii care deși s-au

înscris n-au depus examen pentru ca astfel să se poată stabili un control mai eficace și a simplifica operațiunile, iar D-voastră rămâne să înaintați numai tabloul exact de modul cum ați distribuit elevii la școlile publice.

2. În anul școlar trecut s-a încuviințat de minister, ca elevii care, din cauză de boală, n-au putut să se prezinte la examen în ianuarie, să depună examen la începutul anului [școlar următor].

Cu această ocazie, s-a constatat că unii din elevi, deși s-au prezentat la examenul din ianuarie și n-au fost promovați, au căutat să depună un nou examen în august în același oraș în care depuseseră examen în ianuarie sau în altă localitate.

De aceea, spre a se împiedica asemenea încercări, vă rog să puneți în vedere dlor directori de școli primare ca să vizeze pentru clasa I actul de naștere, iar pentru clasele a II-a, a III-a și a IV-a, certificatele clasei anterioare ale elevilor care vor fi de examinat în ianuarie, cu mențiunea că „s-a prezentat sau nu la examen“.

În ceea ce privește registrele necesare pentru notarea elevilor pregătiți în particular, se vor face uz de cele de acum un an, care se conservă în arhiva școlilor unde ați distribuit elevii în anul trecut; iar dacă veți repartiza elevii la școlile completate cu cele 4 clase din anul școlar acesta, sau și la acele care în anul trecut n-au avut elevi particulari de examinat, le veți da din registrele care v-au mai rămas în ianuarie 1896 sau dacă nu mai aveți, veți binevoi a cere ministerului.

Cu această ocaziune vă înaintez un număr de foi tablouri de elevi pregătiți în particular, pe care trebuie să le completați D-voastră și să mi le trimiteți imediat după 7 ianuarie, precum și cataloage pentru a le distribui la școlile primare și în care se va nota rezultatul examenului din ianuarie acum și se vor înainta de directori imediat după terminarea examenului, la minister, cu indicațiunile arătate mai sus.

Regulile stabilite, privitoare la trecerea notelor în registru și cataloage, la punctele 1, 2, 3 și 4 din circulara nr. 3294 din 6 ianuarie anul trecut, se vor ține în seamă și acum.

La nicio școală nu veți distribui spre examinare mai mulți de 40 elevi. Liberarea jumătății din suma taxelor depuse de elevi, pentru fiecare școală, se va face de minister.

Fiecare direcție de școală va arăta în raportul ce va înainta: câți elevi au examinat de o singură clasă, câți de mai multe clase, câți băieți și câte fete, pentru a ne putea servi de aceste notițe la alcătuirea unui tablou general al examenului.

Comunicându-vă cele ce preced, vă rog, Domnule revizor, să puneți în vedere tuturor domnilor directori de școli primare instrucțiunile cuprinse în ordinul de față, spre a se conforma pe deplin dispozițiilor luate de minister.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 91 din 15 mai 1897, p. 846.)

5.

Deciziunea nr. 37663 din 28 ianuarie 1897 prin care se hotărăște a se clădi 542 sale de clasă

Dispozițiunile pe care le înscrisese Haret în proiectele de legi alcătuite de dânsul când era Secretar general al ministerului și publicate (Vezi nr. 2 din colecția de față) nu au luat ființă oficială atunci. Parte din ele și-au găsit loc în Legea și în Regulamentul Casei Școalelor din 1896. Pe baza articolelor din acestea din urmă publică măsurile cuprinse în această deciziune.

Având în vedere art. 5 și 6 din Legea clădirilor școlare primare și înființarea Casei Școalelor, promulgată cu înaltul decret regal nr. 1.377 din 9 martie 1896 și publicată în Monitorul Oficial nr. 277 din 10 martie 1896, a căror cuprindere este:

Art. 5. – „Ministerul Instrucțiunii va hotărî în fiecare an care sunt localurile de școală care trebuie construite sau modificate în cursul anului următor, ținând seamă de necesitățile instrucțiunii și de fondurile disponibile ale Casei Școalelor.

Deciziunea ministerului devine obligatorie pentru comune și județe; ea le va fi comunicată cel mai târziu până la 1 iulie al fiecărui an.

Art. 6. – „Consiliile comunale și autoritățile județene sunt datoare ca, în termen de 3 luni de la primirea comunicării, să înainteze ministerului:

a) Planurile și devizele construcțiilor sau completărilor și a mobilării școalelor.

b) Arătarea mijloacelor din care au să facă lucrările la care sunt obligate sau în lipsa unor asemenea mijloace, cererea de împrumut la Casa Școalelor“.

Având în vedere că fondul de care va dispune Casa Școalelor, în anul 1898, pentru a face împrumuturi comunelor în scop de a clădi localuri de școli primare este de lei 5.000.000;

Având în vedere art. 45 din regulamentul pentru punerea în aplicare a legii pentru facerea clădirilor școlare primare și înființarea Casei Școalelor, care prevede următoarele:

Ministerul Instrucțiunii va hotărî în fiecare an numărul localurilor de școală ce urmează a se construi, transforma sau mobila în anul următor, în marginile sumelor disponibile ale Casei Școalelor;

Distribuțiunea localurilor de construit pe județe se va face astfel încât numărul locurilor în școlile sistematic clădite în fiecare județ să fie proporțional cu numărul copiilor în vârstă de școală din județ“.

Având în vedere că în privința județelor Iași, Romanați și Ilfov, după ordinele cu nr. 1.363 din 28 septembrie 1896 și nr. 1.184 din 5 septembrie 1896, urmează a se aplica, pentru campania de lucrări a anului 1898, dispozițiunile speciale prevăzute în aliniatul ultim de sub art. 12 din legea pentru facerea

clădirilor școlare primare și din art. 59 din regulamentul pentru punerea în aplicarea a acestei legi;

Decidem:

Art. 1. – În cursul anului 1898 se vor construi 542 sale de clasă, din care:

- a) 74 locuri cu 1 sală de clasă;
- b) 79 locuri cu 2 sale de clasă;
- c) 42 locuri cu 3 sale de clasă;
- d) 46 locuri cu 4 sale de clasă;

Art. 2. – Clădirile de școale rurale vor fi împărțite pe județe în modul următor:

În județul Argeș	18 sale de clasă;
În județul Bacău	17 sale de clasă;
În județul Botoșani	18 sale de clasă;
În județul Brăila	13 sale de clasă;
În județul Buzău	22 sale de clasă;
În județul Constanța	9 sale de clasă;
În județul Covurlui	13 sale de clasă;
În județul Dâmbovița	22 sale de clasă;
În județul Dolj	37 sale de clasă;
În județul Dorohoi	16 sale de clasă;
În județul Fălciu	9 sale de clasă;
În județul Gorj	16 sale de clasă;
În județul Iași	12 sale de clasă;
În județul Ialomița	22 sale de clasă;
În județul Ilfov	30 sale de clasă;
În județul Mehedinți	22 sale de clasă;
În județul Mușcel	12 sale de clasă;
În județul Neamțu	13 sale de clasă;
În județul Olt	12 sale de clasă;
În județul Prahova	29 sale de clasă;
În județul Putna	14 sale de clasă;
În județul R.-Sărat	13 sale de clasă;
În județul Roman	11 sale de clasă;
În județul Romanați	22 sale de clasă;
În județul Suceava	15 sale de clasă;
În județul Tecuci	12 sale de clasă;
În județul Teleorman	21 sale de clasă;
În județul Tulcea	10 sale de clasă;
În județul Tutova	11 sale de clasă;
În județul Vaslui	11 sale de clasă;
În județul Vâlcea	17 sale de clasă;
În județul Vlaşca	23 sale de clasă.

Art. 3. – Localitățile în care au a se face clădirile școlare în comunele rurale și felul acestor clădiri se află specificat în tabloul anexat la această deciziune.¹

Art. 4. – Se vor trimite prefecturilor planurile-tip pentru localurile ce au se construi în comunele rurale.

Art. 5. – Autoritățile județene și comunale vor adapta aceste planuri pentru fiecare localitate, atât în privința dispozițiunii încăperilor, cât și în privința materialului de construcție.

Art. 6. – Se va comunica prezenta deciziune tuturor autorităților județene, punându-li-se în vedere că ea este obligatorie pentru dânsule și că trebuie să se conformeze în totul prescrierilor legii și regulamentului pentru facerea clădirilor școlare.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii nr. 94 din 1 iulie 1897, p. 964).

6.

Circulara nr. 38112 din 30 ianuarie 1897 către revizorii școlari pentru aplicarea obligativității școlare

Expunerea aceasta atât de amănunțită este valabilă și astăzi.

În vederea apropierii noului an școlar și a însemnătății capitale pe care o are obligativitatea învățământului primar, cred util a vă pune din nou în vedere circulara care v-a fost deja adresată la 20 noiembrie 1896, sub nr. 13071:

Una din chestiunile de căpetenie care trebuie să fie obiectul preocupării D-voastră continuă și asupra căreia vă atrag în special toată atențiunea este cea relativă la aplicarea dispozițiilor din lege și regulament privitoare la obligativitate.

Principiul învățământului obligatoriu, pus în lege trebuie realizat. Totodată însă această realizare urmează să se facă în spiritul adevărat al legii, care nu este de a transforma obligativitatea învățământului primar într-un impozit oneros, ci de a tinde ca, treptat, fiecare copil să vină la școală.

Toate măsurile înscrise în lege și regulament au îndoita menire, pe de o parte, a asigura lățirea cu timpul a învățământului primar peste tot, pe de alta a garanta pe locuitori de surprinderi și vexațiuni.

În interesul aplicării înțelepte și conforme cu spiritul în care au fost concepute, a dispozițiilor relative la această materie, cred necesar a vă da următoarele explicațiuni și norme, după care veți avea a vă conduce pe viitor.

---

1. Tabloul nu se publică, nemaiprezentând interes.

Ceea ce a motivat darea circularii de față este împrejurarea că am luat cunoștință de liste de amende, propuse de învățători, foarte exagerate și nu în conformitate cu dispozițiunile categorice ale legii.

În urma lămuririlor de mai jos, am ferma speranță că asemenea nesocotințe nu se vor mai repeta de aici înainte.

I

Legiuitorul stabilind amenda ca mijloc coercitiv, față cu părinți recalcitrați, care nu ar da învățătura primară a copiilor lor, a fixat totodată o serie de dispozițiuni preventive pentru ca toți să fie înștiințați din timp de obligațiunea ce le impune legea.

Prima din aceste dispozițiuni este îndatorirea, pentru învățătorii și învățătoarele diriginți în comunele rurale, iar pentru primari în comunele urbane, de a aviza în scris, cel puțin cu o săptămână înainte de deschiderea cursurilor, pe reprezentanții legali ai copiilor în vârstă de școală de epoca deschiderii cursurilor, punându-le în același timp în vedere penalitățile la care vor fi supuși în caz de a nu-și trimite copiii la școală (art. 6 al. 1 din lege și 18 din regulament).

Avizele, date dintr-un registru cu matcă de care nicio școală nu trebuie să fie lipsită, au a fi trimise reprezentanților legali ai copiilor, în comunele rurale prin vătășei comunale, în comunele urbane prin agenții primăriei; iar probele de înmânarea lor au fi aduse diriginților și directorilor, cel mai târziu în zece zile după primire (art. 19 și 20 din regulament).

Cu ocaziunea inspecțiilor veți cerceta dacă și cum s-a aplicat această primă măsură și veți veghea ca la fiecare început de an școlar ea să fie cu scrupulozitate executată.

Se înțelege de la sine că avizele de chemare în chestiune se distribuie pe baza recensământului anual al copiilor în vârstă de școală, făcut la epocile stabilite prin lege (art. 5).

A doua dispoziție preventivă constă în obligațiunea, pentru direcțiunile școalelor, de a aviza din nou, imediat după formarea catalogului definitiv al școlii, după formele de mai sus, pe acei părinți, tutori etc., ai căror copii au fost înscriși din oficiu, în lipsa înscrierii lor de bună voie sau a uneia din declarațiunile cerute de lege (art. 6 alin. 2 și 3 din lege și art. 21 și 23 din regulament).

Și această măsură trebuie aplicată cu sfințenie.

În fine, este înregistrată în lege și regulament o a treia dispoziție de aceeași natură, potrivit căreia reprezentanții legali ai copiilor înscriși și care au făcut 6 absențe nemotivate au a fi avizați despre acesta de către directorii școalelor urbane și diriginții școalelor rurale, tot cu aceleași forme, punându-li-se în vedere că, în caz de recidivă, vor fi pedepsiți (art. 8 alin. 1 din lege, art. 27 din regulament).

Toate aceste dispozițiuni au, după cum vedeți, menirea de a deștepta, mai cu seamă pe săteni, ca să-și trimeată copiii la școală și a-i pune la adăpostul oricăror surprinderi.

De aici, obligația pentru D-vs de a vă încredința de aplicarea lor întocmai.

II

Coercițiunea nu începe decât din momentul când toate notificările de mai sus au fost făcute. Dacă copilul continuă a absenta nemotivat, reprezentantul său legal va fi supus amendei.

Aplicarea însă a amendei trebuie făcută în spiritul legii aici, mai cu seamă, veți veghea la realizarea intențiunii legiuitorului.

D-voastră știți că, după legea din 1893, prima amendă aplicată copilului pentru absențe nemotivate era de 20 bani de absență; astăzi, aceeași amendă e de 10 bani de absență.

Mai știți că, după legea din 1893, perceptorul putea transforma amenzile, când nu se puteau încasa, în zile de lucru în folosul școalelor comunale; această dispoziție nu mai există astăzi.

Știți că listele copiilor cu absențe nemotivate din cursul unei luni vi se trimit d-voastră, care singur, afară de excepțiuni, aveți atribuțiunea pronunțării amendei.

Cunoașteți, în fine, termenele scurte stabilite prin lege și regulament pentru toate lucrările relative la amendare și în special pentru executarea amendei, care trebuie făcută de perceptor în termen de 10 zile de la primirea comunicării.

Din toate aceste rezultă clar intențiunea legiuitorului de a nu obijdui pe reprezentanții legali ai copiilor și îndeosebi pe cei săteni, supunându-i la plăți de sume mari și acumulate sau la alte pedepse și mai grele, ci de a-i deștepta prin aplicarea repede a amendelor încă mici, pronunțate cu chibzuință de d-voastră personal.

Veți da învățătorilor diriginți și directorilor de școli urbane cuvenitele lămuriri cu privire la normele după care au a se conduce, în tot ce privește obligativitatea.

Le veți explica deci:

a) că toate dispozițiunile din lege și regulament enumerate în circulara de față sub nr. 1 trebuie să fi fost aplicate, înainte de a cere pronunțarea amendei pentru absențe nemotivate;

b) că nu este permis a trece la un grad superior de amendă (de 20, 30, 40, 50 bani), înainte de a se fi pronunțat și aplicat amenzile de gradele inferioare (art. 8, alin. 3–5 din lege, art. 28 din regulament);

c) că la aprecierea justificărilor aduse de către reprezentanții legali să se aibă în vedere atât motivele menționate în lege, boala copilului, boala grea în familie, împiedicarea rezultând din dificultăți accidentale ale comunicațiilor, cât și greutatea familiale și distanțele în limitele legii (art. 7 din lege și 25 din regulament);

d) că în listele lunare de absențele nemotivate făcute de elevi trimise Dvs să dea lămuririle pe care le veți crede necesare, spre a vă putea pronunța în deplină cunoștință de cauză, precum: dacă reprezentantul legal e cu dare de mână sau nu, dacă e îndărătnic și pune rea voință sau nu, dacă s-a executat amenda de gradul imediat inferior etc.

e) că hotărârea de pronunțare a amendei să o comunice perceptorului fiscal, negreșit în termen de trei zile de la primirea ei (art. 30 din regulament).

Invederat, domnule revizor, că listele lunare de absențe nu vi se înaintează numai de formă. D-voastră trebuie să controlați dacă toate condițiunile antermergătoare aplicării amendei au fost îndeplinite și, în consecință, având în vedere și intențiunile mai sus explicate ale legiuitorului, aveți dreptul și datoria de a modifica propunerile ce vi se fac, reducând sumele ce vi se vor părea exagerate.

Mai mult decât atât. Atunci când veți constata că amendele pronunțate de la începutul anului școlar curent și până în prezent nu vor fi fost executate de către percepatorii fiscali, așa încât acum ar urma să se execute deodată amende acumulate – ceea ce e absolut în contra spiritului legii – vă invit să nu aprobați deocamdată decât amendele pe ultima lună, socotind câte 10 bani de absență. Acelora care, cu toată această primă amendă executată, vor continua a nu-și trimite copiii la școală, le veți aplica pe viitor amendele de 20, 30 bani etc.

În același timp încă, pentru ca să nu se mai repete cazurile de neexecutare ale amendelor de către percepatorii fiscali, vă rog să-mi comunicați, ori de câte ori acești funcționari vor refuza serviciul, la care-i obligă legea, sau nu-l vor îndeplini la timp, pentru ca să cerem de la Ministerul de Finanțe aplicarea măsurilor convenite de îndreptare.

III

O cestiune specială și foarte delicată asupra căreia țin să vă atrag cea mai serioasă luare aminte este aceea a fixării anume a copiilor care trebuie să fie înscriși în școală și în consecință supuși obligativității.

În principiu au a fi înscriși toți copiii în vârstă de școală, cu singurele excepții stabilite prin art. 6, aliniatul 3 din lege și art. 21 aliniatul 2 din regulament.

În câtă vreme însă localurile noastre de școală nu vor fi suficiente pentru populația în vârstă de școală a comunei, obligativitatea nu se poate aplica tuturor.

În vederea acestei situațiuni de fapt, art. 15 din lege stabilește pentru această epocă de tranziție, până la înființarea în fiecare comună de localuri suficiente pentru toți copiii, categoriile celor care urmează să fie supuși obligativității.

„Până atunci, prevede citatul articol, obligativitatea se va aplica în ordinea următoare:

1. Copiilor de părinți români, care au fost înscriși de bună voie în registrele școlii la începutul anului școlar;

2. Copiilor mai mici ai părinților, care au mai mulți copii în vârstă de școală;
3. Copiilor care au domiciliul lor mai aproape de școală. În fiecare din aceste categorii obligativitatea se va aplica de preferință băieților;

Copiii, o dată înscriși, rămân supuși obligativității.“

Mult atârnă, în această chestiune, de buna chibzuință a învățătorului. Vorbesc de ele, pentru că în comunele urbane lipsa de localuri e cu mult mai puțin simțită.

Să presupunem o cătună cu 200 copii în vârstă de școală, însă cu un local neputând cuprinde decât 50 copiii. Fixarea acestor 50 e de atribuțiunea învățătorului și trebuie făcută în conformitate cu categoriile de mai sus din lege.

Dacă se găsesc atâția copii care să se înscrie de bună voie, atunci nu e nicio dificultate. Cazul însă este rar.

De cele mai multe ori, se va întâmpla că mai mulți copii să fie înscriși din oficiu; aici începe misiunea delicată a învățătorului.

Sub niciun cuvânt nu trebuie să se înscrie mai mulți copii decât încap în școală; a amenda 80 copii, când școala nu poate conține decât 50, e o ușurință neiertată; și totuși s-au prezentat asemenea cazuri în trecut.

A înscrie 3–4 copii ai unuia și aceluiași părinte nevoiaș și a nu chema la școală pe unicul copil al altuia; a înscrie copii și a aplica amendă celor cu locuință mai depărtată de școală, lăsând neînscriși pe aceia care stau mai aproape; a înscrie copii de văduve sărmane, de părinți de 60 ani sau infirmi, în genere de oameni cu desăvârșire lipsiți de mijloace și a scuti în același timp pe copiii oamenilor mai cu dare de mână ar însemna a comite atâtea neechități provocatoare de nemulțumiri întemeiate între săteni, de care aș dori să se ferească învățătorii.

Fixarea copiilor înscriși din oficiu are însemnătate cu atâta mai mare, cu cât „cei o dată înscriși rămân supuși obligativității“.

În sensul explicațiilor aici date, doresc să se aplice pe viitor toate dispozițiunile din lege și regulament, privitoare la obligativitate.

Consiliile cuprinse în această circulară sunt totdeauna de actualitate și de aceea nu am avut mai nimic de schimbat într-însa. Tot de aceea este obligațiune de prima ordine pentru d-voastră, de a le urma de aproape.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ din 1 iulie 1897, p. 945.)

7.

Rezoluțiune din 26 august 1897 – pe un raport despre lucrările agricole în școlile normale

Raportul este adresat ministerului de dl I. Mitru, directorul Școlii normale „Vasile Lupu” din Iași, care se gândise în primul rând la nevoile școlii pe care o conducea.

Raportul de față expune minunat de bine starea lucrurilor și cauzele care fac ca învățătorul să fie un străin între consătenii lui și un deklasat. Această stare de lucruri a îngrijit pe minister și l-a determinat să înceapă studierea cestiunii, pentru a găsi remediul. În prima linie se impune ca învățătorul să fie sătean el însuși și prin urmare să păstreze iubirea pământului și deprinderea de a-l lucra, ceea ce reclamă dezvoltarea lucrărilor practice de agricultură, horticultură și celelalte accesorii, în școlile normale de învățători. Propunerile ce se fac în acest raport sunt dar juste și logice.

Pentru a le da urmare, dispunem:

1. Raportul de față se va imprima în extenso, împreună cu rezoluția de față, în Buletinul ministerului.
2. Se va imprima, împreună cu rezoluția, în broșuri separate, 750 exemplare.
3. Aceste broșuri se vor distribui membrilor Consiliului general, secția primară și secundară, convocați pentru septembrie viitor, inspectorilor și revizorilor, membrilor Consiliului Permanent de instrucție, la școlile normale, membrilor Guvernului, la toate ziarele și revistele pedagogice, și la principalele ziare, cotidiene pentru a face cestiunea cât mai cunoscută.
4. Consiliul general, secția primară, va decide dacă va discuta asupra lui în sesiunea din septembrie sau va trebui o convocare nouă și anumită pentru această cestiune.
5. Pun cestiunea dacă numărul de 5 clase pentru școlile normale de învățători este suficient și dacă, cu dezvoltarea ce se cere pentru lucrările agricole, nu ar fi necesar a se mări acest număr până la 6. Adăosul acesta se justifică nu numai prin introducerea lucrărilor practice de agricultură, dar și prin prepararea nesuficientă de cele mai multe ori a absolvenților cursului rural care intră în școlile normale, precum și prin încărcarea programelor actuale, care impun în fiecare an câte 30 de ore de curs, fără ca, cu toate acestea, să fie timp destul pentru a se face bine unele cursuri. Cu 6 clase, s-ar putea forma o clasă preparatorie, unde să se deverse o parte din materiile actuale ale școlii; la finele acestei clase preparatorii, s-ar face un examen serios și nu s-ar admite în școala normală decât acei școlari care ar fi recunoscuți capabili de a urma școala cu succes până la fine, în loc de a se vedea, ca azi, unii școlari eliminați din școală, pentru insuficiență, după doi, trei și chiar patru ani de studiu. În același timp, programele școlii fiind întrucâtva ușurate prin materiile trecute în anul preparator, ar permite pe de o parte, a se da

învățământului agricol dezvoltarea practică la care tindem, iar pe de alta, a se lăsa școlarii din anul din urmă timpul liber, pe care azi nu-l au, dar pe care trebuie să aibă, ca să facă lucrări pedagogice proprii ale lor, înainte de a fi învățători. Azi normalisții sunt lipsiți de perioada de tranziție, în care să se exercite de a fi învățători: cât sunt în școală sunt numai școlari deprinși a urma o carte, un curs sau consiliile profesorilor, dar nu au timp să fie puși a lucra ei înșiși de la sine, a analiza o carte de pedagogie, a face o compunere mai însemnată etc. Nu vorbesc de lucrările în școlile de aplicație, căci acele nu sunt decât parte din cursul de pedagogie și inițiativa normalistului nu are destulă ocazie a se dezvolta în ele. Consiliul general va avea a-și da părerea asupra acestui adaos al anului preparator în școlile normale de învățători. 6. Se vor exprima mulțumirile ministerului dlui profesor Mitru, pentru lucrarea sa.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 101 din 15 octombrie 1897, p. 1211, împreună cu raportul.)

8.

Circulara nr. 65153 din 8 octombrie 1897 către directorii liceelor și gimnaziilor clasice și reale pentru înscrierea elevilor

Nu este numai o comunicare de interes administrativ momentan, ci expunerea principială a rostului învățământului secundar în raport cu nevoile societății și cu cerințele pedagogice.

Regulamentul școlilor secundare din 28 septembrie 1896, la art. 4, prevede că înscrierea școlarii în clasa I secundară se face în urma unui concurs între copiii care au cerut înscrierea și numai în limita numărului de locuri disponibile în clasă.

Această dispozițiune este justificată, din punctul de vedere legal, prin combinarea art. 115 și 121 din legea instrucțiunii publice din 1864. În adevăr dacă art. 121 spune că școlarii cu atestate de la școlile publice se înscriu fără alt examen, de altă parte art. 115 zice că nu vor fi mai mult de 50 școlari într-o clasă și, când vor fi mai mulți, să se formeze clase divizionare. Cum însă numărul claselor divizionare este limitat și prin încăperile de care se dispune în școlile existente și prin personalul didactic și mai ales prin fondurile acordate în buget pentru acest scop, nu rămâne, pentru a limita numărul școlarii unei clase la 50,

decât a limita numărul admisiunilor; și pentru aceasta, e natural a se admite numai cei mai buni și mai în măsură de a urma cu folos cursul secundar, alegându-se prin concurs.

Negreșit că măsura aceasta nu se poate aplica școlarilor care au fost o dată admiși în cursul secundar și de aceea regulamentul nu se aplică decât celor ce se prezintă pentru intrarea în clasa I.

Concursul de înscriere în școala secundară, regulamentat pentru prima oară în 1885, desființat de atunci și reînființat în mai multe rânduri, este una din dispozițiunile cele mai importante luate în anii din urmă în materie de învățământ.

În prima linie, ea tinde să ușureze clasele secundare de grămădirea excesivă de astăzi. În adevăr, legea din 1864 limita numărul școlarilor unei clase la 50. Aceasta a făcut-o, nu în vederea spațiului de care prevedea că se va dispune în clase, ci pentru a nu face imposibilă sarcina profesorului, de a se ocupa de aproape de toți școlarii săi; căci nicio metodă didactică, cât de bună ar fi, nu poate să dea vreun rezultat, dacă nu e cu puțință ca toți școlarii să fie într-una exercitați și cercetați. Acest lucru este imposibil cu o clasă al cărei efectiv s-ar ridica la 80, 90 și chiar peste 100 de elevi.

La noi, aceasta s-a pierdut din vedere: și în loc de a se căuta a se aplica art. 115 din lege, care avea o importanță esențială pentru asigurarea seriozității studiilor, el s-a pus cu totul la o parte.

Rezultatul îl cunoaștem toți: clase umplute cu sute de școlari, mai totdeauna grămădiți într-un spațiu nesuficient, într-un aer infectat fără nicio supraveghere disciplinară; dar, ce e mai rău, neexaminați luni întregi, și când le vine rândul să fie și ei cunoscuți de profesori, aceasta se face în grabă, în mod superficial, în două trei minute. De altă parte, învățământul profesorului repartizat asupra unui număr așa de mare de școlari, nu mai poate avea energia, intensitatea ce ar trebui să aibă. Rezultatul este deplorabil și pentru sănătatea școlarilor și pentru întregul învățământ secundar, care este, putem zice, anihilat în cea mai mare parte. Și cea mai bună dovadă de aceasta este numărul colosal de repetenți ce rămân în toate clasele și mai ales în clasa I. În starea normală, repetenții ar trebui să fie o excepție în fiecare clasă; și când ei devin regulă, cum e în școlile noastre secundare, este dovada pipăită că școala merge rău de tot, de vreme ce o așa de mare parte din ostenele și din timpul și al școlarilor și al profesorilor, cum și din cheltuielile făcute de stat și de părinți se pierde în zadar.

Cum că învățământul nostru secundar are multe neajunsuri, este știut de toți: dar una din cauzele principale pentru care el nu merge bine este desigur numărul prea mare de școlari în fiecare clasă și preparația nesuficientă a majorității celor ce intră în cursul secundar.

Amândouă aceste rele este destinat să le combată concursul de înscriere în clasa I secundară. Printr-însul, se poate stăvili în mod radical grămădirea peste măsură a copiilor în aceeași clasă, și tot deodată se poate admite numai acei

copii al căror grad de preparațiune este suficient pentru a le asigura urmarea cu succes a cursurilor secundare; el va înlătura însă pe aceia care de mai înainte sunt destinați în mod fatal, ori să nu-și termine școala, pentru că vor rămânea repetenți în cursul ei, sau să o termine așa de rău, încât să nu le servească la nimic studiile ce le vor fi luat atâția ani din viața lor, buni pentru altă muncă mai spornică, și pentru ei, și pentru țară.

* * *

Anul trecut, concursul de înscriere în clasa I s-a făcut în condițiuni defavorabile, din cauza noutății lui și a timpului scurt de care s-a dispus pentru a se lua măsurile necesare. Anul acesta, ministerul a avut grijă din timp a pune în vedere tuturor, profesori și părinți, apropierea lui și modul cum trebuie făcut.

Măsurile acestea au avut de efect că concursul de înscriere s-a făcut anul acesta în genere în condiții mult mai bune și a prezentat inconveniente mult mai mici decât anul trecut.

Este adevărat că nicăieri admisiunile nu s-au mărginit la numărul de 50 pe clase; dar acesta nici nu se putea face anul acesta. În adevăr, trecerea bruscă de la starea de până astăzi, când admisiunile se făceau fără nicio limită, la starea direct opusă, ar fi provocat prea multe nemulțumiri, mai ales din partea acelor care nu înțeleg încă utilitatea acestei măsuri. Un alt motiv este numărul cel mare de repetenți care umplu clasele noastre secundare, și mai ales clasa I. Aceștia ocupă locurile lor în școli și prin urmare reduc numărul admisiunilor noi ce se pot face; și deoarece în unele școli se găseau deja în clasa I câte mai mult de 50 de repetenți, ar fi urmat ca în aceste școli să nu se poată face nicio admisiune nouă.

Din aceste cauze, numărul înscrierilor în clasa I a fost, și anul acesta, pretutindeni mai mare decât de 50 pe fiecare clasă. La această cifră nu se va ajunge decât mai târziu în urma unei acțiuni continuie de mai mulți ani și din partea ministerului și din partea direcțiilor școlilor secundare. Până atunci, concursul de înscriere va intra în obiceiurile publicului, care se va deprinde cu ideea că numărul școlărilor dintr-o clasă trebuie să fie mărginit, iar nu ilimitat ca astăzi. Prin reducerea gradată a efectivului claselor, calitatea învățământului se va ridica; prin urmare, numărul repetenților se va micșora, așa că și a doua cauză, care împiedică încă realizarea efectivului de 50 pe clasă, se va înlătura.

Dar pentru a se ajunge la acest rezultat, repet că este de absolută necesitate acțiunea continuă și concordantă, timp de mai mulți ani, și a ministerului și a direcțiilor școalelor secundare.

Anul acesta însă s-a constatat că unele direcții au aplicat regulamentul în mod greșit, așa că efectul bun ce se putea aștepta de la dânsul s-a redus în unele locuri aproape la nimic.

Unele au primit înscrieri până la completarea numărului de locuri disponibile refuzând toate cererile venite în urmă. Cu modul acesta au putut fi admiși

școlari slabi, pe când se respingeau alții care, la concurs, ar fi dovedit că sunt mai în măsură să urmeze cursul secundar decât cei admiși în locul lor.

Alți directori au făcut concursul în condiții așa de slabe, încât în urma lui au înscris mai pe toți candidații: unii au grămădit în clase până la 130 de școlari.

În fine, mulți directori au înțeles că trebuie să admită, nu ațâți școlari câți e posibil a se impune unui profesor în mod rațional, ci cel mai mare număr ce se putea face să intre în bănci chiar grămădindu-i în așa fel, încât să le devină imposibilă orice mișcare, necum să se poată exercita asupra lor vreo supraveghere sau să se întrebuițeze cu ei vreo metodă de învățământ.

În mai toate aceste cazuri, se pare că scopul a fost de a se evita nemulțumirile părinților copiilor care nu ar fi fost admiși.

Modul acesta de a se înțelege și de a se aplica regulamentul este evident că zădărnicește cu totul bunele efecte ce ar putea el să aibă. În asemenea condiții, cum să mai spere cineva reducerea gradată a efectivului clasei, ușurarea sarcinii imposibile impusă azi la atâția profesori, îmbunătățirea învățământului secundar? Dacă o dispozițiune de așa însemnătate ar trebui să fie înțeleasă în acest fel, ar trebui să renunțăm la orice speranță de îndreptare și să ne resignăm a admite că învățământul nostru este condamnat a deveni și a rămâne o simplă ficțiune, deoarece nu se vede care ar fi putința de a se pune capăt acestei situațiuni.

E adevărat că, îndată după 1 septembrie, cererile de înființări de clase divizionare au început a curge la minister. Unele veneau de la părinți și de la școlari, și acestea erau explicabile până la un punct; au venit însă unele și de la direcțiile care făcuseră înscrierile în modul arătat mai sus, ceea ce era mai puțin logic.

Ministerul nu a dat urmare niciuneia din aceste cereri. Primul motiv care singur ar fi suficient este că bugetul anul acesta nu conținea nicio sumă pentru înființări de clase secundare divizionare și că dificultățile prezente nu-i permiteau a cere credite suplimentare pentru acest scop.

Este însă un alt motiv, de o ordine cu mult mai superioară, care a condus pe minister.

Între învățământul primar și cel secundar este o deosebire capitală: cel dintâi este obligatoriu pentru toți copiii, cel de al doilea nu.

Din obligativitatea învățământului primar rezultă pentru stat îndatorirea de a da loc în școlile primare tuturor copiilor de 7–14 ani și îndatorirea aceasta nu va fi împlinită decât atunci când școlile primare vor avea destui institutori și localuri destul de vaste pentru a conține pe toți copiii în etate de școala primară.

Nu este tot așa pentru învățământul secundar. Aici obligațiunea statului este mărginită de mijloacele sale financiare și de necesitățile sociale pe care învățământul secundar este destinat să le satisfacă.

Cestiunea mijloacelor financiare este deja ea singură foarte serioasă. Țara noastră este, credem, singura pe lume în care învățământul secundar este cu totul gratuit. Aceasta impune statului o sarcină grea, care nu se poate mări peste

măsură, pentru că atunci țara nu ar mai fi în stare să o suporte. Această singură cauză ar fi de ajuns, pentru a nu permite înmulțirea la infinit a școlilor secundare.

Dar mai este, pentru aceasta, și motivul încă mai serios că școlile secundare sunt destinate a satisface anumite trebuințe ale societății, că aceste trebuințe sunt limitate și că dacă școlile secundare s-ar spori mai mult decât aceste trebuințe reclamă, s-ar crea o sumă de oameni declasați, spre nenorocirea lor și spre primejduirea rânduiei țării. Gimnaziile, liceele, școlile secundare de fete nu trebuie înmulțite peste măsură, tot așa precum nu trebuie înmulțite școlile normale sau școlile militare sau seminariile. Nu trebuie ca toată tinerimea țării să fie exclusiv bacalaureată, tot așa precum nu trebuie ca toți tinerii să fie seminariști, sau militari, sau profesori, sau ingineri. Ar fi o dezechilibrare a funcțiilor statului celor mai esențiale de a precipita toate tinerimea studiosă într-o singură direcțiune, spre niște cariere limitate, care nu sunt departe de a se completa, cu riscul de a umplea țara cu oameni inutili și pentru țară și pentru dânșii, pe când atâtea alte cariere, unde se cer mulți lucrători, rămân în părăsire.

Este o mare greșală, care însă este foarte generală, de a crede că toți copiii care au terminat cursul primar au dreptul, unii cred datorita, de a trece și liceul. Dreptul lor este mărginit prin numărul locurilor pe care statul are putința să li-l pună la dispoziție, având în vedere mijloacele lui și trebuințele sociale pe care el e dator să le satisfacă. Dreptul lor mai este mărginit și prin putința lor de a urma cu folos învățământul secundar. Și dacă nu toți absolvenții cursului primar trebuie să treacă în cel secundar, urmează că trebuie făcută între dânșii o selecțiune. În alte țări selecțiunea această se face prin faptul că învățământul secundar e plătit: aceasta este selecțiunea făcută după avere. La noi, mijlocul acesta de alegere nu există și bine este că nu există; dar, în lipsa lui, trebuie să se găsească un altul, care nu poate fi decât selecțiunea după capacitate, cea mai dreaptă și mai liberală din toate.

Aceasta este rațiunea concursului de înscriere în cursul secundar.

* * *

Se pune însă întrebarea: ce viitor se rezervă copiilor care nu se pot înscrie în licee, gimnazii sau externate secundare?

Răspunsul este că trebuințele țării sunt multiple și variate și că nu este nimeni care să nu găsească întrebuințarea activității sale în modul cel mai potrivit aptitudinilor sale. Totul este a ști cineva să-și aleagă calea. Până acum, marea majoritate a copiilor ce terminaseră cursul primar și care doreau să studieze mai departe, nici nu-și da osteneala să facă această alegere; toți credeau că singura cale posibilă este liceul. Am arătat, credem, îndeajuns cât de greșită era credința aceasta. Liceul nu poate pregăti pentru toate carierele posibile; el are destinația lui specială și e absurd a i se cere să îndeplineze el singur toate nevoile vieții

complicate a statului. Afară de aceasta, el reclamă de la cei ce-l urmează oarecare calități de spirit și oarecare doză de preparațiune, pe care nu toți pot să le aibă, mai ales având în vedere că liceul prin sine însuși nu este alt decât o preparare pentru universitate și că, în mod logic, cel ce întreprinde să urmeze liceul, ar trebui să se considere angajat a urma și universitatea.

Printre nevoile, de primă ordine ale țării, sunt acele care se referă la cultura pământului. Patru din cinci părți ale populațiunii noastre se ocupă cu dânsa. Este dar util ca toți acei care au să se ocupe cu dânsa, să se pregătească în consecință.

Proprietarii mari și mici care-și caută singuri moșiile, arendașii, răzeșii și cultivatorii nu vor fi deloc mai buni lucrători ai pământului, când vor fi citit pe Orațiu⁽¹²⁶⁾; dar le-ar prinde foarte bine cunoștințe agricole, căpătate în școale anumite.

Industria noastră este încă la începutul ei; dar silințele energice ce face de câțva timp pentru a se dezvolta arată îndeajuns ce câmp larg și mănos prezintă ea activității tinerimii harnice și inteligente.

Comerțul îl lăsăm în părăsire, deși el e în stare să îmbogățească și țara, și pe cei ce i s-ar consacra. Trebuie să-l reabilităm în ochii tinerimii și să lucrăm cu energie pentru a o îndemna spre dânsul.

Se va răspunde însă că pentru mai toate aceste specialități lipsesc școalele necesare. Aceasta este exact; dar școlile se vor înființa lesne și repede. Statul nu numai că nu s-ar opune, dar ar intra cu bucurie pe calea aceasta. Cum poate însă să o facă, când curentul îl împinge, ca un potop, tot spre învățământul secundar? În fiecare an, i se cere mereu ba să înființeze un gimnaziu, ba să transforme un gimnaziu în liceu, ba să adauge divizionare la gimnaziile și liceele existente. Este enormă consumațiunea de bani și de personal ce i se impune cu modul acesta; așa că mijloacele care ar putea fi consacrate, și cu cât folos, pentru a crea școli de o utilitate nemăsurată, se irosesc în creațiuni de clase divizionare pe la licee și gimnazii, nu numai inutile, dar chiar vătămătoare. Costul învățământului secundar la noi este aproape jumătate din costul celui primar, pe când în celelalte țări el este abia de a cincea sau a șasea parte. Dacă proporția această ar fi păzită și la noi, ar rămâne disponibile câteva milioane pe an și un însemnat personal didactic, care ar putea servi pentru înființarea școlilor speciale, a căror trebuință este așa de simțită.

* * *

Cestiunea despre care tratează această circulară este desigur una din cele mai grave, din cele care interesează azi țara noastră. Ea nu ar avea o soluțiune repede. Dar pentru ca să aibă o soluțiune, trebuie ca opiniunea publică să fie bine luminată asupra ei.

Aceasta nu se poate face decât prin concursul luminat al tuturor celor care cunosc cestiunea și-și dau seamă de însemnătatea ei. Pentru aceasta ministerul se

adreasează d-voastră, și prin d-voastră întregului corp didactic secundar, cerând fiecăruia ca, în cercul activității sale, să facă a se înțelege că măsurile ce se iau pentru a stăvili invaziunea școalelor secundare de un număr de școlari disproporționat, nu sunt niște simple măsuri de vexațiune, ci au un rost foarte însemnat, care, în primul loc, este însuși interesul Bineînțeleș al copiilor și al părinților. Ministerul nu-și disimulează că sarcina aceasta nu este ușoară și că multe greutăți va trebui să învingă și el și colaboratorii săi, până să se atingă acest rezultat. Dar scopul ce avem în vedere este așa de înalt, încât suntem siguri că nimeni nu va ezita un moment de a trece peste preocuparea unei vane popularități pentru a contribui la îndrumarea școlii noastre naționale pe calea ce trebuie să urmeze. Când ținta aceasta va fi atinsă, se va fi realizat, credem, unul din cele mai însemnate acte ale vieții noastre publice, și meritul acestui rezultat va reveni acelor care vor fi lucrat, în mod continuu și stăruitor pentru realizarea lui.

(Publicată în „Monitorul Oficial“ din 10 octombrie 1897; în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 101 din 15 octombrie 1897, p. 1169 și în „Colecțiunea legilor instrucțiunii“ 1864–1901, p. 1391.)

9.

Referat la Consiliul de Miniștri nr. 65515 din 13 octombrie 1897 despre neregulile la școlile bulgare din Tulcea și Babadag

Fiind telegrafic înștiințat că, în ziua de 4 octombrie, revizorul școlar al județului Tulcea a fost ultragiât în localul școalelor bulgare din capitala aceluia județ de către membrii comitetului acelor școale, am însărcinat pe dl inspector general al învățământului primar și normal-primar cu imediata anchetare a celor petrecute și cu cercetarea în genere a stării de lucruri din institutele particulare în chestiune.

Prin raportul său nr. 659 din 11 octombrie a.c., dl inspector îmi comunică rezultatul cercetărilor sale, pe care la rândul meu mă cred dator a vi-l aduce la cunoștință în vederea măsurilor excepționale care, după părerea mea, trebuiesc luate.

În ziua sus menționată, ducându-se revizorul la școala bulgară din Tulcea, spre a cerceta dacă un ordin recent al ministerului (ordin despre care voi vorbi mai jos) a fost executat, dânsul a fost întâmpinat de domni Panceff, Donceff și Stoin Stoeff, membri ai comitetului, însoțiți de un număr de alți cetățeni români de naționalitate bulgară. Numiții trei domni i-au spus că legile noastre sunt

nenaturale și ca aplicarea unei dispozițiuni ca aceea de a lua copiii în școlile publice va da naștere unei revoluții, care este o necesitate spre încetarea unei asemenea stări de lucruri; iar dl Stoin Stoeff, amenințându-l, a adăugat: „Oricine va îndrăzni să se amestece în instrucția familiilor noastre, revolverul în piept i se va pune“ – cuvinte primite cu un murmur din partea celor de față.

Fiind apostrofat într-un mod atât de îndrăzneț, în momente în care se afla în exercițiul funcțiunii sale, revizorul părăsi repede localul și, încă foarte iritat de scena petrecută, se prezintă la prefect și procuror spre a le comunica cazul.

Dl procuror, intrând chiar de a doua zi în cercetare, nu putu supune interogatorului decât pe doi dintre cei de față la scena cu revizorul, și anume: pe domnii Nicola Donceff și Minciu Marcoff, toți ceilalți fiind plecați la București spre a se plânge la centru de „persecuțiunile“ ce le suferă.

Inspectorul de asemenea nu putu vorbi în această cestiune decât cu aceiași doi domni și cu directorul școlii.

Acesta din urmă declară inspectorului că în acele momente el se afla în conferință școlară cu profesorii și că nu știe nimic cu privire la cele petrecute, iar N. Donceff și M. Marcoff au tăgăduit totul, atât față de procuror cât și vorbind cu inspectorul. N-ar fi avut loc decât o discuție foarte blajină între membrii comitetului și revizor și nimic mai mult. „Ar fi cu putință să vorbim noi așa cu un reprezentant al autorității?“ întrebă ei cu toată smerenia și cu oarecare mirare de ceea ce i s-o fi năzărit dlui revizor!

Dl procuror își va continua ancheta îndată după întoarcerea celor implicați în această afacere, – probabil c-a și reînceput-o în momentul de față, – dar trebuie să ne așteptăm că vor continua și tăgăduirile.

În vedere că parchetul instrumentează, să nu ne mai oprim la acest incident, desigur foarte regretabil pentru comitet.

Cetățenii noștri români de naționalitate bulgară din Dobrogea au aerul de a se tângui că legea și regulamentele noastre asupra învățământului sunt nenaturale și că li se răpește dreptul de a-și crește copiii în cunoașterea limbii lor materne.

Spre a se vedea cât de puțin sunt întemeiate aceste recriminări, îmi voi permite, dlor miniștri, pe de o parte să rezum în scurt principalele dispozițiuni de lege și regulamente aici în cestiune, pe de alta să reconstituiesc șirul de încercări făcute de minister spre a aduce pe bulgari la sentimente mai bune față cu legile noastre, încercări rămase, ce e drept, cu totul zadarnice.

Legea asupra învățământului primar și normal-primar stabilește în mod categoric principiul obligativității învățământului pentru români, dispensând de obligațiunea de a-și trimite copiii la școală numai pe aceia dintre părinți care vor dovedi că le dau instrucțiunea primară în familie sau în institute private recunoscute de stat. Iată, în adevăr, dispozițiunile respective ale art. 1 din lege:

„Învățământul primar este obligatoriu și gratuit pentru români.

Părinții și tutorii copiilor de cetățeni români sunt datori a-i trimite la școala publică primară de la 7–14 ani împliniți“.

„Sunt dispensați de această obligațiune aceia care vor dovedi că dau copiilor lor învățământul primar, astfel cum se hotărăște în această lege, în familie sau în institute private recunoscute de stat“.

Dispozițiunea din lege privitoare la copiii care au a fi dispensați de a urma la școalele publice trebuia precizată mai de aproape, ceea ce s-a făcut prin art. 21 din regulamentul pentru aplicarea acestei legi, articol care spune:

„Reprezentanții legali ai copiilor sunt datori a înscrie pe copii la școală cu trei zile înainte de deschiderea cursurilor.

Reprezentanții legali, care voiesc să dea copiilor instrucțiunea în familie sau într-o instituțiune privată recunoscută de stat, sau care voiesc să înscrie copiii lor în o școală din o altă circumscripțiune decât aceea în care sunt trecuți, sunt datori să declare aceasta în scris la direcțiunea școlii din circumscripția lor.

Aceste declarațiuni vor forma un dosar separat“.

Sanctiunea acestor dispozițiuni o găsim în art. 23 din același regulament, potrivit căruia se vor înscrie din oficiu în școalele publice copiii neînscriși de bunăvoie și pentru care nu s-au făcut declarațiunile prevăzute de art. 21.

Cum controlează însă statul dacă copiii de români, pentru care s-au făcut declarațiile de mai sus, dobândesc, în adevăr, instrucțiunea primară? La aceasta răspunde art. 11 din lege, pe care-l reproducem aici în toată întinderea sa:

„Reprezentanții legali ai copiilor care, conform art. 1, au declarat că le dau instrucțiunea primară în familie sau în institute private recunoscute de stat vor fi datori, sub aceleași penalități, să aducă pe copii la școalele publice pentru trecerea tuturor examenelor de fine de an. Pentru examenele anului întâi, al doilea și al treilea, ministerul va putea trimite un delegat al său în școalele private recunoscute de stat, dinaintea căruia să se treacă examenul; dânsul va controla și viza matricola școlii.

„Copiii care nu vor reuși la examen, după doua încercări, vor fi înscriși din oficiu în școalele publice.

Copiii care din deosebite împrejurări de forță majoră, recunoscute de minister, nu au putut trece examenele anuale vor putea fi admiși să treacă sau un examen de mai multe clase deodată, sau un examen general al învățământului primar.

Un regulament special va determina modul în care se trec examenele prevăzute în acest articol și va fixa taxele ce reprezentanții legali ai copiilor sunt datori să plătească pentru trecerea lor.

O parte din produsul taxelor va servi la plata examinerilor, iar restul se va vărsa în Casa Școalelor“.

Penalitățile care se menționează în acest articol sunt cele din art. 110 din lege, care stabilește că:

„Reprezentanții legali ai căror copii nu se prezintă la examenul de finele anului școlar vor fi condamnați la o amendă de 2 lei. Dacă copiii nu se prezintă

la examenul ultimului an școlar, reprezentanții lor legali vor fi condamnați la o amendă de 5 lei.

Amendele se execută de perceptor și se varsă în Casa Școalelor“.

Iar regulamentul special prevăzut la art. 11 din lege, reprodus mai sus și sancționat prin înaltul Decret Regal nr. 2637 din 27 mai 1896, stabilește următoarele prin articolul sau 21: „Institutele private care nu se vor conforma dispozițiilor de mai sus, netrimiteându-și elevii lor români la examen, fie la școala publică, fie în fața delegațiunii ministeriale în institut, pe de o parte vor fi supuse dispozițiilor de amendare, prevăzute la art. 10 din lege, socotindu-se absentarea de la examen pentru fiecare școlar îndeosebi, iar pe de alta li se va da un avertisment public, cu punerea în vedere că la o a doua abatere li se va retrage autorizarea.

„Copiii respectivi vor fi înscriși din oficiu în școala publică, cu începerea anului școlar următor.

Delegații trimiși la școalele private au îndeosebi îndatorirea de a semnala ministerului pe toți copiii de români căzând în această categorie“.

Toate aceste dispozițiuni au singura menire de a asigura aplicarea principiului învățământului obligatoriu pentru toți copiii de români.

Cât privește școalele private, însuși regulamentul respectiv din 28 ianuarie 1896 le garantează cea mai liberă dezvoltare posibilă. Iată, în adevăr, articolele privitoare la școalele cu programă proprie în categoria cărora intră școalele bulgare din Dobrogea.

„Art. 53. școalele cu programă proprie sunt școalele de învățământ primar sau secundar, având o programă diferită de aceea a statului.

Art. 54. Învățământul în aceste școale poate fi predat în orice limbă.

În cazul când ele vor avea și elevi români, învățământul limbii române și al istoriei românilor în limba română sunt obligatorii.

Art. 55. Programele ce aceste școale vor prezenta ministerului, o dată cu cererea de aprobare (art. 3), trebuie să fie analitice.

Nicio schimbare nu se poate introduce în programe fără autorizațiune prealabilă.

Art. 56. În caz când studiile se fac în o limbă străină, cărțile de școală vor fi prezentate ministerului spre aprobare. Este absolut interzis de a se întrebuița în școală o carte care nu a fost aprobată.

Art. 57. Fiecare școală cu program propriu trebuie să aibă următoarele registre ținute în limba română:

1. Registru-matricol în care se va înscrie: numele elevilor, data și locul nașterii, numărul din extractul stării civile și autoritatea care a eliberat extractul, naționalitatea, religia, data intrării copilului, studiile făcute înainte de intrarea în institut, rezumatul notelor obținute în școală în cursul anului și la examen, numele, locuința, profesiunea părinților.

2. Un registru de prezență al profesorilor, în care profesorii vor însemna materia predată în fiecare lecțiune;

3. Un registru pentru inspecțiunile școlare și medicale“.

Din aceste dispozițiuni reiese clar că aceste școli au dreptul de a avea programe diferite de cea a statului și că învățământul în ele poate fi predat în orice limbă, cu restricțiunea numai că învățământul limbii române sunt obligatorii, atunci când școala are și elevi români.

Și-ar fi putut închipui cineva că aceste dispozițiuni atât de largi să fie în stare a provoca nemulțumiri în inimi de cetățeni români? Fire-ar admisibil ca în țara românească să crească copiii de români fără să cunoască limba, nici aspirațiunile poporului român? Evident că nu și că sunt puține țări cu o libertate a învățământului privat atât de largă ca la noi.

Dar cetățenii noștri români de naționalitate bulgară din Dobrogea au căutat continuu să se sustragă și puținelor obligațiuni impuse de lege și regulamente, opunând în regulă generală rezistență pasivă dispozițiunilor autorităților școlare, iar câteodată, cum s-a întâmplat și acum, refuzând pe față de a se supune măsurilor celor mai legale luate de aceleași autorități.

Ministerului i s-ar putea face imputarea c-a fost prea îngăduitor față de pretențiile adeseori nesocotite ale comitetelor bulgare.

De mult trebuiau luate mai aspre măsuri în vederea relei voințe puse de niște cetățeni recalcitranti.

Să trecem, în adevăr, în revistă, fazele prin care a trecut chestiunea școlilor bulgare.

Promulgându-se în ianuarie 1896, noul regulament al școlilor private, președintele comitetului școlilor primare bulgare primare și secundare de băieți și fete din Tulcea cere, prin petiția înregistrată la nr. 40.498 din 20 august 1896, să i se dea autorizarea necesară funcționării mai departe a acelor școli.

Ministerul, prin ordinul său nr. 10.385 din 30 noiembrie 1896, și în baza raportului amănunțit nr. 747 din 18 octombrie același an al dlui inspector al circumscripției București, acordă pentru școlile primare și secundare, în mod provizoriu, autorizarea cerută, cu obligațiunea ca personalul didactic să se conformeze în totul art. 8 și 15 din regulament, privitoare la actele de studiu și ca direcțiunea să prezinte ministerului, spre aprobare, atât o programă analitică a studiilor, conform art. 55 din regulament cât și, conform art. 56, câte un exemplar din toate cărțile câte sunt întrebuințate în școală.

Școlile astfel autorizate provizorii erau:

1. O școală primară de băieți cu 4 clase;
2. O școală primară de fete de asemenea cu 4 clase;
3. O școală primară mixtă cu clasele I și a III-a;
4. O școală secundară de băieți cu 3 clase;
5. O școală secundară de fete de asemenea cu 3 clase. În toate aceste școli se puteau primi, în vederea cubajului saletelor de clasă, cel mult 617 elevi.

Prin același ordin, ministerul a mai pus în vedere comitetului că deoarece în acele școli urmează și elevii fii de cetățeni români aceștia trebuie să fie astfel pregătiți ca la sfârșitul anului școlar ei să poată depune examen la școlile statului. S-a fixat totodată numărul de ore pe săptămână pentru cursurile de făcut în limba română la școlile primare, și anume: 10 ore pentru clasa I, 10 ore pentru clasa a II-a, 14 ore pentru clasa a III-a și 15 ore pentru clasa a IV-a.

Astfel, școlile bulgare funcționează în cursul anului școlar 1896–1897 cu autorizarea provizorie acordată de minister. Comitetul nu se grăbește însă deloc să se conformeze dispozițiilor din ordinul nr. 10.385, ba chiar nu ține, în unele privințe, deloc seamă de hotărârile ministeriale.

Așa, ministerul refuzase categoric, prin acel ordin, cererea stranie a comitetului de a ține clasa a IV-a secundară mixtă precum și aceea de a avea grădina de copii, pentru care lipsea localul necesar. Acest refuz însă nu împiedică deloc pe conducătorii școlilor bulgare de a menține mai departe atât clasa a IV-a secundară mixtă cât și grădina de copii. Intervenind revizorul județului Tulcea și inspectorul circumscripției București, ministerul, cu ordinul nr. 1766 din 22 februarie 1897, dă directorului școlilor bulgare un avertisment și îi pune în vedere următoarele: „Pe viitor trebuie să vă conformați în totul legii și regulamentelor școlare și să îndepliniți în mod punctual toate condițiunile ce sunt cuprinse în ordinul nostru nr. 10.385, cunoscând că dacă pentru neexecutarea de până acum de către d-voastră a acestor condițiuni, ministerul n-a închis imediat școlile, această toleranță se datorește numai împrejurării că ne găsim în mijlocul anului școlar, însă, în cazul când nici până la 1 septembrie viitor nu vă veți conforma în totul dispozițiilor din ordinul de mai sus citat, ministerul este ferm decis a vă retrage autorizațiunea dată și a dispune închiderea școlilor“.

Un ordin identic s-a dat și președintelui comitetului școlilor bulgare.

Față cu acest ordin, comitetul se execută în parte. În adevăr, prin raportul său nr. 236 din 14 mai a.c., președintele comunică că s-a separat clasa a IV-a secundară de băieți de clasa a IV-a secundară de fete. Cât pentru grădina de copii „s-a redus numărul copiilor astfel încât să corespundă localul cu numărul restrâns ce a mai rămas“.

Prin același raport se mai răspunde la alt ordin ministerial comunicând că, dacă nu s-au înaintat încă actele profesorilor, cerut de autoritatea școlară pe la începutul anului școlar, cauza e că actele n-au putut fi „traduse“.

Ministerul împinge iarăși indulgența până a acorda un nou termen, și anume 1 septembrie 1897, pentru prezentarea tuturor actelor și certificatelor de studii ale dlor profesori și înstitutori ai școlilor acelu comitet, precum și pentru funcționarea grădinii de copii.

Toleranța continuă a ministerului și spiritul sau conciliant trebuie să fi fost interpretat de comitet drept slăbiciune, căci altfel cele ce vor urma ar fi neexplicabile.

În mai a.c., comitetul cere, prin raportul său nr. 237, nici mai mult nici mai puțin decât scoaterea cu desăvârșire a limbii române din programa claselor I și

a II-a primară și totodată reducerea orelor acordate studiului acestei limbi în clasele a III-a și a IV-a primară.

De altfel, comitetul școlii bulgare din Babadag, făcând cauză comună cu cel din Tulcea, a adresat un raport identic ministerului.

Pretențiunile comitetelor nu se mărginesc însă aici. În schimbul atitudinii lor stăruitoare în nerespectarea legii, regulamentelor școlare și dispozițiilor ministeriale, comitetele cer, o dată cu propunerea lor de a se suprima, respectiv reduce, cursul de limba română și prin aceleași rapoarte chiar, ca elevii lor de curs primar să nu fie obligați a trece examenul de fine de an la școlile publice, ci să depună acest examen în școlile lor, înaintea unei delegațiuni numite de minister.

În vedere însă că școlile bulgare nu aveau decât autorizarea provizorie; în vedere că unele din condițiile sub care se acordase această autorizare, precum cea privitoare la înaintarea actelor de studii ale profesorilor și institutorilor, nu erau încă îndeplinite nici în momentul când se cerea delegațiunea, așa încât corpul profesoral funcționase fără autorizarea ministerului; în vedere că din cauza gravelor abateri de la ordinele ministeriale – precum menținerea clasei a IV-a secundare-mixte și a grădini de copii – se aplicase directorului școlii bulgare din Tulcea pedeapsa avertismentului cu amenințarea că la noi abateri școlile vor fi închise; în vedere că art. 62 din regulamentul școlii private stabilește că numai „școlile private cu programa statului pot obține autorizațiunea ca examenul de fine de an al școlărilor din clasa I, a II-a și a III-a primară să se țină în școală dinaintea unei delegațiuni numite de minister“: pentru toate aceste considerațiuni ministerul nu putu acorda cererea de a trimite delegați.

La comunicarea de către minister că nu se acordă delegațiunea cerută, comitetul, prin organul președintelui său, răspunse telegrafic că nu li se pot aplica dispozițiile din regulamentul școlii private ca „unora ce se vor bucura de drepturile culturale acordate prin tratatul de la Berlin“⁽¹²⁷⁾

N-au întârziat de altfel cetățenii noștri români de naționalitate bulgară din Dobrogea de a dovedi și de fapt că nu se supun legii, netrimțându-și elevii spre a depune examenele de fine de an la școlile publice.

Față cu asemenea flagrantă călcare a articolului 11 din lege, ministerul făcu cunoscut comitetelor școlii bulgare din Dobrogea că li se vor închide școlile.

Această amenințare a fost suficientă pentru ca deodată comitetele să-și schimbe atitudinea. Prin raportul său cu nr. 325 din 4 septembrie, comitetul din Tulcea face o întâmpinare foarte respectuoasă și plină de devotament, recunoscând formal că a fost în trecut în opozițiune cu regulamentele școlare, și cere iertare, încheind cu cuvintele:

„Cunoscând, domnule ministru, stăruința dvoastră pentru propășirea culturii în tânăra generație a țării și dorința d-voastră de a fi întotdeauna adevăratul sprijinitor al interesului obștesc, cu cel mai profund respect venim a vă ruga să binevoiți a ne dispensa de pedeapsa ce am meritat și să lăsați liber pe viitor

institutul nostru de a fi frecventat de copii înscriși de naționalitate bulgară, promițându-vă, domnule ministru, că pe viitor vom respecta cu cea mai mare strictețe prescripțiunile legii“.

Văzând că comitetele își recunosc greșelile din trecut și încrezându-mă în îndreptarea lor, am revenit asupra hotărârii luate de a se închide școlile bulgare și m-am mărginit a dispune că revizorul să supună obligativității și să înscrie din oficiu în școlile publice primare parte din copii, în baza art. 21 din regulamentul din 27 mai 1896, conform căruia se înscriu din oficiu în școlile publice copiii preparați în particular care nu s-au prezentat la examenul de fine de an.

Dacă dispoziția din acest articol se aplica cu strictețe, toți copiii din școlile bulgare ar fi trebuit să fi înscriși din oficiu, deoarece niciunul nu se prezentase la examen.

Intențiunea mea era însă pe de o parte de a da a înțelege tuturor, prin aplicarea acestei măsuri, că pe viitor sunt ferm hotărât a aplica legea fără șovăire, pe de alta de a lăsa școlilor bulgare dreptul de a-și înscrie copiii neînscriși din oficiu în școlile publice. Am mai dispus, în conformitate cu art. 10 din lege, amendarea cu 2 sau 5 lei a reprezentanților legali ai copiilor care n-au fost prezenți la examen.

Dar această indulgență a rămas și de data aceasta fără efectul dorit. Seria de călcări de dispozițiuni ministeriale, de regulamente și chiar de articole precise de lege s-a mai completat cu o nouă foarte gravă abatere, primindu-se în școală elevii înscriși din oficiu în școlile publice și care nu mai aveau dreptul, prin urmare, de a frecventa institutele private.

Toți elevii de cetățeni români și naționalitate bulgară din Tulcea înscriși din oficiu în școlile publice de revizorul școlar, în baza ordinului ministerului nr. 58.240/15.441, continuă astăzi încă a frecventa școlile bulgare; iar când revizorul a trecut în ziua de 4 octombrie pragul școlii spre a îndemna comitetul la respectul legilor, el a fost primit cu injurii și amenințări.

O asemenea anarhică stare de lucruri nu poate dăinui.

Cu atât mai vârtos trebuie să pășească ministerul la măsuri decisive, cu cât, și cu prilejul cercetărilor din ultimele zile, făcute de inspectorul general al învățământului primar și normal-primar, s-a dovedit cu prisosință că toată lucrarea din școlile bulgare este însuflețită de un spirit franc anti-românesc.

Iată câteva probe.

I. Am menționat mai sus de surprinzătoarea cerere a comitetelor din Tulcea și Babadag de a suprima limba română din clasele I și a II-a primară și de a se reduce numărul de ore la celelalte clase. Natural că s-a răspuns cu un categoric *nu*. Aceasta însă nu a împiedecat ca numărul de ore din toate clasele să fie simțitor redus în raport cu trecutul. Pentru anul școlar trecut, numărul de ore fixate pentru cursurile de făcut în limba română era cum s-a văzut mai sus: pentru clasa I 10, pentru clasa a II-a 10, pentru clasa a III-a 14, pentru clasa a

IV-a 15. În anul școlar curent numărul de ore de lecțiuni făcute în limba română este de 6 la clasa I, 6 la clasa a II-a, 8 la clasa a III-a și 8 la clasa a IV-a. În cele 8 de la clasele a III-a și a IV-a intră și câte 2 ore de istoria românilor.

În adevăr, dacă copiii de cetățeni români din școalele particulare sunt datori a depune examenul de fine de an la școalele publice și [fiindcă] cei din școalele bulgare nu știu de regulă limba românească de acasă, natural că le-ar trebui, pentru limba română, spre a fi bine pregătiți pentru examene, un număr de ore mai mare decât cel de care au nevoie copiii de naționalitate română. Cel mult s-ar putea susține, deși cu foarte puțin teme, că ar fi suficient același număr de ore de limba română la școalele private ca și la școalele publice. Totuși raportul e invers.

Numărul orelor de limba română pe săptămână:

	Clasa I	Clasa a II-a	Clasa a III-a	Clasa a IV-a
În școalele publice	10	8	10	10
În școalele bulgare	6	6	6	6

(Anul școlar 1897–1898)

Numărul restrâns de ore destinat limbii române în școala primară este o dovadă sigură că comitetele școalelor bulgare n-au luat niciodată în serios obligațiunea de a-și prezenta copiii la examenele de fine de an la școalele publice. Se mai constată din numărul de ore, așa cum e fixat, puțina însemnătate dată cunoașterii limbii române, dar nici nu mai e nevoie de asemenea constatări.

Desigur, foarte surprinzător e că în clasa I primară nu se învață nici măcar alfabetul nostru. În cele 6 ore de limba română nu se fac decât mici conversațiuni, fără cel mai mic început de citire și scriere în limba română. Tocmai în clasa a II-a se începe învățarea literelor latine, dar și aici cât mai târziu.

În ziua de 8 octombrie, deci cu mai bine de o lună de la începerea anului școlar, subiectul lecțiunii în clasa a II-a primară era scrierea literelor în din alfabetul român.

Dispoziția de a nu se învăța literele latine în clasa I primară e luată de actualul director, după propria să afirmațiune

II. În anul școlar expirat, funcționau, ca profesori și institutori de limba română la școalele bulgare din Tulcea, persoane cu titluri superioare celor din anul școlar curent.

Așa, cursul de limba română și de istoria românilor la școala secundară de băieți era predat de dl Timus, profesor la gimnaziul clasic din Tulcea, iar la cursul primar funcționa ca institutor dl Timofti, învățător detașat.

Aceste persoane însă, tocmai pregătite pentru misiune, au fost înlăturate și înlocuite cu dascăli mai puțin calificați.

Astăzi funcționează la cursul secundar Diaconul Costin, slab ca profesor, iar la cursul primar un tânăr Constantinescu Ilie, posedând 5 clase de liceu real, și d-rele Dedulescu și Băbeanu, numai cu primele clase secundare.

Înlocuirile acestea să se fi făcut oare în dorința de a da o mai mare însemnătate, cursului de limba și istoria română în școalele bulgare?

III. Mai bine decât din cele ce preced, reiese, din următorul fapt, spiritul care domnește în școalele bulgare din Tulcea și Babadag.

Pentru studiul geografiei Bulgariei par a fi utilizate mai mult sau poate chiar exclusiv hărți fizice. Cu prilejul inspecției, în adevăr, s-au găsit agățate de pereți asemenea hărți, în care Dobrogea apare ca făcând parte integrantă din Bulgaria, iar nu și hărți politice, din care desigur școlarii și-ar face o idee mai exactă de actuala stare de lucruri.

Și mai straniu este că în hărțile reproduse în toate manualele așa numite „știință despre patrie“, fie aceste hărți al Bulgariei în special fie ale Peninsulei Balcanice, Dobrogea figurează de asemenea ca parte integrantă din Bulgaria.

Această din urmă constatare a făcut-o dl Bogdan, profesor universitar, căruia i se trimisese de minister, spre cercetare, o parte din cărțile de școală întrebuințate în institutele particulare bulgare din Dobrogea.

Prin raportul său, dl Bogdan mai arată că în manualele menționate se spune în toate, aproape cu aceleași cuvinte: „Dobrogea este o țară curat bulgărească“, că în „Povestiri scurte din istoria Bulgară“ de Bobcev, Filipopol 1883, se spune la p. 57, același lucru: Dobrogea este o țară bulgărească pe care românii vor s-o romanizeze; că în „Cartea de cetire pentru clasa IV“ de Saranov, Filipopol 1893, p. 23, Dobrogea nu e cuprinsă pe hartă în România; că în „Atlasul școlar“ de Danov, Filipopol 1891, la harta Peninsulei Balcanice, România nu este pusă sub un termen general, ci sunt însemnate numai provinciile Valachia mare și mică, Moldova și Dobrogea.

Pasajul cel mai caracteristic însă care ne luminează pe deplin asupra sentimentelor ce se împlântă în elevii școalelor bulgare din Dobrogea, prin mijlocul manualelor didactice ce li se dau în mână, se găsește în „Manualul pe scurt de geografie generală“ de S. Christov, Filipopol 1895, p. 169, în care se spune:

„Congresul din Berlin a dat României partea sud-estică a Bulgariei, adică Dobrogea, pe care o stăpânesc până astăzi și se silesc în tot chipul să contopească pe bulgari cu românii, ca să nu se mai audă niciodată numele de Bulgar acolo unde s-a întemeiat vechea împărăție bulgărească și s-a auzit numele de Bulgari“.

Cred că nu mai rămâne nimănui nicio îndoială cu privire la adevăratele tendințe ce se urmăresc în aceste școale, față de care ministerul s-a arătat continuu atât de tolerant!

IV. Foarte surprinzător este modul cum se țin matricolele la școalele bulgare din Tulcea.

Sunt două rânduri de matricole: unele românești, întocmite după formulele noastre oficiale, altele bulgare. Cele românești sunt ținute numai de formă. Astfel nu s-a găsit trecută nicio singură notă în matricola pe anul școlar expirat 1896–1897, toate rubricile rămânând în alb.

Cu aceasta însă s-a călcat art. 57 din regulament, care prevede că „fiecare școală cu programă proprie trebuie să aibă registrele (anume matricole, registru de prezență a profesorilor și registrul pentru inspecțiuni), ținute în limba română“.

O incorectitudine mai mult, deci, de care s-a făcut vinovată administrația școalelor bulgare din Tulcea.

V. Din matricolele ținute în limba bulgară, singurele în care sunt trecute notele dobândite de școlari, se constată că se practică un sistem de notare deosebit de cel adoptat de regulamentele noastre școlare.

Răspunsurile școlarilor se cotează cu notele de la 1–6, nu până la 10. Dl director a dat explicațiunile că rămân repetenți cei cu note mai mici de 3.

În vedere că promovările se fac după un alt sistem, regulamentul respectiv trebuie să aibă aprobarea ministerului. Această aprobare nici n-a fost cerută.

* * *

Rezumând toate cele relatate, constatăm, dlor miniștri, că școalele bulgare din Tulcea și Babadag și mai cu seamă cele dintâi funcționează actual:

1. Cu școlari care au pierdut dreptul de a urma la școalele particulare, ca fiind înscriși, drept pedeapsă, din oficiu, în școalele publice (sunt peste 250 școlari, în această situație neregulată).

2. Cu profesori și institutori neautorizați încă de minister.

3. Cu un număr de ore cu totul reduse la limba română – redus atât față cu numărul de ore stabilit de inspectorul circumscripției București, la începutul anului școlar trecut, în înțelegere cu direcția și comitetele școalelor, cât și față cu numărul de ore din orarul nostru oficial.

4. Cu matricolele românești rămase în alb.

5. Cu regulament de promovare neaprobat. Adăugând la acestea continuile călcări fățișe de lege, regulamente și ordine ministeriale, precum și sădirea în mințile școlarilor de idei subversive cu privire la actuala stare de lucruri – dovadă despre aceasta hărțile și manualele introduse în școală – vom avea icoana completă a situației.

Se impune acum întrebarea: cui incumbă, în primul loc, răspunderea celor ce se petrec în școalele bulgare? Directorii școalelor, și anume dl G.L. Razlogoff, directorul școlii din Tulcea, precum și dl P. Marinov, directorul școlii din Babadag, au declarat amândoi că nu lucrează decât sub ordinele comitetelor, ordine pe care datori sunt să le execute. Ei n-ar fi decât funcționari salariați și ca atare au a se supune dispozițiilor luate de cei care i-au pus în fruntea școalelor. Așadar, dacă s-au călcat legea și regulamentele, dacă institutele de sub conducerea lor nu și-au prezentat elevii la examenele de fine de an, dacă copiii înscriși din oficiu în școalele publice continuă a urma în institutele lor, dacă limba română se predă într-un număr mult mai mic de ore decât se hotărâse etc. etc., nu a lor este vina și răspunderea, ci a comitetelor.

Se poate admite oare ca, tocmai cei chemați în fruntea școalelor, cei mai mulți dintre toți, să nu aibă nicio înrâurire?

Adevărul este că dâșii, și îndeosebi dl Razlogoff, sunt conducătorii și nu e admisibil că ei să fie cei conduși. Acest director al școalelor din Tulcea este doctor în filosofie și pedagogie de la Lipsca, e fost funcționar superior în administrația învățământului dintr-un stat vecin. Nu e supus dobrogean, ci e născut într-unul din satele bulgare din vilaetul⁽¹²⁸⁾ Salonicului. După toate informațiunile culese de la administrația județului și de la particulari, d-sa este acela care întetește spiritele și care provoacă la nesupunere față cu legea și regulamentele.

Așa fiind, comitetul nu-i servește dlui Razlogoff decât drept pierdea, îndărătul căreia speră să poată continua, fără a fi molestată, acțiunea sa nu tocmai amicală statului în care s-a adăpostit pentru moment.

Nu urmează însă deloc din cele zise că comitetele ar putea fi dezvinovățite: ele singure și-au lăsat acest cap conducător și doresc, ca buni soldați, ca generalul lor să rămână la adăpostul oricărei bănuieli. De altfel nu se poate trece cu vederea, sub niciun cuvânt, atitudinea unora din membrii comitetului de Tulcea, în ziua de 4 octombrie, față de revizor.

La școala bulgară din Babadag situația este aceeași.

Directorul se adăpostește îndărătul comitetului, întocmai cum face cel din Tulcea; iar comitetul, căutând să fie la înălțimea celui din capitala județului, e tot atât de puțin dispus la respectul legilor.

Dovadă despre aceasta avem faptul că, după ce declarase revizorului că, cu începere de luni 6 octombrie, nu va mai primi în școală pe cei 25 copii înscriși din oficiu în școlile publice, în acea zi, 6 octombrie, comitetul a găsit mijlocul de a nu se ținea de cuvânt, suspendând cursurile sub pretext de reparațiuni de mobilier școlar.

Se spera că ministerul va reveni asupra hotărârii de a obliga pe acei copii de a urma la școlile publice și cestiunea era deci de a câștiga timp.

Stratagema însă era prea din cale afară simplă, spre a fi putut induce în eroare. Reparația mobilierului era un simplu pretext.

Față cu toate cele constatate, în vedere că s-au călcat legea și regulamentele cu știință și stăruință, datoria subsemnatului ar fi să dispun închiderea școalelor bulgare din Tulcea și Babadag.

Considerând însă că nu sunt vinovați atât părinții, cât directorii și comitetele, precum rezultă lămurit din toate cele ce preced, am onoare a vă ruga, dlor miniștri, să binevoiți a mă autoriza să nu închid încă școlile, ci să mai fac o ultimă încercare, cerând depărtarea directorilor și schimbarea comitetelor școlare.

Totodată voi lua toate măsurile pentru intrarea imediată în legalitate, mai cu seamă în ceea ce privește pe școlarii înscriși din oficiu în școlile publice și din care niciunul nu mai poate fi primit în școlile particulare.

Dacă nici pe această cale nu se va ajunge la îndreptare, dacă nu se vor respecta cu rigurozitate toate dispozițiunile din lege și regulamente, voi dispune închiderea definitivă a școalelor din Tulcea și Babadag.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 102 din 1 noiembrie 1897, p. 1235 și în ziarul „Voința Națională“ din 18 octombrie 1897.)

10.

Deciziunea nr. 18328 din 21 martie 1898 prin care se instituie concursuri anuale de oină

Având în vedere trebuința ce este de a se da în școli o mare dezvoltare exercițiilor fizice, fără care educațiunea tinerimii nu poate să fie nici completă, nici armonică;

Având în vedere că, pentru a se atinge acest scop, printre alte mijloace, unul din cele mai eficace este și acela de a se cultiva jocurile care dezvoltă forța, agilitatea, curajul și inițiativa individuală,

Decidem:

Se instituie concursuri anuale de joc de oină, pentru școlarii școalelor primare și secundare, școalelor normale primare și seminariilor.

Aceste concursuri se vor ține în fiecare an, în ziua de 10 mai, și vor face parte din serbarea școlară din acea zi sau vor fi distincte de dânsa.

Vor fi concursuri sau între echipe diferite luate din aceeași școală sau între echipe luate din diferitele școli ale aceluiași oraș sau între echipe luate din școale din orașe diferite.

Premiul va consta dintr-un obiect de artă, pe care echipa învingătoare îl va conserva timp de un an, până la concursul următor.

Un regulament anume va fixa detaliile acestor concursuri.

(Publicată în „Monitorul Oficial“ din 15 aprilie 1898; în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 113 din 15 aprilie 1898, p. 228; în „Colecțiunea legilor instrucțiunii“ 1864–1900, p. 1397.)

11.

Apel nr. 27653 din 20 mai 1898 către persoanele care au bunăvoință a da ajutoare bănești pentru cumpărarea de cărți la școlari săraci

Foarte adeseori persoane binevoitoare dau ajutoare bănești pentru cumpărare de cărți la copii săraci din diferite școli primare, urbane și rurale. Ministerul crede că intră în vederile acelor generoși donatori, arătându-le că dorința d-lor de-a veni în ajutorul copiilor studioși, dar fără mijloace, se poate realiza într-o măsură mai largă, dacă, cu banii oferiți de d-lor, s-ar cumpăra cărți care să devie proprietatea școlii, iar aceasta să le împrumute pe câte un an copiilor săraci. Cu modul acesta aceeași carte poate servi de trei sau patru ori în loc de a servi numai o dată.

Considerațiunea aceasta este de mare însemnătate, mai ales în comunele rurale, unde lipsa de cărți este o piedică serioasă pentru mulți copii de a putea urma la școală.

Din parte-i ministerul a luat măsuri pentru ca, cu mijloacele pe care legea i le pune la dispoziție, să formeze la fiecare școală primară câte un asemenea stoc de cărți pentru copiii fără mijloace. El va fi recunoscător persoanelor particulare care ar voi să dea aceeași direcțiune donațiunilor lor.

Pentru aceasta, ele vor putea, ori să cumpere înseși cărțile ce ar voi să ofere și să le remită dirigintelui sau directorului școlii căreia vor să-i facă donațiunea, ori să consemneze suma ce oferă pe contul dlui Administrator al Casei Școalelor, arătând școala în favoarea căreia fac donațiunea și orice alte indicațiuni ar crede necesare. Cu acele sume ministerul va procura școlii cărțile cele mai potrivite, cartonate și în condițiuni de preț avantajos.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 117 din 15 ianuarie 1898, p. 290.)

12.

Adresa nr. 49145 din 1898 către rectori pentru facerea regulamentelor reclamate de noua Lege a învățământului secundar și superior

Prin aplicarea noii legi din 23 martie 1898, asupra învățământului secundar și superior, care se face cu începere de la 1 septembrie 1898, devine necesară

revederea și completarea tuturor regulamentelor universităților, pentru a le pune în acord cu noua lege; vor mai trebui luate o serie de măsuri, în același scop.

Expun aici toate punctele asupra cărora socotesc necesar a atrage atenția universităților, arătând și opiniunea ministerului pe unde este locul.

1. *Organizarea generală.* Prin art. 54 din lege, se hotărăște în linii cu totul generale cercul de activitate al fiecărei facultăți; pentru cea de drept, în particular, acest cerc se lărgeste în mod considerabil, prin adăugirea științelor de stat. De altă parte, prin art. 67 al. III și IV, crearea, suprimarea sau schimbarea de destinație a unei catedre universitare nu se poate face decât cu intervenția universității.

Aceste dispozițiuni reclamă o discuție aprofundată din partea fiecărei universități pentru a lămuri următoarele puncte:

a) Organizația actuală a fiecărei facultăți este ea ceea ce trebuie să fie, sau trebuie modificată în ceva, pentru a o pune în acord cu dispozițiile noii legi atât în ceea ce privește învățământul superior cât și cel secundar?

Trebuie să se aibă în vedere că tendința legii noi este de a face ca universitățile să nu fie numai niște școli superioare, un fel de continuare a liceului, ci niște vaste centre de cultură, în care să găsească lesne mijlocul de a se manifesta întreaga mișcare culturală a țării în ce are ea mai bun și mai înalt. De altă parte, este evident că noua organizare pe care o dă învățământului secundar trebuie să aibă răsunet și în organizarea universităților, pe de o parte din cauza preparațiilor deosebite pe care o vor avea viitorii studenți, pe de altă parte pentru că universitățile, pe lângă altele, au și datoria de a prepara profesori pentru învățământul secundar.

b) Dacă se va găsi că organizarea vreunei facultăți trebuie schimbată, să se vadă în ce anume va consta acea schimbare? Va fi nevoie de cursuri noi? Unele din catedrele actuale să-și schimbe destinația? Ce să se facă pentru ca recrutarea corpului didactic secundar să fie asigurată pentru fiecare specialitate? Cum să se dispună lucrurile pentru a se înlesni profesorilor secundari reunirea a două specialități, cerută de art. 24? Care vor fi relațiunile, pe viitor, între diversele cursuri ale aceleiași facultăți sau chiar ale diverselor facultăți?

Asupra acestui punct credem că discuția va trebui să îmbrățișeze nu numai măsurile ce ar fi a se lua la moment, ci să privească viitorul pentru un interval de timp cât se va putea mai lung. Va trebui să se alcătuiască un plan sistematic de transformare gradată, care să se desăvârșească într-un număr determinat de ani. În această lucrare se va căuta a se utiliza în modul cel mai rațional elementele existente, iar creațiunile nu se vor prevedea decât în limita puterilor financiare ale țării și potrivit cu personalul de care se poate dispune. Un plan prea vast ar fi inaplicabil și, în loc de a face bine, va face mult rău, prin perturbarea ce ar aduce în actuala stare de lucruri, fără a putea pune în loc ceva stabil și desăvârșit.

Planul de reorganizare va trebui să prevadă, an cu an, schimbările și creațiunile ce vor fi a se face, precum și mijloacele de a se realiza. Pentru

îmbunătățirile care nu s-ar putea face decât cu oarecare precauțiuni luate din vreme, va trebui să se indice care anume vor fi aceste precauțiuni.

Credem util a aminti aici că aplicarea noii legi, în ceea ce privește programele învățământului secundar, nu va fi complet terminată decât în ianuarie 1903, când va trece examenul de absolvire de liceu prima serie de școlari care vor fi terminat liceul după noua organizație și după noile programe.

c) Prin art. 60 se hotărăște că fiecare universitate va elibera și diplome de licență și diplome de doctorat.

Pentru patru din cele cinci facultăți, dispoziția aceasta implică o transformare considerabilă. Pentru facultatea de drept, transformarea este și mai însemnată, din cauza adăugirii științelor de stat⁽¹²⁹⁾.

Universitățile vor avea să vadă când și cum va fi oportun a se crea diploma de doctor, pentru fiecare facultate în parte, având în vedere mijloacele de care dispun și de care poate să mai dispună în viitor. Tot așa, se va vedea când și cum se vor putea organiza cursurile de științe de stat, pe lângă facultățile de drept.

Părerea noastră este că pentru amândouă aceste lucrări, universitățile noastre posedă însemnate elemente care ar permite ca în foarte scurt timp prevederile legii, asupra acestor puncte, să poată deveni o realitate.

În adevăr, creațiunile de catedre universitare, făcute de la 1864 încoace, nu s-au făcut după niciun plan determinat. Rezultatul a fost că dacă pe de o parte s-a completat, în genere destul de bine, organizarea universitară în ceea ce privește diploma de licență, pe de alta s-au înființat unele catedre care ies întrucâtva din sfera acestei diplome. Acestea vor putea fi utilizate, în vederea doctoratului și a secțiunii de științe de stat.

Mai este încă un element prețios pe care se poate conta. Art. 75 cere ca, pentru fiecare profesor, numărul orelor de curs, conferințe și lucrări practice să nu fie mai mic de 6 pe săptămână. Această dispoziție va aduce în universități un adaos de activitate științifică nu neînsemnat, și care va putea și el servi.

d) Tot cu privire la organizarea facultăților, art. 54 prevede împărțirea lor în secțiuni, după cum este azi. Universitățile vor avea să vadă dacă actuala împărțire a diverselor facultăți trebuie menținută sau nu. Pentru facultățile de științe și pentru cele de filosofie⁽¹³⁰⁾ și litere, credem că organizarea actuală nu are nevoie de schimbare; ea este foarte rațională și, de altfel, pentru facultățile de filosofie și litere, ea a fost alcătuită și cu vedere la ideile ce domină în noua lege. Socotim însă că va fi util a se studia relațiunile dintre diversele secții ale aceleiași facultăți, atât în vederea fortificării studiilor din fiecare prin ajutorul ce se poate găsi în alte secții, cât și pentru a înlesni formarea corpului didactic secundar după exigențele legii noi.

La facultatea de medicină, multiplicitatea catedrelor, a lucrărilor practice, precum și dispoziția din art. 75, amintită mai sus, credem că vor necesita formarea, dacă nu de secțiuni, cel puțin de oarecare specializări. Acesta este unul din punctele cele mai delicate de care vor avea a se ocupa universitățile.

La facultățile de drept, ni se pare că introducerea științelor de stat impune despărțirea facultăților în câte două secțiuni, care desigur vor avea unele cursuri comune.

Cât pentru facultatea de teologie, nu credem că e necesară această subîmpărțire.

e) Cursurile, conferințele și lucrările practice în seminarii, în institute și în laboratorii vor trebui regulate cu multă precizie, în legătură unele cu altele, în ceea ce privește natura lor, timpul de lucru, importanța lor la examene, obligațiunea de a le urma, modul de control al frecventării etc.

2. *Taxele de laborator*: Art. 54, al. IX, prevede plata unei taxe, pentru a acoperi cheltuielile de material în laborator. Profesorii șefi de la laboratorii vor trebui consultați asupra cifrei acestei taxe, pentru fiecare laborator în parte.

Deoarece această taxă va fi percepută chiar cu începerea anului școlar, la 1 octombrie viitor, vă rog să binevoiți a cere acest aviz cât mai neîntârziat și a ni-l înainta împreună cu observațiunile Dvs.

3. *Constituirea Senatului universitar*: Senatul universitar este organul principal al administrațiunii universitare și ca atare constituirea lui cât mai neîntârziată se impune, deoarece fără dânsul nu se pot aplica o mulțime din dispozițiile legii.

De altă parte însă tocmai importanța acestei prime alegeri impune ca, dacă se poate, profesorii universitari să participe la dânsa.

De aceea, am onoarea a vă ruga să binevoiți a aviza chiar de pe acum pe fiecare profesor în parte, prin scrisori personale, convocându-i pe toți pentru ziua de 25 septembrie, orele 10 dimineța, în cancelaria universității. Propun ziua aceasta, pentru că credem că până atunci toți sau mai toți profesorii vor fi reuniți în oraș. Dacă credeți că o altă zi ar conveni mai bine din acest punct de vedere, puteți să o alegeți în loc de 25 septembrie, nu însă mai târziu de 30 septembrie.

La alegere vor fi supuși rectorul, decanii și membrii ordinari ai Senatului. Alegerea rectorului și a decanilor se impune, deoarece, prin aplicarea legii noi, se schimbă în mare parte condițiunile lor legale.

Este bineînțeles că alegerea o veți prezida d-voastră și că ea se va face după art. 81, 82 și 84 din lege.

4. *Admisiunea studenților în diversele secțiuni ale facultăților*: Art. 57 din lege nu precizează la ce secțiuni anume din fiecare facultate se vor putea înscrie studenții absolvenți ai diverselor secțiuni din liceu. Această omisiune s-a făcut într-adins, pentru că s-a crezut că cel mai bun judacător în această materie va fi facultatea însăși. Afară de aceasta, legiuitorul nu a voit să prejudice, chiar prin lege, modul cum fiecare facultate se va subdivide în secțiuni, deoarece această subdiviziune se poate schimba cu timpul după trebuințele învățământului și potrivit științei.

Dar acum se impune ca universitățile înseși, cărora art. 60 le dă acest drept, să hotărască asupra acestui punct.

Chestiunea nu este urgentă, de vreme ce primii absolvenți ai liceelor după legea nouă nu se vor prezenta la porțile universității decât la octombrie 1903. Până atunci se vor înscrie în universități bacalaureații ieșiți sub regimul legii vechi și absolvenți de 7 clase de liceu, fie dintr-un liceu al statului, fie dinaintea unei comisii de examene particulare; pentru acești din urma, se vor avea în vedere art. 109 din lege și art. 316–325 din regulamentul pentru școlile secundare promulgat la 7 august 1898.

Ar fi însă locul ca, până la aplicarea deplină a legii noi, să se precizeze bine care sunt secțiile de facultăți în care se pot înscrie absolvenții de 7 clase ai liceelor reale actuale.

5. Regulamentul de ordine și disciplină a studenților. După inițiativa luată de minister, universitățile au elaborat în comun un proiect de regulament de ordine și disciplină pentru studenți. Din diverse împrejurări nu a fost sancționat până astăzi.

Acum se cuvine ca el să fie revizuit, pentru a se pune de acord cu legea nouă, în părțile unde acest acord nu ar exista. Sarcina aceasta, după lege, revine rectorilor și decanilor universităților, împreună cu un delegat al ministerului. E foarte de dorit ca această lucrare să se facă fără nicio întârziere și, cum partea cea mai grea a lucrului este deja făcută, credem că aceea ce mai rămâne se va face lesne.

Vom convoca, pentru acest scop, pe ziua de 10 octombrie, în București pe rectorii și decanii ambelor universități. Alegem ziua aceasta pentru a da timp ambelor Senate să se constituie.

6. Regulamentele facultăților. Art. 60 din lege cere ca regulamentele facultăților să fie comune ambelor universități. Această lucrare este deja făcută pentru facultățile de litere și de medicină, al căror regulament comun este deja sancționat și pentru cele de drept. Aceste lucrări însă vor fi modificate și completate, în părțile unde legea nouă ar cere aceasta, cum ar fi, spre exemplu, tot ce privește înființarea diplomei de doctorat, precum și felul certificatului de absolvire de liceu cu care studenții se vor putea înscrie în diversele secțiuni. Pentru facultățile de științe și de teologie, lucrarea trebuie făcută de acum înainte.

Pentru acest scop, vă rog să binevoiți a lua dispoziții pentru ca fiecare facultate să numească delegații pe care-i cere art. 60, al. III; acești delegați vor fi aleși cel mult până la 25 septembrie, iar comisiile mixte, împreună cu delegații ministerului, vor fi convocate în București la 1 octombrie viitor. Veți binevoi a ne comunica numele delegaților aleși îndată după alegerea lor.

7. Echivalența diplomelor și certificatelor din străinătate. După art. 61, universitățile vor avea a se pronunța asupra echivalenței diplomelor și certificatelor din străinătate. Anume rectorul și decanii facultăților de litere și de științe vor avea a judeca diplomele și certificatele de absolvire a învățământului secundar; iar diplomele și certificatele de studii universitare se vor judeca de către consiliul facultății respective.

Cât pentru certificatele de studii secundare înainte de absolvire, ele vor fi deferite ministerului; acestea sunt în legătură cu examenele și promoțiunile de curs secundar, care nu intră în atribuțiunile Universităților.

Recunoașterea echivalenței certificatelor și diplomelor străine trebuie să se facă pe viitor după niște norme mai certe decât până acum. Pentru a înlesni lucrarea universităților în această materie, ministerul a luat măsuri pentru a li se procura toate legile, regulamentele și programele după care se eliberează în străinătate diplomele universitare (bacalaureat, candidatură, licență, doctorat etc.) precum și cele privitoare la absolvirea cursului secundar (gimnaziul, liceul, clasic sau real etc.). Când universitățile vor fi în posesiunea acestor documente, va fi indispensabil ca ele să elaboreze un regulament comun, care să stabilească cu precizie și o dată pentru totdeauna: cu ce titlu românesc corespunde fiecare din titlurile liberate de școlile secundare și superioare din străinătate. Vă rog să binevoiți a lua act de aceasta și, când va veni momentul, să luați înțelegere cu dl rector al celeilalte universități, pentru a duce la bun sfârșit această lucrare, pe care o considerăm, nu ca pe una din cele mai grele, dar desigur ca pe una din cele mai indispensabile și mai însemnate.

8. *Cursurile libere făcute în universități.* Prin art. 55 din lege, se prevede puțința deschiderii, pe lângă universități, de cursuri libere și gratuite asupra oricărei ramuri de științe, de către persoane care nu aparțin corpului profesoral universitar.

Scopul acestei dispozițiuni a fost de a face din fiecare universitate un centru, împrejurul căruia să se grupeze o activitate științifică cât mai întinsă. Se întâmplă de multe ori că persoane care nu aparțin corpului universitar, uneori chiar lipsite de titluri universitare, să fie în pozițiune a pune la dispozițiunea altora cunoștințe utile. Aceasta, poate chiar dacă nu ar fi vorba decât de cunoștințe care să se raporteze numai în mod indirect la obiectul obișnuit studiilor universitare, va fi totuși un beneficiu pentru universitate a grupa în jurul ei o mișcare intelectuală cât mai întinsă și capacități cât mai numeroase și mai variate.

Această creațiune mai are și o altă însemnătate; este că dacă universității caracterul unei tribune de pe care știința înaltă să fie expusă în toată libertatea, condiție indispensabilă pentru libera ei dezvoltare.

De altă parte însă se cuvine a se evita puțința ca la universitate să se profeseze teorii contrare siguranței statului, bunelor moravuri și instituțiilor țării. De aceea art. 55 prevede în ce chip se dau autorizațiile pentru deschiderea acestor cursuri și prevăd și mijlocul de a le închide, când ar fi nevoie.

Organul principal în această chestiune este Senatul Universității, pentru că s-a socotit că asemenea lucruri interesează nu numai cutare facultate, ci universitatea întregă, ca instituțiune de înaltă cultură. Totuși avizul motivat al facultății respective este indispensabil, pentru a pune pe Senat în pozițiune de a decide în cunoștință de cauză.

Procedura de urmat ar fi aceasta:

Cel care dorește a deschide cursul, se adresează către rectorul universității, cu o cerere, în care se arată: numele, pronumele și adresa sa; titlurile sale academice sau indicația studiilor făcute de dânsul, în orice fel ar fi, și a lucrărilor sale științifice; arătarea, în linii generale, a materiei ce-și propune să trateze; numărul probabil de lecțiuni care îl va li necesar.

Rectorul va înainta cererea decanului facultății, la care se raportează obiectului cursului; dacă acel curs se raportează la mai multe facultăți, cererea se va înainta în copie la toți decanii respectivi. Aceștia convoacă consiliul profesorilor titulari, care se pronunță, prin aviz motiv[at], dacă trebuie să se dea învoirea cerută. Avizul facultății, sau al facultăților, se va înainta de decan rectorului, care-l va supune Senatului universitar. Hotărârea Senatului se va înainta apoi de rector ministerului, spre aprobare.

Dacă învoirea de a se deschide cursul s-a dat, rectorul va hotărî orele și sala în care se va ține cursul și le va comunica celui în drept. Aceste indicațiuni se vor aduce și la cunoștința studenților și a publicului, prin afișe puse în universitate și prin publicare prin Monitor și în Buletinul ministerului.

Rectorul are dreptul ca, prin sine sau prin alte persoane, să privegheze cursurile acestea. Îndată ce ar vedea că ele nu servesc întru nimic intereselor științei sau că sunt atingătoare pentru bunele moravuri, pentru legile și instituțiile țării, el va convoca Senatul pentru a cere închiderea cursului. Dacă Senatul aprobă închiderea, hotărârea lui se trimite ministerului, spre aprobare. În caz de urgență, rectorul va putea închide cursul imediat, rămânând ca dezbaterea Senatului și aprobarea ministerului pentru închidere să se dea în urmă.

În fine, închiderea cursului se va putea face și din inițiativa ministerului, după ce va fi luat avizul Senatului.

Toate aceste dispozițiuni vor trebui să facă parte din regulamentul de administrațiune al universităților, despre care vom vorbi mai jos.

Am onoarea a va încunoștința că ministerul a pus în vederea celor doritori de a deschide vreun curs liber, să facă cerere rectorului. Cu aceste cereri d-voastră veți urma după art. 55 din lege și după lămuririle de mai sus.

9. *Docenții și agregatii.* Ministerul va elabora în curând un regulament, pentru numirea docenților, agregatilor și profesorilor universitari.

Din partea lor însă universitățile au a stabili, în privința acestora, oarecare lucruri însemnate:

a) Examenul de abilitare pentru docență se poate ține, nu numai după cererea candidaților la această calitate, dar și după propunerea universității. Dacă universitatea găsește că e necesar a se face examen de docență pentru o specialitate, ea face propunere ministerului, care, aprobând, publică examenul cu șase luni înainte. Va trebui dar ca universitățile să vadă care sunt specialitățile pentru care se simte trebuința de docenți și să-și facă propunerile din vreme, pentru a se anunța examenul.

b) Sunt în momentul acesta mai multe catedre universitare vacante. Art. 68 din lege arată modul cum trebuie să se facă suplinirea lor. Însă, deoarece deocamdată nu avem nici docenți, nici agregati, poate ar fi locul ca consiliul facultăților respective să vadă dacă găsesc ca suplinitorii actuali să continue cu suplinirea până la formarea de docenți și de agregati, sau dacă cred că unii din ei ar trebui schimbați. În acest din urmă caz, consiliile vor face și recomandările necesare.

10. *Necesitatea unui regulament de administrație interioară a universităților.* Este de absolută trebuință alcătuirea unui regulament de administrație interioară al universităților. Dacă până astăzi s-a putut merge fără dânsul, cauza a fost că universitățile nu luaseră încă dezvoltarea pe care o au astăzi; afacerile lor nu erau numeroase, nici complicate, și oarecare reguli tradiționale erau de ajuns pentru a o conduce. Altă cauză mai era că legea din 1864 conținea, în acesta privința numeroase prescripțiuni de detalii, care puteau întrucâtva ținea locul unui regulament. Astăzi însă universitățile au devenit niște organisme foarte vaste și complicate, și legea cea nouă sperăm ca va contribui puternic pentru a le face să capete în scurt timp o dezvoltare și mai mare. Pe lângă acestea, legea nouă este foarte economă de prescripții de detalii. Legiuitorul a socotit că astfel de prescripțiuni nu se cuvine să se prevadă în lege, pentru că ele sunt în genere mai mult supuse variațiunilor decât prescripțiunilor de ordine generală, și introducerea lor în lege ar fi avut de efect a le face să rămână în desuetudine sau a reclama remanierea apropiată a legii. S-a mai crezut apoi că se cuvine ca universitățile să aibă libertatea a regula însuși modul lor de funcționare ca unele ce sunt mai în măsură de a-și cunoaște trebuințele.

Pe lângă aceste motive, se mai adaugă și acela că sunt unele lucruri noi în legea din 23 martie 1898, care, dacă nu vor fi bine regulamentate chiar de la început, vor risca a fi rău înțelese și rău aplicate, și a nu produce prin urmare bunele rezultate ce așteptăm de la ele.

Iacă, îndeosebi, câteva din punctele care vor trebui atinse în acest regulament:

a) Tot ce privește deschiderea și închiderea cursurilor libere, prevăzute la art. 55 din lege, și la punctul 8 de mai sus.

b) Deschiderea și închiderea cursurilor făcute de docenți (art. 63 al. I din lege).

c) Recomandarea unui docent, pentru a fi trecut ca agregat (art. 63 al. II).

d) Modul de suplinire al profesorilor și agregatilor prin docenți (art. 63 al. IV).

e) Regularea celor 6 ore pe care fiecare profesor este dator să le consacre în fiecare săptămână universității; a se hotărî câte din aceste ore vor fi consacrate cursului, câte conferințelor, câte lucrărilor practice, pentru fiecare profesor. Această regulare va putea face parte și din regulamentul fiecărei facultăți.

f) Reguli generale pentru ținerea de lecțiuni suplimentare de către profesori și agregati (art. 73 al. III).

g) Reguli privitoare la ținerea cursurilor, conferințelor, lucrărilor practice.

h) Reguli privitoare la frecventarea profesorilor și la modul de aplicare a reținerilor pentru absențe (art. 75 al. IV).

i) Reguli privitoare la concedii.

j) Ținerea cancelariei rectoratului și decanatelor: registre, scripte, dosare.

k) Datoriile rectorului, decanilor, secretarilor.

l) Formele pentru alegerea rectorului, decanilor, membrilor senatului.

m) Ținerea ședințelor Senatului, consiliului de facultate, consiliului universitar.

n) Regularea atribuțiilor Senatului, consiliului de facultate și ale celui universitar.

o) Forma diplomelor și a certificatelor și reguli pentru liberarea lor.

Precum și orice alte chestiuni ce s-ar găsi că se cuvine să fie hotărâte prin acest regulament.

Acest însemnat regulament va trebui făcut cât se va putea mai curând.

Ar fi de dorit ca el să fie comun ambelor universități; sunt însă unele puncte dintr-însul care greu s-ar putea regula în același fel pentru ambele universități, din cauza circumstanțelor localuri.

În schimb, cele mai multe din acele puncte se pot foarte bine regula în mod identic pentru amândouă universitățile.

Pe lângă acestea, sunt unele din acele puncte, care necesitează, în unele împrejurări, intervenția ministerului, cum sunt, spre exemplu, concediile, reținerile pentru absențe etc.

Pentru aceste motive, va trebui ca regulamentul să fie alcătuit de o comisie mixtă, formată din câte doi profesori, delegați de fiecare universitate, și de un delegat al ministerului.

Vă rog dar să binevoiți a face ca în cel mai scurt termen ce veți putea să faceți a se alege acei doi delegați de la universitatea ce conduceți, și să ne comunicați rezultatul alegerii.

11. Regulamentele *Facultății de teologie*. Aplicarea legii nouă face necesară prefacerea sau facerea din nou a regulamentului facultății de teologie și a celui al internatului teologic. Dl decan respectiv va lua măsurile cuvenite în acest sens.

12. Regulamentele *Facultății de medicină*.

Aceeași observație pentru facultățile de medicină. Acolo se cere îndeosebi un regulament special, pentru a hotărî raporturile între profesorii de clinică și administrațiile spitalelor, precum și condițiile în care se va face învățământul practic medical în celelalte servicii ale spitalelor (art. 88 al. III). Trebuie încă ca facultățile să-și dea avizul asupra organizării institutelor și laboratorilor lor pentru ca ministerul să facă regulamentele respective (art. 88 al. II). Trebuie în fine ca, pentru fiecare institut și laborator, să se facă regulamentul interior după care se vor conduce lucrările lui; aceste regulamente se vor face de către profesorul director al fiecărui institut sau laborator, facultatea își va da avizul asupra lui și pe urmă se va înainta ministerului.

Vă rog să binevoiți a pune toate acestea în vederea dlui decan al facultății de medicină, rugându-l a lua măsurile necesare pentru împlinirea tuturor acestor exigențe.

13. *Învățământul farmaceutic și dentistic.* Art. 89 din lege prevede alipirea pe lângă Universitatea din București a învățământului farmaceutic și a celui dentistic.

Facultatea de medicină din București a elaborat deja și a înaintat ministerului un proiect de regulament pentru învățământul farmaceutic, în spiritul legii noi. Trebuie însă ca aceeași facultate să studieze și cestiunea înființării învățământului dentistic. Ea va trebui să dea avizul asupra cursurilor ce ar trebui create pentru aceasta, asupra acelor din cursurile existente care ar putea fi utilizate, asupra persoanelor care ar putea fi însărcinate cu cursurile cele nouă, asupra lucrărilor practice necesare, asupra admiterii studenților, precum și în genere asupra tuturor punctelor care ar interesa înființarea acestui învățământ. Se va convoca dar consiliul facultății în cel mai scurt timp și va fi invitat a se pronunța. Cât pentru regulamentul învățământului dentistic, nu este încă timpul a ne preocupa de dânsul.

14. *Institutele, laboratoriile și seminarile facultăților de științe și de litere.* Cele ce se cereau la punctul 12 pentru institutele și laboratoriile facultății de medicină se cer și pentru acele ale facultăților de științe și de litere. Domnii decani ai acelor facultăți vor fi invitați a lua măsurile necesare pentru a se împlini cerințele art. 90 din lege.

15. *Seminarul pedagogic.* Pentru alcătuirea regulamentului, al seminariilor pedagogice, ministerul a dat însărcinare specială dlui Dimitrescu-Iași.

16. *Bursele studenților universitari.* Tot din regulamentul interior al universității va trebui să facă parte acela privitor la bursele create prin art. 93 din lege; dar această parte va fi mai bine încă a face obiectul unui regulament special, care va prevedea modul de conferire a bursei, modul de supraveghere a lucrărilor bursierilor, lucrările pe care bursierii vor fi datori să le facă, cazurile în care se pierde bursa, disciplina bursierilor. Veți binevoi a convoca consiliului universitar, pentru a delega Comisiunea care să formeze proiectul acestui regulament. Din proiectele ambelor universități, ministerul va forma unul singur, aplicabil ambelor universități.

Acestea sunt, Domnule rector, lucrările la care dă loc, pentru universități, aplicarea legii din 23 martie 1898. Sunt lucrări mari, importante, mai toate foarte urgente; dar nu ne îndoim că universitățile vor ști să judece împrejurările și să dea tot concursul lor, pentru ca legea nouă să producă roadele bune pe care toți le așteaptă de la dânsa. Sunt unele din lucrările enumerate mai sus care s-ar fi putut face de-a dreptul de minister; am crezut încă că este mai expeditiv a se începe lucrarea chiar de universități.

Vă rog dar, Domnule rector, cu multă insistență, să binevoiți a da urmare, cât mai grabnic se va putea, propunerilor și cererilor noastre de mai sus, și a accelera lucrările pe cât va fi posibil pentru ca anul școlar viitor să fie și începutul

efectiv al aplicării legii noi. Cât pentru minister, el vă va da tot concursul ce va fi în puterea sa, pentru a vă înlesni împlinirea programei de lucrări ce am expus în această adresă.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 121 din 15 august 1898, p. 511.)

13.

Circulara din august 1898 către revizorii școlari ca să îndemne pe învățători a ținea conferințe contra alcoolismului

Pentru combaterea viciului beției, ale cărui consecințe funeste sunt îndeobște cunoscute, ministerul, între alte măsuri ce a luat, crede nimerit să vă atragă atențiunea și d-voastră ca să îndemnați pe învățători să facă sătenilor conferințe în contra alcoolismului, la ocaziuni favorabile.

Ei vor spune starea degradatoare în care ajung cei care abuzează de alcool, povățuind pe săteni ca să se ferească de acest viciu. Vor putea consulta asupra materiei, până se va face un manual în limba română, pe următorii autori care au scris asupra consecințelor alcoolismului.

1. Jules Steag. „Les dangers de l'Alcoolisme“ (Lectures scolaires, Maximes, Sujets de redaction, problemes). Paris. Fernand Nathan. 1896.

2. Dr. Galtier Boissiere. „Livret d'Antialcoolisme“. Paris. Armand Colin. 1896 și „L'enseignement de l'Antialcoolisme“. 1897.

3. Edmond Vaslet. „Petit manuel de temperance“. (Bruxelles).

4. Eugene Picard. „Dangers de l'abus des boissons alcooliques“. Manuel d'instruction populaire à l'usage des instituteurs. Paris.

5. J. Denis. „Manuel de temperance“. Genève.

6. Dr. Laborde. „La lutte contre l'alcoolisme“. Manuel à l'usage des enfants des écoles et des leurs éducateurs, Paris, 1896.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 123 din 15 septembrie 1898 p. 597.)

14.

Înștiințare din 1898 către autorii de cărți ca să pună bucați cu învățături antialcoolice

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice invită pe domnii autori de cărți de lectură pentru școalele primare ca, în lucrările lor viitoare și în ediții noi ce vor scoate din cărțile lor deja aprobate, să caute a introduce oarecare istorioare morale și învățături privitoare la beție și urmările ei. Pentru a putea să ajungem ca să combatem cu succes acest viciu atât de degradator este necesar ca bucațile să fie alese cu mult discernământ și pentru acest scop credem nimerit a pune în vederea dlor autori, ca înainte de a introduce în cărțile lor istorioarele și învățăturile morale privitoare la beție, să consulte, asupra lor, pe vreunul din inspectorii învățământului primar.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 123 din 15 septembrie 1898, p. 597.)

15.

Intervenire către mitropoliți și episcopi ca preoții să țină predici antialcoolice

În scopul de a combate viciul beției, ale cărui consecințe funeste sunt îndeobște cunoscute, ministerul, între alte măsuri ce a luat, se adresează și înalt Prea Sf.-Voastre și vă roagă să binevoiți a da ordine preoților din acea Eparhie ca să țină predice, cât mai dese contra alcoolismului, îndemnând pe credincioși să se abțină de la acest viciu atât de degradator.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 123 din 15 septembrie 1898, p. 598.)

16.

Circulara nr. 50183 din 25 august 1898 către primari
ca să procedeze la clădirea localurilor de școală

Comunele au datoria de a procura școlilor primare localul și mobilierul. Această datorie a lor este stabilită prin art. 79 din legea asupra învățământului primar și normal primar; dar ea le era impusă încă de acum 34 de ani, prin art. 42 al legii învățământului din 5 decembrie 1864. Cât pentru plata personalului didactic, ea este în sarcina statului.

În ceea ce privește comunele urbane, statul și-a împlinit datoria sa: el a plătit numărul de institutorice i s-au cerut și, dacă sacrificiile făcute de dânsul nu au dat totdeauna întregile rezultate ce trebuia să dea, este că de multe ori comunele nu au răspuns îndatoririlor lor în aceeași măsură ca și statul sau, când au făcut sacrificii, nu le-au făcut în modul cel mai practic.

Iacă anume împrejurări:

Mai întâi, nu este niciuna din comunele urbane care să fi completat clădirile sale școlare, după trebuințele populațiunii sale. Mai pretudindeni, comunele urbane au majoritatea școlilor lor instalate în localuri închiriate, care niciodată nu sunt nici suficiente, nici potrivite pentru trebuințele școlii. În adevăr, după art. 31 din lege, un institutor poate fi însărcinat cu un număr de școlari care să meargă până la 80. Care este însă localul de școală închiriat, care să conțină patru sale de clasă, în stare de a conține fiecare câte 80 școlari? Aceasta nu se întâmpla niciodată. Sălile de clasă de cele mai multe ori nu trec peste 40 metri pătrați; în foarte multe cazuri, ele se scoboară până la 20 mp și mai jos; avem exemple de sale de clase de 9 sau 10 mp. Înălțimea tavanelor variază între 2 m 60 și 4 metri, dar această din urmă cifră este o mare raritate. Cu modul acesta, sala de clasă abia conține 15–40 de școlari, și aceia grămădiți unii peste alții, într-un aer stricat, în sale rău luminate și deloc ventilate. Mai că nu este exemplu de o sală de clasă închiriată, care să poată conține cei 80 de școlari legali, în condiții acceptabile de igienă.

Acesta este primul rău, și cel mai mare.

Al doilea este că, chiar când comunele au făcut construcții școlare, nu le-au făcut în modul cel mai nimerit.

Mai întâi, de multe ori distribuția clădirilor în oraș este făcută fără niciun discernământ. Sunt orașe, și orașe mari, care au grămădit clădirile lor școlare una lângă alta, în centrul orașului, lăsând fără nicio școală cartiere întinse, din cele mai populate. A urmat de aici că fiecare din școlile din centru au rămas cu câte un număr neînsemnat de copii, pierduți în niște vaste sale care rămâneau neocupate, pe când sute și mii de copiii de prin alte cartiere, nu pot urma la școală, pentru că nu li s-a făcut niciuna. Iar când a venit vorba a se face o

împărțire rațională a orașului în circumscripții școlare, unele din localurile de școală abia clădite au trebuit să fie părăsite, ca inutile.

Trecem peste împrejurarea că aceste localuri sunt de foarte multe ori ridicate pe terenuri cu totul nesuficiente ca întindere, ori nesănătoase, ori rău situate din punctul de vedere al trebuințelor pedagogice.

O a treia cauză pentru care se văd de multe ori clase cu un număr neînsemnat de școlari este că comunele în genere nu adoptă, pentru clădirile lor școlare, tipul cu șase sale de clasă, singurul care convine mai bine orașelor. În adevăr, este știut că numărul școlărilor în clasa I și a II-a primară este mai mare decât în clasele a III-a și a IV-a, așa că trebuie în genere contingentul a câte două clase inferioare, pentru a forma contingentul suficient al unei clase superioare.

De aceea, dacă comunele și-ar construi toate localurile lor cu câte patru sale de clasă, ar urma că în mod necesar, clasele a III-a și a IV-a să nu fie îndestul populate.

* * *

Consecința acestei stări de lucruri este că copiii supuși obligativității învățământului nu încap în localurile pe care le procură comunele; și, fiindcă curentul spre școală ia un avânt din ce în ce mai mare, în fiecare an un număr însemnat de copii nu găsesc loc în școală sau îl găsesc în cele mai rele condiții. Din această cauză, obligativitatea învățământului primar rămâne o ficțiune, căci cum putem vorbi de obligativitate, când nu putem primi în școlile noastre nici pe copiii care de bună voia lor cer să fie admiși, necum să mai urmărim pe aceia care caută să se sustragă?

Este însă un lucru care se întâmplă în mod constant: la începutul fiecărui an școlar, comunele nu lipsesc a cere de la minister să mai înființeze locuri nouă de institutori, sub cuvânt că copiii nu au loc în școlile existente.

Dar, din cele expuse până aici, se vede bine că, dacă nu e loc, vina nu este a ministerului, ci a lipsei de localuri suficiente, și aceasta intră în datoria comunelor, iar nu a ministerului. Acesta, din contră, și-a împlinit datoria cu mare prisos. Pe fiecare an, el a tot mărit numărul institutorilor, impunându-și prin aceasta o sarcină, mult mai grea decât era dator să poarte după lege. În adevăr, el plătește astăzi 1.370 de institutori și institutoare, pe când numărul copiilor români în etate de școală din toate comunele urbane este numai de 77.380; revin adică numai 56 copii de fiecare institutor, în loc de 80, cât ar trebui, după lege. Prin urmare statul plătește nu numai numărul de institutori care ar fi necesari pentru a da instrucția la toți copiii români din orașe, dar încă cu mult mai mult; căci, după lege, pentru cei 77.380 de copii ar trebui numai 967 de institutori adică cu 403 mai puțin decât plătește statul.

În fapt însă nepotrivirea este și mai mare, căci, din cauza nesuficienței localurilor, numărul de copii ce frecventează școlile urbane este numai de

42.367; așa că revine de fiecare institutor numai câte 31 copii, în loc de 80. Rezultatul acesta este cu totul dezastruos.

În calculele de mai sus, nu s-a ținut seamă de copiii de străini, care, după lege, se admit în școli numai după ce se îndeplinează toate cererile fiilor de români. În starea actuală a lucrurilor, nici nu poate fi vorba despre copiii străini, pe câtă vreme localurile nu pot conține decât jumătate din copiii de români. Dar nu mai mulți decât trebuie, chiar dacă intră în socoteală și copiii de străini. În adevăr, numărul total de copii români și străini la un loc, în comunele urbane se ridică la 106.826; pentru ei ar fi necesari 1.335 institutori, adică cu 35 mai puțini decât plătește statul.

Nu este însă locul a ne preocupa de copiii străini, pe câtă vreme ai noștri nu sunt încă puși în poziție a primi instrucția la care au drept. Ținând seamă numai de ei, statul plătește 403 institutori mai mult decât e dator după lege. Aceasta reprezintă pentru dânsul o cheltuială anuală aproximativă de 1.350.000 lei, pe care o face nu pentru că e dator, ci numai pentru că comunele nu-i pun la dispoziție localurile pe care sunt dator să le procure după lege.

* * *

Este cert că sistemul acesta nu poate să continue mai departe. Sarcinile pe care legea le impune statului pentru învățământ sunt foarte mari; cu mult mai mari decât în oricare altă țară. El trebuie să poarte pe acele pe care e dator; dar nu este drept a i se impune și alte noi, care provin numai din cauză că comunele nu s-au pus încă în regulă cu legea.

Fără îndoială, nu este vorba de a se reduce numărul institutorilor din ceea ce este astăzi; lucrul acesta ar fi imposibil din multe puncte de vedere. Dar trebuie cel puțin ca acest număr să nu mai crească și ca institutorii existenți să poată fi utilizați în așa fel, încât să poată da cu folos instrucția la toți copiii cărora o pot da, dacă li se vor pune la dispoziție localurile cuvenite.

În prima linie, dar, nu se vor mai crea posturi noi de institutori; în a doua linie, posturile existente se vor repartiza în așa mod, ca să satisfacă toate trebuințele. Această repartizare o va putea face ministerul cu destulă înlesnire, nu însă mai înainte de ce comunele nu vor fi completat clădirile lor școlare, în mod rațional.

Pentru a se ajunge acolo, este indispensabil mai întâi ca comunele să se decidă a face aceste clădiri. După cum am spus, această obligațiune le este impusă prin art. 79 din legea învățământului primar și normal primar.

Dar acea dispoziție este coroborată și prin art. 9 din legea Casei Școalelor, care dă drept și putință ministerului a sili pe comune la îndeplinirea acestei obligații.

Desigur, ministerul e departe de a se gândi să uzeze de această armă față cu comunele urbane, care pot să înțeleagă destul de bine situația și propriul lor interes, ca să nu fie nevoie, față de ele, de niciun fel de măsură coercitivă.

Dar tocmai pentru a le îndemna să nu lase lucrul în părăsire, a crezut de datoria sa a le expune pe larg situația, sigur fiind că măsurile de îndreptare nu vor întârzia de a veni.

Lucrul este cu atât mai lesne, cu cât legea Casei Școalelor pune la dispoziția comunelor, urbane și rurale, un mijloc excelent de a se achita de îndatoririle lor în modul cel mai lesnicios și mai economic. Casa Școalelor pune la dispoziția comunelor sumele necesare pentru clădirea și mobilarea localurilor de școală, plătibile în anuități, în aceleași condiții ca și împrumuturile făcute de stat. Cu modul acesta, fără nicio sarcină nouă, comunele își pot face în doi, trei ani toate clădirile lor școlare. Zicem într-adins: fără nicio sarcină, căci suntem convinși că enormele chirii ce plătesc azi comunele, pentru niște localuri de tot rele și nesuficiente, vor acoperi anuitățile care, până în câțiva ani, vor face pe comune proprietare pe niște localuri vaste, luminoase, igienice și corespunzând pe deplin scopului lor.

De altă parte, tot Casa Școalelor pune la dispoziția comunelor planuri tip, studiate în toate amănunțele și gata de a fi puse în executare.

Vă rog, dar, cu tot dinadinsul, domnule Primar, să binevoiți a pune cât mai neîntârziat cestiunea în dezbaterea consiliului comunal și a lua toate măsurile necesare pentru ca comuna, în capul căreia vă aflați, să realizeze cât mai curând localurile sale școlare, fie din propriile sale resurse, fie prin împrumut la Casa Școalelor, fie altfel.

* * *

Tot cu privire la această cestiune, am încă onoare a vă pune în vedere următoarele:

1. Este indispensabil ca ministerul să fie consultat și să se aibă aprobarea să pentru alegerea locului unde are să se construiască o școală. În adevăr, cestiunea aceasta este intim legată cu aceea a circumscripțiilor școlare care se fixează de minister în înțelegere cu comuna, precum și cu aceea a numărului institutorilor, care este exclusiv de resortul ministerului. De aceea am onoare a vă ruga ca, în mod general, când comuna va decide clădirea unui local de școală pe un teren oarecare, să se trimită ministerului planul aceluși teren, precum și planul orașului, pe care să se indice situația aceluși teren, și să nu se cumpere terenul decât după ce ministerul îl va fi recunoscut propriu pentru acea destinație.

2. Să nu se înceapă nicio lucrare școlară, fără ca planurile ei să fi fost cercetate și aprobate de minister. Numai astfel se va evita construcția unor localuri necorespunzătoare scopului lor, deși destul de scumpe, după cum s-a întâmplat în unele comune.

Observăm că dreptul ministerului, în acest punct, ca și în cel precedent, este stabilit prin art. 4-9 din legea Casei Școalelor.

3. Se recomandă cu insistență comunelor urbane a adopta de preferință tipul cu șase sale de clasă, care răspunde mai bine trebuințelor școlare și care este și mai puțin costisitor. În adevăr, după acest tip, două localuri de școală care reunesc 12 sale de clase, necesitează numai două locuințe de director, două cancelarii, două camere de servitori, două îngrădiri; pe când în tipul cu patru sale de clase, la același număr de 12 sale ar corespunde trei locuințe de director, trei cancelarii etc. fără a socoti economia de construcții propriu-zisă, precum și aceea care rezultă din puțința de a face ca clasele a III-a și a IV-a să fie mai populate decât astăzi.

4. Comunele trebuie să se preocupe și de mobilierul școlar, căci este imposibil a se merge mai departe cu mobilierul vechi, stricat și mai ales impropriu și rău chibzuit, care, în prea multe școli, torturează încă pe copii și-i face de multe ori să părăsească școala cu defecte fizice contractate în ea.

Casa Școalelor și în această privință poate înlesni sarcina comunelor, punându-le la dispoziție tipuri raționale de mobilier, comode și ieftine.

* * *

Sper, Domnule Primar, că expunerea completă și sinceră pe care v-am făcut-o mai sus, vă va convinge, atât pe D-voastră, cât și pe Consilul comunal pe care-l prezidați, de însemnătatea cesiunii, și de urgența ce este a i se da o soluțiune. Sper încă că veți aprecia și ușurința cu care ea se poate rezolva în cel mai scurt timp. Așa fiind, sunt convins că până peste doi, trei ani, comuna ce conduceți se va putea fâli cu școlile sale, iar noi vom putea avea mulțumirea de a vedea că sacrificiile făcute de stat produc rezultatele pe care suntem în drept să le așteptăm.

(Publicată în „Monitorul Oficial“ din 26 septembrie 1898; în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 123 din 15 septembrie 1898, p. 599 și în „Colecția legilor instrucțiunii“ 1864–1901 p. 1400.)

17.

Circulara nr. 62151 din 29 septembrie 1898 către directori și profesori de licee, gimnazii, școli secundare de fete, școli normale, seminarii, școli profesionale și școli primare despre primirea în clasa I și despre îndreptarea tinerimii spre industrie, comerț, agricultură

Perioada de 15 zile care a trecut de la 1 până la 15 septembrie va trebui să fie considerată ca una din cele mai însemnate în istoria școlilor noastre, deoarece într-însa s-a început aplicarea noii legi a învățământului secundar și superior.

Fără îndoială va mai trece vreme până ce această lege să fie pe deplin aplicată; dar, în zilele acestea, s-a pus cel puțin început unei măsuri de o importanță capitală, reclamată de ani întregi de toți cei pe care îi interesează bunul mers al școlii și care au grija viitorului. E vorba de limitarea numărului de școlari din fiecare clasă.

Legea cea nouă cuprinde două dispoziții care se referă la această chestiune: una (art. 16) care limitează la 50 pentru cursul inferior și la 40 pentru cursul superior, numărul de școlari din fiecare clasă; a doua (art. 15), care prescrie limitarea admiterilor în clasa I secundară, după media notelor de aritmetică și de limba română în ultima clasă primară.

Îndelungata practică a sistemului nenorocit de a se admite într-o clasă oricâți școlari este intrată atât de adânc în obiceiuri încât anul acesta măsura salutară prevăzută de lege nu s-a putut aplica decât cu oarecare temperamente. Ministerul a ținut însă ca cu niciun preț admiterile nouă în clasa I să nu se facă altfel decât în limitele legii. Făcând astfel, ministerul este sigur că, independent de alte avantaje, măsura aceasta va avea ca efect de a pune în evidență deosebirea care este între o clasă cu școlari aleși și un număr limitat, și o clasă unde se admit școlarii cu sutele, fără nicio precauțiune de a depărta pe cei care nu pot urma cu folos cursul secundar. Suntem siguri că, la finele anului școlar, profesorii care vor fi avut a conduce asemenea clase, când vor face comparațiune cu clasele lor din anii trecuți, vor avea impresiunea de a fi ieșit dintr-un vis rău și de a fi început o nouă viață școlară, într-un nimic asemănată cu haosul din anii trecuți. Mai sperăm că și părinții vor aprecia, prin comparațiune, avantajul sistemului celei noi și că, cu timpul, se vor deprinde cu binele, precum până acum au fost deprinși cu răul.

Ca să ajungă aici, ministrul a avut, în aceste câteva zile, să lupte cu enorme greutate și avem părerea de rău a constata că au fost unii care, pentru interese și considerațiuni cu totul străine de interesul școlii, au făcut tot ce au putut pentru

a-i mări aceste greutăți, uzând de toate mijloacele posibile pentru a induce în eroare opinia publică și a o ridica contra unei măsuri pe care niciun om cu dreaptă judecată nu o putea critica. Ministerul nu s-a preocupat de acele încercări; el și-a făcut datoria și, cu toată greutatea circumstanțelor, are acum satisfacția de a fi făcut, pentru prima oară, ca școlile secundare să înceapă a funcționa cu clase limitate, ocupate de școlari selecționați, și aceasta mai fără nicio sarcină nouă pentru stat.

Dar, cu tot succesul acesta, ministerul nu-și disimulează că chestia prezintă încă mari greutăți și rolul său nu este sfârșit, pe câtă vreme ele vor subsista.

Greutatea cea mare este de a face ca să intre în convingerea celui mai mare număr de oameni ideea că intrarea în școala secundară nu este un drept, nicio datorie pentru toți copiii care termină cursul primar.

Trebuie să se încredințeze toți că liceul nu este, ca școala primară, o școală prin care trebuie să treacă cu toți negreșit, oricare ar fi direcția ce ar lua pe urmă în viață. Liceul este, în felul lui, o școală specială, deoarece el corespunde la anumite trebuințe și deoarece frecventarea lui este, nu numai inutilă, dar chiar vătămătoare pentru aceia care, în viață, vor urma o direcție diferită de aceea pentru care prepară liceul. Pe lângă acestea, pe când toată lumea poate să urmeze școala primară oricare ar fi condiția sa socială și capacitatea sa intelectuală, nu oricine poate urma liceul; trebuie pentru acesta ca tânărul să aibă un grad de preparațiune suficient; mai trebuie să fie în pozițiune de a trece prin o perioadă de cel puțin 8 ani, în care consumă mult și nu produce nimic. E adevărat că, ca corectiv la acest din urmă inconvenient, sunt bursele și ajutoarele diverse date de stat; dar ce sunt acestea, pe lângă marele număr de tineri care năzuiesc la dânselor?

Aceste lucruri, așa de simple și așa de evidente, nu sunt cunoscute ori nu sunt admise decât de un mic număr de oameni. Diverse împrejurări, pe care ar fi prea lung și inutil de a le dezvolta aici, au contribuit a face să se considere liceul ca un fel de poartă, prin care oricine e dator să treacă, sau prin care are dreptul să treacă. Nu se ia în seamă că statul este singur care suportă toate poverile, că puterile lui sunt limitate și că poverile ce poartă, din cauza învățământului secundar, sunt deja colosale și cu totul în disproporțiune cu ceea ce tot el este dator să dea învățământului primar. Dar s-a trecut peste considerația aceasta, grămădindu-se în clase, până la niște cifre fantastice, copii care, în mare majoritate, nici nu sunt în stare să le urmeze. Aceasta a ruinat învățământul și a fost o cauză de ruină și pentru societate, care-și înțelegea așa de rău interesul său. În adevăr, ce ruină mai mare poate fi decât aceea ca imensa majoritate a copiilor, adică 96% din aceia care se abțin să aibă o intrare în liceu, să rămână pe drum, cu cursul neterminat, fără nicio carieră făcută, cu ani întregi pierduți, vegetând pe băncile liceului, în loc de a fi lucrat ca să-și formeze o carieră sigură și onorabilă? Și cu toate acestea, așa este: din 100 de copii ce intră în cursul secundar, abia patru îl termină; ceilalți rămân pierduți, declarați, aruncați de valurile vieții de la

un țărnam la altul, eterni cerșetori de posturi, nenorociți condamnați pentru toată viața la supliciu nesiguranței zilei de mâine, aventurieri care devin pe zi ce merge un pericol social, prin creșterea neconținută a numărului lor.

Domn... director..., Dvs. sunteți om al școlii, și sunt sigur că cunoașteți aceste lucruri tot așa de bine ca și mine. Dvs. știți că tabloul acesta, departe de a fi exagerat, nu arată încă răul în toată întinderea lui. Nu aveți decât să vă gândiți la ce a devenit toată mulțimea de repetenți care cu sutele pe fiecare an au părăsit școala Dvs. pentru a se pierde în lume, ca să vă cuprindă o nemăsurată grijă de viitorul acestei tinerimi, ce se pierde sub ochii noștri. De aceea nu mă tem că oamenii de școală mă vor taxa de exagerațiune. Trebuie să-și dea seama ca și mine de mărimea pericolului; și cei cărora până acuma le vor fi scăpat din vedere aceste lucruri, trebuie să se deștepte și să se pună pe lucru, pentru a stăvili răul. Aceasta este pentru dânsii o datorie de patriotism, mai mult: o datorie de onestitate.

Domn... director..., adresa de față iese din cercul cestiunilor de care se ocupă de ordinar corespondența ministerului cu Dvs. Nu este vorba aici despre cestiuni de administrațiune curentă, despre aplicarea cutării dispoziții sau luarea cutării măsuri de detaliu. Cestiunea de care mă ocup este de o ordine cu totul superioară; este din acelea care de ordinar se tratează altfel decât prin circulare ministeriale. Fiind aici vorba de o cestiune socială de prima ordine, s-ar cuveni să o vedem aici dată în opiniunea publică, în presă, în scrieri de tot felul. Dar, la noi, preocupările sunt îndreptate, în mod prea exclusiv, în alte direcțiuni. Grijă viitorului nenorocit ce se prepară țării prin direcțiunea rău înțeleasă ce se imprimă educațiunii tinerimii, nu preocupă decât pe câțiva bărbați izolați. Dar, oricare ar fi convingerea, devotamentul și stăruința cu care ar lucra aceștia, ce vor putea face ei singuri, când e vorba de a schimba curentul care târește o țară întregă? Nu, aceasta nu este o lucrare numai pentru câțiva; trebuie ca zecimi, sutimi de oameni cu pricepere și bună voință, să pună umăr lângă umăr, pentru a aduce țării acest imens serviciu, unul din cele mai mari ce i se pot aduce.

Iată, Domn... director..., pentru ce mă adresez Dvs. și, prin Dvs., întregului corp didactic al școlii ce dirijați. Aceasta nu este atât o adresă ministerială pe cât este un apel, un strigăt de alarmă, pentru a deștepta pe oamenii de bună voință și a-i grupa într-o acțiune comună în folosul binelui public. Pun pentru astăzi pe al doilea plan grija cataloagelor, programelor, examenelor, pedepselor și recompenselor, și chem pe dascăli la o lucrare mare, demnă de un corp numeros și instruit cum este al lor. Dascălii trebuie să-și dea seama de însemnătatea rolului la care sunt chemați; ei trebuie să înțeleagă că, de astă dată, li se cere să lucreze, nu numai ca învățători ai copiilor, dar ca colaboratori pentru o prefacere în niște deprinderi deja vechi ale țării. Va fi, fără îndoială, o lucrare grea și lungă; dar tocmai greutățile ei trebuie să ne îmbărbăteze la muncă și să ne simțim onorați că corpul nostru se găsește cel mai demn și mai potrivit pentru a fi chemat la această sarcină, pe care alții nu au avut încă curajul să și-o asumeze.

Iar dacă, din contră corpul didactic nu va înțelege chemarea ce i se adresează sau nu va voi să răspundă la dânsa, grea va fi răspunderea lui, în fața țării, pentru că-i va fi refuzat un serviciu așa de mare, pe care putea să-l facă, și de care atârnă o așa de însemnată parte din viitorul ei. Grea va fi răspunderea lui și față de el însuși, pentru că va fi lăsat să-i scape această ocaziune de a merita recunoștința țării și de a se ridica în stima oamenilor cu dor de binele public.

Este tocmai un an de când m-am adresat încă o dată corpului didactic, asupra aceleiași chestiuni, prin circulara din 8 octombrie 1897. Cu adâncă părere de rău, am văzut că apelul meu de atunci nu a avut niciun răsunset. Nicio mișcare nu s-a făcut în sensul ideilor expuse atunci, deși nu cred să fie om care să nu le-a probe. Ce zic? Asaltul pentru intrarea în licee și gimnazii a fost, poate, anul acesta mai furios decât oricând. Deși legea prescria anume limitarea numărului de admisiuni; deși, prin regulament, s-a căutat a se regula lucrurile în modul cel mai echitabil posibil; deși, pentru aplicarea acestui regulament, s-au uzat de toate atenuările compatibile cu legea, nu am văzut pe nicăieri ca lumea să fi înțeles rostul dispoziției legii și să-și fi dat seama că acea dispoziție era spre binele ei. Am văzut cerându-se cu insistență a se călca legea, a se renunța la cel mai eficace dintre mijloacele ei de îndreptare, pentru a se face loc unor copii ale căror certificate purtau notele 3 sau 4 la limba română sau la aritmetică, copii care, prin urmare, vor fi absolut incapabili să urmeze liceul, care vor rămâne repetenți la anul, care cu siguranță nu vor fi în stare să termine liceul și care, prin urmare, vor merge și ei să mărească numărul celor care își vor fi pierdut anii lor cei mai buni de muncă și se vor fi condamnat pentru toată viața la trista soartă a inutililor, veșnic postulanți și veșnic alungați; și aceasta, numai pentru satisfacerea unui amor propriu rău înțeles sau, de multe ori, pentru ca să se scape acasă de turbulența unui copil nedisciplinat. Cererile de înființare de clase paralele au curs cu grămada. În mijlocul acestei furtuni, ministerul a rămas fără niciun ajutor din nicio parte. Cu toate acestea, el și-a făcut datoria până la capăt; a rezistat din toate puterile la un curent pe care-l găsesc cu totul nenorocit; a căutat să lumineze pe cetățeni asupra interesului lor, bineînțeles, fără a se preocupa niciun moment de grija unei popularități rău înțelese; căci ministerul socotește că este pentru dânsul o adevărată datorie de onestitate, după cum am spus mai sus, de a se pune însuși înainte, când este vorba de a împiedica efectele dezastruoase ale unei porniri rău socotite. Și dacă în unele părți a cedat întrucâtva, prin crearea a câtorva clase paralele, n-a făcut-o decât pe unde nevoia era mai simțită și pentru a nu lăsa să se creadă că era la mijloc numai rea voință din partea lui.

Dar cum s-au pretrecut lucrurile anul acesta nu trebuie să se mai petreacă și altă dată. Este imposibil, este nelogic și nedrept a se lasă numai ministerului toată greutatea unei situațiuni pe care el n-a creat-o, ci din contra a combătut-o din toate puterile. Oricare ar fi puterea de rezistență a ministerului, ea este mărginită și, când presiunea va deveni așa de puternică încât să treacă peste

dânsul, care va fi rezultatul? Trebuie-va să se revină iarăși la sistemul barbar al claselor de câte 100 până la 150 de copii? Trebuie-va să continuăm a tolera ca învățământul nostru întreg să rămână o ficțiune seacă? Trebuie-va ca să asistăm și pe viitor, cu brațele încrucișate, la pierderea iremisibilă a copiilor noștri, numai pentru satisfacerea unor ambiții deșarte? Trebuie-va ca, și de aici înainte, milioanele țării să fie asvârlite în vânt cu zecimile, pe când sunt atâtea lucruri la care ar putea fi întrebuințate cu folos?

Chiar în sfera instrucțiunii, unde este învățământul industrial și profesional care nu trebuie să lipsească niciunei țări bine organizate? nicăieri; liceele și gimnaziile au absorbit ele singure și fondurile cu care s-ar fi putut crea și susține acel învățământ. Și aceasta nu e deloc o exagerare: e cert că învățământul nostru secundar costă cel puțin de trei ori mai mult decât trebuie, după nevoile țării și după dezvoltarea ce o are învățământul primar. Învățământul profesional și industrial s-ar putea crea și susține întreg numai cu prisosul de fonduri consacrate învățământului secundar.

Iată dar una din direcțiunile spre care trebuie abătut curentul care astăzi merge numai spre licee și gimnazii; iată una din țintele ce trebuie să avem în vedere și pentru atingerea căreia eu cer concursul energetic al corpului didactic. Căci, dacă el nu va lua inițiativa hotărâtă, stăruitoare de a realiza acest mare progres, cine o va lua? Anul acesta, prin nenumăratele cereri de înființare de clase paralele la licee și gimnazii, nu a fost una singură pentru înființarea unei școli de meserii undeva; și cu toate acestea, cu cât mai nimerită ar fi fost o asemenea școală, decât o clasă de liceu, pentru școlarii rău pregătiți care rămăseseră neînscși! Opiniunea publică clar nu este încă formată asupra acestui punct și vocea unui singur om, fie el și ministru, este prea slabă pentru a se face auzită de o țară întreagă și timp de ani întregi. Aici trebuie acțiunea unui corp numeros, inteligent, activ și inimos, acțiune care să se continue în timp mai îndelungat, și să nu fie supusă fluctuațiunilor care paralizează acțiunea oamenilor izolați. De aceea eu mă adresez corpului didactic și-i cer să și facă această mare datorie.

Care vor fi, însă, mijloacele de acțiune? La această întrebare profesorii înșiși trebuie să găsească răspunsuri; căci partea cea mai însemnată a oricărei acțiuni este însăși găsirea mijloacelor de acțiune. În această privință, cred că rolul ministerului cată să se mărginească întru a provoca inițiativa, lăsând-o pe urmă să se manifeste liber. Și pentru aceasta mijloacele nu vor lipsi: conferințe, scrieri, publicațiuni, propagandă prin presă, toate mijloacele vor fi bune și eficiente. Și pentru a încuraja pe cei care s-ar îndoi de succes, sunt exemple recente și doveditoare; este exemplul corpului didactic din Severin, care, deși puțin numeros, deși aflându-se într-un centru puțin populat, a reușit să se facă a se funda acolo o școală de comerț și o școală practică de meserii, care au abătut anul acesta aproape trei din patru părți ale curentului de la liceu spre cariere mult mai potrivite și mai sigure. Același lucru s-ar putea face mai în toate

părțile. S-ar putea încă încuraja crearea de școli primare, acest excelent mijloc de a se utiliza forțele tinerimii, mijloc prevăzut în lege, dar care rămâne neîntrebuințat, pe când mii de copii se obstinează a se pierde în liceu

Trebuie, în fine, ca prin toate mijloacele să se dovedească părinților răul cel mare ce-l fac copiilor lor, silindu-i să urmeze liceul, pe când nu sunt în stare să o facă. Să li se arate că, pentru a urma liceul, se cere un grad de preparație și o sumă de mijloace, fără care lucrul este absolut imposibil; că copilul introdus în liceu, fără aceste condițiuni, este condamnat de mai înainte să-și piardă timpul de lucru în care ar putea mai cu folos să-și facă altă carieră, că chiar până la anul el va rămânea repetent și că orice s-ar face nu va putea trece decât câteva clase secundare, care nu-l vor duce la nimic și nu-i vor crea niciun drept și că, în fine, dacă cu toate acestea tot ține să facă liceul mai nimerit este pentru dânsul să mai repete o dată ultima clasă primară, pentru a-și întări cunoștințele fără care intrarea în liceu, chiar când o dobândește este pentru dânsul o adevărată nenorocire. Lucrurile acestea, care sunt evidente, fiind repetate mereu și cu stăruință, nu se poate să nu intre în cele din urmă în mintea oamenilor.

Iată, Domn... director..., câmpul larg și mănos de acțiune care se deschide corpului didactic, câmp de muncă încordată, dar plină de rezultate fericite, scutite de vrajbele care întristează sufletul celui cu dor de țară în alte feluri de activitate publică și care, tocmai din această cauză, va putea reuни într-un mănunchi silințele tuturor și să dea rezultatele care, cu atâta greutate se pot realiza, acolo unde intră vrajba.

Ministerul și-a făcut și-și face datoria: corpul didactic să și-o facă și el pe a lui.

Vă rog, Domn... director..., să aduceți această circulară la cunoștința dlor profesori ai școalei ce dirijați. Vă alătur pe lângă dânsa și o repetare a circularei noastre nr. 65153 din 8 octombrie 1897, deoarece ea este încă de actualitate, și se completează cu cea de față.¹

(Publicată în „Monitorul Oficial” din 8 octombrie 1898; în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii” nr. 124 din octombrie 1898, p. 666; în „Colecțiunea legilor instrucțiunii” 1864–1901, p. 1403.)

---

1. Vezi nr. 8 din prezentul volum.

18.

Raportul din 3 octombrie 1898 către rege pentru înființarea medaliei „Răsplata muncii pentru învățământul primar“

Legile sancționate în anii din urmă asupra învățământului public tind a pune din ce în ce mai multă regulă în școli. Corpul didactic cunoaște acum datoriile sale în mod mai precis și, prin urmare, este mai în măsură de a și le îndeplini cu exactitate. Este dar just ca, precum legea dă acum mijloace mai sigure și mai potrivite de a se reprimă abaterile, să fie și mijloace cât mai multe de a se recompensa zelul și bunăvoința.

În particular corpul didactic primar, urban și rural merită atențiune, atât prin greutățile deosebite cu care are a lupta, cât și prin puținele mijloace de recompensă de care dispunem în favoarea lui și este cu atât mai necesar acum puțința de a da un semn de mulțumire aceloră dintre dâșii care își fac datoria, cu cât în izolarea în care trăesc cei mai mulți din ei, trebuie să li se poată dovedi că nu le lipsește solitudinea din partea autorității centrale. Aceasta îi va întări în împlinirea datoriei lor, prin faptul că se vor simți supravegheați și sprijiniți.

Pentru aceste motive, cu respect supun la înalta aprobare a maiestății Voastre alăturatul proiect de decret, pentru înființarea unei medalii speciale pentru cei care aduc servicii într-un fel oarecare învățământului primar și educațiunii populare.

(Publicat, împreună cu decretul, în „Monitorul Oficial“ din 9 octombrie 1898.)

19.

Adresa din 13 noiembrie 1898 către directorii seminariilor în cestiunea învățământului practic agricol în seminarii

Prin art. 20 din legea clerului mirean și seminariilor, fac parte din programa seminariilor: noțiuni de *agronomie, horticultură și viticultură*, precum și noțiuni de medicină *veterinară*.

Scopul legiuitorului, când a prevăzut această dispozițiune, a fost ca preotul rural să fie un bun gospodar agricol, atât în folosul lui cât și pentru a contribui la ridicarea agriculturii în paturile de jos ale populațiunii prin exemplul său. În adevăr, este incontestabil că, din multe puncte de vedere, preotul sătesc poate aduce servicii mai însemnate chiar decât învățătorul. Preotul, mai deseori decât învățătorul, dispune de mijloace pentru a face bună gospodărie; el mai mult

decât învățătorul este ascultat de săteni și fixează privirile lor. De aceea în lupta noastră de a întrebuița toate mijloacele posibile pentru a contribui la îmbunătățirea stării materiale a sătenilor, printre care în prima linie este perfecționarea metodelor lui de a lucra pământul, preotul sătesc, departe de a fi un element neglijabil, este un factor de prima ordine.

Din nenorocire, ceea ce s-a făcut până acum în acest sens nu a dat rezultatele dorite, deși introducerea agronomiei în programa seminariilor datează nu de la 1893, ci de cel puțin 30 ani. Cauza este că acest curs s-a făcut totdeauna în mod exclusiv teoretic, fără nicio demonstrațiune pe teren, fără nicio arătare de piese sau de semințe, fără o singură excursiune la câmp. Nu numai atât, dar cursul de agronomie s-a considerat la seminarii ca un ce accesoriu și fără importanță și orarul care este acum aplicat a agravat încă inconvenientul acesta.

Este indispensabil, Părinte, ca această stare de lucruri să înceteze într-un fel: dacă agronomia nu este necesară pentru preoți, trebuie să o scoatem cu totul din programa seminariilor; dacă este indispensabilă, după cum credem noi, trebuie să se facă ceva pentru ca acest curs să fie bun la ceva, iar nu o ficțiune, ca astăzi.

Ministerul, înainte de a lua vreo măsură în această privință, dorește, Părinte, să aibă asupra acestei cestiuni părerea atât a S.V., cât și a consiliului școlar al aceluia seminar.

Dorim anume să știm ce mijloace practice credeți că se pot întrebuița pentru a se ajunge la scopul arătat mai sus? Ar trebui dar a se anexa seminariilor un câmp de experiență, în care seminariștii să lucreze cu mâinile lor, cum se proiectează a se face pentru școalele normale primare? Se cuvine ca seminariștii să viziteze vreuna din fermele model sau din școalele de agricultură practică înainte de a se hirotonisi? Și în acest din urmă caz, cât anume timp ar fi necesar? Când anume? Chiar în cursul studiilor în vacanțe, sau după terminarea lor?

Răspunsurile la aceste întrebări și altele pe care S.V. sau consiliul școlar ați crede necesar a ne da, vă rugăm să faceți ca să le avem până într-o lună de astăzi. Ele ne vor fi foarte utile în adoptarea soluțiunii ce vom căuta să dăm acestei importante cestiuni.

20.

Circulara nr. 76456 din 16 noiembrie 1898 către personalul de control al școalelor private în privința modului cum se predau religia și istoria națională în școalele private

În diverse ocaziuni s-a semnalat ministerului modul cu totul defectuos cum se predă în foarte multe școli private religia și istoria națională.

Sunt școli unde religia mai că nu se predă. Abia figurează, numai de formă, cu câte o oră pe săptămână. Afară de aceasta, cu predarea acestui curs de cele mai multe ori se însărcinează, în mod cu totul accesoriu, câte un pedagog sau altă persoană necompetentă și care face cursul numai ca să nu se zică că nu se face.

Pentru istoria națională, observația privește mai ales școalele secundare, unde acest curs nu face parte în cursul de istoria universală, ci se predă numai deosebit și fără nicio legătură cu acela. Cauza este că profesorii de istoria universală se mulțumesc, de cele mai multe ori, a urma după un text francez, în care istoria țării nu ocupă niciun loc, fără să-și dea osteneala de a-l completa sau corija în această parte care este de un interes capital pentru buna înțelegere a istoriei noastre.

Am onoare a vă atrage atențiunea asupra acestor lucruri, pe care nu le putem lăsa nebagate în seamă, și a vă ruga ca, în inspecțiile ce veți face pe la școalele private, să nu lipsiți a vă preocupa de aceste cestiuni. Veți pune în vederea directorilor că ministerul a luat măsuri ca comisiile care vor avea a examina pe școlarii preparați în institutele private sau în familie să fie cu deosebire atenți asupra religiei și istoriei naționale, pentru ca ministerul cunoscând cu siguranță școlile în care aceste cursuri sunt cu deosebire neglijate, să poată lua măsurile cuvenite.

În același timp vă mai atrag atențiunea asupra abuzului de vacanțe și sărbători ce se face în foarte multe școli private. Deja în anul trecut ministerul s-a preocupat de această cestiune; cu toate acestea știm că și acum sunt școli care încep cursurile cu o lună și mai mult după 1 septembrie, care dau câte cinci săptămâni de vacanță la Crăciun și la Paști, și care inventează sărbători noi, neprevăzute în niciun regulament, de multe ori sub pretextele cele mai neașteptate.

Veți pune în vederea directorilor că continuarea acestui sistem îi poate expune la urmări grave, căci art. 410 din legea de la 5 decembrie 1864, care este încă în putere pentru școalele private, prevede pedeapsa închiderii școalelor private unde se pierde timpul copiilor, și cum se poate zice că nu se pierde timpul copiilor într-o instituție unde, din 12 luni ale anului, nu se lucrează uneori decât patru sau cinci?

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 128 din 1 decembrie 1898, p. 807.)

21.

Deciziunea nr. 76996 B. din 17 noiembrie 1898 prin care se fixează normele după care se distribuie ajutoarele pentru deschiderea de ateliere absolventelor școalelor profesionale

Art. I. – Ajutoarele pentru deschidere de ateliere se vor da numai după avizul direcțiunii școalei profesionale căreia aparțin fondurile.

Art. II. – Ajutoarele se vor distribui prin direcția școalei pentru trei sferturi în scule și numai un sfert în bani, spre a servi la procurarea de furnituri și material sau la plata chiriei atelierului.

Art. III. – Nu se vor da ajutoare decât la câte două absolvente asociate, dintre acelea care au avut note mari în anul în care au absolvit școala.

Art. IV. – Contractul de asociere, făcut după formele legale pe timp de 5 ani, precum și cel de închirierea localului, unde va fi instalat atelierul, se vor face prin directoarea școalei, care va avea supravegherea mersului atelierului.

Art. V. – Sub niciun cuvânt nu se poate vinde, transmite sau închide atelierul, fără o prealabilă autorizare a ministerului, dată în urma avizului directoarei, care se va consulta în această privință cu maestra de aceeași specialitate ca elevele ce conduc atelierul.

Art. VI. – În caz când directoarea școalei constată neglijență sau nepriecere în conducerea atelierului, ea poate cere ministerului ca să ia măsuri pentru retragerea sculelor.

Art. VII. – Dacă una dintre asociate ar voi să se retragă înainte de împlinirea termenului de 5 ani, tot avutul, afară de venit, până în momentul retragerii, va rămânea celeilalte, care va fi obligată a-și lua o altă tovarășă, în condițiunile specificate prin articolele de mai sus.

Art. VIII. – Când asociatele sunt de la școli diferite, ajutorul li se va da câte pe jumătate din fondurile fiecăreia din școale, iar supravegherea o va avea una din cele două directoare, delegată de minister.

Art. IX. – Absolventele unei școale având fonduri, pot să-și ia ca asociată pe o absolventă a altei școale, care nu se găsește în acest caz, dacă aceasta din urmă, pe lângă note mari în diplomă mai are și recomandarea specială a directoarei școalei unde a învățat.

Art. X. – Absolventele ajutate de fondurile școalelor profesionale care au dovedit incapacitate în conducerea atelierului, nu vor putea fi numite în învățământ.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 128 din 1 decembrie 1898, p. 806.)

22.

Deciziunea nr. 78677 din 25 noiembrie 1898 pentru înființarea a 320 de biblioteci populare pe lângă școalele primare

Acestea sunt primele biblioteci populare înființate după o organizare regulată pe baza unor norme generale.

În dorința de a pune la dispozițiunea țăranilor cunoscători de carte mijloacele pentru întinderea cunoștințelor lor uzuale, pentru întărirea și înălțarea simțământului lor de oameni și de români, de a limpezi într-înșii ideea de drept și datorie, de a-i pune în stare să dezlege problemele de care se izbesc în calea vieții lor, în fine de a le deschide sufletul pentru frumos, bine și adevăr;

În vedere că acest scop nu se poate atinge decât prin înființarea de biblioteci populare pe lângă școalele primare din comunele rurale de care avem un număr însemnat de începuturi serioase, biblioteci înzestrate cu scrierile cele mai alese și eu o limbă curat românească;

Și în vederea sumelor de care dispunem prin bugetul Casei Școalelor, relațiunilor date și ofertelor ce ni s-au prezentat;

Scrierile de mai sus¹ se vor procura de către stabilimentul Socec, librăria Carol Muller și Stork și direct de la autori cu prețurile oferite și aprobate, și ele vor fi predate cartonate simplu, dar solid.

Costul scrierilor, cum și cheltuielile de cartonare, expedierea etc. se va acoperi din fondul de 500.000 lei, prevăzut în bugetul Casei Școalelor la cap. I, art. 6, pentru cumpărarea și completarea materialului didactic necesar înzestrării școalelor primare, în care fond se cuprinde și suma necesară pentru înzestrarea bibliotecilor populare.

Plata se va face după aprobarea ce se va solicita Consiliului Miniștrilor.

Bibliotecile populare vor funcționa sub direcțiunea dlor învățători diriginți, cu controlul autorităților școlare, astfel cum se dispune prin regulamentul, aprobat de Consiliul Miniștrilor prin jurnal nr. 75 din ședința de la 26 august 1898 și înserat în Monitorul Oficial cu nr. 123 din 5 septembrie 1899, confirmat prin înaltul Decret Regal cu nr. 3.070 din 16 octombrie 1898.

Dl administrator a Casei Școalelor și dl inspector general al învățământului primar și normal primar sunt însărcinați cu aducerea la îndeplinire a

---

1. S-a publicat atunci și lista lor.

dispozițiilor din această decizie, care se va înscrie în Monitorul Oficial și în Buletinul ministerului.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 128 din 1 decembrie 1898, p. 850.)

23.

Rezoluțiunea ministerială din 26 decembrie 1898, pentru organizarea învățământului practic agricol în școlile normale și a grădinilor de pe lângă școlile primare rurale

Este indispensabil ca tot ce se învață în școală să se învețe în mod serios, cu gândul de a utiliza acel învățământ. Însă învățământul agricol, în școlile normale de învățători, se pare că nu a fost cuprins până acum în această regulă. Raportul de față atinge și el acest punct, care de altfel este recunoscut de toată lumea.

Pentru a îndrepta acest neajuns, cel puțin pe cât se poate, dispunem:

1. Învățământul agriculturii, în școlile normale de învățători, se va separa de acela al științelor fizico-naturale și se va face mai cu seamă în mod practic; pentru aceasta, în proiectul de buget pentru anul 1899–1900, s-a și prevăzut fondurile necesare pentru plata unui profesor distinct, sau a unui agricultor, sau a unui grădinar.

2. Învățământul agriculturii și horticulturii în aceste școli se va face de aici înainte cu deosebire în mod practic. Pentru aceasta, orarul acestor școli se va dispune așa încât fiecare clasă să aibă pe fiecare săptămână câte un după amiază consacrat agriculturii și horticulturii, nu două clase în aceeași zi. În acele ore, în lunile în care munca câmpului este suspendată, se vor face cursurile teoretice de agricultură și horticultura sau excursiuni de ierborizare, de culegere de insecte ce interesează agricultura etc.; iar în lunile de muncă, școlarii vor fi întrebuiți a lucra înșiși în câmpul și în grădina școlii, pentru a ara, a semăna, a culege, a planta arbori, a-i altoi, a-i curăți etc. Se însărcinează dl I. Mitru⁽¹³¹⁾, director al Școlii normale „Vasile Lupu“⁽¹³²⁾ a ne prezenta, până la 1 februarie, un proiect de orar și de lucrări în această privință.

3. Pentru școlile din Craiova, Galați, Bârlad, Iași, din fondurile de construcție și de completarea de clădiri și de instalațiune, votate pentru fiecare, se vor face cheltuielile de amenajare a terenului școlii, în vederea unei culturi raționale, de clădiri de grajduri și șoproane, de cumpărare de instrumente agricole, de plantațiuni etc. pe unde asemenea cheltuieli nu au fost deja prevăzute în

devizele respective; pentru Câmpulung, se va utiliza în acest scop ceea ce va mai fi disponibil din donațiunea Petrovici-Armis, iar pentru rest se va cere credit.

La fiecare din aceste școli, aceste lucrări se vor face după ce se vor termina lucrările de construcțiune, pentru ca să se poată alege cu siguranță terenul disponibil pentru lucrările agricole și horticole. Aceste lucrări se vor face în regie de profesorul special de agricultură sau de grădinarul șef, sub supravegherea directorului.

4. În dispunerea terenului de cultură al școalei, se va avea în vedere a se rezerva o întindere de cel puțin un hectar, destinat pentru plantarea de arbori, mai ales fructiferi. Arborii pentru plantare se vor cere din pepinierele statului. Normaliștii vor fi exercitați cu stăruință la lucrările de arboricultură, și la numirea lor ca învățători vor primi fiecare câte un număr de arbori, cu obligațiunea de a-i planta și a-i îngriji în grădina școalei, unde vor fi numiți învățători.

5. Devizul și planul înaintat pe lângă acest raport pentru grădina unei școale rurale nu convin, pentru că sunt alcătuite în vederea unui teren de un hectar, pe când, după lege, școalele nu dispun pentru grădina lor decât de o jumătate de hectar. De aceea se va ruga dl Halița⁽¹³³⁾ să facă a se studia un plan și un deviz, în vederea unui teren de o jumătate de hectar.

6. Casa Școalelor posedă elementele statisticii terenurilor de care dispun școalele rurale. Biroul statistic va reuni aceste elemente într-o broșură care se va imprima.

7. Se va da ordin circular învățătorilor diriginți ca până la 15 februarie să înainteze ministerului prin revizorat câte un memoriu, în care să arate: dacă școala are teren pentru clădirea locuinței dirigințelui, cu dependențele ei și pentru grădină; ce întindere are acest loc; planul lui aproximativ; la ce distanță este de școală; ce culturi se pot face pe dânsul mai cu avantaj; o listă de instrumentele și semințele strict necesare pentru începerea cu școlarii a unui învățământ practic al horticulturii, cu costul lor aproximativ. Vor mai arăta fiecare ce cunoștințe practice are în această ramură, și ce lucrări anume ar putea face cu folos. Biroul statistic va primi acele memorii și le va rezuma într-un tablou, pe baza căruia ministerul va lua măsuri ulterioare pentru organizarea grădinilor școlare.

8. Printre celelalte măsuri pentru organizarea acestor școli, va fi și aceea că fiecare școlar absolvent va primi un număr de pomi din pepiniera școlii pentru a-i planta în grădina părintească.

9. Revizorii vor fi obligați ca, în inspecțiunilor, să inspecteze și grădina școalei și să dea relațiuni asupra modului cum este ținută.

10. În bugetul Casei Școalelor se va înscrie chiar pentru anul 1899–1900 o sumă de 1.600 lei, din care să se formeze 32 premii, a câte 50 lei, câte unul din fiecare județ, pentru învățătorul care va avea grădina cea mai bine îngrijită și mai bine ordonată, și care va fi plantat pe ea, cel mai mare număr de arbori. Mai târziu, când numărul grădinilor va crește, suma înscrisă în buget pentru acest scop va fi mărită în proporțiune.

11. Casa Școalelor va face să se studieze pentru locuințele învățătorilor diriginți un nou plan, care să împlinească condițiunea ca locuința să se apropie cât mai mult de tipul unei bune locuințe țărănești mijlocii, având un grajd pentru doi boi și o vacă, un șopron pentru căruță, plug etc. cotețe de păsări și animale mărunte, pățul etc., în fine, ce trebuie unei gospodării țărănești mijlocii. Pentru aceasta va lua avizul oamenilor competenți.

12. Raportul de față, împreună cu rezoluțiunea, se vor publica în „Monitorul Oficial“, în „Buletinul“ ministerului și în broșuri, care se vor distribui revizorilor, școalelor normale, profesorilor de agricultură de la aceste școale etc.

24.

Circulara nr. 85561 din ianuarie 1899 către prefecți și revizori școlari pentru cantine școlare, ajutor de cărți etc., la învățământul primar

Cu multă mulțumire, ministerul vede căldura cu care a fost primită propunerea sa, făcută prin circulara cu nr. 21.287 din 14 ianuarie 1898, relativă la înființarea de cantine pe lângă școalele primare. În foarte multe părți s-au organizat comitete, s-au făcut ofrande însemnate, și instituția cantinelor școlare abia după un an a devenit deja o realitate; în unele părți s-a reușit a se forma câte un capital pentru asigurarea existenței ei în viitor. Binefacerile pe care această instituțiune le va face populațiunii sărace sunt chiar de acum foarte însemnate, și aceasta ne face să privim cu bucurie viitorul, când ca va fi pe deplin așezată pe baze solide și intrată în obiceiuri.

Ministerul se crede dator a exprima prin Dvs. mulțumirile sale tuturor persoanelor care au primit cu favoare propunerea să și i-au dat atât de mult concursul pentru a-i asigura reușita.

Dorind însă să reunim oarecari date asupra acestei creațiuni, vă rugăm să ne comunicați științele ce credeți utile, pentru a face cunoscută starea cestiuunii în județul d-voastră, și pe care vom dispune a se publica în Buletinul ministerului.

Totdeauna îmi permit a formula o dorință. Este că în unele județe vedem lucrându-se cu mare râvnă pentru cantinele școlare din orașe, nu însă tot așa și pentru cele din sate. Cu toate acestea, nicăieri caritatea nu poate fi mai bine întrebuințată decât pe acolo. Cine nu știe cu câtă nevoie au a lupta bieții copii de săteni pentru a putea urma la școală? Depărtarea, lipsa de drumuri, violența intemperiilor și lipsa de protecție contra lor, pentru copiii care sunt obligați a

merge pe câmp până a ajunge la școală, sunt greutăți pe care orășenii nu le cunosc. Să mai adăugim pentru mulți copii lipsa de haine calde, de cărți, precum și sărăcia comunelor, care nu le pot veni mai cu nimic în ajutor. Toate acestea fac că, pe la țară, cantinele școlare sunt în multe părți indispensabile. Sunt multe școli rurale pe care o cantină le poate face să prospereze, pe când lipsa ei le poate face să rămână pustii.

Așa fiind, vă rugăm domnule ..... ca în limita posibilității și fără a împiedica cât de puțin pe generoșii donatori de a dispune liber de donațiunile lor, să atrageți atențiunea și asupra cantinelor de pe lângă școlile rurale, care merită într-un așa de înalt grad sollicitudinea oamenilor de bine, pentru ca măcar o mică parte din curentul de simpatie și bună voință, care se revarsă asupra copiilor de orășeni, să se îndrepteze și asupra acelor de la sate.

De altminteri suntem fericiți a constata că, pe această cale, mai multe județe ne-au apucat înainte și au reușit deja a avea rezultate importante.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr 130 din 1 ianuarie 1899, p. 935; în „Monitorul Oficial“ din 3 ianuarie 1899; în „Colecția legilor Ministerului Instrucției“ 1864–1901, p. 1411.)

25.

Deciziunea din 13 ianuarie 1899 pentru institutori și învățători să depună jurământul

Având în vedere că prin art. 63 din legea învățământului primar și normal-primar toți membrii corpului didactic primar sunt obligați să depună la intrarea lor în funcțiune jurământ de credință și respect Regelui, Constituției și legilor Țării, – îndatorire însă pe care mulți încă nu au îndeplinit-o, funcționând astfel fără să fi depus jurământul;

Considerând că această stare de lucruri este cu totul pernicioasă ori din care punct de vedere am privi-o;

Decidem:

Art. 1. – Aceia cărora li se va acorda titlul de învățător ori institutor provizoriu, sunt obligați să depună jurământul cerut de lege înaintea prefectului județului în care au a funcționa. Numai după ce vor jura, ei vor putea fi trecuți în statele de lefi.

Art. 2. – Aceia care sunt deja numiți și funcționează fără să fi depus încă jurământul sunt obligați a-l depune până în două luni. În caz contrariu, li se va suspenda plata lefei.

Domnii revizori școlari vor face anchetă și vor raporta ministerului asupra cazului.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 132 din 1 februarie 1899, p. 1034.)

26.

Circulara nr. 3251 din ianuarie 1899 către prefecti pentru a supraveghea ca elevii să nu frecventeze balurile

Regulamentul școalelor secundare, sancționat prin Decretul Regal nr. 2.629 din 7 august 1898 și publicat în Monitorul Oficial nr. 104 din 12 august același an, prin articolele 282 și 283 dispune categoric că este interzis școlarilor din licee și gimnazii, pe de o parte, a vizita balurile publice, cafenelele, tavernele și alte asemenea stabilimente, de a participa pe la întruniri publice, fie chiar împreună cu părinții; locurile de preumblare și grădinile publice putându-le frecventa numai însoțiți de părinți, rude sau corespondenți; iar pe de altă parte, de a juca în orice loc la biliard, la cărți, la orice alt joc de noroc, fie între dâșii, fie cu persoane străine.

Pentru a priveghea respectarea de către școlari a acestor dispozițiuni, am hotărât să mă adresez nu numai organelor școlare, dar și d-voastră.

Vă rog dar să binevoiți a da ordine categorice agenților de a priveghea abaterile de acest fel, de a nota pe cele care s-ar produce și de a încunoștiința în același timp pe directorii școalelor secundare respective de orice abatere s-ar comite, comunicându-le nu numai numele școlarilor culpabili, ci și împrejurările în care abaterile au avut loc.

Cred că nu veți întâmpina nicio greutate în a aduce școalei serviciul ce vi-l solicit cu această ocazie, deoarece cu începutul acestui an școlar am luat măsura ca elevii liceelor și gimnaziilor să poarte întotdeauna cel puțin chipiul de uniformă, așa ca controlul conduitei lor în afară de școală să se poată face cu cea mai mare înlesnire.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 131 din 15 ianuarie 1899, p. 969 și în „Colecțiunea legilor Minist. Instrucțiunii“ 1864–1901, p. 1417.)

27.

Raport la Rege pentru a se acorda „răsplata muncii“ învățătorului Gr. Rădulescu

În comuna Bezdead, din județul Dâmbovița, s-a înființat în anul 1893 o societate cooperativă a locuitorilor de acolo, sub numele de „Malu de Răsună“.

Scopul societății este:

- a) a încuraja comerțul și industria românească,
- b) a împrumuta și societari și particulari în caz de trebuințe,
- c) a capitaliza, spre fructificare, economiile depuse de membrii săi.

De la 1893 până acum, timp relativ scurt, societatea a adus servicii imense populațiunii rurale, și din 23 societari câți au fost la constituire, azi sunt 150, cu un capital de peste 30.000 lei.

Înființarea acestei minunate și folositoare societăți se datorește numai stăruințelor neîntrerupte și nepregetate ale învățătorului din Bezdead, Grigore Rădulescu, iar înflorirea ei se datorește tot acestui învățător, care de la înființare și până acum servește societății ca secretar-contabil în mod gratuit.

Considerând că acest învățător este și un distins membru al corpului didactic rural, subsemnatul roagă pe Majestatea Voastră să binevoiască a-i acorda medalia „Răsplata muncii pentru învățământul primar“ de clasa I.

Dacă Majestatea Voastră aprobă această propunere, o rog să semneze alăturatul proiect de decret.

(Publicat în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 131 din 15 ianuarie 1899, p. 981.)

28.

Adresă către învățătorul Gr. Rădulescu, căruia îi laudă activitatea extra-școlară

Aflând că prin inițiativa d-voastră, s-ar fi înființat la Bezdead o societate cooperativă a locuitorilor, care aduce mari servicii în localitate, am cerut informații de la dl revizor școlar.

Din cele ce mi-a comunicat d-sa, am văzut că acea societate este de un folos imens pentru sătenii care o posedă și că ea își datorește existența și propășirea ei inițiativei, stăruinței și devotamentului d-voastră.

D-voastră ați înțeles adevăratul caracter al misiunii ce aveți, învățătorul într-un sat nu trebuie să fie numai învățător al copiilor, el trebuie să fie în același timp și sfătuitoare bun și luminat al sătenilor, pilduitorul lor la cele bune și folositoare pentru dânșii. Când învățătorul își înțelege astfel chemarea și rolul său, este o adevărată binefacere pentru populația în mijlocul căreia trăiește.

De aceea M.S. Regele a binevoit a vă conferi, ca recunoaștere a serviciilor d-voastre și ca încurajare, medalia de „Răsplată a muncii pentru învățământ primar“ de clasa I.

Am mulțumirea a vă înainta pe lângă aceasta brevetul cuvenit și a vă îndemna să continuați a merge cu aceeași tragere de inimă pe calea pe care v-ați îndrumat.

(Publicată în „Buletinul Oficial al Ministerului Instrucțiunii“ nr. 131 din 15 ianuarie 1899, p. 981.)

NOTE

1. *Gheorghe Adamescu* (1869–1942), istoric literar, biograf și publicist. Membru corespondent al Academiei Române. Lucrări: *Istoria literaturii române, Contribuții la bibliografia românească. Dicționarul enciclopedic ilustrat* (coautor împreună cu I. A. Candrea).

2. *Petre Gârboviceanu* (1862–1938), profesor de filosofie și pedagogie, director al Școlii Normale de Învățători și al Casei Bisericii. președinte al Consiliului de redacție al revistei „Albina“. Deputat. Scrieri: *Biserica ortodoxă și cultele străine, Chestiunea religioasă a românilor de peste Carpați, Monumentele noastre istorice*.

3. *G. N. Costescu*, autor de manuale școlare. Împreună cu G. A. Dima, G. Stoenescu și G. Coșbuc editează *Carte de citire pentru divizia a II-a rural*, 1908.

4. *Ioan Ghiță* (n. 1876–?), profesor și publicist, senator de Mehedinți și prefect de Ilfov, inspector general al școlilor din România.

5. *N. Nicolaescu*, autor de manuale școlare.

6. *Gr. Teodossiu* (n. 1871–?), scriitor. Revizor școlar, funcționar în Ministerul Educației Naționale

7. „Acțiunea“, ziar fondat în 2 decembrie 1902 și condus de Victor Ionescu, frate cu Take Ionescu. Din 1908 a exprimat politica și ideologia Partidului Conservator-Democrat.

8. *Gheorghe Țițeica* (1873–1939), matematician. Profesor la Universitatea din București și la Școala Politehnică din București. Membru al Academiei Române și al mai multor academii străine. A descoperit clasa de suprafețe, numite „suprafețe Țițeica“. A înființat publicații științifice: „Gazeta matematică“, „Natura“, „Mathematica“. Scrieri: *Sur une nouvelle classe de surfaces, Rețele derivate, O problemă de geometrie înfinitesimală*.

9. *Iuliu Barasch* (1815–1863), medic român. Profesor de istorie naturală la Colegiul Sf. Sava, la Școala de Agricultură și la Școala militară. Popularizator al științei din România. A pus bazele asistenței pediatrice din România. Întemeietor al revistei „Natura“. Scrieri: *Minunile naturii* – 3 volume (1850–1852), *Cursul de igienă populară* (1857), *Manual de botanică silvică* (1861), *Curs elementar de istorie naturală* – 3 volume (1862).

10. *Adolphe Quetelet* (1796–1874), astronom, matematician, statistician și sociolog. Scrieri: *Recherches statistiques sur le royaume des Pays-Bas, Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale, Du système social et des lois qui le régissent*.

11. *Christian Tell* (1808–1884), politician și general român. A luat parte la revoluția de la 1848. Împreună cu Heliade Rădulescu și Ștefan Golescu a semnat Proclamația de la Islaz. A fost membru al guvernului provizoriu din 1848. A fost ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, ministru de Război, ministru de Finanțe.

12. *Ion Deșliu*. Deputat și senator liberal de Muscel. „Cel mai popular parlamentar“ (Constantin Bacalbașa) în perioada 1871–1875.

13. *Titu Maiorescu* (1840–1917), filosof și om politic. Deputat, senator. Ministru de mai multe ori. Prim-ministru. A întemeiat împreună cu P.P. Carp, Th. Rosetti, Vasile Pogor și Iacob

Negruzzi, societatea culturală „Junimea“. A înființat „Convorbiri literare“. Rector al Universității din Iași și al Universității din București. Scrieri: *Critice, Discursuri parlamentare*.

14. *Gheorghe Chițu* (1828–1897), om politic. Deputat liberal. A fost în mai multe rânduri Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, ministru de finanțe. Primarul Craiovei între anii 1862–1864. Membru al Academiei Române.

15. *Traian Lalescu* (1882–1929), matematician. Profesor universitar la București și la Timișoara. Membru al Academiei Române. A înființat Școala Politehnică din Timișoara și a fost primul său rector. Este unul dintre fondatorii teoriei ecuațiilor integrale. Scrieri: *Sur le groupe des equations trinomes, Asupra variației valorilor caracteristice, Tratat de geometrie analitică, Calcul algebric*.

16. *Jules Henri Poincaré* (1854–1912), matematician, fizician și filosof francez. Contribuții fundamentale în optică și calculul diferențial. Este precursor al teoriei relativității. Lucrări: *La Science et l'hypothèse, La Valeur de la Science*

17. „Revista științifică”, revistă bilunară de popularizare a științei. A apărut în perioada 15 februarie 1870 – 1 februarie 1882. Redactori: P. S. Aurelian, C. F. Robescu, Gr. Ștefănescu.

18. *Petre S. Aurelian* (1833–1909), economist, agronom, botanist și om politic. A pus bazele învățământului agronomic în România. Președinte al Academiei Române (26 martie 1901 – 23 martie 1904). Ministru în mai multe rânduri. Prim-ministru (1896–1897). Deputat și senator liberal. De mai multe ori președinte de Cameră sau de Senat. Scrieri: *Terranostra, Economia rurală la români, Viitorul nostru economic*.

19. *Grigore Ștefănescu* (1838–1911), geolog și paleontolog. Prof. univ. la București. Rector al Universității București. Membru al Academiei Române. A realizat prima hartă geologică a României

20. *Miltiade Tzoni* (1844–1898), om politic român. Prof. univ. la Iași. Deputat și senator. Lucrări: *Plaga, Ținta democrației române, Regimul corupțiunii și al teroarei sau guvernul dlui Ioan C. Brătianu*.

21. *Constantin Climescu* (1844–1926), matematician și om politic. Membru corespondent al Academiei Române. Profesor de geometrie la Universitatea din Iași. Decan. Rector (1901–1907). Deputat și senator. A fondat revista „Recreații științifice“. Autor de manuale de matematică.

22. *Ștefan Micle* (1820–1879), fizician, profesor universitar la Iași. Între 1867–1875 a fost rector al Universității din Iași. În 1848, ia parte la mișcările românilor din Transilvania. A organizat primul laborator universitar de chimie.

23. *Nicolae Culianu* (1832–1915), matematician și astronom. Profesor universitar și rector al Universității din Iași. Lucrări: *Curs de cosmografie, Lecțiuni de calcul diferențial și integral*.

24. *Grigore Cobălcescu* (1831–1892), geolog și paleontolog român. Prof. univ. la Iași. Membru al Academiei. Împreună cu A. D. Xenopol a înființat „Arhiva științifică și literară“. Senator liberal. Autorul primei lucrări românești cu subiect din geologia României, *Calcarul de la Repedea*.

25. *Epaminonda Francudi* (1829–1897), elenist. Profesor de limba și literatura elină la Facultatea de Litere și Filosofie, Universitatea București. Decan.

26. *V. A. Urechia* (1834–1901), istoric. Membru fondator al Societății Academice Române. Prof. univ. la Iași și București. Deputat și senator. Președinte al „Ligii Culturale“. Lucrări: *Istoria românilor* (14 vol.), *Istoria școalelor*. Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice în 1860 și 10 aprilie 1881 – 1 august 1882.

27. *Gheorghe Manu* (1833–1911), general și om de stat. A fost ministru de război în guvernele Dimitrie Ghica și Manolache Costache Epureanu (1869–1870), guvernele Teodor Rosetti și Lascăr Catargiu (1888–1889), apoi prim-ministru (1889–1891) și președinte al Camerei Deputaților (1891–1895).

28. *G. Cantacuzino*. Bănuim că se referă la George Gr. Cantacuzino (1837–1913), om politic. Datorită uriașei sale averi a fost supranumit Nababul. Șeful Partidului Conservator. A făcut parte din Comitetul de redactare a Constituției din anul 1866. Prim-ministru (1899–1900, 1904–1907), ministru de mai multe ori. Deputat, președinte al Camerei și al Senatului.

29. *Bogdan Petriceicu Hasdeu* (1838–1907), lingvist, scriitor și istoric. Prof. univ. la București. Membru al Academiei Române. Militant unionist. Antidinastic. Antijunimist. Primul lingvist român care a folosit metoda comparativ-istorică. A formulat teoria circulației cuvintelor. Fondator al folcloristicii comparate în România.. Scrieri: *Cuvinte den bătrâni*, *Principii de filologie comparativă ario-europeană*, *Istoria critică a românilor*, *Ion Vodă cel Cumplit*, *Etymologicum Magnum Romaniae*, *Răzvan și Vidra*.

30. *G. Dem Teodorescu* (1849–1900), folclorist, istoric literar, și publicist. În anul 1891 a fost pentru câteva luni ministru al cultelor și instrucțiunii publice. Lucrări: *Poezii populare române*.

31. *Ștefan Vărgolici* (1843–1897), critic literar și traducător. Prof. univ. la Iași. Colaborator permanent la revista „Convorbiri literare”. Membru al „Junimii”.

32. *Bernath-Lendway Alfred Nicolaus* (1836–1924), chimist. Profesor de chimie la Școala de medicină și farmacie din București. Întemeietor al Institutului chimic universitar. A organizat Monetaria Statului. A studiat apele minerale din România.

33. *Ion D. Berindei* (1871–1928), arhitect. A proiectat Casa Asan (Casa Oamenilor de Știință) din București, Casa cu lei (azi Muzeul Muzicii din București), Palatul Culturii din Iași. A amenajat Parcul Carol din București, în calitate de arhitect-șef al orașului București.

34. *Mihail Suțu* (1841–1933), inginer și numismat. Membru al Academiei Române. A fost director al Cabinetului numismatic al Academiei Române. Președinte al Societății de numismatică din România. Lucrări: *Despre originea monedelor*, *Originea monedelor*.

35. *Grigore Tocilescu* (1850–1909), istoric. Profesor univ. la București. Membru al Academiei Române. A organizat și condus cercetările complexului de la Adamclisi. A întemeiat în anul 1881 „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”.

36. *Alexandru Orescu* (1817–1894), arhitect. Este constructorul Universității din București. Rector al Universității București. Senator.

37. *Carol Davilla* (1882–1884), medic român de origine franceză. Profesor de chimie. A pus bazele învățământului farmaceutic. Contribuții la dezvoltarea învățământului medical. A venit în România în 1853 la invitația domnitorului Știrbei. În 1860 domnitorul Cuza l-a numit general. A întemeiat Azilul Elena Doamna.

38. *Ion Bianu* (1856–1935), filolog. Membru al Academiei Române. Director al Bibliotecii Academiei Române. Lucrări: *Bibliografia românească veche*.

39. *August Treboniu Laurian* (1810–1881), lingvist și istoric. Prof. univ. la București. Membru al Academiei Române. Participant la revoluția de la 1848–1849 din Transilvania. Lucrări: *Tentamen criticum*, *Dicționarul limbei romane* (împreună cu I .C. Massim), *Români din monarhia austriacă* (3 vol.), *Istoria românilor*.

40. *Anastase Fătu* (1816–1886), medic și naturalist. Membru al Academiei Române. Profesor la Universitatea din Iași. Autorul celui dintâi tratat românesc de botanică și întemeietorul Grădinii botanice din Iași.

41. *Dimitrie A. Sturdza* (1833–1914), istoric și om politic. Secretar al Divanului ad-hoc din Moldova. Secretar particular al domnitorului Al. I. Cuza, apoi opozant al acestuia. Ministru în mai multe cabinete liberale. Prim-ministru (oct. 1895 – nov. 1896, martie 1897 – aprilie 1899, febr. 1901 – dec. 1904, martie 1907 – dec. 1908). Membru al Academiei Române. Președinte și Secretar al Academiei. Fondator al Partidului Național Liberal, președinte al PNL. Deputat și senator. Scrieri: *Banca Națională și reforma monetară, Acte și documente relative la renascerea României* (11 volume), *Chestiunea națională, Bibliografie a numismaticii române*.

42. *Jacob Negruzzi* (1842–1932), scriitor și om politic. Doctor în drept în Germania. Prof. univ. la Iași și București. Membru al Academiei Române și președinte al acesteia. Membru fondator al Societății „Junimea“. Conducător al revistei „Convorbiri literare“ de la 1 martie 1867 până în anul 1895. Deputat și senator. Scrieri: *Amintiri de la Junimea*.

43. *Petre Poni* (1841–1925), chimist și mineralog român. Prof. univ. la Iași. Membru al Academiei Române. Unul dintre fondatorii școlii de chimie. A întemeiat Societatea de Științe. Ministru al Instrucțiunii Publice (1891, 1895–1896).

44. *Alexandru Vlahuță* (1858–1919), scriitor. Institut, profesor, revizor școlar. Editează revista „Vieața“ (1893–1896), „Sămănătorul“ (1901), împreună cu George Coșbuc, ziarul „Dacia“. Din 1901 a funcționat ca referendar la Casa Școalelor, unde a colaborat cu Spiru Haret. La sugestia lui Haret scrie *România pitorească, Din trecutul nostru și Pictorul Grigorescu*. Alte scrieri: *Nuvele, Poezii, Dan*.

45. *George Coșbuc* (1866–1918), poet. Membru al Academiei Române. Traducător al scrierilor lui Dante Alighieri, Schiller, a tradus *Sacotala, Mahabarata*. Redactor la „Tribuna“. În 1894 fondează împreună cu I. L. Caragiale și I. Slavici revista „Vatra“. Împreună cu Alexandru Vlahuță întemeiază „Sămănătorul“. Referendar la Casa Școalelor. Scrieri: *Balade și idile, Fire de tort*.

46. *Gavriil Musicescu* (1847–1903), compozitor, muzicolog și dirijor. A organizat și dirijat corul Mitropolitan din Iași. Director al Conservatorului din Iași (1901–1903). A compus muzică corală religioasă și laică.

47. *Dumitru Kiriac-Georgescu* (1866–1928), compozitor, profesor, dirijor de cor și folclorist român. A fost primul profesor de armonie la Conservatorul din București. A întemeiat, în 1901, societatea corală „Carmen“. A fost membru fondator al Societății compozitori români (1920).

48. *Neculai Bănulescu* (1847–?), compozitor. A condus corul Mitropoliei Ungro-Vlahiei. Profesor la școala normală a Societății pentru învățătura poporului.

49. *George Demetrescu Mirea* (1852–1934) a fost un pictor. Profesor și director la Școala de arte frumoase din București. A promovat academismul. A realizat decorațiile murale la Banca Națională, Casa scriitorilor, Universitatea din Iași.

50. „Albina“, revistă enciclopedică populară. Fondator Spiru Haret. Pe 5 octombrie 1897 este tipărit primul număr în care este publicat programul enunțat în douăzeci și unul de puncte: 1. Religie și patrie; 2. Educațiune și instrucțiune; 3. Istorie națională; 4. Istorie generală; 5. Geografie; 6. Bărbați mari ai românilor; 7. Bărbați mari ai lumii; 8. Monumente istorice; 9. Literatură română; 10. Folcor; 11. Știință; 12. Economia rurală; 13. Medicină populară; 14. Instrucție civică; 15. Lucrări publice; 16. Industrie; 17. Școala primară; 18. Viața rurală; 19. Politică; 20. Distracțiuni; 21. Corespondența. Apare în fiecare duminică la București, sub redacția unui comitet: P. Gârboviceanu; C. Rădulescu-Motru; G. Coșbuc; I. Otescu; P. Dulfu; G. Adamescu; N. Nicolaescu; Const. C. Pop-Tașcu; V. Stoicenu.

51. *Ioan Nenițescu* (1854–1901), poet. Membru corespondent al Academiei Române. A luat doctoratul în filosofie, la Leipzig, cu o teză despre Spinoza. Deputat. Prefect de Constanța. Scrieri: *Flori de primăvară*, *Pui de lei*.

52. „La Transylvanie”, revistă de istorie apărută în perioada interbelică.

53. *Take Ionescu* (1858–1922), om politic. Doctor în drept la Paris. Inițial liberal, apoi conservator. Din 1908 conducător al Partidului Conservator-Democrat. A fost ministru în mai multe guverne, prim-ministru (1921–1922). Ca ministru de externe, a fost unul dintre inițiatorii Micii Înțelegeri.

54. „Voința națională, cotidian politic, organ de presă al Partidului Național Liberal. Editat la București în perioada 10 iulie 1884–13 aprilie 1914, sub direcția lui Gheorghe Cantacuzino-Râfoveanu (1884–1895), căruia îi succede I. Nădejde, iar după 1900 are ca prim redactor pe N. D. Xenopol. Colaboratori: I. Ghica, A. D. Xenopol, D. A. Sturdza, B. Șt. Delavrancea etc.

55. „Timpul”, gazetă politică și literară, care a apărut la București, de patru ori pe săptămână, între 15 martie – 16 mai 1876, și zilnic între 17 mai 1876 – 17 martie 1884 și 13 noiembrie 1889 – 14 decembrie 1900. Scos de conservatori pe perioada guvernării lor (1876), publicația devine odată cu venirea liberalilor la putere un ziar de opoziție.

56. C. I. Istrati (1850–1918), chimist și medic. Profesor la Universitatea București. Membru al Academiei Române. Deputat, senator, primar al Capitalei, ministru. A înființat Societatea română de științe din București (1890). Lucrări: *Despre importanța și rolul chimiei în științele medicale*, *Noțiuni de chimie*, *Cum și cu ce să ne hrănim*.

57. „Convorbiri didactice”, București, 15 febr. 1895 – ian. 1901, martie 1904 – dec. 1906. Director D. Constantinescu.

58. Societatea „Steaua” a fost înființată în 1900. Din statutul ei rezultă că a avut ca scop a lucra pentru întinderea învățaturii în popor, prin tipărirea și răspândirea de scrieri și publicații morale, patriotice și de folos practic, și pentru împiedicarea, prin toate mijloacele legiuite, de a răspândi scrieri și publicații imorale sau cu tendințe contrarii statului și idei naționale române.

59. *Ion Kalinderu*, (1840–1913), administrator al Domeniilor Coroanei. Membru și președinte (1904–1907) al Academiei Române. Scrieri: *Barba la români*.

60. *Sava Șomănescu*, mare proprietar și senator.

61. *Antoine Deparcieux* (1703–1768), matematician francez. Lucrări: *Traité de trigonométrie rectiligne et sphérique*, *Essai sur les probabilités de la durée de la vie humaine*, *contenant des Tables de mortalité qui ont longtemps servi de base aux placements viagers*.

62. *Dionisie Pop Marțian* (1829–1865), statistician și economist. Adept al școlii economice protecționiste. A fost primul director al Oficiului Central al Statisticii din România, organizând primul recensământ modern din România (1860). Lucrări: *Studii sistematice în economia politică*, *Analele economice privitoare la partea Munteniei din România, 1860–1864*, *Coloniștii germani și România*.

63. *P. P. Carp* (1837–1919), om politic, membru fondator al Societății „Junimea”. A fost conducătorul Partidului Conservator (1907–1912), prim-ministru (1910–1912), ministru în mai multe guverne conservatoare. Împreună cu N. Blaremburg și Aristide Pascal a scos publicația „Țara”. Lucrări: *Reforma socială*, *Era nouă*, *Discursuri*.

64. În anul 1864 prin legea Reglementărilor publice este înființată Biblioteca Centrală a Statului, care va funcționa până în anul 1901 când a fost desființată, colecțiile sale fiind transferate la Biblioteca Academiei Române, aceasta primind statutul de bibliotecă

națională. În anul 1955 se înființează Biblioteca Centrală de Stat, principala bibliotecă publică din România. Din ianuarie 1990 Biblioteca Centrală de Stat primește numele de Biblioteca Națională a României.

65. *Veniamin Costache* (1768–1846), mitropolitul Moldovei (1803–1806, 1812–1821, 1822–1842). În anul 1806 este scos din scaun de ruși. În anul 1842 se retrage la mănăstirea Slatina. Scrieri: *Carte pastorală (contra luxului în îmbrăcăminte)*, *Tâlcuirea celor șapte taine*, *Chiriacodromion*, *Îndeletnicire iubitoare de Dumnezeu*, *Istoria Vechiului și a Noului Testament*, *Funie sau frânghie întreită*, *Dihanii sau cuvinte de învățătură*, *Piatra scandelei*, *Îndeletnicire despre buna murire*.

66. *Fritz Storck* (1872–1942), sculptor român. Este fiul sculptorului Karl Storck. A fost profesor la Școala de arte frumoase din București. Dintre sculpturile sale menționăm „Ion Heliade Rădulescu“, „Alexandru Macedonski“, „Adolescența“, „Portret de femeie“.

67. *Reducție*, copie în mic a unui obiect.

68. *Spiridon Popescu* (1864–1933), scriitor și publicist. A colaborat la revistele „Avântul“, „Viața românească“, „Adevărul literar și artistic“. Opera sa stă sub influența poporanismului. Scrieri: *Scrisori către vărul meu*, *Moș Gheorghe la expoziție*, *Rătăcirile de la Stoborani*.

69. *Mochi Fischer*, arendaș provenit dintr-o familie austro-evreiască. Răscoala din 1907 a început pe pământurile arendate de el, în satul Flămânzi din cauza refuzului acestuia de a semna contractele cu țăranii din localitate. Familia Fischer arenda la acea vreme circa 75% din pământul arabil din trei județe din Moldova.

70. *Nicolae Filipescu* (1862–1916), om politic. Președinte al Partidului Conservator (1915–1916). Primar al Capitalei (1893–1895). De mai multe ori ministru. Contribuții teoretice la dezvoltarea doctrinei conservatoare românești. Scrieri: *Către un nou ideal*, *Discursuri politice*, *Pentru România Mare*.

71. *Gherasim* (1849–1922), episcop. În 1900 a fost ales și confirmat episcop al Eparhiei Romanului. A intrat în conflict cu Sinodul, pe care l-a anatimizat, motiv pentru care a trebuit, în 1911, să plece din scanul episcopal.

72. *David Emmanuel* (1854–1941), matematician român. Întemeietor al școlii matematice moderne în țara noastră. Profesor de algebră superioară și de teoria funcțiilor la facultatea de Știință a Universității din București. A fost membru al Academiei Române.

73. *Ion Bogdan* (1864–1920), filolog și istoric. Prof. univ. la București. Membru al Academiei Române. Decanul Facultății de litere din București, Inițiatorul studiilor slavice în România. Editor de cronici și documente: *Vechile cronici moldovenesti până la Ureche*, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, *Documentele lui Ștefan cel Mare* (2 vol.).

74. *C. Sonțu* (1854–1939), profesor de fizico-chimice în București. Inspector al învățământului secundar, director de liceu.

75. *Leon Mrejeriu* (1879–?) învățător. Revizor școlar, inspector, deputat, prefect de Neamț.

76. *N. N. Săveanu*, om politic, președintele Adunării Deputaților, ministru liberal în guvernul condus de I. I. C. Brătianu (1922–1926).

77. *Ștefan C. Ioan* (1868–?), profesor și om politic. Inspector al învățământului primar și normal. Deputat și senator. Lucrări: *Raport general asupra stării învățământului primar și normal primar*, *Rolul școlii*.

78. *Ion I. C. Brătianu* (1864–1927), inginer și om politic. Membru de onoare al Academiei Române. Președinte al Partidului Național Liberal. Ministru și prim-ministru de mai multe ori. A organizat și reformat instituțiile României Mari.

79. *Vasile G. Morțun* (1860–1919), ziarist și om politic. Unul dintre întemeietorii revistei „Dacia viitoare“ (1883). La alegerile parlamentare din februarie 1888 este ales în

parlament fiind primul deputat socialist. Membru în conducerea P. S. D. M. R. În anul 1899 a trecut cu grupul „generoșilor“ în Partidul Național Liberal.

80. *Dimitrie D. Pătrașcanu* (1872–1937), profesor și scriitor. Deputat. Scrieri: *Schițe și amintiri, Candidat fără noroc, Din viețile sfinților* (împreună cu Mihail Sadoveanu)

81. *I. G. Duca* (1879–1933), om politic. Ministru al educației (1914–1918), ministru al agriculturii (1919–1920), ministru al afacerilor externe (1922–1926), ministru al afacerilor interne (1927–1928), și prim-ministru al României între 14 noiembrie și 30 decembrie 1933.

82. *Constantin Rădulescu* (1872–1938), jurist. Profesor de criminologie la Facultatea de Drept a Universității din Cernăuți. Decan. Lucrări: *Raport general asupra închisorilor, Studiu penal comparat*.

83. *Constantin Banu* (1873–?), om politic liberal și ziarist. Deputat de mai multe ori. A întemeiat revista „Flacăra“ în 1911.

84. *Constantin C. Arion* (1855–1923), om politic. Doctor în drept la Paris. Membru de onoare al Academiei Române. Prof. univ. la București. Intră în politică în cadrele Partidului Național Liberal. Angajat în acțiunile „Opoziției unite“ îndreptate împotriva guvernului I. C. Brătianu. Intră în Partidul Constituțional, iar după fuziunea conservatorilor, în Partidul Conservator. Deputat și senator. Ministru de mai multe ori.

85. *Atanasie Mironescu* (1856–1931), Mitropolit-primat al Bisericii Ortodoxe Române (1909–1911). Profesor de Morală la Facultatea de Teologie din București. Membru de onoare al Academiei Române. Lucrări: *O călătorie în Orient, Etica evoluționistă și etică creștină. Studiu critic asupra eticei lui Herbert Spencer, Manual de Teologie Morală, Morala pentru copii*.

86. *Vintilă I. C. Brătianu* (1867–1930), om politic. Fratele lui Ionel Brătianu. Secretar general în Ministerul Finanțelor, primar al Capitalei (1907–1911), ministru de Război în timpul Primului Război Mondial, ministru de Finanțe, Prim-ministru (1927–1928), șeful Partidului Național Liberal (1927–1930). Lucrări: *Pacea de robire, Refacerea țării și consolidarea financiară, Politica de stat a petrolului în urma noii constituții și a legii minelor, Din economia națională*.

87. *Ioan Cantacuzino* (1863–1934), medic, microbiolog, profesor universitar român, fondator al școlii românești de imunologie și patologii experimentale. Membru al Academiei Române. Ministru. A înființat „Institutul de Seruri și Vaccinuri“ (1921), care astăzi îi poartă numele, Laboratorul de „Medicină Experimentală“ (1901) din cadrul Facultății de Medicină. Este fondator al revistelor „Revista Științelor Medicale“ (1905), „Annales de Biologie“ (1911) și „Archives roumaines de pathologie expérimentale et de microbiologie“.

88. Legea Instrucțiunii Publice adoptată în 1864 a creat cadrul instituțional de dezvoltare a învățământului primar, secundar și universitar în cadrul noul stat, România.

89. Greșeala de tipar. Decretul Regelui se publică în „Monitorul Oficial“ din 9 octombrie 1898.

90. *Liga antialcoolică*, o asociație de luptă împotriva alcoolismului. Dintre președinții Ligii amintim pe A. D. Xenopol ales în 14 martie 1897. Istoricul lansează un apel către membrii Ligii și redactează statutele acesteia. În *Introducere, la Carte contra beției*, Xenopol scrie despre efectele nocive ale consumului de alcool.

91. *Platon* (cca. 427 î. Hr. – cca. 347 î. Hr.), filozof grec. A fost elev al lui Socrate și învățător al lui Aristotel. Fondatorul Academiei din Atena. Nucleul filosofiei platonice este teoria Ideilor. Scrieri: *Banchetul, Phaidros, Republica*.

92. *Socrate* (n. cca. 470 î. Hr. – 7 mai 399 î. Hr.), filozof grec. Principiul fundamental al gândirii socratice este cunoaște-te pe tine însuși.

93. *Marcus Tullius Cicero* (106–43 î. Hr.), filosof, senator și orator roman. Lucrări: *Pro Archia Poeta, De Inventione, De Optimo Genere Oratorum, Paradoxa Stoicorum, De Natura Deorum*.

94. *Isaac Newton* (1642–1726), om de știință englez, matematician, fizician și astronom. Președinte al Royal Society. Are contribuții decisive în domeniul opticii, matematicii și în special al mecanicii. A pus bazele mecanicii clasice. A descoperit Legea atracției universale. A contribuit, împreună cu Gottfried Wilhelm von Leibniz, la inventarea și dezvoltarea calculului diferențial și a celui integral. Lucrarea principală: *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*.

95. *Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz* (1646–1716), filozof și matematician german. Unul dintre întemeietorii iluminismului german. În matematică, Leibniz a introdus termenul de „funcție” pe care l-a folosit pentru a descrie o cantitate dependentă de o curbă. Alături de Newton, Leibniz este considerat fondatorul analizei matematice moderne. Lucrări: *Noi eseuri asupra intelectului uman*

96. *Antoine Laurent de Lavoisier* (1743–1794), chimist. Fondatorul chimiei moderne. Lucrări *Traité élémentaire de chimie, présenté dans un ordre nouveau et d'après les découvertes modernes*

97. *Humphry Davy* (1778–1829), chimist englez. Izolează potasiu și sodiu ca elemente chimice.

98. *Georges Cuvier* (1769–1832), zoolog și paleontolog francez. A formulat legea corelației organelor. A explicat dispariția unor viețuitoare și apariția altora prin teoria catastrofei.

99. *Charles Darwin* (1809–1882), naturalist englez. Fondatorul teoriei evoluționiste. Explică apariția speciilor prin selecția naturală. Lucrări: *Originea speciilor, Originea omului și selecția sexuală, Expresia emoțiilor la om și animale*.

100. *Samuel Finley Breese Morse* (1791–1872), pictor și inventator american. A creat un aparat electromagnetic pentru telegrafie și a inventat în 1838 alfabetul care-i poartă numele.

101. *George Stephenson* (1781 – 12 august), inginer englez. Constructor al primei căi ferate ce utiliza locomotive cu abur. Ecartamentul liniei sale de 1.435 mm este considerat actualmente ecartamentul standard al căilor ferate.

102. *Telum imbelle sine ictu* (lat.), o armă neputincioasă și fără forță.

103. Eroare de transcriere. În realitate este vorba de liceul Sf. Sava.

104. *A palia*, a ascunde sub aparențe false.

105. *Cuarturi*, sferturi de oră.

106. Credem că este greșeală de tipar. Autorul se referă nu „la a lua partida”, ci la „a lua partea”.

107. *Altenstein, Karl, Freiherr (Baron) vom Stein zum A* (1770–1840). Om de stat german. Ministru al culturii (1817–1838).

108. *Sentinelă română*, poezie de Vasile Alecsandri.

109. *Michel Jules Alfred Bréal* (1832–1915), filolog francez. Este considerat fondator modern al semanticii. Lucrări: *Hercule et Cacus, Le Mythe d'œdipe, Les Tables Eugubines, Leçons de mots, Essai de Sémantique*.

110. Vezi nota 103.

111. Credem că este greșeală de tipar. Autorul se referă nu se referă la tabel ci la tablou.

112. *Forți*, puternici.

113. *Johann Julius Hecker* (170 –1768), teolog și profesor german. El a întemeiat prototipul de Realschule, Oekonomisch-mathematische, în 1747.

114. *Supliniță*, loc de suplinit.

115. *Charles François Lhomond* (1727–1794), pedagog și erudit francez. Scrieri: *De viris illustribus urbis Romæ a Romulo ad Augustum* (1775), *Éléments de grammaire latine* (1779), *Histoire abrégée de la religion avant la venue de Jésus-Christ*.

116. *Agrimensură*, tehnica măsurătorilor topografice și a cadastrelor simple ale terenurilor agricole.

117. Seminarul Teologic de la Iași a fost întemeiat în anul 1803 de Veniamin Costache. Mai târziu a luat numele de „Seminarul Veniamin“.

118. *Examen de corecțiune*, examen de corigență.

119. *Matcele*, parte din foile unui chitanțier, bonier, dosar, care rămâne după ce s-au rupt părțile sau foile detașabile.

120. *Intrigează*, face intrigi.

121. La 19 noiembrie 1873 mitropolitul Nifon a pus bazele Seminarului „Nifon“ din București.

122. *Pedel*, portar sau om de serviciu la o instituție de învățământ.

123. Pe 29 iulie 1862 domnitorul Al. I. Cuza pune piatra de temelie a sediului Azilul Elena Doamna, patronat de Elena Cuza și a fost destinat fetelor orfane.

124. *Filip Xenopol*, arhitect român. A realizat proiecte pentru Pasajul Macca-Villacrosse în anul 1891, Palatul Administrativ din Bacău.

125. *Al. Săvulescu*, arhitectul clădirii în care astăzi funcționează Muzeul Național de Istorie a României. Poșta centrală a orașului a funcționat aici până în anul 1970. Palatul comunal din Buzău a fost construit între 1899-1903, după planurile lui Al. Săvulescu.

126. *Orațiu*, se referă la Horațiu.

127. În perioada 1/13 iunie – 1/13 iulie 1878 a avut loc Congresul internațional de la Berlin convocat în vederea revizuirii Tratatului de la San-Ștefano. Se recunoaște independența României și drepturile acesteia asupra Dobrogei, iar județele Cahul, Bolgrad și Ismail din sudul Basarabiei sunt încorporate din nou în Imperiul țarist.

128. *Vilaet*, mare provincie otomană.

129. Științele de stat sunt științele administrației de stat.

130. În 1909 C. Rădulescu-Motru împreună cu C. Dimitrescu-Iași au propus un proiect de reorganizarea a catedrei de filosofie de văzut.

131. *Ioan Mitru*, profesor. A fost director al Școlii normale Vasile Lupu (1896–1919). În casa sa de pe str. Asachi nr. 5 din Iași a găzduit în toamna anului 1916, guvernul României, retras de la București.

132. *Școala normală Vasile Lupu*. Înființată la 15 decembrie 1855 prin transformarea Gimnaziului Vasilian în Școala Preparandală. Împreună cu celelalte școli ce funcționau la Trei Ierarhi. Între elevii acesteia a fost și Ion Creangă. Primul ei director a fost Anton Velini. În perioada 1863–1868 director a fost Titu Maiorescu. Alți directori: Samson Bodnărescu, Petre Cujbă, Ioan Mitru, Constantin Meissner, Ion Simionescu, Gheorghe Ghibănescu, Ștefan Bârsanescu, Vasile Fetescu. Școala a pregătit învățători pentru școlile din sate oferindu-le instruire în toate domeniile de activitate din mediul rural.

133. *Salomon Haliță*, publicist. Profesor la Școala Normală din Bârlad. Inspector al învățământului primar. A editat ziarul „Bârladul“ și revista „George Lazăr“. Scrieri: *Raport privitor la înființarea de grădini și pepeniere pe lângă școlile normale de învățători și școale rurale*, 1899.

CUPRINS

Operele lui Spiru C. Haret – O mărturie-maraton despre interes public și responsabilitate (Remus Pricopie) / 5

Spiru Haret, reformatorul societății românești (Constantin Schifirneț) / 13

Notă asupra ediției (Constantin Schifirneț) / 43

Prefață / 47

Biografia lui Spiru Haret (Gh. Adamescu) / 49

Introducere (Gh. Adamescu) / 95

1884–1888 / 137

1. Raport general asupra învățământului secundar prezentat dlui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor. București, 1884 / 139
2. Localurile de școli primare. Propuneri, reguli și consilii practici pentru clădirea și dotarea lor / 277

1897–1899 / 321

3. Circulara nr. 3253 din 22 aprilie 1897 către licee, gimnazii, universități etc. pentru educația patriotică a școlărilor și serbarea de 10 mai / 323
4. Circulara nr. 4312 din 20 mai 1897 către revizorii școlari pentru înscrierea la examen a elevilor pregătiți în particular / 325
5. Deciziunea nr. 37663 din 28 ianuarie 1897 prin care se hotărăște a se clădi 542 sale de clasă / 327
6. Circulara nr. 38112 din 30 ianuarie 1897 către revizorii școlari pentru aplicarea obligativității școlare / 329
7. Rezoluțiune din 26 august 1897 – pe un raport despre lucrările agricole în școlile normale / 334
8. Circulara nr. 65153 din 8 octombrie 1897 către directorii liceelor și gimnaziilor clasice și reale pentru înscrierea elevilor / 335
9. Referat la Consiliul de Miniștri nr. 65515 din 13 octombrie 1897 despre neregulile la școlile bulgare din Tulcea și Babadag / 341

10. Deciziunea nr. 18328 din 21 martie 1898 prin care se instituie concursuri anuale de oină / 353
11. Apel nr. 27653 din 20 mai 1898 către persoanele care au bunăvoință a da ajutoare bănești pentru cumpărarea de cărți la școlari săraci / 354
12. Adresa nr. 49145 din 1898 către rectori pentru facerea regulamentelor reclamate de noua Lege a învățământului secundar și superior / 354
13. Circulara din august 1898 către revizorii școlari ca să îndemne pe învățători a ținea conferințe contra alcoolismului / 364
14. Înștiințare din 1898 către autorii de cărți ca să pună bucați cu învățături antialcoolice / 365
15. Intervenire către mitropoliți și episcopi ca preoții să țină predici antialcoolice / 365
16. Circulara nr. 50183 din 25 august 1898 către primari ca să procedeze la clădirea locurilor de școală / 366
17. Circulara nr. 62151 din 29 septembrie 1898 către directori și profesori de licee, gimnazii, școale secundare de fete, școale normale, seminarii, școale profesionale și școale primare despre primirea în clasa I și despre îndreptarea tinerimii spre industrie, comerț, agricultură / 371
18. Raportul din 3 octombrie 1898 către rege pentru înființarea medaliei „Răsplata muncii pentru învățământul primar“ / 377
19. Adresa din 13 noiembrie 1898 către directorii seminariilor în cestiunea învățământului practic agricol în seminarii / 377
20. Circulara nr. 76456 din 16 noiembrie 1898 către personalul de control al școalelor private în privința modului cum se predau religia și istoria națională în școalele private / 378
21. Deciziunea nr. 76996 B. din 17 noiembrie 1898 prin care se fixează normele după care se distribuie ajutoarele pentru deschiderea de ateliere absolventelor școalelor profesionale / 380
22. Deciziunea nr. 78677 din 25 noiembrie 1898 pentru înființarea a 320 de biblioteci populare pe lângă școalele primare / 381
23. Rezoluțiunea ministerială din 26 decembrie 1898, pentru organizarea învățământului practic agricol în școalele normale și a grădinilor de pe lângă școalele primare rurale / 382
24. Circulara nr. 85561 din ianuarie 1899 către prefecti și revizori școlari pentru cantine școlare, ajutor de cărți etc., la învățământul primar / 384
25. Deciziunea din 13 ianuarie 1899 pentru institutori și învățători să depună jurământul / 385
26. Circulara nr. 3251 din ianuarie 1899 către prefecti pentru a supraveghea ca elevii să nu frecventeze balurile / 386
27. Raport la Rege pentru a se acorda „răsplata muncii“ învățătorului Gr. Rădulescu / 387
28. Adresă către învățătorul Gr. Rădulescu, căruia îi laudă activitatea extra-școlară / 387